

శ్రీ రస్తు
అ ప్ప క వీ య ము

కాకునూరి అప్పకవి విరచితము

రా వు సా హే బు

శ్రీ గిడుగు రామమూర్తిపంతులు, బి. ఏ., గారిచేతను
శ్రీమాన్ ఉత్పల వెంకటనరసింహాచార్యులుగారిచేతను

ప రి మ్మ త ము

శ్రొ త్త కూ ర్పు.

విద్వాన్ శ్రీరావూరి దొరసామిశర్మ, (ఎం. ఏ., బి. ఓ. ఎల్.) గారి
సమీక్షతో కూడినది.

చింతలపాటి వెంకటసుబ్బయ్య.

బహుకరించినది

1972

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్

మదరాసు - 1.

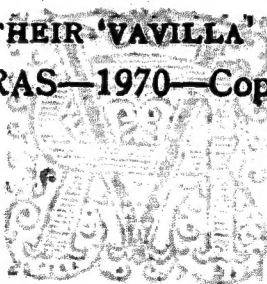
వా రి చే బ్ర క టి త ము.

All Rights Reserved.

Printed by

V. VENKATESWARA SASTRULU TRUST
For V. RAMASWAMY SASTRULU & SONS

AT THEIR 'VAVILLA' PRESS
MADRAS—1970—Copies 1000.

ప్రకాశకవిజ్ఞప్తి

అప్పకవి రచించిన యీ గ్రంథముపేరు 'ఆంధ్రశబ్దచింతామణి' అని యవతారికనుబట్టియు, ఆశ్వాసాంతగద్యలనుబట్టియుఁ దెలియుచున్నది. కాని 'అప్పకవీయ' మను నామమే దీనికిఁ బ్రసిద్ధము. కృతికర్త, యిది వ్యాకరణగ్రంథమని చెప్పికొన్నను, ఇందు ఛందోవిషయములకే ఎక్కువ ప్రాధాన్య మియఁబడినది. ఛందోగ్రంథముగానే దీనికి ప్రసిద్ధి కల్గినది. ఛందోవిషయపరిజ్ఞానమునకే దీనిని చదువుచుందురు. సాధారణముగా విశ్వవిద్యాలయములవా రుత్తమపరీక్షలకు ఛందస్సునకు సంబంధించిన యిందలి తృతీయ, చతుర్థాశ్వాసములనే పాఠ్యములుగా నిర్ణయించుచుందురు.

అప్పకవీయమును పలువురు ముద్రించిరి. మేమును గత శతాబ్దమునందే తొలిసారి ముద్రించితిమి. పిదప 1910 సం. నుండియును ముద్రించుచునే యున్నాము. ఈ గ్రంథపరిష్కరణమునకు సుప్రసిద్ధవిద్వాంసులు శ్రీ పురాణం సూర్యనారాయణతీర్థులుగారు, శ్రీ ఉత్పల- వేంకట నరసింహాచార్యులుగారు, శ్రీగిడుగు- వెంకట రామమూర్తిపంతులుగారు మున్నగువారు మిక్కిలి తోడ్పడిరి. శ్రీగిడుగువా రమూల్యమగు విమర్శనమును కూడ వ్రాసిరి. దానిని కూడ నీగ్రంథముతోఁజేర్చి ముద్రించుచుంటిమి. 1951-వ సం. ముద్రణమును శ్రీతిమ్మావఙ్మల కోదండ రాఘవ్యగారును, శ్రీ కం. అ. కృష్ణమాచార్యులుగారును సరిచూచిరి. దానికి శ్రీ నిమరవోలు- వేంకటరావుగారు కూర్చిన 'అప్పకవీయ' విశేష ప్రస్తావనము కలదు. అందు ఋ-రు ల యతి. ఉ-పు ల యతి మున్నగు విశేషములు, యవ్వనము; సింహ్వాము మున్నగు శబ్దముల చర్చ కలదు. 6 వ ముద్రణమును 1962 లో శ్రీరావూరి- దొరసామిశ్వర గారు పరిష్కరించి విపులమగు సమీక్ష నొక దానిని వ్రాసిరి. శ్రీశర్మగారే 1966-వ సం. రపు ముద్రణములో కొన్ని కొత్త సవరణలను చేర్చి యున్నారు.

అప్పకవీయము తత్కర్త రచించిన స్థితిలో నిప్పుడున్నట్లు కాన రాదు. శ్రీరేకము- రామానుజసూరిగారు స్వతంత్రించి కొన్ని సవరణలు చేసినట్లు శ్రీగిడుగువారు తెలిపియున్నారు. ఇతర సంస్కర్తలును తమకుఁ దోచినట్లు సంస్కరించుచున్నట్లు తర్వాతి ముద్రణములనుబట్టి తెలియుచున్నది. లక్షణ విరుద్ధములగు విషయములు పెక్కు లీ గ్రంథమునఁ గానవచ్చుట కిది కారణము కావచ్చును. అచ్చటచ్చట సవరణలు అధస్సూచికలో చూపబడినవి. ఇప్పటి ముద్రణమునందును అవశ్యకములగు కొన్ని సవరణలు చేయబడినవి.

ఈ గ్రంథమును పరిశీలించు విద్వాంసుల దృష్టి ఛందస్సువై పే మొగ్గియున్నట్లు ఇంతవఱకు వెలువడియున్న విమర్శనలనుబట్టియు, వ్యాసములనుబట్టియుఁ దోచుచున్నది వ్యాకరణాలంకారవిషయములను గూర్చియు విమర్శన మావశ్యకము. ఈ గ్రంథమున 'తత్సమము' అనునది 'దానితో సమానము' అను నర్థమున ఉపయోగింపబడినది. (పుటలు 33, 37) పూర్ణార్థబిందువులు దీర్ఘ ప్రాస్వబిందువులని (పు. 49) చెప్పబడినది. పరా, ఆజ్, అపి. అను ఉపసర్గలు మూడూను ఆంధ్రమున చేరవని (పు. 140) అప్పకవి భావన. 'అపి' తోపాటు 'పరా, ఆజ్' లను చేర్చుట ఉచితము కాదు. 'సమానము'నకు బదులు 'సమసనము' వాడబడినది. 'మినుపదోసె,' ఇనుప వెనము, 'పాపమేతరి' మున్నగువానిలోని 'ప' కారము బోపవిభక్తికమనుట (పు. 321) వింతగా నున్నది. ఇట్టి వింకను గలవు. కావ్యస్వరూప వివరణమునఁ జెప్పిన విషయములు పెక్కు విరుద్ధముగాఁ గానవచ్చుచున్నవి. ఈ విషయమునను పరిశీలన మావశ్యకము.

ఈ అష్టమముద్రణమున, వెనుకటిముద్రణములందలి లోపములు సవరింపబడినవి. ఇయ్యది లక్షణవేత్తలయొక్కయు, జిజ్ఞాసువులయొక్కయు ఆరరాభిమానములను పొందగలదని విశ్వసించుచున్నాము.

ప్రకాశకులు.

ఉ పా ధ్వా త ము

శ్రీవావిళ్ల వారు 1910 వ సం॥లో ప్రకటించిన అప్పకవీయము ప్రతి పది సంవత్సరముల క్రిందట మేము * చదువుచున్నప్పుడు అక్కడక్కడ కావ్యభాషలో కానరాని 'చాలా' 'అయ్యేటి' 'వాటి' మొదలయిన శబ్దములు కొన్ని మాకు కనబడినవి. అవి పరిష్కర్తల ప్రమాదము వల్ల గ్రంథములోనికి చొచ్చినవా? లేక, అప్పకవే వాడినాడా? అనే సందేహము పుట్టినది. తర్వాత, తాటాకు పుస్తకములలో ఉన్న రంగ రాట్ ఛందస్సు, బాలసరస్వతీయము చదివినప్పుడు వాటిలో వివరణ మంతా వ్యావహారికభాషను కనబడగా, అప్పకవికూడా తన గ్రంథ ములో అట్టి వచనములు అట్టి భాషలో వ్రాసినాడేమో తెలుసుకోవలె నని అభిలాష మాకు పుట్టినది. విశాఖపట్టణమందున్న శ్రీపరవస్తువారి పుస్తకాలయములో తాటాకు పుస్తకము లున్నవని విని, అక్కడికి వెళ్లి, మా మిత్రులయిన శ్రీ పరవస్తు లక్ష్మీనరసింహస్వామి అయ్యవార్లంగారిని అడిగి, వారివద్ద నున్న తాటాకుల పుస్తకము ఎరువు తెచ్చుకొన్నాము. అది ఇంకా మావద్దనే ఉన్నది. అందులో చూడగా అనేక వచనములు వ్యావహారికభాషలోనే కనిపించినవి. అచ్చులో మాత్రము అవి అన్నీ కావ్యభాషలో ఉన్నవి. ఈ వ్యత్యాసము మాకు వింతగా తోచినది. దీనికి కారణము తెలుసుకోవలెననే కోరిక దృఢపడి, పూర్వము ద్రణముల ప్రతులు, వ్రాతపుస్తకములు పరిశీలించుటకు మొదలుపెట్టినాము.

అప్పుడు మాకు దొరికిన ప్రతులు పరిశీలించగా పూర్వ ముద్రణములందు గ్రంథచ్యుతులు, లేఖక ప్రమాదజనితములైన తప్పులు,

---

* వ్రాత ప్రతులు సంగ్రహించుటలోను పాఠములు సంగ్రహించుటలోను విషయవిచారణలోను మా తండ్రిగారు మ. రా. రా శ్రీ రావుసాహెబు గిడుగు వేంకటరామమూర్తిపంతులుగారు నాకు సహాయులుగా ఉన్నందున ఈ పీఠిక నేనే వ్రాసినా "మేము" అని బహువచనము వాడి ఉన్నాను. (గి. వేం. సీ.)

పరిష్కర్తలు తమ ఇష్టానిష్టములబట్టి చేసిన దిద్దుపాట్లు మొదలయిన లోపములు అనేకముగా కనబడినవి. ఈ విషయములన్నీ మా మిత్రులయిన బ్రహ్మశ్రీ వావిళ్ల వేంకటేశ్వరశాస్త్రిగారికి తెలియజేసి ఈ గ్రంథము మరల సంప్రతించి ముద్రింపించవలసినదని వారిని కోరినాము. అందుకు వారు సమ్మతించి, తమ తండ్రిగారు సంగ్రహించిన అప్పకవీయము ప్రతి మాచేతి కిచ్చి గ్రంథము వ్రాతప్రతులనుబట్టి సవరించవలసినదని మమ్ము కోరినారు. వారు కోరినట్లు గ్రంథము సాధ్యమైనంతవరకు జాగ్రత్తగానే సవరించినాము. ఐనా, ఇందులో తప్పులు లేవని చెప్ప సాహసించలేము. మాకోరిక ప్రకారము వారు గ్రంథము మరల అచ్చు వేయించి మా శ్రమ సార్థకమయినదానిగా చేసి, దీనికి పీఠిక వ్రాయ వలసిన దని మమ్మే కోరి గౌరవించి మా కుపరారు లయినా రని కొని యాడుతున్నాము.

చల్లాకిమిడి,

1922 సం॥ జూలై తే 13 ది.

గిడుగు వేంకట సీతాపతి,

బి. ఏ., ఎల్. టి.

పీఠిక

కాకునూరి అప్పకవి

ఆంధ్రలక్షణగ్రంథములలో నవి స్థరముగాను సుప్రసిద్ధముగాను ఉన్న “అప్పకవీయము”ను రచించిన కాకునూరి అప్పకవియొక్క చరిత్ర—నిమగ్నకులకు తెలిసినంత మట్టుకు—క్రీ.శ. 16వ శతాబ్దమున రావు బహదూరు కందుకూరి వీరేశలింగము పంతులుగారి ఆంధ్రకవుల చరిత్రలోను, ఆంధ్ర విజ్ఞానసర్వస్వములోను ఉన్నది. తన చరిత్రను గురించిన విషయములు కొన్ని కవి తన గ్రంథమందు చెప్పకొని ఉండుటచేత జిజ్ఞాసువుల పరిశ్రమ తగ్గినది.

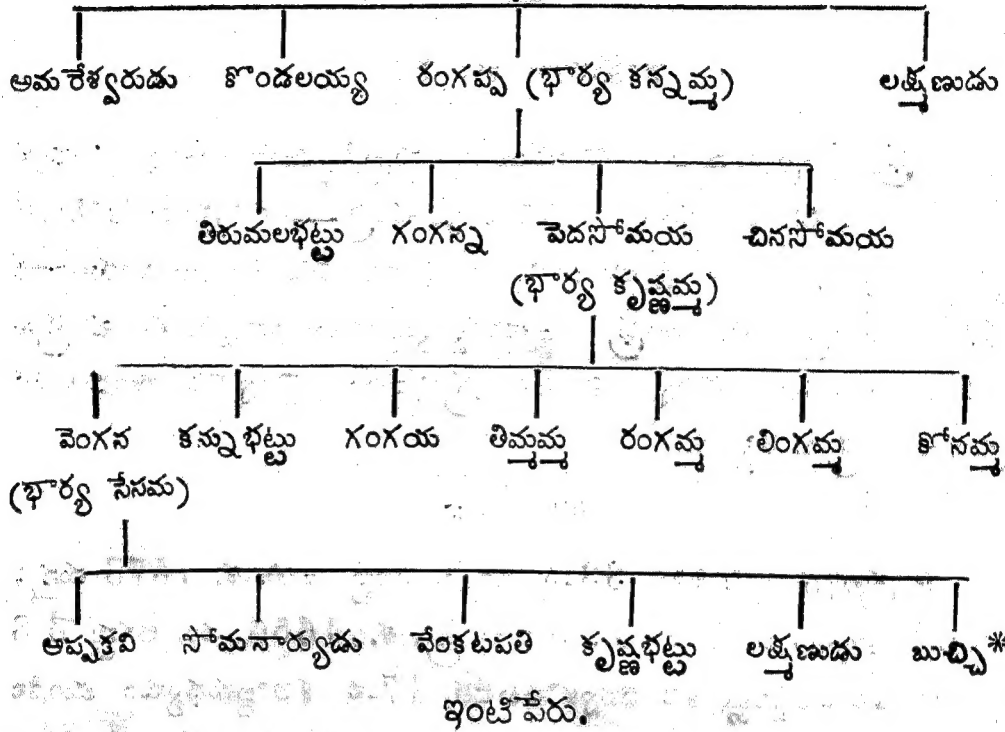
కాలము

ఈ గ్రంథములోని పీఠిక 33-వ పద్యమునుబట్టి శా. 1578 మన్తధామ సం. శ్రావణ బ. 8 నాడు - (అనగా క్రీ. శ. 1656 సం. ఆగష్టు 3 దిన) తనకు కల వచ్చినట్లు కవి చెప్పకొనుటచేత, 17-వ శతాబ్దమధ్యమం దుండిన వాడని స్పష్టముగా కనబడుచున్నది. కలగన్న మరునాడే ఈ లక్షణ గ్రంథమును వ్రాయుటకు మొదలు పెట్టుటచేతను, తా నదివరకు సంస్కృతాంధ్రగ్రంథములు రచించినట్లున్న క్రి.శ. 16వ శతాబ్దమునాటి పట్టపుకవీంద్రుడుగా ఉన్నట్లున్న పీ. 84, 85 లో చెప్పకొనుటచేతను, అప్పకవి 17-వ శతాబ్దారంభమున పుట్టి ఉండు నని ఊహించవచ్చును. అప్పకవీయము “క్రీస్తుశకము 1656-వ సంవత్సరమునం దారంభింపబడి 1660-వ సంవత్సర ప్రారంభమున కింతవరకు జేయబడి; యుండును” అని వీరేశలింగము పంతులుగారు ఆంధ్రకవులచరిత్రలో వ్రాసినారు గాని క్రింది గీటు గల పాద్యములోని విషయమునకు ప్రమాణము ఎక్కడ నున్నదో మాకు తెలియదు.

వంశావళి

కర్తృవంశావతార పద్యములబట్టి (పీఠిక 70-83) అప్పకవి భరద్వాజ గోత్రుడనిన్ని పండితవంశమునందు పుట్టినవాడనిన్ని స్పష్టమగుచున్నది. ఈ దిగువను కనబరచిన వంశవృక్షమునకు ఆ పద్యములే ఆధారము.

సోమయ (భార్య గంగమాంబ)

‘కాకునూరు’ అని తన ఇంటిపేరు వచ్చుటకు కారణము పీ. 72 లో చెప్పబడినది. అతని తాతకు తాతయైన సోమయ మధురాపురమునకు పోయి “వేదశాస్త్ర పురాణాదివాదములను కాకునూరింటికి జేసిన కారణమున కాకునూరింటివాడన భునత గాంచె” నని ఉన్నది. అయితే, దాని తర్వాతిపద్యమందే అతడు “చరిగొండసీమలూ కాకునూరు అనే సర్వగ్రహారము సంపాదించినాడని చెప్పబడెత, ఈ ఇంటిపేరు గ్రామనామమా లేక పౌరుషనామమా అన్న సందేహము పుట్టుచున్నది. ఆ సోమయ “కాకునూరి తిమ్మనసుతుండు” అని (పీఠిక. 73) చెప్పబడెత, అతని తండ్రి నాటికే ఈ ఇంటిపేరు ఉన్నట్లు ఊహించుటకు అవకాశ మున్నది. లేదా, కొడుకు సంపాదించిన పేరు తండ్రికి పెట్టినాడని చెప్పవలెను.

సోమయ "అభినవచూతవర్ణామమ" లో ఉండినట్లు పీ. 73-వ పద్యముబట్టి తెలియుచున్నది. ఈ గ్రామము పేరు క్రొత్తమామిడిపల్లె అయి ఉండును. "మామిళ్ళ

* (ఓ) లో 'లక్ష్మణాఖ్య బాలముచ్చి' (పీ. 83) అని ఉండుటచేత ఈ పేరున్న చేర్చినాము. ప. లోని 'బాలాంబ' అనేపాఠము మూలమం దుందిరాము.

పల్లె యొకటి బాపట్లతాలూకాలో నున్నది. మామిళ్లపల్లి (అగ్రహారము) యొకటి నూజివీడు తాలూకాలో నున్నది” అని లక్ష్మణరావుగారు ఆంధ్రవిజ్ఞానసర్వస్వములో వ్రాసినారు.

అప్పకవి తాత పెద్దసోమయ రొంపిచెర్లలో పెద్ద నూయి శ్రవ్వించినా డనిన్ని గుడిపాటిలో వినుకొండమార్గమందు పెద్దతోట వేయించినా డనిన్ని పీ. 79-వ పద్యమందున్నది. “రొంపిచెర్ల నరసారావుపేటలో నున్నది..... సత్తెనపల్లి తాలూకాలో గుడిపూడి యనుపల్లె యున్నది. అదియే యిది కాబోలు” అని లక్ష్మణరావుగారు వ్రాసినారు.

అప్పకవి తండ్రి వెంగన, పల్నాటిలో తనపాండిత్య విశేషముచేత, “మాట బ్రహ్మ” అనే పేరుపొందినాడని పీ. 82 లో ఉన్నది.

పెద్దసోమయభార్య కృష్ణమ్మ; ఈమె తండ్రి వట్టెము పోతన (పీ. 80). వెంగనభార్య సేసమ (శేషమ్మ); ఈమెతండ్రి కృష్ణమ్మ సోదరుడయిన పెద్దిభట్టు ఆవునో కాదో స్పష్టముగా తెలియదు గాని, ఆయి ఉండునని ఊహించుటకు అవకాశ మున్నది. అప్పకవి కామెపల్లిలో ఉండగా స్వప్నము వచ్చినట్లును, అది అక్కడి మాతృ సంబంధులు విన్నట్లును కవి చెప్పకొనిఉన్నాడు. (పీ. 66.) వట్టెమువారిది కామెపల్లి. గనుక, ఆ మాతృసంబంధులు వట్టెమువారే ఆయి ఉండవచ్చును.

లక్ష్మణరావుగారు ఊహించినట్లు “అప్పకవి మేనమామల యింటిలోనే పెరిగి విద్యావంతుడయ్యెనని కూడ లోకవార్త వచ్చుచున్నది; కావున, నీతని కుటుంబము మేనమామలబట్టియే కామెపల్లి వచ్చెనని మనము నిశ్చయింపవచ్చును.”

ఈ కామెపల్లి కొండవీటికి పడమటను శ్రీశైలమునకు ఈశాన్యమందును గల తంగెడుసీమలో ఉండెను. “కామెపల్లి యిప్పుడు గుంటూరు జిల్లాయందలి పల్నాడు తాలూకాలో నున్నది. అప్పకవికాలమున నది తంగెడుసీమలోనిది. ఇప్పుడు తంగెడు అను గ్రామము కామెపల్లికిఁ బశ్చిమమున పల్నాడుతాలూకాలో నున్నది” అని లక్ష్మణరావుగారు వ్రాసినారు.

ఈ కామెపల్లి (IV. I) వీలేశ్వరమునకు తూర్పున ఏడు యోజనములు దూరముగాను, కేతవరమునకు (V. I) నైరృతిదిక్కున యాడు యోజనములు దూరముగాను, “సహ్యాచాదక్షిణైకయోజననివేశ” (V. 172) అనుటచేత కృష్ణకు దక్షిణమున ఒక యోజనము దూరముగాను ఉన్నట్లు తెలియుచున్నది.

అప్పకవికి నివాసస్థానమయిన కామెపల్లి ఇప్పుడు లేదని అక్కిరాజు ఉమా కాంతంగారు చెప్పినారు.

వంశోత్కర్ష.

అప్పకవి పండితవంశమునందు జన్మించినవాడు. అతని తాతకు తాతయైన సోమయ కాళిఁ బ్రహ్మాంధ్రులవద్ద శాస్త్రములు చదివి గొప్ప పండితుడయి ఉండెను. మధురాపురమందు పండితులతో శాస్త్రవాదములుచేసి గెలిచినవాడు (పీ. 72, 73). అప్పకవి తాతయైన వెదసోమయ క్రతువులు చేసినవాడు (పీ. 78.) ఈ వెదసోమయకు అగ్రజుడైన తిరుమలభట్టు కాలామృతము అనే జ్యోతిషగ్రంథమును రచించినవాడు (IV. 67). అప్పకవితండ్రి వెంగన తన పాండిత్యవిశేషము చేత, “మాఱట బ్రహ్మ” అని ప్రఖ్యాతిపొందినవాడు (పీ. 82) ఈ లక్షణగ్రంథము రచించకమునుపే, అప్పకవి శ్రీశైలములో “భోగవిభూషణుని వట్టపు కపింధ్రు”డయి ఉండెను (పీ. 84). సంస్కృతాంధ్రగ్రంథములు కొన్ని రచించెను (పీ. 85). వీటిలో మనకు ఒక్కటైనా లభించకుండుట కడు శోచనీయము. “అంబికావాద” మను యక్షగానమును సయితము పేర్కొనుటచేతను, యక్షగానముల గురించి ఈగ్రంథములో నాలుగవ ఆశ్వాసమందు వ్రాసి ఉండుటచేతను యక్షగాన ప్రబంధమునకు ఆ కాలమందు తగిన గౌరవము ఉండె నని ఊహించవచ్చును. కంకంటి పాపరాజు రచించిన “విష్ణుమాయావిలాసము” అను యక్షగానప్రబంధము తంజావూరు గ్రంథాలయమందు ఉన్నది.

చక్రబంధములో ‘కాకునూర్యపయ’ అనిన్ని ‘సోమయాజికవి’ అనిన్ని రెండుపేర్లు కనబడుచున్నవి. మొదటిది గ్రంథకర్తపేరు. రెండవది ఎవరిపేరో తెలియదు. (చూ. పు. 2-9.)

ఈ లక్షణగ్రంథమందు అప్పకవి 43 పూర్వలక్షణగ్రంథములను పేర్కొని అనంతనిధందమునుండి 7 పద్యములను, కావ్యాలంకారచూడామణినుండి 5 పద్యములను, కవిగణాంకుశము, కవిజనాశ్రయము, లక్షణసారసంగ్రహములనుండి రెండేసి పద్యములను, కవిలోకచింతామణి, కావ్యచింతామణి, శారదాదర్పణములనుండి ఒక్కొక్క పద్యమును లక్ష్యములుగా ఇచ్చినాడు. తాను పేర్కొన్న లక్షణగ్రంథములు అన్నీ అతడు చదివినాడో లేదో తెలుసుకొనుట కష్టమే కాని, “సకలగ్రంథములను జదుకవ, తెలియునె లక్షణప్రపంచంబెల్లె” (1. 5) అనిన్ని “గ్రంథములన్నియు వెదకి వెదకి సారమెల్ల వివరింపంగన్” (1. 7) అనిన్ని చెప్పుకొనుటచేత, అతడు చాలాగ్రంథములు చదివి ఉండవలెను. అంతేకాక, సుమారు 100 గ్రంథములనుండి మొత్తముమీద 300 పద్యములకు పైగా తన లక్షణగ్రంథములో ఉదా

హరించినాడు. (చూ. ఉదాహృత గ్రంథముల వివరణము.) అయితే, పూర్వలాక్షణికులు తమ లక్షణగ్రంథములలో లక్ష్యములుగా ఎత్తి వ్రాసుకొన్న పద్యములే అనేకముగా ఇతడు ఉదాహరించినట్లు కనబడుచున్నది. అందుకు దృష్టాంతముగా, కవిలోక సంజీవని చూచినయెడల, ముద్దరాజు రామన్న ఎత్తి వ్రాసుకొన్న పద్యములలో సుమారు 69 పద్యములు అప్పకవి తన లక్షణగ్రంథములో ఉదాహరించినట్లు కనబడును. అయినా, అప్పకవి సంస్కృతాంధ్ర వాఙ్మయముల పరిచయము విశేషముగా కలవాడనిన్ని, అనేక శాస్త్రములు పరిశీలించినవాడనిన్ని ఈ లక్షణగ్రంథమునుబట్టి ఊహించుటకు అవకాశము విశేషముగా కలదు.

గ్రంథము పూర్తిగాకుండుటకు కారణమేమి ?

అప్పకవి 8 ఆశ్వాసముల గ్రంథమును వ్రాయబూనినట్లు పీ. 96 వ పద్యమును బట్టి స్పష్టము. అయితే, ఏప్రతిలో చూచినా 5 ఆశ్వాసములు మాత్రమే కనబడుచున్నవి.

చతుర్థాశ్వాసములో గర్భకవిత్వమును గూర్చి వ్రాస్తూ (IV. 388) “ఇది భాషాపరిచ్ఛేదములో తెలియవ్రాసినది”; (IV. 390;) “ఇది వర్ణపరిచ్ఛేదములో తెలియవ్రాసినాము”; (IV. 392;) “ఇది వళిప్రాస పరిచ్ఛేదములో తెలియవ్రాసినాము”; (IV. 393;) “ఇది యీ పద్యపరిచ్ఛేదము తుదకు తెలియవ్రాయుచున్నాము.”; (IV. 94;) “ఇది సంధిపరిచ్ఛేదములో తెలియవ్రాయుచున్నాము.” అని మాత్రమే చెప్పి తత్సమ, దేశ్య, క్రియా పరిచ్ఛేదముల తుదకు తెలియజేయదలచిన పద్యములగురించి చెప్పక పోవుటచేత, చతుర్థాశ్వాసము వ్రాసేసరికి పంచమాశ్వాసము గురించి ఆలోచనమే కాని, తక్కిన మూడు ఆశ్వాసముల గురించి ఆలోచనమున్నట్లు సూచన లేదు.

అప్పకవీయము వ్రాతప్రతులు.

I. మావద్ద నున్న ప్రతులు:—

1. ప. విశాఖపట్టణమందున్న శ్రీపరవస్తువారి ఆర్యపుస్తకాలయములోనిది, సంపూర్ణము. “రాక్షస సం॥ ఫాల్గుణ శు ౧౫ గురువారంవరకు ఉప్పులూరి నృసింహులు, ఆత్మార్థం వ్రాసుకొనెను” అని ఉన్నది.
2. ఓ. అనంతపురంజిల్లా కల్యాణదుర్గముతాలాకాలాని గంగవరమునందు కాపురముండిన ఓరుగంటి రామకవి వ్రాసుకొన్నదని మా కీ పుస్తకమిచ్చిన బ్ర॥ వెండ్లాల వేంకట సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారు చెప్పి

నారు. రామకవి 90 సం॥ ల. క్రిందట కాలముచేసెనని ఆయన మనుమడు చెప్పెనట. గ్రంథము సంపూర్ణము; గాని, కడపటి పత్రము లేదు.

6. వా. కీర్తిశేషులయిన బ్రహ్మశ్రీ వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రిలుగారు సంగ్రహించి వారు బందరులో కాగితాలమీద వ్రాసినది. అసంపూర్ణము. ఇది బ్రహ్మశ్రీ వావిళ్ల వేంకటేశ్వరశాస్త్రిలవారికి తిరిగి ఇచ్చివేసినాము.

4. పె. (1) మొదటి ఆశ్వాసము మాత్రమే ఉన్నది. ఎవరు ఎప్పుడు వ్రాసినదో తెలియదు.

పె. (2) మొదటి ఆశ్వాసము మాత్రమే ఉన్నది. ఎవరు ఎప్పుడు వ్రాసినదో తెలియదు.

పె. (3) నాలుగవ ఆశ్వాసములో కొంతమాత్రము ఉన్నది. ఎవరు ఎప్పుడు వ్రాసినదో తెలియదు.

పె. (4) ఇందు నాలుగవ ఆశ్వాసము 'సుకేశర' వృత్తమువరకు మాత్రమున్నది. 186-వ అంకె గల తాటాకు మొదట నున్నందున దాని మీది 135 తాటాకులలో తక్కిన మూడు ఆశ్వాసములున్న ఉండెను గావలెను. 183-వ తాటాకుమీద నాలుగవ ఆశ్వాసములోని శేషించిన గ్రంథము "రెండో పుస్తకములో వ్రాసివున్నది" అని లేఖకుడు, సుంకరణము తిరుపతి వ్రాసినాడు. తారీఖు లేదు.

ఈ నాలుగున్ను బ్రహ్మశ్రీ పెండ్యాల సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిలుగారే ఇచ్చినారు, మావద్ద నున్నవి.

II. మేము చూచిన తక్కిన ప్రతులు:—

1. ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తుస్తకాలయములోనివి మూడు. 523, 2307, 2866 నెంబర్లు గల పుస్తకములు. ఇవి అన్నీ అసమగ్రముగానే ఉన్నవి. కడపటిదానిలో షది తాటాకులు మాత్రమే కలవు. అన్ని పుస్తకములలోని తాటాకులున్ను చూచినాము. మావద్దనున్న పుస్తకములలో ఉన్నట్టే వచనములు వ్యావహారికభాషలో ఉన్నవి. 515, 1609 నెంబర్లు గలవి అప్పకవీయ పుస్తకము లని పట్టిలో వ్రాసి ఉన్నది గాని, కావు. ఒకటి కవి జనాశ్రయము; రెండవది అనంతని ఛందస్సు.

2. గవర్న మెంటువారి లిఖితపు స్తకభాండాగారములోనివి:—

1. నెం. 13-2-7 అసమగ్రము. దానిలో పుటలు 164, 167, 178 చూచి తై పారు చేసినాము.

2. నెం. 14-3-31 అసమగ్రము. 65, 72, 77 పుటలలోని గ్రంథము గ్రంథము తై పారు చేసినాము.

3. నెం. 13-3-2 అసమగ్రము. 126, 129, 130, 131 పుటలలోని చూచినాము.

3. అడయారులోని థియోసాఫికల్ సొసైటీవారి పుస్తకాలయములోనివి.

1. నెం. XXXII G. 33-23-వ పుటలోని గ్రంథము చూచినాము.

2. డిటో D. 4. అక్కడక్కడ చూచినాము.

4. పితాపురము పరిశోధకమండలివారి పుస్తకాలయములో కొన్ని ప్రతులున్న వనిన్ని, అందు వ్యావహారికభాషలోనే అనేక వచనము లున్నవనిన్ని వంగూరి సుబ్బారావుగారు చెప్పినారు. అక్కడి ప్రతులలో, అల్లమరాజు సుబ్బనార్యుడు ప్రమాదించ సం. ఫాల్గున బ ౧౦ వ్రాసినది మేము చూచినాము. ద్వితీయాశ్వాసము మాత్ర మున్నది. దానిలోని వచనములు మావద్ద నున్న పుస్తకములలో నున్నట్లే ఉన్నవి.

5. బ్రహ్మశ్రీ మండపాక పార్వతీశ్వరకాస్త్రిగారు కొన్ని వ్రాతప్రతులు చూచినారట. వాటిలో వ్యావహారికభాషలో రచించిన వచనము లున్నవట.

— వ్యావహారిక భాషాప్రయోజనము —

అప్పకవి ఈ గ్రంథమందు రెండు విధములయిన తెలుగుభాష జుద్ధిపూర్వకము గానే వాడినట్టు స్పష్టముగా కనబడుతున్నది. ఒకటి కావ్యభాష, రెండవది వ్యావహారికభాష అని ఆ రెంటికి గల భేదము తెలియజేయుటకు పేర్లు పెట్టవచ్చును. కావ్యభాష అనేది నన్నయ మొదలుకొని కవులందరున్న కావ్యములలో గద్యవద్యములు రచించినప్పుడు వాడినది. వ్యావహారికభాష అనేది శిష్టజనులు వ్యవహారమందు సంభాషణలోనున్న వ్రాతలలోనున్న వాడుకొనే భాష. అప్పకవి రచించిన పద్యము లన్నీ ఇంచుమించుగా కావ్యభాషలోనే ఉన్నవి. 1వచనములు, కొన్ని కావ్యభాషలో నున్న కొన్ని వ్యావహారిక భాషలోనున్న రచితములయి ఉన్నవి.

1. నన్నయూది ప్రాచీనకవుల గ్రంథములలో కానరాక ఉత్తరాంధ్రకవుల భాషలో కనబడుతూ ఉన్నశబ్దములు కొన్ని అప్పకవి వాడి ఉన్నాడు. ఉదా. దాచి నావు (ii. 30) రాశిమంచి (ii. 318) వలమాటి (ii. 265). ఎక్కుక, వంతుక, పందొమ్మిదోఁచందము (పు. 287), వీటికి (iv. 70, వీటిలో (iv. 266).

చంపువులలోని వచనములవంటివి పద్యములవలెనే తప్పకుండా కావ్యభాషలో ఉన్నవి. ఉదా. ఆశ్వాసాతగద్యలు, కావ్యములలోని గద్యలకు లక్ష్యములు (చూ. iv 24. 25). ఇవిగాక “అని యివ్వధంబున” (1. 16.) “మదీయ స్వప్నవిధంబు తయ్యం దేటపడ నెఱుగించిన” (1. 66.) మొదలయిన వచనములు కావ్యభాషలో రచించినవి, మొత్తముమీదను గ్రంథమంతటానున్నా, నూరుపొత్తులయినా ఉండవు. తక్కిన వచనములన్నీ వ్యావహారికభాషలో రచించినవే. అవి డెబ్బదికంటె అధికముగా ఉన్నవి; 550 పొత్తులకన్న ఎక్కువే. మొదటి ఆశ్వాసమందు తద్భవస్వరూపమును వివరించిన పట్టున (చూ-పుటలు 30-37), ద్వితీయాశ్వాసమందు అక్షరరూపములు వివరించినచోట్ల (చూ-పు-48-55), చతుర్థాశ్వాసమందు ప్రస్తావనవివరణములలోను (చూ-పు-148-216) ఇట్టి వచనములు మెండుగా నున్నవి. మూడవ ఆశ్వాసమందున్న అవతారికలలో “అన్న అనేటందుకు” “అయ్య అనేటందుకు” చూ-పు. 1259) అని వ్యావహారికభాష కనబడుతున్నది. తెలివిడి, వివరణము, టీక, అవతారిక, వాక్యము అని ఇట్టి వచనమునకు పేర్లు. ఇప్పుడు క్రొత్తగా ముద్రించిన ఈ గ్రంథమందు ఈ వచనములు వ్యావహారిక భాషలో రచితమయినట్లు కనబడుతున్నవి; గాని, ఇంతకుపూర్వము, 1859 సంవత్సరము మొదలుకొని నేటివరకున్న ముద్రించిన పుస్తకములలో, ఎక్కడనో తప్పిదారి పరిష్కర్తలు దిద్దమఱచిన శబ్దములు విడిచిలే పద్యములవలెనే ఇవిన్న కావ్యభాషలో రచించినవైనట్లే తోచును. ¹ఇప్పటి ముద్రణములో తిరిగి మార్పు జరుగుటకు కారణ మేమి? అందుకు మేమే ఉత్తరవాదులము; గనుక, కారణము విశదపర్చుచున్నాము.

1859-వ సం. నవంబరునెల 25-దిన సూర్యలోకమనే ముద్రాక్షరశాలయందు మొట్టమొదట అప్పకవీయము అచ్చుపడ్డది. అచ్చువేయుటకుగాను గ్రంథమును పరిష్కరించినవారు శ్రీరేకము రామానుజసూరిగారు. “వారు గవర్నమెంటు సార్జత్ కాలేజీలో డెనుగుపండితులు.” ముద్రాక్షరశాలాధికారులయిన ఎగ్గలూరు వేణుగోపాలనాయుడుగారు తెప్పించియిచ్చిన లిఖితపుస్తకములు వారికి ఆధారమయిన

1. చూ-1958-వ సం. ముద్రణలో (పుట 31-32-34-35) ఇందుకు (54) పదిహేనవయచ్చు (60) అందుకు (77) కాదంటేను (81) వచ్చి లేని (82) పోవద్దరా, (90) రంజోసారి, బళాటివాండ్లు, (205-206-207-208) చాలా ఎనిమిదిసార్లు 213 వద్దినుంచి 214, అయ్యేటట్టుగాను, వాటిలోపల, —ఇవి తర్వాతి ముద్రణములో కూడా నిలిచి ఉన్నవి.

వట. అవి ఇప్పుడు ఎక్కడనున్నవో తెలియదు. అచ్చుపడ్డ ప్రతిగ్రంథమునకును వ్రాత ప్రతి చూలము. అప్పకవీయము అచ్చుపడక పూర్వము ఆ గ్రంథము వ్రాతప్రతులలోనే కదా లోకములో విడితమై ఉండేవి. ఆ వ్రాతప్రతులకు మొదటి మాతృక అప్పకవి స్వయముగా వ్రాసినదే అయి ఉండవలయును. అయితే, అది యిప్పుడు ఎక్కడయినా ఉన్నదో లేదో ఎరుగము, గాని అచ్చుపడక పూర్వము కాగితాలమీదను తాటాకుల మీదను వ్రాసిన పుస్తకములు అనేకములు ఇప్పటికిన్నీ దేశములో ఉన్నవి. మేము 14 వ్రాతప్రతులు చూచి ఉన్నాము. అన్నిటిలోనున్న గ్రంథము ఇంచుమించుగా ఒక్కలాగునే ఉన్నది. లేఖకప్రమాదములుండుగాకేమి. ఇట్టి ప్రమాదములచేత కలిగిన మార్పులు ఎన్నిఉన్నా, పూర్వపు ముద్రణలోనున్నట్లు వ్రాతప్రతులలోకూడా గ్రంథముకనబడితేనే తప్ప, మేము చూచిన పుస్తకములలోని గ్రంథమే రామానుజసూరి గారు చూచిన పుస్తకములలోకూడా ఉండుట అసంభావ్యము కాదు. వారు అచ్చొత్తించుటకుగాను పరిష్కరించినప్పుడు గ్రంథము దిద్ది ఉందురు. వ్యావహారికభాష గ్రంథరచనకు ఉచితమయినది కాదని పరస్పర చిన్నయ్యసూరిగారు మొదలయినవారు ఆ కాలమందు ఉపదేశించుటచేత కాబోలును, రామానుజసూరిగారు ఈగ్రంథమందు అప్పకవి వ్యావహారికభాషలో రచించిన వచనములలో 1తమకు తప్పలుగాతోచిన శబ్దములు తొలగించి, తమకు ఒప్పులుగా తోచినవి చేర్చి, భాష మార్చి వేసినారు. వారి దృష్టికి వారు చేసిన మార్పు నిర్దవ్యమయినదే కావచ్చును; గాని, అప్పకవి వ్రాసిన గ్రంథమును అట్లే ఉండనీయక తమ యిష్టానుసారము బుద్ధిపూర్వకముగా మార్చి, అప్పకవే అట్లు మార్చినాడని పాఠకులకు తోచేటట్లు చేయడము ఎంత మాత్రమున్ను పరిష్కర్తలకు ఉచితము కాదు. అప్పకవివంటిలాక్షణికుడు ఇట్టి లక్షణ గ్రంథములో ఇట్టి వచనములు కావ్యభాషలోనే రచించి ఉండును గాని, వ్యావహారిక భాషలో రచించి ఉండడు—అని, కావ్యభాషను రచించిన శిశుబోధలు బాలబోధలు చదువుకొన్న ఇప్పటి తెలుగువారు ఊహింతురేమో కాని, అట్టి ఊహ నిరాధారమయినది. అప్పకవి, కావ్యభాషలోనే ఈ వచనములు రచించి ఉంటే, లేఖకులు ఉద్దేశపూర్వకముగా వ్యావహారికభాషలోనికి మార్చి, వాటిని వ్రాసినా రక్షకు ఆధార మేమయినా ఉన్నదా? అప్పకవి కావ్యభాషలో రచించిన వచనములు కొన్ని ఉన్నవే; అవి లేఖకులు మార్చకుండా ఉన్నది ఉన్నట్టే వ్రాసినారే. ఇప్పుడు కన

1. ఈ వచనములలో వ్యావహారిక భాషాశబ్దములు మార్చినట్లే కొన్ని పద్యములలో యతులు మొదలగునవికూడా తమకు తప్పగా తోచినవి దిద్ది మార్చి వేసినారు.

పడుతూ ఉన్న వ్రాతపతులన్నీ ఒక్కకాలములో, ఒక్కస్థలములో, ఒక్కలేఖకుడు వ్రాసినవి కావు. కొన్ని ప్రతులు పండితులు స్వయముగా వ్రాసుకొన్నవి. మాటకు, మావద్దనున్న అయిదు ప్రతులలో ఓ అనేది అనంతపురముజిల్లా కల్యాణదుర్గము తాలూకాలోని గంగవరమునందు 90-సం. క్రిందట కాలము చేసిన ఓరుగంటి రామ కవి వ్రాసుకొన్నదట. అతడు నాలుగు ప్రబంధములు రచించినవాడట! శకటరేఖలు అరసున్నలు ఉంచి, తప్పలు జాగ్రత్తగా నవరించి, వ్రాసిన ప్రతులున్నవే. అట్టి వాటిలో ఈ వచనములు వ్యావహారిక భాషలో ఉన్నప్పడు, మూలగ్రంథములోనే అట్లున్నవని నిశ్చయముగా చెప్పడము తప్పకాదే. ఇందేకాదు, అప్పకవికి పూర్వ మందున్న పదమందున్న తమ వ్యావహారిక భాషయొక్క ప్రయోజనమును పండితులు అందరున్న అంగీకరించి, అనేక విధములయిన గ్రంథములను ఆ భాషలో ప్రచురముగా రచించినారు గాని, గ్రామ్యముని గర్వించి, తమ భాషను త్యజించలేదు. ఇందుకు నిదర్శనముగా వందలకొలది గ్రంథములు వ్యావహారిక భాషలో వ్రాసినవి ఉన్నవి. సంస్కృతభాషలో నున్న వైద్యము, జ్యోతిషము, గణితము మొదలయిన విద్యలకు, కళలకు తెనుగు పండితులు వ్యావహారిక భాషలోనే టీకలు, వివరణములు వ్రాసినారు. అమరమునకు తెనుగుటీకలు, సంస్కృతకావ్యములకు తెనుగు టీకలు, వసుచరిత్ర రాఘవపాండవీయ హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానము మొదలయిన తెనుగు ప్రబంధములకు లేట లేటగుటీకలు వ్యావహారిక భాషలోనే ఉన్నవి. అవి వ్రాసినవారు గొప్ప తెలుగు పండితులు; అప్పకవికి పూర్వులు; ఇం తెందుకు? అప్పకవి తన గ్రంథమున కాధారముగా “సకలకవితాస్వతంత్రభట్టారకయెలకూచి బాలసరస్వతీ మహామహోపాధ్యాయ ప్రణీతములైన యాంధ్రశబ్దచింతామణి టీకాగ్రంథ” మని పేర్కొని, “బాలసరస్వతుల బోలు ప్రాజ్ఞులు గలరే?” అని కొనియాడినాడు. అట్టి పండితుడు బాల సరస్వతీయ మనే లక్షణగ్రంథమందు * వివరణమంతా వ్యావహారిక భాషలోనే రచించినాడు. పుస్తకభాండాగారములలో చాలా ప్రతు లున్నవి. అప్పకవికి పిమ్మటను

* ఈ గ్రంథము ఇప్పటికిన్నీ సరిగా అచ్చు పడలేదు. “సటీకాంధ్రశబ్దచింతామణి” అని పేరుపెట్టి కొంత గ్రంథము బాలసరస్వతీయములోనిది దొంగలించి బాల సరస్వతి ప్రయోగించిన వ్యావహారిక భాషాశబ్దములు తొలగించి, కావ్యభాషాశబ్దములు దూర్చి, కొందరు పండితులు తాము రచించిన గ్రంథముగా ప్రకటించుకొన్నారు. ఇట్లే వసుచరిత్ర మనుచరిత్ర రాఘవపాండవీయాదికావ్యములకు పూర్వులు వ్రాసిన టీకలు మారు రూపు పొంది అచ్చులో నేడు కనపడుతున్నవి.

పుట్టిక లక్షణగ్రంథములలోకూడా వివరణము, తెలివిడి, టీక, అవతారిక అనేపేరుగల వాక్యములన్నీ వ్యావహారికభాషలోనే ఉన్నవి; రంగరాట్టండస్సు, లక్షణశిరోమణి, తిమ్మకవి సర్వలక్షణసారసంగ్రహము, కవిజ్ఞానాంజనము మొదలయినవాటి వ్రాతప్రతులన్నిటిలోను, మేము చూచినంతమట్టుకు ఇట్లే ఉన్నవి.

వ్యావహారికభాష కథలలోను, ధర్మశాస్త్రములలోను, శైవ వైష్ణవ మత విషయములను గురించి వ్రాసిన గ్రంథములలోను, వేదాంత గ్రంథములలోను అవశ్యముగా వాడినట్లు కావలసినన్ని నిదర్శనము లున్నవి. రాలిపలకలమీద చెక్కించిన కాసనములలో వ్యావహారిక భాష దేవాలయములలో నేటికిని కనబడుతూ ఉండనే ఉన్నది. పైన చెప్పినట్లే వ్యావహారికభాషయొక్క ప్రయోజనము అనేకవిధములయిన రచనలలో అప్పకవికాలమందే కాక, అతనికి పూర్వమున్నూ పిమ్మటనున్నూ పండితులు అంగీకరించినట్లు నిదర్శనముగా వేలకొలది గ్రంథములు పుస్తక భాండాగారములలో కనబడుతూ ఉన్నందున, అప్పకవికూడా అట్టిభాష వ్రాయడము సార్వత్రికమయిన సత్సంప్రదాయమనిన్ని, సదాచారమనిన్ని మే ఊహించుటకు తగినంత కారణమున్నది.

వ్రాతప్రతులలో వ్యావహారికభాష కొన్ని రచనలలో కనబడుతున్నదని అంగీకరించినా, అప్పకవే అట్లా వ్రాసినా దని ఎందుకు ఊహించవలెను? అతని శిష్యులు అతడు నోటను చెప్పిన టీకలు మొదలయినవి వ్యావహారికభాషలో వ్రాసి ఉండు రని అనుకోకూడదా?—అని కొందరు వాదించినారు. పారి వాదము చొప్పున శిష్యులు వ్రాసినవయినా, గురువుగారు అంగీకరించినవే కావలెనుగదా. ఎట్లయినా, అవి గ్రంథము లోనివే అనక తప్పదు. ఐతే, అప్పకవే వ్రాసినాదని ఊహించుటకు గ్రంథములోనే తగినంత ఆధారమున్నది చూడండి: వ్యావహారిక భాషలో రచితమయిన పదనములు ఒక్కొక్కటి చదివి పూర్వోత్తర సందర్భములు పరికించిచూస్తే, గ్రంథకర్త తప్ప మరి ఒకరు ఆ పదనములు వ్రాసి ఉండ రని తెలియక పోదు. ఉదా: (1) 30-వ పుటలో 'ప్రయోగమూలం ప్యాకరణం' అనే సూత్రమునకు వ్రాసిన తెలివిడిలో, 'వాటికన్నిటికిన్నీ తెలివేటట్లు అందులోపల నొక చంద్రశబ్దమునకు చెప్పుచున్నాము' అని ఉన్నది. ఇట్లు గ్రంథకర్తకాక ఇతరులు వ్రాతురా? (2) దీనికర్వాత వ్రాసిన సూత్రము టీక కొనను, "అది యెట్లంటేను" అని చెప్పి, ప్రాకృత సూత్రమును ఉదాహరించినవాడు లాక్షణికుడుకాక మరి యెవడు? (3) 32-వ పుటలో టీక కొనను, "ఇందుకు ప్రయోగము నరసింహపురాణమునందను" అని చెప్పినవాడు ఒకడున్ను,

పద్య ముదాహరించినవాడు ఇంకొకడున్ను అనవచ్చునా? (4) నాలుగో ఆశ్వాసము 118-వ పద్యములో, “మగణమునకెల్ల వ్రాసితి మిగిలినట్టి గణములకు నిట్లు వ్రాసిన గ్రంథ మధిక విస్తరం బగు నని వ్రాయ వెఱచినాడఁ దెలిసికొనఁదగుఁ గవులు యాదులకు నిట్ల.” అని చెప్పినవాడు లాక్షణికుడే కనుక మగణమునకు వ్రాసిన వచనములు ఎనిమిదిన్నీ అతడే వ్రాసిన వనకతీరదు. ఇది నిశ్చయకమయిన నిదర్శనము. ఇంతకంటే అమోఘమయినది మరి ఒకటి చూస్తే, ఘామాట ఎవరికిన్నీ శంకించుటకు మరి అవకాశముండదు. (5) నాలుగో ఆశ్వాసము 133-వ పద్యము ‘తే. ప్రత్యయము లాఱు నీ చెప్పపద్యములను, తెలిసికొన నెంతవానికి నలవికామి, పరున నన్నింటికి డీక వ్రాయ వలనె, దెనుగు మాటలఁ గడు లేటతెల్లఁ గాఁగ.” అని చెప్పినవాడున్ను, చెప్పినట్లుగానే టీకలు వ్రాసినవాడున్ను ఒక్కడు కాడని వాదించేవారికి ప్రత్యుత్తర మేమి చెప్పవలయునో మాకు తెలియదు. ఈ వచనములు అన్నీ గ్రంథమునకు అంగములు. అవి లేకుంటే గ్రంథము అసంపూర్ణ మవుతుంది. ప్రతిపక్షాలు చేసే ఆక్షేపము మరియొకటి ఉన్నది; దానికికూడా మేము సమాధానము చెప్పవలసి ఉన్నది. వ్రాతపుస్తకములలో నున్న వ్యావహారికభాష పరిష్కర్తలు ఎందుకు మార్చి పేసినారు? అంటే పైని ఒకచోట మేము సూచించినదే వివరించి చెప్పతున్నాము. పరపన్ను చిన్నయసూరిగారు, శ్రీరేకము రామానుజసూరిగారు; కరాలపాటి రంగయ్యగారు; నిశ్చింత తేవప్పెరుమాళ్లయ్యగారు మొదలయిన దక్షిణదేశపు తెలుగు పండితులు కొందరు వ్యావహారికభాష ఎట్టి గ్రంథములలోనైనా వాడనేకూడ దని నియమము చేసుకొన్నట్లు వారు వ్రాసిన వ్రాతలను చట్టిన్నీ, వారు పరిష్కరించిన గ్రంథములను చట్టిన్నీ ఉహించవచ్చును. వారి మతమునకు విరుద్ధముగా తెలుగుదేశపు పండితులు, అప్పటివారు రావిపాటి గురుమూర్తిశాస్త్రిగారు, పుదుూరి సీతారామశాస్త్రిగారు, పునులూరి వైద్యనాథసిద్ధాంతిగారు, జూలూరి అప్పయ్యపండితులుగారు, వైయాకరణము రామానుజాచార్యులుగారు, పురాణం హయగ్రీవశాస్త్రులుగారు, వేదం వెంకటాచలశాస్త్రిగారు, వఠెం వాసుదేవపరబ్రహ్మశాస్త్రులుగారు, స్వామినీని ముత్తునరసింహ నాయుడుగారు, వెంకటగిరి మహారాజులయిన శ్రీ వెలుగోటి సర్వజ్ఞకుమారయ్యచేంద్రులవారున్ను, ఇంకా అనేక పండితులున్ను ప్రాచీన సంప్రదాయము చొప్పున కావ్యములు కావ్యభాషలోను, వచనగ్రంథములు వ్యావహారిక భాషలోను వ్రాసేవారని వారి వ్రాతలలో కనబడుచూ ఉండడమేకాక, కడపట పేర్కొన్న ముగ్గురు పండితులున్ను వ్యావహారికభాషయొక్క ప్రయోజనము కంటోక్తంగా విధించి చెప్పినారు.

*అయితే సూరిగారివంటి పండితులు ఉపాధ్యాయులుగాను, అచ్చుకూటములలో పరిష్కర్తలుగాను, కొంత అధికారము వహించి ఉండుటచేత వారి మతము వ్యాపించినది. వారు పరిష్కరించిన గ్రంథములు చదివేవారికి భాషాపాండిత్యము లేక పరిష్కర్తల భ్రమ ప్రమాదములవల్ల కలిగే దోషములు కనబడవు. భారతాది ప్రాచీన గ్రంథములన్నీ ఇట్టి పరిష్కరణమువల్ల పాడయి ఉన్నవి. నానావిధముల ప్రయోజనము గల వ్యావహారికభాష అచ్చులో కనబడక రూపు మాసిపోయినది. పూర్వము ద్రణిములో ప్రచురముగా ఉన్న వ్యావహారిక భాష నేటిముద్రణలో కానరాదు. రావిపాటి గురుమూర్తి శాస్త్రిగారు 1834 సం॥లో వ్యావహారిక భాషలో రచించి అచ్చు వేయించిన పంచతంత్ర 1870 సం॥ వరకున్న చాలామాట్లు ముద్రితమయి బడులలో పిల్లలు చదువుకొనుటకు ఉపయుక్తముగా ఉండేది. ఆ పుస్తకము ఏ పండితుడో గారడిమాయ పన్ని నట్టు కావ్యభాషలోనికి మార్చి అచ్చు వేయించినాడు. 10 సం॥లు వాడుకలో ఉన్న గ్రంథము మారురూపు పొందినదని ఇప్పటివారికి తెలియదు. ఇట్లు పరిష్కర్తలవల్ల పాడుపడి ఎన్నో గ్రంథములు ఉన్నవి. సామాన్యమైనవాటి మాట కేమి? చిన్నయ్య సూరిగారు రచించిన నీతిచంద్రిక సూరిగారు అచ్చువేయించినట్లు ఇప్పుడు లేదు. ఎన్నో మార్పులు కలిగినవి. ఎవరు చేసినారో తెలియదు. గ్రంథములు పరిష్కరించి అచ్చు వేయించేవారికి గ్రంథములోని విషయముగానీ భాషగానీ మార్చి సవరించుటకు అధికారము లేదు. గ్రంథములో దోషము లుంటే ఉండుగాక. అవి నిరూపించుటే విమర్శకులకు వినితధర్మము. విమర్శకునికి దోషముగా కనబడ్డది దోషము కాకపోవచ్చును. ఉద్దేశపూర్వకముగా స్వమతానుసారముగా ఇతరుల గ్రంథము మార్చుట కూటకరణము వంటిది. అది మహాపాతక మని వివేకులు అట్టి పని చేయరు.

అప్పకవీయమువంటి గ్రంథములో తెలివిడి మొదలయిన పచనములు గ్రంథకర్త వ్యావహారిక భాషలో వ్రాసినా, అచ్చులో కావ్యభాష నుండుట మేలు కాదా? అలా గున్నందువల్ల గ్రంథమునకు గౌరవము అధికము కాదా? అని అంటారు కొందరు. వ్యావహారిక భాషలో పూర్వుల దృష్టికి లాభుప మెంతమాత్రమున్ను లేదు. దానియందు అగౌరవము రామానుజసూరివంటివారు ఆపాదించి, దేశమునకు అపరిమితమయిన నష్టము కలుగజేసినవారయినారు.

*చూ. పరబ్రహ్మశాస్త్రులుగారు 1851-వ సం॥లో రచించిన హిందూ ధర్మశాస్త్రము, నాయుడుగారు 1863-వ సం॥లో రచించిన హితసూచని, మహారాజులు 1886-వ సం॥లో రచించిన మనస్సాక్ష్యము.

అపరిమిత ప్రయోజనమయిన వ్యావహారికభాష పండిత పామరసామాన్యమై వాస్తవమయిన దేశభాషగా ప్రపంచమంతటా గౌరవము కలిగియున్నది. పరిమిత ప్రయోజనమయిన కావ్యభాష పండితులు రచించే గ్రంథములలో ఉచితముగా నుండును. సంస్కృతభాషాపాండిత్యము లేనివారికి అది సుబోధము కాదు; సుకరమున్ను కాదు. అల్పజ్ఞానముగల పండితమన్యులు వచ్చిరాని ప్రాచీన కావ్యభాషలో నిర్దుష్టముగా కావ్యభాష వ్రాయగలవారు మిక్కిలి అరుదు. త్రాయబూని చేతకాక, కృతకభాష సృజించి, ఆంధ్రభాషకున్న వాఙ్మయమునకున్న హాని కలుగజేస్తూ ఉన్నారు. ఇట్టి కావ్యభాష దేశభాషగా నెలకొల్పవలె నన్న ఉద్దేశముతో గాబోలు వ్యావహారికభాష రూపుమాపి నిర్మూలము చేయుటకు సమకట్టినారు. అట్టిపని వెళ్లిపని; అసాధ్యము. నిరంతరకృషిచే పండితులు మాత్రమే దానిని సాధింపగలరు. వ్యావహారికభాషైతే అందరికీ సాధ్యము. ఈ విషయములో పూర్వుల సామ్రాజ్యమే మేలయినది. ఆ సామ్రాజ్యము ఉద్ధరించుటకు ప్రయత్నించుట పెద్దలకు విహితధర్మ మని మనవి చేయుచున్నాము. అది అట్లుండనీయండి;

పూర్వముద్రణములు

పరిష్కర్తలు తమ ఇష్టానిష్టములంబట్టి గ్రంథము సవరించి లేని పాఠములు కొన్ని కల్పించుటచేతను, సరియైన పాఠము నిర్ణయించుటలో పరిశీలన చక్కగా చేయక పోవుటచేతను, వింతైన కొత్త తప్పులు కొన్ని పూర్వముద్రణములో కనబడుతున్నవి. మొట్టమొదట ఈ గ్రంథము 1859 సం. లో ముద్రించినప్పుడు, పరిష్కర్తలయిన శ్రీరేకము రామానుజసూరిగారు సరియైన వ్రాతప్రతులు దొరకకపోవుటచేతను, కొంత మట్టుకు పరిశీలన లోపముచేతను, చాలా తప్పులతో గ్రంథము అచ్చువేయించినారు.* తర్వాతి ముద్రణములవారు పూర్వముద్రణములనుమాత్రమే ఎదుట నుంచుకొని, స్పష్టముగా కనబడిన తప్పులలో కొన్నిటినిమాత్రము దిద్దినారు; గాని, వ్రాతప్రతులను సంపాదించి, జాగ్రత్తగా పరిశీలించి, గ్రంథము తప్పులన్నింటిని అచ్చు వేయించినారు కాదు. ఇందుకు దృష్టాంతముగా చూడండి:—ఈ ముద్రణములో (పు. 277.) ఉన్న పర్వముసీసము “చిలుతయగు” అనేది మేము చూచిన వ్రాతప్రతులన్నిటను గలదు; గాని, తొలిసారి గ్రంథము ముద్రింపించినవారికి దొరికిన ప్రతులలో గ్రంథతైథిల్యము చేత కాబోలు, అది కనబడలేదు; గనుక శ్రీరేకము రామానుజసూరిగారు “కరివరద”

* ఇట్లు గ్రంథముండున్న తప్పులు చూపించుటచేత గ్రంథమును ప్రకటించినవారు చేసిన మేలు మరచినవార మైనా మని తలచగూడదు.

అనే పద్యము క్రొత్తగా రచించి గ్రంథములో చేర్చినారు. ఈలాగున చేయవలసి వచ్చిన దని వారు పీఠికలో వ్రాసి ప్రకటించక పోలేదు. * ఆ పద్యమే శేటికిని నిలిచి ఉన్నది. ఈ గ్రంథము అనేక పర్యాయములు ముద్రితమైనది గదా! వ్రాత ప్రతులు చూచి ఉన్నయెడల, పరిష్కర్తలలో ఎవ్వరికైనను అప్పకవి రచించిన పద్యము కనబడకుండునా?

ఈ విధముగానే 1859 సం. లో ముద్రితమైన ప్రతియందు స్పష్టముగా కనబడే తప్పలు తర్వాతి ముద్రణము లన్నిటిలోనున్న నిలిచి పోయినవి. వాటిలో కొన్ని మాత్రము తార్కాణముగా ఈ దిగువను ఉదాహరిస్తున్నాము:—

1. బాం । ధవ...గుయివె , ట్టన్వెట్ట...III. 61.

అనుస్వార సంబంధయతులకు లక్ష్యముగా ఇచ్చిన ఈ పద్యములో “గుయి వెంటె” అని అప్పకవి మతమున ఉండవలెను; లేనియెడల ఈ లక్ష్యమునకు ప్రయోజనము లేదు.

2. వే । దండమండల చండతుండవి , దారణాసి.....III. 127.

“వే । దండదండవిదారణారత, రాసిభాసి భుజార్దళా” అనే అప్పకవి పాఠము మావద్దనున్న వ్రాతప్రతులన్నిటను గలదు. ఉభయవశులకు ఉదాహరణము లిచ్చు నప్పుడు అప్పకవి సర్వసాధారణముగా మొదట స్వరమునకున్న, తర్వాత వ్యంజన మునకున్న లక్ష్యములు చూపిస్తున్నాడు. ఈ వేదండ శబ్దములోని దకారము రెంటికిని చెల్లును అని ఈపద్యము స్వరమునకున్న, దీనితర్వాతనున్న భీష్టపర్వములోని పద్యము వ్యంజనమునకున్న లక్ష్యములుగా ఇచ్చినాడు. గనుక,

“వే । దండమండల చండతుండ వి , దారణాసి...” అనే పాఠము తప్ప. రెండు పద్యములున్న వ్యంజనమునకే లక్ష్యములుగా ఇచ్చి, స్వరమునకు లక్ష్యము ఇయ్యకుండునా?

3. “డిగ్గి తొలంగు నై నికులు , నేలకు...” III. 152.

అనేక శబ్దమునకు లక్ష్యముగా ఇచ్చిన ఈపద్యములో ఆశబ్దమే కనబడనియక పాఠము మార్చివేసి అచ్చు వేయించుటచేత కవి హృదయమునకు విరుద్ధమయిన పాఠము కనబడుచున్నది. ఈ లక్ష్యమునకు ప్రయోజనము చెడిపోయినది.

4. “ధృతి యందు గతియుగక్షితిపక్షబాహులు” IV. 136.

* ‘సర్వలఘు సీసమును బ్రతులలో లేమింజేసి నూతనముగ శేర్పణువబడియె.’ పీఠిక. పుట ౨. 1859.

ధృతి యనే 18 వ ఛందమందు (బాహు=2, పక్ష=2, క్షితి=1, యగ=4, గతి=4) 22144 వృత్తము లున్నవని అర్థమగును. ఆఛందమునందు 262144 వృత్తములు కలవు; గనుక, ఈ పాఠము తప్పు. “ధృతియందు గతియుగ క్షితి పక్షరస బాహు...” అని మావద్దనున్న వ్రాత ప్రకృతి లన్నిటను గలపాఠము సరియైనది.

5. (పుట 214) సప్తమచ్ఛందః ప్రస్తారములో 6-37 వృత్తముల గణము లన్నీ తారుమారయినవి. 1859 సం. ప్రతిలో ప్రమాదపశమున ఈ తప్పు వచ్చి యుండవచ్చును. ఈ అచ్చుతప్పు ఈ చోటనే తర్వాతి ముద్రణములలో కూడా ఎందుకు కనబడవలెను ?

6. (పుట 230) ఏకరూపగణములు.

లలల మ ల | | ధ | ల | జ లల గగము

1859 సం. ప్రతిలోని అచ్చు తప్పు తర్వాతి ముద్రణము లన్నిటను నిలిచి పోయినది; చూచినారా ? ఈవిధముగానే ప్రమితాక్షర గణములు తప్పుగా ముద్రిం పించినారు.

7. (IV 403) మనోహర వృత్తమును గూర్చి చెప్పిన వచనములో “ఇది కవితాంత వృత్తవృత్తచ్ఛాయను.....” అని ఉన్నది. ఇందులో రెండు తప్పులు కలవు. ‘కవితాంత’ గాని ‘కవితాంత’ కాదు. సమవృత్తములలో దీనిపేరు సరిగానే పేర్కొన్నారు. వృత్త అనే పదము రెండుస్థాల్లు ముద్రిత మయినది. ఈ తప్పులు తర్వాతి ముద్రణములలో కూడా నిలిచినవి.

8. (IV. 409) ధృతమధ్యగూర్చి చెప్పిన వచనములో

“ఇది తోదకవృత్తిచ్ఛాయను బేసిచరణములను దోదకవృత్తచ్ఛాయను సరిచరణములను నడుచును” అని ఉన్నది. తోదక - దోదక నామములు తారుమారయినవి; గనుక లక్షణము చెడినది.

9. “...బవడగీతియందు, బ్రాసముల్ సమకూలు

నవియె యాటవెలది, యందుఁ గలవు” (IV. 541)

1859 సం. ప్రతిలో శుద్ధ పత్రికయందు “గలవు” అసాధువనిన్ని “లేవు” సాధువు అనిన్ని చెప్పి పరిష్కర్త తప్పు దిద్దకొన్నా, తర్వాతి ముద్రణములవారు కేవలము మూలములో నున్నదే ఎదుట నుంచుకొని శుద్ధపత్రిక ఉపేక్షించి తప్పు పాఠమునే తీసుకొన్నారు. ఆటవెలదిలో ప్రాసము లుండునా అన్న విచారమయినను లేకపోయినది.

10. “అపధరింపుము...పరమమూర్తి
పూతనా...” IV. 548

పరమమూర్తికి బదులుగా ‘పరమఘోత’ అని ఉండవలెను. లేకున్న పునరుక్తి నియమభంగమగును.

11. “....జేడొకతె చక్రితోనెత్త , మాడె ననంగ
సంధియగు.....” V. II.

అప్పకవి ‘విసంధి, మహావిసంధి, కుసంధి, దుస్సంధి’ అనే నాలుగు సంధిదోషములను పేర్కొని, ఈ పద్యము “కుసంధికి” లక్ష్యముగా చెప్పినాడు. గనుక, ఈ పాతము అపార్థకముగా ఉన్నది.

12. “మాను పటిచెను బులిబోను” V. 25.

‘ను’ అంతమందు గల పదములలో ద్రుతప్రకృతులు గానివి అప్పకవి ఉదాహరించినాడు. “మాను పరిచేను పులిబోను” అని మావద్దనున్న వ్రాతప్రతులన్నిటను కలదు.

అచ్చుకూర్చిన పనివాండ్రలోపము ప్రతిముద్రణమందున్న ఈ చోటనే రావలెనా? ఇది కేవలము పరిశీలన లోపముచేతనే వచ్చినది.

13. “పడఁతియబ్రపుటూరు ల , బ్రంపుటూరు

లతివచోద్యపుటూరు చో , ద్యంపుటూరు.” V. 128.

ఈ పద్యములో అప్పకవి ‘ఊరులు, ఆరు, కొను, మేను’ ఈనాలుగున్ను పేర్కొని, మొదటి చరణమందు, ‘అబ్రపుటూరులు’ అనిన్ని, రెండవ చరణమందు ‘చోద్యపుటూరు’ అనిన్ని, మూడవ చరణమందు ‘సూత్యపుఁగొను’ అనిన్ని, నాల్గవ చరణమందు ‘చొక్కపుమేను’ అనిన్ని ప్రయోగించినాడు. మొదటి చరణమందు, ‘అబ్రపుటూరులు’ అని ఉండగా రెండవ చరణమందు, మరల ‘చోద్యపుటూరు’ అని ఊరు శబ్దమే ఏకవచనముగా ప్రయోగించి ఉండునా?

14. “జగతిఁ జప్పనికూరకుఁ.....పచ్చని తోటకుఁ బచ్చ దోట...”
(V. 166.)

ఇందులో ఉదాహృతశబ్దములు కకారాది వర్గములలోని ప్రథమాక్షరముల వరుసను పేర్కొన్నట్లు స్పష్టము.

“కూర, చాయ, టోపి, తావి” వీటిని పేర్కొన్నట్లు మావద్ద నున్న వ్రాతప్రతులలో కనబడుచున్నది.

1859 సం. లో ముద్రితమైన ప్రతియందు తమకు తప్పలుగా కనబడ్డ చోట్లనైనా వ్రాతప్రతులు చూడక తర్వాతి ముద్రణములవారు కేవలము తమకు

తోచినట్లు సవరించి వింతయిన తప్పులు ఉంచివేసినారు. ఇందుకు దృష్టాంతముగా ఒకటి ఈ దిగువను వివరిస్తున్నాము.

15. 176 “అనుచు నీట్లు భూతాద్రి క్రియాపదాంతముల విశేషణపదక్రియలను దక్క” అని 1859 సం. లో ముద్రితమయిన ప్రతిలోని పాఠము. ఇందు గణభంగమును మాత్రమే చూచి తర్వాతి ముద్రణములవారు “ములకును విశేషణ పదక్రియలను దక్క” అని వ్రాతప్రతులు చూడక దిద్ది అచ్చు వేయించినారు. ఇందు అన్వయక్రమము చెడిపోయినది. “భావిక్రియలను దక్క” అని ఉండవలెను.

పీటిని బట్టిచూడగా పరిష్కర్తలు వ్రాతపుస్తకములు పరిశీలించక కేవలము 1859 సం. లో ముద్రితమైన ప్రతినే ఆధారము చేసుకొన్నట్లు స్పష్టముగదా.

పూర్వముద్రణములలోని తప్పులు - పాఠకులు సులభముగా విమర్శించుకోదగినవి - ఈక్రింద పేర్కొని చూపిస్తున్నాము.

పీఠిక. పద్యసంఖ్య.

- 10 దరహాసమానసము
- 64 విశ్వక్సేయయసుచు
- 71 తమ్ములను పేరుననె
- 74 విద్యప్రస్తుతమగుచుండ
- 103 ఇందోపలనీలునకు
- I. 4 పిన్నకోటపెద్దన
- 33 అశ్విష్టాభిధానమునకు
- 40 కరపరిణత
- 71 కాళహస్తమహాత్వము
- 98 కుక్కగోళము బవి
- 99 (మీదను) త్రిలింగదేశ
- తదభవము
- II. 15 ఇచ్చుక
- 39 దానిమొదలైనతలకట్టు వాని
- నెల్ల
- 43 పద్యాదిప్రాణంబుల, నాద్యం
- తస్థములుగాను
- 132 భూమిని మింటను జంచత్వా
- మర
- 135 వ్యర్థకృతులను
- 426 దుష్టచంద్రోపజలములు

పీఠిక. పద్యసంఖ్య.

III. 55-చోలనార్యులను 60 మంత్రి
యయ్యెనినకొండక

IV. 75 (తర్వాత) అష్టగణలక్ష్యం
ములు (అప్పకవి లక్షణము
చెప్పబోవుచున్నాడు)

(పు. 213) (ఆటవఛందమునకు. ఇచ్చిన
ప్రస్తారములో 31 వ వృత్త
గణములు) IIII I
(IIII I) అని ఉండ
వలెను)

387 పదునొకంటఁ ద్రష్టృష్ఠంద
స్సు (పదునొకండవ అని
ఉండవలెను)

391 ‘ఇది పదుమూడవ జగతి
ఛందమునందు’ (13 వ
ఛందము అతి జగతి గాని
జగతి కాదు)

526 పాదుల

V. 148 భర్త వస్త్రాభిదానుక

చందోభంగము లయినను కానినారు కాదు. చూడండి:—

I. 33. సీ. పా. వఱలు జాలి స్వభావంబు ననఁగ.

ఇందు 'లి' గురుత్వ కాదు.

38 (పంక్తి 8) సీ. పా. వరనవస్థాయి భావములతోనొగి జెప్పినరలియె
భావాదిరంజనముల

ఇందు యతిభంగము.

39 (పంక్తి 10) జనుకావ్యములగని , నంబుకావ్యములగని

ఇందు యతిభంగము.

III. 172 సీ. పా. తరుణులు బతులు వా తాయనమ్ములనల్లమల్లకలై పే
బోక , మలయ పవను

ఇందులో గణభంగము.

305 “మూఁకలు విరియించి వీఁక” ‘మూఁకలు’ అనే పదములో అర్థాను
స్వారము ఉండవలెననియే మాకును తోచుచున్నది; గాని, అప్పకవి మతమున లే
దనుట స్పష్టము. ఉన్న దని అతడు ఎరిగి ఉన్నయెడల ఖండాఖండప్రాసములకు ఇది
ఉదాహరణముగా ఇచ్చి ఉండడు. గనుక, ఇక్కడ ఈ పదము అర్థానుస్వారము
లేకుండానే అచ్చు పేయించవలసి ఉండెను. 1910 సం॥లో వావిళ్లవారు ముద్రిం
చిన ప్రతిలో ఈచోట (ఇది పొరపాటు) అని ఉన్నది. కాని, ఏది పొరపాటు
తెలియజేయలేదు.

IV. 74 మృగములలోఁ గరి , ద్వేషిభాతిని జూడ—

ఇందు యతిభంగము.

IV. పుట 243 (త్రాహరములో) ‘ఋభుక్షసూనుం’ అని 1859 వ ప్రతి
లోను, ‘ఋభుక్షసూను’ అని తర్వాతి ముద్రణములందును కలదు. అన్నిటను గణ
భంగము.

IV. పుట. 245 భవరట్టతములో శాల్మప చరణము “ర్యమవిరామము
తోడనభావ్య , స్వల్ .....

ఇందు యతిభంగము.

IV. ప. 407 “ందులఁ జరఁగఁబులున్ , గుదిరింపఁగా”
గణభంగము; యతిభంగము.

IV. 431 ప్రథమమునను వృత్తము—ఇందు ప్రాసభంగము.

506 మూగిగొడ్రాలికి , బుట్టుకానుపువలన—ఇందు గణభంగము.

515 “ధర్మముఁజెప్పి దుష్కృతుల డగ్గఱ” దడలకు మైత్రి అగ్రాహ్య మనీ చెప్పిన ‘అప్పకవిమతమునకు విరుద్ధము గనుక యతిభంగము.

IV. 128. “నారశక్తిత్రయోపేతుఁడై మురారి” ఈ సీసపద్యమందు ప్రాసయతి నియమము కలదు గనుక, ఈ పాఠము లక్షణ విరుద్ధమయినది.

539. “ధరణిఁ బ్రాసంబు , దనరు నెత్తుగీలియందు” రెండవ చరణము.

గణభంగ మయినది.

V. 71. తే. గీ. కాంతులారమేము చూడఁ గలమనంగ—గణభంగము

అర్థవిచారము సరిగా లేకపోవుటచేతను కలిగిన ప్రమాదములు చూడండి:—

I. 39 (పంక్తి 14) “శ్లోకము” విషయము అష్టరసములగురించి గనుక, ఇది అసంగతము. “శ్లోకము” అని ఉండవలెను.

II. 196-197 రేఫభేదముల గురించి చెప్పిన సీసమాలికలునున్న అర్థముల పట్టికలలోనున్న తప్పులు మెండుగా ఉన్నవి. కొన్నిచోట్ల మాలికలలోని మాటలు అర్థముల పట్టికలలో కనబడవు.

మాలికలో “—గరిచెలిగరిగె” అనిన్ని, అర్థముల పట్టికలో ‘గరిచెడిగరిగె’ అనిన్ని ఉన్నది. రెండుచోట్లను “గరిచేడిగరిగె” అని ఉండవలెను.

“చేరుద్రావుట చూరి చిన్నకత్తి” ఇదియే సరియైన పాఠము. ‘చేరు’ అపశబ్ద మనుకొని కాబోలు ‘చారు’ అని దిద్దినారు. అందువల్ల యతిభంగమగునని “చారు ద్రావుట చిన్నచూరికత్తి” అని పాదమంతా అసంగతమయేటట్లు దిద్దినారు. ‘చూరి’ అంటే, ‘చిన్నకత్తి’ అని అప్పకవి ఉద్దేశము. అర్థముల పట్టికలో మాత్రము సరిగానే ముద్రించినారు.

“తరము బడిత” అంటే, అర్థముకాక కాబోలు “తరముబలత” అని దిద్దినారు. అర్థముల పట్టికలో మాత్రము సరియైన పాఠమే ఉంచినారు.

“మరులు మోహము; బుద్ధి మరుపుట” అని ఉండవలెను. అర్థము తిన్నగా చూచుకొక “మరులు మోహపుబుద్ధి—” అని అచ్చువేయించినారు.

అర్థముల పట్టికలో “మేఁకెరువు = మేఁకపెండుకలు” అని అచ్చు వేయించినారు. ‘మేఁకెరువు’ అంటే ‘మేఁక పెంట్రికలు’ అని అప్పకవి ఉద్దేశము. ‘పె’ ‘వె’ వలె లేఖములు వ్రాసి ఉందురు. అర్థముగ్రహించక, ‘పెంట్రికలు’ అని చదువుకొని

శబ్దసౌష్ఠవమునకై 'వెండ్లుకలు' అని పరిష్కర్తలు దిద్దినారు. అందువల్ల 'ఎరువు' అంటే, 'వెండ్లుక'లయినది!!

II. 197 "ఉఱుపదంబెల్లెడనురుళ్ళరార్థ" అని ఉంటే, అర్థము చక్కగా చేసుకోక, "ఉఱుపదంబెల్లెడ నుఱుతప్పిల్ల" అని అచ్చువేయించినారు. అర్థముల పట్టికలో మాత్రము సరియైన పాఠము కలదు.

'తిఱుగలి' అని 1859 మొదలుకొని పూర్వముద్రణము లన్నిటను కలదు; కాని, ఈ శబ్దములోని రేఫము శకటరేఫము కాదు.—అశబ్దమునకు బదులుగా అక్కడ 'తుఱుగలి' అని ఉండవలెను. అర్థముల పట్టికలో మాత్రము ఈమాట కనబరచినారు.

II. 372 తర్వాత నున్న శారదాదర్పణ స్తోకములో మూడవ చరణమందు "యవ" అని ఉన్నది; దానిక్రింద నున్న టీకలో "యవర్ణలవర్ణములు" అని ఉన్నది. పాఠకులు ఏది ప్రమాణముగా తీసుకొని ఆచరించవలెనో స్పష్టముగా తెలుసుకోక పోయినయెడల, మాతృకార్చనము దుష్టమయి హాని సంభవించునేమో!

III. 121 ఉభయవళులలో అప్పకవి పేర్కొన్నది నామాఖండ యతిగాని నామకఖండయతి కాదు. తక్కినచోట్ల ఈ పేరు సరిగానే ముద్రింపించినారు.

IV. 104 "మహినధినాయకురాళి

గ్రహమును గృతిముఖగణోడు , రాశిగ్రహముకొ
మిహిరేందులు దమగతిలో

సుహృత్తులై యున్న సరియ , చుట్టము గాదే."

అని 1859 సం. మొదలుకొని పూర్వముద్రణములందు కలదు; గాని, అర్థము పొసగదు.

IV. 112. "శాంతంబునకుఁ జెల్లు నెనిమిదియును" ఇందు అర్థము చెడినది. తక్కిన రసములకు పగలుగానో వైరముగానో ఈనుగానో ఉన్నవి శాంతరసమునకు చెలులు, అని అప్పకవి ఉద్దేశము.

142. "పొడవులును నడ్డవరుసలు పొసంగనిలువ" ఇందు అర్థము పొసగదు. టీకలో మాత్రము 'పొడవునకు' అని సరిగా ఉంచినారు.

IV. 116. "విషమంబులనుబోలి వెలయ మఱొక్కటిం గలిపి" అర్థము చెడినది. బేసి సంఖ్య అయితే అర్థించుటకు పాలుపోదు గనుక, మరి ఒకటి కలిపి అర్థించవలెను అని అప్పకవి ఉద్దేశము. టీకలో 'పాలు' అనే ఉంచినారు.

ఇవీ కాక, నాలుగవ అశ్వాసములో ఏయేవృత్తములు ఏయే ఛందములలో ఎన్నవ వృత్తములయి ఉన్నవో తెలియజేసే సంఖ్యలు చాలాచోట్ల తప్పగా ఉన్నవి. అవి అన్నీ ఈ ప్రతిలో సవరించడమైనది. ॥

పూర్వముద్రణములలో అనవసరముగా చేసిన దిద్దుపాట్లు పద్యసంఖ్య. పూర్వముద్రణములలోని పాఠము. వ్రాతప్రతులనుబట్టి ఈ ముద్రణములో ఉంచిన పాఠము.

పీ. 20	నినుంగరంప	నినుంగరంచ
21	పట్టియు	పట్టుక
47	నుడువు తెనుగులు	నుడువు తెఱుగులు
76	వారెవ్వరనిన	వారెవ్వరంటేని
88, 89 మొ.	ఆంధ్రము	ఆంధ్రము
II. 8	పిల్లగుడి	పిల్లగుడుసు
149	దాయబోయి	దాయదోయ
	డాయబోయి	డాయడోయ
263	అధోవర్ణములకు	అధోర్ణములకు
265	వలమైనళాకు	వలమాటిళాకు
271	ప్రాణవర్ణములు	ప్రాణార్ణములు
285	ఉత్తరాషాఢయండి	ఉత్తరాషాఢయంచి
319	నక్షత్రరాశినుండి	నక్షత్రరాశినుంచి
370	త్రాడు	తాడి
383	తెలిసియు	తెలుసుక
V. పుట. 250,	వ్రంతకు	వాగుకు
(బంధురవృత్తములో)		
IV. 518	చేర్చునింక	చేర్చినింక
529	ఏగుదెంచితా	ఏగుదెంచితా
V. 97	ఆడాడ	ఆడాడి.

గ్రంథము సంప్రదించినవారికి కొన్ని శబ్దముల స్వరూపమున్ను అర్థమున్ను చక్కగా తెలియకపోవుటచేత అనవసరమైన దిద్దుపాట్లు కొన్నిచోట్ల చేయవలసివచ్చినవిని తోచుచున్నది.

‘అర్థము’ అనే శబ్దమును ఎరిగిఉన్నయెడల వ్రాతప్రతులన్నిటను అది కనబడుతూ ఉంటే ‘వర్ణము’ అని దిద్దవలసిన అగత్యమేమి? II. 263 లో “జడ్డలుగల మాతృక తొలి, నిడ్డనఞ్శోర్ణముల కెల్ల నేటికి మిదక” అని వ్రాతప్రతులలో పాఠము ఉండగా, అర్థశబ్దమునకు బదులుగా వర్ణశబ్దము దూర్చి, అట్లు చేయుటచేత కలిగే ఛందోభంగము తొలగించుటకై పాదము మార్చి ముద్రింపించవలసిన అగత్యమేమి? ఆమార్పువల్ల “ఎల్ల” శబ్దముయొక్క అర్థవిశేషము అడుగంటినది,

ఈలాగుననే II. 271 లో “ప్రాణార్ణములుఁ బది+యాఱుచు...” అని ఉండగా వర్ణశబ్దము దూర్చుటకై విశ్రమాక్షరము మార్చి “ప్రాణవర్ణములును+బది యాఱు” అని దిద్దివేయవలసిన అగత్యమేమి? ఈ దిద్దుపాటువల్ల సముచ్చయార్థకమైన ద్రుతము ఉచితమైనచోటలేక అర్థము చెడినది.

పిల్లగుడుసు (II. 8) అపశబ్దమనుకొని ‘పిల్లగుడి’ అని దిద్దడము శబ్దస్వరూపము తెలియకనే కదా. ‘గుడుసు’ అనేటందుకు శ్రీనాథుని ప్రయోగము చూడండి:— “గుడుసైన భూవింటు.” (నైషధము.) ‘గుడుసుకయిదువు’ అంటే, విష్ణుచక్రము. (చూ. శ. ర.)

“నుడువు తెఱుగు” లంటే అర్థము సరిగా గ్రహించక, కవి హృదయమునకు భిన్నముగా, “నుడువు తెఱుగులు” అని దిద్దినారు.

వారెవ్వరంటేని, ఏగుదెంచిలే—ఇటువంటి రూపములు గ్రామ్య ప్రయోగములుగా భావించినారు కాబోలు. భారతములో ‘అది యెట్లంటేని’ మొదలయిన ప్రయోగములు అనేకముగా ఉన్నవి. వీటిలోని క్రియారూపమును మధ్యమపురుషైకపచనముతో అన్వయించును.

పట్టుక (పీ. 21) వంటి క్షార్థకరూపములు జైమినిభారతము, భాస్కరరామాయణము, ఆముక్తమాల్యదవంటి ఉత్తమగ్రంథములలో కనబడుచున్నవి. అప్పకవి నాటికి ఇవి సాధురూపము లయిఉన్నవి; అప్పకవి చాలాచోట్ల ప్రయోగించినాడు. తక్కినచోట్ల దిద్దక విడిచి ఈ ఒక్కచోటను దిద్దుటవల్ల ప్రయోజనమేమి?

ఆడాడి (V. 97) లో క్షార్థకేశకారసంధి ఏర్పడినదని దిద్ది ‘ఆడాడ’ అని ముద్రింపించినారు. ఆ ప్రేడితసంధులకు ఉదాహరణముగా ఇచ్చిన ఈపద్యములో “నందుఁజట్టి” అచ్చటచ్చట “ఆడి+ఆడి” అని అర్థమిచ్చునట్లు సందర్భానుసారముగా అప్పకవి వ్రాసినాడు. అది చూడక క్షార్థకేశకారసంధి తొలగించడమే ఘృభ్యప్రయోజనముగా భావించి ‘ఆడాడ’ అని దిద్దుటవల్ల అర్థము చెడినది. క్షార్థకేశకారసంధి అప్ప

కవికి సమస్తము కాదు. (చూ. V. 82, 83) అయినా, ప్రమాదముచేత కాబోలు రెండుచోట్ల ఈసంధిచేసినాడు; “గురైఁగిష్టంబుగ. (IV. 506)” ఇళవెఱిగొదిగి. (IV. 531) ఏటిలో IV. 506-వ పద్యమందు అప్పకవి మతమునకు విరుద్ధముగా ప్రాసములందు రేఫశకట రేఫల సాంకర్యముకూడా కనబడుచున్నది. వ్రాతప్రతులలో గాని పూర్వముద్రణములలో గాని పాఠాంతరము లేదు. ఇది కేవలము ప్రమాదజనితమై ఉండును.

1859 సం.లో ఈ గ్రంథము తొలిసారి ముద్రితమైనప్పుడు పరిష్కర్తలు గ్రంథము తుదను శుద్ధపత్రిక చేర్చి అందులో “ఇవ్వరు” అసాధువుగాను “ఇయ్యరు” సాధువుగాను చూపించినారు. ‘ఇవ్వరు’ అనేరూపము పరిష్కర్తల బుద్ధికి అసాధు వని తోచినా, అప్పకవికి సాధురూపముగానే తోచినట్లు స్పష్టముగా కనబడుచున్నది. ఎందుచేతనంటే, రేఫాక్షరసీసమాలికలో రేఫములకు పూర్వమందున్న వర్ణములు అకారాదిగా వరుస ఏర్పడునట్లు అప్పకవి రేఫములుగల పదములను పేర్కొన్నాడు.

“దేవర వివరంబు తెరువరి తలవరి యెవ్వరు నివ్వరు నవ్వరనఁగ” ఈ క్రమాన ఉన్న పదములలో అప్పకవి “ఇయ్యరు” అని ప్రయోగించి ఉండునో, “ఇవ్వరు” అని ప్రయోగించి ఉండునో చదువరులు సులభముగా ఊహించగలరు.

ఆ శుద్ధపత్రికలో కొన్ని సాధురూపములు అసాధువులుగాను, అసాధురూపములు సాధువులుగాను కనబరచినారు. “జనకునిఁ గొల్వ” ఇందులో అర్థానుస్వారముండవలెనని పరిష్కర్తలు తలచినారు గాని అది తప్పు, అప్పకవి నిషేధించినాడు (చూ. V. 142)*

‘అవియ్యెయ్యవనిన’ అసాధువుగాను ‘అవి యెయ్యెవనిన’ సాధువుగాను చూపించినారు; వారు అసాధు వని తలచినరూపమే సాధురూపము ‘అవి+వి+అవి’ అని అర్థము. ఇటువంటి తప్పులు ఆ శుద్ధపత్రికలో ఇంకా అనేకముగా కలవు. ‘సుఖకర అసాధువట! ‘సుకకరః సాధువట! ‘దోదకము’ అని వృత్తనామము ‘దోధకము’† అని ఉండవలెనట!

పూర్వముద్రణములలోని గ్రంథచ్యుతులు.

మాకు దొరికిన వ్రాతప్రతులున్న పూర్వముద్రణములున్న ఎదుటనుంచుకొని పరిశీలించగా, పూర్వముద్రణములందు చాలాచోట్ల గ్రంథము తృటితమయిపోయినట్లు

* ఈముద్రణములో V. 142 పు. 2.లో—‘నంతకునిఁజేర్చె’ అని ఉన్నది. ఇందున్న అర్థానుస్వారము అచ్చు తప్పు. (గ) † దోధక మనుపేరే సరియైనది. సంస్కృతవృత్తరత్నాకరాదులలో ‘దోధకము’ అను పేరే గలదు (రా).

స్పష్టమయినది. సాధ్యమయినంతమట్టుకు పోయిన గ్రంథము సూపాదించి ఈప్రతిలో చేర్చినాము. అప్పటికిన్ని, (ఓ) ప్రతి జాగ్రత్తగా పరిశీలించేసరికి ఈగ్రంథము. అచ్చు పడిపోయినందున ఈముద్రణములోకూడా కొన్నిచోట్ల ఇంకా లోపము లున్నవి; అయితే వాటిలోనివి కొన్ని “పాఠాంతరములు” అనే శీర్షిక క్రింద చూపిస్తున్నాము.

ఈదిగువను వివరించిన స్థలములలో పూర్వముద్రణములందు గ్రంథము పోయినది. అది పూర్వముద్రణములున్న ఈముద్రణమున్న ఎదుట నుంచుకొని చూచిన యెడల మేము చెప్పినది స్పష్టముగా లేటపడగలదు.

*I. 5, 83, 85, 96, 114, 134.

II. 172, 173, 196, 196, 197, 204, 219, 302, 305, 308, 325, 345, 358.

III. 103, 104, 107, 115, 121, 169, 186, 226, 231, 242, 257.

IV. 24, 45, 67, 375, 481, 498, 511 వీటిలో కొన్ని మాటలు, వాక్యములు పోయినవి.

ఈ దిగువ వివరించిన స్థలములందు పద్యములే పోయినవి.

I. 16-18: 18-వ పద్యములోని నాల్గవచరణము 16-వ పద్యములో 5-వ చరణముగా పూర్వముద్రణము లన్నిటను ఉన్నది; 17-వ పద్యమున్న 18-వ పద్యములో మొదటి మూడు చరణములున్న కనబడవు. అందువల్ల అర్థము పొసగదు.

I. 102 తర్వాత తుల్యాతునమా అనే సూత్రమున్న 103-వ పద్యమున్న పోయినవి.

II. 235 తర్వాత ఒక వచనమున్న కవిజనాశ్రయమునందలి పద్యమున్న.

II. 304 తర్వాత ఒక శ్లోకమున్న, ఒక పద్యమున్న (ఓ. ప్రతిలో 6 శ్లోకములు, ఒక చక్రము, ఒక పద్యము కలవు.)

IV. ప్రమాణి, స్రగ్ధర పద్యములు.

IV. 187 తర్వాత. “మఱియు వ్యత్యస్తోపజాతి” అనే శీర్షిక, దాని తర్వాతిపద్యము, దాని దిగువనున్న వచనము.

* అంకక్రింద గీటు ఉన్నయెడల, ‘అసంఖ్యగల పద్యమందుగాని వచనమందుగాని,’ అనిన్ని లేనియెడల, దాని తర్వాత అనిన్ని అర్థము.

IV. 511, 498 లో 5 చరణములు, 554, 409 ఇవికాక, బంధ కవిత్వమునకు సంబంధించిన గ్రంథముంతా విడిచిపెట్టినారు.

కొన్నిచోట్ల గ్రంథచ్యుతివల్ల విషయసందర్భము చెడినది చూడండి:—

II. 114 తర్వాత “మార్కండేయ పురాణమునందు” అని లేకపోవుటచేత 115-వ పద్యము ఏగ్రంథములోనిదో తెలియదు.

II. 139 తర్వాత “విజయవిలాసమునందు” అని లేకపోవుటచేత 140-వ పద్యము ఏగ్రంథములోనిదో తెలియదు.

II. 163 తర్వాత “కర్ణ పర్వమునందు” అని లేకపోవుటచేత “సార వంశమై...” అనే పద్యము ఏగ్రంథములోనిదో తెలియదు.

II. 202—‘పరిగొనుటకు’ అనే శీర్షికయున్న, దాని తర్వాత ఉదాహరణ మునకుగాను విడిచిపెట్టవలసిన చోటున్న కనభరచక “పరిగొనుట, పరిచను దెంచుటకు విరాటపర్వమునందు” అని అసంగతముగా ముద్రింపించినారు.

III. 197 తర్వాత, “లక్షణసారసంగ్రహమునందు” అనే శీర్షిక దిగువను— ఆ లక్షణగ్రంథములోని పద్యమున్ను, దాని తర్వాత “నిర్వచనోత్తర రామాయణము నందు” అనే శీర్షికయున్న విడిచి, “ఎఱుంగవు గాక” అనే పద్యము ముద్రింపించుట చేత, ఈపద్యము లక్షణసారసంగ్రహములోని దని భ్రమపడుటకు అవకాశము కలుగు చున్నది.

IV. 418 తర్వాత శుభరవృత్తలక్ష్యలక్షణపద్యము విడిచి దానిగురించి చెప్పిన వచనము ముద్రింపించుటచేత, ఈ వచనము ఉద్ధృతము గురించి చెప్పినదని భ్రమపడుటకు కారణమైనది.

అర్థానుస్వారము

‘వాడు’ వంటి కొన్నిమాటలలో ఆర్థానుస్వారము ఉండవలెనని అందరున్న అంగీకరించి ఉన్నారు. ‘మూడు’ వంటిమాటలలో కొందరు పండితులు మొన్న మొన్నటివరకున్న లేదని వాదించినారు. శబ్దరత్నాకరములో “మూడు”ను గురించి, “ఇది సార్థబిందుకమచుటకుఁ గవి త్రయము వారి ప్రయోగములయందుఁ దగిన యుదాహరణములు దొరకమిగాక యిది బహువచనమున మూళ్లని వాడఁబడుచున్నది” అని బ|| సీతారామాచార్యులంకటి పండితులు తప్పువ్రాసినారు. నేడు, “మూడు”లో అరసున్న అందరున్న అంగీకరించినారు; వ్రాతప్రతులు చూచినవారికి ప్రతిగ్రంథము లోను కనబడకపోదు. అరసున్న లేకుండా ‘విగు’ అనే మాట వ్రాతపుస్తకములో కన

బడదు. వైకృతి చంద్రికలో వాసుదేవపండితుడు, “వింగచసాప్రతిష్ఠతే” అని బిందువు విధించినాడు. అప్పకవికూడా II-116 లో “అంగై లోంగైను వీంగైను, డాంగై నేంగైవాంగై” లో చిన్న బొట్టున్న పని చెప్పినాడు. అయినా, కొందరు ‘వింగ’ లోని బిందువు ఇంకను విడిచిపెట్టుతున్నారు. తూపు, పోతు; కలంగుడు, అనవుడు, నావుడు, అనుడు మొదలయిన కొన్ని శబ్దములలో అరసున్న ఉండవలెనని ఆనేక పండితులకు ఇప్పటికిన్నీ తెలియదు. ‘తూపు’ లో అరసున్న ఉన్నదని, ఉదాహరణ ముగా ఇచ్చిన II-32-వ పద్యములో, అప్పకవి స్పష్టముగా చెప్పినా, 1859 లో ముద్రితమయిన ప్రతిలోను, దానిని చూచి ముద్రించిన తరువాతి ప్రతులలోను, 1910 లో ముద్రితమయిన ప్రతిలోకూడా, ఆపద్యములోనే అమాటే అరసున్న లేకుండా పరిష్కరించినారు! శ. ర. లో అది అరసున్న లేకుండానే ఉన్నది. భారత ములోనయినా, పరిష్కర్తలు అమాటలో నేటికిన్ని బిందువుంచలేదు. తాటాకుపుస్తక ములలో స్పష్టముగా బిందువు కనబడుతూనే ఉన్నది. “పోతు” లో అప్పకవి అర సున్న ఉంచినాడు. (II-195) సీసమాళికలో “పోతు కటిమేక” అని ఉన్నది. తాటాకు పుస్తకములలో చాలాచోట్ల ‘అబోతు’ అని ఉండడము చూచినాము. (చూ. భీష్మ. I-133 స్త్రీపర్వ. II-117. మొదటిదానిలో ‘బో’ తర్వాత అర సున్న ఆచుపుస్తకములో కూడా ఉన్నది.) అయినా, పండితులకు భ్రమ వదలదు. మ|| కొమఱ్ఱాజు వేంకటలక్ష్మణరావుగారి పంటివారు మొన్న ‘శివతత్త్వసారము’ పరిష్కరించినప్పుడు వ్రాతప్రతిలో (చూ. 416-వ పద్యము)—‘నాబొంతులు’ అని ఉన్నా శ. ర. ప్రమాణముగా గ్రహించి బిందు వుపేక్షించినారు * కలంగుడు, కలం గుడు, కలంగుండు—ఈ రూపములు తాటాకు పుస్తకములలోను, తొలుతటి ఆచుపుస్తక ములలోను ఉన్నవి. అనుడు(III-159, 373), అగుడు(III-166) బిందువుతో (ఈ గ్రంథములోనే) వ్రాతప్రతులందు ఉన్నవి. ఈ ముద్రణమందున్న భారపాటున విడిచిపెట్టడమయినది. శుద్ధపత్రికలో చూపించినాము. ‘అవుండోరన?’ అని వైకృతి చంద్రికలో వాసుదేవపండితుడు చెప్పినాడు. పూర్వము ముద్రించిన భారతములోను వ్రాతప్రతులలో చాలాచోట్లను ఇట్టి శబ్దములందు బిందువు చూచి ఉన్నాము.

*ఆంధ్రపత్రిక—ఉగాది సంచిక: (దుందుభి)లో శ్రీశతావధానులు శేషాద్రి రమణకవులు ప్రకటించిన “అనవేమునీ ఉప్పుగల్లుశాసనము” నందున్న ‘వెలంగ’ శబ్దమునుగురించి, “పుత్రవాచకమైనప్పుడు సార్థబిందుకము కాదు” అని వ్రాసినారు. శ. ర. లో సార్థబిందుకమైనందుకు ప్రమాణమున్నది. అర్థానుస్వారవివేక మిట్లున్నది.

అప్పక—G

అయితేనేమి? మరికొంతకాలమువరకూ పండితులు ఈ మాటలలో బిందువు పెట్టరని తోచుచున్నది. మ|| లక్ష్మణరావుగారుకూడా శివతత్త్వసారము వ్రాతప్రతిలో కనబడ్డ 'పరుచుడు' (479) అంగీకరించి, 'దొరకొనుడు' (406) నిరాకరించి నారు. (160) లో 'ఆనవుడు' అని వ్రాతప్రతిలో ఉన్నదేమో? పాతవ్రాతప్రతులలో ఉన్నట్టు భారతాదిగ్రంథములు అచ్చుపడిలేనే కాని, అర్థానుసారవివేకము నిశ్చయముగా ఏర్పడదు. ఇట్టి స్థితిలో మేము ఈ విషయము ఉపేక్షించుట నిదార్హము కాదని నమ్ముతున్నాము. దీర్ఘముమీదిదిగానీ, హ్రస్వముమీదిదిగానీ అరసున్న మొదట నిండునున్నే. నిండునున్న అరసున్న కావచ్చును. చేంతాడు, పూంచు, త్రేంచు, అంబోతు, దాంగుండు, తాంబేలు అని మనలో కొందరు ఇంకా వాడుతున్నారు. సికొక్క మండలములో ఒకొక్క కాలమందు కొన్ని శబ్దములలోని నెరసున్నలు అరసున్నలయినట్టు వ్రాతప్రతులలో కనబడుతున్నది.

ఆదేశములు

ఇవికూడా ఇంకా నిశ్చయించ శక్యముకాక ఉపేక్షించడమైనది. మా విచారణలో ప్రాచీన గ్రంథములందు గనడదవాదేశము రావలసినచోట్ల నిత్యమైనట్టే కనబడినది. ప్రథమమీదను, సంఖ్యార్థక శబ్దములమీదను తప్పక రావలసినట్టే తోచినది. 'శ్రీవాలింప,' 'శ్రీసిగురొత్త,' 'ఒండుగడ,' 'ఎంతగుమతులయిన' మొ|| వాటిలో వైపరిత్య మేమీ లేదు. * పూర్వకాలమున అట్టివాడుక సర్వసామాన్యము. ఉదా|| పదిగోటులు, ఒండుసోట, ఇరుదెఱుగులు, వేవణములు, అంతగాలము, పెద్దగాలము; ఎటవోయె, ఎందువోయె, వేసేతులు, ఇంతసలము, కొంతదడవు, ఇంతవట్టు. ఈ ఆదేశము రానిచోట్లు కొన్ని నియతమై ఉన్నవి. ఉదా|| క్షార్థకముమీద రాదు. తిమ్మకవి ఇందుకు విరుద్ధముగా ఉదాహరించిన "క్రూరాత్తుం, డై సీర లాలిచి....." అనే ప్రయోగము స్త్రీ పర్వము II. 56 లోనిది. ఆనందముద్రణములోగాని, వావిళ్లవారి ముద్రణములోగాని, వ్రాతప్రతులలోగాని ఈ పాఠము లేదు. "క్రూరాత్తుం, డై.సంకలేక" అని ఉన్నది. పెద్దనాద్యర్వాచీనుల వాడుకలో కొంతభేద ముండవచ్చును.

శకటరేఫము.

లాక్షణికులు పెట్టిన చిక్కులు విడదీసి, ఏ కవి ఏ శబ్దములో ఏ రేఫము వాడినాడో తెలుసుకొని, రేఫభేదములు నిర్ణయించుట బ్రహ్మకైనా సాధ్యమగునో కాదో? అది శబ్దముల వ్యుత్పత్తినిబట్టి పండితులు నిర్ణయించవలసి ఉంటుంది.

* చూ. శ్రీరాజరాజనరేంద్ర పట్టాభిషేకసూచిక పు. 126 కడపటి పాఠము

శబ్దరూపములు.

ఒక శబ్దము సరళాది అనిగాని, పరుషాది అనిగాని, అకారమధ్యమనిగాని, ఇకారమధ్యమనిగాని, ఉకారమధ్యమనిగాని నిర్ణయించుటకు లెస్సగా విమర్శ చేయవలెను. అట్టి విమర్శ చేయుటకు సరియైన పాఠములుండవలెను. భారతాది గ్రంథములు పూర్వ కాలపు వ్రాతప్రతులలో ఉన్నట్లు అచ్చుపడేదాకా ఈ పని నెరవేరదు. 'తలుగు' 'తలగు' లలో ఏది సాధువో చెప్పలేము. ఇట్లే 'నడచు' 'నడుచు'; 'కలయు' 'కలియు'; 'సారది' 'సారిది' మొదలయినవి అనేకము ఒక్కొక్క కాలమందు ఒక్కొక్కలాగున ఉన్నవి. భారతాది గ్రంథములలో రాయడి, రాయడించు, వినుపించు, కనుపించు, ఎఱుంగించి, అగుల్చి, నిగుడించి, మగుడి, వెలుంగించి మొదలయిన శబ్దములు తాటాకులమీదను, మొదటి కూర్పులలోను కనబడుతున్నవి, కాని ఇప్పటి అచ్చులో కానరావు. మొన్నమొన్న అచ్చుపడిన చంద్రభానుచరిత్రమందైనా మాతృకలో నున్నట్లు ఇట్టి శబ్దములు లేవు. ఇట్లు కొన్ని అపశబ్దములు అచ్చుపడ్డ గ్రంథములలోనికి చొచ్చినవి. అందుండి నిఘంటువులలోనికి ఎక్కినవి. 'రావడు', 'కొత్తడి' అనే శబ్దములు భాషలో లేవు. 'పైవడు' 'కొత్తడి' అని ఉండును. ఇందుకు ప్రమాణములు ఇక్కడ చెప్పుటకు వల్లపడదు. వాడుకలో లేని ప్రాచీన కావ్యభాషాశబ్దముల సాధుత్వము, అసాధుత్వము నిశ్చయముగా విమర్శించుటకు తగిన ఆధారములు సమకూరేవరకున్న ఆ భాషలో గ్రంథములు రచించేవారు అపశబ్దాలు వాడి గుఱగుఱలాడుతూ గడిచిపడక తప్పదు.

అప్పకవి పొరబాట్లు.

“కాళిదాస మయూరాది కవులకైనఁ
గలవు తప్ప లనంగ నన్యులకు లేవె?
దిద్దడగు పట్ల దిద్దుడు దిద్దరాని
యెడల నాసేరములు తమియించు టొప్పు.”

(పీ. 28)

అని అప్పకవి చెప్పినాడు; గనుక, అతడు వ్రాసిన విషయములందు కొన్ని అంశములు ప్రమాదజనితములేమో అని మాకు తోచినది. వాటిలో కొన్ని ఈ దిగువను వివరిస్తున్నాము.

I. కేవల ప్రమాదజనితములు:—

పీ. 70 వరగుణాస్థాని శ్రీభరద్వాజమాని.

III. 322 “లకారశ్లిష్టమునకు” అని ఇచ్చిన రాఘవపాండవీయమందలి పద్యములో లకారశ్లిష్టమైన ‘క్లప్త’ అనేపదము కలదు గాని, లకారశ్లిష్టమైన పదము లేదు.

IV. 106 విషదుగ్ధయగ్ధకుచయై.

II. వ్యాకరణవిషయములు:—

I. 118 మదిరాక్షిచెవులు.

ఈ పద్యములోని విషయములు “తెలుగు” అనే మాస-పత్రికలో ఎక్కువగా చర్చించడమయినది. (చూ. సం. I. సంచికలు 7, 8, 9, 10—ఆంధ్రకుండిత భిషక్కుల భాషాభేదము I. 21-51) ఇందులో అప్పకవి ‘అనరాదు.’ అని నిషేధించిన ‘చెవులు’ మొదలయిన శబ్దములు నన్నయాది మహాకవులు ప్రయోగించి ఉన్నారు. అప్పకవి వచనము కేవలము సాహసమూలకము.

I. 130 “కనెనట యని గ్రామ్యపదముగాను వాగనుశాసనము ప్రయోగించినారు.” అని “వనకన్యకయట.....” అనే పద్యము ఆదిపర్వమునందలి దని ఉదాహరించివాడు; గాని, ఈపద్యము పినవీరభద్రుని శృంగారకాకుంతలములోనిది. అప్పకవి పేర్కొలేదు; గాని శ్రీ తం. తేవప్పెరుమాళ్లయ్యగారు పరిశోధించి ముద్రింపించిన భారత ప్రతిలో,

“తురగములు పఱవనేరక

వరూహపదనంబునందు వంధ్యములయ్యెన్

సురసారథి ననుఁ గానక

హరినందన యెందుఁ బోయి తనెఁ గడు భీతిన్, (ఆర. IV. 69) అని ఉన్నది. అయితే, మావద్దనున్న రెండువ్రాతప్రతులలోను “యెందువోయితని కడుభీతిన్” అని ఉన్నది.

II. 132 ‘చంచు’

‘చెంచు’ శబ్దము తప్పు అని అప్పకవి అభిప్రాయము; గాని దీనికి మహాకవి ప్రయోగములు మెండుగా గలవు.

1. చెంచువేల్పులమూకల సేదదేర్చి—ఎఱ్ఱాప్రగడ నృసింహపురాణము 1.54

2. చెంచు.....జేలిమిసేసి—శ్రీనాథునివైషధము V. 136

3. చెంచునింటికిఁ బోయి చెంచెతఁకుఁ బ్రియము—శ్రీనాథుని కాశీఖండము.

V. 71

4. చెంచులు...అలసానిపెద్దన మనుచరిత్రము. IV. 103

5. చెంచితలక బింధపత్రచేలాంచితలక—బమ్మెర పోతరాజు భాగ. X."

6. సిద్ధమును లిందుఁ జరియించు చెంచులెల్ల-శ్రీనాథుని కాశీఖండము III. 9

II. 136 'పాండురాజు' అనే పదము శుద్ధ సంస్కృతపదము గనుక అదలి జకారము తాలవ్యమే కాని దంత్యము కానేర దనిన్ని, తాలవ్యము అర్థాంతరమునందు దంత్యముగా చెప్పరాదు అనిన్ని, పింగళి సూరన అట్లు చెప్ప దనిన్ని అప్పకవి అభిప్రాయము.

కాని "ఎందువేట రాకె" అనే పద్యముకాక మరి మూడు పద్యములలో ఇట్టి జకారము కనబడుచున్నది.

1. "పాండురాజీవరమాధుర్య" III. 5. ఇక్కడ భారతార్థమునందు "పాండురాజు+ఈ+వరమాధుర్య" అనిన్ని, రామాయణార్థమందు పాండు+రాజీవ+రమాధుర్య" అనిన్ని పదవిభాగము.

2. 'ధర్మరాజితజయమహోత్సాహుడగుచు' III. 108. ఇక్కడ భారతార్థ మందు "ధర్మరాజు+ఇత, జయ, మహోత్సాహుడు+అగుచు" అనిన్ని, రామాయణార్థమందు, "ధర్మ రాజిత..." అనిన్ని పదవిభాగము.

3. "ధర్మరాజితరక్షమాపాల" IV. 209. ఇక్కడ భారతార్థమందు "ధర్మరాజు+ఇతర..." అనిన్ని, రామాయణార్థమందు "ధర్మ+రాజిత..." అనిన్ని పదవిభాగము.

రాజు, పాండురాజు, ధర్మరాజు మొదలయిన శబ్దములలోని జకారము దంత్యమేకాని తాలవ్యము కానేరదు గదా. " ఇ ఈ ఏ ఏలను గూడిన చజలు తాలవ్యములు" అంటే సిద్ధమైన పదములలోని చజల పట్లచెల్లవలెను గాని, సంధి వశమున వచ్చినవాటికి చెల్లగూడదు. రా జిక్కడ లేడు (రాజు+ఇక్కడ); చుంచీగదిలో ఉన్నది. (చుంచు+ఈ.) ఇటువంటి చోట్లగల చజలకు దంత్యోచ్చారణమే కాని తాలవ్యోచ్చారణము లేదు గదా.

ఈప్రయోగములు చూడగా సూరపరాజుగారికి ఈవిషయమున అప్పకవికి గల పట్టుదల లేనట్లు స్పష్టమగుచున్నది.

II. 139 "శవర, రీవి, లేవ, తావు, ధాక మొదలయినవి స్వదేశ్యములుగాని, వైకృతములు కావు." అని అప్పకవి వ్రాసినాడు. అతడే మరియొకచోట "స్పర్శాక్షరములందుఁ బంచవర్గములను సమములై యుండు నక్షరములు పది.....శుద్ధాంధ్ర

దేశభాషాపదముల వెదకినను లేవు" (II. 59) అని వ్రాసియుండుటచేత, స్వమత విరోధము కనబడుచున్నది. ఈ పదములలో 'తావు' అనేది వైకృతవిశేష్యము, గ్రామ్యము అని శబ్దరత్నాకరములోనున్న, హిందూస్థానీపదము అని గుప్తార్థ ప్రకాశికలోనున్న ఉన్నది. నన్నయ, తిక్కన మొదలయిన మహాకవులందరున్న ఈ శబ్దము వాడినారు. ఇది నిజముగా వైకృతము, సంస్కృతభాషలోని "స్థా" అనే ధాతువుతో సంబంధము కలది.

తిక్కన పదములు దేశ్యములని శబ్దరత్నాకరములో సయితముచెప్పి ఉన్నది. అయితే, శుద్ధాంధ్ర దేశభాషాపదములలో వర్గద్వితీయ చతుర్థవర్ణములు లేవని చెప్పరాదు.

II. 184-187 ఉయ్యెల, పయ్యెద, తాయెతులు-ఈశబ్దములందున్న యెకారము పదమధ్యమని ముద్దరాజు రామన్న అన్నాడని అప్పకవి ఆక్షేపించినాడు. 'ఉః+చు+(హేలా) ఏల=ఉయ్యెల' అని చెప్పట తప్పగా తోచుచున్నది. ద్రావిడ భాషలో ఊళ్ ధాతువుయొక్క కృదంతము "ఉళ్ సత్" దీనికి తెలుగు ఊయల, ఉయ్యల, ఊయెల, ఉయ్యెల మొ॥ రూపాంతరములు లోకుల పాడుకనుబట్టి వచ్చినవి. అప్పకవి చెప్పిన 'తాయెతులు' అవశబ్దము కాబోలును. చంద్రభానుచరిత్రము (పరిషత్తువారి వ్రాతప్రతి) లో I. 89—'తాయెతులజాటి', III. 78—'తాయెతచేరు', V. 153—'సంపెంగమొగ్గతాయెత' అని ఉన్నది. అచ్చులో పరిషత్తువారు శ. ర. ప్రమాణముగా చేసుకొని 'తాయెతు' లని పరిష్కరించినారు. ముద్దరాజురామన్నగ్రంథ మందు 'తాయెర' లని ఉన్నది. కూచిమంచి తిమ్మకవి లక్షణమందు (అచ్చుప్రతిలో) 'తాయెద' లని ఉన్నది. అప్పకవి చెప్పిన 'తాయి+ఎత్తు—తాయెతు' సాధువో కాదో ఎట్లు నిశ్చయించడము? పయ్యెదకు రూపాంతరము పయ్యెద. రామా. యుద్ధ. లో ప్రయోగమున్నది.

II. 198 అఱుగుట (=పోవుట) అనే శబ్దములోని రేఫము శకటరేఫముగా సయితము ఉండవచ్చు నని అప్పకవి మాసలపర్వము, I. 16-వ పద్యమును ఉదాహరించినాడు. అయితే, భారతము ముద్రితప్రతులలో గాని, వ్రాతప్రతులలోగాని ఈ పద్యమందు ఈపదమే కనబడలేదు. "అఱిగె" ఉన్న దని అప్పకవి, చెప్పినచోట "ఎఱిగె" అనే శబ్దము కలదు. సందర్భమును బట్టి విచారించినయెడల, ఆచోట "ఎఱిగె" అనే ఉండవలె నని తోచును.

II. '221 "జాతివా గల వోధృశబ్దమొక్కటి దక్క

సంస్కృతాంధ్రముల ముజ్జగములందు,
శబ్దంబు మొదల నిశ్చయముగాఁ గొమ్ములు
నోత్పంబులును గల్గి వొకటికైన."

అని అప్పకవి వ్రాసినాడు; గాని, సంస్కృతములో మరికొన్ని కలవు. అవి బ్రహ్మశ్రీ కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రిలవారు తమ గుప్తార్థప్రకాశికలో ఉదాహరించి నారు.

"వోళికా (ఓబ్బట్టు, పోళి), వోధుః (పితృగృహవాసి యై పోషించబడిన ప్రాప్తితభర్తృకాసుతుఁడు), వోధజః (గర్భిణీస్త్రీని బెండ్లియాడిన పిదపఁ బుట్టినకొమరుఁడు), వోథా (కుమరవాఁడు, సారథి), వోటా (దాసి), వోథః (పోఁకచెట్టు), వోథిః (గొనస సర్పము, మత్స్యవిశేషము) వోరకః (లేఖకుఁడు), వోరటః (కుండ పుష్పము), వోరపట్టి (మందుర—అశ్వశాల), వోరనః (ధాన్యవిశేషము), వోరుఖానః (పాటలవర్ణాశ్వము) మున్నగు వోకారసహితశబ్దంబులు శబ్దార్థకల్పతరు, సర్వశబ్దసంబోధినీ ప్రభృతి గ్రంథంబులలోఁ గనబడుచున్నవి." పుట. 11.

V. '27 తన్ను, నిన్ను, నన్ను...ఇవి ద్రుతప్రకృతు లెపుడుగావు' అని అప్పకవి వ్రాయుట వింతగా ఉన్నది. 'వైకల్పికద్రుతప్రకృతు'లని కాబోలు అప్పకవి అభిప్రాయము?

III ఛందోవిషయములు

II. 229-234 యతిప్రాసములకు రేఫఃకారముల సాంకర్యము చేయకూడదని పట్టుదలతో చెప్పిన అప్పకవియే వీటిని యతిప్రాసములందు కూర్చినాడని కొందరు ఈ గ్రంథమునుండి కొన్ని పద్యము లుదాహరించినారు.

1. తేనిసామమునకుఁ , గ్రించివంకను II. 345

2. అరుదారనుద్ధతమయ్యె

నైఠీసజయలుఁ ననజలుఁ

IV. 418

3. పురుటింటఁ .....గు

తైఠీఁగిష్టంబుగ.....

IV. 506

4. కేరుచు నొయ్యిన దగ్గఁ

జేరుచు నురుముష్టిహతికిఁ జిక్కవేగం

దాటు చహంకృతిఁ గ్రమ్మ

దూటు చధోక్షజాఁడు మల్లుఁ ద్రుంచె ననంగఁ.

V. 77

5. పరగంగందము పోయెను : మఱి విపులము

IV. 452

6. అఱుల... లెట్ల, ధరనెఱునున్నలు.....

V. 106

వీటిలో మొదటిదానికి “నృపునినామమునకు...” అని పూ. ము. లలో పాఠాంతరము కలదు; గాని, అది వ్రాతప్రతులందు కనబడదు. 1859 లో ముద్రిత మైన ప్రతియందు “జేనినామమునకు...” అనే ఉన్నది; గాని అందు శుద్ధపత్రికలో “నృపుని” అని సాధుపాఠముగా ఇచ్చినారు. తక్కిన ముద్రణములు సంపాదించిన వారికి మొదటి ముద్రణములోని శుద్ధపత్రికతో ఆధారముగా ఉన్నట్లు కనబడుచున్నది. మొదటి ముద్రణము పరిష్కరించిన వారికి ఆధారమేమో తెలియదు. రేఫ శకటరేఫల సాంకర్యము తప్పగదా అని వారు దిద్దికొంటారు. అయితే మరికొన్నిచోట్ల దిద్దక విడిచి పెట్టుటకు కారణము కనబడదు.

5-వ ఉదాహరణము అప్పకవి పాఠముకాదు.

6-వ ఉదాహరణముకూడా అప్పకవి పాఠముకాదు.

తక్కిన ఉదాహరణములకు మాత్రము పాఠాంతరములు కనబడలేదు. అచ్చుల శకటరేఫములకు బదులు రేఫములే ఉన్నవి గాని, అప్పకవి మతమున అవి శకటరేఫము లుగా ఉండవలెను; గనుక, వాటిని దిద్ది చూపించినాము. సరియైన పాఠాంతరము లున్నయెడల అప్పకవిని ఆక్షేపించవలసిన అవసర ముండదు.

II. 249-251.

లాతి వా జాతి వాకు ప్రాసమందు నిలుచును; గాని, మొదట భకారమగుట చేతను, ఆ లాతివా జాతి వాకు యతిగా చెల్లదు అనిన్ని,

816 “లాతి జాతికి వడికి నిల్వ దగ దనుచు

నూత్రమునఁ జెప్పలేదని చూడ వలదు

817 నన్నయార్యుడు పంచమామ్నాయమునను

నిలుపు లక్ష్యంబులకు మాటునలుక వశమే.”

803 అనిన్ని చెప్పి, అప్పకవి ‘భూనుతకీర్తిబ్రాహ్మణుండు వుట్టంగ’ అనే పద్యము లక్ష్యముగా చూపించినాడు. అతడు తాను చెప్పిన లక్షణమునకు ఇది ఏలాగు లక్ష్యము కాగలదని అనుకొన్నాడో! తగదని చెప్పిన దానికి లక్ష్యమెట్లు చూపుటకు పూను కొన్నాడో!

వపలకు యతి చెట్టునని, అప్పకవి అభేదవర్గయతులక్రింద నన్నయ ప్రయోగము లిచ్చినాడు. అత డిచ్చిన లక్ష్యములలో చాలావాటికి పాఠభేదము లున్నవి గాని, సంశయించుటకు ఎడమియ్యని లక్ష్యములు సయితము చూపిస్తున్నాము.

సీ. పా. వేణిసరస్వతి* పెన్నయైరావతి. (సభా. I. 71.)

ఈలాగున వపలకు మైత్రి కువిచ్చిన నన్నయ లాఁతి జాతి వాలమైత్రికి ఇష్టపడ డని ఎట్లు అనుకోగలము? ఉచ్చారణలో వపలకంటే లాఁతి జాతి వాలకు మైత్రి ఎక్కువగానే ఉన్నది. అయితే, వీటికి మైత్రి గల పద్యము నన్నయభారతమందు మాకు కనబడలేదు; గాని, అంతమాత్రాన నన్నయకు ఇది సమ్మతము కాదని చెప్పలేము. ఇందును గూర్చి చిన్నయసూరి బాలవ్యాకరణములోని సూత్రము చూడండి;— “యవలలు లఘ్వలఘువులు మైత్రిం బొరయు; రేఫంబులు పొరయవు” (ప్రకీర్ణ. 24) ఇందుకు గుప్తార్థప్రకాశికాకారులు ఇచ్చిన ప్రయోగము:—

సీ. ఎలమావి కొన యెక్కి, తెలతెల వార్చికో

వెలపోటుఁ గూఁకలు, వెట్టెనేని

(రాజశేఖరచరిత్ర.)

III. 125-126 “శకంధు కర్కంధులు ఆయాఁదేశమందలి నూతులకర్థము గాని, కర్కంధు తేగుచెట్టుకు అర్థము కాదు. కర్కస్య అంధూః అని అప్పకవి వ్యాఖ్య వ్రాసి తేగుచెట్టు అర్థం వ్రాసినారు. అంధు శబ్దము ఉకారాంతము గాని ఉకారమంత మందు లేదు. అయినా, కర్కమనగా ఏమిటో అర్థము వ్రాయరయిరి.....కొన్ని సమాసములలో అచ్చులు కనిపించుటలేదు” అని కూచిమంచి వేంకటరాయడు “సుకవి మనోరంజనము” అనే లక్షణగ్రంథమందు వ్రాసినాడు. (ఇది అచ్చుపడలేదు.)

అఖండవడి

III. 203 “తెలుగు” అనే మాసపత్రికలో (సంపుటము. 1. సంచిక 9-10 1920 సం॥ మే జూన్—పుటలు 9-17) అఖండవడి గురించి విపులముగా ఒక వ్యాసము వ్రాయడమయినది. అది అంతా ఇక్కడ ఎత్తివ్రాయుటకు వలనుపడదు; గనుక దాని సారాంశము మాత్రము సంగ్రహించి వ్రాస్తున్నాము—ఈవడి అప్రశస్త మని అప్పకవి అభిప్రాయము; గాని లాక్షణికులలో అప్పకవికి పూర్వులు—కవి జనాశ్రయకర్త, లింగమగుంట తిమ్మకవి, ముద్దరాజు రామన్న, చిత్రకవి పెద్దన్న అఖండవడి యతిభేదములలో పేర్కొని దానికి లక్షణము చూపించినారు. అప్పకవి

* ప్రశ్నమావిధ క్తిమిది పవర్ణమునకు వకారాదేశము రావలెనేమో?

తేర్వాతి లాక్షణికులలో కూచిమంచి తిమ్మకవి తన సర్వలక్షణసారసంగ్రహములో దీనికి లక్షణము వ్రాసి కొన్ని మహాకవిప్రయోగములు చూపించినాడు. కూచిమంచి వేంకటరాయడు జగ్గకవి మనుమడు, గొప్ప పండితుడు, సుకవిమనోరంజనము అనే ఒక లక్షణ గ్రంథములో అఖండవడి సాధువని మహాకవి ప్రయోగములు ఇరువై అయిదు చూపించినాడు.

ఇంతేకాదు; వేలకొలది ప్రయోగాలు చూపించవచ్చును. అయితే పండితమన్యులయిన పరిష్కర్తలు కవిహృదయము తెలియనీయకుండా తమ ఇష్టానిష్టముల బట్టి పాఠములు తారుమారుచేసి గ్రంథములు అచ్చువేయించుచుండుటచేత వ్రాతప్రతులలో కనబడుచున్న అఖండవట్ల ముద్రితగ్రంథములలో కనబడకున్నవి.

అయితే, పరిష్కర్తలకు అఖండవడి అగ్రాహ్యమని ఎందుకు తోచినదంటే.— లక్షణగ్రంథము లన్నిటిలోను అప్పకవీయము మాత్రమే ముందుగా అచ్చుపడి ప్రచారములోనికి వచ్చియుండుటచేత, చాలామందికి తక్కిన లాక్షణికుల అభిప్రాయము తెలియలేదు. స్వతంత్రించి లక్ష్యములు పరిశీలించి లక్షణము సరిచూచుకొనుట సుకరము కాదు; గనుక, అప్పటికి ముద్రితమై ప్రచారములో ఉన్న అప్పకవీయము మాత్రమే చదువుకొని అప్పకవి లక్షణములు వేదవాక్యములుగా పండితులు శిరసావహించినారు. గ్రంథములు అచ్చుపడుట ఎక్కువయినకొలదిని వ్రాతప్రతులు పరిశీలించుట తక్కువయినది. ఏ లక్ష్యములను చూచి సరియైన లక్షణము వ్రాయవలసి ఉండెనో, ఆ లక్ష్యములను ఒకానొకరు ప్రమాదవశమున చెప్పిన దుష్టలక్షణమును బట్టి దిద్దుటవల్ల సత్యము దూరమై పోవుచున్నది; అసత్యము బలపడి స్థిరమగుచున్నది.

అప్పకవి అఖండవడి అగ్రాహ్యమని తలచుటచేత స్పష్టముగా కనబడుచున్న అఖండవట్లకు గతి కల్పించవలసివచ్చినది. అందుచేత అతడు 12 విధములయిన ఉభయపట్ల పేర్కొన్నాడు. నాటినుండి నేటివరకు అప్పకవీయమందు ఆదరణ విశేషముగా గలవారికి అఖండవడి కనబడిన వెంటనే సాధ్యమయితే దిద్దివేయవలెననే కోరిక. దిద్దడానికి శక్యము కాక, అన్ని ప్రతులలోను ఆప్రయోగము ఒక్కలాగే ఉండి, అది మహాకవీశ్వరుని ప్రయోగమైనయెడల, ఉభయవశిభేదము మరియొకటి శృజించవలెనన్న కోరికే కాని, అఖండవడి ఒప్పుకోవలెనన్న బుద్ధి ఇంకా పుట్టకున్నది. “చ. అని మది నిశ్చయించి.....”

కొనరిన నైన్యముల్ పదునొకొంటికి.

(III. 211)

ఈ పద్యములో “మూడవపాదంబునందుఁ బదునొకొంటికి నని యున్నచోట సంధి గూర్చి స్వరప్రధానపడిగాను సోమయాజులుగారు ప్రయోగించినారు.” అని

అప్పకవి వ్రాస్తే, అందుకు తగినట్లుగా, కూచిమంచి వేంకటరాయడు తన సుకవిమనో రంజనములో అప్పకవి వాదము ఖండిస్తూ, “సమదాటోప (II. 96) ఆన్న పద్యములో ‘ఒక్కొక్కమొగి’ అనిన్ని, మనుచరిత్ర ‘ఒక్కొట’ (II. 97) అనిన్ని, రాఘవపాండవీయము ‘లేడొక్కొడు’ (II. 98) అనిన్ని ఒకొ, ఒక వివిధముగా వుంటుందని వర్గయతి గలిగిన చోట్లనే చూపించినారు. ఇంకా అనేక లక్ష్యములున్నవి. ఈకారణములచేత ‘వదునొకొంటికి’ అనునప్పుడు, అఖండవడి సిద్ధము. ఒక+ఒంటికి—ఒకొంటికి అని అప్పకవిగారి తాత్పర్యమని తోచుచున్నది. పదద్వయ విభాగమునకు ప్రసక్తి కనిపించదు. ఆయన ముఖ్యాభిప్రాయ మొకటి; పైకి వ్రాసిన దొకటి. అఖండవడి యుండ దని ముఖ్యాభిప్రాయము. అందుకు నఖండవధులున్న చోట 5 - 6 చోట్ల దిద్ది పాఠములు వేరే కల్పించినారు. ఇక్కడ దిద్దడమునకు శక్యము కాలేదు; గనుక, ముద్దరాజు రామన్నగారిని ఆశ్రేపించుటకై పయ్యెద, ఉయ్యెల, తాయెతు—వీటిలో పదద్వయ విభాగము లేనిదివ్రాసినటులనే అఖండ వడిని ఖండించుటకై వ్రాసినారు. స్త్రీ పర్వంలో “క. పాండవులవలనఁ గీడొక్కొండును లేదధిప నీదు, కొడుకులు ధరణి.” అని ఉన్నది. దీని కేమంటారు? అఖండవడి అంగీకరించవద్దా ! గాని యిది నిజముగా వర్గయతి” అని వ్రాసినారు.

ముద్రితగ్రంథములలో నిలిచిన అఖండవడి ప్రయోగములు చూడండి.

1. సంభరణప్రాథనిజభు + జార్గళ...

2. ఆ, లోకనమాత్రమున ముక్తు+లుల్లసిలంగ్.

3. తంత్రము లాలకించి వసు+ధామరముఖ్యులు

4. కై,లాటమునం ఘటిల్లె సక+లార్థము...

కాశీఖండము.

శ్రీనాథుడు ఇంకా తక్కిన గ్రంథములలో సయితము అఖండవడి తరుచుగా వాడినాడు,

అచ్చుపడ్డ భాగవతములో సయితము చాలాచోట్ల అఖండవధులు కనిపించుచున్నవి.

1. వెట్టదునేత్రంబులు నెఱ్ఱగావు నిజజా+టార్థేందుడు

(VIII.)

2. కాంతాకారంబు జగన్నిమజ్జనముగ+న్న

(VII.)

3. రుక్మైకారంభకు భక్తపాలనకళా+సంరంభకు

(I. 1)

4. లోకైక శరణ్యయోయధయ+కారణ

(X.)

5. కన్నులకళలార్థలాభంబు+గలుగుచుండు.

(X.)

భారతములో ఆఖండవట్ల లే వని కొందరికి భ్రమ; గాని, లేక పోలేదు. అచ్చు పడ్డ ప్రతులలో చూస్తే కనబడవు; గాని వ్రాతప్రతులలో అనేకముగా ఉన్నవి. అచ్చు పడ్డవాటిలో కూడా కొన్ని కనబడుచున్నవి. 'పదునొకంటికి' గలచోట "అని మది నిశ్చయించి" అనే పద్యములో ఆఖండవడి సిద్ధము గదా.

"వీరలు దైవశక్తి బ్రభ+వించిన వారను టేమినందియం

వీరమణీయకాంతి నుప+మింపగ....."

ఇందులో ఇంచుగాగమ సంబంధియైన ఇకారము విరగడంటే రెండవచరణ ములో ఆఖండవడి సిద్ధము; విరుగునంటే, మొదటి చరణములో ఆఖండవడి సిద్ధము.

ఇంచుగాగమ సంబంధియైన ఇకారము విరగ దని అప్పకవి ఆభిప్రాయము, గాని అతని ఆభిప్రాయమునకు విరుద్ధముగా మహాకవి ప్రయోగములు కలవు.

1. సీ. ఏను దియ్యమున న+టించిన (నృసింహపు. I.)
2. పాటించి ధరించి పొందు ఘటి+యించి (భాస్క. రా. యుద్ధ.)
3. ఇరువుగదా ధారగొని భుజించుట యొప్పక (పద్మపు. II. 93)
4. ఎక్కడ బరించునంతకు వ+రించుట (పద్మపు. III. 170)

భారతము వ్రాతప్రతులలో కనబడుతూ ఉన్న ఆఖండవట్ల చూడండి:—

1. సురరాజు నెడలో । నిడుకొని యేకాగ్రబుద్ధి+నిష్ఠాత్ముం డై (ఆది. V. 120)
2. మేముక । నీవిద్యలెల్లఁ జూపుదు
మీవీరులు నూచి మేలు+మేలని పొగడక. (ఆది. VI. 33)
3. నూవె మనంబునఁ దలంచు+చుండుదు నేనుక (ఆది. VI. 35)
4. విమలమతీ నీకొడుకునట్టు+లరయంగ జనుక (ఉద్యో. II. 74)
5. ఘనైర్గుడగుచున్నవాని దివి+జారి (ఆర. VII. 357)
6. నామనమార దీని గని నప్పడె.... (సౌప్తి. II. 96)
7. జనావళి పురజులు హస్త+నాపురమునకుక (అశ్వ. IV. 93)

ఇంకా అనేకముగా ఉన్నవి; గాని, పరిష్కర్తలు అచ్చులో కనబడకుండా తమ ఇష్టము వచ్చినట్లు దిద్దివేసినారు. కొన్నిచోట్ల అర్థము పాడయినది:—

సీ. నీలదీపాకంబు లీల నాక్షేపించి నల్లనైలో తెంచు+నట్టి తనువు (ఆది. VI. 214)

అని ఉంటే, 'ఆట్టితనువు'కు బదులుగా నల్లగృహము అని అచ్చు వేయించినారు. దీనికి అర్థమేమి?

III. 271 అభేదవిరతులలో వబలకు, వడలకు, లళలకు, శడలకు, అభేదవర్గ విరతులలో వపభభలకు యతి చెల్లవచ్చుననిన్ని, రలలకు మాత్రము యతి చెల్లకూడదనిన్ని అప్పకవి ఆభిప్రాయము. “రలయోరభేదః” అని కూడా సూత్రమున్నదే. లక్షణవిలాసమువారిని ఆక్షేపించి, వారిచ్చిన రెండు పద్యములలోను రేఖాశబ్దము రేఖాశబ్దముగా చదువవలెను. అని అప్పకవి విధించి చెప్పటకు ఆధారము కనబడదు. రూపాంతరము లున్నందున ఏదో ఒక రూపమునే విధించుటకు ప్రయోజనము, తన మతము సాధించుకోవడమే కాని, మరియొకటి కానట్లు కనబడుచున్నది.

రూపాంతరములేని లక్ష్యములుకూడా ఉన్నవి.

1. రాయంచ కాట్ల దౌలకయమున్న (వసుచరిత్ర)

2. లీలాహాస్యకళా ప్రసంగములను ద్రేకించి...

(కాశీఖండము VI 20.)

III. 357 స్వవర్గజప్రాసమునకు అప్పకవి ఇచ్చిన లక్షణములో “ండ, ంట” లకు ప్రాసము చెల్లునని చెప్పియుండలేదు. అదిగాక, తిక్కన సోమయాజి “ఆకొండు” అనే ప్రయోగించి ఉండవచ్చును. “మార్కొండు” మొదలయిన శబ్దములున్నవి.

III. 366 లడలకున్న శడలకున్న ప్రాసము చెల్లునని రూపాంతరములు గల మాటలున్న పద్యములనే అప్పకవి ఉదాహరించినాడు.

కెడలి—వెలి; దడము—దళము; వీడ—వీళ.

రేఖా—రేఖాశబ్దముల గురించి అతడు చెప్పినట్లే చెప్పి, రలల యతి అతడు ఖండించినట్లే ఈ అభేదప్రాసము ఖండించవచ్చును; గాని, మాకు రెండున్న సమృతమే.

రూపాంతరములేని పదములుగల లక్ష్యము లున్నవి:—

చ. ఆలజడి బొందఁగాఁ దగని యట్టిది ద్రౌపది మేరుకల్పలం

గొడుకుల.....

(శాంతి. I. 202)

చ. పడి తెలివొంది లేచి పొరిబాష్పజలంబులు మేనుగప్పఁగాఁ

బడఁతుక.....కోర్చిన

న్నలజడి

(మార్క.)

III. 378 “తివిరి ధూర్తులైన కవులు కల్పనజేసి

యొప్పిదంబు లనుచుఁ జెప్పరాదు.” అని విధిసాట.

కమునం దొక పద్యమున్ను, రామాయణమునం దొక పద్యమున్ను చూపించినాడు. వాటిలో తన మతము నిలబెట్టుకొనుటకు పాఠాంతరములనై నా చూపించలేదు. ఇంతకు ముందు “కర్ణాట” శబ్దమునకు శ్రీ నాథుని వీధిసాటకమందలి పద్యమున్ను, అనేక స్థలములందు రామాయణమందలి పద్యములన్ను ఉదాహరించి, ఈ గ్రంథములు రచించిన మహాకవులను “ధూర్తులయిన కవులు” అని వ్రాయుట అతిసాహసము. సభాపర్వములో నన్నయయే ఇట్టి ప్రాస ముంచినాడు.

ఉ. మండిత సూర్యరశ్మి ..... గట, స్యందిసుగంధి....” సభా. II. III

ఈపాఠము అహోబలీయమం దున్నది; గాని, కొన్ని వ్రాతపుస్తకములలో లేదు; అచ్చుపడ్డ ప్రతులలోను “మండిత సూర్యరశ్మి!...”. అని థిద్ది ఉన్నది.

IV. క్రాంచపదము

(పుట. 250)

క్రాంచపదీవృత్తమ్మనఁ జెన్నారంగఁ బలుకుదు రిలఁగవి.

ఇందులో విశ్రమాక్షరములు అప్పకవి తాను III. 110-111 లో విధించినట్లు నిలిపినాడు కాదు. చూడండి.

“ఆ. ఒక్కపదములోనఁ బెక్కు విశ్రమములు

బలుగుచోట మొదల జడ్డలున్న

నడుగు వెడలు దనుక నందొక్కటియె కాని

యింద దొకట నదియు నొకట నిదియు.”

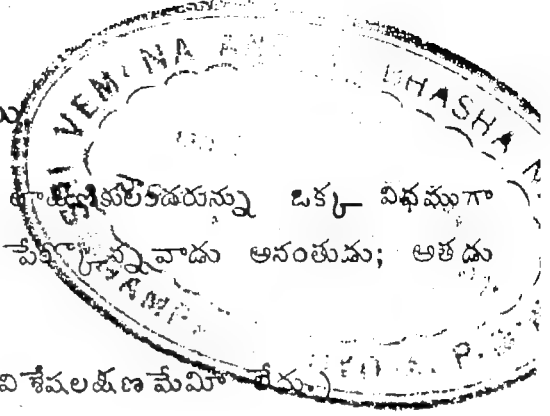
III. 111

IV. 411-412 అప్పకవి చెప్పిన శరభక్రీడలో నాలుగు పాదములున్న చంద్రక్రీవృత్తచ్ఛాయనే నడుచుచున్నది. వికాలవృత్తము సమవృత్తములలో పేర్కొలేదు. అది ఎట్లు నడచునో చెప్పలేదు.

IV. కేతుమతి (404), వేగవతి (405), వియోగిని (406), పరావతి (407), వీణారగనము (417), ఉద్ధతము (418), మణిదీపిక (421) మొదలయినవాటికి వివరణవచనములు లేకపోవుటచేత ఆవి ఎట్లు నడుచునో గుఱభముగా తెలియదు.

IV. 419 చూడవచరణములో గణభంగము. తుదిగణము యగణమై ఉండవలెను. మావద్దనున్న వ్రాతప్రతులలోను పూర్వము ద్రణములందును ఇట్లే ఉన్నది. ఇటువంటి శ్రమాదములు మరికొన్ని కలవు; ఉన్నచోట పుట 4 డుగున చూపించినాము.

సీసములు

IV. 521 ఈ సీసభేదముల గురించి యాచార్యులకులకును ఒక్క విభముగా చెప్పలేదు. అందరిలోను ఎక్కువ భేదములను పెక్కున్నవాడు అనంతుడు; అతడు చది భేదములను చెప్పినాడు.

1. సమసీసము:—(సామాన్యసీసము; విశేషలక్షణమేమీ లేదు.)

2. సర్వత్రప్రాససీసము:—(అన్ని చరణములలోను ఒకే అక్షరము ప్రాస యతులు గలది అనగా 24 చోట్ల ఒకటే ప్రాసాక్షరము; అక్షరమైత్రివడి పాటించ నక్కరలేదు.)

3. అక్కిలి ప్రాససీసము:—(పెద్దపాదములందు గల 8 ఖండములలోను గీతి నాలుగు పాదములలోను రెండవ అక్షరములు ఒకే ప్రాసాక్షరము కలిగి ఉండవలెను, ఇదిగాక సర్వత్ర అక్షరమైత్రివడి నియమము పాటించవలెను. అనగా, 12 చోట్ల ఒకటే ప్రాసాక్షరము గల అక్కిలివడి సీసము.)

4. (సమ) ప్రాససీసము:—(నాలుగు పెద్దపాదములందును ఎత్తుగీతిలో చేసి పాదముల రెండు రెండవ అక్షరములు ఒకే ప్రాసాక్షరము కలిగి ఉండవలెను. ఇదిగాక, సర్వత్ర అక్షరమైత్రివడి నియమము పాటించవలెను. అనగా 6 చోట్ల ఒకటే ప్రాసాక్షరము గల అక్కిలివడి సీసము.)

5. వృత్తప్రాససీసము:—పెద్దపాదముల నాల్గింటమాత్రమే వృత్తముల కున్నట్లు ప్రాస ముండవలెను. లక్ష్యమునుబట్టి సర్వత్ర వడినియమము పాటించ నక్కరలేదు.)

6. అవకలిప్రాససీసము:—(అన్ని చోట్లను ప్రాసయతినియమముమాత్రమే కలది.)

7. అక్కిలివడిసీసము:—(అన్ని చోట్లను వడి నియమమే కలది.)

8. వడిసీసము:—(అన్ని చోట్లను వడినియమముండవలెను; అంతేకాక, పాదాదినున్న వర్ణముతో మైత్రిగల వర్ణములే పాదము పొదువునను యతిస్థలములందు రావలెను.)

9. విషమసీసము:—(ఉత్సాహ, గీతపద్యమును కలిసినది.)

10. సర్వలఘుసీసము:—(ఇందులో ఇంద్రగణములకు బదులుగా అయిదు లఘువుల గణము లుండును.)

పీటిలో 1, 2, 4, 6, 7, 9, 10—సీసభేదములు అప్పకవీయములో ఉన్నవి; ఆయితే, పేళ్లలో కొద్దిగా భేదమున్నది. అనంతుని (సమ) ప్రాససీసమునకు, అప్పకవి ఇచ్చిన పృతప్రాససీసము (పూ. ము. అక్కిలి ప్రాససీసము) సరిపోవును. అనంతుని అవకలిప్రాససీసమునకు అప్పకవి ఇచ్చిన అవకలివడిసీసము సరిపోవును. అప్పకవి, “ఆదివేవడినిల్పి రావడేవడమెల్లఁ జేయ నయ్యది వడిసీస మనఁగ” అని, అనంతుడు తన వడిసీసమునకు “మును గైకొన్న యతి పాదమందెల్ల నడరిన వడిసీస మనఁగఁ బరగు” అని చెప్పినట్లే చెప్పి, అందుకు లక్ష్యముగా ఇచ్చిన పద్యములో ఆ లక్షణము పాటించలేదు గనుక, అప్పకవి ఇచ్చిన వడిసీసము అనంతుని అక్కిలివడి సీసమునకు సరిపోవును; గాని, అనంతుని వడిసీసమునకు సరిపోదు.

ఇంతకున్ను ఈసీసభేదములు కవులు ఎంతమట్టుకు తమ కావ్యములలో చూపించినారో విచారణీయము. “సప్తవిధము లివియ శబ్దశాసనుండు, పంచమామ్నాయ ఫక్తిలోఁ బల్కెఁగాని, కడమ కవు లాఱుసీసము ల్విడిచిపెట్టి, చెలఁగి సమసీసపద్యమే చెప్పినారు” అని అప్పకవి వ్రాసినాడు; గాని ఇది సత్యమునకు మిక్కిలి దూరము.

నన్నయసీసభేదములు.

నన్నయ అనేక విధములయిన సీసములు వ్రాసినమాట వాస్తవమే కాని, అతడు పాటించిన సీసభేదములు అనంతుడు, అప్పకవి మొదలయిన లాక్షణికులు ఏర్పరచిన లక్షణములను అనుసరించి లేవు. అప్పకవి చెప్పిన విడువిధముల సీసములలోను సమసీసము, సర్వకలప్రాససీసము, విషమసీసము, సర్వలఘుసీసము నన్నయ భారతములో కనబడలేదు. వడిసీసము (అనగా, సర్వత్ర అక్షరమైత్రి వడి నియమమే కలది), అవకలివడిసీసము (అనగా, సర్వత్రప్రాసయతి నియమమే కలది) - ఈరెండు విధము లయిన సీసములు మాత్రము నన్నయ తరుచుగా వాడినాడు. రెండు సీసములలో (II. 21; III. 27 అనంద. ము) అనంతుడు చెప్పిన పృతప్రాస సీసలక్షణము కనబడుచున్నది. ఆ రెండింటిలో ఒకదానియందు (III. 27) ఒకే ప్రాసాక్షరము సీసపాదముల నాల్గింటను, ప్రతిపాదమందు నాలుగుచోట్లను (అనగా 16 చోట్ల) ఉన్నది; రెండవదానియందు (II. 21) ఒకే ప్రాసాక్షరము సీసపాదముల నాల్గింటను ప్రతిపాదమందు రెండుచోట్ల మాత్రమే (అనగా ఖండమున కొకటిచొప్పున 8 చోట్ల) ఉన్నది. ఎత్తుగీతులలో ప్రాసాక్షరములు భిన్నముగా నుండుటచేత అప్పకవి చెప్పిన పృతప్రాసమునకు భిన్నముగా ఉన్నవి. అనంతుని పృతప్రాసమునకు సరిపోవుచున్నవి; గాని, అతడు చెప్పని విశేష నియమములు కూడా కలిగి ఉన్నవి.

సన్నయ సీసములు ఎన్నివిధములుగా ఉండునో ఈ దిగువను ఒక పట్టికలో చూపిస్తున్నాము.

1	2	3	4
సీ. యతి	సీ. యతి	సీ. యతి	సీ. యతి
గీ. యతి	గీ. ప్రాస	గీ. యతి ప్రాస	గీ. ప్రాస యతి
5	6	7	8
సీ. ప్రాస	సీ. ప్రాస	సీ. ప్రాస	సీ. ప్రాస
గీ. యతి	గీ. ప్రాస	గీ. యతి ప్రాస	గీ. ప్రాస యతి
9	10	11	12
సీ. యతి ప్రాస	సీ. యతి ప్రాస	సీ. యతి ప్రాస	సీ. యతి ప్రాస
గీ. యతి	గీ. ప్రాస	గీ. యతి ప్రాస	గీ. ప్రాస యతి
13	14	15	16
సీ. ప్రాస యతి	సీ. ప్రాస యతి	సీ. ప్రాస యతి	సీ. ప్రాస యతి
గీ. యతి	గీ. ప్రాస	గీ. యతి ప్రాస	గీ. ప్రాస యతి

ఇందుకు తెలివిడి:—

1. సీ. యతి

అంటే సర్వయతి సీసము; అన్నిచోట్లను వడి నియమమే కలది;

గీ. యతి

అనంతుని అక్కిలివడి సీసమునకుగాని, అప్పకవి లక్ష్యముగా ఇచ్చిన వడిసీసమునకు గాని సరిపోవును.

2. సీ. యతి | ప్రాస

అంటే, సీసపాదముల నాల్గింటను ప్రతిదానిలోను మొదటి దళ

గీ. యతి | ప్రాస

మందు యతిన్ని, రెండవ దళమందు ప్రాసమున్ను, గీతపాదములు నాల్గిన్ను రెండు వరుసల సుంచగా మొదటి దళమందు అనగా ప్రథమ తృతీయ చరణములందు యతిన్ని, రెండవ దళమందు అనగా ద్వితీయ చతుర్థ చరణములందు ప్రాసమున్ను ఉండును.

ఇట్లే తక్కిన సీసభేదములు తెలుసుకోవచ్చును.

ఈ 16 సీసభేదములలో 12, 14, 15 విధములయిన సీసములు మాత్రము సన్నయ భారతములో కనబడలేదు.

అప్పక—D

నన్నయ భారతములో ఉన్న సీసములన్నీ 251. వీటిలో ఎక్కువన్నీ ఏయే సీస భేదముల ననుసరించి ఉన్నవో దిగువను వివరిస్తున్నాము.

- (1) 158; (2) 3; (3) 2; (4) 2; (5) 3; (6) 33;
(7) 1; (8) 4; (9) 10; (10) 5; (11) 1; (13) 21; (16) 2.

ముద్రిత గ్రంథములలో చూచినయెడల కొన్ని పద్యములలో ఒక్కొక్కచోట క్రమము తప్పినట్లు కనబడును; గాని సరియైన పాఠములు చూచినయెడల అవి నియమమును అనుసరించి ఉన్నవని చెప్పవచ్చును. ఇందుకు దృష్టాంతముగా ఒక్కటి మాత్రము ఇక్కడ చూపిస్తున్నాము.

“సీ. ఇన్నలోపాఖ్యానః మెప్పుదు..... (అర. II. 230)” అనే పద్యము సర్వయతి సీసము; మొదటి సీసభేదమునకు లక్ష్యము. అయితే, ముద్రితగ్రంథములో మూడవ చరణము “నుతచరిత్రుడైన ఋతుపర్ణః గీర్తింప” అని ఉండుటచే క్రమము తప్పినది; గాని, ఈ పాఠము నన్నయ పాఠము కాదు. తాళపత్ర ప్రతులలో “ఋజుచరిత్రుడైన, ఋతుపర్ణః గీర్తింప” అనిన్నీ “ఋషిచరిత్రుడైన, ఋతుపర్ణః గీర్తింప” అనిన్నీ ఉన్నది. ఈ పాఠములు వావిళ్లవారి ప్రతిలో (చూ. పుట 76 సం. 2.) కూడా సూచించినారు.

ఈ విధముగానే సరియైన పాఠములు చూచుకొని నన్నయ చెప్పిన సీసములన్నీ పైని చెప్పిన భేదములకు లక్ష్యములుగా ఉన్నవని గ్రహించవచ్చును.

అప్పకవి చతుర్థాశ్వాసమున కనబరచిన వృత్తముల పట్టికలోగాని, లక్ష్యలక్షణ పద్యములలోగాని తానే ఇతరస్థలములందు వాడిన వృత్తములలో కొన్ని పేర్కొనలేదు. వాటి నిక్కడ పేర్కొని వాటి లక్షణము చూపిస్తున్నాము:—

1. సరోజవృత్తము (8-వ ఛందము) | | | | | | | |
2. దరధ్వనితాళము (6-వ „) | | | | | | (అఘ్నంతము)

3. రఠీ (8-వ „) | | | | | | | |

వృత్తముల వివరణములో దీనికి “నాగరనామవృత్తము” అని వేరే పేరు కలదు.

4. నీలాత్పల (9-వ „) | | | | | | | |

5. అంబా (11-వ „) | | | | | | | |

6. షడ్జ (13-వ „) | | | | | | | |

7. (నరక)పుష్పిణీ (14-వ „) | | | | | | | |

8. వాణీ (17-వ „) | | | | | | | |

పాఠాంతరములు.

శ్రుట అడుగున చాలాచోట్ల పాఠాంతరములు చూపించినాము. అయితే, ఈ గ్రంథముద్రణము పూర్తికాక మునుపు పీరుగంటి వారి ప్రతి జాగ్రత్తగా పరిశీలించుటకు అవకాశము చాలనందున ఆ ప్రతి దొరికినలాభము పూర్తిగా పొందలేక పోయాము. కనుక, దానిలోని పాఠాంతరములు మొదలయినది కొన్ని ఈ దిగువన చూపిస్తున్నాము.

పద్యసంఖ్య	ఈ గ్రంథములోని ముద్రిత పాఠము	పీరుగంటివారి ప్రతిలోని పాఠము
పీ. 13	వన్నియను	వన్నియను
46	ద్రాక్ష	దాక్ష
50	తెనుగుటిక	తెనుగుడిక
100	శ్రుత	శ్రుతి
101	గంగాసమశాగ	గంగానదిచెంత
I. 3	(తర్వాతి శ్లోకములలో వాగ్ధా	శబ్దార్థ
9	దెనుగు(న) కావశ్యకందిది	దెనుగునకవశ్యకందిది
31	(మూ. సూ. 2.) వాగ్ధా	శబ్దార్థ *
II. 425	దొడ్డలెవులు	దొడ్డలెవులు
III. 188	చెల్వకు	చెల్వల
210	ను సముజ్వలము	గుల భూమిధరో
215	బాలింత	బాలెంత
231	భక్షించుచున్నాడు	భక్షింపుచున్నాడు
297	సుదంతిని	సుదంతను
304	దగు	గను
315	చేష్టలును నోట	చైదములునోట
336	(తర్వాత) మధుసేవనము	మధుసేవను
348	చైత్య	తైత్య
350	హేమలు నాతని	హేమములతని

* ఈ పాఠమే సరియైనది క్రింది పద్యములలో “కృతికి నెప్పు శబ్దార్థముల్
రెండువలయు” అని అప్పకవి వ్రాసిరాడు.

IV. 1	వానైవేశ్వర	వానైవేశ్వర *
77	గారాపు	గారాబు
120	శిపి	శిబి.
121	స్థిరాంబుదహాశ	ధరాంబుదహాన
140	నలుబది	నలువది
పుట 247 (కరిబృంహితములో)		
	చిననాడుశకబుని	చిననాడయసురుల
IV. 431	చారుహాసిక	చారుహాసికి
	చారుహాసికత్	చారుహాసికుత్
435	నంబరము	నంబరము

452 ఈ లేటగీతికి బదులుగా పీరుగంటి వారి ప్రతిలో

“ఆ. పరగఁ గందము మఱి , పథ్యయు విపులయుఁ
జపలయుముఖచపల , జఘన చపఱ
యనఁగ నాఱువిధము , లైకందపద్యబు
లఖల సుకవికృతుల , నలరుచుండు.”

అని ఉన్నది. †

IV. 486	నలివరమణ్ణములు	నాటివిరామము
	నుజగణము	జకారము
	కలిరమణము	గోవిందా

* అప్పకవి వీలేశ్వరునే ఉద్దేశించి ఉండును. ‘లే’ ‘వే’ వలె కనబడుట చేతనే కాబోలు పూ. ము. (1859) లో ‘వానైవేశ్వర’ అని ఉన్నది.

† “మఱి” లోని రేఫము అప్పకవి మతమున శకటరేఫమే కాని రేఫము కాదు గనుక, పూర్వము ద్రణిములోని పాఠమందు ‘రఱి’ లకు చెప్పిన ప్రాసయతి స్వమతవిరోధమును సూచించుచున్నదని అమృతగ్రంథ చింతామణిలో (సం. 13. 1900. సం. 2) ఒకరు అక్షేపించినారు. సరియైన పాఠము దొరకనప్పుడు కవిని అన్యాయముగా దూషించవలసి వచ్చుననుటకు ఇది ఒక దృష్టాంతము. ఇట్లే. చూ. శుద్ధపత్రిక IV. 245; V. 106 లో కూడాను.

522 ఇది (ఓ)లో చాలా భిన్నముగా ఉన్నది.

“సురపతులాఱురిపై భా
స్కరులిద్దఱు సీసదీర్ఘఁ , చరణమున కనుక
జరణాది పంచమాదియు
విరమములై రెంటిరెంటి , వెలయఁగవలయున్.”

528 సామంబుగా మించి—గావించి మైత్రికి , సావరింప
మైత్రికి , నామలింప

560 నారతమేతెంచు నారతమునువచ్చె

564 మొదట రెండు చరణములు (ఓ) లో భిన్నముగా ఉన్నవి.

“నానానననానున్నా
నూనను నిన్నన్న నేను , నున్నని నిన్ననై”

V. 17	లేకుండ నొకట	లేకుండు నొను
29	జనియెనుమ్ము	జనియెఁజుమ్ము
69	పజ్జం స్తీరలు	పంచం స్తీరును
72	కమికెడు	కైకెడు
87	గాననిది	గానయిది
116	భూమిసురులు	భూమిసురలు *
130	(తర్వాత)	

పదమధ్యదు తలోప బింద్వాదేశములు—దు తాదేశ బిందువు.

143	ప్రేపల్లెను నీరజగర్భుండు	రేపల్లెను నీరేజగర్భుండు
149	నరకపుష్పిణి	పుష్పిణి
158	శ్రీవాసు	శ్రీదేవి
162	వెలింగడి	వేలుంగడి

* కాశీఖండములో శ్రీలిసురలు.

II. 304 (తర్వాతను)

పీఠగంటివారి ప్రతిభ

అరుణోకములున్న మరియొక చక్రమున్న ఉన్నవి.

అద్యన్ని రుద్రనవలూచన వేదసంఖ్యా

మూర్తండ దిగ్గుతు గజేషుచ పాశశేషు,

దైవస్వతేషు తురగేషుచ వాసవేషు

శేషం త్రయోదశపదం విదధాతి విద్యాత్.

1

సామాద్యక్షర మారభ్య మంత్రాద్యక్షర గణ్యతే,

సిద్ధసాధ్యసు సిద్ధారీన్ ప్రాదక్షిణ్యక్రమేణతు.

2

సిద్ధ సిద్ధో యథోక్తస్తు ద్విగుణాల్ సిద్ధసాధ్యవాన్,

సిద్ధస్తు సిద్ధోర్థజపాల్ సిద్ధారిర్హంతి తాంధవాన్.

3

ద్విగుణాల్ సాధ్యసిద్ధస్తు సాధ్యసాధ్యో నిరర్థకః,

సాధ్య స్సుసిద్ధోర్థ జపాల్ సాధ్యారిర్హంతి గోత్రజాన్.

4

సుసిద్ధ సిద్ధోర్థ జపాల్ తత్సాధ్యసాధ్యో జపాత్,

గ్రహణాల్ తత్సుసిద్ధస్తు తదరిర్ జ్ఞాతిహ భవేత్.

5

అరి సిద్ధస్సుతంచాన్యా దరిసాధ్యస్తు కన్యకాం,

పత్నీ మరి సుసిద్ధస్తు శత్రుశత్రురధాత్తహా.

6

ఇతి మంత్రాద్యక్షర ఫలనిర్ణయః.

౧ అక్షరము	౧ ఉచ్చయ	౨ అక్షరము	౩ ఉచ్చయ
౧౩ పీఠము	౧౪ అక్షరము	౧౫ అక్షరము	౧౬ అక్షరము
౪ అక్షరము	౫ అక్షరము	౬ అక్షరము	౭ అక్షరము
౮ అక్షరము	౯ అక్షరము	౧౦ అక్షరము	౧౧ అక్షరము

III. 277 తర్వాతనున్న వచనము చివరను (ఓ) లో ఈ వాక్యము లున్నవి:—

“లంబాలక మవలంబే తం బాలం తను విలగ్న జంబాలమ్” అని లీలాశుకుల ప్రయోగమున్నది; గనుక లంబాలక శబ్దమే యిక్కడ సిద్ధము.”

III. పుట 180 గర్భకందము తర్వాత (ఓ) లో గర్భగీతి మరల విడిగా వ్రాసి ఉన్నది.

IV. 513 “నాభీల కంస సంహనందు” అని (ఓ) లో 6 వ చరణముగా ఉన్నది; దీనితో పద్యము పూర్తిగా ఉండును.¹

²IV. పుట 293 మాలికా బంధము. 2. తర్వాత ట్టురికాబంధమున్ను, పాదశదశచక్రమున్ను కలవు. అవి ఈ గ్రంథమందు పొరపాటున పొందుపరచలేదు.³

*

1. పూ. ము. లో నీపాదము లోపించియున్నది; సూర్యప్రతిలోను ఈపాదము కనబడదు (రా). 2. ఇది గిడుగునది ప్రతివిషయము. ఈ ప్రతిలో నియ్యవి చేర్పు బడియున్నవి. (రా) 3. ఈ ముద్రణములోఁ బైబంధములు పొందుపఱుపు బడినవి (రా)

* ఈ విమర్శనము ముగింపువాక్యములు గానబడవు (రా).

శ్రీరస్తు అప్పకవీయసమీక్ష

(కొత్తకూర్పు)

అప్పకవీయము ఆంధ్రభాషామూలకగ్రంథములలో సుప్రసిద్ధమయినది. ఇంతటి బహుళప్రచారము మఱి తెనుగు లక్షణగ్రంథమునకుఁ గానరాదనుట యతిశయోక్తి గానేరదు. ఈ గ్రంథకర్త కాకునూరి అప్పకవి. ఈ గ్రంథము బాలసరస్వతియాహా బలపండితియాదులవలెఁ గవిపేరితోఁ బరఁగుచున్నది గాని, కవి దీనికి ఆంధ్రశబ్దచింతా మణి యనియే నామకరణముచేసెను. (శీఠిక-104; అశ్వాసాంతగద్యలు) ఇది నన్నయ భట్టారకునిచే సంస్కృతభాషలో రచింపబడిన ఆంధ్రశబ్దచింతామణి యను తెనుగు వ్యాకరణమునకు వ్యాఖ్యానరూపమైన తెనుగు పద్యానువాదము. నన్నయపెట్టిన పేరు ఆంధ్రశబ్దచింతామణి, తెనిగింపున కదే పేరున్నచో గ్రంథమేదియో తెలియ దను తలంపునఁ గాఁబోలుఁ దరువాత మన యీ గ్రంథమును అప్పకవీయ మని కవి నామాంకితముగా వ్యవహరింపఁజొచ్చి రని యూహింప నగును.

కవి వంశము

అప్పకవి వైదికబ్రాహ్మణుఁడు; భారద్వాజగోత్రుఁడు. ఇంటిపేరు కాకునూరి వారు. ఇతని తాతకుఁ దాతయైన సోమయ మధురకు వెల్లి యందలి ఋధసమూహమును దొడరి వేదశాస్త్రపురాణాదివాదములను గాకునూరింటిఁ జేసిన (గర్వమణఁగఁద్రొక్కిన) కారణమునఁ గాకునూరింటివాఁ డన ఘనతఁగాంచి చరికొండసిమలోఁ గాకునూరను నగ్రహారము సంతరించెను. ఆ యగ్రహారమునకుఁ బొరుషనామ ముంచెఁ గాఁబోలు. (శీ. 72-73) కవితండ్రి పెంగనార్యుఁడు వేదవేదాంగవేత్తయై మాఱుట బ్రహ్మ యని వాసికెక్కెను. తల్లి సేనమ. అప్పకవితాత వేదసోమయ సోమయాజియయ్యె. చతుర్థా శ్వాసములోని చక్రబంధమున 3, 6 పలయములలో 'కాకునూర్యపయ, సోమయాజి కవి' అను పేరువచ్చెడు. ఇందు మొదటిది కవిపేరు; రెండవది యెవరిపేరో యని సందేహించుట కెడమున్నది. అది రెండవది గాదు. తాత సోమయాజి గాన నప్ప కవియుఁ దనపేరితో సోమయాజి కబ్దిమును జేర్చుకొన్నాఁడు కావలె. ఇతనిది పండిత వంశము. ఇతని పూర్వుఁడు తిరుమలభట్టు కాలామృత మను జ్యోతిష గ్రంథము

రచించె. అప్పకవి సంస్కృత ప్రాకృతాంధ్రభాషలయందుఁ జక్కని పాండిత్యము గల వాఁడు. అప్పకవీయమునకుఁ బూర్వము సంస్కృతాంధ్ర గ్రంథములఁ గొన్నింటిని రచించె. (పీ. 83). అనంతవ్రతకథ (కావ్యము), శ్రీనగాధీశ శతకము, కవికల్పకము (లక్షణగ్రంథము), సాధ్వీజనధర్మము (ద్విపద), అంబికావాదము (యక్షగానము) మున్నగునవి యీతని తెనుఁగు కృతులు. ఇం దొక్కటియు నేఁడు లభింపదు. అప్పకవి వంటివాఁడు యక్షగానము రచించుటచేఁ బూర్వకాలమునఁ దెనుఁగు వాఙ్మయమున యక్షగానముల కెంత ప్రాముఖ్యముండెనో విశదమయ్యెడు. అప్పకవి యసామాన్య పండితుఁడు. వేదశాస్త్రపారంగతుఁడు. తన గ్రంథమున నాయా విద్యగురువులఁ జేర్చొని తన గురుభక్తిని బ్రకటించిన ధన్యుఁడు. అందుఁ దెనుఁగు లక్షణముఁ గఱపిన మంచికంటి యోబనకవీంద్రుఁడు గణనీయుఁడు. ఈకవీంద్రుఁగూర్చిన వివరములు మన కేమియుఁ దెలియరావు. అప్పకవి శ్రీశైలములో భోగివిభూషణుని పట్టపుఁ గవీంద్రుఁ డుగా నుండెనట. (పీ. 84).

కాలము

కవియే తన యీ గ్రంథరచనాకాలమును జెప్పకొన్నాఁడు. కవి కిష్టదైవము కలలోఁ గనఁబడి యీగ్రంథము రచింపు మని చెప్పిన దినము శా. శ. 1578 మన్తథ శ్రావణ బహుళాష్టమి (క్రీ. శ. 3-8-1656); దశమినాఁడు గ్రంథము రచింప మొదలు పెట్టెను. (5-8-1656; చూ. పీ. 97). కవి క్రీ. శ. 17-వ శతాబ్దివాఁ డనట విస్పష్టము.

నివాసము

అప్పకవి నివాసస్థానము కామెపల్లి. ఇది శ్రీశైలమున కీశాన్యమునఁ దంగెడు సీమలోఁ గొండవీటికిఁ బడమటఁ గృష్ణకు దక్షిణమున నొకయోజన దూరమున నున్నట్లు అప్పకవీయము చెప్పుచున్నది. (పీ. 34, V. 172) గ్రంథము కామెపల్లి గోపాల స్వామి కంకితము. ఈ కామెపల్లి సాయప వేంకటపతిరాజుచే వట్టెము పెద్దనార్యున కగ్రహారముగా నొసఁగఁబడిన దట (99-100.) ఈ పెద్దన వట్టెము పోత నార్యులుతుఁడుగాఁ దోచెడు (80.) ఇతని సోదరి కృష్ణమ్మ యప్పకవికిఁ బితామహి. అప్పకవి తన మాతృ సంబంధులయింటఁ బెరిగి విద్యావంతుడై యా గ్రామమే నివాసముగా నేర్పఱచుకొనియెఁ గాఁబోలు. అప్పకవివంశ మూలపురుషులలో నొకఁడగు సోమయ నివాసము అభినవచూత గ్రామము (క్రొత్తమామిడిపల్లె). ఇతఁడు కాకునూ రగ్రహారము సంపాదించె. అప్పకవి తండ్రి కేంగన పలనాడులో గొప్ప పండితుఁ డని

వాసి గాంచె (82.) కామెపల్లి ప్రస్తుతము గుంటూరుజిల్లా. యందలి కల్నాడు తాతాకాలా నున్నది.

కవిచరిత్రకారులు వాఙ్మయచరిత్రకర్తలు అప్పకవి పల్నాటి సీమలోని వాడనియే యభిప్రాయపడిరి. ప్రబంధరాజవేంకటేశ్వరవిజయవిలాసము, సర్వలక్షణ శిరోమణి మున్నగు ననేక గ్రంథముల రచించినవాడను, అప్పకవి కించుమించు సమకాలికుడు ననఁదగు గణపవరపు వేంకటకవి పల్నాటిప్రాంతములోని కామెపల్లి సీమయందలి గణపవర గ్రామవాస్తవ్యుడు.

ఇటీవల శ్రీ భూర్గుల రామకృష్ణరావుగారు అప్పకవి హైదరాబాదురాష్ట్రము లోనివాడని తమ సారస్వత ముక్తావళిలో నిరూపింపఁ జొచ్చిరి. అప్పకవీయములోఁ బీఠికలోఁ బేర్కొనఁబడిన కాకునూరు గ్రామము, నిడుదవెల్లి, బొద్దినేపల్లి, వట్టెము, నవదశపురి (తొమ్మిదిరేకులను గ్రామము), లేమామిడిపల్లె (అభినవచూత గ్రామము) రొంపిఁచెల్ల ఇత్యాదిస్థలము లన్నియు చరికొండసీమలో మహబూబ్ నగర్ జిల్లాలో నున్నవని వ్రాసిరి. ఇది యింకను సవిమర్శముగఁ బరిశీలించఁబడినదియున్నది.

అప్పకవీయ రచనావృత్తాంతము

భగవంతుడు కలలో ఆంధ్రశబ్దచింతామణి నాంధ్రీకరింపు మని కవి కానతిచ్చెను. నన్నయభట్టు చింతామణి వ్యాకరణము రచించెను. అయ్యది భీమకవిచే మఱుఁగుపడెను గాని, రాజనరేంద్రుని కుమారుడు సారంగధరుఁ డా సూత్రములఁ బాఠము చేసియుండెను. అతఁడు సిద్ధుడై చిరకాలము జీవించియుండి యా గ్రంథమును శ్రీ. శ. 1608 కీలక సం॥ లో బాలసరస్వతి కిచ్చెను. అతఁడు దానికిఁ దెలుఁగు టీక వ్రాసెను. ఆ సటికంబగు చింతామణి మతంగాచలప్రాంతీయుఁ డగు విఘ్నేశ్వరకవికిఁ దెచ్చియిచ్చు నని హరి కలలోఁ జెప్పెను. అట్లే తనకు లభించిన చింతామణిని బాలసరస్వతిటిక యాధారముగా నప్పకవి సవిస్తరముగాఁ దెనిఁగింపఁ బూసెను.

చింతామణి నన్నయ కర్తృకము గాదని కందుకూరి ప్రభులమతము. ఈ కర్తృతా విషయమున వాద ప్రతివాదము లెట్లున్నను అప్పకవి యిది నన్నయ భట్టియమను దృఢాభిప్రాయముతో నాంధ్రీకరించె. నన్నయ కాకున్న మఱి ప్రాచీన శబ్దకాసనుడో చింతామణి సంతరించి యున్నాడనుట నిక్కము.

ఆంధ్రశబ్దచింతామణిలో సంజ్ఞ, సంధి, అజంతము, హలంతము, క్రియ అను పరిచ్ఛేదము లయిదు గలవు. ఇం దాంధ్రభాషావ్యాకరణ సూత్రములు 82 ఆర్యలచేఁ

దేవుఁబడినవని అప్పకవి చెప్పెను. అప్పకవికి లభించిన ప్రతిలో 82 ఆర్యలే యున్నను దరువారి యహోబలునకు దొరకిన ప్రతిలో 81 స్తోకము లున్నవట. చింతామణిలోని స్తోకములలో నాలుగుమాత్ర మార్య లని, తక్కినవెల్ల గీత్యుద్ధీతు లని యిటులుండ వీనినన్నింటిని సామాన్యముగ ఆర్య లని వ్యవహరించుట యుక్తముగా దని వజ్రలవారి సమీక్ష; కాని గీత్యాదులార్యాభేదములే యగు. అన్నింటికి ఆర్యయే మూలభూతము కాన నప్పకవివంటి ఛందఃకర్త యిట్లు చెప్పియుండు నని యూహ్యము.

అప్పకవి చింతామణి నూత్రములకు భాష్యమువంటి పద్యాత్మక వివరణము రచించెను. అప్పకవీయము సంపూర్ణముగా నేడు గానరాదు. కవి గ్రంథము పూర్తిగా రచించియుండ నందుఁ జివరిభాగము లోపించెనో, లేదా కవియే పూర్తిసేయక కాల ధర్మమందెనో యూహింప నలవి గాకున్నది.

చింతామణిలోని పరిచ్ఛేదపంచకమును ఎన్నిది యాశ్వాసములుగా రచియింపఁ బూనినట్లు కవియే చెప్పినాడు. “ముందు బృందారక భాష నశేషవిద్యాజలజాసనుండగు శబ్దశాసనుండు సంక్షేపంబుగాఁ గూర్చిన యాంధ్రవ్యాకరణంబునందలి సంజ్ఞా, సంధి, తత్సమ, దేశ్య, క్రియాపరిచ్ఛేదంబు లయిదునుం దెనుఁగుఁబలుకుల నేను విస్తరించి భాషాపరిచ్ఛేదంబును, వర్ణపరిచ్ఛేదంబును, వళిప్రాసపరిచ్ఛేదంబును, పద్యపరిచ్ఛేదంబును, సంధిపరిచ్ఛేదంబును, తత్సమపరిచ్ఛేదంబును, దేశ్యపరిచ్ఛేదంబును, క్రియాపరిచ్ఛేదంబును నను నామంబుల నభిరామంబులగు నాశ్వాసంబు లెనిమిదిగా.....రచియింపం బూని” (గ్రంథపీఠిక. 96 వచనము.) చింతామణిలోని సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము అప్పకవీయమున భాషా, వర్ణ, వళిప్రాస, పద్యపరిచ్ఛేదములు నాలుగై నవి. చింతామణి ప్రతులందెల్ల సంజ్ఞా, సంధి, అజంత, హలంత, క్రియాపరిచ్ఛేదము లని ప్రకరణవిభాగములు పేర్కొనఁబడి యున్నవి. బాలసరస్వత్యహోబలపండితులు వ్యాఖ్యానించిన చింతామణిలో నిట్లే పరిచ్ఛేదనామములు వెలయుచున్నవి. చింతామణిలోని యజంత హలంత పరిచ్ఛేదముల పేళ్లకు మాఱు అప్పకవి యిందుఁ దత్సమ దేశ్యపరిచ్ఛేదములఁ జేర్కొన్నాడు. అజంత హలంతములకుఁ దత్సమ దేశ్యములు పర్యాయ పదములు గావు. ఇట్లు వ్యత్యస్తముగా అప్పకవి చెప్పటకుఁ గారణ మేమో? ప్రకృత ముపలబ్ధ గ్రంథమున 5 ఆశ్వాసములే యున్నవి. కాకినాడ ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తు స్థకాలయములోని 51 నెం. అప్పకవీయము వ్రాతప్రతిలో సంధి తత్సమపరిచ్ఛేదములకు సంబంధించిన లక్ష్యలక్షణములతో 24 పత్రములు గలవట. ఈ భాగము నేటి ముద్రితప్రతిలో లేదట; అప్పకవి రచియించిన మిగిలిన గ్రంథభాగము కావచ్చు

నేమో, యని యా పుస్తకాలయ గ్రంథపట్టికలోఁ దెల్పబడినది. ఉన్న 5 అశ్వాసములలోఁ దెనింగింపబడిన చింతామణి సూత్రములు (శ్లోకములు) 50. అప్పకవీయములో నందులకుఁ బద్యసంఖ్య పీఠిక కాక సుమారు 1809. దీనింబట్టి యప్పకవీయాంధీకరణపద్ధతి యెట్టిదో విజ్ఞులరయందురుగాక. మీఁదు మిక్కిలి వ్యాకరణశాస్త్రమైన చింతామణిలో ఛందోవిషయకములగు శ్లోకములు 7 మాత్రమే యున్నవి. ఇందు 'ఆద్యో వళిః' అను శ్లోకమునకు వ్యాఖ్యానము తృతీయాశ్వాసము; అట్టిదే చతుర్థాశ్వాసము గూడ. అప్పకవీయములో వ్యాకరణభాగ మగు సంజ్ఞాసంధిపరిచ్ఛేదములు రెండే యుండుటచేతను, ఛందోవిషయకమగు భాగము పర్యాప్తముగా విపులముగా నుండుటచేతను, అప్పకవీయము వ్యాకరణశాస్త్రముగాఁ గాక ఛందోగ్రంథముగానే ప్రసిద్ధి గాంచినది.

ప్రాచీనులగు తెనుఁగు కవుల మతమున ఛందోబద్ధ రచనకే కవిత యను వ్యవహారము గలుగుటచేతను, దెనుఁగు వ్యాకరణమునకు శబ్ద శుద్ధికి యతిప్రాసస్థలనిబద్ధప్రయోగములే పరమప్రమాణము లగుటచేతను, దెనుఁగు బాసలో ఛందోవ్యాకరణముల కవినాభావసంబంధము గల దనక తప్పదు. కాన ఛందస్సునందుఁ గొంత వ్యాకరణము, వ్యాకరణమునందుఁ గొంత ఛందస్సు చెప్పట మన తెనుఁగు లక్షణగ్రంథములలో బహుళముగఁ గాంచవచ్చు. అందుచేతనే యాంధ్రశబ్దచింతామణిలో ఛందస్సంబంధి సూత్రములు కలిపయములు వెలసినవి యని యరయనగును.

అప్పకవి వ్యాకరణవిషయమున నెట్లున్నను, ఛందోవిషయమున మిక్కిలి పరిశ్రమచేసి పరిశోధించి విపులముగా నీ గ్రంథము రచించె ననక తప్పదు. తన యీ గ్రంథమును జదివినచో నితర గ్రంథములఁ జదువ నక్కఱి యుండదని కవియే యుగ్గఁదించినాడు.

“ఇది చదివిన పిమ్మట మఱి, యెది యేనియుఁ జదువుబుద్ధి యేలా వొడముకొనవలసి గ్రంథములన్నియు, వెదకి వెదకి సారమెల్ల వివరింపంగన్.” (I-7)

ఈ ప్రతిజ్ఞ పూర్తిగాఁ గాకున్నను నిందుఁ గొంతయేని నిజమున్న దనక తీరదు. లక్షణగ్రంథము లెన్నో కలవు. అప్పకవీయము ప్రచారమునకు వచ్చిన తర్వాత మఱి యితర లక్షణగ్రంథమున కింత వ్యాప్తి రాలేదు. అప్పకవీయమును జదువని తెనుఁగు విద్యార్థులుఁ దుండఁదు.

లక్షణగ్రంథములలోఁ గొన్నిటఁ గవికృత లక్షణ లక్ష్యములే యుండును. (కవి జానాశ్రయచ్చందోదర్పణాదులు) కొన్నిటఁ గవి లక్షణములు రచించి యితరమహా

కవిగ్రంథములనుండి లక్ష్యములఁ జూపును. అట్టి రెండవ కోవకుఁ జేందిన గ్రంథములే ప్రామాణికములై రాణించును. అప్పకవీయ మిట్టి యుత్తమశ్రేణికిఁ జేందినది. ఇందు లక్షణములను దరువాతఁ గవి స్వీయలక్ష్యములను రచించి తదుపరిఁ బూర్వకపుల గ్రంథములలోని లక్ష్యముల నుదాహరించెను. ఇందుదాహృత లక్ష్యలక్షణగ్రంథములు, నందలి పద్యములు ప్రత్యేకముగ ననుబంధమునఁ జూపఁబడినవి. ఉదాహృత గ్రంథములు 73, పద్యములు సుమారు 340. అప్పకవి తనకు ముందు వెలసిన కవి జనాశ్రయము, కావ్యాలంకారచూడామణి, ఛందోదర్పణము. కవిగజాంకుశము, కావ్యచింతామణి, లక్షణసారసంగ్రహము, కారదాదర్పణము, లక్షణవిలాసము, కవి జనసంజీవని, సులక్షణసారము మున్నగు లక్షణగ్రంథముల నాధారముగాఁ గొని వానిలోని పద్యముల నుదాహరించెను.

అప్పకవి సమకాలికుఁ డనఁ దగు గణపవరపు వేంకటకవి (1676) సర్వలక్షణ శిరోమణి యను దశోల్లాసపరిమితలక్షణగ్రంథము రచించెను. ఇది యప్పకవీయము కన్నఁ బెద్దది. ఇందు అప్పకవిపే రెత్తలేడు వేంకటకవి. కూచిమంచితిమ్మన రేఫశకట రేఫ నిర్ణయ ప్రకరణములో నప్పకవిని బేర్కొనెను. (క్రి. శ. 1740) ఈ తిమ్మన ముమ్మనుమఁడు కూచిమంచి వేంకట్రాయకవి (1850) అప్పకవీయమును విమర్శించుచు, సుకవిజనమనోరంజని యను లక్షణగ్రంథము రచించెను. (ఇది యముద్రితము.) కస్తూరిరంగకవి (1750) ఆనందరంగరాట్టచందమునఁ గని విని యెఱుంగని యపూర్వ లక్ష్యలక్షణగ్రంథములఁ బేర్కొని పద్యముల నుదాహరించెనే కాని యప్పకవి నెందును దడవలేదు; కారణము దురూహము.

అప్పకవి వ్యాకరణ ప్రకరణములోఁ జింతామణినే యనుసరించి యా సూత్రముల ననువదించి సోదాహరణముగ విస్తరించెను. కాని ఛందోభాగమునఁ దనకు మున్ను వెలసిన కవిజనాశ్రయము, కావ్యాలంకారచూడామణి, అనంతుని ఛందము, కవిజనసంజీవని, లక్షణసారసంగ్రహము మున్నగు లక్షణ గ్రంథముల నాధారముగాఁ గొని సూత్రనాంశములఁ బెక్కింటిని గూర్చి సవిస్తరముగ లక్ష్యలక్షణములఁ బ్రదర్శించెను.

ఈ యప్పకవీయమును బెక్కు తర్వాతి లక్షణగ్రంథకర్తలు అనుసరించినట్లు నేటికి నముద్రితముగ నజ్ఞాతముగ నున్న లక్షణగ్రంథసంఘమును బరికించినఁ దెల్లము గాఁగలదు.

ఉప్పలూరి వేంకటరెడ్డి కృత సకలలక్షణసారసంగ్రహచింతామణిలో అప్పకవీయ విషయములే యింతుక మార్చి కూర్పబడినవి.

మైసూరు సంస్థాన ప్రభువులవద్ద దళవాయిగా వెలసినవాడగు (18 శతాబ్ది) ఆంధ్రవచనభారతకర్తయు నగు కళువె వీరరాజున కంకితముగా రచితమైన వీరభూపాలీయ మను లక్షణగ్రంథము (కర్తపేరు చెలియరాలేదు; గ్రంథ మనమగ్రముగా లభ్యము) ఆంధ్రశబ్దచింతామణి కప్పకవీయము వలె రచిత మయ్యెను. నేడు లభించు ప్రతిలో యతిప్రకరణములో అప్పకవీయలక్షణములే కవి స్వీయపద్యములతో రచించి, యందలి యితర కవుల లక్ష్యములఁ బెక్కింటి నుదాహరించెను.

చింతామణికి నన్నయ భారతము లక్ష్యగ్రంథమని, నన్నయ మూఁడు పర్వములు రచించె నని, భీమనకృత రాఘవపాండవీయమును నన్నయ యడంచె నని, యందులకుఁ బ్రతిగా నన్నయచింతామణిని భీమన రూపు మాపె నని తెల్పినాఁడప్పకవి. (పీ. 42-44).

వ్యావహారిక భాషావచనములు

అప్పకవీయము పద్యగ్రంథమయ్యెను వచనము లటనట వ్రాయఁబడినవి. ఇందొక్క విశేషమేమనఁగాఁ గవి రెండు తెఱఁగుల వచనములు రచించె. ఒకటి సలక్షణ భాషావచనము. మఱొకటి వ్యావహారిక వచనము. అవతారికలో మధ్యమధ్యమన్న వచనములు, ఆత్మాసాంత గద్యలు గ్రాంథికభాషలో నున్నవి. తెలివిడి, టీక మున్నగు వానియందున్న వచనములు వ్యావహారికభాషలో నున్నవి. కవియే యొకచో “వరుస నన్నింటికిం డీక వ్రాయవలసెఁ దెనుఁగుమాటలఁ గడు లేటతెల్లగాఁగ (4-133)” అని చెప్పియున్నాఁడు. టీకలు వ్యాఖ్యానములు పూర్వకాలమునఁ దెనుఁగులో వ్యావహారికభాషలోనే రచితము లయి యున్నవనుట ప్రాచీన తాళపత్ర లిఖితగ్రంథ పరిశోధకులకు విదితమైన విషయము. ఇటీవలి పరిష్కర్తలు గొందఁ టీ సంప్రదాయము నెఱుఁగమింకేసి వ్యావహారిక వచనముల గ్రాంథికవచనములుగా మార్చి ముద్రింపఁ జేయుచున్నారు. ఈ యప్పకవీయము 1934 ముద్రితప్రతిలో వ్యావహారికభాషలో నున్న టీకాదులను 1951 సం. కూర్పులో నప్పటి పరిష్కర్తలు తమ యిచ్చవచ్చి నట్లు గ్రాంథికభాషలోనికి మార్చివైచిరి. కవి వ్రాతతీరును మార్పు నధికారము పరిష్కర్తకు లేదు. కాని పరిష్కర్తలకుఁ గొన్ని పట్టులఁ బ్రమాదపఠితముల సవరింపవలసిన యవసర మేర్పడవచ్చు. అట్టిచోటుల సవరణ చేసిన పూర్వరూపముల నథస్సూచిలోఁ దెలుపవలయును. ఈ కూర్పులో యతిభంగాదులను గొన్నిటిని సవరించిన పట్టుల నథస్సూచిలో నుటంకించి యున్నాను. 1951 ముద్రణములో నేను బ్రత్యేకముగ వ్రాసియుచ్చిన సవరణల నన్నియు శుద్ధపత్రమునఁ జేరు చెప్పక కూపియు, గొన్నింటిని

దమవిగాఁ బీతికలో వెలువరించియుఁ గృతార్థులయిరి. యప్పుడు వావిళ్ల సంస్థలోఁ బండి తులుగాఁ బనిచేయుచున్న యాచార్యు లొకరు. ఈ యపహరణ విషయమునుగూర్చి 1-6-1933 త్రిలింగ పత్రికలో 'సత్యసందేశము' అను వ్యాసములోఁ దెలిపి యున్నాను. 1934 సంవత్సరము ముద్రణములో నున్న ట్టి కూర్పులో వ్యావహారిక భాషలోనే టీకలు మున్నగునవి ముద్రితము లయ్యెను.

గ్రంథ విషయ సమీక్ష

గ్రంథములోని ప్రతివిషయము సమీక్షింపఁగడఁగినచో, నది యీ గ్రంథమున కన్నఁ గొన్ని రెట్లు పెరుగును. అందుల కిది స్థలముగాదని కఠినయ ముఖ్యాంశములు మాత్రమే కరామర్పింపఁబడును.

I. భాషాపరిచ్ఛేదము

సత్కవి లక్షణము

అప్పకవి కావ్యముల గొప్పతనమును వివరించుచుఁ గావ్యమునఁ జెందరాని సద్గుణులు గలవె యని ప్రశంసించె. యజుర్వేదము విప్రుండె కవి యని కలికె నని వ్రాసి శూద్రకవికావ్యమును నిరసించెను. (1-26) అప్పకవికి శూద్రకవులందు ద్వేషము. ఇతఁ డందుచేతనే కావలయు వసుచరిత్రనుండి స్వయముగ లక్ష్యము నుద్ధరింపలేదు. రలయతిమైత్రికి 'ఓలంబాలక' యను వసుచరిత్ర పద్యమును లక్షణ విలాసకర్త లక్ష్యముగాఁ జూపుటచే, నా పాఠము సరిగాదని యందు రలయతి మైత్రి లేదని పాఠాంతరము చెప్పి సరిపుచ్చిన సందర్భమున నాపద్యము నెత్తి వ్రాసెను. (3-277) అంతయు కాక విష్ణుచిత్తీయము పెద్దన కృతమను తలంపున నుదాహరించెను. 'బోధారో మత్సర గ్రస్తాః' అన్నాడు భర్తృహరి. ఇట్టి జాతిద్వేషము నాఁడేకాక నేఁడును నెలకొని యున్నది. 'ఉపమ గలిగిన శయ్యల నొప్పియున్న' అన్న పద్యము (1-26) ఎత్తుగడ వసుచరిత్రను దోచించును. మీఁదు మిక్కిలి వసుచరిత్రకారునిపై వైమనస్య మికవికిఁ గలదనుటకుఁ బ్రమాణ మితని కవిస్తుతిలోని యీచరణము - 'రామరాజ విభూషణ రత్నఖచిత చారుమస్త కలాపాదిహారివాక్యగౌరవము పెక్కుభంగుల గణనచేసి' (పీ. 27) అప్పకవి మతమ్మున సత్కవి ధరణీసురుఁడు కావలయును. (1-44) కవిక యొకరి సొమ్ము గాదు గదా? సర్వకాస్త్రవేత్తయై, ధారాశుద్ధి, ప్రతిభావ్యుత్పత్తులు గలవాఁ డెవ్వఁడైనను గవి శబ్దవాచ్యుఁడు గావచ్చు. ఇది విషయాంతరము.

ప్రాచీనులు 'నా నృషిః కురుతే కావ్య' మన్నారు. అప్పకవియు నీ సూక్తి నుద్ధరించెను. (1-43) కుకవులను వ్రణమక్షికలతో, సుకవుల ఊరగ్రాహి హంసలతోఁ

బోల్చెను. 'సుకవితా యద్యన్తి రాజ్యేన కి' మ్మిత్యాది సుభాషితముల నుద్ధరించి కవితా ప్రశంస గావించెను. విరచించునకి పుట్టని పురుషుల చదువులు ప్రకాశము గావఁట. ఇది ప్రత్యక్షర సత్యము. కేవలపండితులకుఁ బ్రాదేశిక తాత్కాలిక గౌరవమే కాని కవులకు సార్వత్రిక సార్వకాలిక కీర్తి చేకూరును.

ఆ శు క వి త

చతుర్విధ కవితలలో నాశువు మొదటిది. మన కవి కీ యాశుకవితయందు నిరసనభావము గలదు. 'నిలుకడ వలయుఁ గృతికి' అన్నాఁడు (1-59) కవు లందఱాశుకవిత చెప్పలేరు. సామాన్యుల యాశుకవితలో గణబద్ధ రచన యుండునే కాని కవిత యను విశిష్టపదార్థ ముండదు. అట్టి చక్కని కవిత నాశువుగాఁ జెప్పఁగలిగిన వారినే యాశుకవు లందురు. అల్లసాని పెద్దన యుత్పలమాలిక యాశుకవిత, రామరాజ భూషణుఁడు శతలేఖనీపద్యసంధానధారేయుఁడు, ఆశుప్రబంధబంధాభిజ్ఞుఁడు ప్రాచీనులలో నాశుకవిచక్రవర్తులు వెలసిరి.

ప్రాచీనులలో శ్రీనాథుఁడు, అల్లసానిపెద్దన, తెనాలి రామకృష్ణుఁడు, చరి గొండ ధర్మన్న, నెల్లూరి వీరరాఘవకవి, కూచిమంచికవులు, కాణాడ పెద్దన, కుందుర్తి వేంకటాచలకవి మున్నగువా రాశుకవులు. 19-వ శతాబ్దిలో మండపాక పార్వతీశ్వర శాస్త్రి యాశుకవులలో మేటి. ఇంక నర్వాచీనులలోఁ దిరువతి వేంకటకవుల శతావధా నాశుకవితా దిగ్విజయ మాత్రసుగూర్చి యెఱుఁగనివా రుండరు. అప్పకవి చెప్పినట్లు గాక తిరుపతికవుల యాశుకవిత హృద్యమై యనవద్యమై రసప్రతిఫలద్యమై రాణిం చును. ఇంకను గొండ జీట్టివారు గలరు.

తె ను గు - వి కృ తి

తెలుగుభాషకు వికృతి యను నామకరణము చింతామణిలోఁ జేయఁబడినది. దాని ననుసరించి బాలసరస్వతీయాదులందు వికృతిపదము ప్రయుక్తమైనది. తెల్లు వికృతి యనఁగ వెలయు నని చింతామణి ననువదించినాఁ డప్పకవి. (1-84) మఱి యే ప్రాచీన పద్యాత్మ కాంధ్రవ్యాకరణమునఁ దెలుగునకు వికృతి యను పేరు చెప్పఁ బడలేదు. తద్భవమునకు వికృతి పర్యాయపదము గావచ్చుఁ గాని యచ్చతెలుగునకు దేశ్యమునకుఁ జేర్చి వికృతిసంజ్ఞ సమంజసము గాదు. తత్సమ తద్భవములు సంస్కృత సంబంధము; దేశ్యము సంస్కృత భిన్నము. అట్లుండఁగాఁ దద్భవదేశ్యాత్మకమైన యచ్చతెలుగునకు వికృతి యనుపే రెట్లు పొనఁగునని తలఁచిరో?

ప్రకృతి వికృతి నితూపణము (1-85-97)

తెలుగు ఐక్యతలు కొన్ని సంస్కృత భవములు; కొన్ని ప్రాకృత భవములు. చంద్రశబ్దమునకు 'చేందురుడు' అనునది శుద్ధ సంస్కృతమువలన నేర్పడిన తద్భవము. ప్రాకృతభవమైనచో 'చందుడు' అనవలె. చందు డను రూపము అప్రయుక్తము గావున చందురు డను సంస్కృత భవరూపమే గ్రాహ్యము. అట్లే లక్ష్మీ శబ్దమునకు సంస్కృతమువలన నయిన తద్భవము 'లక్కిమి.' ప్రాకృతభాషవలన నయిన తద్భవము 'లచ్చి'. ఈ రెండు తెలుగుల తద్భవములలోఁ బూర్వకపులు 'లచ్చి' యని మాత్రమే ప్రయోగించిరి; 'లక్కిమి' అప్రయుక్తము. కాన లక్ష్మీకి లచ్చియను ప్రాకృతభవరూపమే కలదనవలెను. అప్పకవి మఱియుఁ గొన్ని తద్భవములకు మూలప్రకృతులయిన శౌర సేన్యాది భాషాపదములఁ బ్రాకృత వ్యాకరణ సూత్రముల నుదాహరించి చూపెను.

ఆంధ్ర దేశ్య భేదములు

చింతామణిలో భాషాభేద చతుష్టయమున దేశ్య మొక్కటి పేర్కొనఁ బడినది. అప్పకవి అచ్చతెనుగు నాంధ్రభాషాభూషణాదుల ననుసరించి ప్రవేశ పెట్టెను. శుద్ధాంధ్రదేశ్యములు, అన్యదేశకాంధ్రములు, తెలుగు మఱుగులు, ప్రాచీనులు, తద్భవములు గలిసి అచ్చతెనుగు గనఁబడు నని యప్పకవి వివరణము (1-111). అభిజేఖల యను సంస్కృతశబ్దమునకుఁ గడలి మొలనూలి చేడియ యను తెనిగింపు తెనుగు మఱుగు (1-112). ఇట్టివి అచ్చతెనుగు కావ్యములలో సర్వత్ర ధారాళముగా వెలయుచుండును.

గ్రామ్య భాష

“చులకఁగా గ్రామ్యజనములు పలుకునట్టి తెనుగు మాటలు గ్రామ్యములు; ఇట్టివి కావ్యములఁ జొరవు.” అని వ్రాసిన యప్పకవి తన గ్రంథమున టీకలు, తెలివి డులు వ్యావహారిక (గ్రామ్య) భాషలో వ్రాసియున్నాడు. కావ్యములలోని పదన ములలో నిట్టివి చొరవని యాతని యభిప్రాయమనుట స్పష్టమయ్యె. చెవులు, కనులు, బుగ్గలు ఇత్యాదులగు గ్రామ్యములు వాడరాదని యప్పకవి చెప్పెను. (1-118) ఈ శబ్దములలో పండ్లు చండ్లు ఇత్యాదులు గొంతవఱ కసభ్యములు గావచ్చు; కాని చెవులు కనులు మున్నగువానికి గ్రామ్యత యెట్లారోపించెనో వింతగా నున్నది. మది రాక్షి చెవులు, ముద్దియ కనులు అని యూరీతిగా స్త్రీవర్ణనలో శృంగారరసమున వాడ రాదని తలఁచెనేమో? అప్పకవియే 'కవులకుఁ జెవుల పండువులు నేయు' (4-369) 'శిక్షనాన నిరుక్తంబు చెవులు' (4-9) అని ప్రయోగించె. అప్పకవి గ్రామ్య మని అప్పక—E.

నిరసించిన కనులు, చెవులు మున్నగువానికేఁ బూర్వప్రయోగము లున్నవి. ఇట్లే ఆడ - ఆకడ శబ్దములొ సత్కరవిలొపము - ఇది గ్రామ్యము (1-124) ఆడకు భారత ప్రయోగము గానరాలేదు గాని, ఆడవంటిదే యగు ఏడ (ఎక్కడ) కు నన్నయ ప్రయోగము గలదు.

ఏనేడ నింద్రాదులేడ వారలకు నెప్పడు మొక్కుదు (ఆర 2-47)

'కనియె' అనుటకు 'కనె' అనురూపము గ్రామ్య మని యప్పకవి మతము. 'కనె, అనె, చనె' ఇత్యాదిరూపములకు నన్నయభారతమున నిర్ధారక ప్రయోగములు గానరావు. ఆదిపర్వములోనిదిగా నప్పకవి చూపిన పద్యము (1-130) శృంగార కామతలములొనిది.

2. వర్ణ పరిచ్ఛేదము

ఇందు వర్ణసమామ్నాయము, వర్ణోత్పత్తిస్థానములు, లిపిలేఖనక్రమము, కావ్యాది గ్రామ్యవర్ణములు, వర్ణశుభాశుభఫలములు, మాతృకార్చనావిధానము మున్నగునవి విశదీకరింపబడెను.

నకారము - ద్రుతము

ఆంధ్రశబ్దచింతామణిలోఁ బదాంత నకారమునకు ద్రుతసంజ్ఞ విధింపబడెను. (ద్రుతాభ్యో నక) కాని యప్పకవి వర్ణసమామ్నాయములొని కేవల నకారమునకు ద్రుతసంజ్ఞ చెల్లునని యపోహపడినాడు. ఇది పొరపాటు. చూ. ద్రుతమనంగ నకార మతిశయిల్లు (2-18) విజ్ఞానమునకు భావింప విన్నాణంబు...తద్భవంబున ద్రుత త్వంబుగాంచి (3-56) అలద్రుతంబునకును మధ్యమానునాసికమునకును జెల్లు నను నాసికయతు లనఁగ (3-52).

ఆంధ్ర లిపి లేఖన క్రమము

అప్పకవి తెలుఁగక్కరములకుఁ జూపిన యాకారము లొక్కొక్క ప్రతిలో నొక్కొక్కరీతిగా నున్నవి. అప్పకవి స్వయముగా వ్రాసినప్రతి లభించినఁగాని యాతఁడు వానినెట్లు వ్రాసెనో చెప్పఁజాలము. ఆంధ్రలిపిలేఖనక్రమశ్లోకములు (బాలేందు పరిధిశృంగా-ఇత్యాది-పు-48-50) చింతామణిలోనివిగా నప్పకవి వివరించె. అప్పట్టున నది నన్నయనాటి లేఖనక్రమము కావలయు. నన్నయనాటి వ్రాత తీరునకు నందంపూడికాసన లేఖన క్రమము సరిపోల్చిచూడవలయు. నన్నయ కాలమున నాంధ్రకర్ణాటభాషలకు లిపియొక్కటై యుండెనని 14-వ శతాబ్దియండి యీ యుభయలిపులు విడిపడి నేటి నాంధ్రకర్ణాటలిపు లయినవని పరిశోధకుల యభి

ప్రాయము. ఈ లిప్యర్థార్థకల్లోకములు బాలసరస్వతీయమున లేవు. అప్పకవిపుస్తకము నుండి గ్రహించిన ట్టహోబలపండితుండును వ్రాసి కొనెను.

ఇచ్చోట మన కవి పామరుల వ్రాతలోని దోషములు కొన్ని తెలుపు చున్నాడు. 'స్వర్గమును'ను బ్రాచీనులు 'స్వర్గఁము' అని రేఫమీఁది హల్సంయోగ మన పలపలగిలక వ్రాయుటవాడుక. ఇట్లు పలపలగిలక వ్రాయుట సరిగాదనుచున్నాఁ డప్పకవి (2-41). నిన్న మొన్నటివఱకు వ్రాతలో పలపలగిలక వ్రాయుట ధారా శముగాఁ గానవచ్చెడు. ఇది సంస్కృతలేఖనపద్ధతి ననుసరించి వచ్చియుండును. 'స్వర్గఁ' - సంస్కృతలిపిలో నిట్లుండును. 'ఇ' 'ఇ'

ఇట్లే పూర్ణ బిందువుమీఁది హల్లును ద్విత్వముగా మూఢమతులు వ్రాయుదురట. ప్రాచీనశాసనములలోఁ దాళపత్ర లేఖనములందును అప్పకవి చెప్పిన లేఖనక్రమము గాన నగును. యుద్ధమల్లుని బెజవాడ శాసనములో కార్తికేయు (కార్తికేయు-అనుటకు) ఎత్తించ్చె (ఎత్తించె ననుటకు) అను వ్రాతపద్ధతి చూపబ్బెడు.

ఇరులు (యిరులు) ఈఁగ (యీగ) ఊరు (పూరు) ఒక్కఁడు (పోక్కఁడు)- అజాదులైన ఇరులు మున్నగువానియందు మొదట నంతస్థములు వ్రాయరాదని తెలిపె. (2-43)

సంస్కృతభాషావర్ణములు

అనంతామాత్యుఁడు 50 అక్షరముల నిర్దేశించె. అందు లఱల కథేదమని శకారము విడనాడి ఊకారము చేర్చుకొనెను ఏకశీలము దేవహేళనము అని వేదమందును. కాళనాళవ్యా శేత్యాది సంస్కృత శబ్దము లందును శకారము గలదని దానించేర్చు కొని, ఊకారము సంయుక్తాక్షర మవి చేర్పరాదని నిరూపించి, యనంతుని మతమును ఖండించె (52, 54, 55)

అచ్చతెనుఁగు అక్షరములు

'షట్త్రింశదత్రతే' అని చింతామణి సూత్రము. తెనుఁగునకు పర్ణములు ముప్పదియాఱని నన్నయ యుపదేశించెను. అందు ఊకారము చేరదు. 'య ర ల వ' లను నాలుగంతస్థము లుచ్చారణనుబట్టి లఘువులు అలఘువు లని రెండు భేదములు గలవి. పర్ణసమామ్నాయమున వానికిఁ బృథగ్గణనము చేయఁబడ లేదు. లఘులఘు యవలకు భిన్నలిపిలేదు గాని, నేటికాలమున లఘులఘు రేఫలకారములకు (ర ఱ; ల-ళ) భిన్నలిపులు గలవు. నన్నయ కాలమున వీనికిఁ సముతము ప్రత్యేకలిపి లేదు కావలె. అప్పుడు ర ల ల తల్పపై బొట్టుంచుట యలఘుతా సూచకము (గురురతాచ

బిందుయంతో - చిం). సహశమ్మను దళములొని శకారము అలఘుశకారము గాదు; ఇది వర్ణాంతరము. సన్నయ హృదయము గ్రహింపజాలక తన కాలమున అకారము నకు వ్రాత వేటుండుటంబట్టియు, రేఫఅకారనిర్ణయక గ్రంథము లుప్పతిల్లుటంబట్టియు, అప్పకవి శకటరేఫను సయితము వర్ణములలో గణింపవలెనని తలంచి చింతామణి పాఠము 'సప్తత్రింశదిహాన్యే' (పుట 52) అని సవరించి 37 అక్షరముల నిర్దేశించెను. అహోబలపండితుడు దాని నామోదించెను. సన్నయకాలమున నలఘు రేఫము ప్రత్యేక వర్ణముగా గ్రహింపబడినో లేదో గాని, తర్వాత నచిరకాలమునకే దీనికి బ్రత్యేకరూపము సిద్ధించినదని యూహింపవగును. కవిజనాశ్రయ కావ్యాలకి కారమాడామణులలో నెక్కటివడిలో అకారము పేర్కొనబడి యున్నది. అనంతాడు 'తెనుగున అ శ లనంగ రెం దధికమం డ్రుహారీ' యని వర్ణ నిర్దేశమున వ్రాసెను. తర్వాతి లాక్షణికులు తావడిని కెప్పిరి; అకారమును వేటుగా గ్రహించిరి, రేఫశకటరేఫనిర్ణయక గ్రంథముల సంతరించిరి.

క్రారకొమ్మ - వట్టువలు

అచ్చ తెనుగునఁ గ్రారకొమ్మలుండునే కాని వట్టువ లుండవు. వట్టువలు (ఋత్వములు) సంస్కృతములొనివి. 'కుమ్మరు' అను దానిని 'కృమ్మరు' అని వ్రాయరాదు. సంస్కృతమున రెండును గలవు. క్రుధ, క్రూర ఇత్యాదులందుఁ గ్రారకొమ్మలు, కృష్ణ, పృథ్వి, పృథ్వీ ఇత్యాదులందు వట్టువ లున్నవని యప్పకవి యిట్టి పదములు కొన్ని తెలిపెను. (66, 72) ఇట్లు తెలుపుటచే నేటి పరిశోధకులు కొందఱు నిరూపించు 'రు-ఋ' వడి యప్పకవి కెంత మాత్రము సమ్మతము గాదనుట స్పష్టము. క్రారకొమ్మలకు వట్టువలు, వట్టువలకుఁ గ్రారకొమ్మలు సామాన్యలేకాక పండితులును బ్రమాదవశమున నొకచో వ్రాసెదరు. 66-వ పద్యమున 'ధృ'వమును ద్రుతమును భువిఁ గ్రారకొమ్మ లై తనతారుఁగాని ఋత్వములుగావు' అని వ్రాసిన యప్పకవియే యీ క్రిందిచోట్ల యతిస్థానమున 'ధృవ' అను ఋత్వయు క్తరూపమును బ్రమాదవశమున నిలిపినాడు.

దేవకీ ప్రియనందనా + దివిషద్వంద్యా + ధృవసన్నతా (4-326)

ధృతవక్రధర నరసింహ + ధృవ శోభి (4-572)

తేజః శ్రీ పెరుగఁగ మది + ధృవముగ (4-364)

ఈమూడవచోట మాత్రము 'ధృధము' అను పాఠాంతరము చూపబడినది. రెండవదానిలో 'ధృత'కు మాఱు 'ద్రుత' అను మార్పు సముచితముగా నుండు నని నా తలంపు.

ఆదివ్యంజనలోపము (75)

పూను, నెగయు, పొదవు, పొనరు, పొందు అను శబ్దముల మొదటిహల్లునకు లోపమురావచ్చును. అనగా ఊను, ఎగయు, ఒదవు, ఒనరు, ఒందు అని చెప్పవచ్చు. తెంటి కర్థభేదము లేదు. కాని చిన్నయసూరి యీ యప్పకవీయలక్షణమును మనమున నిడుకొని 'పూను పొదవుల కాదిలోపం బొకండు వచియించె నది యవిచారముల కంబు' అని వ్రాసెను. (బాల - ప్రకీర్ణ - 10) ఇందలి యొకండు అప్పకవిని సూచించును. అప్పకవి నిందేకాక మఱొక్కయొడ నిట్లే సర్వసామముచే సూచించి యాతని మతమును ఖండించెను. 'అనుకృతిని నిడుదకుర గుఱుచయగునని యొకండు వలికె నది నిరాకరంబు (బాల - సంధి - 54) 'అనుకరించెడుచోట నవ్యయాదుల కొనఁగల బొట్టుగవకు దీర్ఘంబులకును వచ్చు లోపము కేశవాయతుర్భంసమ యనఁగ రామోఘ సంహర్తయనఁగ (5 - 98) అనుచోట అనుకృతిని దీర్ఘమునకు ప్రాస్వ ముపదేశించినాడప్పకవి. ఇది యమూలకము. ఇందులకుఁ బూర్వకవి ప్రయోగము మృగ్యము. కాననే సూరి యాక్షేపించె. ఇకఁ బూను పొదవుల విషయము నరయు దము. పూను పొదవులకున్న యర్థము లన్నియు 'ఊను ఒదవు' లకు లేదను తలఁపున సూరి యిట్లాక్షేపించెనేమో? సూర్యరాయనిఘంటువులో 'ఊను = పూను' సకర్త క్రియయందు రూపాంతరములుగాఁ జూపఁబడినవి గాని, యకర్త క్రియయందుఁ జూపఁబడలేదు. శబ్దరత్నాకరము పొదవుశబ్దము గ్రహించినేలేదు. ఒదవు పొదవులు రూపాంతరములు సమానార్థకములు. ఒకచో నెల్లయర్థములు ద్వైరూప్యములందు నరి పడకున్నను నే కొన్ని యర్థములలోఁ గలసివచ్చునపుడు వాని కా యర్థములం దభేద స్థితి గ్రహించుటలో దోషము లేదు. సూరి యుదాహరించిన 'పొందు ఒందులు' క్రియావాచి యగునపుడు సమానార్థకము లగుఁగాని విశేష్యమగుచో పొందుయొక్క యర్థము (సంధి, స్నేహము) ఒందునకుఁ గుదరదు గదా! సూరి కప్పకవిపై నిరసన భావమున్నట్లు స్ఫురించెడు. ఇందులకుఁ గారణము లేకపోలేదు. ఇది విషయాంతరము.

యశావనము - యవ్వనము

యశావన యశావతాదిశబ్దముల మొదల యకారముపై ద్వితీయ వక్రతమము (ఊ) లున్నవని యప్పకవి చెప్పెను. (106) అనగా యవ్వన మనురీతి సుచ్చారణ నుబట్టి వ్రాయరాదని దాని యర్థము. కాని ప్రాచీనమహాకవులు కొందఱు తెలిసియో తెలియకయో 'యవ్వన శబ్దమును' బ్రాసస్థానమున నిలిపి రచించియున్నారు.

శ్రీవీరి తప్తితాపిఁ గొని.....మహేశుఁడ య్యుజ్ఞా

యవ్వన వారి పూర్ణ సురతాబ్ధి (నన్నిచోడ కుమారసంభవము. 8-157

నవ్వుచుఁ జెక్కుమీటి.....నీ

యవ్వన లక్ష్మీకిఁ భటుడ నైతి

(భోజరాజీయము. 7-108)

అవ్వనములు దమ మయమై యవ్వనమున నొకటి కొకటి యలుముచు

(మడికి సింగన - పద్మపురాణము. 1-91)

‘జవ్వనము’ అను తద్భవరూపములోని ద్విత్వము కలిమింజేసి యకావన శబ్దము లోను ద్విత్వము భ్రమ ప్రమాదజనితమై యుండనోవును.

గకారమునకు వకారము

“అఁగె లోఁగెను వీఁగెను డాఁగెనేఁగె, వాఁగె నను నివి మొదలగు వాక్యములను బొదలు నక్షరములు చిన్నబొట్లపై గ, కారములుగాని యనునాసికములు గావు”

(2-116)

‘క్యచిద్గకారో వః’ అను చింతామణి సూత్రమునకిది వివరణము. పరుగు - పరువు, పగడము - పవడము, నగుఁబాటు - నవుఁబాటు ఇత్యాది శబ్దములందు గకారమునకు వకారము వికల్పముగా వచ్చును. కాని యరసున్న మీఁది గకారము వకారము గాదు.

‘అఁగె - అవే’ అని కాఁజాలదు. ఇట్టి గకారము వకారము గాదని తెలుపుటకై పై పద్యము రచింపబడినది కాని గకారముపై ననునాసిక మని యుంట పొర పాటు. కాన ‘గకారములుకాని యంతస్థకములు గావు’ అని సవరింపునగును.

ఈ నా సవరణను ఖూర్వముద్రణలోఁ దప్పీరికాకారులు తమదిగా వెలయించి కొనిరి. ఈ లక్షణము కొంత పరిశీలించవలసియున్నది. తీఁగియకు తీవియ రూపాంతరము. తీఁగ సార్థబిందుకముగా నప్పకవి తలంచినట్లున్నది. (చూ. III - 307 - ఖండా ఖండ ప్రాస) తీగియలో లేని యరసున్న తీఁగలో నెట్లుండును? తీఁగ సార్థబిందుకము గాదనవలె, ‘లోఁగె’ సార్థబిందుకముగానిచ్చి ‘లోవే’ కాదన్నాఁడప్పకవి. కాని ‘లోఁగు - లోవు’ రూపద్వయము శ. ర. లోఁ గలదు. మఱియు ‘ఒనఁగు - ఒనవు’ అను రూపద్వయము గానవచ్చెడు. ఇట్టివి పై లక్షణమున కపవాదములు గానోవు.

పాండురాజు - దంత్యతాలవ్య జకారము

“అకట పాండురాజయశమెన్న వై కలి

కూరదశరణేశ కులము రోయ.”

(2-136-137)

అను రాఘవపాండవీయ పద్యములో రామాయణార్థమందు ‘పాండుర + ఆజయశ’ మని సమాసము చేసి పలుక జకారము తాలవ్యమగు. భారతార్థమున ‘పాండురాజ’ అని సంఖ్యద్విగాఁ బలుక ఆ పర్ణమే మఱిల దంత్యమగు. తత్సమమైనను రాజు శబ్దములోని జకారము దంత్యోచ్ఛారణ కల దని కొందఱు మతము. రాజు శబ్దం బొక్కటి దంత్య

యుక్తంబు కానంబడియెడి నని సూరియు సూత్రించె. (సంజ్ఞ. 10) అప్పట్టున నిందలి జకార మొక యర్థమునఁ దాలవ్యమును మఱియొక యర్థమున దంత్యమును గావలసి వచ్చు. ఈ యప్పకవి ప్రసంగముఁ జూచియు, సూరి సూత్రమును ననుసరించియుఁ బ్రాథ వ్యాకరణకారుఁడు 'ఒకానొకచో జకారం బుభయంబునగు' (సంజ్ఞ. 11) నని సూత్రింపవలసి వచ్చె. ఇట్లు చెప్పటకంటె నప్పకవి సమర్థనము సమంజస మని తోచెడు. శుద్ధ సంస్కృతమైన పాండురాజ శబ్దమందుఁగల జకారము తాలవ్యమే కాని దంత్యము కానేరదు. ఇంక రామాయణార్థమునఁ దాలవ్య మని చెప్పవలసిన యవసరము లేదు; కాన సుభయార్థములఁ దాలవ్యమే యగునని యప్పకవి యభిప్రాయము. సూరి దంత్య మని భావించిన రాజు తదభవము. తత్సమతదభవములందు రాజు శబ్దము గలదు. యయాతి చరిత్రాది శుద్ధాంధ్రకావ్యములలో రాజు ప్రయుక్తము. అప్పకవి సులభముగా నీ విషయము సమర్థించియుండఁగా, బాల ప్రాథవ్యాకర్తలు వక్రమార్గములఁ ద్రొక్కిరి.

ద డ ల య భేదత - డంభశబ్దము

'డిండిర - డిండిర, దిగ్గియ - డిగ్గియ' అని సంస్కృతాంధ్రములలో దకార మునకు డకారమును వచ్చును. ఇందు 'దంభ - డంభ' శబ్దములఁ జూపె నప్పకవి. సంస్కృతమున దంభధాతువున్నది గాని డంభధాతువు లేదు. సంస్కృతసిఘంటువులలో డంభశబ్దము గానరాదు. కాని తెనుఁగు కవులు ప్రయోగించియున్నారు.

డంభాచారము లుజ్జగించి రిపు గాఢక్రీడ నిర్జించి లో

శుంభద్విద్యలఁ జేర్చి...

(కావ్యాలంకారచూడామణి 2-132)

డంభమయాన్యదర్శన విడంబునఁ డప్టమదాపహరియా

శుంభదుదారక్రీర్తి

(వృషాధిపశతకము - 84)

ప దా ది యె కా ర ము

చింతామణిలో 'అద్యః క్రియాసు భూతార్థ ద్యోతిన మాద్యగం వినా సర్వః' అను సూత్రము గలదు. ఇది పదాది యకారము తెనుఁగులో ఎత్వ యుక్తమని చెప్పచున్నది. 'యెవఁడు, యెక్కడ' అనురీతి నుండునని దాని యర్థము. పామరు లిట్లే వ్రాయుదురు. సంధిలో యకారహల్లు లోపించి స్వరము శేషించునని (అతఁడు + యెక్కడ - అతఁడు + ఎక్కడ - అతఁడెక్కడ) 'సర్వ త్రాజ్యత్కార్యంజ్ఞేయం యస్య' అను మఱొక సూత్రమువదేశించెడు. ఎవ్వఁడు, ఎక్కడ మున్నగు మాటలలో నాదిలో నిది స్వరము కాన ఎత్వవిశిష్ట యకారమని చెప్పట సరిగాదని తలచి యప్పు

కవి పాతము మార్చివైచెను. (అద్యః క్రితాను భూతార్థసముద్యోతితం వినా సర్వః - పుట 72) దీనినిమాత్రము మార్చెనే కాని, సర్వత్రాజ్యత్కార్య మిత్యాది సూత్రము దొలగించియుండవలసినదై యుండఁగా నటునేయక దానిని సంధిపరిచ్ఛేదమున వివరించి యున్నాడు. (5 - 40)

రే ఘటకారములు

ఆప్పకవి మతమున లఘురేఫ శకటరేఫములకు యతిప్రాసమైత్రీ నిషిద్ధము. ఆప్పకవికేకాక మఱికొందఱు పూర్వలాక్షణికుల మతమునను వీనిమైత్రీ యంగీకృతము గాకున్నది. దానందేశీ యేయేశబ్దములందు లఘురేఫములు శకటరేఫములున్నవో పరిశీలించి లాక్షణికులు తాళ్లపాక తిరుమలయ్య, చిత్రకవిపెద్దన మున్నగు వారప్పకవికిఁ జూర్వమునను, కూచిమంచి తిమ్మన, అడ్డిదము సూరన, గణపవరపు వేంకటకవి, ఓగిరాల రంగనాథకవి, భారతము లక్ష్మీపతి ప్రభృతులు తరువాతను రేఫఱకార నిర్ణయగ్రంథములు సంతరించిరి. ఆప్పకవియు రేఫఱకార సీసమాలికలు రచించెను. రేఫఱకార నిర్ణయము గావించినవారు పూర్వులగు ప్రామాణిక కవుల గ్రంథములలో యతిప్రాసస్థల నిబద్ధరేఫముల నాధారముగాఁగొని యుభయరేఫల పట్టికలఁగూర్చిరి. ఆ యా గ్రంథములలోఁ బద్యములలో సుస్కృతశబ్దగతరేఫలతో యతిప్రాసమైత్రీఁజెందిన తెలుఁగుశబ్దములందలి రేఫలు లఘురేఫ లని, సంస్కృతశబ్దగతరేఫలతోఁ గాక శకటరేఫాచ్చారణ గల ప్రసిద్ధశబ్దములలోని ఱకారములతో యతి ప్రాసమైత్రీగల యితర శబ్దములరేఫలు శకటరేఫములని నిర్ణయించెడివారు. ఇందులకు మఱికొన్ని నియమములఁగూడ నేర్పఱచుకొనిరి. ఆప్పకవి కవిత్రయ సోమభాస్కరుల గ్రంథములనే యీ నిర్ణయముపట్టుఁ బ్రమాణముగా గ్రహించె. (195). ఒకచో రేఫతోను, మఱొకచో శకటరేఫతోను మైత్రీఁజెందిన యొకే శబ్దములోని రేఫకు ద్వైరూప్య మంగీకరింపఁబడెను. నన్నయ యెందును రఱయతిప్రాసమైత్రీ సాంకర్యముచేయ లేదని పరిశోధకుల యభిప్రాయము.

ఆప్పకవిచేసిన రేఫఱకారనిర్ణయములోఁ గొన్ని మతభేదములు, ప్రమాదములు గలవు. కొన్ని యా యా పుటలక్రింద నధస్సూచికలోఁ జూపఁబడెను. కారులు, ఊరుము, చెరుచు అను శబ్దములు లఘురేఫఘటితములుగాను, ఇరులు, గొరవంక, తిరుగలి, ఎనురు (కట్టెనురు), పరుసఁదనము, పడమర, చేరఁడు, రెమ్మ, రోయు, పూజరి, హొంతకారి అనుశబ్దములు శకటరేఫాన్వితములగాను జూపినాఁడప్పకవి. కారులు ఇత్యాదులలో శకటరేఫములు, ఇరులు ఇత్యాదులలో సాధురేఫములుమాత్రమే కలవని ప్రామాణిక ప్రయోగములు చెల్లుచున్నవి. పూజరి (పూజ + అరి), హొంతకారి అను శబ్దములలోని 'అరి, కారి' తద్ధితప్రత్యయములు సాధురేఫఘటితములనుటకు

సందియము లేదు. అప్పకవి ప్రయోగపరిశీలన చేసినవాఁ డనుటలో సందియము లేదు గాని, రేఫఁ అకారనిర్ణయమునఁ దాళ్లపాక తిరుమలయ్య యిచ్చిన పట్టిక ననుసరించెనని తోచుచున్నది. ఇట్లే కూచిమంచి తిమ్మన యప్పకవి ననుసరించె. 'తద్భవములయందును అకారములు లేవు' (196) అని వ్రాసె నప్పకవి. దీనినే ప్రమాణముగాఁగొని సూరి 'శకటరేఫము తత్సమతద్భవములందు లేదు' అని సూత్రించెను. (సంజ్ఞ - 18) ప్రాశ్న వ్యాకరణకారుఁడు 'తద్భవములందు నలఘురేఫము గలదు. (సంజ్ఞ. 9) అని సూరి సూత్రమును సవరించెను. అహోబలపండితుఁడును తద్భవములందు అకారము గల దనియై, ఉదా॥ తత్సమ తద్భవములు - కారిక - కాఱియ, పర - పెఱి, భీరు - పిఱికి, మూర్ఖ - మొఱుకు - మొ.

దీర్ఘములపై బండితాలు గలుగవన్న వెల్లంకి తాతంభట్ట మతము నప్పకవి ఖండించి యుదాహరించె. (అఱు, అఱిడి, ఏఱు, కాఱియ, కోఱలు, జాఱుట, నూఱు, పాఱు, వేమాఱు, వీఱిడి, మొ - అకార సీసమాలిక. చూ. II-197) రేఫ అకార నిర్ణయము దెలియని శబ్దములకు బుధులు యతిప్రాసస్థానముల నుపయోగింపరట. (218) రఱులకు దేవదానవులకున్న వైరము గల దని నొక్కి వక్కాణించె. రఱుప్రాస సాంకర్యము చేయుటచేతనే పోతన భాగవతము నలక్షణము కా దని లాక్షణికులచే నుదాహృతము గాదయ్యెనని చెప్పినాఁ డప్పకవి. అప్పకవి పోతన నిట్లు విమర్శించెనే కాని ప్రాచీనకవులు కొందఱు రఱయతి ప్రాససాంకర్యము చేసియున్నారని యాతఁ డెఱుఁగఁడు కాబోలు. కూచిమంచి తిమ్మన యీ విషయమున నప్పకవి మతమును విమర్శించె.

“అలసానిపెద్ద కవి పింగళి సూరన రామభద్రకవివర్యుఁడు పి

ల్లలమట్టి వీరభద్రుఁడు, గలిపిరి గద కృతుల తాలుఁ గడు రేఫములున్.”

పెద్దనాదుల రేఫ అకార యతిప్రాససాంకర్యము గల ప్రయోగములఁ గొన్నింటిని జూపి, కూచిమంచి తిమ్మకవి,

“కాకునూరి యప్పకవి యహోబలపతి, ముద్దరాజు రామ ముఖ్యులెల్ల

పోతరాజు కబ్బమున తాలు రేఫలు, గదిసెనంచుఁ బలికి రది హుళిక్కి.”

యని విమర్శించి, పోతన భాగవతములో శిథిలభాగ పూరణము గావించిన వెలిగంధల నారయూదుల రచనలలో రేఫ అకార సాంకర్య మున్నది గాని, పోతకవీంద్రుని కవిత యందు నట్టివి లేవని సిద్ధాంతీకరించెను. (చూ. సర్వలక్షణసారస్థగ్రహము - పుటలు. 243-244).

వోధ్యశబ్దము

పు పూ వోలు సాధారణముగ సంస్కృతాంధ్రశబ్దముల మొదట నుండవు. వోధ్య శబ్ద మొక్కటిమాత్రమే సంస్కృతమునఁ గలదనె నప్పకవి. (2-221) సూరి వోధ్య వోధ్యవ్య శబ్దవ్యయ ముదాహరించె. ఈరెం డేకధాతుజన్యములే. అప్పకవికిఁ బూర్వము చిత్రకవి పెద్దన పు పూ వోలు మొదటఁగల పదములు లేవన్నాఁడు. (లక్షణ - సా. సం. పుట 82) తర్వాత లింగమగుంట లిప్తున పెద్దన నాక్షేపించి వోధ్యశబ్దము గల దనెను. అప్పకవి లిం. లిప్తున ననుసరించెను. బాలవ్యాకరణ గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త వోళికాది శబ్దములఁ గొన్నింటిని సంస్కృత నిఘంటువులనుండి యెత్తి చూపెను. వోకారాది శబ్దములేకాక వుక, పుపూర్వు, పూర్ణప్రభృతి కలిపయ శబ్దములును, వుగి, వుట, వుధి, పూషధాతువులును పు పూ లాదియందుఁ గలవి సంస్కృతమునఁ గాన వచ్చెడు. ఇవి యన్నియు నప్రసిద్ధములు.

జాతివా లాతివా

జాతివా - సిద్ధ (సహజ) పకారము, లాతివా-ఆదేశపకారము (2-249-252)

‘అవని...పట్టువడి’ అనురీతి జాతివా లాతివా ప్రాసలోఁ జెల్లునని యతిలోఁ జెల్లవని యప్పకవి వ్రాసె. ప్రాసలోఁ జెల్లు పట్టులు యతిలోఁ జెల్లవనుట వింత; ఇది సరిగాదు. అప్పకవి యుదాహరణలో

“అవనితనయునిచేతఁ బట్టువడియున్న

పడుచుకొమ్మల హరిచెట్ట+పట్టియేలే.”

అనుపద్యమునఁ బ్రథమపాదమున జాతివాలాతివాలప్రాసమైత్రి, రెండవపాద మున పకారమునకు లాతివాతో యతిమైత్రి గూర్పబడినను. పవల కభేదయతి చెల్లు చుండఁగా, పకారమున కాదేశమయిన పకారమునకు సిద్ధపకార మేల చెల్లరాదో?

వారిరుహనేత్రతో వాడు+పలికె నిట్లు (ఇందలి యతి బాసఁగదు.)

వారిరుహనేత్రతో వాడు+పలికె (ఇందు యతి చెల్లును.)

పైరీతి నన్న యప్పకవి లక్షణ మర్థము లేనిది. అప్పకవి పద్యములోనిపాఠము లేఖక ప్రమాదజనిత మని యూహింపవగును.

అప్పకవి పాఠము—యతికిఁ బంచమవర్గాద్య మగుటఁజేసి

చెల్లదు పకారమునకు (2-249) ‘చెల్లును’ అని సవరించవలెను.

లాతిజాతికి వడికి నిల్పి దగదనుచు (2-251)

‘నిల్పిదగుననుచు’ అని సవరించుట యుక్తము.

ఏ వండు

1. ఎవడేవాడెవ్వడేవడేవడ తీతడనంగా (2-233).

'ఏవండు' అను రూపమెందును బ్రయుక్తము గాదు. కోశములలోను గ్రహీతవలబడలేదు.

అట్టు

అట్టు చేసెననంగ - తా ముకుంద (2-231). అట్టులో అకార మున్నదని యిందుఁ జెప్పబేకాక అకార సీసమాలికలో నీ పదము చూపబడినది. కాని యప్ప కవియే లఘురేఫాన్వితముగా దీని నీ క్రింది పద్యమున వాడెను.

రట్టడిఁ గాకునూరి పెద+రంగయసోముడు (పీ. 80).

శ - స ప్రాస మై త్రి

శకలములో 'శ', సకృత్తులలో 'స' ఉన్నవి. వీనిఁ దెలియక రచించుకృతులు ధాత్రీతలమునఁ బ్రాసభంగంబులై నగుఁబాటుఁ జెందు (2-259). ఇట్లు వ్రాయుటచే శ - స ప్రాసమైత్రి యప్పకవికి సమ్యతము గాదనుట స్పష్టము. అప్పకవి యుభయ ప్రాసలో 'సవలకుఁ' జెప్పెనేకాని 'శసలకుఁ' జెప్పలేదు. (చూ. 3-329) లక్షణ దీపికా లక్షణశిరోమణ్యాది కతివయలక్షణ గ్రంథములందీ మైత్రి చెప్పబడియున్నది. ఇందులకుఁ బూర్వప్రయోగములును గలవు.

కంసునిబాధలంబడు...త, ద్వంశము వేగ (ఎఱ్ఱన-హరి-పూ-9-87)

ఏసియు వైచియు...కేశా, కేశి (నన్ని-కుమార-12-169)

సంసార భ్రమ...వంశం బీపరిపాటి (హరవిలాస-2-111)

ప్రేసియుఁ జీరియు...కీశులు (భా-రా-యుద్ధ)

భసితంబుఁ జల్లి పో-డశునెత్తివైచి (పండితా-497 పుట)

నాసాననాంగదృ+గూర్చిరోజ (భాగవత-2-158)

హ కార వివేకము

విహ్వల, జిహ్వ, గహ్వరాదులలో హకారము వకారసహితము గాని 'వింహ్వల, జింహ్వ, గంహ్వర' అను రీతి బిందుపూర్వకములు గావు. అట్లే సంహతి సంహారాదులందు బిందుపూర్వక హకారములు గలవు; అవి వకారసహితములు గావు. (సంహృత-అని వ్రాయరాదు). వీనిభేదమెఱింగి ప్రాసమైత్రి గూర్పవలయు (2-261). ఇట్లు వీనిభేద మెఱుంగక కొందఱు కవులు ప్రాసలో నిల్పియున్నారు.

గహ్వర గహనముల్ గగ్గోలుపడంగ

సింహనాదము చేసి (సౌగంధిక ప్రసవాపహరణము-2-335 పంక్తి)

జిహ్వోనప్తము—యఃస్థక్రియా, రంహుంధై—సింహధ్వనము.

రా, ద్రాహ్వస్త్రంబు (శతకంఠరామాయణము)

గహ్వరాంతరములు - సింహమధ్య (శంకరకవి-హరిశ్చంద్ర-4-62)

ఇట్టి భ్రమ ప్రమాదములఁ బరిశీలించియే యప్పకవి యీలక్షణము రచించె.

కావ్యాదిగ్రాహ్యవర్ణములు.

కావ్యాదినీ బ్రయోగింపఁ దగిన యక్షరములఁ గూర్చి సవిస్తరముగ జ్యోతిష శాస్త్రపద్ధతిలోఁ బెక్కు విషయములు ప్రదర్శింపఁబడెను. అప్పకవియు నాతని పూర్వికులును జ్యోతిషశాస్త్రకర్తలు అప్పకవి పెదతాత తిరుమలభట్టు కాలామృత మను ప్రసిద్ధ జ్యోతిషగ్రంథము నిబంధించినవాఁడు. అప్పకవి కాలబాలార్ణవాఖ్య జ్యోతిషగ్రంథసంహితానుశ్లోకసంగ్రహకృతికర్త. కృత్యాద్యక్షరమునకుఁ గృతిపతి నామాద్యక్షరమునకు వివాహమునందువలెఁ బొంతనములు చూడవలెనట. మఱియు నది వర్ణశోధన చేయవలె. ఎఱ్ఱన యారణ్యపర్వశేషమును రచింప మొదలిడినప్పుడు అందలి ప్రథమ పద్యాద్యక్షరమునకుఁ దన పేరికిఁ బొసఁగునట్టిది వర్ణచక్రశోధన గావించినాడట. (2-304) శ్రీకారము కృత్యాదిలోఁ గూర్చుట శుభప్రదము. కవివరులు శ్రీకారముతోఁ దప్ప నితర వర్ణముతోఁ గృతి ప్రథమ పద్యమును మొదలు పెట్టరు. ఈ సంప్రదాయము తెలుగు కవులది. 19 శతాబ్దివఱకుఁ దెలుగు కవు లీ నియమమును బాటించిరి. ఇప్పు డీ యాచారము త్రోసిరాజయ్యెను. అసలు దైవ ప్రార్థనకే స్థానము లేకపోయెను. సప్తసంతానములలోఁ బ్రశస్తి గాంచి ఖిలముగా కుండునది ధాత్రి గృతియకాన నట్టి కృత్యారంభము శ్రీకారముతో దేవతా ప్రార్థనతో సంతరించుట శ్రేయస్కరము.

సారస్వతౌషధంబులు

ఇందు మూడు విధముల యౌషధములు చెప్పఁబడెను. ఇవి వైద్యశాస్త్రమునఁ జెప్పఁబడియున్నవని తెలియవచ్చెను. వీనిని సేవించుటచే వరుసగా సూక్తులు ఘటించు, గడియ కొక పద్యశతకంబు నుడువవచ్చు, నాలుకను గాపురంబుండు నలువచెలువ. ఈ యౌషధములు మెదడునకుఁ జల్లఁదనముగూర్చి బుద్ధివికాసమును జేయు నని వైద్యశాస్త్రవిదులు చెప్పెదరు. (2-430-432)

3. పఠి ప్రాసపరిచ్ఛేదము

ఇందు 41 పఠిభేదములు, 17 ప్రాసభేదములు మహాకవుల గ్రంథములలోని లక్ష్యములతో సవివర్థముగఁ బెల్పఁబడెను. మఱియు నగ్రాహ్యవిభులు నప్రశస్త ప్రాసములుఁ గడపటఁ జేర్పఁబడెను.

వళి - యతి

అప్పకవి వళి నిట్లు నిర్వచించెను.

చరణ చరణమున కాద్యక్షరములు ష్టకు లయ్యె నవియై క్రమ్మఱు దత్త

చరణములలోనఁ జెప్పిన, యిరవులఁ బొందింపవలయు నెల్ల కృతులలోన్. (5)
పాద ప్రథమాక్షరము వళి; దానిని జెప్పిన యిరవులఁ బొందింపవలయుననఁగా, యతి స్థానమునఁ గ్రమ్మఱు బొందింపవలయు. సంస్కృతములో యతి గలదు. అందలి యతి పాదవిచ్ఛేదమునకు సంజ్ఞ (యతిర్విచ్ఛేద సంజ్ఞకః) సంస్కృతపద్యములలో యతి స్థానమునఁ బాదవిచ్ఛేదము కావలయును. తెలుఁగునఁ బాదవిచ్ఛేద మక్కఱలేదు గాని, పాదాద్యక్షరమునో (వడి) తత్పజాతీయాక్షరమునో యా యతిస్థానముపైఁ గూర్పవలయు. అప్పకవి చెప్పలేదు గాని యీ సంస్కృతాంధ్ర యతి లక్షణభేదము ననంతుఁడు వివరించెను.

ఎన్నిట యతి రావలె నని, రన్నిట సంస్కృతమునందు నగు విచ్ఛేదం

బెన్నిట యతి రావలె నని, రన్నిటఁ దెలుఁగునకు మొదటి యక్షర మమరున్.

(ఛందో-1-129)

వడి వేలు; యతి-వేలు. ఇది ప్రాచీన లాక్షణిక మతము.

ఆద్యోవళి - చింతామణి.

చరణాద్యక్షరమేవడి - కవిజనాశ్రయము.

పాద ప్రథమాక్షర ముత్పాదిత మగు వళి యనంగ - కావ్యా - చూడామణి.

వాసనగల మొదలివ్రాసు పడియనఁ బరఁగున్ - ఛందోదర్పణము.

వడి యగుఁ బాదాదులయం దిడు నక్షరము - లక్షణసారసంగ్రహము.

సూక్ష్మముగాఁ బరిశీలించిన 'వడి - యతి' సమాసార్థకములు; పర్యాయపదములు గావు. కాని యనంతుఁడు నతని నచుసరించి యప్పకవి యతికి వళి పర్యాయపదముగాఁ దెల్పియున్నారు. (6) అప్పటినుండి వడి యతి సమాసార్థకములుగా వాడఁబడు చున్నవి.

స్వరయతులు వ్యంజనాక్షర విరతు లభయవళులు.

(అప్ప-3-9)

వళి పదుమూడవ యక్కరంబుగ.

(అప్ప-4-338)

భాను యతిభద్రకంబు దనరున్.

(అప్ప-4-347)

యతి సంస్కృతశబ్దము; వళి తెలుఁగుపదముగాఁ దోచెడు. 'వళి-వడి' రూపాంతరములు. సంజ్ఞ యగుటచే వళిప్రాసము లను సమాసము సమ్యక్మయ్యె. వళిశబ్దవృత్తి త్వత్తి యిధమితరుని నిరయింప వలనుపడదు. దేశ్యశబ్దము లవ్యుత్పన్నములని కొందఱు తలంపు. ఈవడి శబ్దమునకుఁ దమిళములోని పడు (మార్గము) మూలమై యుండు నని

గిడుగువారొకచో వ్రాసిరి. కాని యిది కేవలము కృతకము. తెనుగులోని యక్షర రూపయతి మైత్రి తెలుగునకు ముందే తమిళమున మాత్రమే కలదు. తమిళమునఁ దెలుగునందువలె వళి ప్రాసలు గలవు. వళిప్రాసల కా భాషయందు 'మోనై - ఎదుగై' యందురు. మోనై యనఁగా నందు మొదటి యక్షర మని యర్థము; అదే యర్థమున నున్నది మన వడి. కాని యీ తమిళాంధ్రశబ్దములు రూపమున భిన్నములు - తమిళమున అను ప్రాసమునకు 'వటి యెదుగై' యని పేరు. ఈ వటి సంజ్ఞ నే తెనుగువారు 'వళి' యని గ్రహించియుండురేమో?

యతిమైత్రి

కొన్ని కొన్ని యక్షరములకుఁ బరస్పరము యతిమైత్రి యుండును. వర్ణములకు సారూప్యసామీప్య ప్రత్యాహరైకస్థాన తద్భవసంబంధ బాంధవంబులు విచారించి ప్రాచీనులు యతిమైత్రి నేర్పఱచిరి. క ఖ గ ఘ లేకస్థానసంబంధములు. జ్ఞ కారము తద్భవమున 'న-ణ' లగును. (అజ్ఞ-అన) ఇట్లే న ణ లు, శ ష స లు తత్సమ తద్భవముల మార్పుచెందును. (గుణ - గొన, దిశ - దెన, రోషము - రోసము). పు పు బు భుము లు - మువర్ణకమునకు పువర్ణమవర్ణదేశములు గలుగును. (సరసము + పలుకు - సరసపుటలుకు - 'ము' కు 'పు' ఆదేశము. వనము - వనంబు - రూపాంతరమున మువర్ణదేశము) ప ఫ బ భ వ లు (అతఁడు + పలికె - అతఁడువలికె - సంధిలో నాదేశము). అ - య - హ లు (మేన + అత్త - మేనయత్త - సంధిలో యకారాగమము. హరునము - అరునము - ద్వైరూప్యము.) ఇట్టి సంబంధముఁ బురస్కరించుకొని వర్ణమైత్రి యేర్పడెను.

ఆదిలో నీ యక్షరమైత్రిలోఁ గొన్ని భేదములే యుండి కాలక్రమమున వాఙ్మయ విస్తృతిచే గవుల నిరంకుశతచే బహుభేదములు బహుమతము లేర్పడినవి. ఈ యతిభేదములేకాక ప్రాసభేదములును నానాఁటికి నధిక సంఖ్యాకము లగుచువచ్చె. ప్రాచీన కవియైన భీమన 10 యతులు చెప్పెను; తర్వాత అనంతుఁడు 24 యతులు, ఆ వెనుకఁ గొందఱు 27 చెప్పిరి; అవల అప్పకవి యందఱకన్న నధికముగా 41 యతులు చెప్పెను. (7-8) ఇరువదేడు యతులు చెప్పినవాఁడు చిత్రకవిపెద్దన. ఈతని గ్రంథమగు లక్షణసారసంగ్రహము నప్పకవి యుదాహరించెను. గరళపురిధందమునను సర్వలక్షణశిరోమణియందును 50 యతిభేదము లున్నట్లు దెలియవచ్చెను. ఇవి యప్పకవీయము తరువాతివై యుండును. అప్పకవి యతిసంఖ్య పెంచినమాట నిజము. పూర్వ లాక్షణికులు చెప్పని కొన్ని యతులు ప్రయోగపరిశీలనచేఁ గ్రాంతగా నాతఁడు తెల్పవలసివచ్చె. మఱికొన్నింటిని స్పష్టార్థము విభజించి రెండు మూఁడు భేదములుగాఁ జేప్పెను. కొన్ని భేదము లనవసరములుగూడ. అప్పకవి చెప్పిన యతులను భీమనాదుల యతులతోఁ బోల్చి యొక పట్టికలోఁ గ్రందఁ జూపెద.

య తు ల ప త్రి క

భీమన
కవిజనాశ్రయము
(11)

ఆనంతుని
ఛందోదర్పణము
(24)

చిర్రకవి పెద్దన
లక్షణసారసంగ్రహము
(27)

అప్పకవీయము

(41)

1 స్వరయతి

1 స్వరయతి

1 స్వరయతి

1 స్వరమైత్రిపడి :

2 గూఢస్వరయతి

3 రివిరమము

4 బుకారస్వరూపయతి

5 గృకారయతి

4 వృద్ధియతి

2 వర్ణయతి

6 వర్ణయతి

5 వర్ణపడి

8 ప్రాణివిరామము
9 వర్ణయతి

7 వృద్ధిపతి

2 రిపడి

3 బుపడి

4 బుపతి

5 బుశ్చశంఖంధపతి

6 బుశ్చసామ్యపతి

భీమన

కవిజనాశ్రయము

(11)

3 బిందుయతి

4 పోలికపడి

5 ఎక్కటిపడి

6 సరసపడి

7 సంయుక్తయతి

అనంతము

ఛందోదర్పణము

(24)

7 అనుస్వారయతి

8 తద్యవవ్యాజయతి

9 పోలికపడి

10 మకారయతి

11 భిన్నయతి

12 ఎక్కటిపడి

13 అభేదవిరతి

14 సరసయతి

15 సంయుక్తయతి

చిత్రకవి పెద్దన

లక్షణసారసంగ్రహము

(27)

6 అనుస్వారయతి

7 కావడి

8 పోలికయతి

9 చక్కటియతి

10 మాపడి

11 భిన్నయతి

12 ఎక్కటియతి

13 అభేదయతి

14 సరసయతి

15 సంయుక్తయతి

అప్పకవీయము

(41)

10 బిందుయతి

11 తద్యవవ్యాజయతి

12 పోలికపడి

13 అనుస్వారసంబంధయతి

14 అనునాసీకాక్షరయతి

15 ము విభక్తియతి

16 ముకారయతి ;

17 మవరవిరామము

18 ఋజాయతి

19 ప్రత్యేకయతి

20 భిన్నయతి

21 ఏకరయతి

22 అభేదవిరతి

23 అభేదవర్ణయతి

24 ఊష్ణవిశ్రాంతి

25 సరసపడి

26 సంయుక్తయతి

16 వికల్పయతి	16 వికల్పయతి	27 అంత్యోష్ఠ్యసంధిపడి
17 యుక్తవికల్పయతి		28 వికల్పవిరమణము
18 శేషయుతయతి		29 యుష్మదస్యచ్ఛబ్దయతి
	17 ఉభయయతి	30 పరకూషయతి
19 ప్రాచియతి	18 శకంధ్వాదియతి	31 ప్రాచియతి
20 నిత్యసమాసయతి	19 ప్రాచియతి	32 నిత్యసమాసయతి
	20 నిత్యసమాసయతి	
	21 ఆదేశయతి	33 దేశ్యనిత్యసమాసయతి
	22 దేశీయయతి	34 నిత్యయతి
21 నిత్యయతి		35 రాగమసంధిపడి
22 విభాగయతి	23 విభాగయతి	36 విభాగపతి
23 ప్రభునామాంతయతి	24 ప్రభుయతి	37 నామాభిండివిశ్రమము
24 కాక్షస్వరయతి	25 కాక్షస్వరయతి	38 పంచమీవిభక్తియతి
	26 పుతయతి	39 కాక్షస్వరపడి
9 పుతయతి	27 అభిండయతి	40 పుతయుగ విశ్రామము
10 అభిండపడి		41 ప్రాసయతి

అప్పకవి చెప్పిన 41 యతిభేదముల సంగ్రహవివరణము

1. స్వరయతులు

1. స్వరమైత్రివళి-

అ-ఆ-ఇ-ఔ; ఇ-ఈ-ఋ-ౠ-ఎ-ఏ; ఉ-ఊ-ఓ-ఘ.

2. స్వరప్రధానవడి-

అచ్చంధిగల శబ్దములో సంధిస్థానమునఁ బరపదాదిస్వరమునకు యతిమైత్రి.

అతులగుణధామ భానువం+శాబ్ధిసోమ (వంశ+అబ్ధి)

3. లుప్తవిసర్గకస్వరవళి-

దాసః+అహమ్-దాసోహమ్-విసర్గములోపించి ఓత్వమువచ్చెను.

ఇందు అకారముతో యతి.

4. ఋవళి-

ఋ-ౠ=రి-రీ-రె-రే.

5. ఋత్వసంబంధవళి-

ౠ (వట్టనుడి)-ఇ ఈ ఋ ఋూ ఎ ఏ.

6. ఋత్వసామ్యవళి-

ౠ-ౠ (గృ-శృ)

7. వృద్ధివళి-

లోక+విక-లోకైక-వి, ఐ
భక్త+ఓఘ-భక్తాఘ-ఓ, ఔ

ఉభయస్వరములకు

యతిచెల్లును.

2. వ్యంజనాక్షరయతులు

8. ప్రాణివిరామము-

హల్లునకు యతిగూర్చునపుడు హల్లునకేకాక దానిమీఁది యచ్చునకును మైత్రి

యొండవలయు. క-కా-కై-కౌ; కి-కీ-కృ-క్వా-కై-కే; కు-కూ-కౌ-కో.

9. వర్గజయతులు-

కఖగఘ, చఛజఝ, టఠడఢ, తథదధ, పఫబభ.

10. బిందుయతులు-

అ-ఆ, ఇ-ఈ, ఉ-ఊ, ఓ-ఐ, ఔ-ఋ, ఌ-ఒ.

అ-ఆ, ఇ-ఈ, ఉ-ఊ, ఓ-ఐ అని యీ విధముగా వర్గాక్షరచతుష్కము గ్రహింపవలెను.

11. తద్భవవ్యాజవిశ్రమములు-

జ-న, ణ.

12. విశేషవళి— జ్ఞ-క భ గ ఘ.
13. అనుస్వారసంబంధయతి—
ఁటవర్గు—ఁతవర్గు.
14. అనునాసికాక్షరయతి -
ఁటవర్గు—న, ఁతవర్గు-ణ.
15. మువిభక్తియతి— (విభక్తి) ము-పు ఘ బు భు.
16. ముకారయతి— ము (వర్ణము) పు ఘ బు భు.
17. మవర్ణవిరామము—
మ— య-ఁర-ఁల-ఁవ-శ-ఁష-ఁస-ఁహ.
18. ఋజయతి— య-ఘ.
19. ప్రత్యేకయతి— చేతి+అది-చేతి యది-స్వరమైత్రి.
చేతిది-వ్యంజనమైత్రి.
20. భిన్నయతి— ధరించు (స్వరమైత్రి)
ధరించు (వ్యంజనమైత్రి).
21. ఏకతరయతి— ర-ర; ఱ-ఱ.
22. అభేదవిరతి— వ-బ; ల-డ; ల-శ.
23. అభేదవర్తయతి— ప ఫ బ భ వ.
24. ఊష్ణవిశ్రాంతి— శ ష స.
25. సరసవళి—అయహ, చఛజర్ఘశషస; నణ.
26. సంయుక్తయతి—సంయుక్తాక్షరములలో నేదోయొకహల్లునకుమైత్రి.
త్వ-క, ష, మ.
27. అంత్యోష్ణసంధివడి -
వాక్+హరి=వాగ్గరి—క, హ.
28. వికల్పవిరమణము -
సత్+మతి=సన్తతి—త, న.

3. ఉభయయతులు

అచ్చంధిగుల కొన్ని శబ్దములలో సుధ్యక్షరములలోఁ గేవలస్వరమునకుఁగాని
వ్యంజనమునకుఁగాని యతిమైత్రి గూర్పనగు.

29. యుష్మదస్తచ్చబ్దయతి -
యుష్మద్రాగమనము-ద, ఆ.

30. పరరూపయతి -

శకంధ్యాదుల కుభయయతి-శక+అంధు-శకంధు-క, ఆ,

31. ప్రాది యతి -

ప్ర+ఆరంభము—ప్రారంభము—ప, ర, ఆ.

32. నిత్యసమాసయతి -

జనార్దన నారాయణ కర్ణాటాది నిత్యసమాసములం దుభయయతి.

జనార్దన—(జన+అర్దన)—న, ఆ.

33. దేశ్య నిత్యసమాసవిశ్రాంతి -

రూపణ (రూపు+అణ) క్రచ్చణ-ఇత్యాదులం దుభయయతి.

34. నిత్యయతి -

క్రూర కర్షణః=డే, ఏ. (ఏనిశబ్దసంధి)

35. రాగమసంధివళి - జవరాలు (జవ+ఆలు) - ర, ఆ.

36. విభాగవళి - (ఏనిశబ్దసంధి)

నాలుగు+ఏసి - నాలుగేసి - గే, ఏ.

37. సామాఖండవిశ్రమములు -

(అన్నాదులతోసంధి) రామ+అన్న-రామన్న-మ, ఆ.

38. పంచమివిభక్తి విరామము.

రామునికన్న, రామునికంటె—క, ఆ.

39. కాకుస్వరవళి - దూరాహ్వనాదులందలి దీర్ఘాక్షరమున కుభయయతి -

రామా—మ, ఆ.

40. పుతయుగవిశ్రమములు—పాదాది యతిస్థానములలోఁ బుతస్వరమైతి -

రా, వే.....రఘుప+తీ.

4. ప్రా స య తు లు

41. ప్రాసయతి -

గీత సీసములందు యతికిమాటు ప్రాసమైతి చేయుట.

య తి భే ద ప రి శీ ల న ము

లు ప్తవిసర్గక స్వరవడి

అదంత సాంతములమీద అత్వము పరంబగునపుడు గలుగు ఓత్వమునకు అయహలు చెల్లు నని లక్షణము రచించె నప్పకవి. లక్షణమున విసర్గతోపముగూర్చి చెప్పబడలేదు. కాని పదాంతసకారము విసర్గము నొక్కటే యనుభావముతో నీయతి కిట్టి నామకరణము చేయబడెనని యూహింపవచ్చు. అనంతుడు దీనిని గూఢస్వర యతియని పేర్కొనెను. కాని లక్షణమున

‘స్వరము తుదనుండి లుప్తవిసర్గకోత్పత్తిమైన స్వరవిరామంబు ధాసోహ మనఁగ’

అని వ్రాయటచే నందలి లుప్తవిసర్గకస్వరశబ్దముల గ్రహించి యప్పకవి యీ పేరుపెట్టినాఁడు కావలయు. గూఢస్వర యతి యనుపేరు దీనికిఁ దగియున్నది. అప్పకవి యిచ్చిన అన్యోన్య (అన్య+అన్య) శబ్దములో విసర్గలేదు. ఇందు గూఢస్వరము నకే యతి యని చెప్పకతప్పదు.

తదభవవ్యాజవిశేషవళులు

తత్సమములోని జ్ఞకారము తదభవమున నకారమగుచున్న కారణమున (ఆజ్ఞ-ఆన) జ్ఞకార నకారములు (న-ణలు) యతిలోఁ జెల్లును. ఇది తదభవవ్యాజయతి. కాని తిక్కనప్రయోగము కలిమిచేత జ్ఞకారమునకు క ఖ గ ఘ లు చెల్లును. ఇది విశేషమైన వళి యని యప్పకవి యొక్కఁడే చెప్పెను. ఈవిశేషవళి యితర లాక్షణికులు చెప్పలేదు.

తిక్కన ప్రయోగము-

అ, జ్ఞానికి నుపదేశవిధిఁ బ్ర+కాశము సేయఁ. (కాంతి-4-255)

భారతమున నన్నయ యాయతి వాడలేదు. ఎఱునయు నుపయోగింపలేదు. తిక్కనయు నీయుక్తిచోటనే కూర్చెను. తిక్కన యిట్లు ప్రయోగించియుండఁదని 'అ, జ్ఞానికి నుపదేశవిధిఁ బ్ర+జనితముసేయఁ' అను పాఠాంతరము కొందఱు పఠింతురు. ఇది కల్పితపాఠము. తిక్కనకుఁ బూర్వమందును బరమందును నిట్టి యతి వాడియున్నారు.

కర్త మధర్తమ+జ్ఞానమాగడము (పండితారాధ్యచరిత్ర-పురాతన-పు. 284)

జ్ఞానేంద్రియజ్ఞాన+కళశారుసారుగా (కాశీ-1-139)

అ, జ్ఞానంబునఁ గడప మిగులఁ+గల్గెషమొందుఁ (రుక్మాంగద-268)

కార్యభిద్దముల ప్ర+జ్ఞావిశేషముల (పల్నాటి-పు-333-బంతి 115)

క్రూరకర్తుఁడకృత+జ్ఞాఁడసత్యపరుఁడు (కట్టావరదరాజరామాయణము -

కిష్కింధ-పు. 439)

భిన్నయతి

ధరియించు, వచియించు, జనియించు అనురీతి ఇంచుగ్యవధాన మున్నచోట స్వరమైత్రిగూర్చుట భిన్నయతి యనియు ధరించు, వచించు ఇత్యాదులలో నించుక్కు చేరియున్నప్పుడు వ్యంజనమైత్రిగూర్చుట పెఱయతి యనియు వ్రాసినాఁ డప్పకవి. ఇది యొక యతిభేదముగాఁ జెప్పనక్కఱ లేదు. ఇందు భిన్నయతిలోనే పెఱయతి యొక యంతర్యేదముగా నున్నది. ధరించు, వచించు అను ధారువులలో స్వరసంధి

యున్నదిగాన నుభయయతి పాటించవచ్చు. అప్పకవి చెప్పలేదుగాని యిందులకుఁ బ్రయోగములు గలవు. సులక్షణసారమున స్వరవ్యంజనోభయయతి చూపబడెను.

భారతముననే వ్యంజనమైత్రిగల ప్రయోగము లొందు రెండు గానవచ్చెడు.

ఈరమణీయకాంతి నుప+మింపఁగ (ఆది-5-151)

శయ, నించు యుధామన్యుఁ+డెఱిగి కడఁగి (సౌప్తిక-1-169)

ఏమఁట పామకలమఁట గ+ణింపఁగ (భాగ-10-ఉ-585)

ఇష్టఫలసిద్ధి దోరహ+త్తించునింతి (పాండురంగ-2-78)

ఈక్రియ సత్పుత్రకులుచ +రింతురు (ప్రబంధరాజ-688)

ఇరువు గదాధారగొని భు+జించుటయొప్పుకొ (పద్మపురాణ-2-93)

ఎలమిఁబికాలితోడనెలి+గించుచు (నన్నిచోడ-కుమార-9-110)

ఏ క త ర య తి

ఏయక్షరమున కాయక్షరమే యతిమైత్రి గలది; అనఁగా నితరాక్షరమైత్రి లేనిది. దీనికి ఎక్కటివడి యని నామాంతరము. ఈవడిలో భీమన 'మ య ర ల వ' లను, విన్నకోట పెద్దన 'మ ర ఱ ల వ' లను, అనంతుఁడు మ ర ఱ ల వ'లను, చిత్ర కవి పెద్దన 'మ ర వ ఱ ల'లను జెప్పిరి. వీరిదువూర్వక ప ఫ బ భాదులతో మకారము యతిచెల్లును. అట్లే ప ఫ బ భ వ లు, ఆ య హ లు, లళలు పరస్పరము యతిమైత్రి గలవి. రఱలు రెండుమాత్రమే తమలోఁ దాముగాని యితరాక్షరములతోఁగాని యతి మైత్రిలేనివి. కాన భీమనాదుల యెక్కటివట్లు సరిగావు. అప్పకవి చక్కఁగా బరిశీలించియే 'ర ఱ'లను మాత్రమే యిందుఁ జెప్పెను. అప్పకవి యీ యుభయరేఫ యతిప్రాసమైత్రి యొప్పుకొనలేదు గాని ప్రాచీనకవుల ప్రయోగములందు వీని సాంకర్యము గానవచ్చెడు. కొందఱు లాక్షణికులు ర ఱ యతిని సమ్మతించిరి. సులక్షణ సారమున తావడి యొక యతిభేదముగాఁ జెప్పబడినది. అల్లసాని పెద్దనాదు లుభయరేఫసాంకర్యము చేసి రని ప్రయోగ ప్రదర్శనపూర్వకముగాఁ గూచిమంచి తిప్పకవి వ్రాసి యున్నాఁడు. (చూ. సర్వ - ల - సా. సం. పుటలు 240-243)

సంయుక్తయతి

'ఒక్కపదములోనఁ బెక్కువిశ్రమములు, జరుగుచోట మొదల జడ్డలున్న నడుగు వెడలుదనుక నందొక్కటియొకాని, యిందొకటికటనదియు నొకటనిదియు' (అప్ప-3-111)

ఇట్టి బహుయతి నియతికి భంగముగా నప్పకవియే ప్రమాదవశమునఁ గాబోలు నీక్రిందపాదములలో సంయుక్తయతి గూర్చినాడు.

క్రొంచపదీ పృతమ్మనఁ జెన్నా + రఁగఁ బలుకుదురిలఁ + గవివరులెల్లఁ
(4-357)

ఇందు 'క్ర-ర-క' లకు యతిమైత్రి గలదు. 'క్ర'లోని రేఫమునకు 11-వ చోట, కకారమునకు 19-వ చోట వేర్వేరుగా యతులు పాటింపఁబడినవి. ఇట్లే మఱియొకచో-

తరువోజః కృతులందుఁ దరువోజ + నీయోజనెనఁగఁ + గృతకృత్యుఁడై చెప్ప +
క్షీలినెల్ల సభల (4-461)

ఇట్టి వ్యతిక్రమము మఱికోన్ని గ్రంథములలోఁ గానవచ్చెడు.

స॥ బాలవృద్ధా, రస్త్రీ కేషంబుగా నం + దఱుఁ బొలిసినవె + న్మృత్ జయంబేల
నాకుఁ (భాస్కర-యుద్ధ-880)

ప్రాకారద్వార కేళి + భవన విమలహ + ర్మ్య స్ఫురద్దోళురాళి
(మత్స్య-2-82)

క్షీరిఁగూలఁ గోటిసంఖ్యత్ + గెడయఁగరివరా + కీతిసాహస్రసంఖ్యత్
(ఉ-హరి-6-135)

స, స్తానాధీశుండుగా వై + జ్ఞవంశుభదుండుగా + మత్స్యపాపాత్ర
(పాండురంగ-2-185)

హమాత్మ స్వామిధామ + క్రమఱి కృశపిపూ + ర్నప్రవిక్రాణి (కళా-7-177)

నృత్తములతోడఁదరు + ణీమణులుగానరుచు + లింపుగను మంగళమహాశ్రీ
(అనంతునిఛందము-2-115)

అంత్యోష్ఠసంధివడి-వికల్పవడి

వర్గహల్లులకుఁ బరమైన హకారమునకు నాయావర్గ చతుర్థాక్షరము వికల్పముగా వచ్చును. వాక్ + హంస-వాగ్గంస, వాగ్గంస. ఇట్టి సంధిలో లోపించిన వ్యంజనమునకును యతిమైత్రి గూర్పవచ్చు. ఇట్లే వికల్పవడిలో అనునాసికములు వర్గహల్లుల కాదేశము లగు. సత్ + మార్గ-సన్తార్గ, సద్దార్గ. ఇందును 'సన్తార్గ' అను సంధిలో లోపించిన తకారమునకు యతి పాటింపవచ్చు. సంధిలో రెండు రూపములున్నప్పు డీయతిభేద మవసరము లేదు. 'సన్తుని-సద్దుని' అను రెండు రూపములుంటచే తకారమునకు యతి గూర్చునపుడు 'సద్దుని' అనియే వ్రాసికోవచ్చు. 'సద్దుని' అను వికల్పరూపము లేనప్పుడే యీయతిభేదము చెప్పటలోఁ బ్రయోజనమున్నది. 'సన్తుని' అని యున్నప్పుడు సయితము 'సద్దుని' యనురూపాంతర ముంటచేదకారమునకు యతి పాటింపవచ్చు నని తెలుపుటకై యీ యతిభేదముఁ బేర్కొన్నారేమో? అనంతుండుగూడ నీయతి ద్వయమును జెప్పినాడు. పేళ్లలో భేద మున్నది.

అప్పకవి-అంతోష్ట్య సంధివడి—అనంతతుడు-వికల్పయతి.

అప్పకవి-వికల్పవడి—అనంతతుడు-యుక్తవికల్పయతి.

సులక్షణసారకర్త యీ రెండవవడికి అనునాసక వికల్పయతి యని పేరుపెట్టెను. ఇది యెంతయు సార్థకము. ఈరెండును వికల్పసంధియతులే కానఁ జిత్రకవివెద్దన వికల్పయతి యొక్కటే చెప్పెను.

యుష్మదస్య చ్చబ్దయతి

యుష్మద్ + అజ్ఞ - యుష్మదాజ్ఞ, అస్మద్ + అన్వయము - అస్మదన్వయము. ఈరెండు శబ్దములమీది స్వరసంధియందే యుభయయతి చెప్పబడినది. ఇట్టివే యగు తద్, ఏతద్, మత్, భవత్ మన్నగుశబ్దముల సోధియందును నేల యాయతి చెప్పబడలేదో? ఇందుఁ గొన్నింటికిఁ బ్రయోగములు గలవు.

తావక సేవకుండ భవ+దంఘ్రిలనేనిటఁ గొల్చివచ్చెదన్

(భాస్కర-అయోధ్య-145)

మా, తంగమునెక్కి యింద్రుడు త+దాశ్రమవీధి (అహల్యాసం-2-119)

ప్రాదియతి

ప్రాదులిర్వదింటిలో పరాజపులు (పరా, అజ్, అపి) మూడు తత్సమాంధ్ర భావలో రావనె నప్పకవి (అంధ్రమునకుఁ జేరిని పరాజపులు మూడుగాక-3-132) 'పరాజపులు చోరపు తెలుగుబాసను నెందున్' అన్న యనంతు ననుసరించి యప్పకవి యిట్లు వ్రాసెఁ గాబోలు. అప్యాజ్ నిరూపణ మప్రసిద్ధ మని కావ్యాలంకారచూడా మణి కర్త రెండింటిని మాత్రము నిషేధించె. కవిజనాశ్రయకారుడు దేనిని నిషేధింప లేదు. 'రిపుల విశించుచోటఁ బ-రేతనాథుఁ, దని లక్ష్యములో 'పరా' చూడామణి కర్త చూపియుండఁగా అప్పకవి దానిని జూడలేదేమో? 'అపి'తో నచ్చు చేరుట సాధారణముగఁ గనబడదు, కాని అప్యయ మను (అపి+అయ) శబ్దము నిఘంటువులో సంగ్రహింపబడియున్నది. కస్తూరిరంగకవి 'అప్యయ' శబ్దము నీ ఘట్టమున నుదాహరించినాడు.

శయధృతి ఫణివలయభవా

ప్రయ విహిత విశుద్ధ సంవి+దాత్తక

(స్వరమైత్రి)

జనా, ప్రయదూరానందరూప+భాసుర

(వ్యంజనమైత్రి)

ఇత 'అజ్' ఒక్కదానికే యిట్టి యతి సాధ్యము గాదు. ఉత్తరపదము పఠం బగుచో 'అజ్' లోని జకారము లోపించును. (అజ్ +యతి - ఆయతి, అజ్ + ఉదక - ఓదక.) ఒక్క 'అజ్'ను మాత్ర మీయతిలో రాదని చెప్పట యుక్తము.

ఉ ప స ర్గ స ం ధి వ డి

అప్పకవి దీనిని బ్రత్యేకముగాఁ జెప్పలేదు గాని నిత్యసమాస విశ్రాంతిల క్రిందఁ జూపెను. ప్రాదులపై నచ్చు చేరినపుడు ప్రాది యతి యనఁబడును. అధి+ఈశ- అధీశ - ఇందు 'ధీ' కిఁ గాని 'ఈ' కిఁ గాని యతి చెల్లును. అటుగాక ప్రాదు లుత్తర పదములుగా నుండి సంధించినచోట నుభయయతి నిత్యసమాస విశ్రాంతిలో నుపసర్గ సంధి వడి యని యప్పకవి యభిప్రాయము. వృషభ+అధిప - వృషభాధిప - ఇందలి సంధ్య క్షరమున కుభయయతి చెల్లును. ఇందుల కప్పకవి చూపిన లక్ష్యము.

“భాను సహస్రభాసి వృష+భాధిపుఁ డన్నపు డర్థయుక్తమై
పూనినచో నఖండవడి పొల్పును నాది కవి ప్రణీతమై.”

ఇది కవిజనాశ్రయములోని పద్యము. అందిది యఖండవడికి లక్ష్యముతోడి లక్షణము. తత్కర్త భీమన యిది యఖండవడి యని వక్కాణించుచుండఁగా, అఖండవడి సమృతిం పని యప్పకవి దీనిని నిత్యసమాస యతులలోఁ జేర్చి మార్గాంతరముచే నమర్థించుట స్వరసముగాలేదు. కవించితామణిలోఁ దాతంభట్టు ఇట్టి యుపసర్గసంధివడిని నైతము ప్రాది యతిలోనే చూపెను. దాని నప్పకవి చూడలేదు కాఁబోలు!

“ధాత్రః బ్రాదీయోగ మాత్రంబు గలిగిన, నుభయమును రచింప నొనరు యతికి సాతిరిక్త భక్తి+శక్ర సేవిత కమ,లాలయా యనంగ+లక్ష్యమిదియ.”

(కవించితామణి.)

‘స+అతిరిక్త - సాతిరిక్త’ ఇది యప్పకవి మతమున నుపసర్గసంధి కుభయయతి. యతిభేదముల శూక్ష్మతర పరిశీలన చేసిన యప్పకవి నిత్యసమాస యతులలోఁ జెప్పిన నశ్నమాస (అనంత, అనేక) ప్రత్యేక యతిభేదముగాఁ జెప్పియుండనగు. ఇట్లు దీనిని బ్రత్యేకముగా నర్వలక్షణ సారసంగ్రహకర్త కూచిమంచి తిమ్మన చెప్పెను. ఇట్లే ‘సాంబ, సాదర’ ఇత్యాది శబ్దములం దుభయ యతి సహార్థయతి యని పేర్కొన వచ్చు.

దేశ్యనిత్యసమాసవడి - పదునొకొండు శబ్దము

“అని మది నిశ్చయించి.....మా

కొనరిన నై న్యముల్ పదునొ+కొంటికిఁ బ్రాభవ మాచరింప.”

అను తిక్కన పద్యము (ఉద్యోగ - 4 - 140) నుదాహరించి, ‘పదునొకొంటికి అని యున్నచోట సంధి గూర్చి స్వర ప్రధానపడిగాను సోమయాజులు ప్రయోగించి సారు; ఇది తెలియక కొందఱు మూఢులు దేశ్యనిత్యసమాసవడి యని యనుకొందురు’ అని విమర్శించె.

(అప్పకవీయము 3- 212.)

‘ఒకొండు’ లో ‘ఒక+ఒండు’ అని స్వరసంధి గల దని యప్పకవి యభిప్రాయము. ‘ఒకొండు’ లో సంధి లేదన్నచోఁ బై పద్యపాదమున అఖండవడి యున్నదని యొప్పుకొనక తప్పదు. అఖండవడి సమృద్ధిపని యప్పకవి యీ తిక్కన ప్రయోగమునకు గలి కల్పించెను. ఇందుఁ బదద్వయ విభాగమునకుఁ బ్ర సక్తికనిపించదని గిడుగువా రప్పకవీయ విమర్శనములో వ్రాసిరి. (పుట-42). ఒకొండులోఁ బదద్వయ సంధి యున్నదని సూర్యరాయాంధ్ర సిఘంటువు తెల్పుచున్నది. ఈక్రింది పాండు రంగమాహాత్మ్య ప్రయోగము ‘ఒకొండు’ లో స్వరసంధి యున్నదని నిర్ధారించుచున్నది, చూడుడు.

వాసుదేవాది నవశ క్తివైభవంబు.....

ఇదియె వహించు నన నల్వయిడిన పదునొ

కొంటితెక్కనఁ గనుబొమ్మ+లువిద కమరు.

(3-198)

భారతములోనే, (స్త్రీ)-1-83)

‘పాండవులవలనఁ గీడ్చొ, కొండును లేదధిప నీదు+కొండుకులు’

అనుచోట వ్యంజన మైత్రి చేయబడియున్నది. ఈ ప్రయోగములఁ బట్టి ‘ఒకొండు’ శబ్దము దేశ్యనిత్యసమాసముల పట్టికలోఁ జేర్పఁదగిన దనియు, దీని కుభయయతి చెల్లుననియుఁ దెలియవలెను.

అ ఖ ం డ వ డి

అఖండవడి యొక యతి భేదముగా అప్పకవి చెప్పలేదు. అచ్చంధి గల శబ్దము లందు స్వరప్రధానపడియే పాటింపవలసియుండఁగా, ఆశబ్ద ద్వయమేళనము నఖండ శబ్దము (ఏకశబ్దము) గా భావించి సంధి స్థలమున నిలిచియున్న వ్యంజనాక్షరమునకే యతి గూర్చుట యఖండయతి యనఁబడును. అఖండయతి యన్నచో స్వరసంధిలో వ్యంజనాక్షరమైత్రి యగును. ఉభయయతి యన్నచో స్వరవ్యంజనములకురెంటికియతి యని యర్థము. కాని అఖండవడి నిల్పు శబ్దమందును స్వరయతి నిల్చుట కేయభ్యంతరమునులేదు. కాన అఖండవడియు సుభయయతియే యగు. అట్లుండ నఖండవడి నప్పక వ్యాదులు గొందఱు నిరసించుటకుఁ గారణమిట్లు దోచెడు. అఖండవడి సమృద్ధితు మేని స్వరసంధిగల సంస్కృతాంధ్రశబ్దములం దెల్ల స్వరమునకే కాక వ్యంజన మునకును యతి సమృతమగును. నీ విచ్చితి (నీవు+ఇచ్చితి), సర్వేశ (సర్వ+ఈశ) ఇత్యాది తెలుఁగు సంస్కృత సంధులం దెల్ల వ్యంజన మైత్రి యనంగీరింపవలసివచ్చు. ఇదియంత రమ్యముగాఁ దోచుదు ఇట్టి యతి వ్యాప్తి సరికట్టి కతిపయ ప్రసిద్ధసాహ చర్యముగల శబ్దములందే దీనిఁ బరిమితము చేయఁదలంచి యుభయ యతి భేదములఁ

గొన్నిటిని బ్రాచీన లాక్షణికులు కల్పించిరి. అప్పకవికి ముందే యీ యుభయ యతి భేదము లనంతాదులచే జెప్పబడెను. అఖండవడిని దొలుత జెప్పినవాడు భీమన. మఱి యీ భీమనయే యుభయయతి భేదములగు. ప్రాదిపుత్రయతుల జెప్పెను. విన్నకోట పెద్దన, ఆనంతుడు, చిత్రకవిపెద్దన, ముద్దరాజురామన మున్నగువారప్పకవికిఁ బూర్వముభయవళి భేదము లనేకము చెప్పిరి. అఖండవడి యొక్కటి చెప్పినచో నుభయవళి లన్నియు నందే గతార్థమగును. కాని కొందఱు ఛందఃకర్త లుభయవళి భేదములగు ప్రాది నిత్యసమాసాది యతుల జెప్పించు వానితో నఖండవడియు నుడివిరి. అఖండవడిని జెప్పినవారు - భీమన, చిత్రకవిపెద్దన, తాతంభట్టు, ముద్దరాజురామన, లింగమగుంట తిమ్మన, కూచిమంచి తిమ్మన, రంగకవి మున్నగు వారు పెక్కురు గలరు.

అఖండవడి యప్పకవికి సమ్యతము గాదు గానఁ దనకుఁ బూర్వులగు లింగమగుంట తిమ్మనాదు లఖండవడికి లక్ష్యములుగా నిచ్చిన భారతాద్యుద్ద్రంథములలోని పద్య పాఠములు ప్రక్షిప్తము లని యాక్షేపించి యఖండవడి లేని పాఠాంతరములఁ జూపెను. అప్పకవి సవరించి చూపిన పద్యములు గల పుటలలో నధస్సూచికలలో నఖండవడి గల పాఠములు చూపి యున్నాను. (చూ. పుటలు. 156, 157.) ఇందు మచ్చున కొకటి.

అప్పకవిపాఠము - చూవె మనంబునఁ దలంతు + నుందరి. (ఆది-5-135)

అఖండవడిపాఠము - చూవె మనంబునఁ దలంచు + నుండుదు.

అఖండవడిని బ్రయోగించినకవు లనేకులు గలరు. అందుఁ గొన్నింటిని జూపెద. తక్కినవానికి నా 'ఛందోరీతు'లఁ జూచునది.

నామనసార దీనిఁ గని + నప్పుడు (సౌప్తిక-2-96)

కన్నుల, కఖలార్థలాభంబు + గలుగు నుండు. (భాగవ-10-1702)

వే, దోక్తముగ నెఱుంగవలయుఁ + దుదిని మహేశా. (శివతత్త్వ-100)

కాళి యణిమాది సిద్ధుల + కాటపట్టు. (కాళీ-2-50)

తలఁచు మనంబులోన వసు + ధామర యాజక. (పాండు-4-182)

లోకములకు గులాచలము + లున్నతరూప (కవికర్-4-88)

లెక్కయిడరాని లొక్కంబు + లీడులేని (రసికజన-1-42)

తెలియ కీమాట మీరాన + తిచ్చితిరఁట (హరిశ్చంద్ర-2-178)

అప్పకవి యనవసరముగాఁ జెప్పిన యతులు

అప్పకవి యనవసరముగా ననంతాదులు చెప్పిన కొన్ని యతులగా నూత్నతమ భేదముల గ్రహించి యొక్కదానినే రెండు మూడుగాఁ జేసి యతిసంఖ్య 41 వఱకుఁ

బెంచె నని నేటి కొందఱు పండితుల తలంపు. అందులో యథార్థము లేకపోలేదు; గాని యప్పుకవి కొన్నింటిని స్పష్టప్రతిపత్తికొఱకును, గొన్నింటిని బూర్వుల ననుసరించియు మఱికొన్ని కారణములచేతను నటు నేయవలసివచ్చె. కొన్ని క్రొత్తవియుఁ గలవు.

అప్పుకవి యతులలో నాలుగు ప్రధాన భేదములు కల్పించెను.

1. స్వర యతులు 2. వ్యంజన యతులు 3. ఉభయ యతులు 4. ప్రాసయతి.

స్వరయతులలో 7, వ్యంజనయతులలో 21, ఉభయయతులలో 12, ప్రాసయతి 1 అను రీతి సంతర్భేదములు సృష్టించి మొత్తము 41 యతిభేదములుఁ జేర్కొన్నాఁ డప్పుకవి.

ఇక నా భేదములఁ గూర్చి యిండుక పరిశీలనః—

ఋషభిలో 3 లేఱుగు లప్పుకవి చెప్పినాఁడు. అంతకుముం దనంతుఁడు 2 భేదములే చెప్పెను. ఋత్వసామ్యవళి యప్పుకవి క్రొత్తగాఁ జెప్పినది. వట్టువసుడికి వట్టువసుడికి యతి ఋత్వసామ్యవళి. ఇయ్యది ఋత్వసంబంధవళిచేతనే సిద్ధించును గాని; మాత్సపరిశీలనచేతఁ గాని యీ యతి మైత్రి సామాన్యముగఁ దోఁపదు గానఁ బ్రత్యేక యతిభేదముగాఁ జెప్పట యావశ్యకమయ్యెను. ఇందు వ్యంజనమైత్రి యక్కఱలేక రెంటియందుఁగల ఋత్వమాత్రమైత్రి విలక్షణము గాక తప్పదుగదా?

స్వరప్రధానవళి (సంధిలోఁ బరపదాది స్వరమైత్రి) చేతనే లుప్త విసర్గకస్వర, వృద్ధివళులు సిద్ధించు నని మఱి వానిని ప్రత్యేకముగఁ జెప్ప నక్కఱలేదని కొందఱుండు. పంశాబ్ధి, లంకేశ - ఇత్యాది సంధులలో సవర్ణ సజాతిస్వరము లాదేశము లగును. లుప్తవిసర్గ స్వరవళిలో విలక్షణముగ ఓకారము వచ్చును.

(దాసక+అహమ్ - దాసోహమ్) ఇట్టివానికి అకారస్వరమైత్రిచెప్పట స్పష్టార్థము. ఇక వృద్ధివళిలో స్వరప్రధానవళియందు బలె బరస్వరమునకే కాక యాదేశ స్వరమునకును యతి చెల్లుబడి యగుట క్రొత్త యంశము.

(లోక+ఏక - లోకైక - ఇందు ఏకార ఐకారముల కుభయమునకు యతి చెల్లును.)

దీనింబట్టి యప్పుకవి చెప్పిన స్వరవళిభేదము లన్నియు నవసరములే యని తోచును.

వ్యంజనయతులలోఁ బ్రాణి యతి యొక ప్రత్యేకభేదముగాఁ బూర్వులు చెప్పలేదు. వ్యంజన యతులకెల్ల స్వరమైత్రియఁ బాటించవలసియుంట విధి గాన

నయ్యది వ్యంజన యతిమైత్రి సామాన్య లక్షణ మగును. కాబట్టి ప్రత్యేక యతిభేద ముగాఁ జెప్పనక్కఱ లేదని యితర లాక్షణికులు పేర్కొనరైరి. కాని వ్యంజన యతులకెల్ల ముఖ్యలక్షణమగుట నాదిలో స్పష్టపఱుపఁదలఁచి యప్పకవి ప్రాణి యతియుఁ బేర్కొన్నాఁడు.

బిందు యతులలో 3 విధములు చెప్పఁబడెను. బిందు, అనుస్వారసంబంధ, అను నాసికాక్షరయతులు మూఁ డొకదాని ననుసరించి యొకటి యేర్పడుచున్నవి. న ణ లు సరసవడిచే మిత్రములు. నకారమునకు బిందుపూర్వక తవర్గము, ణకారము నకు బిందుపూర్వక టవర్గము బిందుయతిచేఁ జెల్లును. సరసవళి వలన నకారమునకు ట త డ థ లు, ణకారమునకు త థ ద ధ లు మిత్రములై, న ణ ల పరస్పరమైత్రి ననుసరించి బిందుపూర్వకములగు ట త డ థ లు త థ ద ధ లు తమలోఁ దాము యతికిఁ జెల్లుబడి యగును. సరసవళి బిందువళి యను రెంటిచేతనే తక్కిన రెండు గతార్థము లగునుగాని, వానిని స్పష్టప్రతిపత్తికై యప్పకవితెప్పె నన నొప్పును. ఇట మఱియు సరసవళి, బిందుయతి, అనునాసికాక్షరయతి, అనుస్వారసంబంధయతి యను క్రమమునఁ జెప్పట సముచితము.

మఱిభక్తి ముకార యతులు, అభేద అభేదవర్గయతులు, తద్భవవ్యాజవిశేష యతులు అని రెండేసి యతిభేదములు చెప్పట యనవసరము. పుపుఋభులు విభక్తి ముకారముతోఁ జెల్లుట మఱిభక్తియతి; సహజ ముకారముతోఁ జెల్లుట ముకారయతి. ఇట్లు రెండు భేదములుగాఁ జెప్పటకన్న ఒక్క ముకారయతిలోనే పుపుఋభులకు మువర్ణము చెల్లు నన్నఁ జాలును. ఇట్లే వబల కభేదయతి, పఫబభవల కభేదవర్గయతి యని రెండుగాఁ జెప్పటకన్న పఫబభవల కభేదయతి చెల్లు నన్నఁ జాలును.

సరసవళి చేతనే (అయహాలు, చఛజర్ఘశషసలు, నణలు) గతార్థములగు; ఋజాయతి (య-హ), ఊష్టయతి (శషస) ప్రత్యేకముగఁ జెప్పట చర్చితచర్చణము.

తద్భవవ్యాజ విశ్రామములు విశేషవళి యను రెంటిని జ్ఞాపడి యను పేర నొక్క భేదమునందే చెప్పనగునని కొందఱు మతము. తత్సను తద్భవ పరిణామసంబంధ కారణముగ జ్ఞకారమునకు నణలు చెల్లుటయు, తిక్కన ప్రయోగ మాధారముగ జ్ఞకారము నకు కవర్గము చెల్లుటయు నను నీరెండు, భిన్నవర్గ విషయములు గాన వేర్వేరుఁ జెప్పినాఁ డప్పకవి. విశేషవళి యప్పకవి క్రొత్తగాఁ జెప్పినది. ఇతర చ్ఛందములలో లేదు; కాని పూర్వప్రయోగము లెన్నో యున్నవి.

చేతిది, ధరించు-అను శబ్దములం బోలినవానిలో మధ్య హల్లుగకును, చేతియది, ధరియించు-అను రూపములలో స్వరము విరళముగ నున్నప్పు డాచ్చునకును యతి చెల్లు

నని వరుసగఁ బ్రత్యేక భిన్నయతులు రెండు ప్రత్యేక యతిభేదములుగాఁ జెప్పఁబడినవి. స్పష్ట ప్రతిపత్తి కారణము దప్ప మఱివీని ప్రత్యేకతానిరూపణమునకు నావశ్యకత గానరాదు.

రఱల యతిమైత్రి నిషేధించు నిమిత్తము ఏకతరయతిని బృథగ్భేదముగా సంగ్రహించుట యనవసరము.

అంతోష్ఠ్య సూధి వదులు వికల్ప విరమణములు వేర్వేరుగఁ జెప్పటన్న రెంటి యందును వికల్పసూధి నిమిత్తమగుటచే నొక వికల్పసంధియతిలోనే రెంటిని సంగ్రహింపవచ్చును.

ఇక సుభయయతి విషయము.—

అచ్చంధి గలిగి ప్రసిద్ధ సాహచర్యము గల శబ్దములందు స్వరమునకుఁ గాని వ్యంజనమునకుఁ గాని కూర్చు యతి యుభయయతి యనఁబడును. ఇదియే కొందఱు మతమున ఆఖండయతి యనఁబరఁగును. ఆఖండయతిని సమైతియన నుభయయతిభేదములఁ జెప్పనక్కఱి యుండదు. ఆఖండయతిని సమైతిపమిచేతను, బూర్వలాక్షణికులు పేర్కొని యుండుటచేతను అప్పకవి మఱికొన్నిటిని జేర్చి యుభయయతిభేదములు 12 తెల్పెను.

ప్రాసయతి యొక యతిభేద మనరాదు. గీత సీసాదులలో యతికి మాఱు ప్రాసమైత్రి గావించుట ప్రాసయతి యగును. అప్పకవికి ముందున్న చిత్రకవి పెద్దన ప్రాసయతిని జేర్కొనెను.

అప్పకవి చెప్పిన యతిభేదములలో అవసరము లేవి, యనవసరము లేవి యని నిర్ణయించుటలో మతభేదము లున్నను, ప్రత్యేకయతి, ఋజుయతి, ఊష్ణయతి మున్నగు కొన్ని యనవసరములు పునరుక్తులు ననక తప్పదు.

అప్పకవి చెప్పని యతి విశేషములు

౧. కారయతి

ఈ యతిభేద మనంతుండు మాత్రము చెప్పెను.

కృష్టిలేదు శౌరిగుణావ+ళికి ననంగ.

(ఛందోదర్పణము-1-90)

౧౧ కారమునకు 'ళి' తో మైత్రి యనంతునిచేఁ జూపఁబడినది. అనఁగా ఇ ఈ ఏ వి లం గూడిన ల ళ లు ౧౧ కారమునకుఁ జెల్లు నని యెఱుంగ నగును. దీని నప్పకవి గ్రహింపలేదు. ఈ '౧౧ - ళి' యతికిఁ బ్రయోగాంతరము మృగ్యము. దానంజేసియే అప్పకవి యుపేక్షించెనేమో? అనంతుండు చెప్పినట్లు గాకున్నను ౧౧ కారయతి గూర్చిన యా క్రింది ప్రయోగములు కొన్ని భారతాదులలోఁ గానవచ్చెను.

సీ. వినవయ్య కృతపీఠ్యుడను జనపతి.....

అతని వంశమున వారతి ధనలుబ్ధు లై

కృతపీఠ్య ధనమెల్లఁగ్గన్గి నేసి.

(భార-ఆది-7-133)

ఘృతపయోరాశి సం+కృష్టావధిక మైన

చంచత్కుశదీప్త జగతిఁజేరి.

(కాశీఖండము-5-281)

కృష్ట పట్టాభిషేక మం+గీకరించి.

(చంపూరామాయణము-8-165)

ఈ ప్రయోగములంబట్టి ఇకారస్వర వర్ణముతోఁ గూడిన క ఖ గ ఘ లు 'కృ' వర్ణముతో యతిమైత్రి నందు నని యేర్పడుచున్నది. అప్పుకవి కీ ప్రయోగములు గోచరింపలేదు కాఁబోలు.

ఏవార్థకవడి

సకల హితంబై.....బండ్లెండవపర్వం,

బ కడుక్ మేలనఁగ శాంతి+పర్వము వెలయున్.

(భార-ఆది-158)

పర్వంబు+అ - పర్వంబ - ఇందు వ్యంజనమైత్రి గూర్పబడినది.

మహాసీయ సంయమం+బ మహాధనంబుగా.

(శృం-కాకుంఠల-4-112)

ఇది యప్పుకవి గ్రహింపలేదు.

సంయుక్తయతి - స్నానశబ్దము

'స్నా' అను సంయుక్తాక్షరమునకు 'స-న' లు యతి చెల్లుట సహజము. కాని యీ క్రింది పద్యములలో 'స్నా' కు నందులేని 'తకారముతో' యతి మైత్రి చేయఁ బడియున్నది.

స్నాన మొనర్చి ధౌతపరి+ధానముగట్టి.

(హరవిలాస-2-37)

స్నానమొనర్చి ధౌతపరి+ధానములన్ ధరియించి.

(రుక్మాంగద-1-95)

స్నానమహిమంబు భక్తి తా+త్పర్యగరిమ.

(కాశీఖండము)

స్నానంబుదీర్చి ధౌ+తములైన వస్త్రమున్.

(మత్స్యపురాణము)

ర - ల యతి

'ర ల యోరధేదః' అను ప్రమాణము ననుసరించి, వజ్రలకు ల శ లకు లడలకువలె 'ర-ల' లకు నధేదయతి యొప్పుకొనక తప్పదు. 'రేఫమునకు లకారమునకు గ్రాహ్యంబు గా' దని యప్పుకవి యగ్రాహ్య విరామముల క్రింద వ్రాసెను (3-271). వైషధము లోని 'లీలామకరాంక చంద్ర+రేఖాంకుర' అను ప్రయోగమునందలి 'చంద్రరేఖ' అను పాఠమును ర ల యతి యున్నదను కారణమున 'చంద్రరేఖ' అని పఠించి ర ల యతి నివారించె. అట్లే వసుచరిత్రలోని 'రోలంబాలక యోర్దుగ్రుంకి బిసవ+ల్లల్'

దున్ని' అను పాదములో ర ల యతి సరిగాదని 'లోలబాలక' యను పాదమున గల్పించెను. కస్తూరిరంగకవి యభేదయతి క్రింద ర-లు ద-డలు చేర్చి చెప్పి కొన్ని లక్ష్యములు చూపెను.

రాజకుమారుడే+లంగఁ గలఁడు.

(శ్రీనాథుని సునందనచరిత్ర)

లోకుల్ మెచ్చ ప్రతంబు నాతలఁపు తీ+దున్.

(కాళహస్తీశ్వరశతకము)

లీలాహస్యకళాప్రసంగముల ను+ద్రేకించి.

(కాశీ-6-20)

కై యతి

పంచమీవిభక్తి కన్న కంటెలకువలె జతుర్థీ విభక్తి కై కయి ప్రత్యయములకు (కు+వి, కు+అయి) సుభయయతి చెల్లఁదగును. దీనిని జతుర్థీ విభక్తి యతి యని పేర్కొనవచ్చు.

అనఘ మా మాను శకుని నా+కై కడంగి

(భార-సభా-2-174)

హవణుగఁ గల్పవృక్ష సుర+కై

(శకాంక-1-84)

కమలాపతిఁ గొల్తు ముక్తి+కై విభు ననఁగన్

(నరస-4-21)

ప్రయోగ దృష్ట యతి విశేషములు :

కవిప్రయోగములలో విలక్షణములైన యప్రశస్తము లనఁబడు యతిమైత్రీ విశేషములు కొన్ని కానవచ్చెడు. అట్టివానిలోఁ గొన్ని క్రిందఁ జూపఁబడును.

ఋ - రు వడి :

ఋ వర్ణమునకు రి వర్ణమునకు యతి చెల్లునని ఋవళి యుపదేశించుచున్నది. లాక్షణికు లెల్లరు ఋవళినే చెప్పిరి. కాని 'ఋ-రు' లకు యతి గూర్చిన ప్రయోగములు గొన్ని కాననగును.

కూర్థాధ్వంధ్రాస్త్ర+కృత్తురు బాహులై (భాస్కరరామా-యుద్ధ-1448)

పుండరీకనే, త్రుని నిజధామవై భవ స+మృద్ధికి (భాగవత-10-స్కం-ఉ-5317)

మృదువైనచేతులు+ముండ్లపాదలు

(కాళిందీ)

గృహధర్త నిరతులు+కొనివచ్చి

(భోజరా-3-27)

రురువర్ణ దేశాంఘ+ఋగ్వేదమునకు

(పండితారాధ్య-వాదప్ర-523 పుట)

అప్పుకవియుం బ్రమాదవశమున 'ధృవ - ధృత'; 'ధృవ - దేవకీ' అని ధ్రువశబ్దరేఫమును ఋత్వముగా భ్రమంచి యతి గూర్చినాఁడు. (చూ. ఈ సమీక్ష - పుట 67-68)

ఉ - వు యతి :

ఉండు, ఉరు ఇత్యాది శబ్దముల యాది స్వరమును వాడుకలో 'వుండు, వూరు' అనురీతి వకారాదిగా నుచ్చారణమబ్ది వ్రాయుదురు. అట్టి యుచ్చారణ భ్రమకు లోనయి కాఁబోలు నీక్రింది ప్రయోగములు చేయఁబడినవి.

గో,వుల గణియింప ధాతయును + నోపడు (భాగవత-ఉ-462)

కా,వునఁ జండాలుండు కాండు సందియము లే + దూహింప

(ధర్మఖండ పుట. 227)

దే,వునకు ననుంగువాడ నని + యుత్సుకతఁ (వృషాధిపశతకము-98)

ఒక్కనిడించి పో + వుటయ భీతిల్లి (నవనాథ-92-పుట)

ఇట్లే యప్పకవిమతమున నప్రశస్తము లనఁబడు ద డ ల, ర ఱ ల ప్రాస సాంకర్య ప్రయోగములు గలవు.

ప్రాసయతి

గీత సీసములందు మాత్రమే దీనికి బ్రయోజనము. యతిమైత్రికి మాఱు ప్రాస మైత్రిని గూర్చుట ప్రాసయతి. ఇది యొక యతిభేదముగాఁ జెప్పుట యనవసరము. చిత్రకవిపెద్దన, లింగమగుంట తిమ్మన మున్నగువారు ప్రాసయతిని గూడఁ జెప్పిరి.

ప్రాసభేదములు

కవిజనాశ్రయ కావ్యాలంకారశూడామణులందుఁ బ్రాసభేదములు చెప్పఁ బడవు. అనంతుడే మనకుఁ దెలియవచ్చినంతలోఁ దొలుత 12 ప్రాసభేదములఁ జెప్పెను. చిత్రకవి పెద్దన యనంతుఁడు చెప్పినవానినే యథాతథముగా గ్రహించెను. బహుగ్రంథ పరిశోధకుఁ డయిన యప్పకవి 17 ప్రాసభేదములఁ జూపెను.

ప్రాసభేదముల పట్టిక

అప్పకవి	అనంతుఁడు - చిత్రకవి పెద్దన
1. అర్థబిందు సమప్రాస	1 సమప్రాస
2. పూర్ణబిందు సమప్రాస	9 అర్థబిందుప్రాస
3. ఖండాఖండప్రాస	1 సమప్రాస
4. సంయుతాక్షరప్రాస	10 ఉభయప్రాస, 4 త్రిప్రాస
5. సంయుతాసంయుతప్రాస	.....
6. రేఖయుతప్రాస	6 సమలఘుప్రాస
7. లఘుద్విత్వప్రాస	7 వికల్పప్రాస
8. వికల్పప్రాస	5 ప్రాదిప్రాస
9. ఉభయప్రాస	.....
10. అనునాసికప్రాస	2 ప్రాసమైత్రిప్రాస
11. ప్రాసమైత్రిప్రాస	.....
12. ప్రాసవైరము	.....
13. స్వవర్గజప్రాస	.....
అప్పక-6	

అప్పకవి
14. ఋ ప్రాస
15. లఘుయకారప్రాస
16. ఆభేదప్రాస
17. సంధిగతప్రాస
.....
.....

అనంతకుడు - చిత్రకవి పెద్దన
3 ఋ ప్రాస
.....
2 ప్రాసమైత్రిప్రాస
12 సంధిగతప్రాస
8 బిందుప్రాస
11 సంయుతప్రాస

ప్రాసభేదముల సంగ్రహ వివరణము

1. అర్థ బిందు సమప్రాసము.—

వీక-తాకి-ఇట్లు అరసున్న యన్ని పాదముల ప్రాసలోఁ గూర్చుట.

2. పూర్ణ బిందు సమప్రాసము.—

పాండు-బృంద - ఇందీవర-నందన ఇట్లన్నిట నిండు సున్న ప్రాసలోఁ గూర్చుట.

3. ఖండాఖండప్రాసము.—

ఒక-చో నరసున్నయుండి ప్రాసలో నొక-చో లేకుండుట. లోకము - చీకటి.

4. సంయుతాక్షరప్రాసము.—

అన్ని ప్రాసస్థానముల సంయుక్తాక్షరము సమముగాఁ గూర్చుట. గర్గ - భర్గ,
చంద్ర - ఇంద్ర.

5. సంయుతాసంయుత ప్రాస.—

ప్రాసలో క్రూర సంయుక్త మొక-చో నుండి యొక-చో లేకుండుట. శ్రీకర -
లోకులు - ఈశ్వర.

6. రేఫయుత ప్రాస.—

ప్రాసలో నన్నిట క్రూరపడి గూర్చుట.

7. లఘు ద్విత్వ ప్రాస.—

విద్రుచు-అద్రుచు-ఇందు సంయుక్తపూర్వాక్షరములు రెంటును లఘువులు.

8. వికల్ప ప్రాస.—

వికల్పసంధినిబట్టి యేర్పడు ప్రాస.—

నక్ + మహిత - దిక్ష్మహిత, దిగ్ష్మహిత. దిక్ష్మహిత - యుగ్ష్మ.

9. ఉభయ ప్రాస.—

స - ష లకు, న - ణ లకుఁ బ్రాస.

.....ఈ ప్రాసభేదము చెప్పబడలేదనుటకు గుర్తు; కాని అనంతకుని ప్రాస
భేదము లన్నిటిని అప్పకవి సంగ్రహించెను.

10. అనునాసిక ప్రాస.—

భ క్తి + మురసంహారు - భ క్తిమ్మరసంహారు.

ఇట్టి సంధిగత సకారమునకు మకారాదేశమగునపుడు ద్విత్వ మకారముతోఁ
బ్రాస. భ క్తిమ్మర - తమ్ములు.

11. ప్రాసమైతిప్రాస.—

‘మ - ంబ’ లకుఁ బ్రాస; కమ్మ - అంబు.

12. ప్రాస వైరము.—

ర - ఱ లకుఁ బ్రాస చెల్లదు.

13. స్వవర్గజప్రాస.—

ద థ లకు, థ థ లకు ప్రాస.

14. ఋ ప్రాస.—

రేఫ ఋకారములకుఁ బ్రాస. ఆ ఋషి - చీరలు.

15. లఘు యకార ప్రాస.—

లఘులఘు యకారములకుఁ బ్రాస. ఆ యజు - శాయి.

16. అభేద ప్రాస.—

ల శ లకు, ల డ లకుఁ బ్రాస.

17. సంధిగత ప్రాస.—

దివిజ - శౌరివడవైచె (శౌరి + వడ) - సంధియందు అగమాదేశములుగా వచ్చిన
యక్షరములకుఁ బ్రాస.

అప్పకవి చెప్పక విడిచినవి కొన్ని కలవు. మఱి యాతఁడు చెప్పిన వానిని
గొన్ని యవసరము గానివియుఁ గలవు. అర్థబిందు సమప్రాసము, పూర్ణబిందు సమప్రాసము,
సంయుతాక్షరప్రాసము అని మూడు భేదములుగాఁ జెప్పటకంటె మూఁటినిజేర్చి సమ
ప్రాస మను పేరితో నొక ప్రాసగానే చెప్పట సముచితము. అదియుం గాక ఖండా
ఖండప్రాస కర్థబిందుప్రాస యని యనంతునివలె నామకరణము చేసి యుండవచ్చు.

ఖండాఖండప్రాస

ఆరసున్న పూర్వమందుఁగల హల్లునకును, అరసున్న పూర్వమందు లేని హల్లు
నకును గూర్చు ప్రాస. అప్పకవి లక్షణ మిట్లున్నది.

“నిడుపులు నరసున్నలు దమ, కెడమనుగల కచటతపల కిలఁబ్రాసములై

తొడరును నిర్బిందువు లొ, క్కెడ ఖండాఖండసంజ నినశశినయ నా.” (3-302)

దీర్ఘముమీడి క చ ట త ప ల కే యీ ఖండాఖండ బిందు ప్రాస యప్పకవి యుపదేశించెను. కాని లక్ష్యములలో (తీగ - డాగు - నాగ - భోగ) గకారమునకు నిట్టి ప్రాస చూపబడియున్నది. (3-307) దీనిచే బరుషములకే కాక సరళములకును నీ ప్రాసమైత్రి చెల్లుబడి యగునని తలంపవలెను. అప్పకవి చెప్పలేదు గాని హ్రస్వములమీడి అర్థబిందుపూర్వక పరుష సరళములకు నీ ప్రాస చెల్లు నని కూచిమంచి తిమ్మన సర్వలక్షణసారసంగ్రహమున సవిమర్శముగ వ్రాసియున్నాడు.

“అర్థబిందువు నిర్బిందువగు పదముల, ప్రాసములు దీర్ఘములమీడఁ బలుకఁ జెల్లు ననుచుఁ దగ ముద్దరాజు రామన వచించె, హ్రస్వములమీడ నిటువలె నలరు రుద్ర (పుట. 19)

సంయుతాసంయుతప్రాస

క్రింద రేఫముతోఁ గాని లకారముతోఁ గాని కూడియున్న హల్లునకు రేఫ లకార సంయుక్తము లేక ప్రాస గూర్పవచ్చును. అప్పకవి యిందులకుఁ జూపిన స్వీయోదాహృతి.

పాడి ద్రచ్చఁగనిమ్మ నా+తండ్రి కృష్ణ
వేడుకొనియెద నందాకఁ+బండ్లు తినుము
దుండగవుఁజేష్టలును నోటి+గాండ్రతనము
మెండుగాఁజొచ్చె నీకు నై+దేండ్ల కనఁగ.

(3-315)

క్రారవడితోఁగూడిన హల్లులకు మాత్రమే క్రారలేని వానితోఁ బ్రాసమైత్రి వాలాయముగాఁ బ్రయోగములందుఁ గానవచ్చెడు. ‘మెండు - వీండ్లు’ వంటి లకార సంయుతాసంయుతప్రాస ప్రామాణిక గ్రంథములం దున్నట్లు లేదు; అప్పకవിയొ నందులకు నితర కవుల లక్ష్యములు చూపలేదు. మఱి మొదటి రెండుపాదములలోఁ బూర్ణార్థ బిందు ప్రాస ఘటింపబడియున్నది. ఇట్టి ప్రాస యప్పకవి చెప్పలేదు. కాని పూర్ణార్థ బిందుప్రాస నన్నిచోఁడాది శివకవుల గ్రంథములలోఁ బ్రయుక్తమైయున్నది.

పాడిగ—మూడు—బ్రహ్మాండము—భాండము.

(కుమారసంభవము-6-157)

పాండురాంగంబైన—పాడిగా వెలుంగును.

(బసవపురాణము)

అప్పకవి చెప్పిన సంయుతాసంయుతప్రాసలో రేఫ సంయుక్తములోఁ గ్రిందిది. శివకవుల ప్రయోగములలో మీద రేఫ గల సంయుక్తమునకు (భర్గ) అట్టి రేఫతోఁ గూడని హల్లుతోఁ బ్రాసమైత్రి చూపబడుచున్నది.

భర్తృండు—తర్తంగా—నుగ్గాడ—మృగ్గింతు. (కుమార-11-34)

ఇవ్వసుమతి—పువ్వ—సర్వజ్ఞ—ఎవ్వడు. (శివతత్త్వ-196)

కర్జంబు—బిజ్జల—బుజ్జగించు—నిర్జివి. (బసవ)

అప్పకవి యిట్టివానిని సంగ్రహింపలేదు. శివకవుల గ్రంథముల నాతఁడు చూడ లేదో, లేక చూచియు దత్ప్రియోగము లప్రశస్తములని మానెనో?

ఉభయ ప్రాస న-ణ; స-ష.

వ్యాకరణసూత్రములచే నాదేశమైన ణకారమునకును గేవల నకారమునకును బ్రాసమైతి చెల్లును; అట్లే యాదేశ వకారమునకు గేవల సకారమునకుఁ జెల్లును.

‘ప్రాణవల్లభుఁగొని చన్న + దానవేంద్రు.’

ప్ర + అన - ప్రాణ; ఇందు నకారమునకు ణకార మాదేశమయ్యె.

“వస్తుధా—విష్టమ”. వి + సమ - విషమ.

ఇట్లుటచే శబ్దసిద్ధములైన న-ణ లభి (మనము - గుణము) స-ష లకు (అసమ - ఝష) నీ ప్రాస చెల్ల దని భావము.

ఛందఃకర్త లందఱు ట్టి యీ ప్రాసభేదమును నిర్వచించిరి. కాని ప్రయోగము నందు సీద్ధ వకార ణకారములకును బ్రాసమైతి గలదు.

పెనఁగు తీఁగలు దొడ్డ + ఫణులుగఁగ (కుమార-4-101)

గుణవత్సాత్రులఁ బూజించిన (శివతత్త్వ-137)

దనుజుల... నిర్దుణత (భాగవత-6.276)

మనకుఁ గలయట్టి భాంధవ + గణము (మొల్లరామా-యుద్ధ-1-88)

4. పద్యపరిచ్ఛేదము

ఇందు గణములు, పటప్రత్యయములు; వృత్తములు, జాత్యుపజాతులు, చిత్ర బంధ గర్భకవిత్వములు అను సంశయములఁగూర్చి విపులముగాఁ జెప్పబడినది.

పద్యలక్షణములు ఛందఃకర్తలు కొందఱు తేకపాదముతోను, గొందఱు రెండు పాదములతోను, మఱికొందఱు నాల్గు పాదములతోను జెప్పిరి. ఒక పాదముతోఁ జిత్రకవి పెద్దన, సగము పద్యముతో భీమన, విన్నకోట పెద్దన, నాల్గు పాదములతో అనఁతుఁడు, అప్పకవి పద్యలక్షణముల రచించిరి. సమవృత్తములు కోట్లకొలది కలవు. సర్వసమవృత్త సంఖ్య 134217726. కోట్లకొలది వృత్తము లున్నను, సుమారు రెండు వందల వృత్తములకంటె గొక్కువ యెవ్వరు చెప్ప లేదు. అప్పకవి 186 సమ వృత్తములనే వ్రాసెను. ఇవికాక యర్ధసమ విమాది గౌణవృత్తములఁ బ్రవృద్ధించెను.

అప్పకవి ప్రతిపద్యలక్షణమును సమగ్రముగాఁ జెప్పను. భీమనాదులు గొన్ని పద్య
లక్షణములలో యతిని నిర్దేశింపరైరి. అప్పకవి యతిస్థానమును జెప్పని పద్యలక్షణము
గానరాదు. ఒక వృత్తమునే భిన్న నామములంటచే వేరుగా భ్రమించి, వేర్వేరు
వృత్తములుగా అప్పకవి కొన్నింటిని వ్రాసెను. శశివదన - సురలత; రుక్మవతి - చంపక
మాలి; కాంతి - కలితాంత; భద్రకము - చంద్రిక ఇందు రుక్మవతి (6-యతి) -
చంపకమాలి (7); భద్రకము (7) - చంద్రిక (9) గణభేదము లేకున్నను యతి
భేదము గలిగియున్నవి.

పద్యలక్షణములలోఁ గొన్నివిశేషములు

పద్యకము : అప్పకవి 11 యతి చెప్పెను.

నభజజాగగణ యుక్తిఁబి+నాకి విరామక.

నన్నయ 8 యతి పాటించెను.

కొడ కుపల్కవిని+కూడదునాక దురాత్ముడై

(ఆది. 6-230)

పు ధ్వి

సంస్కృతచ్ఛందములందు దీనికి 8 పై యతి చెప్పబడినది. తెనుఁగు సంప్రదా
యము మేరకు 9-వ యక్షరము యతి గావలెను. తెనుఁగు ఛందఃకర్తలు యతిస్థానము
12-వ యక్షర మని చెప్పి యున్నారు. 'జసల్ జనయవంబు లుష్ణకర+సంఖ్య విక్రాం
తులక్' అని అప్పకవి. నన్నయ 12 యతిని పాటించెను. అల్లసాని పెద్దన,
క్రీడాధుఁడు, తేనాలిరామకృష్ణుఁడు మున్నగువారు 9 యతిని గూర్చిరి.

మానినీ కవిరాజవిరాజితములు

ఈ రెండు నొకే నడక గల వృత్తములు. మానినీ ప్రథమగురువును రెండు
లఘువులుగా మార్చినఁ గవిరాజవిరాజిత మగును. ఈ రెండు వృత్తములకుఁ గొందఱు
మూఁడు యతులు, కొందఱు నొకే యతి పాటించిరి. మానిసికి విన్నకోట పెద్దన, అనం
తుఁడు 3 యతులు నిర్దేశించిరి. అప్పకవి 13-వ చోట నొక యతినే చెప్పెను. కవి
రాజవిరాజితమునకు విన్నకోట పెద్దన, అనంతుఁడు, చిత్రకవి పెద్దన, అప్పకవి
3 యతులు నియమించిరి. నన్నయ యొక యతినే కూర్చెను. తిక్కన యుభయరీతుల
రచించెను.

క్రాంతపదము

సంస్కృతమున నీ క్రాంతపదము 25-వ ఛందములోనిదిగా నున్నది కాని,
తెనుఁగున 24-వ ఛందములోనికి మారినది. తెనుఁగులో 25-వ ఛందములోని

క్రొంచపద మెందును గానరాదు. క్రొంచపదము తిక్కన నన్నిచోడాది ప్రాచీన కవులును, భీమనాది ప్రాచీనచ్ఛందః కర్తలును వ్రాసియున్నారు.

సంస్కృత క్రొంచపదము

క్రొంచపదాభ్యాసానననాన్తా విషుశర వసుముని విరలిరిహభవేత్.

(వృత్తరత్నాకరము)

తెనుఁగు క్రొంచపదము

పంచశరాభా - సంచితపుణ్యా - భ మ స భ న న న య - పరిమితమైనన్.

క్రొంచపదాఖ్యం - బంచితమయ్యెన్ - గ్రమయతి దశవసు-శలితముగాఁగన్.

(కవిజనాశ్రయము)

సంస్కృతములో - భ మ స భ న న న న గ

(గణములు)

తెనుఁగులో - భ మ స భ న న న య

(గణములు)

సంస్కృత క్రొంచపదము కడపట 'నగము' తెనుఁగులో 'యగణము'గా మారినది. రెంటికి 5 మాత్రలే. కాన నడకలో భేదము తెలియరాదు. తెనుఁగు ఛందోగ్రంథములలో దీనికి 10, 18 పై యతులు నియమింపబడెను. కాని 5 పైఁ బ్రాసయతియు లక్ష్యములం దెల్ల యెడలఁ గూర్పబడి యున్నది. తిక్కనాదులు నీ ప్రాసయతిని గూర్చియున్నారు. చూడు.

కారవసేనా-వీరులు లావుం-గడిమియుఁ జలమును-గడఁక యెలర్పెన్

ధీరతసాంపుం-గూరతపెంపుం-దెగవయు నెఱుపఁగఁ-దెరలకవీరకన్.

(స్త్రీ-1-166)

అప్పకవి క్రొంచపదములో నీ ప్రాసయతి పాటించబడలేదు.

పంచమకేశుం డిచ్చిన భాస్వ - ద్వరమున మనమున - బవరముగోరెన్

పంచనతో బాణాసురహస్త - వ్రజములు దఱిగెను - వడిహరియంచున్.

(4-357)

ఎఱ్ఱన హరివంశములోఁ క్రొంచపదమునకు 5 పై యతి యుంచినాఁడు; ప్రాసయతి పాటించలేదు.

(ఉత్తరభాగము-9-259)

.. 'సారవివేకా - సౌఖ్యవిలోకా - సకలిపుభయద - సమదసమీకా.'

ఇంక నన్నిచోడ కుమారసంభవములోని క్రొంచపదయతి నిలక్షణముగా నున్నది.

‘చంచుల నాస్వా-దించుచు లేఁ దూండ్లకరువు ప్రియులకు - నలఁదుచుమైరో’
 . మాంచములోలిం - గంచు కితంతై, పొడమఁగ నలరుఁచు - బులిసములంగ్గి.
 (10-20)

ఇందు 5 వైఁ బ్రాసయతి యున్నది. బహుయతులుగల వృత్తములందు పల్కె
 బాద ప్రథమాక్షరమునకు 11, 19 స్థానముల యతి మైత్రిచేయఁబడక, 11-వ
 యక్షరమునకు 19-వ యక్షరము ప్రత్యేకపాదమందువలె యతి కూర్పఁబడినది.
 నన్నిచోడ్చుని యీ యతినియతి ‘మూరారేః తృతీయః పంథాః’ అన్నట్లున్నది.

సరసిజము

క్రాంచ పదమువలె నిదియు 24-వ ఛందములోనిది. ఈ రెండు వృత్తములకు
 మాత్రాసంఖ్య యొక్కటే; నడక సమానము. దీనికిఁ బ్రథమ దశమునఁ బ్రాసయతి
 కవిజనాశ్రయాదులందును దిక్కన భారతమునను బాటింపఁబడియున్నది.

మూరారాకారా-చార్తుఛరిత్రా-మతయన న న న న - మహిమతి రఛనన్
 సారంబై నన్ - సూరికపీం ద్రుల్ - సరసిజమని వినఁ - జదివిరిసభలన్.

(కవిజనాశ్రయము.)

అప్పకవి సరసిజమునకును బ్రథమదశప్రాసయతి పాటింపలేదు.

మధ్యాక్కర

ఛందఃకర్తలందఱివలె నప్పకవియు 11-వ గణము తరువాతి యక్షరము యతి
 స్థానముగాఁ జెప్పినాఁడు.

“మునుపుగాఁ బ్రాసంబుగూర్చి+మూఁటిపై విరమంబునిల్పి.” (4-464)

కాని నన్నయ భారతములో మధ్యాక్కరలలో 4-వ గణము తరువాతి
 యక్షరము యతి గూర్పఁబడియున్నది. ఆరణ్యపర్వశేషమున ఎఱ్ఱన మధ్యాక్కరలో
 11-వ గణముమీఁద యతి పాటించెను. నన్నయ చింతామణి ననువదించుచు నన్నయ
 గ్రంథమును బరిశీలించిన యప్పకవి యీ మధ్యాక్కర యతిస్థాన విషయమున నన్నయ
 మతము నేల చెప్పలేదో? మధ్యాక్కరలను గ్రంథములందు నన్నయ యెఱ్ఱన లిద్దఱే
 వాడిరి.

ధరణిః జ,రాచర, భూత, సంఘంబుఁ+దమవిషవహ్ని - (ఆదిపర్వ-2-185)

అనదృశ, లేజాఁడు, బ్రహ్మ+త్యాగీక, సహిరుడై, కడఁగి.”

(ఎఱ్ఱన-ఆరణ్య-4-310)

తరువోజ

“శతమఖత్రయంబు - జలజాప్తుఁ డొకఁడు
 శతమఖత్రయమిందఁ - జను విశ్రమంబు,
 శ్రుతిభ నీ యడుగులూ - పుంగ రెండుగూర్పుఁ
 బ్రతిమీఱ నొక్కొక్క - పాదమై తనరు
 చతురంఘ్ర) లీరిలి - జతకూర్చి సుకవి
 చతురవాచారూఢి - జలజాత్తు నుతులఁ
 గృతులందుఁ దరువోజ - నీయోజ నెసఁగఁ

గృత కృత్యుడై చెప్ప - క్షీలినెల్లసభల. (4-461)

శతమఖత్రయ మింద విశ్రమం బని లక్షణములోఁ గలదు. ఈ పాఠము పొరపాటు. తొలుత రెం డింద్రగణములమీద యతి యున్నది గాన ‘శతమఖద్వయ మింద’ అని యుండునేమో యనుకొనవచ్చుఁ గాని యదియు సరిపడదు. తరువోజకు రెండేసి గణములపై మూడుచోట్ల యతులుండును. ‘శతమఖద్వయ’ అను పాఠమున నట్టి యర్థము కుద్దురదు. మఱి యప్పకవి తరువోజలో ద్వీపదవలె బూర్వా ర్థోక్తార్థములందుఁ బ్రాస కూర్పబడియున్నది. ఇది యక్కఱలేదు. చూ. నన్నయ భారతము.

“ఈ విల్లు మోపెట్టి-యేనుబాణముల - నీయం త్రమత్స్యంబు - నేసినవాడ
 భావజప్రతిముడి-బృలకుడగిన-పతి యిది మునిశక్తిఁబడసినవిద్య.”

(ఆది-7-170)

ఇంకను అప్పకవి చెప్పిన ఛందోవిషయములందు విమర్శింపవలసిన సంగతు లనే కములు గలవు. ఆ ఛందోలక్షణవిశేషములు నా ‘తెలుగుభాషలోనిఛందోరీతు’ లను గ్రంథములో సర్వంకపముగఁ జర్చింపబడినవి జిజ్ఞాసువులం దరయుదురుగాక.

5. సంధిపరిచ్ఛేదము

యొక్క : షష్ఠీవిభక్తి ప్రత్యయమైన యొక్కకు లోపము నిత్యముగాఁ బ్రాచీన గ్రంథములందు సర్వత్ర గానవచ్చుచున్నది.

“పద బాంధవసుతయొక్క భద్రయొక్క బాంబవతియొక్క యనుశేషవృత్తులందు.”
 (5-28)

ఈ విధముగా యొక్కను శేర్చి వాడుట ప్రాచీన సంప్రదాయము గాదు.

విభక్తులలో ద్రుతప్రకృతికములు (5-59). ఇందు 'అందుకే, నా' అను ప్రత్యయములు చెప్పబడలేదు. లోపల-లోపలి.

చేత-తోడ-వలన లకు మూటికే 'యలుక్సమాసమున నిత్యము చెప్పబడును. ఇందు 'లోపల' ప్రత్యయముగూడఁ జేర్పబడినది.

'భాగవతుల లోపలి గణనయు.' (5-85)

పూనుచు - పూంచు 'పూంచు' అని సబిందుకముగాఁ జెప్పరాదన్నాఁ డప్పకవి. 'పూంచు' అని యీక్రింది తిక్కన పద్యములోఁగలదు.

'కాంచన జాలాలంకృత చంచత్తను లీల మెఱయు జవనాశ్వములకే
బూంచి రథంబున. (విరాట. 4-45)

ప్రథమపురుషేకారసంధి

'నిత్యమనుత్తమపురుష క్రియాస్వితః' అని చింతామణి. దీని ననుసరించి ప్రథమ మధ్యమపురుషముల ఇకారమునకు సంధి నిత్యముగావలయు. నన్నయచింతామణి ప్రథమ పురుషమునందలి యిత్తునకు నిత్యసంధి విధించుటచే 'కూర్చుండిరి యొండొరుం గదిసి' అను శ్రీనాథుని ప్రయోగము సరిగాదని యాక్షేపించినాఁ డప్పకవి. (5-64-65) అప్పకవి కథర్వణ కృత వికృతివివేకము లభింపలేదు కాబోలు ! అందు 'ప్రథమే చోత్తమే చైవ క్రియేతో వా భవేచ్ఛ్యతి' అని చింతామణి సూత్రము నవరింపఁ బడినది. ప్రథమోత్తమపురుషముల క్రియలయిత్తునకు సంధి వైకల్పిక మని కరువాత వ్యాకర్తలు సూత్రించిరి. శ్రీనాథు నాక్షేపించిన యప్పకవి కీక్రింది తిక్కన ప్రయో గములు గోచరములుగాలేదు కాబోలు.

గురుభీష్మాదులు సూచుచుండ సభ మీకుం గీడునాఁడట్లు ము
ష్కరులై చేసిరి యంత చేసియును. (ఉద్యోగ. 3-36)

అరుగుదెంచిరి యద్దేవు నర్థిగొలువ. (మాసల. 77)

నన్నయభట్టారకుడే భారతమున నీసంధి వైకల్పికముగాఁ బ్రయోగించిన స్థలముఁ జూపట్టి పీఠేశలింగముపంతులు భారతప్రయోగమునకు విరుద్ధముగా సూత్రంపఁ బడిన చింతామణి నన్నయ కర్తృకముగాదని కవులచరిత్రలో వ్రాసిరి. ఆప్రయోగము.

అంతఁ గొంద. అధిక హాస్యంబు నేసిరి

యడవి నేమి రోసెదనిరి కొంద యు. (ఆరణ్య. 2-403)

ఇందులకు శ్రీవజ్రుల చివరీతారామస్వామిశాస్త్రిగారు చింతామణి విషయపరిశోధనాదిగ్రంథములందు సమాధానము వ్రాసిరి. 'హాస్యంబుసేసిరి' అనుచోటఁ బాదాంతము వాక్యాంతము నగుటచే సంధిచేయ నక్కఱలేదని 'హాస్యంబుసేసిరి, అడవివేమి' అనురీతి యుండునని తత్కారణమునఁ జింతామణి సూత్రమునకు బాధకము కాదని శాస్త్రులవారభిప్రాయపడిరి. ఇట్టి ప్రశ్నమపురుషేకారసంధ్యభావము పాదమధ్యమునఁ జూపినంగాని యాంధ్రకవులచరిత్రకారులు కృతార్థులు కానోపరని యట్టి ప్రయోగములు నన్నయ భారతమున శశవిహితప్రాయములని శాస్త్రులవారు వ్రాసిరి. శాస్త్రులవారి విమర్శ యుక్తి సహము గాని

'అవనిసురులకు నిచ్చిరియందుఁ గొందఱు.

(ఆది. 7-133)

అను ప్రయోగ మీసంధిసందర్భముననే కవిసంశయవిచ్ఛేదములో అడిదము సూరకవి యుదాహరించెను. ఇది పాదమధ్యములో నున్నది. దీనిని శాస్త్రులవారు చూడలేదు కావలె. వారి కీ ప్రయోగమును 1942 లోనేఁ దెల్పితి. సమాధానము లేదు, సరిగదా ! ఇటీవలి వ్యాకరణసంహితలోనైన దానిని సంగ్రహింపలేదు.

అప్పకవి యుత్తమపురుష బహువచన క్రియేకారసంధి నిత్యమని చింతామణిలో లేని శ్రొత్త మత మొకటి సృష్టించెను (5-62, 63). ఇది ప్రమాదము. నన్నయ యుత్తమపురుష బహువచనకేకారమునకు సంధి వికల్పముగాఁ బ్రయోగించెను. చూ.

జంటపన్నిదంబు సఱచితి మిట్టుగా.

(ఆది. 2-34)

త్రిలోకముల కధికుఁజూచితిమి యొక యెఱుకున్.

(ఆది. 5-239)

ఇందు సుఖమండితమి యొరు లెఱుంగకుండ.

(ఆది. 6-242)

అను క రణ సం ధు లు

సూ. అహమాదీనాం ద్విత్వం లోపో నమ ఆదికే విసర్గస్య.

ఈ సూత్రము ననువదించుపట్టున అప్పకవి యీక్రింది విధముగా రచించె.

'అనుకరించెడుచోట నవ్యయాదుల కొనఁ

గల బొట్టుగవకు దీర్ఘంబులకును

పచ్చు లోపము కేశవాయ తుధ్యం నమ

యనఁగ రామోఽఘ సంహర్త యనఁగ.' (5-98)

చింతామణిలో నమశ్శబ్దాదుల తుధివిసర్గకు ననుకరణమున లోపము చెప్పబడి నదేకాని దీర్ఘాంతశబ్దముల విషయము సృశింపబడలేదు. తుది దీర్ఘమునకు హ్రస్వము

గలుగునని యప్పకవి చెప్పట యమూలకమును నిర్మూలమునగును. 'రామోఘసంహర్తా' యను ననురీతి దీర్ఘాంతముగా నుండునేకాని 'సంహర్త' యనురీతి హ్రస్వముగాదు. ఇందే కాక, యిక రెండుచోట్ల అప్పకవి హ్రస్వముచేసి ప్రయోగించి యున్నాడు. — న హరేస్తు పరస్తాత యనుట (పీ. 27), కవితైవవిద్యయనుచు (1-53). అప్పకవి వ్రాసిన లక్ష్యలక్షణములఁ జూచియే నూరి బాలవ్యాకరణములో 'అనుకృతిని నిధుదకుం గుఱుచ యగునని యొకండు వలెక నది నిరాకరంబు. దుర్బలస్య బలంరాజా యన వినఁ' (సంధి-54) అని వృత్తి రచించె నన నొప్పును.

అప్పకవి కవిత

అప్పకవీయము లక్షణగ్రంథమయ్యును నిందలి కవిత మృదుమధురము. సాధారణముగా లక్షణగ్రంథములలోని పద్యములు ఛందోబద్ధములు మాత్రమే. అందు యతి ప్రాస పూజాకుసుమములు, జల్లిపల్కులు మొందుగా నుండునని పండితుల తలంపు. ఇతర గ్రంథములవల్ల నట్టి యభిప్రాయము నిజమే కావచ్చుగాని యందుల కప్పకవీయ కవిత యపవాదము. అమూల్యగ్రంథము పద్యముల చక్కని కుంటువడని నడకగలవై యున్నవి. అప్పకవి పోతన భాగవతము రేఫతికారసాంకర్యముచే నాది లాక్షణికు లుదాహరింప మానిరని చెప్పినను 'సలక్షణంబుగా కిమ్మహి నేమిటం గొదవ' యను నుదాత్తభావము గలవాడై పోతన కవితారీతిని సంత్యానుప్రాసాది శబ్దాలంకార భూయిష్ఠముగాఁ దన లక్షణగ్రంథములోని పద్యముల వ్రాసెను. లక్ష్యములందు దశమస్కంధములోని కృష్ణ చరిత్ర ఘట్టములు మొందుగఁ గలవు. కవిస్తుతిలో సహజపాండిత్యుని సంస్థరించెను. లక్షణభాగమున నిక్కమైన రసాలంకారాత్మకకవిత లేకున్నను గ్రంథావతారికా భాగమున నట్టి కవిత రాణించుచున్నది.

పట్టుక (పీ. 21), పంచుక, ఎక్కుక (1-107), చేర్చుక (2-121) రెలుసుక (2-383), 'కొని' కి మాటుగా 'క' ప్రత్యయము, వీటిలోపల (వీని లోపల-4-453), జాల్వారేపల్లెను (4-509), చనుదెంచానంధము (చనుదెంచు నానందము - పీ-5) వాగుకు (వాగునకు - 4-360) తన రారజా (తనరారు నజా-4-419) పందొమ్మిదో ఛందము (4-585) కొంచెపడుగులు (4-453) జాత వేదోక్త (4-524) గ్రంథవిస్తారశంక (విస్తర-1-40) మున్నగు విలక్షణప్రయోగములు కొన్ని కానవచ్చెడు.

అప్పకవీయములో నేవో కొన్ని దోషములు లేకపోలేదు. కవియే యిట్లు చెప్పినాడు.

‘కాళిదాసమయూరాదికవులకైనఁ, గలవు తప్పలనంగ నన్యులకు లేవె

దిద్దఁదగుదాని దిద్దఁడు దిద్దరాని, యెడల నా నేరములు త్నమియించుటొప్పు.’

ఈ గ్రంథమున నాకుఁ గానవచ్చిన కొన్ని దోషములను ఛందోభంగములను లక్షణవిపర్యాసములను అప్పకవి సూచించినట్లు వీలయినంత సవరించితి.

ఆసవరణలేవో గ్రంథమున నాయాపుటల యథస్సూచిలోఁ దెలుపఁబడి యున్నవి. నాసవరణలకు (రా) అను గుర్తుంచఁబడినది. సవరణలలోఁబూర్వపాఠములను సయితము చూపితిని. గ్రంథము పఠించునపు డాసవరణల నథస్సూచిలోఁ బరికింపఁగోరెద.

‘అప్పకవీయము సవరణలు’ అనుపేర నందలి కవిలేఖకాది భ్రమప్రమాదజనిత పాఠములను సవిమర్శముగ నుల్లేఖించి వావిళ్ల సంస్థవారికి అప్పకవీయగ్రంథమునకుఁ బ్రత్యేకానుబంధముగ ముద్రింపనిచ్చితి. నా వ్యాసమును బ్రకటింపక, యందలి సవరణలను వావిళ్ల వారి యప్పకవీయ పంచమముద్రణములో గ్రంథాంతమున నాపేరు చెప్పక శుద్ధపత్రములోఁ జూపిరి. అందులకు బాధ్యుల నాఁడు వావిళ్లముద్రాలయ మునఁ బండితులుగాఁ బనిచేయుచుండిన కృష్ణమాచార్యులను వ్యాకరణవిద్యా ప్రవీణు లొకరు. వా రంతటితోఁ దృప్తినందక గ్రంథముఖమునఁ బీఠిక వ్రాయుచు నా సవరణ ములలోని రెండు మూడు ప్రసంగముల సంగ్రహించి స్వోపజ్ఞముగ వెలయించుకొని కృతార్థులు కాఁజొచ్చిరి. ఆచార్యుల యవహరణ మహాకార్యమునుగూర్చి ‘సత్య సందేశ’ మనుశీర్షికతో నావ్రాసిన వ్యాసము 1-6-1953 త్రిలింగపత్రికలోఁ కీ. శే. సహృదయులు కళాప్రపూర్ణులు శ్రీవావిళ్ల వేంకటేశ్వరశాస్త్రులుగారి సమ్మతిచేఁ బ్రకటింపఁబడెను. ఇప్పు డీ గ్రంథముద్రణమున ఆ సవరణలన్నియు సంగ్రహింపఁ బడెను. మఱియుఁ బ్రస్తుతంబగు సప్తమముద్రణములో ముం దాఱవముద్రణలో లేని కొన్ని సవరణలు కూర్పులుచేర్పులు గలవు. ఇందు మిత్రులు శ్రీమల్లాది రామకృష్ణ శాస్త్రిగారు దయతోనిచ్చిన సూర్యాలోక మను ముద్రాక్షరశాలయందు ముద్రితమైన అప్పకవీయము ప్రతిలోని పాఠములు సంప్రదింపఁబడెను. ఆ ప్రతి రేకము రామానుజ సూరిగారిచేఁ బరిష్కరింపఁబడి 1859-వ సం॥లో ముద్రితము. మఱి యిటీవల నా పరిష్కరించిన యాఱవముద్రణప్రతిని జూచిన సహృదయులు శ్రీహన్నాబాద నాగలింగశివయోగిగారు (మహాబూబ్ నగర్) తమవద్దనున్న యప్పకవీయ తాళపత్ర లిఖితప్రతిని నాకు దయతోఁబంపిరి. అందు 3 ఆశ్వాసములు కిందిన్నూనముగఁ గలవు. అందు ఆరసున్న (౮) ఈరీతిగా లిఖింపఁబడియున్నది. శకటరేఫము సయితము వ్రాతలోఁ గలదు. అం దున్నంతభాగముఁ బరికించి పాఠభేదము లున్నచోట

నధస్సుచిలో నూచించితి. ఈ యవ్యాజ సాహిత్యసాహాయ్యము సలిపినందులకు శ్రీ
నాగలింగశివయోగిగారికిఁ గృతజ్ఞుఁడను.

ఈ గ్రంథము నామూలాగ్రము. పరిష్కరించి సముచితమగు సమీక్షను వ్రాసి
యాయఁగోరి నా కీ యవకాశము గలిగించినందులకు వావిళ్ల వేంకటేశ్వరశాస్త్రిల
ట్రస్టువారికి మామక కృతజ్ఞతాపూర్వక వందనము లర్పించుచున్నాఁడను.

పూర్వముద్రణములోని గిడుగువారి పీఠికయు నిందుఁ బొందు పఱుపఁబడినది.
అందు లేని కొన్నివిశేషములనే ప్రధానముగ నా సమీక్షలో నుల్లేఖించితిని. కొన్ని
పట్లఁ బ్రకారాంతరమునఁ బునరుత్తు లుండనగును. అప్పకవీయ లక్షణములఁగూర్చి
పరామర్శింపవలసిన విషయము లెన్నో కలవు. ఆటంచేసిన గ్రంథవిస్తరమగును. అప్పక
వీయ చ్ఛందోభాగములోని (పద్య యతిప్రాసలక్షణములు) విశేషములఁ బర్యాప్తముగ
నెఱుఁగఁగోరువారు నా రచించిన 'తెలుఁగుభాషలోని చ్ఛందోరీతులు' అను
బృహద్విమర్శనాత్మకగ్రంథమును దప్పక పఠింపఁదగును. అం దప్పకవీయములోని 3-4
అక్షాసములలోని ప్రతివిషయము కూలంకషముగఁ బరామర్శింపఁబడెను.

అప్పకవీయము నా పరిష్కరణసమీక్షలతో 1962 లోఁ దొలుత వావిళ్ల
వారు ప్రకటించిరి. మఱుల నిష్పాదు మఱికొన్ని సవరణలతో విపులసమీక్షతో వావిళ్ల
సంస్థ వారి కోరిక మేరకు నేడవ ముద్రణమునకు గ్రంథము సిద్ధముచేసి యిచ్చుచున్నాను.
క్రమ్మఱు నిట్టిభాగ్యమును గలిగించినందులకు శ్రీ వారికి నాదు ధన్యవాదములు.

మదరాసు.
23-10-66.
(విజయదశమి.)

విద్యా రావూరి దొరసామిశర్మ, ఎం. ఏ.,

ఆంధ్రోపన్యాసకుఁడు,
వైష్ణవకళాశాల.

విషయ సూచిక

విషయసంఖ్య.	పుటసంఖ్య.	విషయసంఖ్య.	పుటసంఖ్య.
ప్రథమాశ్వాసము		28 దేశభాషావిశేషంబులు	27
1 పీఠిక	1	29 భాషాష్టకోత్పత్తివివరణము	28
2 బ్రహ్మదిస్తవము	3	30 ప్రకృతివికృతిభేదంబులు	30
3 కవిస్తుతి	4	31 తద్భవస్వరూపము	"
4 గురుస్తుతి	"	32 ప్రాకృతవ్యాకరణసూత్రంబులు	31
5 స్వప్నప్రకారము	5	33 త్రిలింగశబ్దతద్భవము	38
6 భగవద్వాక్యము	6	34 ఆంధ్రభాషాభేదచతుష్టయము	"
7 గ్రంథప్రభావము	"	35 తజ్జలక్షణము	"
8 కర్తృవంశావతారము	8	36 తత్సమలక్షణము	"
9 కవివిచారము	11	37 దేశ్యలక్షణములు	39
10 షష్ట్యంతములు	12	38 ఆంధ్రదేశ్యభేదంబులు	"
11 భాషాపరిచ్ఛేదమూలసూత్రంబులు	13	39 పూర్వకవిసమయసిద్ధపదంబులు	40
12 పూర్వగ్రంథనామసంగ్రహము	14	40 గ్రామ్యపదలక్షణము	41
13 ప్రబంధమహిమ	"	41 ఆగ్రామ్యపదలక్షణము	"
14 కావ్యభేదంబులు	16	ద్వితీయాశ్వాసము	
15 శబ్దార్థలక్షణాలంకారసీసమాలిక	17	42 పర్ణపరిచ్ఛేదమూలసూత్రంబులు	44
16 శబ్దార్థదోషసీసమాలిక	19	43 పర్ణసంజ్ఞలు	46
17 వాక్యలక్షణము	20	44 పర్ణోత్పత్తిస్థానంబులు	47
18 రసవివేకము	"	45 శుద్ధాంధ్రనిపితేభినయము	48
19 పంచవిధభావసీసమాలిక	"	46 అనుస్వారనిర్ణయము	"
20 శృంగారరససీసమాలిక	21	47 స్వరగుణితము	51
21 ఆప్యరససీసమాలిక	22	48 పంచాశద్వర్ణనిర్ణయము	52
22 నాయకనిర్ణయసీసమాలిక	24	49 ప్రాకృతోనాక్షరపరిగణనము	55
23 సుకవిమాహాత్మ్యము	25	50 ఆంధ్రభాషాపర్ణసంఖ్య	"
24 సత్కవిలక్షణము	"	51 క్రూరకొమ్ములు	56
25 సప్తవిధకవులు	"	52 ఋత్వాక్షరంబులు	57
26 కుకవినిరసనము	26	53 వక్రభేదంబులు	"
27 కవితాప్రశంస	"		

విషయసంఖ్య.	పుటసంఖ్య.	విషయసంఖ్య.	పుటసంఖ్య.
54 వ్యంజనలోపము	58	80 వర్ణములకు దేవమనుష్య	
55 ఒదాదేశ హ్రస్వంబులు	60	తిర్యగ్రారవగతులు	101
56 వక్రతమభేదంబులు	62	81 వర్ణములకు బ్రత్యేకఫలములు	„
57 కవర్గాక్షరభేదంబులు	„	82 వర్ణంబులకు బీజచక్రము	102
58 చవర్గాక్షరభేదంబులు	63	83 బీజాక్షరచక్రోద్ధారణము	„
59 టవర్గాక్షరభేదంబులు	66	84 వర్ణనక్షత్రాదులు	103
60 తవర్గాక్షరభేదంబులు	70	85 నక్షత్రాధిపతులు	104
61 రేఫభేదంబులు	75	86 కాయకాక్షరకూటంబులు	106
62 రేఫాక్షరసీసమాలిక	„	87 అక్షరకాంతికూటములు	„
63 హ్రస్వాక్షరములమీఁది రేఫము		88 అక్షరకులకూటము	107
లకు రూపములు	79	89 స్నిగ్ధరూక్షాక్షరంబులు	„
64 దీర్ఘాక్షరములమీఁది రేఫములకు		90 అక్షరచక్రకూటము	„
రూపములు	81	91 స్నిగ్ధాదిచక్రకూటము	„
65 అకారసీసమాలిక	83	92 అరివర్ణచక్రోద్ధారణము	108
66 కుఱుచలమీఁది అకారములకు		93 అక్షరదేవారిగణకూటము	„
రూపములు	86	94 గణనిర్ణయము	109
67 నిడుదలమీఁది అకారములకు		95 యోనినిర్ణయము	„
రూపములు	90	96 లింగనిర్ణయము	110
68 లకారభేదంబులు	95	97 అక్షరనక్షత్రదూరము	„
69 వకారభేదంబులు	„	98 అక్షరరాశికూటము	„
70 లఘులఘుభేదంబులు	„	99 రాశినిర్ణయము	„
71 రేఫలోపము	98	100 అక్షరగ్రహకూటము	111
72 క్రారవములకు లకారవకారములకుఁ		101 రాశ్యధిపతులు	„
గలభేదము	„	102 గ్రహమైత్రీనిర్ణయము	„
73 నూపులోనగువానిభేదంబులు	99	103 కృత్యాదివర్ణద్వయయోగ	
74 సకారభేదంబులు	„	లక్షణములు	112
75 హకారవివేకము	100	104 గ్రహకాంతికూటము	„
76 కావ్యాదిగ్రాహ్యవర్ణంబులు	„	105 గ్రహవర్ణంబులు	„
77 వర్ణాధిదైవతంబులు	„	106 బీజాక్షరకూటము	113
78 వర్ణలింగంబులు	101	107 బీజమైత్రీనిర్ణయము	„
79 వర్ణములకు నల్పప్రాణమహా		108 అరివర్ణశోధనచక్రకూటము	„
ప్రాణంబులు	„	109 ప్రశస్తకూటంబులు	„

విషయసంఖ్య.	పుటసంఖ్య.	విషయసంఖ్య.	పుటసంఖ్య.
110 సంయుతాక్షరవిశేషము	113	137 వర్గయతులు	134
111 శ్రీకారప్రభావము	114	138 బిందుయతులు	"
112 కృతిముఖప్రశస్తంబులు	"	139 తద్భవవ్యాజవిశ్రమములు	"
113 తత్త్వస్థానప్రయోగనిషిద్ధాక్షరంబులు	115	140 విశేషవళులు	135
114 దోషప్రభావము	118	141 అనుస్వారసంబంధయతులు	"
115 గుణావగుణబాహుళ్యవిశేషంబులు	"	142 అనునాసికాక్షరయతులు	136
116 మాతృకార్చనావిధానము	119	143 మువిభక్తియతులు	"
117 మాతృకానిర్ణయము	120	144 ముకారయతులు	137
118 న్యాసప్రకారము	"	145 మవర్ణవిరామములు	"
119 విప్రమాతృకాపూజామంత్రః	121	146 ఋజుప్రత్యేకభిన్నయతులు	138
120 రాజమాతృకార్చనమంత్రః	"	147 పెఱయతి	"
121 వైశ్యజాతిమాతృకారాధనమంత్రః	122	148 ఏకతరయత్యభేదవిరతులు	139
122 శూద్రమాతృకారాధనమంత్రః	"	149 అభేదవర్గయతులు	141
123 వాగ్దేవతాధ్యానముక్తం	123	150 ఊష్ణవిశ్రాంతిలు	"
124 ప్రబంధోపక్రమశుభకాలంబులు	"	151 సరసపడులు	"
125 సారస్వతౌషధంబులు	125	152 సుయుక్తవిశ్రామములు	142
తృతీయాశ్వాసము		153 యతినీయతి	"
126 యతిభేదములు	128	154 అంత్యోష్ణసంధిపడులు	"
127 స్వరవళులు	129	155 వికల్పవిరమణములు	143
128 స్వరమైత్రివళులు	"	156 ఉభయవళులు	144
129 స్వరప్రధానవళులు	"	157 పరరూపవిరతులు	"
130 లుప్తవిస్వరస్వరవళులు	"	158 ప్రాచీయతులు : ఉపస్వర్గములు	146
131 ఋవళి	130	159 నిత్యసమాసవిశ్రాంతిలు	147
132 ఋత్వసంబంధవళులు	131	160 క్యజ్ ప్రత్యయాంతములు	153
133 ఋత్వసామ్యవళులు	132	161 దేశ్యనిత్యసమాసవిశ్రాంతిలు	154
134 వృద్ధివళులు	"	162 నిత్యయతులు	157
135 వ్యంజనాక్షరవిరతులు	133	163 రాగమవిభాగానామాఖండవిశ్రమములు	158
136 ప్రాణివిరామములు	"	164 పంచమివిభక్తివిరామము	161
అస్పక—H		165 కాకుస్వరవళులు	"
		166 ప్లుతయుగవిశ్రామములు	163
		167 ప్రాసయతులు	"

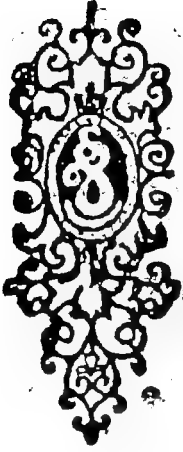
విషయసంఖ్య.	పుటసంఖ్య.	విషయసంఖ్య.	పుటసంఖ్య.
168 అగ్రహ్యవిరామములు	„	198 ఇతిహాసాదిస్వరూపము	183
169 అగ్రహ్యవర్గవశులు	164	199 ప్రథమప్రత్యయోద్ధారణము	185
170 అగ్రహ్యసంబంధవశులు	„	200 చైస్థికగణములు	186
171 అగ్రహ్యవర్గచతుష్టయవశులు	„	201 ఉపగణోత్పత్తిప్రకారము	„
172 అగ్రహ్యభేదవర్గయతులు	„	202 స్వభావగణప్రస్తారము	187
173 ప్రాసస్వభావము	166	203 సూర్యేంద్రచంద్రగణప్రస్తారము	188
174 ప్రాసపూర్వాక్షరనిర్ణయము	166	204 గురులఘువర్గనిర్ణయము	„
175 ప్రాసాక్షరస్వరమైత్రి	„	205 సర్వగణలక్ష్యంబులు	189
176 ప్రాసభేదంబులు	167	206 గణాధిదేవతాఫలంబులు	„
177 సమప్రాసములం దర్థబిందు ప్రాసము	168	207 అష్టగణలక్షణంబులు	192
178 పూర్ణబిందుప్రాసము	„	208 దేవతాంకితనియమంబులు	195
179 ఖండాఖండప్రాసము	„	209 నరాంకితనియమంబులు	„
180 సంయుతాక్షరప్రాసము	169	210 గణయోగఫలములు	„
181 సంయుతాసంయుతప్రాసము	„	211 దోషాదోషబాహుళ్యఫలంబు	197
182 రేఫయుతప్రాసము	170	212 షట్ప్రత్యయములు	203
183 లఘుద్విత్ప్రప్రాసము	171	213 వృత్తసంఖ్యాప్రత్యయము	„
184 వికల్పప్రాసము	„	214 తత్తచ్చందోవృత్తసంఖ్యాసీసమాలిక	„
185 ఉభయప్రాసము	„	215 ఉక్తాదిజవృత్తసంఖ్య	204
186 అనునాసికప్రాసము	173	216 ప్రస్తారాదిప్రత్యయములు	205
187 ప్రాసమైత్రిప్రాసము	„	217 నష్టలబ్ధిప్రత్యయము	206
188 ప్రాసవైరము	„	218 వృత్తోద్విష్టప్రత్యయము	„
189 స్వవర్గజప్రాసము	„	219 లఘుక్రియాప్రత్యయము	207
190 ఋప్రాసము	175	220 లగనిర్ణయశకటచక్రము	208
191 లఘుయకారప్రాసము	„	221 అధ్వభాగప్రత్యయము	209
192 అభేదప్రాసము	176	222 సమవృత్తసంఖ్యాజ్ఞానము	„
193 సంధిగతప్రాసము	177	223 ప్రతిచ్ఛందోవృత్తములు	210
194 అప్రశస్తప్రాసము	„	224 ఉక్తప్రభృతిచ్ఛందోజాతవృత్తసంఖ్యావివేకము	211
195 శబ్దాలంకారప్రాసములు	178	225 సర్వవృత్తసంఖ్య	„
చతుర్థాశ్వాసము	„	226 వృత్తప్రస్తారవిధము	„
196 ఛందఃప్రభావము	182		
197 ఛందోవ్యాపకసంప్రదాయము	„		

విషయసంఖ్య.	పుటసంఖ్య.	విషయసంఖ్య.	పుటసంఖ్య.
227 ద్విగుణప్రస్తారలేఖన క్రమము	212	246 పంచదశచ్ఛందోజాతవృత్త లక్షణములు	236
228 సప్తవృత్తప్రస్తారము	,,	247 షోడశచ్ఛందోజాతవృత్త లక్షణములు	238
229 ఆఠవఛందమునకుఁ బ్రస్తా రము	213	248 సప్తదశచ్ఛందోజాతవృత్త లక్షణములు	240
230 ఉద్దిష్టవృత్తనిర్ణయము	214	249 అష్టాదశచ్ఛందోజాతవృత్త లక్షణములు	242
231 సప్తమచ్ఛందఃప్రస్తారము	,,	250 ఏకోనవింశతిచ్ఛందోజాతవృత్త లక్షణములు	243
232 మేరుచక్రోద్ధారము	215	251 వింశతిచ్ఛందోజాతవృత్త లక్షణములు	244
233 శకటచక్రోద్ధారము	,,	252 ఏకవింశతిచ్ఛందోజాతవృత్త లక్షణములు	246
234 పద్యలక్ష్యోపయోగిసంజ్ఞలు	216	253 ద్వావింశతిచ్ఛందోజాతవృత్త లక్షణములు	247
235 పద్యవిధములు	220	254 త్రయోవింశతిచ్ఛందోజాతవృత్త లక్షణములు	249
236 ప్రథమద్వితీయతృతీయచతుర్థ చ్ఛందోజాత వృత్తలక్షణ ములు	,,	255 చతుర్వింశతిచ్ఛందోజాతవృత్త లక్షణములు	250
237 పంచమషష్ఠచ్ఛందోజాతవృత్త లక్షణములు	221	256 పంచవింశతిచ్ఛందోజాతవృత్త లక్షణములు	,,
238 సప్తమచ్ఛందోజాతవృత్త లక్షణములు	222	257 షడ్వింశతిచ్ఛందోజాతవృత్త లక్షణములు	251
239 అష్టమచ్ఛందోజాతవృత్త లక్షణములు	223	258 ముఖ్యగౌణవృత్తాది లక్షణము	252
240 నవమచ్ఛందోజాతవృత్త లక్షణములు	225	259 స్వస్థానవిషమవృత్తవివేకము	254
241 దశమచ్ఛందోజాతవృత్త లక్షణములు	226	260 పరస్థానార్థసమవృత్తవివేకము	255
242 ఏకాదశచ్ఛందోజాతవృత్త లక్షణములు	228	261 పరస్థానవిషమవృత్తవివేకము	257
243 ద్వాదశచ్ఛందోజాతవృత్త లక్షణములు	231	262 సర్వపరస్థానవిషమవృత్త వివేకము	,,
244 త్రయోదశచ్ఛందోజాతవృత్త లక్షణములు	233	263 మాలికావృత్తవివేకము	260
245 చతుర్దశచ్ఛందోజాతవృత్త లక్షణములు	235		

విషయసంఖ్య.	పుటసంఖ్య.	విషయసంఖ్య.	పుటసంఖ్య.
264 దండకాదులు	261	281 ద్రుతప్రకృతికసంజ్ఞ	307
265 జాత్యుపజాతినిరూపణము	262	282 కళాప్రదేశములు	308
266 కందపట్కాభిధానములు	263	283 సాధివివేకము	309
267 పంచవిధాక్కురంబులు	264	284 స్వరసంధిలక్షణము	"
268 మంజరీప్రభృతులు	265	285 ద్రుతప్రకృతికస్వరసంధి	
269 నవవిధరగడలు	267	లక్షణము	310
270 యక్షగానలక్షణము	268	286 వ్యంజనసంధి	"
271 ఉదాహరణలక్షణము	"	287 అకారాదిసంధులు	311
272 సీసలక్షణము	275	288 భూతార్థక్రియాదిసంధులు	312
273 గీతులు	277	289 తద్ధర్తార్థక్రియాదిసంధులు	314
274 బిరుదులు	278	290 ఔపవిభక్తికములు	320
275 చిత్రకవిత్వము	279	291 అనాపవిభక్తికములు	321
276 బంధకవిత్వము	282	292 మువిభక్తిలోపాదులు	"
277 గర్భకవిత్వము	295	293 కల్పితకల్పవల్లీసమాసలక్షణ	
278 కల్పితకల్పవల్లీప్రహరణకలిత	296	సీసమాలిక	329
279 కందగర్భమణిగణనికరాదులు	299	294 కరభృతకరుహేత్యాదిపద్య	
పంచమాశ్వాసము		వ్యాఖ్యానము	330
280 సంధిపరిచ్ఛేదమాల		295 గర్భవృత్తాదులు	332
సూత్రము	304		

శ్రీ రస్తు అప్పకవీయము

పీఠిక

యః స్ఫుమియు నాఁగఁ బ్రాచిని బ్రతీచిక్ రుక్మిణీదేవి స
త్యాయోహమణియు న్నహోత్సుకత సేయ స్తుంగల న్నోడుంగే¹
ల్లోయిం దార్క్ష్యమరుత్సుతు ల్లాలువ శ్రీదుం డేలు నాప్రాలిమో
మై యాకామెపలి న్వసించు హరి నిత్యంబు న్నముం బ్రోవుతన్. 1

- తే. కమల యెందును దనరూపు గాంచి యలిగి
యాత్త తరళాంతరమున నిజాధినాథు
తను వతఁడు చూపఁ గని చిత్తమునఁ జేలఁగు
నట్టి కౌస్తుభమణి హృదయమునఁ దలుఁతు. 2
- క. వననిధినందన కుయ్యెల, యనువునఁ దనరారి వారిజాక్షునివత్తుం
బున నొప్పవై జయంతీ, వనమాలిక నా కొనంగు ²వాగ్దేవభవమున్. 3
- తే. కౌస్తుభంబును వనమాలికయును దనకు, దిగువగా కిలచ్చి నొసలిపై దిద్దినట్టి
లిలకమునకు సమంబుగా వెలయునట్టి, చక్రిశ్రీవత్సచిహ్నంబు సంస్కరింతు. 4
- మ. ధరఁ గాళిందితటంబునం గలుగు బృందాకాననాంతంబునం
బరితోహరితయాళు మోహమున గోపస్త్రిమణుల్ గుంపులై
హరిఁ జేరం జనుదెంతు రెందుఁ ⁴జనుదెం చానాద మాలించి స
త్వరయానంబులతోడ నట్టి మురళి వర్ణింతు నిష్టాపికిన్. 5
- సీ. పాంచజన్యం బనఁబరఁగి దైత్యారాతియెడమను బై కేల నెసఁగు నెద్ది
మొగి సుదర్శననామమునను ⁶మాధవుదక్షిణాగ్రహస్తంబున నమరు నెద్ది

1. కే. 2. వాంఛితఫలముక్ (వా). వాగ్విభవంబుక్ (గి) 3. నొప్ప (పూ. ము.) 4. జనునంచా(సూ). 5. యడమనుబయి కేల నమరు నెద్ది(వా). 6. కృష్ణుని (పా).

N. B. (వా) వావిళ్ల వారిప్రతి. (ప) పరపస్తువారిప్రతి. (పె) పెండ్యాలవారి ప్రతి. (గి) గిడుగు రామమూర్తిగారు పరిష్కరించిన వావిళ్లముద్రణ ప్రతి.(పూ. ము.) వావిళ్లవారి 5-వ కూర్పు అని గ్రహించునది. (రా) రావూరివారి సవరణ. (సూ.) సూర్యలోక ముద్రిత ప్రతి. (సూర్య) పీఠిక అని లేదు. ఇక్కడనుండియే ప్రథమాశ్వాసము ప్రారంభమగును. 1-17 పద్యములకు 'అథుంధపరిజనసహిత విష్ణుస్తుతి' యని శీర్షిక.

- కామోదకీసంజ్ఞఁ గని కృష్ణదాపలిరెండవకరమున నుండు నెద్ది
నందకం బనుపేర నారాయణునికుడికిందటిచే వెలుంగొందు నెద్ది
లే. శార్ఙ్గ మనఁ దనరారి కేశవునివామ, బాహుయఁగమూలమునఁ గనుపట్టు నెద్ది
యట్టి హరియైదుకైదువు లబ్జచక్ర, ఘనగదాఖడ్గచాపముల్ మనుచు మమ్ము. 6
- లే. కాలమేఘమునందుఁ బ్రకాశ మొందు, 1. కారుమెఱుంగు తెఱంగునఁ గైటభారి
యంసములపై వెలుంగుపీతాంబరంబు, బంగరుచెఱంగు మాకు శుభంబు లొనఁగు. 7
- క. బాలకమాలాగ్రమునం, గ్రాలు శచీనాథుకార్త కంబో యనఁగా
నీలఘనదేహుఁ డగు గో, పాలుతలఁ మెఱయు బర్హి బర్హ ము నెంతున్. 8
- క. భువనగకచ్ఛపికిరిమా, నవసింహాదిత్యభృగుజననరాఘవయా
దవబుద్ధకల్కు లనుకే, శవు పదిరూపములు మది నజస్రముఁ దలఁతున్. 9
- కా. శ్రీమన్తందకటాక్షపీక్షణము పైఁ జిల్కం బయోజేక్షణం
డామోదంబున నర్తగర్భసరసేష్టాలాపముల్ వల్కుఁగా
వేమాఱుం దరహాసమాననమునం తిబెంబొందఁగాఁ గొల్చు శ్రీ
భూమల్ నిచ్చలు మా కొసంగుదురు సంపూర్ణంబుగా శినిచ్చలన్. 10
- క. దాంతు హరిచరణరీభక్తి, స్వాంతు రసాతలనిశాంతు నత్యంతదయా
వంతు సమతీతవిధిక, ల్పాంతుఁ బరమశాంతు నయ్యనంతుఁ దలంతున్. 11
- లే. నామదిఁ దలంచెద నువర్ణ నామధేయు, మురహరవిధేయు నమరసమూహగేయుఁ
గనకనిభకాయుధక్షితకాద్ర వేయు, వక్త్రకాంతిజితాత్రేయు వై నలేయు. 12
- క. తిన్ననివేత్రము కలుముల, కన్నియ రివన్నియను హస్తకమలతలమునం
జెన్నొందు జగము మనిపెడు, వెన్నునిదళవాంఁ దలఁతు విష్వక్సేనున్. 13
- ఉ. పాయక కొల్టు రామజనపాలుండు జానకిఁ జూడ నంపుచోఁ
దోయధి గోష్పదంబుక్రియఁ దోఁపఁ జివాలున దాఁటి లంక క
త్యాయతలీలఁ బోయి దివిజారుల దోమలఁబోలఁ బట్టి బా
హాయతశక్తిఁ గొట్టి సతి నారసి తద్విభుఁ గన్న మారులన్. 14
- క. శుక భీష్మ విభీషణ శౌ, నక రుక్మాంగద వసిష్ఠ నారద బక దా
ల్ఫ్య కిరీటి పుండరీకుల, బ్రకటిత హరిపాదపద్మభక్తులఁ దలఁతున్. 15
- వ. అని యివ్వధంబున. 16
- క. సాతతహేలి పరిజన, వ్రాతంబుగ కేవలయను వసరుహనయనున్
ఖ్యాతిగ "న హరేస్తు పర, స్త్రాత" యనుట దెలిసి కృతిమొదలఁ దలఁచి వెనన్.

1. కాఱు మెఱుంగు (పూ. ము; సూ.) అప్పకవియే రేఖాక్షర సీసమాలికలో
దీనిని 'కారు' అని లఘురేఖముగా నిచ్చియున్నాఁడు. 2. కిటి (సూ). 3. విష్వాంధ.
4. నిష్ఠముల్ (గ). (సూ). 5. వర్తి. 6. వన్నెయును. 7. బలి (సూ).

బ్రహ్మది స్తవము

- చ. తనజనికారణం బయిన తామరకున్ హితుఁ డౌటచే విక
ర్తనునకు పేయిఘృష్ట లిడి దానికి శత్రుఁడు గాన నేణచి
హ్నునకుఁ బడేనుఁజేసి యవియున్ శిఖిభాసుముఖామరాళిచే
దిన మొక టప్పగైకొనను దిద్దనుఁ జేయు విధాతఁ గొల్చెదన్. 18
- క. కారద విద్యాజాలవి, కారద ననుఁ బ్రోచుకొఱకు సారె భజింతున్
కారదనీరదనారద, పారద హారదరహిరపాండుశరీరన్. 19
- చ. కడు కఠినంబు లద్రులు జగంబుల నందున సంభవించి పెం
పడరు నినుం గరంప వశమా యని న న్నిపు డంటివే కదా
వడిఁ గనకాద్రి చాపముగ వంచిన నీకు హిమాద్రి జాతయా
వడఁతఁ గరంచు డెంత యను పార్వతి మెచ్చు శివుం దలంచెదన్. 20
- చ. పరిణయవేళయందుఁ దనపాదముఁ బట్టుక నన్నెకంటిపైఁ
దిరముగ మోపి కంతునకుఁ దీరెఁ గదా పగ యంచు నీలకం
ధరుఁడు దరస్థితుం డగుటఁ దద్వలయాహిఘాగ్రతన్ననుం
దరముకురంబునం గని యెద న్నద మందు భవానిఁ గొల్చెదన్. 21
- చ. తనుఁ గని యొక్కయెత్తుననె దక్షజయు న్నిటలాక్షుఁడు స్తుదం
బున నిరుచెక్కులుం గదిసి ముద్దుగొనంగ నొకింత నెమ్మొగం
బనువుగ వెన్నకుం దిగిచి యత్నవిహీనపరస్పరాస్యచుం
బనములు తల్లిదండ్రులకుఁ బన్నుగఁ గూర్చుకొనఁజూపు నెన్నెదన్. 22
- చ. జనకునిఁ గొల్వ వచ్చు నలచామరకర్ణునితేజి నందివా
హనుమకుటాహిఁ గాంచి భయమంది పిఱిందికిఁ బోవఁజూచినం
దన శిఖిమాపు దీకొలిపి దానిభయంబు హరించి పూర్వజా
తునకు ముదం బొనర్చు గుహు దుర్ధరశక్తివహు న్భజించెదన్. 23
- క. హరిశిఖియమదై త్యాంబుప, మరుద్ధనవశిపు లిభాజమహిషనరాంభ
శ్చరహరిణపుష్పకవృష, ప్రరుచిరవాహనులు మమ్ము రక్షింతు రొగిన్. 24
- క. రవిశశికుజబుధసురగురు, కవిభాసుజరాహుకేతుగణములు నాకుం
దవిలి ఘటంబున నుండుచు, కసవ నిత్తురు గాత సకల సంపద లెపుడున్. 25

1. హరతార; హరదరద; దరహార. 2. బట్టియు. 3. గణేశు(వా). 4. నుండెడు (వా). 5. సవక్త = క్రిడచే, 'సవో యజ్ఞః సవా క్రిడా' అభియుక్తవచనము. (గి) 'చవి నిత్తురు' అను పాదమున్న సరసముగ నుండునని తోచెడి చవిక్త = క్రిటితో. (రా).

— క వి స్తు తి —

సీ. వల్లీ కభవుపాదవనరుహంబులు కొల్చి సాత్యవతేయుఁ బూజనము సల్పి
 భట్టబాణునివచఃప్రాభవంబు గణించి కాళిదాసుని కిరుగేలు మోడ్చి
 పండితాగ్రేసరు దండి వక్కాణించి భవభూతివాక్యజృంభణము మెచ్చి
 జయదేవునకు నమస్కారంబు గావించి మల్లాణు హృదయపద్మమున నుంచి
 తే. చోరుఁ గడుఁ బ్రస్తుతించి మయూరు నెంచి, మాఘు భూషించి భారవి మదిఁదలంచి
 హీరునకు మ్రొక్కి కవితావిహారమతుల, నితరవిద్వత్ప్రకాండుల నతులుచేసి. 26

సీ. శబ్దకాసనుపాదజలజంబులు భజించి యుభయసత్కవిమిత్రు¹నభినుతించి
 శంభుదాసునకు నంజలి వేడ్క నొనరించి సహజపాండిత్యుని సంస్కరించి
 సకలవిద్యాసనాథకపీంధ్రుఁ గొనియాడి సౌజన్యజేయువాక్సరణిఁ బొగడి
 తగ నంద్రకవితాపితామహు వర్ణించి సుజనవిధేయు హెచ్చుగ నుతించి
 తే. రామరాజవిభూషణరత్నభుచిత, చారుమస్తకలాపాదిహారివాక్య
 గౌరవము వెక్కుభంగుల గణన చేసి, పిదప నితరాంధ్రకవులకుఁ బ్రియమువలికి.

తే. కాళిదాసమయూరాదికవుల కైనఁ, గలవు తప్పు లనంగ నన్యులకు లేవె
 దిద్దఁ దగుపట్ల దిద్దుడు దిద్ద రాని, యెడల నానేరములు ఊమియించు తొప్ప. 28

వ. అని వర్తమానకవులం బ్రార్థించి. 29

క. వినఁదగు వెండియుఁ బొత్తముఁ, గనఁ దగు బుధజనుల నడుగఁగాఁ దగుఁగా కెం
 దును చెలియని పట్టునఁ ద, ప్పున వల దని² భావిజనుల కంజలి మోడ్తున్. 30

— గు రు స్తు తి —

సీ. ఆదిని రెండవవేదంబు చెప్పిన మార్గినర్వన్నఁ గ్రమస్వరాది
 దరువాత శబ్దకాస్త్రముఁ జదివించిన కాంధూరి గిరిదేశికప్రకాండు
 నామిఁద సకలసిద్ధాంతము లైలిసిన ధీరవర్యుఁ బ్రధాని సూరభట్టు
 వెన నన్ను లక్షణవేత్తఁ గావించిన ఘను మంచికంటియోబనకపీంధ్రు
 తే. స్ఫూర్తకర్తంబు లెఱిగించి సభలఁ బూజ్యుఁ, జేయు నలకొలిచలిమల్లసింగనార్యు
 నాగమము లుపదేశించినట్టి రాజ, యోగివర్యునిఁ దలఁచు విద్యాగురులను. 31

క. అని యిష్టదేవతాస్తుతియును సకల కపీంధ్రులనుతియును గురునుతియున్
 వినయమున సలిపి తెలుఁగున, ఘనకావ్యం బొకటి సేయఁగాఁ దలఁచుతఱిన్. 32

1. నుచ్చరించి (నా). నువచరించి (ఓ). 2. భావికవుల (రా). 3. కొలిచల
 మల (ఓ). కొలచలమల (నూ).

స్వప్నప్రకారము

- సి. ధాతరెండవపరార్థమున నాదిదినంబుపగటి వరాహకల్పంబునందు
మహితవైవస్వతమనువేళ దేశంబు లర్థింప నైన మహాయుగమునఁ
గలినమయంబునఁ దొలిచరణంబున మానితం బగు చాంద్రమానమునను
కాలివాహననామశకమున గజశైలశరసుధాకిరణులసంఖ్య (1578) నడచి
తే. నంగజాబ్దంబునను దక్షిణాయనమున, జలధరర్తువు ²మొదలిమాసంబునందు
బహుళమున దేవకీఁ జక్రపాణి వుట్టి, నట్టి యష్టమి సనుదేర నధికభక్తి. 33
- సి. చక్రవాళాంతరత్వమధ్యసంస్థితదైవతగోత్రంబు దక్షిణమున
లవణాబ్ధివేష్టితలక్షణయోజనసువిస్తారజంబూర్ద్విపతలమునందు
భరతవర్షంబున భరతఖండంబున మంగళోర్విని గర్తృమహితభూమి
మలయవింధ్యాచలమధ్యమంబునఁ గృష్ణయామ్యతీరమున బ్రహ్మశ్రమమున
తే. దండకాటవి ⁴సంధ్యాభిధానపుణ్య, దేశమున శ్రీగిరిశాన్యదిశను గొండ
వీటిపడమటఁ ⁵దండగడవిషయమునను, గామెపల్లిని గోపాలభామమునను. 34
- క. కల్యాణీశ్వరమూర్తిమున నుం, కల్పము గావించి గోపికావిభుపూజల్
సల్పి మది నతనిపదములు, నిల్పి పురాణార్థగోష్ఠి నిశ గడపునెడన్. 35
- సి. మిగులఁ జేతులరెంట మెటిశంఖంబును జాట్టుఁగైదువయును బట్టువాఁడు
ముద్దులగుమ్మలౌ ముద్దియ లిద్దఱు కైదండ లిడ నీటు గలుగువాఁడు
బంగారుచెఱుంగుల పచ్చనిహొంబట్టుదుప్పటి ⁶యొల్లెవాటొప్పువాఁడు
హరకేయూరమంజీరకోటిరాది ⁷భూషణంబులు చాలఁబూనువాఁడు
తే. నుదుటఁ గస్తూరితిలకంబు వొదలువాఁడు
తలఁచి చూచిన నా కులదైవ మగుచు
బోలుచు నాకులదైవంబు బోలువాఁడు
నిలిచె నొకతుఁడు నాదుముంగలను ¹⁰గలను. 36
- వ. ఇట్లు నిలిచిన. 37
- క. కరములురెంటను దాల్చిన, పరికరములు చూచి యతనిఁ బరమేశునిఁగాఁ
బరికించి లేచి వలగొని, మురియుచు సాష్టాంగదండము లొనర్చి వెనన్. 38

1. క్రీ. శ. 1656. 2. మొదటి (సూ). 3. మధ్యంబునను (సూ).
4. సాంధ్యా (గి) వ్రాతశ్రుతులలో నన్నిచోటుల 'అంధ్ర' శబ్దమేకనఁబడుచున్నది.
5. కంశేడ (సూ). 6. వల్లెవాటొప్పు (సూ). 7. భూషణంబులఁ బూజు (చ).
8. బోలువాడు (వా). 9. బోట్టు (వా). 10. కెనను.

భగవద్వాక్యము

ఆ. 1 మోద్దుకేలు ఫాలమునఁ జేర్చుకొనియున్నఁ గరుణ నతఁడు నన్నుఁ గాంచి పలికె
న నైతింగి వందనం బొనర్చితి వాత్త, మెప్పు పుట్టె నీదు మెలఁకువకును. 39

ఉ. ఈ యువతుల్ రమాధరణు లేను బయోధుహపత్రనేత్రుడక్ష
నీయెడఁ గూర్చి గల్గి ధరణీదివిజోత్తమ వచ్చినాడ 2 శ్వ
శ్రేయస మబ్బు నీకు నిక సిద్ధము నన్నయఘక్కి 3 యంధ్రముం
జేయుము మాయనుగ్రహముచే గవు లచ్చెరు వంది మెచ్చుగన్. 40

క. వినియును గనియును నెఱుంగని, ఘనఘక్కిం దెనుఁగుఁజేయఁగా నెట్లగు నా
కనవలదు దానిలక్షణమును నీ కది గలుగుచందమును విను మింకన్. 41

గ్రంథప్రభావము

తే. ఆంధ్రశబ్దచింతామణివ్యాకరణము, ముందు రచించి తత్సూత్రములఁ దెనుగు
బాసచే జేప్పె నన్నయభట్టు దొల్లి, పర్వములు మూడు శ్రీమహాభారతమున. 42

ప. ఆ సమయంబున. 43

తే. భారతము 4 దెనుఁగించుచుఁ దా రచించి, నట్టి రాఘవపాండవీయము నడంచె
ఘండము నడంచ నీ ఘక్కి సంగ్రహించె, ననుచు భీమన 5 ముచ్చిలి యడఁచె దాని.

ప. తదనంతరంబ. 45

ఉ. అదిని శబ్దశాస్త్రమహాకవి చెప్పిన భారతంబులో
నేది వచింపఁగాఁ బడియె నెందును దానినె కాని సూత్రసంః
పాదనలేమిచే దెనుఁగుపల్కు మఱొక్కటిఁ గూర్చి చెప్పఁగా
రా దని 6 దక్షవాటి కవిరాక్షసుఁ డీ నియమంబుఁ జేసినన్. 46

క. ఆ మూడుపర్వములలో, నా మాన్యుడు నుడువు లెఱుగు లరసికొని కృతుల్
దాము రచించిరి రిక్కను, భీమణి మొదలైన లొంటి 7 తెనుఁగుకవీంద్రుల్. 47

తే. రాజరాజనరేంద్రతనూజుఁ దార్య, సఖుఁడు సారంగధరుఁడు శైశవమునందు
నన్నయ రచించునెడఁ బతనం బొనర్చె, నన్య లెవ్వ రెఱుంగఁ తీ యంధ్రఘక్కి.

క. అతఁడు దనఁకాళ్లు జేతులు, మలి నెడి జనకుండు 9 దఱుగ మధ్యేంద్రునిసం
గతి నవి గ్రమ్మఱ మొలచిన, కీతి సిద్ధులఁ గలసి యొక్కసిద్ధుం డయ్యెన్. 49

1. మోద్దుకేలు (గి). 2. సూ. శ్వసోవసీయ శ్రేయసః. 3-4-80 పాణిని
అష్టాధ్యాయి. శ్వశ్రేయసం శివం భద్రం కల్యాణం మంగళం శుభమ్. అని ఆమరము.
3. యాంధ్రము (గి). 4. దెనుఁగించు (గి. అథస్సూచి) తెనిగించు - ఇప్పటి
భాషము (రా). 5. యంతయు నడచె (సూ). 6. ద్రాక్షవాటి (సూ). 7. తెనుగు
(సూ). 8. కాళ్ల చేతులు మలిచెడి (సూ). 9. దధగ (పూ. ము.)

- క. ఆ లోకనుతుడు మొన్నటి, ¹కీలకసమమున మతంగగిరికడ నొసంగె
బాలసరస్వతులకు నతఁ, డోలిఁ దెనుగు టీక దాని కొప్పుగఁ జేసెన్. 50
- క. ఆదిని భీమకపింద్రుడు, గోదావరిలోనఁ గలిపెఁ గుత్తితమున నా
మీఁదట రాజనరేంద్ర, త్వాదయితునిపట్టి దాని మహి వెలయించెన్. 51
- క. ఇల నెనుబదిరెం డార్యులు, గలిగి పరిచ్ఛేదపంచకంబునఁ దగు నీ
విలసితఘ్ని మతంగా, చలవిపునివలన నీదుసదనముఁ జేరున్. 52
- క. మును సారాయణధీరుడు, తనకు సహాయుఁడుగ సంస్కృతము వాగనుకా
సనుడు రచియించె దానిం, దెనుఁగింపఁగ నీకుఁ దోడు నే నిపు దగుదున్. 53
- క. సురభాషయందు నల్పాక్షరముల బహుసూచితార్థసారము లిముడిం
తురు సూత్రంబుల నవి వి, స్తరముగఁ దెనుఁగింపకున్న దరమే తెలియన్. 54
- తే. నారికేళపాకంబుగా నన్నయకవి, ప్రక్రియాకాముడిని ²ముట్టఁ బలికెఁ గానఁ
గేవలాంధ్రులు గాన రాత్రోప నీవు, గోస్తనీపాక మై యుండఁ గూర్పవలయు. 55
- ఆ. శబ్దకాసనుండు సంస్కృతగ్రంథంబు, గానఁ దెలుఁగుమాట గలయ రామి
లక్షణంబె కాని లక్ష్య మొక్కటియును, బలుకకునికిఁ దెలియబడవు కొన్ని. 56
- తే. ఒక్కసూత్రంబువలన సముద్భవించు, శబ్దములు లెక్కవెట్టంగ శక్య మగునె
నలువ కైనను³ బలుకులేజెలువ కైన, నైన ⁴సెఱిఁగింపు మొకకొన్నియైన నీవు. 57
- చ. రమణను సత్కపింద్రులు పురాణచయం బితిహాసపంక్తికా
వ్యములును దొల్లి యైన నిపు డైనను ముంగల నైన దీని సూ
త్రములను దక్క వేటొకవిధంబున నాంధ్రముఁ జేయఁజాలమిన్
క్షమఁ దెనుఁగింప దీన నవి సర్వముఁ జేయు ఫలంబు నీ కగున్. 58
- క. రీతాతనయు రీనూత్నదండియు, నీ తెనుఁగులక్షణం బొకించుక ⁷తెలియన్
జేతః ప్రాధిమఁ జెప్పిరి, త్వాతలమున దీని తెఱఁగుగా పవి యెల్లన్. 59
- తే. ఆంధ్రభాషామహాకావనాంతరమున, సంతతంబును శబ్దావశబ్దసరణు
లెఱుంగ నేరక మదీ సంశయించు తెలుఁగు, కవులు ముపథంబు లిందును గాంతు రిలను.
- తే. కవుల కుపకార మగుటచేఁగలుగు సుకృత, లాభ రీమందున నగు సద్యశోభివృద్ధి
దాన సమకూఱు నాకవదంబు దీనిఁ, దెనుఁగుఁ గావించుకంటె శోభనము గలదె. 61
- ఆ. భరణి నీకు నీష్టజైవ మెప్పుడుఁ గామె, పల్లె నున్నచక్రపాణి యగుట
నంకితంబు దీని నతనికిఁ జేయుము, విప్రవర్య మాకు వేఱు గలదె. 62

1. కీలకసమనామతంగ (సూ). 2. బుట్ట. 3. బలుకులచెలికి నైన. 4. సెఱుఁ
గింపు (గి). 5. తాతన-తాతంధట్టు. 6. నూత్నదండి-కేతన. అభినవదండి చిరుదాంకి
తుడు (రా). 7. యైన (సూ). 8. మందును (సూ).

- చ. అని యతఁ డానతిచ్చి ¹చన నంతట మేల్కొని నాల్గుడిక్కులుం
గనుఁగొని యద్భుతంబుఁ గురుకంబును డెందమునం బెనంగ వే
గినఁ గల ²కేదిబద్ధ మని కేరుచు నుండెడు వేళ నా మతం
గనగనివాసి పుస్తకనికాయధరుం డొకరుండు వచ్చినన్. 63
- క. ఆ విపు) నతిథిఁగా నం, భావించి భుజింపఁ బెట్టి భాషించునెడన్
దా 'విశ్వశ్రేయం' బను, నీవచనము నదువ నెచటి దిది యన నతఁడున్. 64
- క. 'నన్నయభట్టియముల', నెన్నఁగఁ బ్రథమార్య గాదె యీ పాత్రముల
నున్నయవి యెనుబదియురెం, 'దన్న మహాద్భుతముఁ బొంది యపు డెల్లరకున్. 65
- ప. మదీయస్వప్నవిధం బంతయుఁ దేటపడ నెఱింగించిన నాకర్ణించి నకలజనంబులు
నానందంబుఁ బొంది రెండుఁ గొందఱు మాతృసంబంధు లగు మదీయబంధువులు
గూడఁ గులసింధుసౌగంధికబంధులును గృతప్రబంధులును నీతియుగంధరులును
గావున నా కిట్లనిరి. 66
- క. 'హరిఁ గాంచుటచే మోక్షము, సిరిచే నర్థంబు ధాత్రిచే భూమియు శం
భరథాంగమ్ముల విజయము, విరచించు మటన్నకృతిని విద్యయుఁ గలుగున్. 67
- ఆ. శ్రేయ ముబ్బు ననుచుఁ జెప్పె విష్ణుఁ డనఁగ, మంచి కల యటంచు నెంచ నేల
ఆతఁడు నెప్పు మన్న దితనిచే నిప్పుడు, గలిగె నిదియె సాక్షి గావె మనకు. 68
- ప. అదియునుంగాక. 69

క ర్తృవంశావతారము

- శ్రీ. శ్రీవిష్ణునాభిరాజీవసంభూతుఁ డే, వసుమతీసురునకు వంశకర్త
రామాయణామరభూమిరుహాబ్ధి యే, వితతాగమాంతసంవేద్యగురుఁడు
కశ్యపాత్రి ఖసిష్ఠగౌతమభృగువు లే, నూన్మతభావణుజోడువాడు
పృథలకస్త్రకళాధురీణుండు ద్రోణుఁ డే, గురుతపోరాశికిఁ గూర్చి పట్టి
లే. యతఁడు తనరారు సర్వలోకైకయోగ్య, తారకాపథవర్తి విస్తార శ్రీర్తి
దురితకర్త పరిత్యాగి పరమయోగి, కిపరగుణాస్థాని శ్రీ భరద్వాజమాని. 70
- లే. అమృహమానిగోత్రాబ్ధి నవతరించి, తమ్ములును దాను నన్యోన్యతను దవర్చి
తమ్ములను బోరునని సోముఁడై సరించు, నార సోమాహ్వాయుఁడు కాకునూరిఘనుఁడు.
లే. అతఁడు మధురను బుధసమూహములఁ బొడరి, వేదశాస్త్రపురాణాదివాదములను
గాకు నూరింటికే జేసినకారణమునఁ, గాకునూరింటివాఁ డన ఘనతఁ గాంచె. 72

1. చను (పు). 2. కేదబద్ధమని (వా). 3. పరగుణాస్థాని (నూ). 4. తమ్ములనె
పేరుననె సోము (నూ).

సీ. బాలుడై కాశికాపట్టణంబున కేగి బ్రహ్మాంధ్రునొద్ద శాస్త్రములు చదివె
 1 బ్రహ్మరాక్షసిచేతఁ గ్రమము చెప్పబడి కట్టిన గండభాగంబు నొందె
 చరికొండసీమలో సంతరించెను గాకునూ రస సర్వాగ్రహార మొకటి
 నిడుదనెల్లిని బొద్దిసేపల్లి 2 నవదళపురిని మాన్యక్షేత్రములు గడించె
 తే. నవని సర్వజ్ఞుఁ డగుట గంగాబికాభి, 3 రాముఁ డగుటను నిక్కంబు సోముఁ డనఁగ
 మనియె నిలఁ గాకునూరి 4 తిమ్మననుతుండు, సోముఁ డభినవచూతసద్దామమునను. 73

చ. 5 అతఁడు భవత్పితామహున కయ్యెఁ బితామహుఁ డా ఘనుండు భా
 రతిని దపంబునం గని వరం బడిగెం దనయింట విద్య ప్ర
 స్తుత 6 యగుచుండ 7 నందులకుఁ 8 జాప్తు జగంబునఁ గాకునూరిసం
 తతి యగు 9 వారు శోభనదినంబుల మున్నుగ వాణిఁ గొల్పుటల్. 74

తే. గంగయందుఁ గుమారుని గాంచె నొకని, సోముఁ డని చెప్పబెల్లను జోద్యమగునె
 కాంచె బెక్కుకుమారుల గంగయందు, సోముఁ డల కాకునూరివంశోత్తముండు.

వ. 10 వా రెవ్వ రనిన. 76

సీ. అమరేశ్వరుండు భోగాతిశయంబున నమరేశ్వరుం డన నతిశయిల్లుఁ
 గొండలయ్య 11 నదల్ప గురుధైర్యమహిమచే గొండలయ్య యనంగఁ గొమరు మీటు
 రంగప్పఁ డాశ్రితరక్షణప్రాధిమ రంగప్పఁ డన ధాత్రి రంగు గాంచు
 లక్ష్మణుం డగ్రజాలాపానువర్తి యై లక్ష్మణుం డన భూతలమున వెలయు
 తే. నందులోఁ గాకునూరిరంగాహ్వాయుండు, కనియె 12 నలుపురుతనయులఁ గన్నమాంబ
 యందుఁ దిరుమలభట్టు గంగార్యవగ్యు, నెలమిఁ బెదసోముఁ 13 బినసోము నిందులోన.

సీ. ఒకనివాకిలిఁ గాచి యుండఁ డెన్నటి కైన నుగ్రుండు గాఁడు దా నొక్కనాఁడు
 కంట మంటలు రాలఁ గనుఁగొనఁ డెవ్వరి నేరఁ డెన్నటికిని నీరు మోవఁ
 గుత్తుకందు విషంబు గూరిచి వర్తింపఁ డనిశంబు పరులను నడిగొనఁడు
 సంతలంబును బొరుషుము తృప్తి గాంచఁడు క్రతువులు దాఁ జేయుఁ గాని యెటురఁ
 తే. డిన్ని సద్గుణములు గల్గెనేని పూని, జోడు సేయంగ వచ్చు నాసోముఁ గాకు
 నూరికులవారిజాతచకోరమదవి, రామునకు రంగఘను పెదసోమునకును. 78

1. బ్రహ్మరాక్షసుతోడఁ గ్రమము చెప్పుచు బండిగట్టిన గండభాగంబు మ్రోడె
 (వా). 2. నివరళ. 3. రాముఁడనఁగను (సూ). 4. తమ్మన(సూ). 5. అతఁడ (సూ).
 6. మగు (సూ). 7. నందునకు (వా). 8. సుష్టు (భి:పూ.ము.) జాప్తు(రా). 9. వారి
 (సూ). 10. వా రెవ్వరంటేని (పూ.ము.) 11. దలర్ప (పూ.ము). 12. భనయుల
 గన్నమాంబ. (సూ). ఇందు 'గన్న' యని సర్వాధికా నున్నది. 13. బిన(సూ).

సీ. కొట్టించె నెవ్వఁడు గురువాపి వప్రదక్షిణభాగమున రొంపెచ్చెల్ల లోనఁ
గట్టించె నెవ్వఁడు ఘనశిలాసాలంబు రంగుగా శంకరలింగమునకుఁ
బెట్టించె నెవ్వఁడు పృథుతరారామంబు గుడిపాటికడ వినుకొండ త్రోవఁ
బుట్టించె నెవ్వఁ డప్పరియామ్యదిశ గుంటఁ ద్రవ్వించి పశువులు ద్రావ జలము
లే. క్షితిఁ దలంపఁగ సర్వజ్ఞ శేఖరుండు, సత్పథవిహారి ద్విజరాజచారులక్ష
ణాన్నితం డెవ్వఁ డతఁడు సోమాభిధుండు, కాకునూరికులాఖ్యసాగరభవుండు. 79

ఉ. పట్టెము¹ పాతనార్యసుతవర్యుఁ డనం దగు పెద్దిభట్టుతోఁ
బుట్టిన కృష్ణఁ డైకొని నువు తుల వెంగనఁ గన్నుభట్టు బ
ల్లిటను గంగయ న్సుతలఁ దిమ్మమ రంగమ లింగఁ గోనమక్ష
రట్టడిఁ గాకునూరిపెదరంగయసోముఁడు గాంచె వేడుకన్. 80

క. వినుతమలిఁ గాకునూరిజ,ననమణి యగు సోమనగ్రనందనుఁ డగు వెం
గన బుధుఁ డన నెకడె జగం,బున సోమునినందనుండు బుధుఁ డగు టరుడే. 81

లే. పట్టెనాటను నూటతొంబదియు నాల్గు
గ్రామముల నీడు గానక కాకునూరి
వెంగనార్యుఁడు వేదవేదాంగములను
బ్రస్తుతికి నెక్కె మాటబ్రహ్మ యనఁగ. 82

ల. కాకునూరి వెంగళునుఁడు సేనమయందుఁ, గాంచె మొదల నప్పకవిని నిన్ను
మెనుక సోమనార్యు వేంకటవలిఁ గృష్ణ, భట్టు లక్షణాఖ్యబాలుఁ గాంచె. 83

క. క్రీ గిరిని నిలిచి నీవును, భోగివిభూషణునిపట్టపుకవీం ద్రుఁడవై
వాగీశవినుతకామెప, లింగరుడాసనకృపాకలితవాక్పాశీన్. 84

సీ. జగతి నాపస్తంబశాఖోక్తమట్కర్త పద్ధతిఖండనిబంధనంబు
కాలబాలార్థవాఖ్యోజ్యోతిషగ్రంథసంహితానుష్ఠానసంగ్రహంబు
క్రిమదనంతప్రసిద్ధమహావ్రతకల్పకథాంధోక్తికావ్యరచన
క్రినగాధీశమట్లవేదాంతిభావగర్భితసీసపద్యశతము
లే. లలితకవికల్పకాఖ్యానలక్షణంబు, మహితసాధ్యజనాఘధర్త ద్విపదము
నంబికావాదనామకయక్షగాన, కృతియుఁ జేసితి కాకునూరికులయప్ప. 85

క. ఇట్టి మహాగోత్రంబునఁ, బుట్టిననీ కిట్టిశుభము బొందుట యరుదే
గట్టిగ నాదేవుఁడు సమ,కట్టినయది తెనుఁగుఁ జేయఁగాఁ దగు ననినన్. 86

1. పోవ. (ఓ). 2. రాజు. (ఓ). 3. జ్యోతిష (నూ). 4. గదియు మనన్.

క. పరమోత్సుకతను నన్నయ, విరచించిన ఫక్కి వ్రాసి విపు)ని గాకి
పురి కనిచి వృద్ధబాంధవ, గురువిబుధులచే ననుజ్ఞ గొని చిత్తమునన్. 87

కవివిచారము

క. లోకంబునఁ గల విబుధా, సీకములో నెవరిఁ బోల నేరుతు నైనన్
నా కిచ్చె నంద్రశబ్ద, వ్యాకరణముఁ దెనుఁగుఁ జేయు మని హరి కరుణన్. 88

తే. మహిని వాగనుశాసనమయ్యుఁ డొనర్చు, నివృహంగ్రంథ మను నావ యెక్కి యాంధ్ర
శబ్దజలరాశి తరియించుజనుల కేను, గర్జధారుడ హరియనుగ్రహము 1దీవి. 89

ఉ. ఎన్నఁగ నన్నయాభ్యుకవి యీ కలికాదిని జెప్ప దాని భీ
మన్న హరించె గ్రమ్మఱ మహాత్ముడు రాజనరేంద్రపట్టి దా
మొన్న నొసంగె విపు)నకు మూల మతం డొనరించె 2దీక నా
కన్నది మున్ను విన్నదియ్యుఁ గాదు మహాద్భుత మబ్బె నా కిటన్. 90

క. మూలము చెప్పిన నన్నయ, భూలోకబ్రహ్మ యతనిబుద్ధి దెలిసి వ్యా
భ్యాసలక్ష్మ్యంబు లొనర్చిన, బాలసరస్వతులఁ బోలు ప్రాజ్ఞులు గలరే. 91

క. ఎక్కడి మతంగపర్వత, మెక్కడి కామెపలి సుకవు లీలో రేరే
గ్రక్కున నిది దెనుఁగింబక, దక్కుట నను ధన్యుఁ జేయు తలఁపున నేమె. 92

క. ఆతిక్రమముభ్యుకవి, వ్రాతముచే నీ తెలుంగువ్యాకరణము ధా
శ్రీతలమునఁ గడు నంత, రూపకంబై తెనుఁగు గాకపోవుట లెల్లన్. 93

ప. మత్పురాతనజననఘనతరతపోవిశేషంబువలనన కగా యని చింతించి నితాంతసంతు
ష్టాంతరంగుండనై. 94

తే. తన యనుగ్రహమునఁ జెప్ప మనుచు నిన్నఁ, గలరు వచ్చినహరి తానె కలఁడు గాకుఁ
దెలియని పదంబు లెల్లను దెలుప నింక, శంక సేయంగ వలదని నమ్మితిని. 95

ప. ముందు బృంహారకభావ నశేషవిద్యాజలశాసకుండగు శబ్దానుశాసకుండు సంక్ష
పంబుగాఁ గూర్చిన యాంధ్రవ్యాకరణంబునందలి సంజ్ఞా, సంధి, తత్సమ, దేశ్య,
క్రియాపరిచ్ఛేదంబు లయిదును దెనుఁగుఁబలుకుల నేను విస్తరించి భాషాపరిచ్ఛే
దంబును, పర్ణపరిచ్ఛేదంబును, పశిప్రాసపరిచ్ఛేదంబును, 3పద్యపరిచ్ఛేదంబును, సంధి
పరిచ్ఛేదంబును, 4తత్సమపరిచ్ఛేదంబును, దేశ్యపరిచ్ఛేదంబును, 5క్రియాపరిచ్ఛేదం

1. పేర్చి(నూ). 2. నింకఁ దాఁ గన్నది. 3. బద్య. (రా). 4. దత్సమ. 5. క్రియా
(ఇవి ద్రుతముమీఁది పదవము లగుట సరళములగును. కాని పూ. ము. లోఁ బరుషా
దిగా నున్నవి (రా).

బును నను నామంబుల నభిరామంబు లగు నాశ్వాసంబు లెనిమిదిగా నెలకూచి
బాలసరస్వతి సకలభాషాకవి మహోపాధ్యాయ ప్రణీతాంధ్రవ్యాఖ్యానగ్రంథం
బాధారంబుగా రచియింపం బుని. 96

క. దశమీసురగురువాసర, శశితారావజయోగవృక్షకరణయు
క్తకరాసలగ్నంబున, శశిరకరాంశమున మొదలు సేసితిఁ గృతికిన్. 97

ప. ఇట్లు కృతప్రారంభుండనై మదీయేష్టదేవతం గాంచి నమస్కరించి విమతించి
యతనింగుఱించి వృత్తంతములు విన్నవించెద. 98

షష్ఠ్యంతములు

క. సాయపవేంకటపతిభూ, నాయకదత్తాగ్రహారసగరస్రాగ్ధే
కాయతదేవాలయమునఁ, బాయక వసియించు గోపభామాపతికిన్. 99

క. శ్రుతిశాస్త్రాగమజితగీ, వృతి వట్టెము పెద్దనార్యసంపాదితపు
ణ్యతరాగ్రహారపూర్వ, షీతిజశమియామ్యమున వసించిన హరికిన్. 100

క. తంగడసీమను నిర్జర, గంగాసమ నాగనిమ్నగాపూర్వమునం
బింగళిపురదక్షిణమున, రంగుగ నెలకొన్న గోపరత్నంబునకున్. 101

క. కేతవరనామపట్టణ, దైతేయాశాసమన్వితనికేతునకున్
వాతాత్తజ్జఞ్ఞాన్వీసమ, స్వీతునకు సమస్తలోకవిఖ్యాతునకున్. 102

క. ఆలఘుకరశీలునకు మం, గళగుణజాలనకు దమజకాలన కింద్రో
పలనీలునకును గామే, పలిగోపాలునకు ఘోషపతిబాలునకున్. 103

తే. అంకితము గాఁగ నేఁ జేయునట్టియాంధ్ర, శబ్దచింతామణిగ్రంథసారపాద
పంబునకు నాలచాలంబుపగిది నొప్పు, నట్టిభాషాపరిచ్ఛేద మెట్టి దనిన. 104

భాషాపరిచ్ఛేదము

ప్రథమాశ్వాసము

భోజితనూజాస

త్యాభామాసహిత తార్క్యహనుమద్యుత భ

ప్రేభాధిపపోషణ తుల

సీభూషణ కామెపల్లిశ్రీగోపాలా.

1

క. అవధారు శబ్దశాసనుఁ, డవనిఁ గలియుగమున కాది నా రాజమహేం
ద్రవరంబునఁ జెప్పిన యం,ధ్రవచోవ్యాకరణసూత్రతఱిఁ దెనిఁగింతున్.

2

క. భాషానిరూపణం బా,ర్యాషట్కమునందుఁ దొలుత నంద్రకవిశిరో
భూషణమగు నన్నయ సవి,శేషంబుగఁ జెప్పె సంకుచితవాక్యములన్.

3

భాషాపరిచ్ఛేదమూలసూత్రంబులు

ఆర్యావృత్తశ్లోకంబులు

విశ్వశ్రేయః కావ్యం త దదోషా పరికృతౌ చ¹వాగ్ధా

సా వా గ్యా రసవృత్తి స్సాన్యో హి రసో యథాతథం కవిభిః.

1

స్వస్థానవేషభాషాభిమతా స్సన్తో రసప్రలుబ్ధధియః

లోకే బహుమన్యస్తే వైకృతకావ్యాని చాన్య దపహాయ.

2

అద్యప్రకృతిః ప్రకృతి శ్చాద్యే ఏషా తయో ర్భవేద్వికృతిః

కేవలతయానుసర్ప త్యుభే చ యేయం యథాతథా భాషా.

3

తజ్ఞా సమా చ దేశ్యా గ్రామ్యా చేయం చతుర్విధా భవతి

ప్రకృతిద్వయజా తజ్ఞా తుల్యా తు సమా ప్రవాహినీ దేశ్యా.

4

సిద్ధిర్హోకా ద్దృశ్యా లోకోఽనన్యాదృశ శ్చ నిత్యశ్చ

సంస్కారాణో నియమోఽనియమా ద్ద్రావ్యం హి యత్త్వపథ్రంశః.

5

1. శబ్దార్థా.

విరగాఁ పేచోఁహదికశబ్దాఁ ప్రవ్యాహరంతు శబ్దజ్ఞాః
ఇహ తు ప్రవ్యాహర్యం సక్లేతితసుప్రసిద్ధమేవ పదమ్.

6

ఇతి శ్రీ సకలభాషావాగనుశాసన నన్నయభట్టవీరచితాంధ్రశబ్ద
చింతామణౌ భాషాపరిచ్ఛేదః ప్రథమః.

వ. ఈ శ్లోకంబు లాఱునుం బండ్రెండు సూత్రంబు లయ్యె నవి యెల్ల నిందు వివరించెద.

పూర్వగ్రంథనామసంగ్రహము

తే. సంస్కృతమునకు నాంధ్రభాషకును దొల్లి, లక్షణములు కాకల్లెమల్లనసుధీంద్ర
విన్నకోటపెద్దననుకవిప్రముఖులు, క్షీతి నొనర్చిరి లోకోప¹కృతిగఁ బెక్కు. 4

వ. అవి యెయ్యెవి యనినం బ్రతాపరుద్రీయంబును, గువలయానందంబును, ²జంద్రా
లోకంబును, రసమంజరియును, సాహిత్యచంద్రోదయంబును, సాహిత్యరత్నా
కరంబును, వృత్తరత్నాకరంబును, జమత్కారచంద్రికయు, షడ్భాషాచంద్రి
కయును, షడ్భాషావివరణంబును, ద్రివిక్రమవృత్తియు, హేమచంద్రఫక్కిక
యును, గవిభట్టభక్తికయును, నభోక్షజఫక్కికయును, శబ్దానుశాసనీయంబును,
గవిరాక్షసీయంబును, గవికంఠపాశంబును, గవిమూషికమార్జాలంబును, గవి గజాం
కుశంబును, గవిసర్పగారుడంబును, గవిజనాశ్రయంబును, గవిలోకసంజీవనీయును,
గవికంఠాభరణంబును, గావ్యాలంకారచూడామణియును, గావ్యచింతామణియు,
నధర్వణచ్చందంబును, గోకర్ణచ్చందంబును, శ్రీధరచ్చందంబును, ననంతమాత్య
చ్చందంబును, *ఛందోదర్పణంబును, నలంకారసంగ్రహంబును, నలంకారరత్నా
వళియు, నాంధ్రభాషాభూషణంబును, రేఘణకారనిర్ణయంబును, లక్షణ విలాసం
బును, సులక్షణసారంబును, సర్వలక్షణసారసంగ్రహంబును, లక్షణదీపికయును,
కారదాదీపికయును, కారదాముకుటంబును, కారదాతిలకంబును, శివాగీంద్రచూడా
మణియును, నరసభూపాలీయంబును మొదలుగా నీక్షింప లక్షణగ్రంథంబులు
లక్షోపలక్షలు గల వందు. 5

క. ఒకదానికంటె మఱి వే, తొకటి విశేషంబుఁ జెప్పుచుండుకతమునకే
సకలగ్రంథములును జదువక తెలియునె లక్షణప్రపంచం బెల్లన్. 6

ప్రబంధమహిమ

క. ఇది చదివినపిమ్మట మఱి, యెదియేనియుఁ జదువుబుద్ధి యేలా పొడమున్
బడపడి గ్రంథము లన్నియు, వెదకి వెదకి సార మెల్ల వివరింపంగన్. 7

1. కృతికి (సూ). 2. ఇది (సూ)లో లేదు. *అనంతనిఘదమునకే ఛందో
దర్పణ మని పేరు. ఈఛందోదర్పణము అనంతనికృతి కాదు; తాతంభట్టప్రణీత మని
శ్రీ నిడుదవోలు వేంకటరావుగారు అనంతనిఘదము వీతికలోఁ దెల్పియున్నారు.

3. వాదీంద్ర, వాదాంగ - అని యితర లక్షణగ్రంథములు (రా). *

తే. పర్వతము లెల్ల నొక్కదర్పణమునందు, జూపడు లేఱంగునను గవితోపయోగ
లక్షణములన్నియును సరళంబుగాఁగ, నెఱుంగఁబడు నిందుఁ దెలియ నూహించిరేసి.

తే. సారభాషకు శబ్దశాస్త్రంబుపగిది ¹తెనుఁగు (న) కావశ్యకం బిది గీసిఁ జదివి
చెప్పినప్రబంధము జగత్ప్రసిద్ధి నొందు, నుఱక రచించినది యప్రయోజకమగు. 9

క. రత్నములకు నిల సత్కృతి, రత్నములకు మఱి తురంగరత్నములకు స్త్రీ
రత్నములకు లక్షణములె, యత్నంబునఁ జూడవలయు నందు మనీషుల్. 10

క. ఈక్షితిని రాజరాజును, భిక్షునిగాఁ దిట్టఁ గూటిపేదను యత్న
ధ్యక్షునిగా దీవింపను, లాక్షణికుడె యెన్నిభంగుల సమర్థుఁ డగున్. 11

తే. ఉత్తముఁడు లక్ష్యలక్షణవృత్తవేది పరఁగు మధ్యముఁ డన లక్ష్యపద్యవేది
సారిది నధముఁడు లక్షణశ్లోకవేది, లక్షణజ్ఞుల కివియ పో లక్షణములు. 12

క. తొలుతను లక్షణసూత్రంబు లెఱింగి పిఱుంద లక్ష్యములు దెలియంగా
వలయును గావున లక్షణములు లక్ష్యంబులును బాఠముగఁ జేయఁ దగున్. 13

శబ్దానుశాసనమూలసూత్రము:—

విశ్వశ్రేయః కావ్యమ్. 1.

క. ధర్మములలోన నుత్తమ, ధర్మము కావ్యము నిజంబు ధర్మ నెవ్వని కా
ధర్మము చేకుఱు నతఁడు ను, ధర్మను వసియించుఁ దెల్పఁ దావతయగముల్. 14

క. తనయుఁడు చెఱువును గావ్యంబు నిధానము గుడిమనంబు భూదేవస్థా
పనమును నను నియ్యేడును, జను శాస్త్రములందు నెఱవనంతతు లనఁగన్. 15

తే. దుష్కృతము లెన్ని చేసినఁ దుదిని సప్త
సంతతులలోన నొక్కటి సబుపునతఁడు
కుతుకమునఁ దననూటొక్కకులమువారి
నరకములఁ బాపి ముక్తికి నడపు నిజము.

క. ఇల సప్తసంతతులలో, పలఁ గావ్యము దక్క దేవభవనవనాదుల్
ఞలము లగుఁ గొన్నివర్షంబుల కని చంపువు రచించె భోజుం డెఱుకన్. 17

తే. నిలిపి రెక్కడ నచటనె నిలిచియుండు, నగ్రహారాదిసంతతు లరసి చూడ
నవియఁ గృతిముఖరచనచే నఖిలదిశల, వెగడుఁ గావునఁ గావ్య మన్నిటికిఁ దొడవు.

క. పురిపఱచినీరు గోదా, ²వరిఁ గలసిన యోగ్య మైనవడుపునఁ గడు దు
శ్చరితుం డైనను గావ్యాం, తరమునఁ జెప్పఁబడి పాపనచరిత్రుఁ డగున్. 19

1. ఇందు నగాగమములేమి లక్షణవిరుద్ధము - 'తెనుఁగున కవశ్యమియ్యది గీసిఁ జదివి.' అని సవరింపనగు (రా). 2. వరిని గలసి. (సూ).

- క. ఊతి నెవ్వనినామము సత్కృతి నెన్నిదినంబు లుండు దివి నా పుణ్య
ప్రతుఁ డంతకాల ముండును, భృతి నింద్రద్యుమ్నునునికి దృష్టాంతముగాన్. 20
- క. తనకు హితార్థము లెఱిగించు నఘంబు లడంచు ధనము శోభనము యశం
బును గూర్చు నఖిల¹సురుల², గనఁబడఁగాఁ జేయు నెపుడుఁ గావ్యము కవికిన్.
- తే. మేటిబ్రహ్మ యయ్యె పల్లీకభవుఁడు, గాంచె రవిని మయూరుండు గడియలోన
హరిణి³గము వానె శ్రీహర్షణునకుఁ, గావ్యమునఁ జెందరానిసద్గుణులు గలవె.
- చ. అలరఁ బురాణకావ్యముల⁴ నాద్యులు చెప్పినవారు దక్కఁగాఁ
దెలియఁ జతుర్ద్యుగంబులను దీవుల నేడిట నెంద టెందఱో
యిల జననంబు నొంది⁵ రమని యేగిరి పుణ్యచరిత్రు లందులో
పల నిపు డొక్కడేనియును బ్రస్తుతి కెక్కు టెఱుంగ మెక్కడన్. 23
- తే. రామకథలోనఁ గపులు వారాళిఁ గట్టి, రనుచు వాల్మీకి చెప్పంగ నఖిలజనులు
సేతు వనుచు నెఱింగిరి చెప్ప కున్న, నదియు నొకసోగ దీవి యటండు గాదె.
- క. రీతివరించె యజుర్వేదము, కవి యగువిప్రుండు శుచి జగంబుల నేత
త్ప్రేమలకావ్యము మిక్కిలి, పవిత్ర మగుఁ గపిలగోవుపాల తెఱఁగునన్. 25
- తే. ఉపమ గలిగిన శయ్యల నొప్పియున్న, నంఘ్రిభవునికావ్యంబు గ్రాహ్యంబు గాదు
పాయసం బైన సంస్కారపక్వ మైనఁ, గాక⁷జుష్టంబు హవ్యంబు గానియట్లు. 26

కావ్య భేదంబులు

- సీ. ఉచ్చారణక్రియ నొప్పారు వర్ణంబు వర్ణసంచయమున వఱులఁ బదము
పదవితానముచేత భాసిల్లు వాక్యంబు వాక్యభేదమున నివ్వటిలు నర్థ
మర్థవశంబున నమరును భావంబు భావసంగతిఁ గనుపట్టు రసము
రిరససుప్రశస్తిచే బోసఁగును బద్యంబు పద్యరాశిని గూర్పఁబడును గావ్య
- తే. మట్టికావ్యంబు ద్వివిధ మై యతిశయిల్లు, బరువడిఁ బ్రబంధచాటుప్రబంధములన
సర్గములసంస్కృతమున నాశ్వాసములను, దెనుఁగునఁ బ్రబంధ మనునది తనరుఁగృష్ట.
- సీ. పురమును ఋతుషట్కమును బ్రయాణంబును కైలంబు వేటయు సాగరంబు
మాసీంద్రపుణ్యాశ్రమంబును మంత్రంబు ద్యూతంబు పిదప నద్భుతరణంబు
విజయంబు మద్యపానజవికారంబును వనవిహారంబును వారికేళి
కన్యాంగసౌందర్యకథనంబు హిమకరాభ్యుదయంబు విప్రలంభోదితంబు
- తే. పద్మమిత్రోదయంబును బరిణయంబు, సురతమును దౌహృదంబును సుతజననము
ననఁగ నిరుపదిరెండు వర్ణనలు గూర్చి, చెప్పవలయుఁ బ్రబంధంబు శ్రీనివాస. 28

౧. సురుల^౧ (గి.) 2. హరిణి = శ్వేత. హరిణిరోగము = శ్వేతరోగము.
3. హర్షణుండు (సూ). 4. నాద్యులు (సూ). 5. మఱి (సూ). 6. వివరిం ప(సూ).
7. మృష్టంబు (ఓ). 8. రసనం (సూ).

క. కనుగొన సంఖ్యాబద్ధం, మన సంఖ్యాకంబు నాంగ భువి నిరుదేశం గై
తనరారుఁ బూర్వకవిమత, మన నా చాటుప్రబంధములు జలజాతా. 29

తే. నాల్గుదెగల యుదాహరణములు ముక్త, కాదిపంచదశమును సంఖ్యాన్వితములు
గద్యరగడద్విపదదండకములు మంజులును సంఖ్యారహితచాటువులు నృసింహ. 30

ముక్తకాది ¹పంచదశం బెద్ది యనిన

సీ. ఒనరు ముక్తక మన నొక్కపద్యము ద్వికం బగు రెండు త్రికము మూడైనఁ బంచ
రత్నంబు లైదు వారణమాల యెనిమిది సవరత్నములు పద్యనవక మైన
భాస్కరమాలిక పండ్రెండు శశికళ పదియాలు నక్షత్రపంక్తి యిరుప
దియు నేడు త్రింశదాహ్వయము ముప్పది రాగసంఖ్య వెండియు రెండు సాగెనేని

తే. పదునఁ బంచాశదాఖ్య మవ్వల శతకము, నవ్వునమధికశతకంబు ననంగ వెలయు
నేబదియు నూలు నూటిపై కెనిమిదియును, సప్తశతి సప్తశతమైన శార్దూపాణి. 31

శబ్దానుశాసనమూలసూత్రము:—

త దదోషో పరికృతౌ చ వాగర్థౌ. 2.

తే. కృతికి ³నెట్లు శబ్దార్థముల్ రెండు వలయు, నవి యలంకారయుతములు నఖిలదోష
రహితములు గాంగఁ జూచి కూర్పంగ వలయు, గామెవలిబాలగోపాల గానబాల.

శబ్దార్థలక్షణాలంకారసీసమాలిక

సీ. సర్వలక్షణ⁴సారశబ్దార్థయుగళంబు మహితశుద్ధసువర్ణమణులభంగిఁ
బదపద్యభూషణప్రచయరూపంబు బై లలిఁ గావ్యలక్ష్య నలంకరించు
కారణంబున నలంకారాఖ్యలను జేంది బహుభేదములను జూపట్టుఁ గృతుల
నఖిలకావ్యములకు నాత్మలు రీతులు ప్రాణముల్ వానికిఁ బ్రాణదశక
మోలి వైదర్భికాగౌళికాపాంచాలికాలాటికాఖ్యానకలిత లైన

⁵నాల్గునురీతు లెన్నంగ నర్థవ్యక్తి సౌకుమార్యజుఁ ప్రసాదరీకాంతి

*మధురతౌదార్యసమాధిసామ్యశ్లేషములు పదియును ప్రాణములు దలంప

శయ్యాచమత్కారశబ్దస్ఫురణపదావృత్తిరీతి ప్రాణవితతు లెల్ల

శబ్దలక్షణము లై జగతిపైఁ బొగడొందు నుభయవిస్ఫురణంబు నొప్పునట్ల

1. పంచాశతైట్టి దనిన (గి). పంచదశం (సూ). 2. పంచదశాఖ్య (సూ).

3. నెందు (వా. జె.); మొదల (ప). 4. యుక్తసర్వార్థ (పె). యుక్తశబ్దార్థ (పీ).

5. నాలుగురీతు (సూ). 6. ఫణితి.

*ఈశబ్దము కావ్యగుణవాచకమైనయప్పుడు “మాధుర్య” అని యుండదగు.
అట్లున్నచో ఛందోభంగము. “ధర్మధర్మిణోరభేదః” అను న్యాయము రసవాచకమైన
యప్పుడే చెల్లును. ఇచ్చట చెల్లదు. (గి). మధురసౌకర్య (సూ).

అప్పక—2

వదలక మును గొన్నవర్ణంబు కృతులను బలుమాటు నుడివినఁ బ్రాస మయ్యె
 నది సుఖకర దుష్క రావసాన ద్వి త్రి చతు రను సంజ్ఞల సప్తవిధము
 లయ్యె ననుప్రాస మందులోపల ఛేకఘృత్తిలాటము లన ముత్తైఱంగు
 లేకార్థశబ్దంబు లేకపద్యంబులోఁ బునరుక్తిదోషంబు పొందకుండ
 నుడుగక వేమాటు ¹నుడువఁగ లాటాఖ్యఁ జను ననుప్రాస మై జరగుచుండు
 లాటంబులో శృంఖల న్యాయబంధంబు ప్రతిషేధశృంఖలబంధనంబు
 మాలికాదీపసమాఖ్యయు సారంబు నేకావళియు నన నెనఁగు నైదు
 పలుమాటు నొకభంగిపలుకులు పలుకుచో నర్థంబు వేఱైన యమక మదియు
 నాదిగతంబు మధ్యగతంబు నంతగతాఖ్యంబు నాదిమధ్యమగతంబు
 నాద్యంతగతము మధ్యాంతగతంబును జరణ త్రయగతంబు సర్వగతము
 నుపమానపదగోపనోక్తియు నన నవవిధములై యమకముల్ విస్తరిల్లు
 సరిగమపధను లోష్ఠ్యనిరోష్ఠ్యములు తలకట్టును గుడులు శృంగములు నేక
²వర్ణంబులు నభీష్టవచనసంఘట్టనంబులు నాదిగా నిట్లు వొదలు బెల్లఁ
 జిత్రకవిత్వప్రసిద్ధనామంబులై పెంపొంది పీఠుల కిం పొనర్చు
 సరవి గూఢచతుర్థచరణవర్ణముఁ జతుర్విధకందమును బంచవిధనుపుత్ర
 పద్యంబు సీసరూపద్విపదాఖ్యయుఁ గందగర్భితమణిగణచిరము
 మొదలు గా నొకపద్యమునఁ బెక్కుపద్యంబు లిమిడి ఛందోఽర్థదోషములు లేక
 కనుపట్టునవి యెల్ల గర్భకవిత్వవిఖ్యాతిచే శ్రవణసుఖం బొనర్చు
 గోమూత్రికాచత్రగుచ్ఛకుండలినాగకంకణమర్దలఖడ్గచక్ర
 పంకజసర్వతోభద్రమాలాత్ఫురప్రభృతిబంధంబు లేర్పడఁగఁ జెప్ప
 వృత్తము ల్బంధకవిత్వవిశ్రుతములై కవులకుఁ జెవులపండువులు సేయుఁ
 బ్రాసాదిగాఁ జెప్పఁబడిన పన్నియు శబ్దవితతి కలంకారవితతు లయ్యె
 ధర నలంకారప్రధానతానురసప్రధానతాపస్తుప్రధానతలును
 భాసిల్లు నారభటిసాత్వతీ భారతీకైశికీనామధేయవృత్తు
 లర్థస్ఫురణసమాఖ్యయు లాంగలీఘలపాకమృద్విఘలపాకములును
 గడు ముఖ్యగౌణత్యధ్వనివ్యంగ్యముల్ గణుతింప నర్థలక్షణము లయ్యెఁ
 జర్చింపఁ గృతులకు జాతిగుణంబులు ద్రవ్యక్రియలు జీవితంబు లగుట
 నని యేతెఱుగున నమరు నట్లన చెప్ప వఱు జాతియు స్వభావము ననఁగ
 నది మొదలొకని మూడుపదులపై నెనిమిది యెనఁగుతద్భేదంబు లేఱుగవలయు

1. నుడుగంక. 2. వర్ణంబు లభికష్ట (సూ). 3. ట్టురి (సూ).

జాతియు నుపమయు సద్రూపకంబును భ్రాంతిమంతంబు నపహ్నుతియును
 దీపకత్రయము నాక్షిపంబు ¹క్షేపంబు నుల్పేక్షయను దుల్యయోగితయును
 వ్యతిరేకమును నుదారతయఁ బ్రేయస్కంబుఁ నెనఁగ విరోధ మావృత్తివిధము
 భావికాఖ్యానంబుఁ బరివృత్తియును సమాహితము నప్రస్తుత స్తుతిపరంబు
 వ్యాజస్తుతియును బర్యాయోక్తియును విశేషోక్తి వక్రోక్తి సహోక్తిసంజ్ఞ
 లూర్ణస్వీయును సమాసోక్తిసమాఖ్యయు జగతి విభావనాసంకరములు
 రసవంతమును నిదర్శనమును సూక్ష్మంబు లవనామకంబు హేతువుఁ గ్రమంబు
 నాశీర్వాచనము నర్థాంతరన్యాసంబు నతిశయోక్తియు నుదాత్తాభిధంబు
 నన నొప్ప నిన్నియు నర్థంబులకు నలంకారభేదంబులై కానఁబడును
 దొలుకటి రూపకాదులు తమలోఁ దాము కలసి సంస్కృష్టసంకరము లనఁగ
 ద్వివిధంబు లగు నందుఁ దిలతండులన్యాయసంస్కృష్టిఁ గృతులఁ బ్రశస్త మయ్యె
 సంకరంబులు రెండు జరగు దుగ్ధోదకన్యాయనృకేసరిన్యాయములను
 తే. క్షితిని శబ్దార్థసంస్కృష్టిఁ జెందునట్టి, సంకరంబులు మఱియును జాలఁ గలవు
 వరుస నవి యెల్లఁ దెలియఁగవలయుఁ బూర్వశాస్త్రలక్షణలతోక్తసరణివలన.

శబ్దార్థదోషసీసమాలిక

సీ. కనుఁగొన దుష్ప్రయోగము వైరివర్గంబు ధరఁ దత్సమాపశబ్దక్రమంబు
 నవసంస్కృతాఖ్యంబు నప్రయుక్తంబు విసంధి దుస్సంధి తుసంధిపదము
 లవల నకారశాన్యంబు హినోక్తియుఁ గొఱుదిర్లు పుకాకుఁ గుఱుచకంకు
 సమననభంగంబు ఛందోయతిప్రాసభంగంబులు ననంగఁ బడియు నాఱు
 శబ్దగతప్రదోషంబులై యొప్పారుఁ గృతులు సాగవు వీని నెఱుంగకున్న
 న్యూనపదోషమయును నధికపదోషమయు నప్రసిద్ధోపమావిధంబు
 నసదృశోపమయు మహాధిశోపమయును నీచోపమయు వ్యర్థవాచకంబు
 దేశసమయలోకదిక్కాలమైత్రీ విరోధాగమకళావిరోధములును
 వ్యాకీర్ణకము నసమర్థ మపార్థంబు విరసంబు నతిమాత్రవిశ్రుతంబు
 నశుభలజ్ఞాజుగుప్సాస్థిలములు సంశయంబు సందిగ్ధ నేయార్థములును
 ప్రకమభంగం బపక్రమంబును గ్రమభంగంబు శ్రుతికటుపరుషములును
 క్లిష్టగూఢార్థం బపుష్టార్థకము నసంగతదోషము ²పతత్ప్రకర్షణ మధి
 కపదంబు మఱి సమాప్తపునరాత్తంబును హినపదంబు నిర్దేతుకంబు
 నవిమృష్టకవిధేయకాంశ మన్యార్థంబు నప్రతీతికము ననర్థకంబు
 భిన్నసంబంధంబు భిన్నలింగము భిన్నవచన మలంకారవర్జితంబు

1. క్లిష్టంబు (నూ). 2. పతత్ప్రకర్షణంబు, నధికపదంబు, సమాప్తపునరాత్తంబు
 (గ) ఇందు గణభంగము; కాన సవరించఁబడినది (రా).

క్షీతి న¹ ప్రయోజనశ్లిష్టంబు నేకార్థకంబును బునరుక్తకంబు ననఁగఁ
 దొడరు నేఁబది యర్థదోషంబు లివి ముండు దెలియక కృతి ²సేయ నలవి గాదు
 పదపడి మును పల్కుప్రాసాదులను. గూర్చి చెవులకు కినింపుగాఁ జెప్పిరేని
 ధీరులు సద్గుణాధికతచే నవియ చేపట్టుదు రొక్కొక్కపట్టునందు
 శ్రుతిసంస్కృతియు మధురతయు నస్పష్టార్థమునకు నర్థవ్యక్తియును బత్తప్ర
 కర్షణంబునకు ధాత్రి హర్ష వాక్యము సూక్తితంత్ర ⁴మశ్శిలాభిధానమునకు
 గ్రామ్యంబునకు నెల్లఁ గాంతియు ననుచితార్థంబుల కెల్ల నుదాత్తతయును
 సంధిదోషముల కూర్జస్వియు శ్రుతిపరుషంబుల కెల్లను సౌకుమార్య
 మప్రతీతికమున కా ప్రసాదంబుఁ బ్రేయస్కంబుఁ బరుషసమాఖ్యమునకుఁ
 గ్రమభంగమునకు సంక్రమతయు న్యూనాధికపదంబులకు సామ్యకల్పనంబు
 పెండియు నిబ్బంగి పెడకి గుణాధిక్యములు గూర్చి దోషముల్ దొలఁగఁ జేసి
 తే. రచన గావించు కృతి బుధరచనలందుఁ, దనరు నాచంద్రభాస్కరతార మగుచుఁ
 గావున నలంక్రియాశాస్త్రకథితఫణితి, నరయఁ దగు వీని నెల్ల భూసురపురీశ. 34

వాక్యలక్షణము

మూ. సూ. — సా వా గ్యా రసవృత్తిః. 3.

క. రసమునకు ⁵నాశ్రయంబై, యసదృశ మగు నెద్ది యది గదా శబ్దము రా
 ఊనదమన రసికు లనఁగా, వసుమతిఁ దద్విధ మెఱుంగువారలు నువ్వి. 35

రసవివేకము

మూ. సూ. — సాధోఽహి రసో యథాతథం కవిభిః. 4.

తే. తగ రసాశ్రయవాక్యసంతతులు గూర్చి, కావ్యము లొనర్చువార పో కవు లనంగ
 నట్లు గావున నేభాష నైనఁ గవిత, పలుకువారికి సాధింపవలయు రసము. 36

పంచవిధభావసీసమాలిక.

సీ. రమణ మనోవికారము బహిర్వాప్యప్త మై భాసిల్లు నది సుమీ భావ మనఁగ
 నదియ విజ్ఞానసమాఖ్యచే జెన్నొంది యాత్మ కు మనసుచే నబ్బుచుండు
 నామనంబున కింద్రియములచే నగు వాని కైదింటికిని విషయములవలనఁ
 గలుగు నాదిజ్ఞానకలితమా భావంబు తరుణులయందును బురుషులందు
 నాత్మసముద్భూత మై నవరసముల 7నమరఁ జేయుచు విభావానుభావ
 సాత్త్వికరివ్యభిచారిసంజ్ఞలచే నాల్గుచందంబు లగు నందుఁ జను విభావ

1. ప్రయోజక (సూ). 2. జెప్ప (పె). 3. విందు (పె). 4. మశ్శిష్టా (సూ).
 5. నాస్పదంబై (పె). 6. గలుగునాజ్ఞాన (సూ). 7. నడర (వా. పె.) 8. వ్యభిచార (సూ).

మాలంబనోద్దీపనాహ్వయంబుల రెండు తెలుగుల ధాత్రి నుద్దీపనాభ్య
 మాలంబనోక్తగుణాలంబనవిచేష్టితాలంక్రియాత్త విహారలీల
 లనఁ జతుర్విధములఁ దనరారు ననుభావ మంగచేష్టోద్భూత మగుచు వెలయు
 ధర మనోవృత్తి సత్త్వం బనఁబడు నందు సంభవించినయది సాత్త్వికంబు
 గణుతింప నా సాత్త్వికము కంప ఘర్తసంస్తంభ వైవర్ణ్య¹వైస్వర్యబాష్ప
 విలయరోమాంచసంజ్ఞల నప్తవిధముల జరగు నవ్వల వ్యభిచారికంబు
 స్థాయిభావమున నిత్యత్వంబు నొందక వ్యభిచరించుచు సాగరాంతరమునఁ
 బొదలు భంగముభంగిఁ బొడముచు నడఁగుచు సంచారిభావసంజ్ఞయును దెచ్చి
 వ్యాధ్యసూయావేగహర్ష లజ్జామర్ష దైన్యావహితనిద్రావిషాద
 శంకామదగ్లానిచపలతావస్తారసుప్తీచింతాశ్రమాత్సుకృమరణ
 గర్వమోహాలస్యనిశ్చేదసంత్రాసధృతిజడతోగ్రతాస్తృతివితర్క
 మతిసుసంబోధనోన్మాదనామంబులఁ దేర్చు ముప్పదిమూఁడు భేదములను
 బ్రకటంబులై స్థాయి భావంబు లన రోషశమజుగుస్పాదయోత్సాహశోక
 హాసవిస్తయరతు లనఁగఁ దొమ్మిది యొప్పు నవరసోదయకారణంబు లగుచుఁ
 బంచవిధంబులై వరఁగు భావంబులు స్థాయిభావమన్వితము లగుచు
 తే. వీని నన్నింటి నెఱిగిన²వెనుకఁగాని, నవరసంబులు పుట్టుచందములు వాని
 భేదములు లక్షణంబులు నాది గాఁగఁ, చెలియఁ బోలదు తంగెడదేశవాస. 37

శృంగారరససీసమాలిక

సీ. వెన్నముద్దకుఁ బాకవిధిచే ఘృతత్వంబు దనరుభంగిని నవస్థాయిభావ
 ములకు విభావప్రముఖ్యభావంబులవలన రసత్వంబు గలుగుచుండుఁ
 ద్రుప్రసం బంతయుఁ దనరుఁ గావ్యములందు నాట్యంబులందు ననారతంబు
 విసు నాద్యులకుఁ గావ్యవృత్తంబులకు గనుఁగొనురసజ్ఞులను నర్తనములందుఁ
 గలుగుఁ గాని రసంబు గలుగఁ జూరొప్పుంబు కావున నటియించు కాంతలందు
 గరిమ నా రసము శృంగారంబు హాస్యంబు రౌద్రంబు కరుణ వీరంబు నద్భు
 తంబు బీభత్సంబు దారుణంబును శాంతమును నాఁగ నవవిధంబుల మెలంగు
 వరనవస్థాయిభావములలోఁ జెప్పిన రతియె విభావాదిరంజనముల
 నయ్యెను శృంగార మది నీలవర్ణంబు వెన్నునిమొన సామవేదవంశ
 వర్యంబు గడు సౌకుమార్యంబు కై శిశీవృత్తిని మధురతావిధమునందు
 సుప్రసాదాభిధానప్రాణిభణితిని విరచింప నొప్పుఁ గవిత్వమునను

1. వైస్వర్య (సూ). 2. వెనుక (ప.వా.పె.) ఇట్లే ఈమాట ప్రాతపుస్తకము
 లలో నున్నది. 3. భణితి.

యెనుదాయ బీభత్సమున కది సంభోగభవమును విప్రలంభజము ననఁగ
 ధ్వివిధ మయ్యెను బంచవిధభావకథితప్రపంచకపోష్య మై వరుగునట్టి
 సందర్శనాలాఙసంస్పర్శనాశ్లేషనఖరదక్షతచుంబన క్రియాద్య
 మవనిపై సంభోగభవము తద్విప్రలంభజ మనునది మూఁడుభంగు లయ్యె
 నంగప్రభూతం బయత్నసంభవమును నై సర్గికంబు ననంగ నందు
 1. వింశతీగీతములై వెలఁదుల కొప్పారు యావనగుణచేష్ట లందులోనఁ
 దనరారు నంగజాతము మూఁడుభేదంబులై హావభావహేలాహ్వాయములు
 నప్రయత్నజ మయినది సుశోభాకాంతిదీప్తిప్రగల్భతాధీరతలును
 మధురతోదారతాభిధములు నన నేడు చందంబు లయ్యె నై సర్గికమ్ము
 కిలికించితవిలాసలలితలీలాఖ్యలు విచ్ఛిత్తిబిబ్బోకవిభ్రమములు
 కుట్టమితంబును మోట్టాయితంబును విహృతంబు నన దశవిధము లయ్యె
 భావంబు మొదలుగా భావోదయ క్రియావింశతి యన నవి వినుతి కెక్కు
 కుంభినిపై విప్రలంభశృంగారోపకరణంబులై రసాకరము లగుచు
 శ్రవణసందర్శనప్రణయవిరోధప్రవాసాదికలనలవలనఁ బొడమి
 వెలఁదులకును బురుషులకును వరుసతో నొదవు నవస్థలు పదియు రెండు
 నయనసంప్రీతిమనస్సంగసతతసంకల్పప్రతాపజాగరకృత్య
 విషయానుభవపరిద్వేషలజ్ఞాత్యాగసంజ్వరోన్మాదమూర్ఛాన్మృతాహ్వా
 యంబుల రతిరహస్యకళాప్రవీణులు జగతిఁ బ్రతాపంబు సంజ్వరంబు
 నను రెండుదశలును గొనక యవస్థలు పదియు కా నెంతు రేపట్టునందుఁ
 2. బ్రకృతకథాసమాప్తికరంబు నహితంబు నశుభప్రసంగంబు నగుటఁజేసి
 3. ద్వాదశదశ పురాతనకథాక్రమమునఁ గాని వర్ణింపరు కావ్యములను
 తే. గవులు దీని నెఱింగి శృంగారరసము, గులుకునట్లుగఁ గావ్యముల్ గూర్చుకున్న
 ఖ్యాతి కెక్కునై రసికసభాంతరముల, సర్వతటిసీపురందరాకానివేశ.

38

అష్టరససీసమాలిక

సీ. రసపోషణము లన నెఱుగు విభావముఖ్యంబులవలన సువ్యక్తభంగిఁ
 బడయు నవ స్థాయిభావముల్ నిజగుణసత్త్వంబు లగుచు రసత్వ మొందు
 నందు శృంగారరసాంతరభేదసంతతు లెల్ల మున్ను భాషితము లయ్యె
 నింక హాస్యాదుల నెనిమిదింటను గల్గుభేదముల్ చెప్పెద వేఱువేఱుఁ
 మూర్ఖోక్తహాసంబు భువిని హాస్యం బయ్యె నది యల్పమృదువు సామాన్యవాయ

1. వింశతీగీతముల్ (అచ్చుప్రతి). 2. ప్రకృతి. 3. ద్వాదశీధశ (నూ).

మధునచ్ఛవి కుంజరాననుచేరువఁ గరుణాభియాతి శృంగారభవము
 సొంపొందు మధురతాసుప్రసాదములను భారతీవృత్తిని బద్యములను
 మూఁడుభేదములు మొలచె నుత్తమమధ్యమాధమంబు లనంగ నందులోన
 హాసితస్మితము లుత్తమాఖ్యలు విహాసితప్రహాసితంబులు మధ్యభావితములు
 క్షీతి నవహాసితంబు నతిహాసితంబును జనుఁ గావ్యములఁ గనినకు బ్రశస్తిఁ
 బంచమభావసంభవమహాక్రోధంబు రాద్రూపము దాల్చె రక్తనిభము
 హరుని¹ యూడిగ మధర్వాన్వయప్రభవంబు భుక్తికుటిప్రయుక్త మద్భుతవిపంధి
 యుద్భృతార్థము ప్రసాదోజంబులనుగూర్చి యారభటివృత్తి నమరఁ జెప్ప
²వెనుకఁ జెప్పిన³ శోకమున కయ్యెఁ గరుణ దా మహి నధర్వాన్నయవిహిత⁴ కులజ
 సమవర్తిదాసి కాషాయసన్నిభకాంతి హాస్యాదికార్ద్రరసాత్త జాత
 సౌకుమార్యమునఁ బ్రసాదమాధుర్యంబులకు గైశివీవృత్తిఁ జను రచింప
 స్థాయిభావోదితోత్సాహంబు దా వీరరస మయ్యె⁵ నెఱుఁపు సాధ్వసవిరోధి
 కించిత్ప్రగల్భితోదంచిత మోజుఁ ప్రసాదసాత్వతులకు జరగుఁ గవిత
 ప్రగమవేది సుపర్వభర్తరాణువ మూఁడువిధములై యది ధాత్రి వేలయు నమర
 వీరంబు వితరణవీరంబు గారుణ్యవీర్యంబు నన భావవేద్య మగుచు
 విస్తయాహ్వయమున వెలయుభావము విభావాదులచే నడ్డుతాభిధాన
 మున నొప్పు నాశ్వలాయనసూత్రజము కమలాసను⁶ దళవాయి యరుణకాంతి
 రాద్రసాదివీరరసప్రసూతంబు స్వల్పమృదుత్వ మోజుఁ ప్రసాద
 విధముల భారతీవృత్తిఁ గావ్యంబులయందుఁ జెప్పఁగ నొప్పుఁ బొందుగాను
 నవభావభేదమధ్యవిభాషితజుగుప్సబీభత్స మనఁగ నొప్పిదముఁ గాంచు
 నారభటిప్రసాదోజసవిధములు నొప్పుపద్యముల నత్యుద్భృతంబు
 సన్నతాపస్తంబసంతతి శృంగారశత్రువు నందికేశ్వరునిబంటు
 కాలవర్ణము ద్విప్రకారమై యది చెప్పఁబడు జుగుప్సాభిభత్సరసము
 పెనుపొంద వైరాగ్యబీభత్సరసమును ననఁగ నీభేదంబు లరయవలయు
 మునుపు తొమ్మిదిభేదములలోన నెన్నినభయము భయానకాహ్వయముచేతఁ
 బరఁగు యాజుషము బీభత్సంబుపట్టి ధూమ్రాభంబు వీరరసాహితంబు
 ధర మహాకాళునిదళవాయి సాత్వతి నోజుఁ ప్రసాదసంయుక్తి నమరుఁ
 గవితల నీషత్ప్రగల్భంబు సర్వాంగకంపనవైస్వర్యకారణంబు
 శమము శాంతం బయ్యెఁ జంద్రసన్నిభము నిర్వైర మొందును బరబ్రహ్మతెంక

1. యూడిగ (వా. పె). 2. వెనుక (ప. వా. పె). 3. శోకమున నయ్యె (సూ). 4. కులజ (సూ). 5. నెఱుఁపు (సూ). 6. బడవాలు (పె); కడివారి (చ) దళవాయి (ప), బడివారి (పి).

క్రమమున ధర్మార్థకామమోక్షములను ¹పూరుషార్థములను బొందఁజేయు
నల్పమార్గపము కావ్యములఁ బ్రసాదమాధుర్యభాషాభ్యవృత్తులఁ బొసంగు
లే. నీ రసాంతరభేదంబు లెల్ల వరుస, నెఱిఁగి సమయోచితములుగా హృదయములకు
నింపు పుట్టంగఁ గృతుల పరింపవలయు, శ్రీగీర్వాన్యభాగధాత్రీనివేశ. 39
నాయకనిర్ణయసీసమాలిక

సీ. నవరసంబులకు జన్మస్థానములు నలుగురు ముఖ్యులగు నాయకులు దనర్తు
రొగి ధీరలలితధీరోద్ధతధీరప్రశాంతధీరోదాత్తసంజ్ఞకు లనఁ
గలరు వెండియు నొకనలుగురు శృంగారరససంభవాస్పదప్రథితగుణులు
ధారుణి ననుకూలదక్షిణశతధృష్టు లనఁగ వీరలకు సహాయవరులు
మహి నలువురు పీఠమర్దవిదూషకవిటచేటకు లనంగ వెలయువారు
మదనకళాశాస్త్రవిదులచేఁ బూరుషజాతులు నాలు గెంచంగఁ బడియెఁ
బాంచాలదత్తకథద్రకకూచిమారాభిధానంబుల నవియుఁ గాక
సుపజాతు లన వెండియును మూఁడు శశవృషహయనామకములఁ జెన్నాఱుచుండు
వసుధ నాయకుఁ డెంత రసికుఁ డైనను గాంత వెలి గాఁగ రసము సంధిలదు గాన
నాయికాభేద మంతయు విస్తరంబుగాఁ దెలిపెద నవరసాధీన లైన
యంగనలకు స్వకీయయుఁ బరకీయయు సాధారణయు ననఁ జనుఁ ద్రివిధము
లందులొన స్వకీయ యను భామినికి గుణభేదములను మూఁడు భేదము లగు
సుర్వి ముగ్ధయు మధ్యయును బ్రగల్భయు నన నొక్కచందంబున నుండు ముగ్ధ
మధ్యాభ్యుజను తనుమధ్య ధీరయును ధీరాధీరయును నధీరాభిధయును
నను మూఁడు దెలుగుల వినుతి గాంచుఁ బ్రగల్భ యనునదియును నట్లు నభిశయిల్లు
ధృతివిశేషములచే ధీరాదికామిసీమణులు శ్రేష్ఠమధ్యమాకనిష్ఠ
లగుదురు వచనతో నవని నా పరకీయ ద్విప్రకారంబుచేఁ దేజరిల్లుఁ
గరపరిణీతయుఁ గన్యకయును ననఁ బరిణీత వర్ణింపఁబడదు కృతులఁ
గన్యక పురుషాభికాంక్షిత గాన నంగరసంబులను బరికల్పిత యగు
శృంగారరసనిధానాంగన లెనమండు చర్చింప వాసకసజ్జికయును
నభిసారికయు ఖండితాభ్యయు స్వాధీనపతికయుఁ బ్రోషితభర్తృకయును
విగ్రహాంతరితయు విగ్రహోత్కలితయు విప్రలభయు నన వీరలకును
దూతిక కిలాద్దురు ప్రాతివేళినియు శిల్పినియుఁ గారువును లింగినియు సఖియు
ధాత్రీతనుప్రజాతయు వీరు లేకున్నతటి నేర్పుమైఁ బ్రియతంత్రములకుఁ
దమకుఁ దా మైనను దగ దూతిభావంబు గైకొని నడపుట కార్యసరణిఁ

1. పురుషార్థములను కా. 2. ద్విప్రకారంబులై లేజరిల్లు (పూ. ము.). 3.
లాలురు (పూ. ము; గి).

గాశామస్త్రమునందుఁ గామినీమణులకు వెలయు జాతులు నాల్గువిధము లగుచుఁ
జింతింపఁ బట్టి నీ శంఖినీ చిత్తిని హస్తిను లన వీరి కందఱకును
నలువొంద ముత్తైఱంగుల నుపజాతులు హరిణియుఁ దురియుఁ గరిణియు నన
లలి భావరసనాయకులయందుఁ గలిగిన భేదంబు లెల్లఁ దెల్పితి పరుసను
1 గ్రంథవిస్తారశంకకు వాసిలక్షణములు లక్ష్యములు నిందుఁ బలుకవైతి
తే. నట్లుట భావరసనాయకాదిభేద, సంచయమున కలంకారశాస్త్రవిశతి
వలన లక్షణలక్ష్యముల్ దెలిసి పిదప, రసము పఱింపఁదగుఁ గవిరాజులకును. 40

సుకవిమాహాత్మ్యము

తే. మణివలనఁ గంకణమును గంకణమువలన, మణియును బ్రకాశ మగునట్లు మదిదలంప
సుకవివలన నాయకుఁడు నాయకునివలన, సుకవియుఁ బ్రసిద్ధిఁ గాంతురు సకలదిశల.
తే. నాకుజాతునిచే రఘునాయకుండు, వ్యాసుచేఁ బాండవులు కాళిదాసుచేఁ
భోజుఁడు ప్రసిద్ధి నొందిరి భువిని దమదు, నడక లెల్లను గథలుగా 2 నుడువుకతన.
క. ఇమ్మహిని మునులచే వెల, నెమ్మును గావ్యములు “నాన్మషి కురుతే కా
వ్య”మ్మును వచనార్థంచే, నమ్మతిఁ గలివేళ సుకవిజనులే మానుల్. 43

సత్కవి లక్షణము

క. ధరణీసురుఁడు ప్రశాంతుఁడు, గురుభక్తుఁడు శుచియుఁ గల్పకుఁడు పూర్వకవీ
శ్వరవాక్ప్రయోగదక్షుఁడు, కరుణామతి యెవ్వఁ డితఁడు కవి యనఁ బరఁగున్.
క. శ్రుతిశాస్త్రాంగపురాణ, ప్రతతీయఁ నితిహాసకావ్యభరతాగమముల్
స్మృతిసంగీతరతికళా, గతులు నలంకృతులు నెఱుంగఁగాఁ దగుఁ గవికిన్. 45

సప్తవిధకవులు

అ. వినుతిఁ గాంతు రిల వివేకివాచకరాచి, కార్థకిల్పభూషణార్థ లనఁగ
మార్దవానుగతఃసమాహ్వయుఁడు ననంగఁ, గవులు సప్తనామకములతోడ. 46
సీ. గణపర్ణశద్ధార్థగుణభోషనికరంబుఁ బరికించి కూర్చుఁ గల్బము వివేకి
బహుతరాసుప్రాసపదబంధనియమంబు పదలక కృతినేయు వాచకుండు
మృదుమధురోక్తులు వెదకి కావ్యం బెల్ల రచియించుఁ బదపడి రాచికుండు
మితశబ్దములలోన నలివిపులార్థంబు నిమిడించు నర్థాఖ్య నెసఁగునతఁడు

1. శబ్దగ్రంథాదిసంబంధ మున్నపుడు విస్తర మనవలె; విస్తార మనరాదు.
కాన గ్రంథవిస్తరశంక యని యుండ నగు; అట్లున్న గణభంగ. మగును. శబ్ద సంబంధ
మున విస్తార మను శబ్దమును సముత్తము కవులు ప్రయోగించియున్నాదు (రా). 2.
నుదుగు (మా). 3. తనిఁ గవి. 4. సమాహ్వయుఁడును నాఁగ (మా).

తే. నెప్పు యమకంబు లెప్పుట్ట శిల్పకుండు, పొందుపఱుచు నలంకృతుల్ భూషణార్థి
సరళపదవిరళార్థవిస్ఫురణముగను, జూపు రస మెందు మార్దవస్ఫుటకరుండు. 47

కుకవినిరసనము

తే. జల్లిపదములు నాలుగు సంతరించి, గురువు లిడుచోట లఘువులు కొన్నిగూర్చి
విరతి గూడక మీఁదులు ¹వెడకికొనుచు, నచ్చు ²పొల్లులపై నుంచునతఁడు కవియె.

తే. వ్రణము గని నిర్మలాంగంబు వదలుసీగ
యనఁ గుకవి తప్పఁ గని యొప్పు నడచిపుచ్చు
జల ముడిగి పాలు ద్రావు హంసాబుకరణిఁ
దప్పు విడనాడి యొప్పు సత్కవి గ్రహించు. 49

తే. తనకుఁ దెలియని వన్నియుఁ దప్పు లనుచుఁ
గుకవి హాస్యంబు గావించు, నుకవివరుండు
దడవు యోజించి తెలియు సంతటను దెలియ
కున్నఁ దద్దయుఁ బెద్దలయొద్దఁ దెలియు. 50

క. ధరఁ దమరు సత్కవుల మని, పరులు కుకవు లనుచుఁ గృతులఁ బరిహాస మొన
ర్తురు ³గర్వమతు “లయోగ్యః, పురుషో నాస్తి” యనుమాట బుద్ధిఁ దెలిసియున్.

క. భ్రష్టులు తామే సర్వో, త్కృష్టకవుల మనుచు సభఁ జరింతురు ⁴“బాణో
చ్ఛిష్టం జగత్త్రయమ్” మను, నష్టాక్షరమునను గాదె యడఁకువ మదికిన్. 52

కవితాప్రశంస

తే. విబుధలోకంబు “కవితైవ విద్య” యనుచుఁ, జడువు పచనార్థమునను సంతయముగలదె
విద్యలకు నెల్ల నుత్తమవిద్య కవిత, దానిఁ దెలియుట విశ్వ మంతయును గనుట.

క. ధారుణి నాకుజమూర్తి, పారాశర్యులు చరించు భావకశిష్టా
చార ⁵మవశ్యక మని కవి, తారతమ్యము లైరి కశిదాసప్రముఖుల్. 54

మ. జననాథాగ్రణి యాత్మరాజ్యమున నిచ్చుల్ పూజ్యుఁ డా సీమఁ బా
సినఁ దా గవ్యయుఁ జేయఁ డన్నికడలక శ్రేష్ఠుండు విద్వాంసుఁ డా
యనకన్నం గవి మేటి యా “సుకవితా య ద్యస్తి రాజ్యేన కి”
మను వాక్యంబు నిజంబు దీనిఁ గని కావ్యంబుల్ రచింపందగున్. 55

క. పనితయుఁ గవితయుఁ దా నై, చనుదెంచుట గలుగునేని సరసం బగు ధా
త్రిని బల్లికొలు గావించి, చిన విరసం బగు నటంచుఁ జెప్పిరి విబుధుల్. 56

1. వెడకి (నూ). 2. పొల్లుల (నూ). 3. గర్వమతులు యోగ్యః పురుషోనాస్తి
(నూ). 4. వ్యాసో-ప్రాచీనముద్రణము. 5. అవశ్యకము - ఆనరూపము ఆసాధువు.
చారమవశ్యంబని-అని సవరింపఁజను (రా). అవశ్యమని (నూ).

- క. ఛందోలంకారాదుల, యందలిపా ట్టెల్ల దుదినీ వ్యర్థము గావే
సుందరమగు వాక్యంబుల, పొం దెఱిగి రచించు బుద్ధి పుట్టక యన్నన్. 57
- క. విరచించు శక్తి పుట్టని, పురుషునిచదువులు ప్రకాశములు గావు పసుం
ధర దీపరహితసదనాం, తరమున రేయి బడియున్న ద్రవ్యములక్రియన్. 58
- తే. ఆశుధారాకవిత్వంబులందు శయ్య, లుపమ లుల్పేక్షలును లేక యుండు గాన
సెంత యోజించినను బద్ధ మంత సార, వంత మగు గాన నిలుకడ వలయు గృతికి.

దేశభాషావిశేషంబులు

- మూ. సూ:—స్వస్థానవేశభాషాభిమతా స్సతో రసప్రలుభధియః,
లోకే బహుమన్యంతే వైకృతకావ్యాని చాన్య దఃఖాయ.
- మ. నిజదేశంబులవేశభాషలపయి నిత్యాభిమానస్థులై
ప్రజ మెచ్చ నసలుబుబుద్ధు లగుచుం బ్రాజ్ఞుల్ స్వదేశ్యంబులే
నిజ మంచుం గొని యన్యదేశములవాని నైచ్చ రేపట్టునన్
గజరాజావన ప్రస్ఫుటార్థరసముల్ గా వంచు నెల్లప్పుడున్. 60
- క. తమతమబాసల కవితలు, తమతమదేశముల కొప్పదము లగుం బరదే
శములకుఁ గూడ వొకింతయు, నమరోక్తులు సకలభూములందును వెలయున్. 61
- క. తలఁపఁగ సంస్కృతకావ్యంబులు తమ యర్థములు సకలభూజనములకున్
దెలిసినను దెలియకున్నను, బొలుపొందఁగ నిచ్చు నాల్గు పురుషార్థంబుల్. 62
- క. హరికథ యైనను దమ కర్థ రసానుభవంబు లేని రసవద్దేశాం
తరభాషాకావ్యంబులు, దొరకొని పఠింప ముక్తి దొరకునె దానన్. 63
- క. ఆ యా దేశమువారికి, నా యా దేశంబుభాష నమరిన కావ్యం
బాయతపురుషార్థంబుల, బాయక సమకూర్చు దేశభాషయపాలెన్. 64
- క. సురభాషార్థము దెలియని, తరుణులకును శూద్రులకును దమతమ సీమం
బరఁగిన మాటలఁ జెప్పిన, పరకావ్యము పఠనమున కవశ్యక మయ్యెన్. 65
- క. క్షీతి మ్లేచ్ఛభాష శ్రుతిగర్హిత మగు నట్టైన నా ధరిత్రిని దానిన్
మతి రోసి విడువఁగూడదు, సతతము వ్యవహారహాని సంధిలుకతనన్. 66
- క. నీతం బని దేశీయము, జాతీయంబును వచించు సమయమున నిజ
క్షాతలభాషాకృతులను, ఖ్యాతిగ మ్లేచ్ఛోక్తు లాదిగాఁ గూర్తు రజా. 67

అంధ్రకవితాపితామహాని చాటుధారః—

మ. సమరత్తోణిని గృష్ణరాయల భుజాశాతాసిచేఁ బడ్డ దు
 ర్దనుదోర్దండ¹ బెడందకోట యవనవ్రాతంబు సప్తాశ్వమా
 ర్గమునం గాంచి “శబా సహో హరి హరంగా ఖూబు ఖోడాకెలే
 తుముకీ²భాయిల భాయిదేములికి” యందు ర్పిండికిం బోవుచున్.

68

నంది తిమ్మన చాటుధారః—

కా. రాయగ్రామణి కృష్ణరాయ భవదుగ్రక్మరఖడ్గాహిచేఁ
 గాయం బూడ్చి కళింగదేశనృపతుల్ ⁴“కానిజ రీఫోషణీ
 మాయాభీకుముటూకులోటుకుహుటూమాయాసటాజాహరే
 మాయాగ్గేయమడే” యటండు దివి రంభాజారుని⁵ యత్తునిన్.

69

కాళహ స్తిమాహాత్మ్యమునందుః—

సీ. బిజ మాడుదేవర నిజకృపామహిమఁ జెన్నారనాయిల్లు బిడారు నీకు
 నాకు నీపాదార్చనము సేయ నడలింగమూర్తి సేకుతె వచ్చి మూర్తమాడి
 యొడయచిత్రేశ నాయునికి నీమజ్జన మాడు శివార్చన మాడుదేకు
 విచ్చేయుఁ డిది బూడి వీడియం బందుకో జంగమస్వామి నా నవనమునకు
 తే. నోగిరంబులు మంచి మే రిలోగిరములు, నావటించెదఁ బదుఁడు మీ ⁷రారగింపఁ
 బ్రతిదినంబును జంగమార్చనము లేక,తనువు వడ నొల్ల రూపకందర్ప యనఁగ.70

భాషాప్రకోత్పత్తివివరణము

తే. భాష రెండుదెలుగులఁ బరఁగుచుండు
 సంస్కృతము ప్రాకృతము నన సంస్కృతంబు
 ప్రకృతి యన నొప్పు దానికిఁ బ్రాకృతంబు
 వికృతి యగుఁ దంగెడాహ్వయవిషయవాస.

71

తే. భారతీదేవితైశవభాషితంబు, ప్రాకృతము పంచవిధ మయ్యెఁ బ్రాకృతంబు

1. పులిందకోటి (సూ). ఖూజా ఖోడాతెలే(ప); ఖూబు ఖోడాకెలే (వా);
 ఖూబుఖోడాకెలే (పె). 3. బాయబాయిదేమలికి (సూ). 4. కానీర్పురీఫోషణీ,
 మాయాభీకుముటూకులోటుకుహుటూమాయాసటాజాహరే, మాయాగ్గేయమటా(వా);
 కానీర్పురీఫోషణా; మాయాభీకుముమికులోమికుహుమి మాయాసటాజాహరే,మాయా
 గ్గేయమడే (ప); కానీర్పురీఫోషణీ, మాయాభీకుముటూకుటోటికుహుటి మాయాసటా
 జోహరే, మాయాగ్గేయమటా (పె). 5. సటా (సూ). 6. లోగిరమున (సూ).
 7. రారగింప (పె).

- శౌరసేనియు మాగధీసంజ్ఞికయును, గ్రమతఁ బై శాచికయు నపభ్రంశ మనఁగ. 72
- క. నామ మపభ్రంశం బని, సామాన్యముగాఁ దలంపఁ జన దది భాషా
భాషాశిశుత్వభాషిత, మై మెలఁగుటచే నుశబ్ద మగు నెల్లెడలన్. 73
- ఆ. పద్మపత్రనేత్ర వైశాచికాభాష, యందు భేద మించుకంత గలిగి
సొంపు మీఱుచుండుఁ జాళిక వైశాచి, లెక్కలోనఁ దాను నొక్క టగుచు. 74
- తే. ప్రాకృతాదులు చెడి తజ్జపదము లగుచుఁ
బలు తెఱంగులఁ దనలోనఁ గలసియుండు
కతన నీ యంధ్రభాషయుఁ గవిమతంబు
నందుఁ బ్రాకృతభేదంబై యనఁగ నొప్పు. 75
- క. క్షీతి భాష సంస్కృతప్రా, కృతసంజ్ఞల ద్వివిధ మయ్యె నెంచఁగఁ దత్ప్రా
కృతము వెన నేడు తెఱఁగుల, వితత మగుట నెల్ల నప్తవిధభాష లగున్. 76
- తే. సంస్కృతము ప్రాకృతంబును శౌరసేని
జగతిపై మాగధీయును బై శాచికయును
జాళికయు నపభ్రంశంబు సొరిది నాంధ్ర
భాషయును నివి చను నప్తభాష లనఁగ. 77
- ఆ. వరదుచిప్రణీతవాక్యంబులను బతం, జలికృతోరుభాష్యమునను వెలయు
పాణినీయసూత్రఫక్కిని జనియించు, శబ్దజాల మెల్ల సంస్కృతంబు. 78
- తే. ఇలఁ ద్రివిక్రమరచితవృత్తులను ¹హేమ, చంద్రసూరిప్రణీతభాష్యంబుచేతఁ
దనరు వాల్మీకి మూలసూత్రములవలనఁ, బ్రాకృతాదిషడ్భాష లుద్భవముఁ జెంచె.
- క. తెలుఁగునకుఁ బొడము లక్షణములు బాలసరస్వతి ప్రముఖబుధకృతజీ
కలవలనను చెల్లందై, చెలు వగు నీ యాంధ్రశబ్దచింతామణిచేన్. 80
- సీ. స్వర్గలోక ప్రశస్తము సంస్కృతము మహారాష్ట్ర దేశీయంబు ప్రాకృతంబు
శౌరసేనాఖ్యుఁ బ్రస్తుతి కెక్కునాటను జను లాడునదియెవో శౌరసేని
మగధదేశోక్తులు మాగధీభాష పితౄచసంజ్ఞికములై జగతిఁ బొదలుఁ
²బాండ్యకేకయసాల్యబాష్టికానూపగాంధారనేపాళకుంతలనుదేష్ట
- తే. భోజకన్నోజకంబులఁ బొసఁగుమాట, లరయఁ బై శాచికాచాళికాహ్వయములు
వెన నపభ్రంశ మాభీరవిషయజాత, మాంధ్రభూమిభవం బాంధ్రచయ్యె శౌరి. 81
- తే. దేవభూసురమునిధరిత్రీతలేంద్ర, సచివకంచుకివిటవిదూషకవిరక్త
వారయోషిన్నైపామాత్యవనితలకును, జెప్పందగు సంస్కృతమును ధాసింధుశయన.

నీ. 1. క్షపణకజై నాదికర్త హీనులకును భామాజనులకును బ్రాకృతంబు
 క్షీతి వై శ్యకూద్రప్రభృతిమధ్యమాధమజాతుల కెల్లను శౌరసేని
 ధీవరలుబ్ధకాదివిసీచజాతులమానవులకు నెల్ల మగధభాష
 మొగిఁ బిశాచాసురముఖ్యుల కెల్లఁ బైశాచికానామభాషాద్వయంబు

తే. పతితచండాలయవనాదిపరమనీచ, జాతివరుల కపభ్రంశ మీతెలుంగు
 నీమవారికి నాంధ్రంబుఁ జెప్పవలయుఁ, గావ్యనాటకముల గోపికాభుజంగ. 83

ప్రకృతివికృతిభేదంబులు

మూ. సూ:—ఆద్యప్రకృతిః ప్రకృతిశ్చాద్యే¹ త్వేషాతయోర్భవేద్వికృతిః.

తే. క్రమమునను సంస్కృతప్రాకృతములు రెండుఁ
 బరఁగు నాద్యప్రకృతియు బ్రకృతి యనఁగ
 పెలయు నీరెంటికిని² దెల్లు వికృతి యనఁగ
 నందగోపాంగనాపుత్ర నలిననేత్ర.

84

తదభవస్వరూపము

మూ. సూ:—కేవలతయానుసర్పత్యుభే చ యేయం యథాతథా భాషా.

తే. ప్రకృతులను రెంటు రెండు రూపముల నమరు
 తదభవములు ప్రత్యేక మాంధ్రంబు లగుచుఁ
 జందునకుఁ జందురుం డని సంస్కృతమునఁ
 జందుఁ డని ప్రాకృతమున నీ చందమునను.

85

⁴ఇందుకు తెలివిడి శబ్దసూత్రము:—ప్రయోగమూలం వ్యాకరణమ్.⁵

దీని అర్థము:—శబ్దశాస్త్రము లోకమునందు ప్రవర్తించు ప్రయోగములే
 మూలముగా కలది. ఇటన్నందుచేతను వ్యాకరణశాస్త్రము లోకవ్యవహారము నను
 సరించే చెప్పుచున్నది అనుట. అటుగాన లోకవ్యవహారసిద్ధములైనను తదభవములకు
 లక్షణము తెలియవలెను. అది యెట్లుంటేను: తెలుఁగునకు ప్రాకృతభాష ప్రకృతి
 అనిపించుకొనును. ఆ ప్రాకృతమునకు సంస్కృతభాష ప్రకృతి అనిపించుకొనును. అటు
 గనక ప్రకృతు లంటేను సంస్కృతప్రాకృతములరెంటికిన్ని పేరు. ఆరెంటియందున్న
 కొన్ని తదభవములు, ప్రత్యేకమున్న ఒక్కొక్కగానను ఒక్కొక్కవిధమున పుట్టి
 రెండు రూపములనున్న తెలుఁగులలోనూ గలసి యున్నవి. కనుక నాటి కన్నింటికిన్ని
 దెలిసేటట్లుగాను అందులోపల నొక చంద్రశబ్దమునకు చెప్పుచున్నాము. సంస్కృతము

1. క్షపణకజై నాదిక (సూ). 2. 13-వ పేజిలో ఈ శ్లోకక్రమము మాటి
 యున్నది. ప్రకృతిశ్చాద్యే ఏషా తయోర్వికృతిః (సూ). 3. దెప్పు. 4. దీనికి శబ్ద
 సూత్రము (సూ). 5. పుత్రి (సూ).

నందు గల ద్విత్వాక్షరమునందు క్రిందను జడ్డయై యుండేటి రేఫము ప్రాకృతభాష గాను పలికేటప్పుడు లోపముగాను అవును గనక ఆరేఫము లోపము గాక ప్రత్యేక మున్న¹ ముందర ఒక యక్షరమై నిలుచుటచేతనున్న దకారమునకుఁ బ్రాకృతమందు రాని కొమ్ము వచ్చుటచేతనున్న జందురుశబ్దము శుద్ధసంస్కృతశబ్దముననే అయిన తద్భవము గాని సంస్కృతము చెడి అయిన ప్రాకృతమువలనను అయినది గాదు.

చఙౌ తజ్జే ప్రాకృతే చ దంత్యావేవ న సంశయః.

టీ. తజ్జే = తద్భవమునందున్న, ప్రాకృతే చ = ప్రాకృతమునందున్న, చఙౌ = చకారజకారములు రెండున్న, దంత్యావేవ = దంత్యవర్ణములే అవును. తాలవ్యములు గా వనుట. సంశయః = సందేహము, న = లేదు. ఇటనే అఙ్గోక్షజఫక్కికావచనముచేతను ఇదిన్నీ సంస్కృతజాతమైన తద్భవము గనక మొదల నున్న చకారము దంత్య మయి తెలుగు తత్సమముచేస్తేను చందురుండు అని అయినది. ప్రాకృతమునే అయినట్లాయెనా చకారముక్రిందటిరేఫము లోప మాను గాని, ప్రత్యేకాక్షర మై యుండదు. దకారమునకుఁ బొమ్మిన్ని రాదు. అది యెట్లంటేను.

ప్రాకృతవ్యాకరణసూత్రంబులు

కగచజటడతదపబమగకగిచశో రుపర్నదే.

వృ. ఉపరి స్థితానాం స్పర్శవర్గాద్యతృతీయానాం మవర్ణజిహ్వమూలీయో పద్ధానీయానాం శషసానా మేతేషాం సంయుక్తోపరివర్ణే లోపః స్యాత్ న తు ద్రశద్దే.

టీ. ఉపరిస్థితానాం = ద్విత్వాక్షరములందు మీఁదనున్నటువంటి, స్పర్శవర్గాద్య తృతీయానాం = క చ ట త ప గ జ డ ద బ ల కు, మవర్ణజిహ్వమూలీయోపద్ధానీయానాం (ఁక-ఁప-అని-కపలకు ముం దర్ధవిసర్గ సదృశము లయిన వర్ణములు జిహ్వమూలీయోపద్ధానీయంబు లనంబడు). మకారగకగపవర్ణములకు, శషసానాం చ = శషసలకును, లోపః = అదర్శనము, స్యాత్ = అగును. ఇందుచేతను చంద్రశబ్దమునందు రేఫమునకు మీఁదను ఉండెడి దవర్ణమునకు లోపము వస్తేను 'నతు ద్రశద్దే' ద్రకారము గల శబ్దమునం దైతేను లోపము లేదు. ఇట్లన్నందువలన దవర్ణము లోపము కాదాయెను.

సూ:—రవలా మధ శ్చ.

వృ. అధస్థితానాం రవలానాం లోప స్యాత్.

టీ. అధస్థితానాం = జడ్డలు గల యక్షరములయందుఁ గ్రింద నున్నటువంటి, రవలానాం = రేఫవకారలకారములకు మూఁటికిన్నీ, లోపః స్యాత్ = లోపమాను. ఈ సూత్రముచేతను దకారము క్రిందనున్న రేఫము లోపమైతేను చంద అని యుండెను.

1. ముంగల (వా). 2. బొమ్మిను(గి). 3. మీఁదనున్న ద్విత్వాక్షరములందు(గి).

సూ. శేషాదేశస్యాహోచోభోః.

వ. హకారరేఫవర్జిత స్యానాదేః శేషస్యాదేశస్య చాచఃపరస్య ద్విత్వం స్యాత్.

టీ. హకారరేఫవర్జితస్య = హకారమున్ను రేఫమున్నుగాక తక్కినటువంటి, అనాదేః=మొదలిది గానటువంటి, శేషస్య = లోపముకాఁగా చిక్కినదానికిన్ని, ఆదేశస్య చ=ఆదేశమైనదానికిన్ని, అచః పరస్య=అచ్చుకంటె పరమైనదానికిన్ని, ద్విత్వం = జడ్డ, స్యాత్ = అవును. ఇందువలనను హవర్ణము రవర్ణము గాదు గనకనున్న శబ్దాద్యక్షర దకారమున్ను రేఫమున్ను సంయుక్తమైనటువంటి ద్రవర్ణమునం దధస్థితమైన రేఫము లోపము కాఁగాను చిక్కినవి గనకనున్న జకారముమీఁద నున్న అకార మచ్చు గనక దానిమీఁద నున్నది గనకనున్న దకారమునకు జడ్డ వచ్చెనుగనక చంద్ర ఆయెను. ఇది ప్రాకృతభాష గనక మునుపు చెప్పిన యశోక్షజవచనమునను అది నున్నచకారము దంత్యవర్ణ మాయెను. అది తత్సమము చేస్తేను చందు డని నిలిచెను. కాబట్టి యీ మాట సంస్కృతమునఁ బుట్టిన ప్రాకృతముననే అయిన తద్భవముగాని శుద్ధసంస్కృతమున నైనది గాదు. ఈ రెండుశబ్దములున్న అదిమకవిప్రయోగప్రసిద్ధములే గనక ఇటువంటివన్నిన్నీ ప్రకృతులను రెంటునున్న రెండు విధములనూ పుట్టినవని తెలుసుకొనేది. ఇందుకు ప్రయోగము.

నరసింహపురాణమునందు:—

చ. సురుచిరపానపాత్రమున సుందరి యొక్కతె కేల నిండుచం

దురుఁడు ప్రకంపితాంగములతోఁ దిలకించె దదాననాంబుజ

స్ఫురితవికాసవైభవము సొంపు లడంకువ ముచ్చిలింపఁ జె

చ్చెరఁ జనుచెంచి కట్టువడి చేడ్పడి భీతి వడంకు! చాడ్చునన్. (ఆ. 3 ప. 97) 86

నైషధమునందు:—

చ. కెరలి మహాసివేమసహకృత్వరి తద్భటకోటిచాతురీ

తురి సమరాంగణంబులఁ జతుర్హరిదావరణంబులన్ యశోఽం

బరముల² నేయుచుండు బహుధంగులఁ బున్నమనాటినిండుచం

దురునునుసోగవెన్నెలలతోఁ దులఁదూఁగెడు తద్గుణంబులన్. (ఆ. 1 ప. 50) 87

ఆ. తెలుఁగు లొక్కొన్ని దేవతాభాషనె, తద్భవంబు లగుచుఁ దనరుచుండు

ధరణిఁ గొన్ని ప్రాకృతముననె యగుచుండుఁ, దెలియవలయు³వాని తెఱఁగులెల్ల.

తే. ప్రాకృతము నంటక నిలింపభాషనయ్యె, దజ్జము సముద్రమునకు సంద్రం బటంచు

నాకినదాభాష నంటక ప్రాకృతమున, నైనచో దానిని సముద్ధ మనఁగ వలె. 89

1. కై వడి (వె). 2. నేచు (ప. వె). 3. దాని (వా. వె.)

ఇందునకు తెలివిడి. కొన్ని తద్భవములు లోకమునం దాద్యప్రకృతివలననే యయినవి గాని ద్వితీయప్రకృతి నయినవి గావు. అవి యెటువంటి వంటేను : అందు లోపల సముద్రశబ్దమున కొక్కటికిఁ జెప్పుచున్నాము. మొదలిప్రకృతియందు లోప మయ్యేటిదకారము క్రిందటిరేఫము లోపము గాక నిలిచినందుచేతనున్న, సంద్రశబ్దము ప్రథమప్రకృతి నైన తద్భవముగాని ద్వితీయప్రకృతి నైనది గాదు. అది తత్సమము చేస్తేను సంద్ర మయినది. రెండవప్రకృతినే అయితే “కగచజటడతదపబమగకగపశో రుపర్యదే” అన్నందునఁ జంద్రశబ్దమునకువలెనే సముద్రశబ్దమునందలి దకారమునకు లోపముగా వస్తేను “నతు ద్రశద్దే” అనుటవలన లోపము రా దాయెను. “రవలానా మధశ్చ” అని మునుపు చెప్పినసూత్రముచేత దకారముక్రిందిరేఫము లోపమైతేను సముద్ర అని నిలిస్తేను “శేషాదేశస్యా హో-హోహోః” అనుదానివలనను మురుపటివలెనే దకారమునకు జడ్డ వచ్చె గనక సముద్రమాయెను. అది తత్సమము చేస్తేను సముద్రము అని యుండవలెను. ఈమాట అదిమకవులు ప్రబంధములను వాడినవారు కారు; సంద్ర మనే చెప్పుకొన్నారు. అటుగనక నిటువంటి వెల్లా శుద్ధసంస్కృతమునైన తద్భవము లని తెలుసుకొనేది.

లక్ష్మీశబ్దమునకు:—

క. నాకులభాషను ముట్టక; ప్రాకృతమున లచ్చి దాఁ బరఁగు లచ్చి యనక

నాకోక్తి యైన లక్ష్మీకి, బ్రాకటముగ లక్ష్మిమి యని పలుకఁగ వలదే.

90

దీనికిఁ బ తెలివిడి. లోకమునందు తద్భవములు కొన్ని ప్రాకృతభాషవలన నైనవే కాని దేవతాభాష నైనవి గావు. అవి యె ట్లంటేను : లక్ష్మీశబ్దమునకుం జెప్పుచున్నాము.

సూ. మనయానామ్.

పు. అధస్థితానాం మనయానాం లోప స్స్యాత్.

టీ. అధస్థితానాం=ద్విత్వాక్షరములయందుఁ గ్రింద నున్న, మనయానాం = మకార సకార యకారములకు, లోపః = లోపము, స్స్యాత్ = అగును. ఇందువలన షకారముక్రింద నున్నమకారమునకు లోపమయితేను లక్ష్మీ యని యుండెను.

సూ. ఊః.

పు. ఊస్య ఛస్స్యాత్.

టీ. ఊస్య=క్షకారమునకు, ఛః=ఛకారము, స్స్యాత్=అగును. దీనిచేత షకారము నకు ఛకారము వస్తే లఞ యనరూపము సిద్ధించెను. తెలుఁగునందు క్షుర్భ వర్ణద్విత్వ షర్ణములు లేవు గనక లచ్చి యని సిద్ధించెను. ఇది ప్రాకృతమున నైన తద్భవము గాని,

అప్పక—3

దేవభాషనైన తద్భవము గాదు. సంస్కృతమున అయితేను క్రిందనున్నమకారము ప్రత్యేకము స్వర్ణవర్ణద్వితీయము ముంగల నొక యక్షర మై నిలిస్తేను లక్ష్మిమి యవును. ఆంధ్రమునందు మకారము లేదు గనుక అది లోప మై కకారమునకు ద్విత్వమువస్తేను లక్ష్మిమి, వికల్పమున జడ్డ లోపమైతేను లక్ష్మిమి యాయెను. ఈరెండువిధముల తద్భవము లలోనున్న బూర్వకపులు ప్రబంధములయందు లచ్చి యని ప్రయోగించినారు గాని లక్ష్మిమి యని ప్రయోగించినవారుకారు గనక నిట్టి శబ్దములెల్లాను ద్వితీయప్రకృతి నైన వని తెలిసేది. దీనికి బ్రయోగము:—

విరాటపర్వమునందు:—

ఈ. వచ్చినవాడు ఘల్గునుఁ డవశ్యము గెల్తు మనంగ రాదు రా

లచ్చికినై పెనంగిన బలంబులు రెండును గెల్వనేర్చునే

హెచ్చగుఁ గుండగున్ దొడరు బెల్లవిధంబుల కోర్చునట్లు గా

కిచ్చుఁ దలంచి యొక్కమెయి నిత్రటిఁబొందగు¹ సేతయుం దగున్.

91

(అ. 4. ప. 234.)

రామాభ్యుదయమునందు:—

2(తే. రాచపాఱునిజన్నంబుఁ గాచినాఁడు, లచ్చిపుట్టిల్లు కోలకుఁ దెచ్చినాఁడు చాలుపేరింటిలోయ్యలి నేలినాఁడు, పుడమి³నునుమించు ప్రాద్దువంగడమునందు.)

తే. కౌరవేన్యాదిపంచభాషలును బ్రాకృతంబుల⁴ భేదములు గానఁ దద్భవములు వానియందును బుట్టును వర్ణ భేదములును బంచవిధంబులై తెలుఁగునందు. 93

తే. కౌరవేని జూదంబు పై కాచియందు, సాన చూళిక యనియెడుదాన రాచ కొల మువభ్రంశభాషోక్తివలన⁵ మూఁగ, దనరు మాగధి జక్కులు తద్భవములు.

ఇందునకుఁ దెలివిడి. ద్యూతశబ్దమునకు:—

సూ. ద్యులోర్వ ర్జః.

వృ. ద్యకారస్య ర్యకారస్య చానయో ర్జకారాదేశ స్సస్యోత్.

టీ. ద్యకారస్య=ద్య అనే అక్షరమునకు, ర్యకారస్య చ=ర్య అనే అక్షరమున కున్న, అనయోః = ఈరెంటికిన్ని, జకారాదేశ స్సస్యోత్ = జవర్ణ మాదేశ మవును. ఇందున ద్యకారమునకు జకారము వస్తేను జూత మని యుండెను.

1. నింతయుం (చూ). 2. ఈపద్యము పూర్వము ద్రణలలో నెల్లఁ గుండలీకృతమై యున్నది. ఇది రామాభ్యుదయమునఁ గానరాదు (రా). 3. నన. 4. మూగ (సూ. ప్రతిలో అరసున్న లేదు); ఇటీవల నాచూచిన యొక తాళపత్రప్రతి (శివ)లో 'మూగ' అనురీతి వ్రాయబడియున్నది (రా). ఈప్రతిలో అరసున్న 'ల' ఈరీతిగా వ్రాయబడియున్నది.

సూ. దస్తస్య శౌరసేన్యా మఖావచో స్తాః.

వృ. అనాదే రచః పర స్యాసంయుక్తతకారస్య దః స్యా చ్చౌరసేన్యామ్.

టీ. అనాదేః=ముందటియక్షరము కానటువంటి, అచః పరస్య = అచ్చుకంటెం బరమైయున్న, అసంయుక్త = సంయుక్తము కానటువంటి, తకారస్య = తవర్ణమునకు, ద స్స్యాత్ = దవర్ణ మాను, శౌరసేన్యాం = శౌరసేనియందు. దీనిచేత తకారమునకు దవర్ణము వస్తేను జూద మాయెను. ఇది శౌరసేనిభాష నైన తద్భవము.

ఇందునకుం బ్రయోగము సభాపర్వమునందు:—

క. జూద మిది యేల యుడుగుము, భేదము దమహానః ఋట్టుఁ బెలుచన యుష్మ ద్భేదమునఁజేసి యెగు, త్వాదిల్లు ధరిత్రిఁ బ్రజకు ¹భయజననఁబై. (అ.2.135.)

నైషధమునందు:—

క. కాదంబరిఁ ద్రావించును, జూదం బాడించుఁ గతలఁ జొక్కులఁ బెట్టన్
బైదలుల నియోగించును, వైదర్భతనూజమిఁది వలపుడిగించున్. (అ.7.120.) 96

శాణశబ్దమునకు:—

సూ. శషసాః శుః.

వృ. శషసాః శుసంజ్ఞా స్యుః.

టీ. శషసాః = శకారషకారసకారములు, శుసంజ్ఞాః = శు అనుసంజ్ఞ గలవి, స్యుః=అగును.

సూ. శో స్సత్.

వృ. శషసానాం సకార స్స్యా నిత్యమ్.

టీ. శషసానాం=శకారషకారసకారములకు, సకార స్స్యాత్ = సవర్ణ మవును, నిత్యం=నిత్యముగాను. ఈ సూత్రమువలన శకారమునకు సకారము వస్తేను సాణ అని యుండెను.

సూ. నో ణనోః పై శాచ్యామ్.

వ. ణకారసకారయోః సకార స్స్యాత్ పైశాచ్యామ్.

టీ. ణకారసకారయోః = ణవర్ణ సవర్ణములకు చెందికిన్నీ, సకార స్స్యాత్ = సవర్ణ మవును, పైశాచ్యామ్=పైశాచియందు. ఇప్పుడు చెప్పినదానను ణకారమునకు సవర్ణము వస్తేను సాణ అయెను. ఇది పైశాచికభాష నైన తద్భవము.

1. భయజనకం బై (పెం).

రాజకులశబ్దమునకు:—

సూ. గజడదబఘుర్గుధధభాం కచటతపాః ఖఛతథపాః.

వృ. స్పర్శవర్గతృతీయచతుర్థానాం తత్తత్ప్రథమద్వితీయాః క్రమేణ స్యుః.

టీ. స్పర్శవర్గతృతీయచతుర్థానాం = స్పర్శవర్గములయందు మూడవ యక్షరములకున్న నాలవవానికిన్నీ, తత్తత్ప్రథమ ద్వితీయాః=అయావర్గములయొక్క మొదలివర్ణములున్న రెండవవర్ణములున్న, క్రమేణ=వెంబడిగాను, స్యుః=అవును. ఈ సూత్రమున జకారమునకు చకారము వస్తేను రాచ యాయెను. కులమునకు కొలము ఆయెను. అది సమము చేస్తేను రాచకొలము. ఇది చూళికాపైశాచికాభాష నైన తద్భవము.

మూకశబ్దమునకు:—

సూ. అచోస్తావఖౌ కఖతథపపాం గఘదధబభాః.

వృ. అచః పరేషా మసంయుక్తానా మనాదీనాం - కతపవర్గ ప్రథమద్వితీయానాం తృతీయచతుర్థాః క్రమేణ స్యుః.

టీ. అచః పరేషాం = అచ్చుకంటె పరము లైనటువంటి, అసంయుక్తానాం = సంయుక్తాక్షరములుగానటువంటి, అనాదీనాం=మొదలివిగానటువంటి, కతపవర్గ ప్రథమద్వితీయానాం = కతపవర్గములయొక్క మొదలియక్షరములకున్న, రెండవవానికిన్నీ, తృతీయచతుర్థాః=తమవర్గములయందలి మూడవనాలవయవి, క్రమేణ = వెంబడిగాను, స్యుః = అవును. ఇది అపభ్రంశభాష నైన తద్భవము. ఇందువలనను కకారమునకు గకారము వస్తేను మూఁగ ఆయెను.

ఇందునకుఁ బ్రయోగము—

సారంగధరచరిత్రమునందు:—

చ. తలవరు లేఁగ లేఁగఁబులితండము నెత్తుటిజొత్తుకై హలా

హలిమెయి రాఁగ తాఁగలయినట్టి వృకంబులు కొంబొదల్ రొదల్

చిలుకుచు నీఁగ నీఁగలుచు జీమలు దొంతరలై పయిం బయిం

బిలబిల ! మూగ మూఁగవలె బెగ్గిలి పల్కుఁగ లేక వేదనన్. (ఆ. 3. 117.) 97

యక్షశబ్దమునకు:—

సూ. ఆదే రోఽ్య జః.

వృ. ఆదే ర్యస్య జ స్స్యాత్.

టీ. ఆదేః = శబ్దాది నుండేటువంటి, యః = యకారమునకు, జః=జకారము, స్స్యాత్=అవును. దీనను మొదలి యకారమునకు జకారమువస్తేను జక్షః అనియందుడెను.

1. మూఁగ మూఁగవలె (సూ). రెంటియందును అర్థబిందు చిహ్నము శివ ప్రతిలోఁ గలదు (రా).

సూ. క్షీ.

వృ. క్ష ఇత్యస్య జిహ్వమూలీయః స్యాత్.

టీ. క్ష ఇత్యస్య=క్ష అనేటటువంటి అక్షరమునకు, జిహ్వమూలీయః = జిహ్వ మూలీయము, స్యాత్=అగును. పాణినీయవ్యాకరణమునందు 'ఃక ఇతి జిహ్వమూలీయః' అన్నందుచేతను, జిహ్వమూలీయ మనఁగాను దాపలివిసర్గము గల 'క' కారమునకుఁ జేరు గాన ఃక అనునదిరాఁగా జఃక యని నిలిచెను. మునుపు చెప్పిన అధోక్షజఘక్కికా వచనమువలన జాక్షరము దంత్యాక్షర మాయెను. ఆంధ్రమునందు విసర్జనీయము లేదు గనక అది లోపమైలేను జక్క అని యుండె; అది తత్సమము చేస్తేను జక్కులు అయెను. ఇది మాగధీభాషనైన తద్భవము.

సీ. కుక్క 2 గోలెం బోలి కూళ గుండము కంటి గుఱ్ఱ కరాటంబు గజ్జి కట్టె

సిక చేత చిక్కంబు చిన్నె సింగము నెజ్జ లక్క లచ్చన నుద్ది లయ్య లాగు
ప్రాడ పొత్తము పోక పుడమి బన్నము బూది బీరంబు బికిరంబు పిట్టు పుటము
వదిసె వెన్నుఁడు వంక వడుగు వీడెము వన్నె రక్కసి రవణంబు రిక్క పగ్గె

తే. పీట దయ్యము తోరంబు పెట్టె మట్టి

బల్లి జతనంబు జాతర ముత్తియంబు

గూది కుప్పన మిటికె నిద్దంబు పెరిమె

యవము దెన డిగ్గి యనఁగఁ దద్భవము లయ్యె.

98

దీనికివివరము:—కుర్కరశబ్దమునకు కుక్క, గోళశబ్దమునకు గోలెము, ఆలిశబ్దమునకు పీలి, కూరశబ్దమునకు కూళ, కుండశబ్దమునకు గుండము. గ్రంథిశబ్దమునకు కంటి, కుబ్జశబ్దమునకు గుఱ్ఱ, కరండశబ్దమునకు కరాటము, భిక్షుశబ్దమునకు గజ్జి, కావ్యశబ్దమునకు కట్టె, శిఖాశబ్దమునకు సిక, చేష్టాశబ్దమునకు చేత, శిశ్యశబ్దమునకు చిక్కము, చిహ్నశబ్దమునకు చిన్నె, సింహశబ్దమునకు సింగము, శయ్యకు నెజ్జ, లాక్షకు లక్క, లాంఛనకు లచ్చన, సూక్తికి నుద్ది, లంజకు లయ్య, లంఘకు లాగు, ప్రాథకు ప్రాడ, పుస్తకమునకు పొత్తము, పూగకు పోక, పృథివికి పుడమి, భగ్నమునకు బన్నము, భూతికి బూది, బీరశబ్దమునకు బీరము, భిక్షకు బికిరము, పిష్టమునకు పిట్టు, స్ఫుటకు పుటము, వధూనికి వదిసె, విష్ణునకు వెన్నుఁడు, వక్రమునకు వంక, వటునకు వడుగు, వీటికి విడ్డెము - వీడెము, వర్ణమునకు వన్నె, రక్షశబ్దమునకు రక్కసి, రమ్యకు రవణము, ఋక్షమునకు రిక్క, ప్రజ్ఞకు పగ్గె, విష్వరమునకు పీట, దైవమునకు దయ్యము, స్థూలమునకు తోరము - దూలము, పేటికి పెట్టె, మృత్తికకు మట్టి, భక్తికి బల్లి, యత్నశబ్దమునకు జతనము, యాత్రకు జాతర, మాక్తికమునకు ముత్తి

1. కక రమునకు దాపలినున్న యర్థవిసర్గమునకు జిహ్వమూలీయ మని రంజ కాని అట్టి కకారమునకుఁగాదు. (పూ. ము.) 2. గోలెము బవి. (సూ.) 3. ఆలిశబ్దమునకు బవి. (సూ.) బలిశబ్దము నిఘంటులలోఁ గానరాదు. (రా.)

యము, ధాత్రికి దాది, కూర్వాసమునకు కుప్పసము, ఇష్టికకు ఇటిక, స్నిగ్ధకు నిద్దము, ప్రేమకు పెరిమె, హిమమునకు ఇగము.

సూ. వాస్యా త్క్వచి ద్వకారో నాదిగత స్యాద్యవర్గసరళస్య.

అనియెడు నీ యాంధ్రశబ్దచింతామణి మాత్రమువలనఁ గకారమునకు వకారము వస్తెను ఇవ మని యనవచ్చు. దిశకు దెన, దీర్ఘ కకు డిగ్గి. ఇట్టివి లోకంబున ననేకములు గలిగి యుండు నవి యెల్లఁ బ్రాకృతవ్యాకరణమువలనను సంస్కృతాది భాషా సప్తకంబున నుద్భవించి తద్భవముల వెలయు తెలుఁగుపలుకు లని తెలియవలయు.

త్రిలింగశబ్దతద్భవము

క. శ్రీక్షితిధరకాశేశ, ద్రాక్షారామంబు లనఁగఁ దనరారెడు నీ

త్రిక్షేత్రంబులలింగము, శ్రీక్షింపఁ ద్రిలింగసంజ్ఞ నెన్నిక కెక్కున్.

99

తే. తత్త్రిలింగనివాసమై తనదుకతన

నాంధ్రదేశంబు వాఁ ద్రిలింగాఖ్య మయ్యెఁ

దెలుఁ గగుచుఁ దద్భవము దానివలనఁ బొడమె

వెనుకఁ గొందఱు దానినే తెనుఁగు నందు.

100

ఆంధ్రభాషాభేదచతుష్టయము

మూ. సూ. తజ్ఞా సమా చదేశ్యా గ్రామ్యా చేయం చతుర్విధా భవతి.

తే. చైత్యదమన తత్సమమనఁ దద్భవమన

దేశ్యమన గ్రామ్యభాష నాఁ దెనుఁగు నాల్గు

విధము లందుఁ దత్సమమును విడిచి మూడు

నాంధ్రములె యెందు నందు గ్రామ్యంబు 4దిగును.

101

తెజులక్షణము

మూ. సూ.—ప్రకృతిద్వయజా తజ్ఞా. 9.

తే. 5వఱు సిద్ధాక్షరములలో వర్ణసమితి, దూలఁ బోఁ బల్క నర్థంబు 6దొడరుకొనుచు సంస్కృతప్రాకృతాఖ్యభాషాద్వయమున, నుద్భవించిన తెలుఁగులు తద్భవములు.

తత్సమలక్షణము

మూ. సూ.—తుల్యా తు సమా. 10.

క. తెనుఁగువిభక్తుల కడపలఁ, దనరారఁగ నిలుప సంస్కృతప్రాకృతముల్

గనుపట్టుఁ దత్సమములన, వనశాక్షుండు జముండు ధనుజవరులకు ననఁగన్.

103

1. క్షితిని (పు); క్షమను (పెం. వా). 2. వెనుక (పెం. వా). 3. విధములగు నందుఁ దత్సమవిడిచి (సూ). 4. దిగును (పు); దిగుడు (పెం. వా). 5. వరస. 6. దోపు (పు. పెం).

దేశ్యలక్షణములు

మూ. సూ.—ప్రవాహినీ దేశ్యా. 11.

క. ఏదేశముమానవులకు, నా దేశముభావ దేశ్య మయ్యె గరుత్త
త్యాది జనవ్యవహారము, చే దాని నెఱింగి కృతులఁ జెప్పఁగ నొప్పున్. 104

ఆంధ్రదేశ్యభేదంబులు

క. జలశయన యాంధ్రదేశ్యంబులు రెండు వెఱుగు లయ్యె భువి శుద్ధాంధ్రం
బులు నన్యదేశజాంధ్రంబులు నాఁ గామెవలినామపురవరధామా. 105

తే. ఆంధ్రదేశపురస్థాయు లై ననకల, జనములకును మఱుంగుదేశంబు లేక
తేటతెల్లమిగాఁ బల్కుమాట తెల్ల, నవని శుద్ధాంధ్రదేశ్యంబు లనఁగఁబడును. 106

క. పాలును బెరుంగును నెయ్యిని, వాలాయం బుట్టిఁ బట్టి వంచుక త్రాగె
తో లెక్కుక నీబిడ్డఁడు, 1జోలి యిఁకేమున్నదన్న శుద్ధాంధ్రంబుల్. 107

క. కేశవ యాంధ్రులు నానా, దేశంబులయందు నిలిచి తెలుఁగులె తత్త
ద్దేశోక్తు లంటఁ బలికిన, నా శబ్దము లన్యదేశజాంధ్రము లయ్యెన్. 108

సీ. ఆలంబు చివ్వ కయ్యము పోరు బవరంబు దుర మరి యొంటరి దొమ్మి కలను
పెరిది యింతి పడంతి యెలనాగ చెలి బోటి పొలఁతి తొయ్యలి నాతిమెలఁత నెలఁత
మేను వేసవి మోవి గొను డెందం బక్కు వీను లుల్లము కేలు వెన్ను నొసలు
వావిరి యేడ్డెఱ వఱులుట కొఱులుట నలి నొగి మొగిఁ బర్వి నలుపు పొలుపు

తే. నెల తునుక వాఁక వలవంత నెమ్మి నెఱక, లారజము సోయగము గొనయంబు చిలువ
2పొల్ల చెచ్చెర పుక్కువతెల్లమి యనఁ, దనరు నీటు లన్యదేశజాంధ్రములు పెక్కు.

క. నెలకొనుసంస్కృతతత్సమములు దొరలక తజ్జదేశ్యముల మూటను సం
ధిని కేవలాంధ్రములు నా, నలరుఁ గృతుల నచ్చతెనుఁగు లండు తెలుఁగునన్.

క. తెలుఁగుమఱుంగులు ప్రాచీనుఁ, గులు తద్భవదేశ్యములును గూర్చి మృదుపదం
బులు గాఁగ నచ్చతెనుఁగులు, మెలఁకువతోఁ జెప్పఁ దగు శమిప్రాంతగృహ. 111

తే. అబ్ధిమేఖల తుదయించినట్టి నీతఁ

జేకొనియె రాఘవుం డని చెప్పుచోటఁ

గడలిమొలనూలిచెడియ గనిన పడుచుఁ

దెచ్చుకొనె రాముఁ డనఁగను దెనుఁగుమఱుంగు.

112

1. జోలేడిదేవుడుయనఁగ (సూ). 2. యెల్లి (ప). యెల్ల (పా). 3. లమరు (పె).

క. తొల్లింటిజనులవాక్యము, తెల్లను బ్రాతెనుగు లయ్యె నిప్పటివారల్
చెల్లుబడి నాడునవియే, ¹దెల్లమిగా నింకఁ బ్రాతెలుగులు నృహరీ. 113

క. పుడమియు సిరియును బడఁతులు, వెడవిలుతుఁడు పసిడికడుపువేల్పును గొడుకుల్
గడలి విడిమట్టు పాపల, నడుచు ²గుఱముసామి కనఁగ నచ్చతెనుంగుల్. 114

పూర్వకవిసమయసిద్ధపదంబులు

మూ. సూ.—సిద్ధిరోకాద్వైత్యా లోకో³నన్యాయదృశశ్చ నిత్యశ్చ. 12.

క. కవులకు దేశ్యము లోక, వ్యవహారమువలనఁ చెలియనగు నా లోక
వ్యవహారము నిత్యంబును, భువి నిజదేశమున యోగ్యమును నగుఁ గృష్ణ. 115

తే. అవనియందు లోకవ్యవహార మనఁగ, నాత్మదేశంబులను బెద్ద లైనవార
లాడు భాషావిశేషవాక్యములలోన, ⁴వాడుకకు పచ్చునవి దుగ్ధవార్ధిశయన. 116

ప. అవి యెయ్యవి యనిన. 117

సీ. మదిరాక్షి చెవులు తొమ్మిదిలెక్క లనరాదు ముద్దియకసులు తక్కు లనరాదు
శుకవాణిబుగ్గలు ముకురంబు లనరాదు చెలిపండ్లు మల్లెమొగ్గ లనరాదు
గజయానచండ్లు బంగరుకుండ లనరాదు సలిబొడ్డు సుడిని మెచ్చ దనరాదు
సరసిజాననముడ్డి నై కతం బనరాదు హరిమధ్యకా శ్మిగు శ్లవఁగరాదు

తే. క్రమత వీనికి వీనులు కన్నుదోయి
చెక్కులును బలువరుసలు నిక్కుఁజన్నుఁ
గవయుఁ బొక్కిలి పిఱ్ఱుఁడు చొక్కంపుటడుగు
లనుచు మును వాడి రచియ చేకొనఁగవలయు. 118

తే. రణము శివర్జించుచో పీఠరసమునందు
యుద్ధపంచకమునఁ దెక్కయ్యెజ్జ సారె
గా శ్లటంచు రచించుట గాంచి కవులు
చెప్పకొనిరి మీఁగా శ్లవి చెలఁగి కృతులు. 119

సారంగధరచరిత్రమునందు సీసపాదము:—

సీ. ఉత్తైత్తపువ్వు నారనొరవైనకుచ్చిట్లఁచెలఁగి మీఁగాళ్లపైఁ జిందులాడ (1-120)

1. దెల్లమిగా నింకఁ బ్రాతెలుగులు నృహరీ (వా); దెల్లమిగా నింకఁ బ్రాతె
తెనుగులకు హరీ (ప). 2. గుఱుకు (పెం). 3. వాడికకు (ప. వా. పెం). 4. పక్షం
పుచో (వా). 5. నొకటై (ప); నొరవైన (పెం). 6. చెలికి (ప. వా. పెం).

గ్రామ్యపదలక్షణము

మూ. సూ.—సంస్కారాథో నియమోఽనియమాద్ధ్యాప్యం హి
యత్ప్రపంచంశః.

తే. ఉక్తలక్షణవంతమై యుండునట్టి, కావ్యముల¹ సెర్గవలయు సంస్కార ముచు
హినలక్షణకావ్యంబు నెఱుంగవలయు, గ్రామ్య మనుచు నప్రపంచకంబు ననుచు.

క. లక్షణవిరహితకావ్యము, పక్షిగమన గ్రామ్య మనఁగఁబడు నది పెద్దల్
వీక్షింపరు లక్షణయుత, మీ క్షీతి నగ్రామ్య మని గ్రహింతురు ప్రీతిన్. 121

తే. క్షీతి నప్రపంచపదములు కృతులయందు, గమలహాసన చెప్ప నర్హములు గావు
గాన నాంధ్రకపింధ్రులు వానిఁ దెలియ, వలయు నీ శాస్త్రమునఁ దమ తలఁపు నిలిపి.

తే. చులుకఁగా గ్రామ్యజనములు వలుకునట్టి, తెనుఁగుమాటలు గ్రామ్యంబు లనఁగఁబడియె
పర్జలొపంబు నొంది కావ్యములఁజొరవు, పరులఁజగఁడెఱుచోనొప్పుఁ బాలదొంగ.

తే. అక్షరవిలోపమై యుండునట్టి పలుకు, గ్రామ్య మననొప్పు నదె యప్రపంచకంబు
ననఁగఁబడు ధాత్రి నాకడ కాడ యనుచు, నమమ నున్నకారంబు నుడువకున్న.

క. వస్తాఁడా హరి సొమ్ములు, దెస్తాఁడా గొల్ల² దంట దిట్టక కరుణన్
జాస్తాఁడా కాఁగిలి నేఁ, డిస్తాఁడా చెప్ప మన్న నివి గ్రామ్యాత్తుల్. 125

అగ్రామ్యపదలక్షణము

మూ. సూ. విరళాన్ పేచోపాదికశబ్దాన్ ప్రవ్యాహరన్తు శబ్దజ్ఞః,
ఇహ తు ప్రవ్యాహర్యం సక్ష్మేతితనుప్రసిద్ధమేవ పదమ్.

సీ. ధరణిపైఁ బుట్టి మధ్యమపురుషంబున బహువచనంబునఁ బరఁగుచుండ
నట్టిపేచోపాదికశబ్దాదులు కడు నప్రసిద్ధంబు లగు నైన కేవలయన
వేదంబునందు వావిరిఁ బ్రయోగంబులు కలవు నవార్తికంబులును “నోఽథ
నాస్యప్రయుక్త” యటంచు మహాభాష్యమునఁ బతంజలి యుక్తములే యటంచుఁ

1. ‘నెఱుంగవలయు’ పూ.ము. వ్రాఁతలచ్చుప్రతుల నటులున్నను మైరితి స్వల్పమైన సవరణతో గణభంగదోషమును నవరింపనగును. ‘మాచి కాకెల్లవచ్చునె సుద్ధతాత’ నన్ని-యమా. ప్ర. యుక్తలక్షణ...కావ్యము నెఱుంగవలయు. (శివ). 2. దంట (ప); దంట (వా. పెం.) 3. ప్రత్యాహరన్తు—ప్రత్యాహర్యం (ప). 4. గలవు గావున వార్తికంబునొద్ద “నాస్యప్రయుక్త” (ప); గలవు నవార్తికంబులును “నోఽథ, నాస్యప్రయుక్త” (వా).

తే. బలుకుటను సంస్కృతమున శబ్దజ్ఞు లప్రసిద్ధశబ్దంబులను గూర్చి చెప్పుచుందు
రాంధ్రమున సుప్రసిద్ధంబులైన పూర్వ, కవినమయసిద్ధపదములుగాని చొరవు. 126
ప. పేచ యన్నందుకు ధాతువు 'డుపచహ్నకే' యనునది. 'డోష' యన్నందుకు ధాతువు
'పస నివాసే' యనునది. 127

తే. గ్రామ్యమైన నాంధ్రకవులు సుకేతిత, సుప్రసిద్ధ మనుచు సూత్రమునను
గలిమిఁ బూర్వసుకవికావ్యోక్తములు ప్రసిద్ధంబు లైనఁ గూర్చఁదలఁతు 1 రెపుడు.
ప. అది యె ట్లనినఁ గనియె ననవలసిన భూతార్థక్రియాపదైకవచనంబునందు వర్ణ
లోపముచేసి కనెనట యని గ్రామ్యపదముగా వాగనుశాసనము ప్రయోగించినారు
గనుక నది సాధనము చేసికొని యాంధ్రకవితాపితామహుఁడు కొనియె ననుటకుఁ
గొనె నని చెప్పె నవి యెవ్వి యనిన. 129

ఆదిపర్వమునందు:—

క. 2 వనకన్యకయంట నేనంట, పనమున గాంధర్వమున వివాహంబంట నం
ధముఁ గనెనంట మఱచితినంట, వినఁగూడునె యిట్టిభంగి విపరీతోక్తుల్. 130

విఘ్నచిత్తీయమునందు:—

3 ఉ. పూని ముకుందునాజ్ఞఁ గనుబొమ్మనె 4 కాంచి యజాండభాండముల్
వానను మీఁదఁ బోవ రేనడువంగొనె ద. న్నన నగ్రనిశ్చల
త్వాన రలత్వనిష్ఠలె నమ స్తజగంబులజాడ్యచేతనల్
గా నుతికెక్కు నై న్యపతికాంచనవేత్తము నాశ్రయించెదన్. 131

కందగీతిగర్భచంపకమాల

చ. వరహరి కేశవా పనజనాభ రమాధవ పంశహస్త బం
ధురసుగుణాకరా దురితదూర జనార్దన దోర్బలాఘ్య గీ
ర్వర గిరిశస్తతా మురహరా సురపూజితముఖ్యపాద సుం
దర పురుషాగ్రణీ భుజగతల్ప శచీపతిపుత్రరక్షణ. 132

గర్భకందము

క. హరి కేశవా పనజనాభ రమాధవ పంశహస్త బంధురసుగుణా
గిరిశస్తతా మురహరా, సురపూజితముఖ్యపాద సుందరపురుషా. 133

1. రెదను (వా); రెలమి (పెం). 2. ఈ పద్యము పినవీరభద్రుని శృంగార
శాకుంతలమునందుఁ గనఁబడును గాని ఆదిపర్వమునందుఁ గనఁబడదు. చూ. శృం. కా.
3. ఆ. 114 ప. 3. ఇది ఆముక్తమాల్యదకు నామాంతరము (రా). 4. దాల్చి (పెం).
5. పదవం (చ. వా. పెం).

గర్భగీతము

తే. పనజనాభ రమాభస వంశహస్త, దురితదూర జనాగ్ధస దోర్బలాధ్య
మురహరా సురభూజితముఖ్యపాద, భుజగతల్ప శపీపతిపుత్రరక్ష.

134

అథ ఆశ్వాసాంత గద్యము

ఇది శ్రీమదాపస్తంబసూత్ర, భారద్వాజసగోత్ర, కామెవల్లిపురమందిర, నందనందన
చరణారవిందపందనాభిలాషమనీషాప్రాధవ, వెంగనార్యతనూభవ, విద్యావిశేషసూరా
చార్య, కాకునూర్యప్పకవివర్యవిరచితంబైన యాంధ్రశబ్దచింతామణి యను నాంధ్ర
స్వాకరణశాస్త్రంబునందు గోవింద, కాస్తుభ, వైజయంతీ, శ్రీవత్స, మురళీ, పంచా
యుధ, పీతాంబర, బర్హిబర్హ, లక్ష్మీ, త్తమా, నంత, గరుడ, విష్వక్సేన, మారుతి,
పరమభాగవత, విధాతృ, శారదా, శివ, భవానీ, గణేశ, గుహ, లోకపాల, గ్రహ,
పురాతన వర్తమాన భావికవిగురునమస్కారంబును, స్వప్నప్రకారంబును, భగవ
ద్వాక్యంబును, గ్రంథప్రభావంబును, గర్భవంశావతారంబును, గవిచారంబును,
షష్ఠ్యంతములును, మూలసూత్రంబులును, బూర్వగ్రంథ నామ సుగ్రహంబును,
బ్రహ్మంధమహిమయుఁ, గావ్యభేదంబులును, శబ్దార్థలక్షణాలంకారదోషంబులును,
వాక్యలక్షణంబును, రసవివేకంబును, పంచవిధభావంబులును, శృంగారరసస్వరూపం
బును, అష్టరసప్రథంచంబును, నాయకనిర్ణయంబును, సుకవిమాహాత్మ్యంబును,
దల్లక్షణంబును, సప్తవిధకవులును, గుకవినిరసనంబును, గవితాప్రశంసయు, దేశ
భాషా విశేషంబులును, భాషాష్టకోత్పత్తివివరణంబులును, బ్రకృతి వికృతిభేదంబు
లును, దదృవంబులును, ఆంధ్రభాషాభేదచతుష్టయంబును, బూర్వకవిసమయసిద్ధ
పదంబులును, గ్రామ్యాగ్రామ్యంబులును గల భాషాపరిచ్ఛేదం బను ప్రథమాశ్వాసము.

వర్ణ పరిచ్ఛేదము

ద్వితీయాశ్వాసము

మహితకొండపీఠీ

నామకరమ్యగిరిదుర్గనగరాభిమత

ప్రీతుకరవాహనహరి

ద్యుమిస్థితకామెపల్లిపురవరశరణా.

1

క. అవధారు శబ్దకాశము, డపనిఁ గలియుగమున కాది నా రాజమహేంద్రవరంబునఁ జెప్పిన యాంధ్రవనోవ్యాకరణసూత్రతతిఁ దెనుఁగింతున్.

2

క. శిష్టార్యావింశతి వి,స్పష్టముగా నక్షరప్రవచము లోకో

త్కృష్ణుడు నన్నయ సుకవుల, కిష్టాపత్తిగ వచించె నెంతయుఁ బ్రీతిన్.

3

వర్ణపరిచ్ఛేదమూలసూత్రంబులు; ఆర్యావృత్తశ్లోకంబులు:—

ప్రాణా స్సమాసతోఽచో బిందు రనుస్వార ఏ జఘో వక్రః,
వక్రతమః ఐజ్ఞుల స్స్యు స్సమాసతః ప్రాణినో ద్రుతాఘో నః.

1

కచటతపాః ఘమషాఖ్యా గజడదబా స్తు సరళాః స్థిరా ఇతరే,
ఏతా స్సంజ్ఞా స్సర్వా జ్ఞాత్వా వశాచ్చ త్ప్రవర్తయే దత్ర.

2

బాలేందుపరిధిశృంగావర్తకుశగ్రంథిదాత్ర పరశుసమాః,
ఆద్యా ఇభకరతుల్యా సదీర్ఘా శ్శూలసన్నిభా వన్యో.

3

సిద్ధ సాసధ్య శ్చానుస్వారః పూర్ణార్థభేదతో ద్వివిధః,
హ్రస్వా త్పూర్ణోఽపి భవే దీర్ఘా చ్చే ఘండ ఏవ స జ్ఞేయః.

4

దరశార్ఙ్గపిప్పలధశాంకుశపన్నగసన్నిభాః క్రమా త్పరుషాః,
ఘృభవిరేఖాధికైశ్చ స్త ఏవ వర్ణద్వితీయవర్ణాద్యాః.

5

- 1 కీరతరిహ స్తిమ స్తకశు క్తితులాసనవిత్తద్దీసీరసచూః,
అంతస్థా శోఽష్టాణో దంత్య చజౌ గురురణౌ చ బిందుయుతౌ. 6
- ఆద్యాయాః పఞ్చాశ ద్వర్ణాః ప్రకృతేస్తు తే దశోనా స్సవ్యః,
సప్తత్రింశ దిహాన్యే చానుప్రవిశంతి శబ్దయోగవశాత్. 7
- ద్వివిధా దిదుదేదో తోచో వక్రతమా వనుస్వారౌ,
కగచజయుగటడణతదన పబమయరయుగలయుగవసహశ్చ హలః. 8
- వికృతిపదాదౌ ప్రథమాన్తస్థ తృతీయానునాసికౌ నస్తః,
అయిగపుగాదేశౌస్తః క్రమేణ సర్వత్ర వక్రతమయౌ ర్వా. 9
- వా స్యా త్కృచి ద్వకారో నాదిగత స్యాద్యవర్గసరళస్య,
అద్దన్యస్తాలవ్య శ్చ ర్వక్రః స్యా న్నిథ స్సవర్ణశ్చ. 10
- లఘవోఽలఘవశ్చేతి ద్వేధాన్తస్థా నిద్దన్తి శాస్తారః,
అన్యేఽన్య వ్యాకరణస్పష్టా రస్త్యత్ర గృహ్యతే ద్వివిధః. 11
- ఆద్యః క్రియాసు భూతాద్యర్థసముద్యోతితం వినా సర్వః,
యశ్చుతి మార్యా లఘుయం ప్రవదన్తి ప్రాణతః పరం ప్రాణమ్. 12
- క్వచిదపి న స్త ఉదోతౌ దంతోష్ఠభవస్య వికృతి శబ్దాదౌ,
నాన్యేషాం వైధర్మ్యం లఘ్వలఘూనాం రయోస్తు నిత్యం స్యాత్. 13
- శుభవర్ణా శ్శుభశబ్దా యే చ శుభగణాన్త ఏవ కావ్యాదౌ,
గ్రాహ్యః పురాస్త్రరసగిరుద్రేష్వకచటహమాత్మకా నింద్యాః. 14
- *ఆద్యో వళి ద్వితీయౌ వర్ణః ప్రాసోఽత్ర పాదపాదేషు,
స్వస్వచరణేషు పూర్వః ప్రాస స్సర్వేషు చైక ఏవ స్యాత్. 15
- వృత్తం జాతి శ్చేతి ద్వివిధం పద్యం గణై ర్నిసర్గాభ్యైః,
సంబద్ధం వృత్తం స్యా దుపగణమాత్రాభి రన్వితౌ జాతిః. 16
- శాస్తార ఏకమాత్రాం లఘో ద్విమాత్రే గురో రితి వదన్తి,
గౌ లౌ గగలలసంజ్ఞౌ గ్లో హగణో లఘుగురూ లగో వగణః. 17
- గత్రితయం లత్రితయం మనసంజ్ఞౌ వాద్యమధ్యమాంత్యాణాః,
గురవ శ్చే ద్భజసగణా లఘవో యది యరతసంజ్ఞౌ కాః క్రమతః. 18

1. కీరనాహస్తి (ప. వా.) 2. భూతార్థద్యోతిన మాద్యగం వినా. 3. కచటత పానింద్యాః (సూ). 4. 15-20 శ్లోకముల వివరణము తృతీయాశ్వాసములో ఉన్నది.

మిత్రై నగలా వింద్రా నలనగసలభరతా శ్చంద్రా మలఘుః,
రలరగతలతగనవనహ భలభగసలలనలనగగసవసహః.

19

దీర్ఘ స్సంయుక్తాద్యః పూర్ణానుస్వారపూర్వవర్ణశ్చ,
ఏతే గురవ శ్చేషా స్సర్వే లఘుక్షరా ఇతి జ్ఞేయాః.

20

ఇతి శ్రీసకలభాషావాగనుశాసన నన్నయభట్టవిరచితా న్ధ్రశబ్ద
చింతామణౌ వర్ణపరిచ్ఛేదో ద్వితీయః.

వ. ఈ శ్లోకంబు లిరువదియును నలువదిరెండు సూత్రంబు లయ్యె నవి యెల్ల నిందు
వివరించెద.

4

తే. కాంచనాంబర కవితాప్రపంచ మెల్ల, వర్ణరూపంబు గాన నా వర్ణములకుఁ
గలుగుభేదంబు లెఱుంగక కవిత పలుక, వలను గామి వచించెద వాని నెల్ల.

5

వర్ణసంజ్ఞలు

క. మాతృకలు నర్ణములు మఱి, భూతలమున వర్ణములు ¹లిఖలు వ్రాలు ననక
దైతేయవిభంజన విభ్యాతము లగు నక్షరాహ్వయము లివి యైదున్.

6

సీ. ఆదులు పదియాఱు నచ్చులు స్వరములు ముప్పదిమూడు కా మొదలు గాఁగ
నవనిపై హల్లులు వ్యంజనములు నయ్యె నీ వ్యంజనములలో నిరువదేను
స్వర్గము ల్లాదలి యక్షరములు పయి నాల్గు సంతస్థములు యకారాదికములు
పిదప శవర్ణంబు మొదలుగా నూష్ణంబు లయ్యె నా స్వర్గంబు లైదునైదు

తే. వర్ణములు గూడ నొక్కొక్క వర్ణ మగును, వర్ణవర్ణంబుతుద లేను వర్ణములును
ధరణి ననుసాసికము లనఁ బరఁగుచుండు, జమ్మికడఁ గామెవలినున్న చక్రపాణి. 7

సీ. అత్వం బకారంబు ననఁ దలకట్టు నిక్కము దానిదీర్ఘ మాకార మయ్యె
నిత్వం బికారంబు నిది ²పిల్లగుడుసుపే రీ కార మన గుడి నెనఁగు దీర్ఘ
మమరు నుత్వము సుకారము ననఁ గుఱుచకొ మ్మాకార మన దీర్ఘ యుక్తశృంగ
మొనరు వట్టువ ఋత్వమును ఋకారము నన దీనిఁ జూపిన ఋత్వదీర్ఘ ³మనఁగ

తే. నేత్వ మేకార మైకార మైత్వ మయ్యె, నోత్వ మొకార మాకార మాత్వ మయ్యె
వసుధఁ బ్రత్యేకలిఖలైన వ్యంజనముల, ⁴పైనిఁ గూడిన నిష్టాడ్కిఁ బలుకఁబడును.

తే. అత్తు నాత్తును మఱి యిత్తు నీత్తు నుత్తు, నూత్తు నేత్తును వెన నైత్తు నోత్తు నాత్తు
వరుసతో నివి పదియును స్వరములయ్యె, ముంగలఁ బ్రయోగములఁ దెలియంగవలయు.

1. లిఖలు - అని ప్రాచీనముద్రణము. 2. పిల్లగుడికిఁ బేరు (సూ). 3. మయ్యె
(సూ). 4. పైన (సూ).

క. నిడుదలు నెఱయక్కరములు, పొడవులు చావులును దీర్ఘములు నన నొకకై
వడి వ్రాలు కుటుచ లలరును, గిడుసులు గుజ్జులు ననంగ ఊతి హ్రస్వలిపుల్. 10

క. సున్న యన బొట్టనంగా, నెన్న ననుస్వారసంజ్ఞ 1లిల వలవల రెం
డున్నవి విసర్గ మనఁజనుఁ, బన్నగపతిశయన ధవళవంకజనయనా. 11

ఆ. గజడదబలు మొదలుగా వర్గవర్గంబు, నందు మూడు మూడు హ యొకండు
యాదిలిపులు నాల్గు నన్యవర్ణయుతంబు, లైన శసలు ఘోష లనఁగఁ దనరు. 12

తే. ఒత్తు జడ్డయు ద్విత్వసంయుక్తములును, మహిని సుయోగవర్ణ నామంబు లయ్యెఁ
బై స్వరము లేక కడుఁ దేలఁబలుకఁబడిన, వ్యంజనంబులు పొల్లు లనం జెల్గు. 13

మా. సూ.—ప్రాణా స్సమాసతోఽచో బిన్దు రనుస్వార ఏ జభో వక్రః,
వక్రతమ విష్ణు లస్స్య స్సమాసతః ప్రాణినోద్రుతాభ్యో నః,
కచటతపాః పరుషాఖ్యా గజడదబా స్తు సరళా స్థిరా ఇతరే,
ఏతా స్సంజ్ఞా స్సర్వా జ్ఞాత్వా పశ్యా త్ప్రవర్తయే దత్త. 1

సీ. అచ్చులు ప్రాణంబు లని చెప్పఁబడు ననుస్వారంబు బిందుప్రశస్తిఁ గాంచు
నేత్వంబు నోత్వంబు నెసఁగు వక్రము లన వానిమీఁదివి రెండు వక్రతమము
లిలఁ బ్రాణు లనుపేర నేపారు హల్లులు ద్రుత మనంగ నకార మతిశయిల్లు
వర్గాదులను గల వర్ణంబు లైదును బరుషనామంబులై ప్రణతి కెక్కుఁ
తే. బుచవర్గ తృతీయముల్ పరమపురుష, సరళముల్ శేషహల్లులు స్థిరము లయ్యె
శబ్దకాస్త్రంబు గాన నీసంజ్ఞ లెల్లఁ, దెలిసి యీ గ్రంథమునఁ బ్రవర్తించుటొప్పు.

వర్ణోత్పత్తిస్థానంబులు

క. ఇచ్చుహి ద్విస్థానోద్భూతములు వక్రయమనక్రతమయ్యుగ్గ పకా
రములు మఱి యేకశల, జమ్మ లితరవర్ణములు భుజంగశయనా. 15

సీ. ఉదయించు నత్వంబు మొదలుగా రెండు రెండచ్చులు పరుసతో నటుతఁ దాలు
వుల నోష్ఠముల నవువల దంతములఁ గంత తాలువుల గళోష్ఠతలములుదు
బొట్టు నాసకు గళంబున విసర్గంబును గానివర్ణము లైదు నైదు గూడి
తగఁ గంతతాలును స్తకరదోష్ఠముల నంతస్థము ల్తాలును స్తకరదముల

తే. నూర్ధ్వదంతాధరంబుల నూష్టలిపులు, క్రమతఁ దాలుశిరోదంతకంతములను
బలువువ్రాయి శిరంబున బండిరాకు, స్థానభేదంబు లేదు దంతములఁ జజలు. 16

వ. బలువువ్రాయి యనఁగా దొడ్డళకార ముట. 17

తే. 1 అలఘుఁగఁ దంత్యచఙలకు వ్రాస్వవక్ర, ములకు నిందుఁ బ్రత్యేకించి పలుకనియెడఁ గ్రమతఁ దత్తప్రధానవర్ణముల కెవ్వి, యవియె వానికి నని తెలియంగ వలయు.

తే. అచ్చ లొక వర్గ మయ్యె స్పర్శాక్షరంబు, లయిదు వర్గంబు లయ్యె యాద్యష్టకంబు దలఁప నొకవర్గ మింకఁ గొందఱుమతంబు, నూష్టములు నొకవర్గమై యొప్పుచుండు.

శుద్ధాంధ్ర లిపి లేఖన క్రమము

క. మొదల నకారాద్యచ్చులు, పదియాఱుచు వాసిపిఱుఁద బాణాసురదు

ర్తదహర కాదిలిపులు ముప్పదిమూఁడును బుట్టి వాక్య)పంచం బయ్యెన్. 20

మూ. సూ.—బాలేందుపరిధిశృంగావర్తకుశగ్రంథిదాత్రపరశుసమాః,

ఆచార్య ఇభకరతుల్య సద్ధీర్ఘ శ్శూలసన్నిభా వన్యౌ. 2

సీ. విదియచంద్రనిమాడ్కి వెలయు నత్వము దానికుడివంక శృంగంబుకొన గుణింపఁ బ్రభవించుఁ దక్కినప్రాణంబు లెల్లను నడిమికి గుడిఁ జాట్టి విడువ నిత్తు

కుడి నావుకొమ్మకెవడి వ్రాయ నుత్వంబు క్రిందను నుడి నిల్ప ఋత్వ మయ్యె

వలపల మీఁదికి మెలి గొన్న శ్శుర మెడమ నెత్వం బొప్పఁ గొడవలిక్రియ

తే. యామ్యమున గండ్రగొడ్డలియ ట్టానర్పఁగ్రాలు నోత్వ మిన్నింటిదీర్ఘములు కుడిని

గరికరాకృతిఁ దనరుడాకడవలపల, నమరు నైత్వోత్వములు త్రిశూలములకరణి.

*వీనికి రూపములు

౧-ఇది అకారము, ౨-ఇది ఆకారము, ౩-ఇది ఇకారము, 4-ఇది ఈకారము, ౫-ఇది ఊకారము, ౬-ఇది ఊకారము, ౭-ఇది ఋకారము, ౮-ఇది ౠకారము, ౯-ఇది ఌకారము, ౧౦-ఇది ఌకారము, ౧౧-ఇది ఎకారము, ౧౨-ఇది ఏకారము, ౧౩-ఇది వికారము, ౧౪-ఇది ఒకారము, ౧౫-ఇది ఓకారము, ౧౬-ఇది ఔకారము, "అనుక్త మన్యతః" అను న్యాయముచేత నీశబ్దానుకాసనసూత్రమునందుఁ జెప్పిన యనుస్వారమును, విసర్జనీయమును, సకలదేశప్రశస్తమైన నాగరలిపియందు నెటువలెనో యటులఁ దెలిసికొనునది. తత్స్వరూపంబుఁ-౧౦-౨౦ ఇది పూర్ణానుస్వారము, ౧౩-౨౩-ఇది విసర్జనీయము, ఇది యచ్చు లనంబడు.

అనుస్వారనిర్ణయము

మూ. సూ.—సిద్ధ స్సాధ్య శ్చానుస్వారః పూర్ణార్థభేదతో ద్వివిధః,

ప్రాస్వా త్ప్యార్థోఽపి భవేద్ధీర్ఘచ్చ త్తండ ఏవ స జ్ఞేయః. 3

1. అలఘురల (సూ). 2. నిలువంగవరునఁదనరు (సూ). * ఈ రూపములు సరియయినవి కావు. పూర్వకాలపు వ్రాత ఎట్లుండెనో తెలియగోరువారు బర్మెలువ్రాసిన 'సౌతిండియన్ పేలియాగ్రఫీ' అనేపుస్తకముగాని, ఆంధ్రవిజ్ఞానసర్వస్వముగాని చూడవలెను. (గ). వీని రూపములు-శివ-ప్రతిలో భిన్నములుగా నున్నవి (రా).

- సీ. పాసఁగ దీర్ఘాఖండపూర్ణంబు లను పదంబులు సంజ్ఞ లౌ గట్టిబొట్టులకును
హ్రస్వఖండార్థంబు లను శబ్దములు మూఁడు నరసున్నలకుఁ బేరు లగుచు నుండు
శబ్దంబుతోడనే జనియించు బిందువు సిద్ధంబు నాఁగఁ బ్రసిద్ధ మగును
బుడమి నకారంబు చెడి యైన యా యనుస్వారంబు సాధ్యసంజ్ఞ¹మున వెలయు
తే. నిక్క మీ సిద్ధసాధ్యంబు లొక్కటొకటి, ఖండపూర్ణంబు లన ద్విప్రకార మయ్యె
నవియె క్రమము హ్రస్వదీర్ఘాక్షరముల, మీఁద రెండు తెఱుగులై మెఱయుఁ గృష్ణ.
ఆ. వెలది చెలఁగి నిన్ను దలఁచిన నన సిద్ధ, ఖండబిందు వయ్యెఁ గమలనాభ
పొంకమైన యింతిపొందు సొం పగు నన, సిద్ధపూర్ణబిందు విధచరిత. 23
క. భువిఁ గొలిచెడఁ గాళిందీ, ధవు ననుచును వికృతులను ద్రుతంబులు చెడి బిం
దువు లైన వెల్లె సాన్ధ్యో, దృఢఖండము లయ్యెఁ గామెపల్లినివేశా. 24
క. కెందమ్ములు చెంగలువలు, ముందర చెంగావిచీర ముంగొం గన నీ
చందము లెల్లను నందిత, బృందారక సాధ్యపూర్ణబిందువు లయ్యెన్. 25
మూ. సూః—హ్రస్వాత్పూర్ణో²పి భవేదీర్ఘాచ్చే తండ ఏవ వి(స)జ్ఞేయః.
తే. జగతిపై సిద్ధసాధ్యసంజ్ఞలఁ బొసంగు
ఖండములు హ్రస్వలిపులపై నుండెనేని
వానిఁ బూర్ణంబులను జేయవచ్చుఁ గృతులఁ
బూర్ణములు ఖండములు సేయఁ బొసఁగ వెందు. 26
క. కొలఁకులకుఁ గొలంకులు నాఁ, దలఁపులకుఁ దలంపు లిట్లు తగ సిద్ధములై
చెలు వందుఁ జిఱుతసున్నలు, వెలయును బూర్ణంబు లగుదు విషధరతల్పా. 27
క. జలజాతుఁ గొలుతు ననుచో, జలజాతుం గొలుతు ననుచు సాధ్యార్థము భూ
తలమున నెరసున్నయు నై, చెలు వగుఁ గామెపలివాన సిద్ధోల్లాసా. 28
తే. నిడుదలగు నక్కరములపై నిలిచినట్టి, యర్థబిందువు ³లిన్నియు నరసి చూడ
ధరణి సిద్ధంబు లైన సాధ్యంబు లైన, ఖండములే కాని పూర్ణముల్ గావు నుమ్ము.
ఆ. లోఁగ వించుకైన జాఁగతనంబున, దోఁచి వలువ లెల్ల దాఁచినావు
గీఁజొబూర కొమ్ము నేఁ జన వలె నన్న, నిడుదమీఁద సున్న నిలుచు సగము. 30
తే. హల్లులను బంచవర్గంబులందు మొదలి, వర్ణములకును మూడవ వర్ణములకుఁ
దక్క నితరాక్షరములకు దాపలికడ, నాంధ్రపదమధ్యమునఁ బుట్టదయ్యె బొట్టు.
సీ. కొంకక వీఁకమై కొమ్మతోఁ జనుదెంచి ముంగల నాఁగిన మురు వధించె
మించి చె య్యాచక మేదిసీసుతుఁ ద్రుంచి నెంజిలి రోజు కన్నియలఁ గొనియె

1. గ. 2. లెల్లను. 3. పోరకిమ్ము (ఓ), (సూ).

మింటిలోటను గల మేటివృక్షముఁదెచ్చి మెండుగా వేడిన మెలత కిట్టి
వింతనేతల గోవకాంతల వలపించి 1 పొం దూఁది బహువిధంబుల రమించె

తే. కంపుతూపులు గల వన్నె కానిఁ గాంచె, గంబమునఁ బుట్టెఁ దాఁచేటికరణి నొప్పె
నార హరి యనఁ బూర్ణంబు లర్థములును, బరువనరళాదులను గనువట్టు నిట్లు. 32

తే. సగముజాబిల్లివలె వ్రాయ సగముసున్న, నిండుజాబిల్లివలె వ్రాయ నిండుసున్న
యయ్యె నీ భేదములెఱింగి యాంధ్రకృతుల, వ్రాయఁదగుబిందువులుపాండవేయపక్ష.
వ. ౯-ఇది యర్థబిందువు. ౧-ఇది పూర్ణబిందువు. (ఇంకను అచ్చులన్ని వరుసకు
వ్రాయుచున్నాము. (?)) 34

మూ. సూ:-దరశార్ఙ్గపిప్పలదళాంకుశపన్నగసన్నిభాః క్రమా త్పరుమాః,

స్తంభ విరేఖాధికై స్త వీవ వర్గద్వితీయవర్ణాద్యః.

సీ. శంఖశార్ఙ్గద్విపాశనదళాంకుశపన్నగాకృతులను మీఁదనడ్డరేఖ

వలపల నొక్కటి నిలుపంగఁ బరువంబు లైదును వరుసఁ జెన్నారుచుండుఁ

గ్రిందఁ గంబముపోల్కి గీటొక్క టిడిన నాద్యములు రెండవలిపు లై పొసంగుఁ
బైనున్నగీటు లిబ్బడి సేయఁ బ్రథమాక్షరంబులు సరళవర్ణంబు లగును

తే. గంబమొక్కటి రేఖాయుగంబుక్రింద, వ్రాసినఁ దృతీయమును జతుర్థంబు నగును
నిలువుగీటులు రెండునుం గలసి తమ్ము, గదియఁ దొల్లింటి వనునాసికంబు లగును.

2 హల్లులకు రూపంబులు

క - ఇది క్ కారము, ఖ - ఇది ఖ్ కారము, గ - ఇది గ్ కారము, క2 -
ఇది ఘ్ కారము, క్ర - ఇది జ్ కారము, చా - ఇది చ్ కారము, చౌ - ఇది చ్ కారము,
ఛా - ఇది ఛ్ కారము, చ్ - ఇది జ్ కారము, చ్ - ఇది జ్ కారము, చా2 -
ఇది ష్ కారము, చ్రా - ఇది ష్ కారము, టా - ఇది ట్ కారము, ట్రా - ఇది ఠ్
కారము, ట్ - ఇది ఢ్ కారము, ట్రా - ఇది ఢ్ కారము, ట్రా - ఇది ఢ్ కారము,
ఢ్ర - ఇది త్ కారము, ఢ్ర - ఇది ఢ్ కారము, ఢ్ర - ఇది ద్ కారము, ఢ్ర2 - ఇది ఢ్
కారము, ఢ్ర - ఇది న్ కారము, బా - ఇది వ్ కారము, భా - ఇది భ్ కారము, బ్
ఇది బ్ కారము, 1భౌ ఇది భ్ కారము, బ్రా - ఇది మ్ కారము. ఇవి స్పర్శము లనంబడును.

1. పొం దూఁచి (పు). 2. చూ. పు. 48 అధస్తాపిక. (?) శివ. ప్రతిలో
అర్థబిందువునకు '౮' ఇట్టి రూపము వ్రాయఁబడినది. అచ్చుల కీగ్రంథమున రూపములు
ముద్రితములు గావు. శివ. ప్రతిలో ఇంచుమించు నేటికాలపు అకారాదిరూపము
వ్రాయఁబడి యున్నది (రా).

మూ. సూ:—కీర! తరిహ స్తిమ స్తకశు క్తితులాసనవితర్ది సీరసమాః,
అంతస్థాశ్చోష్ఠాణో దంత్యచజౌ గురురలౌ చ బిందుయుతౌ. 6
'తరి' అంటేను నావకు పేరు.

తే. శుకతరిమతంగభవకుంభశు క్తిసన్ని, భంబు లంతస్థములు తుభాభద్ర పీఠ
వేదికాహాలనిభములు శాదిలిపులు, దంత్యచజగురురలలకు: దశరు బొట్టు. 35

శ్రి - ఇది య్ కారము, ర - ఇది ర్ కారము, ర - ఇది ళ్ కారము, ఇ - ఇది
ల్ కారము, వ - ఇది వ్ కారము. ఇవి యంతస్థము లనంబడు.

క్రీ - ఇది శ్ వర్ణము, నో - ఇది ష్ కారము, నా - ఇది న్ కారము, ఙ - ఇది
హ్ కారము, ల్ల - ఇది దొడ్డ శ్ కారము. ఇవి యూష్మము లనంబడు.

క. పొల్లు లయి తాము పుట్టియు, హల్లులు ప్రాణములతోడ నంబుధితనయా
వల్లుభ కూడి కదా తల, ముట్లు గుడులు శృంగములును మొదలుగఁ దాల్చున్. 36
వ. అది యెట్లనిన. 37

కొకారముతోడ నచ్చులుకూర్చి గుణించెడి విధము.

౧- ఇది కొ. కొకారమునకు తలకట్టు ఇచ్చితే క. తలకట్టున దీర్ఘమిచ్చితే కా.
కొకారమునకు గుడియిచ్చితే కి. గుడిలో దీర్ఘమిచ్చితే కీ. కొకారమునకు కొమ్ము
ఇచ్చితే కు. కొమ్మన దీర్ఘమిచ్చితే కూ. కొకారమునకు వట్టువసుడి యిచ్చితే కృ.
వట్టువసుడిని దీర్ఘమిచ్చితే కృా. కొకారమునకు గ్రుత్వమిచ్చితే క్ల. గ్రుత్వమునకు దీర్ఘ
మిచ్చితే క్లౌ. కొకారమునకు ఎత్వమిచ్చితే కె. ఎత్వమునకు దీర్ఘమిచ్చితే కే. కొకార
మునకు ఒత్వమిచ్చితే కొ. ఒత్వమునకు దీర్ఘమిచ్చితే కో. కొకారమునకు విత్వ
మిచ్చితే కై. కొకారమునకు బొత్వమిచ్చితే కా. కొకారమునకు అరసున్న పెట్టితే
కఁ. నెరసున్న పెట్టితే కం. కొకారమునకు విసర్గములు పెట్టితే కః. ఇటువలెనే హల్లుల
కెల్లా వ్రాయవలెనని తెలుసుకొనేది.

ఇది స్వరగుణితము

తే. ఎన్నిహల్లులు జడ్డలై యున్న నేమి, ²పొల్లలకు మీఁద నుండెడుహల్లు లెల్లఁ
గడవటను వ్రాయు ద్విత్వ మొక్కటియె తాల్చు, దానితలకట్టు మొదలైన వానిస్థెల్ల.
వ. ప్రద్యుమ్నఁడు—బ్రాహ్మక్యబ్రాహ్మ్యం టాయ ఇటువలెఁ గ్రిందను వ్రాసిన
యొత్తులకే తలకట్టు మొదలైనవి వ్రాసేది. ఈ లిపియందు రేఫమునకు నొత్తులు
వ్రాసేదిగాని వలవలగిలక లేదు. అది యెట్లంటేను. 40

తే. మొదల రేఫాక్షరంబు నా పిదప దాని

జడ్డయును గూర్చి యొకటిగాఁ జదువుకొనుచు

ముందు జడ్డయు వెస రేఫమునకు బదులు

గిలుక ¹లిఖించియు వచింతు రిలఁ గుమతులు.

41

ప. స్వర్గమనుటకు—నా క ర క్ ా బ్ర యుటులాగే వ్రాసేది.

42

క. పద్యాదిప్రాణంబుల, నాద్యంతాంతస్థములుగ నజ్ఞులు కృతులం

జైద్యహర వ్రాయుదురు తము, విద్యాధికు లెల్లఁ జూచి వికవిక నవ్వన్.

43

క. ²ఇరు లీఁగ లుఱుత లాల్లావ్వరు నేమిటి కొక్క డోపు వానికి నను నీ

కరణిపదంబుల మొదలివి, స్వరము లనుచుఁ దెలిసి వ్రాయఁజనుఁ బద్యాదిన్.

44

క. బలుబొట్టులపై వర్ణంబులక్రిందట నవియె మరల మూఢమతులు జ

డ్డలు చేసి వ్రాయుచుందురు, విలిఖింపరు వాని నెందు ద్విత్వము లార్యుల్.³

45

ఆ. ⁴హల్లుమీఁద నున్నహల్లు దానికి ద్విత్వమొందుఁ గాని వేఱె యొకటి గాదు

సంధివేశ నది విచారించి వ్రాయఁచోఁ, బాప రెందు దాని బ్రజ్ఞా లెల్ల.

46

పంచాశద్వర్ణనిర్ణయము

మూ. సూ:-ఆద్యాయాః పంచాశద్వర్ణాః ప్రకృతేస్తు తే దశోనాస్సృజిః,

సప్తత్రింశదిహాన్యే చానుప్రవిశంతి శబ్దయోగవశాత్.

7

తే. అయిదుపదు లగు సురభాష కక్షరమ్ము

లందుఁ బది ప్రాకృతమునకు నడఁగిపోవు

⁵దొలఁగి చనుఁ బదియును మూఁడు దెలుఁగుబాస

కెనుగుఁ దత్సమపదముల నేబదియును.

47

వరరుచివచనము:—

శ్లో. ద్విధాక ఏచోఽనుస్వారో విసర్గ స్తోడశ స్వరాః,

స్పర్శా అంతస్థలోష్ఠాణ శ్చతుస్త్రీంశ ధలః స్త్రుతాః.

1. విభజించియు లిఖింతు రిలఁ గుమతులు. 2. ఈప్రాతలిపులు ప్రతిపు స్తకమున వేఱువేఱుగా నుండుటంజేసి వీని కుదిరిక చక్కగాఁ దెలియఁబడదయ్యె (సూ.) శివ. ప్రతిలో దీని లిపిరూపము వేఱుగా నున్నది; పోల్చుకొనుటకు వీలుపడకున్నది (రా.) 3. పూర్వులు నిట్లు జడ్డలు వ్రాసినట్లే కనఁబడుచున్నవి. అప్పకవి నాటికి మార్పు కలిగినది కాఁబోలును (గి). 4. పొల్ల. 'హల్లు' అనుట తప్పు (గి). 5. దొలఁగిచనునవి పదమూఁడు.

టీ. ద్విధా=రెండువిధములై నటువంటి, అకః = అకప్ర)త్యాహారమున్ను, అక్కు-
లనంగాను - అ ఇ ఉ ఋ ఌ అనేటి ఈ యయిదక్షరములకుఁ జేరు. అది యెట్లుంటేను.

పాణినీయసూత్రములు:—

హలన్త్యమ్.

వృ. ఉపదేశేన్త్యం హ లి త్స్యత్.

టీ. ఉపదేశే = ¹సూత్రమునందు, అంత్యం = తుదిది అయినటువంటి, హల్ =
వ్యంజనాక్షరము (తుదపొల్ల), ఇత్ = ఇత్తనే సంజ్ఞ గలది, స్యత్ = అగును. ఇందు
చేత ఇత్తు అంటేను సూత్రముకొన నున్న పొల్ల అనుట.

ఆది రంత్యేన సహేతా.

వృ. అంత్యేన ఇతా సహితః ఆదిః మధ్యగానాం స్వస్య చ సంజ్ఞా స్యత్.

టీ. అంత్యేన=కడపటనున్న, ఇతా=ఇత్తుతోడ, సహితః=కూడుకొన్నటువంటి,
ఆదిః=మొదటి అక్షరము, మధ్యగానాం=నడుమనుండేటి అక్షరములకున్ను, స్వస్య చ =
తనకున్ను, సంజ్ఞా స్యత్ = పే రగును. కడపట నున్న యిత్తుతో కూడుకొన్నటువంటి
మొదటి అక్షరము నడుమ నుండే అక్షరములకున్ను దనకున్ను పేరగును. ఇటున్నందు
చేత తుద నున్న కకారమునకు పొల్లు పనిలే దాయెను గనుక.

సూ:—తస్య లోపః.

వృ. తస్య ఇతో లోప స్స్యత్.

టీ. దానికొన నున్న యిత్తునకు లోప మవును. ఇందున్న కవర్ణము పొల్ల లోపము
కాగాను జిక్కిన యయిదక్షరములున్న హ్రస్వములుగానున్న దీర్ఘములుగానున్న
నుచ్చరించితేను ఆ, అ, ఇ, ఈ, ఉ, ఊ, ఋ, ఌ, యని పది యాయెను.
ఏచః=ఏ, ఓ, ఐ, ఔ, ఛ అనేటి ఏచ్ ప్రత్యాహారమునందు మునుపటివలెనే కొన
నున్న చకారము పొల్ల గనక మిగిలినవి నాలు గాయెను.

సూ:—“ఏచ్ హ్రస్వో నాస్తి”

అనే సూత్రముచేతను ఈ యేచ్చునను హ్రస్వము లేదు గనుక ఏ, ఓకారములు
గీర్వాణభాషయందు కుఱుచలు లేవు. అనుస్వారః=పూర్ణ బిందు వొకటి (సంస్కృతము
నందు పూర్ణ మేకాని ఖండము లేదు.) విసర్గః=విసర్జనీయ మొకటి. ఇవన్నిన్నీ కూడం
గాను, స్వరాః=అచ్చులు, పోడశ=పదహాఱు, స్పర్శాః = స్పర్శములు ఇరువై అయిదు,
అంతస్థశ్చోష్టాణి = అంతస్థములు నాలుగున్ను దొడ్డశకారమున్ను, ఊష్మములు నాలు

1. సూత్రమునందు (పూ. ము.). సూత్రములేకాక ధాత్వాదులుగూడ ఉప
దేశము ఆనఁబడును. ఉపదేశమాద్యోచ్ఛారణము.

గున్న, హరిః=వ్యంజనములు, చతుస్త్రింశత్ = ముప్పదినాలుగు, అచ్చులు పదహారు, హల్లులు ముప్పదినాలుగున్న-ఉభయములున్న గూడంగా నేబది వర్ణము లాయెను.

తే. అచ్చు లొకపదియాఱును వ్యంజనములు

పాండుపుత్రసహాయ ముప్పదియు మూడు

దొడ్డళా యందులోపల దొరల నయ్యె

నమరభావకు నేబది యక్షరములు.

49

సీ. ఏకనీశము దేవహేళనంబు నటంచు యాజుషామ్నాయంబునందు లేదొ

కాళనాళవ్యాళగోళహింతాళంబు లుచు సంస్కృతభాషయందు లేదొ

గయ్యాళి త్రుళ్లు ¹నంగళ్లు వజ్రపుతళ్లు తాళి యటంచు నాంధ్రమున లేదొ

పాళం బెఱుంగని కూళ విరాళి పిసాళించు ననుచు దేశ్యమున లేదొ

తే. యాగమజ్ఞులు దొడ్డుబీజాక్షరంబు, లందు లేకున్కి సన్నంబు నదియుఁ గూడ

నొకటిగాఁ జేసి బీజోపయోగి గాన, త్నాను జేకొని రది శబ్దసరణి గాదు.

50

వ. ఆగమజ్ఞులు పంచాశద్వర్ణంబులలో నున్న క్షకారమును గూడుకొన్నందునకు మహా విద్యలోని స్తోకంబులు—

51

శ్లో. మూలాధారం గుదస్థానం స్వాధిష్ఠానం తు మేహనమ్

నాభిస్తు మణిపూరాఖ్యం హృదయాబ్ధ మనాహతమ్,

తాలుమూలం విశుద్ధాఖ్య మాజ్ఞాఖ్యం నిటలాంబుజమ్

సహస్రారం బ్రహ్మరంధ్ర మిత్యాగమవిదో విదుః.

శా. ఆధార స్తు చతుర్దళోఽరుణరుచి ర్వాసాంతవర్ణాశ్రయః

స్వాధిష్ఠాన మనేకవైద్యుతనిభం బాలాంతషట్పత్రకమ్,

రత్నాభం మణిపూరకం దశదళం డాద్యం ఫకారాంతకం

పత్రైర్ద్వాదశభి స్త్వనాహతపురీ హేమి కథాంతాన్వితా.

శా. ద్వ్యష్టారం స్వరషోడశైశ్చ సహితం జ్యోతిర్విశుద్ధాంబుజం

హం క్షేత్యక్షరపద్మపత్రయుగళం రత్నోపమాజ్ఞాపురీ,

తస్మా దూర్ధ్వ మథోముఖం వికసితం పద్మం సహస్రచ్ఛదం

నిత్యానందమయీ సదాశివపురీ శక్త్యై నమ శ్శాశ్వతమ్.

తే. కాకు షా జడ్డ యైన క్షకార మగుట, దలఁప కేబదిలిపులలో దానిఁగూర్చి

తొలుత భిన్నాక్షరంబైన దొడ్డళాను, విడిచిపెట్టె ననంతుండు వెట్టి గాఁడె.

52

వ. ఛందమునందు ననంతుండు చెప్పిన విధము.

53

క. యరలవ లంతస్థలు నాఁ, బరంగును శషసహలు దేటపడు నూష్ట లనన్
సారిది క్షకారము గూడుక, సరి నేబది యయ్యె వర్ణసంఖ్య ధరిత్రిన్. 54

క. లశలకు భేదము లే దను, పలుకున శా దొలంగి యైదుపదు లగు పర్ణం
బులు సంస్కృతభాషకు మఱి, తెలుంగున అశ లనంగరెం డధికమగుఁ గృష్ణా.

ప్రాకృతోనాక్షరపరిగణన హేమచంద్రాచార్యవచనము:—

శ్లో. ఋగ్వర్ణౌ హ్రస్వదీర్ఘౌ వైజాద్యా వనునాసికౌ,
శషాచ దశ తే న్యూనాః ప్రాకృతోక్తిషు సర్వతః.

టీ. హ్రస్వదీర్ఘౌ = హ్రస్వమున్నూ దీర్ఘమున్నూ ఐనటువంటి, ఋగ్వర్ణౌ =
ఋకార గృకారములున్నూ, అనఁగా ఋ, ఋ, గృ, గృ, అనేవి ఈరెండున్నూ, ఐచ్ =
ఐశౌలును, ఆద్యౌ = మొదటి వైనటువంటి రెండున్నూ, అనునాసికౌ = అనునాసికము
లున్నూ, అనఁగా మొదటి రెండనునాసికములైన జకార ఞకారములనేవి, శషాచ =
శవర్ణషకారములున్నూ, తే దశ = ఆ పదివర్ణములున్నూ, ప్రాకృతోక్తిషు = ప్రాకృతవచన
ములయందు, న్యూనాః = తక్కువ. అనగా సంస్కృతభాషకు చెప్పిన యేబదింటిలో
ఋ, ఋ, గృ, గృ, ఐ, ఐ, జ, ఞ, శ, ష అను నీ పదివర్ణములు ప్రాకృతభాషకు
దక్కువ యగుచున్న వనుట.

తే. సప్తమస్వరముఖచతుష్టయము ద్వాద, శస్వరంబును లోకసంఖ్యాస్వరంబు
సుర్వి నాద్యనునాసికయుగము శషలు, ప్రాకృతంబున నిక్కమి పదియు లేవు. 56
ప. లోకసంఖ్యాస్వర మనఁగా గణితశాస్త్రోక్తసంఖ్యను జతుర్దశలోకములు గనుక పదు
నాలవ స్వర మనుట. ఔకారమునకు పేరు. 57

ఆంధ్రభాషావర్ణసంఖ్య

మూ. సూ:—ద్వివిధాదిదుదేదోతోచో వక్రతమా వనుస్వారౌ,
కగచజయుగ టడణతదనపబమయరయుగలయుగవసహశ్చహలః.

సీ. అచ్చులలో సప్తమాక్షరం బాదిగా వరుస నాల్గును దుదివర్ణ మొకఁడు
స్వర్ణాక్షరములందుఁ బంచవర్ణములను సమములై యుండు నక్షరములు పది
మొదలిన్యంజనవర్ణములను రెంటును దుది గనుపట్టుననునాసికద్వయంబు
నూష్టవర్ణము లన నొప్పునాల్గిటిలోనఁ బ్రథమద్వితీయాక్షరములు రెండు
తే. నెన్న నీయొండు కడమగా నిరువదియును, జగతి శుద్ధాంధ్రదేశ్యభాషాపదముల
వెదకినను లేవు తత్సమపదములందుఁ, దనరు నిన్నియు నది సంస్కృతంబు గాన.

క. తుదలను వికృతివిభక్తులు, గదియటచేఁ బెలుంగులందుఁ గలసెను గాఠో
యదువర తత్సమపదముల, మొద లాద్యప్రకృతిశబ్దములు పెలుఁ గగుఁగే, 59

- సీ. దేవతాభాషను దీర్ఘంబులే కాని కల నైనఁ గుఱుచలు గాక యుండు
హరవిశ్వదివససంఖ్యాచ్చులు దెలుఁగులఁ గడు హ్రస్వములును దీర్ఘములు నగును
సంస్కృతంబునఁ దాలుజననమాత్రమే కాని జగతి నన్యస్థానసంభవంబు
చర్చింప నెఱుఁగనిచజ లాంధ్రమునఁ దాలుజాతంబులును దంతజములు నగును
- తే. దలఁప నేకప్రకారమై దైవతోక్తు, లందు భేదంబు లేని రేఖాక్షరంబు
రేఖము అకారమును నన రెండుదెఱుఁగు, లగుచు వికృతులఁ దనరు దుగ్ధాబ్జిశయన.
- వ. హరవిశ్వదివససంఖ్యాచ్చు లనఁగాను గణితకాస్త్రోక్త సంజ్ఞను, హర అంటేను బద
నొకొండవ యచ్చు ఏకారము, విశ్వ మనఁగా బదుఁమూడవయచ్చు ఒకారము,
దివస మనఁగాఁ బదిహేనవ యచ్చు అఁ అనునది. యీ మూడచ్చులకును దెలుఁ
గున హ్రస్వమున్న దీర్ఘమున్న గల వనుట. అం అనుదానికి దీర్ఘము వచ్చితేను
అం అయెను. ఇంతమాత్రమున కచ్చులమొదలను అకారంబును ఆకారంబును
రెండును ఉన్నవి. దానికిం జెప్పరాదా దీనికి జెప్పవలెనా అంటేను, ఇవి యాకార
మునకు చెప్పుట గాదు. అనుస్వారము ప్రత్యేక ముచ్చరింప శక్యము కాదు గనక
బాణీన్యాచార్యుల వ్యాకరణమునందు అం ఇత్యనుస్వారః అని అకారముతోఁ
గూర్చి చెప్పినాఁడు గనుక అం అనఁగా బిందువునకు సంజ్ఞ. ఆ బిందువునకు హ్రస్వ
దీర్ఘము లెటువలె కలుగు ననఁగా ముంగలిపద్యముచేతను దెలిసికొనునది. 61
- ఆ. బిందువునకు రెండు భేదంబు లగు హ్రస్వ, దీర్ఘ రూపములను దెలుఁగులందు
హ్రస్వ మనఁగ నొప్పు నర్థబిందువు దీర్ఘ, మనఁగఁ బూర్ణబిందు వయ్యెఁ గృష్ణ. 62
- క. తక్కువపదియును దొమ్మిది, యెక్కువలిఖ లాఱు నయ్యె నేఁబదిలో నీ
లెక్కను ముప్పదియును నే, డక్కరములు నిలిచె శుద్ధ మగు నాంధ్రమునన్. 63
- వ. తత్తద్వర్ణభేదాభేదంబు లెఱింగించెద. 64
- మూ. సూ:—వికృతిపదాదౌ ప్రథమాంతస్థతృతీయానునాసికౌ నస్తః.
- క. తెలుఁగున యణకారంబులు, గలుగవు శబ్దాదులను యకారముపగిదిక్
బలుకఁబడునవి స్వరము లగు, ఖలపూర్వామరవినాశ కామెపలికా. 65

కారకొమ్ములు

- సీ. క్రుజ్ క్రుధ క్రూర క్రిగు శ్రుతి విశ్రుత శ్రుశ్రూష నిశ్రుతి స్రు క్షువములు
భూణ భూకుంశ బభ్రు బ్రవాణంబులు భ్రుకుటిత భ్రూలతా ప్రకటితములు
కద్రువ ద్రు పదద్రుమ ద్రుహిణ ద్రుహి సౌరద్రు విద్రుమ శత్రువులును
ధ్రువమును ద్రుతమును భువి గ్రారకొమ్ములై తనరారుఁ గాని ఋత్వములు గావు

తే. వట్టువలు లేవు తెనుగున వానిపగిది, బలుకు లిపు లెల్ల గ్రారకొమ్ములు నిజంబు
దునుము నిండాఁకఁజై ద్యుండు ద్రుణ్ణెననఁగ, రోహిణీభర్తచరమాద్రిక్రంకె ననఁగ.

నృసింహపురాణమునందు:—

సీ. పా. క్రూరకిల్బిషశైలకులిశనిపాతంబు ఘనకలుషోరగగరుడమూర్తి. (ఆ. 2. 35.)

వ. మఱియు.

67

చ. శ్రుతిమతధర్మయోగములు చోద్యపుమూల్యము లప్పరంబునక

జతురతఁ బుణ్యపస్తువులు సారనిముక్తిపదంబు లమ్మవా

రతులితవిష్ణుశాసనసమాహితులైన మహాత్ము లంచితో

ద్ధతిఁ గొనువారు ¹భూరివిహితవ్రతపారగు లైన బోధనుల్. (ఆ. . 46.) 68

కావ్యాలంకారచూడావణియందు:—

క. భావమె యించుక వదనా, వ్యావళితవికాస మైన హావము శృంగా

రావిర్భావనిదానము, ²భ్రూవల్లిమందచలనమున నెఱుంగఁబడున్. (ఆ. 2. 22.)

ప్రభావతీప్రద్యుమ్నమునందు:—

సీ. పా. సురటి చేకొని భద్ర శుక్రావ గావింప. (ఆ. 3. 15.)

70

ఆ. ఆద్రువ విద్రువ ననుక్రియానవదంబులయందు, ³దగిలి వట్టసుడులపగిది నుండు
వ్రాలు తేలఁ బల్కఁ గ్రారకొమ్ములు గాని, వట్టసుడులు గావు వనజనాభ. 71

ఋత్వాక్షరంబులు

సీ. ఋష్యమూకాద్రియు ఋష్యశృంగుండును ఋక్షమృగేంద్రుండు ఋక్షపదము
ఋతము ఋత్విక్కు నైర్మతి ఋతుషట్కమ్ము ఋతువర్ణభూవతి ఋతుమరియును
ఋషభవాహనుండును ఋషియ ఋగ్వేదఁబు ఋభురాజఃఋణమును ఋద్ధిఋజువు
నను నీపదంబుల కాదివర్ణంబులు సప్తమస్వరములై ⁴జగతి వెలయుఁ

తే. గృష్ణ వృత్రాంతకా హృషీకేశ మదన, జనక పృథ్వీకుమారభంజన యటంచు
హల్లులందును వట్టువ లమరి యుండు, సంస్కృతంబున యదువంశసార్వభౌమ.

వక్ర భేదంబులు

ఆ. ఏక మోక మిట్టు లేత్వంబు నోత్వంబు, నమరభాష నిడుద లగును గాని

హ్రస్వలిపులు గావు హల్లుపై నట్లన, యగును గేకి కోకిలాలి యనఁగ.

73

ఆ. పెక్కు రేల కృష్ణుఁ డొక్కఁ డోపఁడె పసి, నెలవు నేల యరసి పాలము వోవ
ననఁగ నిట్లు దెనుగులందు వక్రయగంబు, హ్రస్వములును నిడుదవ్రాలు నగును.

1. మీనువిహిత (సూ). 2. భ్రూవల్లిమందచలనంబుకమును (సూ). 3. గలిగి...
గతినినుండు (సూ). 4. జగతిఁ బరగు (సూ).

వ్యంజనలోపము

ఆ. పూనె నెగనె బొదవె బొనరె బొందె నటన్న, పలుకులందు మొదలఁ గలుగునట్టి
వ్యంజనంబు లడఁగి వానిపై స్వరములు, నిలుచు వలసినపుడు నీరజాక్ష. 75

పూని యనేటందుకు విష్ణుచి త్రియమునందు:—

ఉ. పూని ముకుందునాజ్ఞఁ గనుబొమ్మనె ¹కాంచి యజాండభాండముల్
వానసు మీఁదఁ బ్రోవ నడవం గొనె ద న్నన నగ్రనిశ్చల
త్యానచలత్వనిష్ఠతె సమస్తజగంబుల జాడ్యచేతనల్
గా నుతి కెక్కునైన్యపతికాంచనవేత్రము నాశ్రయించెదన్. (ఆ. 1. 4.) 76

హల్లు లోపమై ఊనె అనేటందుకుఁ బారిజాతాపహరణమునందు:—

క. మానవతి యిట్లు మానని, మాన శ్రోధము²లచేత మరలిచి చింతా
ధీనగతి నుండ మదిలో, నూనినప్రేమమున నంబుజోదరుఁ డనియెన్. (ఆ. 1. 114)

నెగనె అనేటందుకు నాదిపర్వమునందు:—

ఆ. కర్త బంధములను గ్రక్కునఁ బాయుడు, బుణ్యగతికి నెగయు పురుషునట్లు
బంధనంబు లెల్లఁ బాయుడు భీముడు, నీరిలోననుండి నెగయుచెంచె (ఆ. 5. 177)

విరాటపర్వమునందు:—

సీ. పా. నెగసినకొనలతోసింగి యంతంతకు నవలఁబోవఁగఁ దనరారుదాని. (ఆ. 1. 162)

ఉద్యోగపర్వమునందు:—

క. ఎఱకలు విచ్చుచుఁ దుండము, దెఱచుచు ³ప్రేఁ గడరి సొగసి తెల్లి వివకుడై
యఱచిన నోడకు మని హరి, కఱి చక్కఁగఁ ద్రోచి యెత్తె నెగయఁగఁగృపతోన్.
(ఆ. 3. 301.)

వ్యంజనలోప మైనందుకు శృంగారనైషధమునందు:—

సీ. పా. ఒంటికాలను నిల్చి యూర్తి మారుతములఁ జిగురుఱెక్కల రేకు లెగయుచుండ.
(ఆ. 1. 100.)

పొదవె నన్నందుకు నృసింహపురాణమున:—

తే. అదరిపాటున ⁴వెన విచ్చి పొదవికొనినఁ, ⁵దొలఁగి పోవఁగఁ గూడక మలయపవనుఁ
డిందుఁ దలఁదూర్చుకొనియె⁶నోయిప్పుడనఁగ, నమరుదాశపృథములమందానిలంబు.
(ఆ. 3. 69.)

1. దాల్చి. 2. లక్షత మాటించి (అచ్చుప్రతి). 3. ప్రేఁగడఁచి (నూ).
4. వేసవి. 5. గలఁగి తలఁగి పోనేరక. 6. నా నింపొనర్చె (అచ్చుప్రతి).

అందే:—

తే. పొదవి యొండొండ దివియును భువియు దెసలు
బొదవికొని యుండు చీకటి ప్రోవువలన
మిక్కుటంబుగఁ గాటుక గ్రుక్కినట్లు
కరవటం బన జగదండ ఖండ మమరె.

(ఆ. 3. 80.) 83

అందే:—

క. అది యట్లు కాదె నిప్పునఁ, జేద లంటునె దేవదేవు శ్రీ రమణీశున్
మది సంచుకొన్న వానిని, బొదవు నె యాపదలు రవినిబొందు నెతముమిల్. (ఆ. 4. 32)

¹అచ్చునకుఁ జిత్ర భారతమునందు:—

క. తదనంతరంబ గ్రమ్మఱ, యదువిభుఁడు కృపావిధేయుడై వాణీశ
త్రిదశేశుల కాశ్చర్యం, బొదవ మనిచె క భయసైన్యయోధుల నెల్లన్. (1.16).

ఉద్యోగపర్వమునందు:—

క. పదపడి దుస్తర మగు నీ, పదుమూడగు నేడు గడవఁబడుట యరిది ద
మైదు రెఱుంగకుండ నాపద, లొదవఁగ నైరించి రిట్టి యునికియుఁ గలదే. (ఆ. 1. 9.)

పొనరె నన్నందుకు నుద్యోగపర్వమునందు:—

క. ధనమును విద్యయు వంశం, బును దుర్త దులకు మదుబుఁ బొనరించుచు స
జ్జను లైనవారి కడఁకువ, యుచు వినయము నివియ తెచ్చు నుర్వీనాథా. (ఆ. 2. 35.)

అందే:—

మ. అని నిన్నెచ్చి వృకోదరుం డతఁడు కార్యం బింత తెల్లంబుగాఁ
బొనరం బల్కునె యంచుఁ బేరెఱుగు సొంపుం జెంద వక్త్రంబుపొ
ల్పున దర్పం బొలయంగ నంగములకుం బొంగారు తద్బృంహిత
ధ్వనియై మించు మహోగ్రసింధురముచందం బొంది పొల్చెం దగన్. (ఆ. 3. 143.)

పకారములోని స్వరమే నిల్చినందుకుఁ బ్రబంధపరమేశ్వరుఁడు
చెప్పిన ²అహోబలమాహాత్మ్యమునందు:—

క. నిను నాశ్రయించియును నే, ననఘా కడ లేని వనట యను వననిధిలో
మునుగుదునె ప్రతీకారం, బొనరింపఁగదయ్య దీని కూహించి కృపన్. 89

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమునందు:—

చ. ధనదునిపుష్పకంబునకుఁ దా నెన వచ్చు నటంచు లోకముల్
వినుతి ³యొనర్ప బొల్పెనఁగి విద్రుమమాక్తిక నీలవజ్ర కాం

1. హల్దీపమునకు (సూ). 2. సృసింహపురాణమున కిది నామాంతరము (రా).
3. యొసంగె (వ).

చనయుతము న్నువేగహయసంఘటితంబును నైన లేదు సాం
పానరగ నెక్కి మిక్కిలి సముత్సుకతం బురబాహ్యపీఠులన్.

90

పాందె ననేటందుకు శంభుదాసుని లక్ష్మీన్యసింహావతారకథయందు:—

ఉ. పాందవు దుశిఖము ల్భయము పాందదు పాందదు దైన్య మెమైయిం
బొందవు తీవ్రదుర్దశలు పాందుఁ బ్రియంబులు పాందు సంపదల్
వొందు సమగ్రసౌఖ్యములుఁ బొందు సమున్నతకీర్తు లెందు గో
విందపదారవిందపదపీఠరిణధగరిష్ఠచిత్తులన్.

(ఆ. 2. 31.) 91

¹ఒదాదేశహ్రస్వంబులు

తే. కాంచు హ్రస్వద్వితీయవక్రంబు నంద, తొక్కఁ డను వీనిరెండవయక్కరంబు
హ్రస్వ మగుఁ జోటనుపదంబునంపు మొదలి,వర్ణమును గల్బములను గావలసినపుడు.
'అందొలు' అనుట కాదిపర్వమున:—

క. శిఱిపునెడ నేయునెడ వడిఁ, శిఱిపునెడం బెడఁగునెడ నపారబలంబుల్
మెఱయునెడ భీమునకు నం,దొఱుగీడ్పడఁదొడఁగిరుద్దతులు రాజసుతుల్.

(ఆ. 5. 168.)

ఆరణ్యపర్వమునందు:—

సీ. పా. కూరులు ధృతరాష్ట్రసుతులు దుర్యోధనాదులు దురాధర్షు లందొఱును మనకు.
(ఆ. 1. 269.)

ఒత్పము రానందుకు విరాటపర్వమునందు:—

క. ఎఱుక గలవారికైనను, గఱువక దక్క రుచితప్రకారము శుభమున్
గొఱులు పాతు లట్లగుట నం,దఱుకును జెప్పంగవలయుఁ దగియెడుబుద్ధుల్.

(ఆ. 1. 116.)

ఒక్కొ అనేటందుకుఁ గర్ణపర్వమునందు:—

మ. సమదాటోపత వాయునందనుఁడు ధృష్టద్యుమ్నకై నేయు లే
కమనోవృత్తిఁ గడంగి తో నడువ దోర్గర్వంబు శోభిల్ల శౌ
ర్యము సొంపార నిలింపజోటి వొగడన్ రారాజునైన్యంబు లొ

క్కొమొగిం బెల్లగిలంగ బెట్టదిమె సక్రొధాంతరంగంబునన్. (ఆ. 2. 352.)

మనుచరిత్రమునందు:—

క. ఇట నవ్వరూఢినియు నొక్కొటఁ గతివయసఖులు దన్నుఁ గొలిచి నడువఁగాఁ

గటకర్షుశంఝుశరపవద, కటకసమాకృష్టకేళికలహంసికయై. (ఆ. 3. 72.) 97

రాఘవ పాండవీయము:—

సగ్ధర. ఆ రాజన్యోత్తముం డి ట్టరుదితరభసుండై భవత్సత్వరవ్యా
హరంబి ట్టోర్చి యుం టన్యముగఁ గొనకు మాత్తాంగనాశుల్కతాదృ
క్సారోగ్రేష్ఠాస మ ట్టశ్రమజిత మగు టెంచంగ నాచేతికాటం
గ్రూరేష్ఠాసంబు లే దొక్కొండు గలుగునె మద్భోరయుద్ధంబు సై పన్. (ఆ.2.108)

ఒకారము రానందులకుఁ గాశీఖండమున:—

ఉ. కంటికి నిద్ర వచ్చునె, సుఖం బగు నే రతికేళి, జిహ్వాకుక్
వంటక ¹మించు నే, యితరవై భవముల్ పదివేలు మానసం
బంటునె మానుషంబు గలయట్టి మనుష్యున కెంతవానికిన్
గంటకుడైన శాత్రవుఁ డొకండు తనంతటివాఁడు గల్గినన్. (ఆ. 1.108) 99

విరాటపర్వమునందు:—

సీ. పా. శక్రాదిసురలతో సంగ్రామమొనరించి ఖాండవం బేర్చె నొక్కరుండు గాఁడె.
(ఆ. 4. 210)

చోటు అనేటందుకు ద్రోణపర్వమునందు:—

క. కటకట పేరినపెన్నె, త్తుట జొత్తిలి యున్న మోముతోడను గొడు కె
చ్చటఁ బడి యున్నాఁడో య,చ్చొటుఁ జాపెడువారు లేరె చూచెద వానిన్.
(ఆ. 2. 251)

విష్ణుచి త్రియమునందు:—

మ. స్ఫుటభూయోహృతిశంక వార్ధి రవిరస్తు ల్లిన్నుఁ జేర్పం దటి
చ్చట²తార్వంబుగఁ గాఱుకొంచు ఘనమై త్వేదీర వర్షింప న
చ్చొటునుం ద్రోచి గ్రసింపఁబోలుఁ గలశీసూనుండు గాకున్న నొ
క్కొటఁ దారాగ్రహభాస్కరేందుమణిశుక్తుల్ వ్యక్తమై తోచునే. 102
(ఆ. 4. 145)

హ్రస్వము గానందుకు మనుచరిత్రము:—

ఉ. పాటున కింతు లోర్తురె కృపారహితాత్మక నీవు ద్రోయ ని
చ్చొట భవన్నఖాంకురము సోఁకెఁ గనుంగొను మంచుఁ జూపి య
ప్పాటలగంధి వేదన ³నెపం బిడి యెద్దె ⁴గలస్వనంబునన్
మోటిన విచ్చు గట్టించనుమిట్టల న శ్రులు చిందు వందఁగాన్. (ఆ. 2.70) 103

1. మించునే (పాఠాంతరము). 2. గార్వంబుగ (పూ.ము.) 3. నెపంబున నే.
4. గలస్వనంబుతో.

వక్రతమభేదంబులు, పాణినీయసూత్రము

సూ:—తద్ధితే వ్యచా మాదేః.

వృ. ఇతి ణితి చ తద్ధితే పరే అచా మాదే రచో వృద్ధి స్సాన్యత్.

క. హ్రాయంగవీనమునకుఁ, నైయంకవశబ్దమునకు నైయగ్రోధ
¹స్థైర్యజితాదుల కాదిని, వ్రాయంగా వలయుఁ బ్రథమవక్రతమంబుల్. 104

క. వైయర్థ్యత్రైయంబక, వైయాకరణాగ్రగణ్యవైయాఘ్రపదీ
వైయాత్యంబుల మొదలకు, వ్రాయం దగు బుధులు ప్రథమవక్రతమంబుల్. 105

క. యావనయావతకౌస్తుభ, సౌవర్ణకయావరాజ్యసౌవీరమహి
దౌవారికశబ్దంబులఁ, దావుకొను ద్వితీయవక్రతమములు మొదలన్. 106

క. సౌవగ్రామికకౌవన, ²సౌవర్చనసౌవిదల్ల సౌవస్యలన
తౌవరశబ్దములమొదల, వావిరి నిలుచుకొ ద్వితీయవక్రతమంబుల్. 107

కౌస్తుభము అనుటకు నృసింహపురాణమునందు:—

ఉ. క్రీస్తనకుంకుమద్రవనిష్ఠి క్తభుజాంతరభాగవిస్ఫుర
తౌక్తస్తుభనూతనార్కరుచిగర్వితనాభినరోజసారభ
ప్రస్తుతమత్తభృంగరవరాగరసోల్బణభోగిభోగత
ల్పాస్తరణం దలంచు సుకృతాత్మ లపాస్తనమస్తకల్పహత్. (ఆ. 2. 37) 108

క. మెచ్చులగు కబ్బములలో, నచ్చతెనుఁగుపల్కులందు నైత్వైత్వంబుల్
వచ్చిన నొం డగు రెం డగు, విచ్చలవిడి వలనెనేని విబుధస్తుత్యా. 109

మూ. సూ:—అయిగవుగాదేశౌస్తఃక్రమేణ సర్వత్రవక్రతమయోర్యా.

క. క్రమమున వక్రతమములకు, నమరు నయిక్కును నవుక్కు ననియెడు నాదే
శములు వికల్పంబున దైత్యమదాపహ యాంధ్రభాషయం చెల్లెడలన్. 110

ఆ. లోకహితముకొఱకుఁ బైకొని దుష్టుల, లయ మొనర్చి శిష్టు లయిన నృపుల
నేల యేల నిలిపెఁ గౌ లిచ్చి నలుచెను, దవిలి కృష్ణరాయఁ డవుర యనఁగ. 111

కవర్గాక్షరభేదంబులు

మూ. సూ:—వా స్యా త్క్వచిద్వకారో నాదిగతస్యాద్యవర్గసరళస్య.

సీ. పరుగులు పరువులు పగడంబు పవడంబు పగలుట పవలుట పగలు పవలు
నగుఁబాటు నవుఁబాటు నలుగురు నలువురు తగులాట తవులాట తొగులు తొవలు

1. వైయకృతంబుల (సూ). 2. సౌవర్చన సౌవిదల్ల సౌదశ్య (సూ).

త్రాగుట త్రావుట ప్రేగులు ప్రేవులు ప్రోగులు ప్రోవులు సోగ సోవ
యిగ మివ మగు నవు నిగురాకు లివురాకు లీగు లీవులు మ్రానిచేగ చేవ

తే. తీగియలు తీవియలు పయిఁ దిగిచెఁ దివిచె

ననుచు నిబ్బంగి నొకవేళ నాదివర్ణ
ములకుఁ దక్కంగఁ గొన్నిమాటలకు గృతులఁ
బ్రథమసరళంబులకు వకారములు వచ్చు.

112

నైషధమునందు:—

మ. పవనంగంబునఁ దాప మొందిన శచీప్రాణేశుకెంగేలికిం

జివుడుంగైదువజోదు వైద్య ముపదేశించెన్ రహస్యంబుగా

నవనీహరపయోమిశ్నలయజన్నానార్ద్రాపర్యంతమై

యివతాళించు విదర్భరాజతనయాహృద్యస్తనద్వంద్వమున్. (ఆ. 3. 34) 113

శాంతిపర్వమునందు:—

చ. వినుము నరేంద్ర విభ్రుఁ డలివెన్ జమదగ్నిసుతుండు శాప మి

చ్చె నమరభర్త వంచనము చేసె వరం బని కోరి గొంతి మా

స్సె నలుక భీష్టుఁ డర్ధరథుఁ డేసి యలంచె గలంచె మద్రరా

జనుచిత మాడి శౌరి విధి యయ్యె ¹నరుం డనిఁ జంపె గర్జునిన్. (ఆ. 1. 35) 114

మార్కండేయపురాణమునందు:—

చ. ఘనసిబిడాంధకారరిపు²ఖండనచండమయూఖరాజిచే

ననుదినముం బ్రభౌతములయం దమృతాంశుమరీచు లేగఁగా

వనజము లుల్లసిల్లఁగఁ దొవ ల్లుడుఁగం బ్రథమాద్రిఁ బొల్చు న

ద్దినమణికి న్నభోమణికి దేవశిరోమణి కేను మ్రొక్కెదన్. (ఆ. 7. 123) 115

తే. అఁగె లోఁగెను వీఁగెను డాఁగె నేఁగె, వాఁగె ననునివి మొదలగు వాక్యములను

బొదలునక్షరములు ³చిన్నబొట్టపై గ,కారములు గాని యనునాసికములు గావు.

చవర్గాక్షరభేదంబులు

మూ. సూ:—అ ద్దంత్య స్తాలవ్యశ్చ ర్నక్రః స్వాన్తిధస్సవర్ణశ్చ. 6

ఆ. ధరణి దంత్యములును దాలవ్యములు నన, వికృతిచజలు రెండు విధము లయ్యె

వీనిఁ దెలియకున్న విశ్రమభంగంబు, దొడరి కావ్యములను దోష మొదవు. 117

1. నరుం డటు సంపె. 2. ఖండపిచండ. 3. దొవల్తాగుడం; దొవల్తునుఁగం.
4. ఈపాఠము పౌరపాటు; చిన్నబొట్టపై గ,కారములు గాని యంతస్థములుగావు అని
సవరింప నగు (రా). అంతస్థములనుట సరిగాతోచదు. గ,కారము వకారమెప్పుడు
కాదుకాదు-అని యుండనగు.

- ఆ. దంతజంబు లెల్లఁ దలకట్టులును వాని, యందు దీర్ఘ ములును బొంది యుండుఁ
దాలుజాక్షరములు దనరారు హ్రస్వాది, వక్ర యుతము లగుచు వనజనాభ. 118
- ఆ. చేలము మాని కుడువు చేట్టకేశవ పొద్దు, చేల నయ్యె¹బసివ్రజంబు వెడలె
జేతలు గూడి వచ్చి సఖులు చీరెద రేల, జో గనంగ దంతజంబు లయ్యె. 119
- ఆ. చెప్పరానివ్రోవుచే గంసుపంపునఁ, జెలఁగొనుచుః దన్నుఁ జేరి పెనఁగ
జెట్టి మట్టుఁబెట్టెఁ జిటుతయే నందుని, పట్టి యనఁగఁ దాలుభవము లయ్యె. 120
- ఆ. చేతఁ జీర లైదు చేరెడు వరహాలు, జేనెఁ డంత జిత్తు చేక టొకటి
చేదుకొనియెఁ గృష్ణుఁ జేర్చుక యన నిట్లు, వఱులుఁ గొన్ని దీర్ఘ వక్రలిపులు. 121
- తే. దంత్యముల నరవంకలు దై వభావఁ, గనము తాలవ్యములఁ దలకట్టు లేవు
ప్రాకృతమునందుఁ దద్భవపదమునందు, దంత్యములె కానితాలుజాతములులేవు. 122
- వ. వక్రములకుఁ దద్భవము వంకలు, అరవంక లనఁగాను గుఱుచ యెత్వములు అనుట,
దీర్ఘములకుఁ దద్భవములు తీఁగలు. 123
- ఆ. చేందమామ గాయఁ జేక్కెరవిలుకాఁడు, జోజిపువ్వుటంపజేల్లు గురియఁ
జోమ కాక కోర్వఁజోలక హరి వచ్చు, దనుక బడలె ననఁగ దంత్యచజలు. 124
- తే. చంద్రమశ్శబ్దమునకుఁ దజ్జంబు చేందమామ జాలికి జోజి శ్యామకును జోమ
శర్కరకుఁ జేక్కెరయు నగు జలము జేల్లు, (జమ్మికడఁ గామెపలి నున్న చక్రపాణి.)
- వ. చంద్రమశ్శబ్దతద్భవంబు చేందమామ, జోజికి జోజి, శ్యామకు చేమ, శర్కరకు
చేక్కెర, జలమునకు “లళయో రభేదః” అను సూత్రముచేత జళము, దానికి
“లడయో రభేదః” అనుదానిచేత జడ మాయెను. అది ప్రాకృతముచేసిన నాది
వర్ణము దంత్యమాయెను. అది తద్భవముచేసి బహువచనముచేసిన జల్లు. 126
- క. తొడరు జటాశబ్దమునకు, జేడ యనునది తద్భవంబు చేదలును జోనుం
గడు నచ్చుతెనుఁగు లివి పద, పడి మూఁడును దంత్యములుగఁ బలుకఁదగు హరీ.
- వ. జటాశబ్దతద్భవము జేడ. 127
- ఆ. జేడలు మెఱయ వచ్చి సంయమిశ్రేష్ఠుఁడు, చేదలు మ్రానిపువ్వు శౌరి కిచ్చె
సరస నున్న దనుచు జో నొప్ప భీష్మక, తనయ కిచ్చె నతఁడు దగ వెఱింగి. 128
- పారిజాతాపహరణమునందుః—
సీ. గీ. దేహకాంతులు బాలచంద్రికల నీన, జేడలు మోక్ష ద్రువల్లవశంకఁ జేయ.
(1-44)

1. ఈపాదము ప్రాచీనముద్రణములోఁ గానరాదు (రా). 2. లకాలచంద్రికల
(అచ్చు పారిజాత.)

నైషధమునందు:—

సీ. పా. చేదలేటిబంగారుజలరుహంబుల¹తూండ్లు, భోజనంబులు మాకు²బువ్వబోడి.
(ఆ. 1. 49)

అనంతుని ఛందమునందు:—

ఉపజాతి. పినాకిగోదండము బిట్టు ద్రుంచెన్, ³తా నొప్ప గల్పె న్నమదగ్నిసూనున్
ఘనుం డితం డుర్వి ననంగ రెంటన్, జోనైనవృత్తం బుపజాతి యయ్యెన్. (2-35)

క. భూమినిఘంటునఁ 'జంచః పామరజాతీయ' యనుట పరికించి బుధ
గ్రామణులు చంచు లని వెనఁ, దా మేత్వం బిడరు వడికి తలకట్టుగుటన్. 132

తే. ప్రాసముల రెండు నొకటిగాఁ బలుకవచ్చు
వడికి స్వరమైత్రి లేకున్న నుడుగ రాదు
పొట్టియెత్వములకు దంత్యములకుఁ దక్కు
భేదములు లేవు చజలకు వేదవేద్య. 133

ఆ. రాచసెలఁతలందు ⁴నేచెలియకు భోజ, రాజతనయపంటియోజే గలదె
చేక్కఁదనము గాక సద్గుణంబును గాంచె, జేఱుకుగోల ఫలముఁ జేందినట్లు. 134

తే. దంత్యతాలవ్యచజలకు ధరణి వ్రాయు, తఱిని శుద్ధాంధ్రలిపిని భేదంబుకలిమి
ద్వ్యర్థకృతులను దలకట్టు లనుచునొకట, నిదియునొకదాన నదియును నిడఁగరాదు.

గాఘవ పాండవీయమునందు:—

ఆ. ఎందు వేట రాఁ రె యితరు లేమన నుతో
దారసంగసుఖము తప్పఁ ద్రోచి
తకట పాండురాజయశ మెన్నవై తతి
క్రూరదశరథేశకులము రోయ. (ఆ. 1. 29) 136

ప. ఈ పద్యములోను రామాయణార్థమునందు 'అజయశ' మని సమాసము చేసి పలుక
జకారము తాలవ్య మాయెను. భారతార్థమునందు 'పాండురాజ' యని సంబుద్ధిగాను
బలికితేను ఆ వర్ణమే మరల దంత్యమున్ను ఆయెను. ఇటువలెనే యాదిమహాకవి
ప్రయోగంబులు చూడగాను, దాలవ్యము అర్థాంతరమందు దంత్యముగా చెప్ప
రా దని యెట్లాగంటివోయి అంటేను ఆద్యప్రకృతియందు దంత్యచజలు లేవు గనక
శుద్ధసంస్కృతమైన పాండురాజశబ్దమునందుఁ గల జకారము తాలవ్యమే కాని
దంత్యము కానేరదు. ఇది తెలియక కేవలాంధ్రులు దంత్యాక్షరముగా నుచ్చరింతు
రది లాక్షణికమతము కాదు. అట్లు గనకనే సకల కవితాప్రవర్తకులైన సూరప
రాజుగారు ఇంతవట్టును విచారించే ప్రయోగించినారు.

1. తూట్లు (ప.) 2. పువ్వబోడి (సూ.) 3. జానొప్ప (భూ. ము. యతి
భంగము.) 4. నీచెలియకు (సూ.) 5. ద్వ్యర్థకృతులను (రా.)

పాణినీయసూత్రము

సూ:—చే చ.

వృ. హ్రస్వస్య, చే పరే తుగాగమ స్సృ త్సంహితాయాం విషయే. 'హ
లంత్య' మితి సూత్రేణ కకారస్య ఇత్సంజ్ఞా. "తస్య లోప" ఇతి లోపః తు, "ఉప
దేశేఽజనునాసిక ఇ" దితి (ఉకారస్యేత్సంజ్ఞాయాం తస్య లోప ఇతి) ఉల్లోపః.

సూ:—స్తో శ్చునా శ్చుః.

వృ. స్తోః=సకారతవర్గయోః (శ్చునా=) శకారచవర్గాభ్యాం యోగే (శ్చుః=)
శకారచవర్గాస్తః. 1 శివచ్ఛాయా.

సూ:—ఆజ్ఞాజ్ఞో శ్చ.

వృ. ఏతయో శ్చే పరే తుగాగమ స్సృత్. ఆచ్ఛాదయతి. మాచ్ఛినత్.
'ఘదంతా' ద్వేతి వికల్పాపవాదః.

సూ:—దీర్ఘాత్.

వృ. దీర్ఘా శ్చే పరే తు క్స్యత్. పీచ్ఛతి, మ్లేచ్ఛతి.

సూ:—పదాంతాద్వా.

వృ. దీర్ఘాత్పదాంతాశ్చే పరే తు గ్వా స్యాత్, లక్షీచ్ఛాయా. లక్షీఛాయా.
సీ. ఛాగపుచ్చచ్చటాచ్చందోయదృచ్ఛాసితచ్చత్రపద్మచ్చదచ్చలాచ్చ

విచ్ఛిత్తికచ్ఛాపకచ్చపరిచ్ఛేదపుచ్ఛాచ్చవిచ్ఛిరతుచ్చగుచ్చ

పదములు మొదలైన త్రిదశభాషాశబ్దముల నాదిమధ్యాంతములను గలుగు

సప్తమవ్యంజనాక్షరము హ్రస్వముమీదఁ దనక్రిందఁ దాన ద్విత్వ మగుచుండు

తే. నిడుదలగు నక్కరంబుల కుడిని నిలుచు, నప్పుడ వికల్పకంబున నట్లన యగు

బంధురవిలాస చంద్రికాభదరహాస, భర్తమయవాస శ్రీకామపలినివాస. 138

టవర్గాక్షరభేదంబులు

ఆ. తవర తీవి తేవ తావురు ధాకయు, మొదలుగా ద్వితీయములు చతుర్థ

పర్ణములును గలుగు వాక్యంబులును స్వదేశ్యములు గాని వైకృతములు గావు. 139

విజయవిలాసమునందు:—

క. కొమ్మపయి నీవు పక్షము, లిమ్మెయి నెరపుదు వి దేల యేచెద పకటా

కమ్మఁగ నవాతుచక్కెర, గమ్మఁగ మాటాడు తవర కలకంఠవరా. (ఆ. 3. 56) 140

1. శివ+ఛాయా (శివ+తుక్=శివ+తు=శివ+త్+ఛాయా - శివ+చ్+
ఛాయా-శివచ్ఛాయా).

మనుచరిత్రమునందు:—

క. దివి బిసరుహబాంధవనైం, ధవసంఘం బెంత దవ్వు దగ లే కరుగున్
భువి నంత దవ్వు మేమును, తవతవ లే కరుగుదుము హుటాహుటినడలన్. 141
(ఆ. 1. 76)

పాండురంగమాహాత్మ్యమునందు:—

సీ. గీ. సఖులు పరిహాసకులు వెంటఁ జనఁగ యువతి, భుక్తనిర్దుక్తపరిధానయుక్తుడగుచు
నగరఘంటాపథంబున నగుచుఁ దిరుగు, నొఱపుగల రీవి జాతిమాత్రోపజీవి. 142
(ఆ. 3. 10)

రామాభ్యుదయమునందు:—

సి. పా. ¹తేవ మీఱఁ దటిన్నటిపంక్తి బ్రేరించి కోపుగా మెఱుములు గొనఁగఁజేసి.
(ఆ. 6. 18)

సుభద్రాపరిణయమునందు:—

కా. దేవబ్రహ్మణభక్తిప్రోవు ప్రియవక్తృత్వంబుకాణాచి వి
ద్యావైదుష్యము దిక్కు ధర్మమునకుం దార్కాణ మర్యాదకున్
తా పౌచిత్యము జీవగఱ్ఱ హితశిష్టవ్రాతసంతోషణ
క్రివజ్రాంగి యజాతశత్రుఁడు మహీభృష్టాశ్రుఁడే చూడఁగన్. (ఆ. 1. 85)

శశిబిందుచరిత్రమునందు:—

క. నాకొకసు లై నను నీ, ధాకకు నిల్చెదరె కటకటా ముముబోట్లం
జెఱొని సంరక్షింపక, నీ కిటు లుచితంబె యురవణింప నరేంద్రా. 145

సీ. శ్వేతంబు శ్వేతంబు చోళుఁడు చోడుఁడు తాళంబు తాదంబు దళము దడము
క్రోళంబు క్రోడంబు నాళంబు నాడంబు నీళంబు నీడంబు గౌళి గౌడి
వ్యాళంబు వ్యాడంబు చూళిక చూడిక వళి వడి హేళి సర్వజ్ఞ హేడి
జలకేళి జడకేడి వెలలఁడు వెడలఁడు కేళంబు కేడంబు పాళి పాడి

తే. నేవళము నేవడం బిట్లు నిర్జరాంధ్ర
భాషలను రెండు కొన్నిశబ్దంబులందు
నరయ “లడయో రభేద” యటన్నసూత్ర
మున శకారంబునకు డత్వములు ఘటించు. 146

1. తేవ మీరంగఁ దటిన్నటి ప్రేరేచి క్రొవ్వుగా మెఱుపులు గొనఁగఁజేసి
(నూ.) 2. విజయవిలాసమున కిది నామాంతరము. (రా.)

సీ. డిండిరదీప్తిహాడిమి మీఱు నీకీర్తి దిండిరపాండిమఁ దెగడు నవ్వు
 డంభ మిచ్చటను గూడదు కృష్ణ నీ వేఁగి డంభంబు మిత్రవిందకడఁ జేయు
 దాడిమిఫల మియ్యెడకు నేల కొనిపొమ్ము దాడిమిఫలము ¹సుదంత కిమ్ము
 దోలిక నూఁగువేడుక నీకుఁ గల్గిన దోళిక లక్షణతోడ నెక్కు

తే. మచుచు నీ పద్యమునఁ జరణాదులందు, నిలుపు పదముల మొదటను గలుగువ్రాలు
 డత్వదత్వంబులందు రెంటును బొసంగు, కాబ్దికమతంబునను వనజాతనయన. 147

తే. డంభడిండిరదోలికాదాడిమాది, శబ్దముల కాదివర్ణంబు సంస్కృతమున
 నుపరివర్ణ తృతీయమై యొప్పునట్ల, తెనుఁగున డకారము ²దవర్ణ మొనరుచుండు.

తే. దాక దగ్గఱ దిగ్గియ దాయ దోయ, దాపలను దిగ్గు మను వైకృతములమొదల
 దాక దగ్గఱ డిగ్గియ దాయ దోయ, దాపలను డిగ్గు మని దా కడంగి నిలుచు.

రాజశేఖరచరిత్రమునందు:—

కా. దాకేల న్నిజకన్యకామణులు కంతశ్రేణి గీలించి వీ
 త్కంకాతము లాత్త పాదనఖరేఖం దార్చి సంగీతవి
 ద్యాకౌశల్యము గానరా మదికి నాహ్లాదంబు సంధిల్ల గౌ
 రీకల్యాణముఁ బాడి రప్పడు పురంధీ)రత్నముల్ వేడుకన్. (ఆ. 3. 167) 150

ద్రోణపర్వమునందు:—

చ. డిగతుఁడు వాహనంబులు గడిందిమగంటిమి గోలుపోవ మీ
 రు గడఁక ³దక్కి పెట్టుకుండు రూపఱ నాయుధము ల్పహస్త్రశ
 క్తి గెలుతు ⁴నేన మత్కులిశతీవ్రశరంబులవై భవంబు ⁵భూ
 రిగదవిహారభంగియు నరిప్రకరంబులు పిచ్చలింపఁగన్. (ఆ. 5. 381) 151

ఉద్యోగపర్వమునందు:—

ఉ. డక్కెను రాజ్య మంచు నకటా యిటు తమ్మునిభాగ మీక నీ
 వెక్కటి మ్రొంగఁ జూచెద వ దెట్టరుగుక్ విను మీను లోలతక్
 గ్రక్కున నామిషంబుచవి గాలము మ్రొగినమాడ్కి సువ్వె యి
 ట్టుక్కిచ్చుడైన నీకొడుకునుల్లము ని న్నిటు లాడఁ7గూడునే. (ఆ. 2. 52.) 152

-
1. సుదంతి (సూ) 2. దవర్ణమునకు వచ్చు (ప); దవర్ణము నగుచుండు (వా)
 3. కల్యాణము వాడి (పూ. ము.) 4. దక్కిటిల్లునుండు (వా); దక్కిటిల్లునుండు (ప).
 5. జంపఁ దత్కులిశ (వా); జూవ దత్కులిశ (ప); గోత్రభి త్కులిశ (అచ్చు);
 6. భూరిగను విహారభంగుల (వా). 7. గూఱునే (వా).

వైజయంతీవిలాసము:—

తే. డొంగవలె వచ్చి యిక్కడ ¹డొంగినా వ, దేమయా బావగారు పెద్దామె కోప
గించినందులకా బళా మంచివాడ, వేమనందును ముసలాపెయే వివేకి. 153
(ఆ. 4. 36)

వ. డంభడిండిరాదిశబ్దములవలెనే యన్నందుచేతను రెండును గలవు గనుక దకారమునకు,
ఆరణ్యపర్వమునందు:—

క. జగముల నెల్లను నిండిన, ²పొగడ్తకును వెలితి చేసి పొల్లయొడలికై
తగునే జన్మప్రతములు, దిగ విడువక నిపుడు నాకు ద్రిభువనదీపా. (ఆ. 7. 290)

ఉద్యోగపర్వమునందు:—

క. తగ నీలో నూహింపుము, దిగ విడువక ధర్మతనయు దృఢమతి వై పాం
దగు చందము కొడుకులకును, బ్రేగడలకును జెప్పి³తేర్పు పెంపేర్పడంగన్. (ఆ. 2. 95)

పారిజాతాపహరణమునందు:—

ఉ. తామర⁴డోయలోఁ దవిలి దాఁటిడు తేటలువోలెఁ బెన్నెఱుఁ
వేమఱుఁ జేతులం బిడిచి విప్పి విదిర్చి నఖాంకురంబులన్
గోమలలీల దువ్వి తెలిగొజ్జగిసిరటు చల్లి చల్లి గం
ధామలకంబు నెట్టె నొక యంగన కాళియనాగభేదికిన్. (ఆ. 2. 10) 157

తే. పడఁతుక పడంతుగుబ్బలిపడుకచెంతఁ, ⁵గడము మ్రాఁతులకడ నుండుఁ గడఁకతోడ
వేడుకొనఁ దగు నాపువ్వుఁబోడి ననఁగఁ, గడలిపులు గావు సరళము ల్లాని కృష్ణ.

నృసింహపురాణమునందు:—

సీ. పా. పడిగాలి నుడిసిన మిడుఁగురులందందఁ బొదవినఁ దాలిమి⁶పదలనీక. (ఆ. 2. 14)

చ. కడిదివరంబు వారిరుహగర్భునిచేఁ గొనినాఁడు వాఁడు మీ
యెడ ననిశంబు ⁷పెన్నగయు నీసును రోషము నెమ్మనంబులొ
జడిగొని యుండుఁ గావున నసాధ్యుఁ డవధ్యుఁడు పైత్యనాథుఁ డే
పడువునఁ జారుషంబు గొని వాని జయించుట ప్రేగు చూడంగన్. (ఆ. 2. 135)

రాఘవపాండవీయమునందు:—

సీ. పా. పుడమిఱ్ఱే డీ రీతిగడఁగిడెందము మృగవ్యాపారఫేలనమభిలషింప. (ఆ. 1. 19)

1. డొంకి (ప. వా). 2. ఆచ్చుప్రతిలో పాఠాంతరము లున్నవి. 3. తీర్పు.
4. దోయలో (పు). 5. గడిమిమ్రాఁతుల (నూ). 6. ప్రిదుల (ఆచ్చు). 7. పెన్నగ
(పూ. ము.) పెను+పగ = 'పెన్నగ' అని కాని 'పెంబగ' (ప్రాంతాదినంధి) అని కాని
యుండును. 'పెన్నగ' అను రూపము పొరపాటు. (రా).

తే. పోడిమియు నురవడియును నాడెమునను, బలుకులఁ దృతీయసరళముల్ వలసినపుడు
భువి స్వకీయానునాసికంబులును గాఁగఁ, బలుకఁబడు నాదికవుల కబ్బములకలిమి.

రంగనాథుని రామాయణమునందు ద్విపదము:—

రాణివాసద్రోహి రావణుఁ బట్టి, పోణిమి చెఱుపవా బుధులు నులింప. 162

రాఘవపాండవీయమునందు ద్విరదగతి రగడము:—

పోణిమిగ వకుళకుజపూగములఁ బూగముల, రాణఁ దనరారిన పరాగముల రాగముల.
(ఆ. 2. 6)

కర్ణపర్వమునందు:—

తే. సారవంతమై కర్ణునినైన న్మురవ,ణించుఁగా కేమిటికి నిల్చు నృపవరేణ్య
పూని చేయంగ¹ దగినదిగాన కార్య, మతని సమయించుటయె నాకు నది భరంబె.
(ఆ. 2. 148)

శాంతిపర్వమునందు:—

2చ. యజనము దానకర్తములు నధ్యయనంబు తప స్సహింసయుక్
బ్రజ కనురాగమైన పరిపాలన శాంతియు సంగరంబున
న్విజితవిభీతమై యురవణించుటయు స్మృతపథర్తముల్ తురు
ప్రజతిలకాయమాన సమరంబు సుధర్తము వీనిలోపలన్. (ఆ. 2. 224) 165

చంద్రికాపరిణయమునందు:—

ఉ. నాణెము³ సూడ నున్న దితినందను లందఱు నొక్కరాశి దు
ప్రాబుఁడు వీఁ డొకండు నొక⁴రాశియుఁ జాండు జగంబు గాల్చు గ
ల్యాణవిదూరులొ కడమ యందఱు పుణ్యజనాఖ్యులు స్వగ
తాప్రణసమాఖ్యుఁ డీ ఖలుఁడు నైరి సుఁడీ విపరీతలక్షణుల్. 166

తవరాక్షరభేదంబులు

ఆ. వెతకి వాని కలికె జటికిలఁ బడి యావుఁ, బితుక చీర లులికెఁ గొలికె వనుచుఁ
బలుకుచోఁ దకారముల దకారములును, వలసెనేని నిలువ వచ్చుఁ గృతుల. 167

కవిగజాంకుశమునందు:—

క. ఒదుగుచు లక్షణ మెఱుంగక, కొదుకుచుఁ బ్రాసంబు వడియుఁ గూడక మీఁదుల్
వెదకుచుఁ బదసంధులు చెడ, నదుకుచు వెడకవిత చెప్పనతఁడుం గవియ. 168

1. వలయుఁ బ్రధానకార్య, మతని సమయించుటయ (అచ్చు). 2. అచ్చు
ప్రతిలో పాతభేదము లున్నవి. 3. సూడగొన్న (పు). 4. రాశి యజాండు (పూ. ము.)
5. విపరీతలక్షణుల్ (చా).

ఆముక్తమాల్యదయందు:—

చ. కదళిగభీరపుష్పపుటికాచ్ఛటఁ జేతుల నిప్పసిండి పైఁ
గుదురుగ నిల్పి యోపుగతి గూనల నూనియ నించి త్రాట ము
న్నదికినకాటి వ్రేల నది నొక్కటఁ గ్రుల కిడి వత్తు రెంద తే
వదలక యాతనింట శనివారమునం ¹బరదేశ్వరైష్ట్యపుల్. (ఆ. 1. 83) 169

చిత్రభారతమునందు:—

చ. చదివినవారికి నివ్వినసభ్యుల కున్నతి వాంఛ సేయు బ
ల్లిదులకుఁ గల్గు విప్రులకు లేగలతోఁ గనుపట్టు లక్ష పె
న్నదవుల నిచ్చునట్టి ఫలము న్నయమేధముసేయు పుణ్యమున్
గొదకక ధాత్రి యంతయు నకుంతితదాన మొనర్చు శ్రేయమున్. (1-12) 170

కళాపూర్ణోదయమునందు:—

చ. అది శతతాశదఘ్న మను సార్థకనామముతోడ నుత్తమ
హృదములలోఁ బొగడ్తఁ గనినట్టిది యందునఁ బడ్డవానికిన్
బ్రదుకులె యంచు... (ఆ. 4. 56) 171

వసిష్ఠరామాయణమునందు:—

చ. కదిసిన²నోరువోయి మఱి కబ్బపుదొంతుల సత్పదార్థముల్
గదుకుచు నెట్టివారిఁ బొడగన్నను గుఱ్ఱిని స్నేహసౌఖ్యముల్
మదికినినసహ్యామా శునకమార్గమునం ³జరియించుచున్న త
త్పదకవు లెల్ల మత్కవిత తప్పలు వట్టక యూరకుండుఁ డీ. (ఆ. 1. 7) 172

అంతస్థభేదంబులు:—

శబ్దానుశాసన మూలసూత్రము

మూ. సూ:—లఘువోలఘువ శ్చైతి ద్వేభా స్తస్థా న్వదన్తి శాస్తారః,
అన్యేనన్యవ్యాకరణస్పష్టై రస్త్యత్ర గ్రహ్యతే ద్వివిధః.

క. అలఘులఘునామకంబుల, నలరు నిరుధేఱుగు లగుచు నంతస్థము లీ
తెలుఁగున నయ్యెను రేఫము, యలవలు నెప్పఁబడి యుండు వ్యాకరణములన్.

క. ఆద్యంతాంతస్థంబులు, చోద్యంబగు పాణినీయసూత్రమువలనన్
హృద్యములై యాగమసం, ⁵వేద్యా లఘులఘువు లన ద్వివిధము లయ్యెన్. 174

1. బరదేశి (అచ్చు). 2. నోరువోవుదురు; నోరువోయియెదురు. 3. ససహ్యమై. 4. జరియించుచున్న సత్పద; జరియింపుచున్న సత్పద; ధుష్పదకవులెల్ల (నూ). 5. వేద్యా లఘులఘువులనఁగ (నూ).

వ. యవలు కెండు విధము లయినందు(న)కు.

పాణినీయసూత్రము

సూ. హలి సర్వేషామ్.

వృ. భో భగో ఆఘో అపూర్వస్య లఘ్వలఘూచ్ఛారణస్య యకారస్య లోపస్యాన్య
ద్ధలి సర్వేషాం మతేన; భో దేవాః, భో లక్ష్మీః, భో విద్వద్బృంద, భగో నమస్తే, అఘో
యాహి, దేవా నమ్యః.

క. పలుకులఁ బ్రాకృతసూత్రము, వలనను ద్వివిధంబు లగుచు వసుమతిలోన

స్వైలయుఁ దృతీయాంతస్థము, వలమును గొంచెంబు ననఁగ వనజదళాక్షా. 175

వల మనఁగా దొడ్డు అనుట; కొంచె మనఁగా సన్న మనుట.

లకారము రెండువిధము లైనందునకు వాల్మీకిసూత్రము:—

సూ. లో ళః పైశాచ్యామ్.

వృ. లకారస్య శ స్సాన్యత్, ముకులస్య-ముకుళః. గలస్య-గళః. ప్రలయస్య - ప్రళయః.

క. అంతస్థంబులలోపల, వంతున కనఁగా ద్వితీయవర్ణం బీ గ్రం

థాంతరమున నిరుదెఱఁగగుఁ, గంతుజనక రేఫ మన ఁకారం బనఁగాన్. 176

రేఫము ద్వివిధ మైనందుకు.

మూ. సూ:—ర స్త్వత్ర గృహ్యతే ద్వివిధః.

టీ. రస్తు = రేఫ మయితేను, అత్ర = ఈ ¹యాంధ్రశబ్దచింతామణియందు,
ద్వివిధః = రెండు విధములుగా, గృహ్యతే = గ్రహింపఁబడును.

యకారభేదంబులకు

మూ. సూ:—అద్యః క్రియాసుభూతాద్యర్థశిషముద్యోతితం వినా సర్వః.

సీ. ఆంధోక్తిమొదల నాద్యంతస్థ ముండదు ప్రాణమై యది గనుపట్టుగాని

నడుగుల నడుమను గడను యా కెందును దలకట్టు దక్క నెత్వంబు లేదు

యాకు భూతాద్విక్రియాద్యోతితములఁ జూపట్టు నెత్వము తలకట్టు గాదు

తలకట్టు వక్రము ల్దాల్చునీరెందును నలఘుయకారంబు లనఁగఁ బరఁగు

లే. నిష్ప డీవంకఁ గనుఁగొంటి నింతలోన, నెచ్చటికి నేఁగ ననఁగ నాద్యచ్చులయ్యెఁ

గయ్య మైనను గానిమ్ము గాయకమునఁ, గాయ వలె శౌరి ననఁ దలకట్టు లయ్యె.

సీ. ఎక్కడఁ గనఁబడియెడుఁ జక్రి చెలులార యింక నెవ్వరు చనియెదరు వెదుక

నీవేళ నెటుకు బోయెద వన్న మిన్నక యేగ న న్నేనునియెదరు మీరు

హేమాంగదము లిడియెదఁ జెప్పరే వాని నేరీతిఁ బొడఁగనియెదము మనము

హితము దలంఘఁ దాయెను నన్నుఁ గని నగియెడు వవతుల కిది హేతువయ్యె

1. ఆంధ్రభాషయందు (సూ). 2. సముద్యోతిన మాద్యగం వినా (సూ.)

తే. ననుచు నిట్లు భూతాదిక్రియాపదాంతముల విశేషణభావిక్రియలను దక్క

మొదలియంతస్థమున కెత్వములు త్రిలింగ, దేశభాషను బుట్టవు దితిజభేది. 178

ఆదియకారంబునకు నుద్యోగపర్వమునందు:—

తే. కొంచెమైనను దగఁ బంచి కుడువ మేలు, పనులయెడదుఃఖమొర్చి యల్పంబునుఖము
ననుభవించుట హితము శత్రునమనైన, నిచ్చుటయె లెస్స యడిగినయెడ నృపాల.

(ఆ. 2. 47)

మధ్యయకారమునకు రుక్మాంగదచరిత్రమునందు:—

మ. ధననాథప్రియకంఠకళిమము మోదం బొప్ప వీక్షించి చ
య్యన జంబూఫల మంచు డాసి నిజహస్తాగ్రంబు వే సాచి యే

పున బల్తాఱును బట్టి రాఁ దిగుచు వేల్పుంబ్రోడ విఘ్నేశ్వరుం

డను మోదంబునఁ జేయు మత్కృతికి నత్యంతంబు నిర్విఘ్నమున్ (ఆ. 1. 8)

విజయవిలాసమునందు:—

మ. అనిన స్త్రీమదిలోఁ దలంచునది మే తా సిద్ధసంకల్పు లీ

రని యావేశసె చిత్రవాహనుఁడు కొల్వై యుండఁగాఁ బోయి యా

యన రా ర మ్మని గారించి సుముఖుండై రాజుగా రిప్పడే

మనినా రెయ్యవి వార్త లంచుఁ బయిపై నాసక్తితోఁ బల్కుఁగన్. (ఆ. 2. 4)

ప. భూతాదిక్రియార్థంబులు దెలుపని కడపటి యకారమునకు.

182

విరాటపర్వమునందు:—

ఉ. స్వాంతము బాహుగర్వఘనసంతమసాంధము గాఁగ శంక యా

వంతయు లేక కీచకుఁ డహంకృతి ముంగలి నాగమంటపా

భ్యంతరసీమఁ జొచ్చి ¹దరియం జని యారసి నెజ్జఁ గాంచి య

త్యంతముదావహం బగుడు నందు రయంబునఁ గేలు సాఁవఁగాన్. (ఆ. 2. 331)

చమత్కారమంజరియందు:—

మ. ధరలోనకొ ద్విజరాజనామమున సత్సంగంబున న్నత్కళా

నిరతి నిచ్చించియు నుత్పలప్రియుఁ డన నిత్యంబు రాజీవసం

హరణం దే కరజాలముల్ సొనిపి ²చేయంబూను నీచంద్రుఁ డో

తరుణి పీనికి సెంత చేసిన దయాదాక్షిణ్యముల్ గల్గునే.

184

క్రియాపదాంతయకారమునకు శృంగారనైషధమున:—

చ. అడిగితి నొక్కనాఁడు కమలాసమలేకి వారుపంబనై

నడచుచు నుర్విలో నిషధసాధున కెవ్వతె యొక్క భార్య య

య్యెడు¹నని చక్రఘోషమున నించుక యించుక గాని యంత యే
 ర్పడ విన నైతి నీ వనుచుఁ బల్కినచందము దోచె మానినీ. (అ. 2. 58) 185
 తే. ధరణి నుయ్యెల పయ్యెద తాయెతులను, గల యకారంబులకు వక్రములు నిజంబు
 ముద్దరాజురామన వానిమూఁటిని బద, మధ్యయా లని చెప్పె నిష్టాట మిధ్య. 186
 తే. ఊచు నెలకాకగుటచేత నుయ్యెలయ్యె, బయినియెవ కున్కివక్రక్రిబయ్యెదయ్యె
 దల్లి కాపునకై కట్టఁ దగినయెత్తు, తేలఁ బల్కుగఁ దాయెతు ద్వైశ్యమునను. 187
 ప. హేలాశబ్దమునకు దద్భవము ఏల. అది కుఱుచ కాకు చేస్తేను హ్రస్వముగాను
 బలికితేను ఎల అయినది. ఊచేటి ఎల కనక ఉయ్యెల. హృదయశబ్దమునకు
 తద్భవము ఎద అయెను. దానికి పై నుండేది గనక వక్రసమాసముచేస్తే పయ్యెద
 యాయెను. ఎత్తు లనగా దక్షిణదేశీయమున దండలకుపేరు. దానిజడ్డను తేలను
 బలికిన ఎతులాయెను. తాయి యనఁగా తల్లి, ఆ తాయి శిశువులకు శరీరరక్షగాను
 కట్టునది యెతులు గనుక తాయెతులు. అటుగనక శబ్దాదినున్న అచ్చులుగాని
 హల్లులు గావు. సంధిచేతను లఘు యకారము లైనవి. ఇవి మూఁడును ప్రత్యేక
 పదములు గాని యేకపదములు గావు. వీనిని తెలియక ముద్దరాజు రామన కవిలోక
 సంజీవనిలోను చెప్పికొనిన పద్యము. 188

తే. “తాయెతులు నుయ్యెలయుఁ బయ్యెదయును దక్కఁ
 గలుగ దెత్వంబు మధ్యయకారమునకుఁ
 దుదిని గ్రియఁ దక్క నెత్వంబు గదియ దాది
 నత్వ మొందదు దెనుఁగున నబ్జనాథ. 189

*ఉయ్యెలకు నరణ్యపర్వమునందు:—

చ. కలి దమయంతిఁ బావ సమకట్టె పొరింబొరిఁ బాయ నోపఁ దా
 లలనను దీర్ఘ సౌహృదబలంబున నిట్టులు రెంటియందు న
 న్నులుఁడు విమోహరజ్జులు పెనంగ గతాగత⁴కారియైన యు
 య్యెలయునుబోలె నూఱడక యెంతయు బ్రొద్దు వినిశ్చితాత్మఁడై. (అ. 2. 78)

*పయ్యెదకు యయాతిచరిత్రమునందు:—

సీ. పా. వలఁ బడ్డఁకకవల్ వలె నున్న జిలుఁగుపయ్యెదలోనిగుబ్బ పాలిండ్లు మెఱయ.

*తాయెతునకుఁ జంద్రభానుచరిత్రమునందు:—

సీ. పా. ఒకయింతి యొరఁగినసికమిఁదమడిపువ్వు టెత్తులు⁵దొరయుతాయెతులు చుట్టి.”

1. యయ్యెడుమని (పూ. ము)-ఇందు మకారాగమము ప్రమాదపతితము. (రా.)
2. దగినసరులు (గి). దగినయెత్తు (ప). 3. దానికి చేసిననుం.....సము పయ్యెద
 (పాఠాంతరము). *ఈ మూఁడు పద్యములు కవిలోకసంజీవనియందున్నవి. ‘కలి దమ
 యంతి’ అను పద్యము భారతము ద్వితీయ ప్రతిలోఁ బాఠభేదము గలదై యున్నది. 4.
 కాయుడయ్యెను (పూ. ము). 5. చొరయు (ప).

లఘుయకారమునకు

మా. సూ:—య శ్శ్చితి మార్యా లఘుయం ప్రవదన్తి ప్రాణతః
పరం ప్రాణమ్.

తే. తొలిపదము తుదివర్ణంబుతోడఁ దమకు, సంధి లేని పదాదిగస్వరము లెల్ల
లఘుయకారంబులై భూతలమున వెలయు, దేవకీపుత్ర శాంబవతీకళత్ర. 193

క. సురనది యాత్మజ కాళో, దరపతి యాసనము మరుఁడు తనయుఁడు రలిసుం
దరి యన్న ననుఁగుఁగోడలా, సిరి 'యంగన యబ్ధి యిరవు శ్రీహరి కెపుడున్. 194

రేఫభేదంబులు

తే. రేఫము అకారమును నన రెండు దెఱుఁగు, లగుచు వికృతిపదంబుల నమరియుండు
వాని సంస్కారపూర్వకావ్యప్రయోగ, సరణుల నెఱుంగవలయు సజ్జనవిధేయ.

ప. సంస్కార మనఁగా లక్షణవంత మనుట. ఇందులోపలనే భాషాపరిచ్ఛేదమునందుఁ
జెప్పబడియున్నది. 196

తే. ప్రకృతి శబ్దానుకాసనోభయకవిసఖ, శంభుసేవకసోమభాస్కరులచేత
భారతాదుల విభజింపబడియెఁ దొల్లి, కరివరద రేఫములును అకారములును. 197

రేఫాక్షరసీసమాలిక

శ్రీకామెవల్లిపురీగోపికాజార యసురసంహార నీ కంకితముగ
నాదికపీంద్రకావ్యము లెల్ల శోధించి క్రమత హ్రస్వములు దీర్ఘములు నైన
యచ్చులమీఁదను హల్లులమీఁదను గలుగురేఫఅకారములు వచింతుఁ
2 దాళ్ల పాకాన్వయోదధిపూర్ణ ధవళదీధితి 3 పెద్దతిరుమలదేశికుండు
మొదలైనవారలు మునుపు రచించినయవి యెల్లఁ జాలవా యనఁగ వలదు
వెండియు నొకకొన్ని వెదకి కూర్చితఁ గవిరాజులు మే లని ప్రస్తుతించ
నిట్టి వెఱియు నని యిట్లు క్రిందను జడ్డ లుండెడు లిపు లెల్ల బండితాలు
వీని ద్విత్వము లొకవేళఁ బోయినఁ బోవు జెఱిపోతు కఱిమేక గొఱియ యనఁగఁ
జనిరి కాంచితిరి చేకొనియెద రనియెడునవి మొదలైనక్రియాపదముల
తుదలను సంస్కృతపదములందును దధృవములయందును అకారములు లేవు
క్రచ్చుట బ్రతుకుట గ్రాలుట మొదలగు క్రారము లేఫవర్ణములై యగును
జేకూటె ననుటకుఁ జేకుటె నని యిట్లు పొడుగు లెల్లను హ్రస్వములుగఁ జేసి

1. యబ్ధియు నాలుఁ బంపు (పూ. ము). 2. తాళ్ల పాక పెదతిరుమల
చాద్యులు రేఫ అకారనిర్ణయ మను గ్రంథము రచించె (రా). 3. మేటి (ట);
పెద (పూ. ము.)

పలికెడువేళ రేఫములును తాలును మునుపటి¹యట్లనే తనరుచుండు
 రా దక్క సకలాక్షరములమీదను ²గార కచియ నకారక్షకారము లన
 నట రవర్ణమున కొక్కటికిని బై నిఫ యని నిల్చుటను రేఫ మనఁగఁబరఁగె
 నరదంబు సేనాంగ మరుగుట పోవుట యరి కప్ప మర సగ మరుదు వింత
 యరయుట వెదకుట యిరవొందు టమరుట యిరుపదంబు యుగార్థ మిరవు నెళవు
 కలనఁ బెట్టురుముట గద్దిక సేయుట యురణించు టురు ³లొడ్డు టురులఁ ద్రోయు
 టురువడించుట ⁴వీక నొత్తుట యురువడి యురియాడుటయు డెంద మురియఁజేయు
 టెరగలి చిచ్చు మేకెరు వెరమానుట యెర నాఁగ భోజనం బిడి యెరియుట
 యెరు లొండొరులసొమ్ము లొరయట ⁵యొరిమెకేకరివాడిదూఁపులు కరిసెముకృషి
 కరువలి పుత్తడి కరఁగి యీ కరణిని గరుగునఁ బోసి యొక్కరుండు చేసెఁ
 గరవాలు ముక్కర కరకరల్ కరకరి కరిగోరుటలు కనికరము వాన
 గురియుట తొలకరి కొరఁ బ్రాణములు కరకరఁ గ్రాలి కరమొప్పఁ గెరలి పడుట
 గరిత బంగరు మేను గరుదాల్చెఁ గరిచేడి గరిగె చేబట్టుట గరువతనము
 గిరిగిర వ్రాయ వేగిరపడి జేగురుకొండవై గురుపోతు గురుసు పట్టి
 గురువులు వాఱుచు గురువుగా గురుగాకు గురుగులఁ బెట్టి ముగ్గురును వండి
⁶రెరుచుటయును మరి చెచ్చెర చేటను జెరుగుట చెరువులోఁ జొరువఁ జేసి
 చొరక యచ్చెరువుగా చిరుఁగనికోకల చెరఁగులు చించుట చెరగు మనుట
 తరచి యాడుటయుఁ జిత్తరుబొమ్మ తరఁగలు తరిచినమజ్జిగ తరము బడిత
 తరము శక్యము మూఁడుతరములచుట్టంబు తరలఁబారుట తరతర దిరుగుట
 తిరిసిన కూడు మార్తురమేనినెత్తురు తెరలఁ గాఁగిననెయ్యి తెరువు ⁷తోడు
 తెరతెర వచ్చుట తెరలు గట్టుట రెండు⁸తెరఁగులవారిలో దొరలుకొనుట
 తొరితొరి చెప్తుట దొరగుట బెదరుట దరిద్రొక్కి జూదరి దరికొలుపుట
 దురము సేయుట దురదురఁ బోయి కుదుషట దొరయుట సరియౌట దొరకొనుటయు
 దొర రాజు దొరకోలు దొరసుట పొసఁగుట నర⁹వెండ్లుకలు పెద్దనరము నురుగు
 నెరయఁగాఁ జల్లుట నెరసులు పరుసంబు పరువులు జెట్టుట పరపు నిడుపు
 పరిచనుచెంచుట పరిగొని నరిపరి పరపుట నించుట పరువడి యనఁ
 బరిమారుచుట పెనుపరి నేరుపరి దొడ్డపరి చప్పరంబు చెప్పరము పరగఁ
 బరికింప పరసు పొ¹⁰పిరి పోవఁ బిరిగొని పురపురఁ బొక్కుట పురిఁటితగవు.

1. యట్లన (నూ). 2. గ్రారఁ పూ. ము). 3. లొగ్గు (ప). 4. వీక (ప).
 5. యొరిమి (వా). 6. చెరుచుట, చెరువు - శకవిరేఫఘటితముగానే ప్రయోగములు
 గలవు. అప్పకవి మతమున నుభయరేఫలు గలవు (చూ. అకారసీసమాలిక పుట 81.)
 (రా). 7. దారి (నూ). 8. శ. ర. లో, తెఱగు అనేకాని తెర గు అనిలేదు. (అప్పకవి
 దీనిని ఉభయరేఫ ఘటితముగా నిచ్చియున్నాడు. (రా). 9. వెంట్లుకలు (ప. వా.)

పురుషీడు పురికొలుపుట తుట్టెపురుగులు పెరుగుట నిక్కుట పెరుగు పెరడు
 పెర లేనె పారిపారి పారుగునఁ బొరిగొని పారిగడుగుట పారపొచ్చెము పార
 పారలుట చీపురు పారకలు బరికట్టె బరుజాలు గజ్జెలు బరవసంబు
 బరు లుబ్బుగా నానవాలు ద్రావుట బరిమేను గంధపుచెక్కమీఁదిబరడు
 బిరుదు లబ్బురము గొప్పెరకాయ పెరయుట బురబురఁ బొంగుట ¹బురుదనేల
 మరులు మోహము బుద్ధి మరుపుట తామర మరియాద ²క్రమర మరలి చనుట
 మిరియంబు మురిపెంబు మురియలు తునియలు మురమురలాడుట మెరమెరయును
 మొరపనేలయుఁ దేంట్లు మొరయుట మొరడును ర మ్మని పిలుచుట రచ్చ రంగు
 రంకెలు రజ్జులు రమణ రక్కసి రహి రిచ్చలు రిత్తయు రెట్ట రెండు
 దేవర వివరంబు తెరువరి తలవరి యెవ్వరు నివ్వరు నవ్వ రనఁగ
 పరిచేను వరుజాలు వరు(ర)సయు ³వరపును నోవరి విరవిరఁ బోవు టనఁగ
 విరిసినవిరు లెల్ల విరియఁ జల్లుట కాలువురు పలువురు నలువురు పదువురు
 వెరువరి ⁴వెరువాక వెరును దూసరిపడ్డు సరకు లమ్ముట సరి సరకు కొనమి
 సిరికి నై సురియల సురుగుట సిరిబడి ⁵సొరిది మోహరములు హరువు గనుట
 మొదలుగా నొకకొన్ని పదముల ప్రాస్తాక్షరములపై రేఫంబు లమరియుండు
⁶సారెకు త్తలవరు లారాట మారటం బారఁ గూరినశోక మారఁ గాఁగి
 నట్టిపా లారనియనల మారఁగ ధర్త మారనెఁ దన కన్నులారఁ జూచె
 శ్రమ మారఁ బొంగారఁ జల్లారఁ దనరారె నీరికె లెత్తుట యిగురువెట్టు
 టీరేడు జగము లీరెలుంగు హీనస్వర మీ రన నిమ్ము పేరూరు పల్లె
 యూరార్పు టూరట యూర కుండుట దొంప లేరీ యనుట యిది యేరి కనుట
 యోరోరి యనుమాట కోరుచుకొనుటయు నోర వోయినగోనె లోరసిలుట
⁷కారులు కల్లులు కారుమెఱుంగులు పటుకారు ముక్కారుపంట రిపులు
 కారు కారించుట కడు నొప్పి పెట్టుట కారాకు కారాట కారియంబు
 కూరుట పొరులుట కూరుకు నిద్ర చేకూరుట కూరిమి కూర దినుట
 యెమ్ములు గూరగా నేయుట గాతంబు గూరుట దానికిఁ గూరుతు ననఁ
 గోరికె గోరుట కోరప్పనము పంది కోరాడి కోరడె కోర గిన్నె

1. శ. ర. లో, బురద అనే కాని బురుద అనిలేదు. 2. క్రమము=శకటరేఫఘటితముగ సూ. ని. లో నొసఁగఁబడినది. అప్పకవి యుభయరేఫఘటితముగాఁ జూపెను. 3. పఱపు-శ. ర. రేఫ అకార నిర్ణయగ్రంథములలో వరపు అను రూపమే గ్రహింపఁబడినది (రా). 4. వెరువార (ప. వా.) 5. సొరిది (ప. వా.) కాని శ్. ర. లో సొరిది అనే కాని సొరిది అని లేదు. 6. ఆరికు. 7. శ. ర. లో శకటరేఫమే కాని లఘురేఫము లేదు. లఘురేఫమనుటకుఁ బ్రయోగము మృగ్యము. శకటరేఫమనుటకు భారతప్రయోగముగలదు (రా).

గారెలు భడ్డముల్ గారాము బంగారు గోరు గారాబంబు గారవంబు
 చీరికిఁ గొన కైదుచీరలు చేరుట చేరువ చెంతలఁ జేరఁ డనఁగఁ
 జీరుట పిలుచుట చూరనఁగాఁ బొడి చేరు ద్రావుట చూరి చిన్నికత్తి
 తా రెల్ల నేగిరి తీరనికికతోఁ దూరపునాటికిఁ దేరు లెక్కి
 తేరెద ముచుచు వేతేర తెరకు తేర తేరోరి సొమ్ములు తోరముగను
 దూరులువలుకుట నారచీరలు వింటినారి విన్నూరు కన్నార మనఁగ
 నీరు ద్రావుట పోర నీ రయి పోవుట నేరుపు నేరేడు నోరువడుట
 పూరేడు జగడంబు పేరుట పే రాఖ్యపేరిననేతులు పేరురంబు
 పోరామి పోరచి పోరోరి యనుటయు పోరుట పోరాట పోరితంబు
 బారుగట్టుట దైత్యుబారికిఁ దప్పట బారెడు బీరండు బూరటిలుట
 బూరుగుచెట్లలో బూరగ యూడుట బూరెలు బేరంబు బేరజంబు
 బోరనిమ్రాయుట బోరుఁగొండ లనంగ బోరలు క్రిందుగా బోరగిలుట
 1. మారటమూర్తియై మారిమనుగుట మారేడు పేమారు 2. మారుతు రన
 మీరలు మేరలు మోరతోపు లనంగ రాయంచ రామాలి 3. రాయడి పడి
 రాణ రాణించుట రాయలు రాణువ రాబొడి రాముల్కు 4. రాసు రావి
 రామట రాఁజుట రాయుట రాలుట రాగిల్లుటయును రారా యనుటయు
 రాము పొ మ్మనుటయు రారాపు వలదు పోరా వినురా యేలరా చలంబు
 రీతి గా దనక నీరీతి రూపించుట రూపుట రూపరి రూపు రూక
 రేయి గేదంగిపూరేకులు రేయెండ రోఁజు రోఁకలి రోలు రోవెలంది
 ఘనులార బాలురు కాలారి జాలారి లేరు కోలారి తలారి 5. కాండ్లు
 వారువ మశ్వంబు వారనికోపంబు వారించుకొనుటయు వారకులును
 వారక వార లెవ్వారును బెలియనివారు గా రిది యెల్ల వారకంబు
 వీరలసాటి లే రీరాజ్యమున నన సారెల జూదంబు సారెసారె
 సైరణ లేక వేసారుట సూరెలు సోరణగండ్లును సేరుపసపు
 తే. సారు సారంబు నోడబేహరి విిత, హోర యను నిట నాదిగా నొక్కొన్ని
 తెలుఁగుపలుకులలోపల దీర్ఘ లిపుల, పైనిఁ దనరారుచుండు రేఫములు కృతుల.

-
1. మూట-శకట రేఫముగా నిఘంటువులు గ్రహించెను; ప్రయోగములును గలవు.
 2. మూటుఁడు-అని నిఘంటువులలో శకట రేఫఘటితముగాఁ జూపబడినది. 3. రాయిడి
 (పా). 4. రాసు (నూ.) ఈశబ్దము నిఘంటువులలో లేదు (రా). 5. కాండ్లు
 (పూ. ము); కాళ్లు (ప).

ప్రాస్వాక్షరములమీఁది రేఫములకు రూపములు

అరదము=సేనాంగము	ఉరియాడుఁ = డెంద మురి	కొరఁబ్రాణము
అరుగుట=పోవుట	యఁజేయుట	కరకరఁగ్రాలుట [యొప్పుట
అరియనఁగాఁ దనకంటె దొడ్డ	ఎరగలి=చిచ్చు [కలు	కరమొప్పుట = మి క్కి లి
రాజునకుఁ బెట్టెడుపన్ను.	మేఁకెరువు = మేఁకపెంట్రి	కెరులుట
అర=అనఁగా సగము	ఎరమానుట = ² ఎరపరికరము	గరిత=పత్రి వ్రత
దీనికి లక్ష్యములు.—	విడుచుట, ఎరగా నాహా	బంగరు=పైఁడి
అరగంటఁజూచుట = సగము	రముఁ బెట్టుట	మేను గరుదాల్చుట = గగు
కంటఁజూచుట, అరవా	ఎరియుట	రుపాడుచుట
యి=సగమునోరు, అర	ఒరులు=అశ్రులు	గరిచేడిగరిగ = పెండ్లి వేళ
గొఱుత=సగముతక్కువ-	ఒండోరులు=ఒకరొకరు	చేతఁ బట్టుకొని యుం
ఇని మొదలైనవి.	సొమ్ములారయుట = ఒరగం	డెడి ముంత [పోవుట
అరుదు=వింత	టరు వ్రాయుట	గరువతనము = సరకు సేయక
అరయుట=వెదకుట	ఒకరిమె = కలిపికోలుతనము,	గిరిగిర వ్రాయుట
ఇరవొందుట=అనురుట	ఒరిమి యనియుం గలదు	వేగిరపడుట
ఇరు=అనఁగా రెండు. దీనికి	కేకరి=వాడితూపులు	జేగురుకొండ
లక్ష్యములు.—	కరినెము=కృషి	గురుపోతు
ఇరువాగు=ఇరువంక	కరువలి=గాలి [వానిపని	గురుసుపట్టి
ఇరువురు=ఇద్దఱు	పుత్తడి కరఁగుట = కంసాల	గురువులు వాఱుట = గమన
ఇరువాయి=రెండునోరులు	ఈ కరణిని=ఈ రీతిని	విశేషము
ఇరుగేలు=రెండు చేతులు	కరుఁగునఁ బోయుట=పోతఁ	గురువుగాను=దొడ్డగాననుట
ఇరుమేళు, ఇవి మొదలయినవి	ఒక్కరుఁడు [బోయుట	గురుగాకు=గురుగుకూర
ఇరవు=నెళవు [చుట	కరవాలు=ఇద్దఱము	గురుగులు=పిడతలు
¹ ఉరుముట=జగడమున గద్దిం	ముక్కర=ముత్తైము	ముగ్గురు
ఉరణించుట [పని	కరకరలు	³ చెరుచుట
ఉరులాడ్డుట = వేఁట కాని	కరకరి	చెచ్చెర
ఉరులఁద్రోయుట = శోటలు	కరిగోరుట	చేటను చెరగుట
మొదలయినవిపడఁగొట్టుట	కనికరము=పాడి	చెరువు=తటాకము
ఉరవడించుట = వీకనొత్తుట	వాన గురియుట	చొర(రు)వఁ జేసికొనుట
ఉరువడి=బిగ్గర	తొలకరివానలు	చొరక=చొరకపోవుట

1. 'ఉఱుము' అని శకటరేఫముగా సూ. ని. లోఁ జూపఁబడినది (రా). 2. విపరికము విడుచుట (వా). 3. చెరుచుట-చెఱుచుట-అను ద్వైరూప్యము అప్పకవిసమ్మతము చూ. పుట. 88 (రా).

అచ్చెరువు	దొరగొనుట	పెరుగు
చిరుగని కోక	దొర=రాజు	పెరడు=ఇంటివెనుక
చెరగులు=అంచులు	దొరకోలు	పెర=తేనెతెట్టి
చెరగుమనుట	దొరనుట=పొసగుట	పొరిపొరి
తరచియాడుట	నర వెండ్రుకలు	పొరుగు
చిత్తరువు=బొమ్మ	పెద్దనరము=జీవనరము	పొరిగొనుట
తరంగలు=కరళ్లు	నీటినురుగులు	పొరిగడుగుట
తరచిన మజ్జిగ	నెరయఁ జల్లుట	పొరపొచ్చెము
తరము=బడిత	నెరసులు	పొర
తరము గాదు=అనఁగా శక్యము గాదను	పరుసము	పొరలుట
మూడుతరముల చుట్టము	పరువులు వెట్టుట	చీపురు
దేహము తరలఁబారుట	పరపు నిడుపు	పొరకలు
తరతర	పరిచనుచెంచుట	బరిగట్టె
తిరుగుట=సంచరించుట	పరిగొనుట	బరుజాలు=గజ్జెలు
తిరిసిన కూడు	పరిపరి	బరవసము
మార్పురు=పగవారు	పరపుట=నించుట	బరులు=ప్రక్కలు
మేనినెత్తురు	పరువడి	బరిమేను = గంధపు చెక్క
తెరలఁగాఁగిన నేయి	పరిమారుచుట	మీఁది బరడు
తెరువు తోడు	పెనుపరి	బిరుదులు
తెరతెర వచ్చుట	నేరుపరి	అబ్బురము
తెరలు గట్టుట [తెగలు	దొడ్డపరి	కొబ్బెరకాయ
రెండు తెరంగులు = రెండు	చప్పరము	బెరయుట
తొరలుట=కలయుట	చెప్పరము	బురబురఁ బొంగుట
తొరితొరి	పరగ	బురదనేల
చెమట దొరంగుట	పరికింపుట	మరులు=మోహము
బెదరుట	పరసు	బుద్ధిమరుపుట
తరి దొక్కుట	పొంపిరివోపుట	తామర=ఒక పువ్వు
జూదరి	పిరిగొనుట	మరియాద
దరికొలుపుట [నేయుట	పురపురఁ బొక్కుట	క్రమృర
దురము నేయుట = జగడము	పురిటితగవు	మరలి చనుట
దురదురఁ బోవుట	పురుడు=కూడు	మిరియము
కుదురుట	పురికొల్పుట	మురిపెము
దొరయుట = సరివచ్చుట	తుట్టెపురుగులు	మురియలు=తునియలు
	పెరుగుట=నిక్కుట	మురములాడుట=కోపము

మదిలో మెరమెర
మొరపనేల [యంట
(తేంట్లు) మొరయుట=కూ
మొరడు=మోటు
రమ్మని పిలుచుట
రచ్చ
రంగు
రంకెలు వైచుట
రజ్జులాడి
రమణ
రక్కసి
రహి
రిచ్చపడుట
రిక్తకు రిక్త
రెట్టపడుట
రెండుచేతులు
దేవర
వివరము
తెరువరి
తలవరి=తలారి
ఎవ్వరు
దానమివ్వరు
నవ్వరు
వరిచేసు
వరుజులుగట్టుట
వరుస
వరుపు(వరపు)=వానలేకుంట
ఓవరి
విరవిర బోవుట
విరియుట=విప్పట
విరులు=పువ్వులు
విరియఁ జల్లుట
కాలువురు=కాల్బలము
పలువురు

నలువురు
పదువురు
వెరవరి
వెరవాక
వెరుసులు వేయుట
దూసరివడ్లు=ధాన్యవిశేషము
కేసరులు, దినపరులు మొ
దలయినవన్నియు
సరకు అమ్ముట
సరి [పోవుట
సరకు గొనమి = సరకునేయక
సిరి=లక్ష్మి
సురియలు=చూరకత్తులు
సురుగుట=చచ్చుట
సిరిబడి
సూరిది=చాలు [ద్దమొన
మోహరము=దండునకుఁ బె
హరువు=ఉపాయము
ఇవి హ్రస్వాక్షరముల
మీఁది రేఫములు.

దీర్ఘాక్షరములమీఁది
రేఫములకురూపములు
ఆరెకులు = తలవరులు
ఆరాటము
ఆరటము [నాడినదుఃఖము
ఆరఁ గూరినశోకము = తీర
ఆరఁ గాఁగినపాలు [యగ్ని
ఆరనియనలము = శమింపని
ఆరగ ధర్మము
ఆరయుట=పరామర్శించుట
తనకన్నులారఁ జూచుట =
కన్నులనిండుగఁజూచుట

శ్రమమారుట = బడలిక
దీరుట
పొంగారుట = పొంగుదీరుట
చల్లారుట=చల్లదనము నిం
తనరారుట [డుట
ఈరిక తెత్తుట=ఇగురు వెట్టుట
ఈరేడుజగములు
ఈరెలుగు=హింసస్వరము
ఈరు=ఇయ్యరు
ఊరు=గ్రామము [పుట
ఊరార్చుట = దుఃఖముడు
ఊరకుండుట=చాలించుట
దొంగ లే రని యడుగుట
ఇది యేరికి=ఎవ్వరి కనుట
ఓరి యని పిలుచుట
ఓరుచుకొనుట
ఓర వోయినగోనెలు
ఓరసిలిపోవుట
కారులు=కల్లులు
కారుమెఱుంగులు
పటుకారు
ముక్కారుపంట
రిపులుకారు
కారిండుట=నొప్పిచేయుట
కారాకులు
కారాటము=వ్యాపనము
కారియము=కర్జము
కూరుట = పొరలుట
కూరుకు=నిద్ర
చేకూరుట
కూరిమి
కూరదినట
ఎమ్ములు గూరఁగానేయుట =
ఎముకలునాటనేయుట

గాతము కూరుట = నాటుట	తోరము	బేరజము
దానికొక గూరుతు ననుట	దూరులువలుకుట	బోరని మ్రోయుట
కోరిక	నారచీరలు	బోరుగొండలు [గిలుట
కోరుట	వింటినారి	బోరలు=క్రిందుగాను జోర
కోరు=ఆపునము	విన్నారు	మారటమూర్తి
పంది కోరాడుట	కన్నారము	మారి మసంగుట
కోరడి = ఆవరణముగావేసిన	నీరు ద్రావుట [ట	మారేడు
పొడిమట్టిగోడ	పోర నీరుపోవుట=చచ్చు	వేమారు
కోర=గిన్నె	నేరుపు	మారుతురు=పగవారు
గారెలు=భక్త్యములు	నేరేడు-ఒక చెట్టు	మీరలు=మీరును
గారాము	నోరుపడుట	మేరలు
బంగారు	పూరేడు పిట్ట	మోరత్రోపు
గోరు=నఖము	జగడము పేరుట	రాయంచ
గారాబము	పేరు=నామము	రాచూలి
గారవము	పేరిన నేతులు	రాయడిపడి
చీరికొక గొనక	పేరురము = పెద్ద తొమ్ము,	రాణ
చీరలు=కోకలు	పేరాముదపు గింజలు	రాణించుట
చేరుట	మొదలయినవి	రాయలు
చేరువ=సమీపము	పోరామి	రాణువ
చేరెడు	పోరచి=కూర [యనుట	రాపొడి=రాచినపొడి
చీరుట=పిలుచుట	పోరోరి = పోరా యోరి	రాముల్కపండు
చూరు=పొడి	పోరు	1 రాను=యథార్థము
చేరు ద్రావుట	పోరాటము	రావిచెట్టు
చూరి=కొంచెపాటికత్తి	పోరితము	రాచుట
తారెల్లరు=తమ రందఱు	బారు కట్టుట	రాజుట
తీరనికినుక=శమింపనికోపము	దైత్యుబారికొక దప్పట	రాయుట
తూరుపునాడు	బారెడు	రాలుట
తేరులు=రథములు	బీరము	రాగిల్లుట
తేరెదము అనుట	బూరటిలుట	రారా యని పిలుచుట
ఏతేరిన=వచ్చి తేని అనుట	బూరుగుచెట్టు	రాము పొమ్మనుట
తేరకు తేర, తేతేర యని	పెద్దబూరుగ యూదుట	రారాపు
యుం గలదు [యనుట	బూరెలు=పిండివంటలు	వలదు పోరా
తేరోరి = సొమ్ములు తేరోరి	ఓడ బేరము	వినురా

1. రాను; రాసు (నూ) - ఈశబ్దము నిఘంటువులలో నెందును గానరాదు.

ఏలరా చలము	ఘనులార-సంబోధనము	ఎవ్వారు
రీతి గాదు=నడితి గాదు	బాలురు-ప్రథమాబహువచ	తెలియనివారు గాను
ఈ రీతి	నము	వారకము
రూపించుట	కాలారి	వీరలసాటిలేరు
రూపుట=ఒకరిని తెలుపుట	జాలారి	సారెల జూదము
రూపరి	లేరు	సారె సారె
రూపు చెడుట	కోలారివాడు	నైరణ లేక
బంగారురూక	తలారికాడు	వేసారుట
రేయి=రాత్రి	వారువము=గుఱ్ఱము	సూరెలు
గేదంగిపూరేకులు	వారనికోపము=శమింపని	సోరణగండ్లు
రేయెండ=వెన్నెల	కోపము	సేరుపసుపు
రోజు పుట్టుట	వారించుకొనుట	సారు
రోకలి	వారకలు	సౌరంబు
రోలు	వారక	పీడబేహరి
రోవెలది=లంజ	వారలు	మితహారలు

ఇవి దీర్ఘాక్షరములమీఁది రేఫములు

అకార సీసమాలిక:—

అఱవఱ లనఁ దునియలు నోట నఱచుట యఱిముఱి యఱిగొఱ లఱము టబ్బు
 1. టఱకటఁ బెట్టుట యఱిచేత నఱకాల నఱవలు ద్రావిడు లఱువు డఱినె
 లఱిగిసోవుట కొంచె మగు టఱమఱ సేయు టఱ లేక చను టఱు గఱపుకొనుట
 అఱవది కో ట్లఱపొఱఁడు గు జ్జుక్కఱి రూపఱి పొలుపఱి యేపఱచుట
 పెంపఱి సిగ్గఱి బిట్టఱి పెల్లఱి యఱియిల్లు క్రచ్చఱి యక్కఱిపడి
 2. యఱకమ్మట మఱంటు లఱ టఱకం బిఱియుట కదియుట యిఱియుటయును నన
 3. లిఱులు పీఱటి బండియిఱును క్రిక్కిఱియుట యిఱుకటం బిఱుకన్న మిఱిసిచెడుట
 యుఱఁడు గైకొనఁ డేరి నుఱుకుట వే చను టుఱపదం బెల్లెడ నురుతరార్థ
 ముఱు వన్నలూ వను టఱిది బెట్టిద మయ్యె నుఱక మానక మొగు లొడ్డి యుఱిమె
 నుఱుకట్టి బలముఱి యుఱియ నిల్లఱియుట యుఱినిరోపంబున నుఱుకపట్టి
 4. యెఱబఱికంబున నెఱఁగుట మొక్కుట యెఱుపు కెం పెఱుకువాఁ రెఱెఱుకఁజేప్ప
 టెఱకలు నా ఱెక్క లెఱఁగుట తెలియుట రెఱెఱుపుసొమ్మెకరిది యెఱచి మాంస

1. టఱకట పొదుగుట (ప); టఱకడఁ బెట్టుట (వా). శ. ర. లా. అఱకడ అనియేకాని అఱకట యని లేదు (గి). 2. అఱకమ్ము టమఱంటులఱకువ యిఱియుట కది యుట యిఱియుట కలనుటయును (ప). 3. ఇరులు-ఇందు లఱురేఫమే కాని శకట రేఫ మున్నట్లు దోషదు. చూ. సూ. ని. (రా). 4. ఎఱపఱికము. (భూ. ము.) 5. ఎఱికె. 6. ఎరవు - నిఘంటువులలో లఱురేఫముగాఁ జూపఁబడినది. ఇందులకు భారత ప్రయోగమును గలదు (రా).

మొలులుట విలపించు టొఱవ దేహం బొఱగాల నుండుట యొఱ క త్తిమూఁత
యొఱకటంబునఁ బోవు టొఱపులు నాఁ డెక్కు¹లొఱగుబిల్ల తలాడ యొఱగువంక
కఱపుట నేర్పుట కఱతలు సోకిల్ల కఱదలు బుద్ధులు కఱటి మంకు
కఱకు కాఠిన్యంబు కఱవు దుర్భిక్షంబు కఱ కప్ప మెకములఁ గఱచుఁ గుక్క
కిఱపుట కెఱయును క్కెఱయును క్కెఱయును గుఱుమాపుకుఱుగండ్లకుఱుచ²కుఱులు
కుఱువలిగొనుటయుఁ గుఱుకుఱ కుఱుకలు నుఱుగొని కుఱుగడ కుఱుపు వ్రణము
కొఱకొఱలాడుట కొఱత తక్కువ పండ్లు గొఱకుట కొపంబు కొఱడు వడుట
కొఱ యనఁగాఁ బని కొఱుట నిండుట కొఱవిఁ జూడట సొమ్ముకొఱకు ననుట
గఱకె నట్టులు గఱగఱకలు గఱుగులు గఱసె డగ్గఱ నంపగఱి పగఱలు
గఱిగొనుటయు మోటగఱుకయు గఱుమెట్టు గఱులు వ్రాయుటయును గీఱుటయును
గుఱుక వెట్టుట గుఱుగుఱ గుఱ వెట్టుట గుఱిగొని గుఱి గుఱుకొండి గుఱుతు
గుఱుములు గింజలు గొఱుగుట వపనంబు కిగొఱవంక పిట్టలు గొఱక కట్టె
పా చఱచుట గొడవలి కాంచి చఱచుట కరమునఁ జఱచుట గట్టుచఱులు
చిచ్చఱపిడుగులు చిఱుతయుఁ జిఱునవ్వు చిఱిగొట్టి చిఱిమి ముచ్చిఱితనమునఁ
జుఱుకు పుట్టఁగ మేను చుఱచుఱు గాల్చుట చెఱుపున భుజియించి చెఱకఁబట్టు
చెఱలాట చెఱుచుట చెఱుముట చెఱుగుట చెఱసాల చెఱుకులు చెఱిసగంబు
జఱిజఱి⁴ పూజఱి జాజఱి జఱిగొని⁵ జఱపుట జఱజఱ జఱిగ ననుట
చేతులు వెజఱుట జిఱజిఱ ద్రిప్పట జుంజుఱు⁶ వెండుకత్ బొఱబొఱ యనఁ
దఱుగుట వెలితియుఁ దక్కువయును గోసినై చుటయును నగు వలసినపుడు
తఱుగఱి బేహరి తఱుగని సంపద తఱిగొలుపుటలు ముత్తఱులు తఱుచు
తఱి వేళ పయనంబు దఱులుట పుచ్చినతఱకలు శత్రులఁ దఱియఁ జొచ్చెఁ
దఱుముక వచ్చుట తఱిగొని నడచుట⁷ తిఱుగ రెండవసారి తిఱిపెనుచుట
తుఱఁగలి తుఱుము వాలెఱ మోవి యెడైఱ తెఱలినవాసన తెఱిగొలుపుట
దెఱపినేయుట కన్ను దెఱచుట సాపుట తెఱవలు తెఱకువ తెఱఁగు విధము
తోఱులుట కలయుట తోఱఁగుట ముందఱ నందఱు నెందఱు కొంద ఱింద
ఱిద్దఱు పదఱుచుఁ బెద్దఱికంబున గద్దఱి⁸ యద్దిఱా⁹ కట్టెదుఱు
నఱుజు కొంచెము మాను నఱుకుట నిఱుపేద నుఱుముగా నుఱుపుట నెఱవు పొడవు
నెఱి యనఁగా బాగు నెఱ దొడ్డు గొప్పయు నగు నెఱి యనఁగను మిగుల ననుట
¹⁰నీటుల నెఱపుట నెఱి లేనిమిత్రుఁడు నెఱుసుట నిండుట నెఱిక కాసె
నెఱకు లాయంబులు నెఱులు కేశంబులు పఱపఱఁ జించుట¹¹ పఱునఁదనము

1. శ. ర. ఒరగ బిల్ల - రూ. (గి) 2. కురులు-లఘురేఫఘటితముగా నిఘంటువులోఁ
జూపఁబడినది (రా). 3. గొరవంక-నూ.ని. ఇందు శకటరేఫము లేదు (రా). 4. పూజరి-శ.ర.
(రా). 5. శ.ర. జరపుట (గి). 6. వెంట్టుకత్ (పూ.ము.) 7. తిరుగ-నూ.ని. (రా). 8.
అద్దిర-లఘురేఫముగా నిఘంటువులు చూపుచున్నవి (రా). 9. కట్టెదురను-ఇందలిరేఫము
అలఘువుగాదు (రా). 10. నీటులని. 11. పరుసఁదనము-ఇందు లఘురేఫముండవలెను (రా)

పలుచుట సేయుట ప్రవహించుటయు వేగ నులుకుటయును నగు నుచితభంగిఁ
బటికెలు పటియలు పటివోవు టంపఱ పఱతెంచి పటిగొని పటిపటియలు
పఱ వైన పువ్వు చూపఱఁ బటిమార్చుట తెంపఱ పెంపఱఁ దెప్పిటిలుట
పిఱుదను వెనుకను బిఱుదు నితంబంబు పిఱుసనుటయు దొడ్డపిటికికనము
పుటియ క పాలంబు పెటికెలు గోనెలు పెటిగినమీసముల్ పెఱుకుకొనుట
పెఱ యితరార్థంబు పెఱుననిపోవుట బఱబఱ సిడ్చి దబ్బఱ పలుకుట
బిఱబిఱఁ ద్రి ప్పుట బిఱుసులు బుఱుజులు మఱువ మృద్యాండంబు మఱుగు చాటు
మఱుచుట మఱునాఁడఁ మఱుదలు మఱుదియు మఱియు నేమఱుటపల్ల ఱుమఱుగుట
మఱుపడి క్రమ్మఱ మఱు లేక క్రమ్మటి ¹పడమఱ మఱుగాలు పెడమఱులుట
మిఱిచూపు ²మిఱిమిట్లు ముఱిముఱిచీకటి ముఱిమొండె మఱియటి మెఱములిడుట
³మెఱుపులు మెఱునుట మెఱుగు లీనుట కనుమెఱుగుట దాఁగుటమొఱక వేలిలి
మొఱులుపెట్టుట మొఱమొఱులుగామొఱయుట మొఱగుడుకుక్కలు మొఱకుతనము
ఱట్టు ఱంపిట్లుట ఱవ ఱంకు ఱవికెలు ఱవఱవల్ ఱంపము ఱంతు ⁴ఱవళి
ఱిక్కలు వైచుట ఱివ్వున ఱువ్వుట ఱెక్క ఱెప్పలు ఱెల్లు ⁵ఱెమ్మ ఱొమ్మ
వఱతయు వఱదయు వఱడు గూయుట వంగవఱుగులు వఱలుట విఱిగిచనుట
విఱివోవు విఱిగాలి విఱివిడి కంబము విఱుగుట వెఱబొమ్మ వెఱచఱుచుట
వెఱచుట వెఱుగు నివ్వెఱ సుఱ సుక్కుట యసు ఱుసు ఱు టివి యాచి గాఁగఁ
గొన్ని తెనుంగుబల్కుల వ్రాస్వములమీఁదఁ దప్పక బండితా లొప్పచుండు
వెల్లంకితాతన బొల్లెను బండితా నిడుదపైఁ గలుగదు నిక్క మనుచుఁ
గావున నేను దీర్ఘములపైఁ గలపెద్దతా లొకకొన్ని యేర్పఱతు నింక
నాఱు సంఖ్యాపద మాఱడి యాఱికపంట చి చ్చాఱెఁ బాపంబు లాఱె
నాఱనిలేజ మూటాఱినముత్తెంబు తడియాఱె శ్రమమాఱె దాప మాఱె
నాఱపు లాడె నూ టాఱె దేహం బెల్ల నూఱడి చాలించు ⁶టూఱుగాయ
లుదకంబు లూఱుట యోక పం డ్లేఱుట యేఱువసీమలో నేఱు దాఱి
కాఱుపోతులు ⁷హంతకాఱి కాఱడవులు కాఱియఁబెట్టుట గాసిటుటయుఁ
గాఱుట జాఱుట కోఱులు పొడ్డు గీఱుట నాఱుటయును దీఱుటయు నయ్యెఱ
⁸జేఱెడు మాడలు చీఱుట రెండుగాఁ జేయట యుయ్యెల చేఱు లనఁగఁ
జాఱ యెల్లరిని దోచుట చోఱమీనులు చాఱలబెబ్బలి చాఱపప్పు
జాఱువయ్యెదలు బజాఱికన్నియలు హజాఱంబులోనఁ ⁹దుజాఱు లనఁగఁ

1. పడమర-శ-ర (రా). 2. మిఱుమిట్లు-శ-ర. 3. శ-ర. మెఱుపులు. 4. రవళి-
నిఘంటువులు లఘురేఫముగాఁ జూపుచున్నవి; ఇందు అకారము చింత్యమని కూచి
మంచి తిన్నకవి చెప్పెను. (రా). 5. శ-ర.లో రెమ్మ అనియేకాని ఱెమ్మ లేదు. శ-ర.లో
వఱద అనియేకాని వఱతలేదు. 6. డోరుగాయ - ఇందు శకటరేఫము చింత్యము.
(రా). 7. హంతకారి-శ-ర (రా). 8. చేరెడు (రా). 9. తుజాఱిశబ్దము నిఘంటు
వులలోఁ గానరాదు. (రా).

దాటు మెకంబు లీ తీటున దీటుట దీటుమ పొదలలో దూటి చనుట
 దేటి చూచుట గడిదేటుట ధర్మంబుదేటుట యంతకుఁ దేటుదు రన
 సొన్నాటి నాటు వైచుట నాటువిడుచుట నీటు నిప్పులమోదినిండుబూది
 పసపు నూటుట నూటుపదులు నన్నూటు మున్నూ అనవెనఁ దొమ్మనూటును ననఁ
 బాటుఁడు బ్రహ్మణుఁ దేటుపాటుట యింకఁ బాటుట వెన్నిచ్చి పాటుటయును
 బడఁతిదేహము గలుపాటుట నీటుట పీటుట పోఁజుఁడు చిన్నవాఁడు
 బీటువోవక యినుమాటు మా అడుగుట మాటి మసంగుట మాటుపడుట
 మాటుమాటాడుట మాటుమొగంబు వేమాటు పెద్దలమాట మీటి చనుట
 తాచు నీలపుతాయి తాఁగ వెన్నెలతేఁడు తేసి తేసున గంగ తేవు తెప్ప
 తేఁచుకుక్కలు తేల తేఁగు ప్రేతేఁచుట ¹తోయట వెదకుట తోఁతవడుట
 తే. వేటువడుటయు వీటిఁడి వే తొకటియు
 నాదిగాఁ గొన్ని యాంధ్రవాక్యములయందుఁ
 బాదుకొను దీర్ఘములమోద బండితాలు
 వీని నెఱుంగక కృతి సేయువెట్టి గలఁడె.

197

కుటుచలమోది అకారములకు రూపములు

అఱవఱలు=తునుకలు	అఱలేశ చనుట=అపోహము క్రచ్చట	
నోట నఱచుట=కూయుట	లేకపోవుట	అక్కఱపడి
అఱిముఱి=బడిబడిననుట	² పెండ్లియఱుగు	[కొనుట అఱకమ్మట [లు
అఱగొఱలు	అఱపుకొనుట = దక్కించు	అఱంటులు=అఱఁటికంబము
అఱుముట=అబ్బుట	అఱువదికోట్లు	అఱటులు = స్త్రీలు మెడను
అఱకటఁ బెట్టుకొనుట =	అఱపొఱుఁడు=పొట్టివాఁడు	గట్టుకొనెడుపూసలు
పొదిగిటఁ బెట్టుకొనుట	ఉక్కటి	అఱకము = అన్న మఱుగ
అఱచేయి	రూపటి	కుండుట
అఱకాలు	పొలుపటి	ఇఱియుట=కదియుట. దీనికి
అఱవలు=ద్రావిడులు	ఏవఱచుట	లక్ష్యములు:—
అఱపుడు=కుప్పనము	పెంపటి	ఇఱిచను=చిన్న చనుగవ
అఱిసెలు=అప్పములు	సిగ్గటి	ఇఱికికొనిపోవుట = కది
అఱిగిపోవుట = తక్కువయి	బిట్టటి	యించుకొనిపోవుట ఇవి
పోవుట	పెల్లటి	మొదలైనవి
అఱమఱ సేయుట	(అఱమూత)యిల్లు	ఇఱియుట=నలిగిపోవుట
	అఱ	ఇఱులు=చీకటులు

1. రోయ-రోత-శ-ర. (రా). 2. అరుగు-అని లఘురేఖముగా నిఘంటువు
 లలోఁ జూపబడినది. (రా)

బండ్రులును [కదియుట
క్రిక్కిరియుట = మిక్కిలి
ఇటుకటము = కుసిలి
ఇటుకు = కొంచెము
అన్నమిటిసిపోవుట = కదియఁ
బడి ముద్ద కట్టుట
ఉఱఁడునురేండు నైనను =
కైకొనఁడు
ఉఱుకుట = వేగముగఁబోవుట
ఉఱు అనఁగా మిక్కిలి
యచుట. దీనికి లక్ష్య
ములు:- ఉఱునట్టివరము,
ఉఱు తనదు శక్తివల
యఁగ-ఇవి మొదలైనవి.
ఉఱువు = లావు
ఉఱుది = బెట్టిదము
ఉఱక = మానక
మేఘముఱుముట
ఉఱుకఱి
బలముఱి
ఉఱియ = దిట్ట
ఉఱియుట
ఉఱిని తెగువ
ఉఱుతపట్టి
ఎఱిబఱికము [క్కుట
అడుగుల కెఱుగుట = మొ
ఎఱువువన్నె
ఎఱుకువాఁడు
ఎఱుకచెప్పట
ఎఱకలు = తెక్కలు
ఎఱుగు = తెలిసికొనుట [ము
ఎఱువుసొమ్ము = మఱొకరి సొ
ఎఱచి = మాంసము
ఒఱులుట = శోకించుట
ఒఱవ = దేహము

ఒఱగాల నిలుచుట
ఒఱ = కత్తిమీఁదిమూత
ఒఱకటపుద్రోవనుబోవుట
ఒఱపులు = ఎమ్మెలు
ఒఱగుబిళ్ల
ఒఱగు పంక
కఱపుట = నేర్పుట
కఱతలు = పోకిళ్లు
కఱదలు = బుద్ధులు
కఱటి = మంకువాఁడు
కఱకు = కఠినము. దీనికి
లక్ష్యములు:- కఱ
కెక్కుట కఱకులాడుట
ఇవి మొదలైనవి.
కఱవు = దుర్భిక్షము
కఱ = కష్ట. దీనికి లక్ష్య
ములు:- కఱకంఠుఁడు,
పోకకఱ, తమ్మకఱ, నీల
కఱ-ఇవి మొదలైనవి.
కఱచుట దీనికి లక్ష్యములు:-
పండ్లఁ గఱచుట, వేళ్లు
గఱచుట, పూరి గఱ
చుట, పింజపింజ గఱ
చుట-ఇవి మొదలైనవి.
కిఱపుట
కిఱయుట
ఉక్కెఱ = పిండివంట
పక్కెఱ [ము మాసినచీర
కుఱుమాపుచీర = కొంతమాత్ర
కుఱు = కంటు
కుఱుచ = కొంచెము
కుఱులు = వెండుకల
కుఱువలిగొనుట
కుఱుకుఱ
కుఱుకులు

కుఱుగొని
కుఱుగడ
కుఱుపు = వ్రణము
కొఱకొఱలాడుట
కొఱత = తక్కువ
పండ్లు గొఱకుట
గుఱపుకొఱడ [చునది
కొఱడు = ఆకాశమునఁ బొడు
కొఱ = పని. దీనికి లక్ష్య
ములు:- కొఱగామి, కొఱ
గాదు, కొఱమాలట, కొఱ
అవుట, కొఱగలవాఁడు-
ఇవి మొదలైనవి.
కొఱలుట = పూర్ణమవుట
కొఱవిని గాలుచ్చట
వానికొఱకు = చతుర్థి
గఱి కెనట్టులు
గఱగఱికలు
గఱుగుకాయలు
గఱిసె
డగఱ = సమీపము
అంపగఱి
పగఱ = పగవాఁడు
గిఱిగొనుట = కుప్ప వడుట
మోటగిఱుక
గిఱుమెట్లు = గిఱుకచెప్పలు
గిఱులు వ్రాయుట
గీఱుట [రము
గుఱుక పెట్టుట = నిద్రావికా
గుఱుగుఱ
గుఱబెట్టుట
గుఱుగొని
గుఱిగడచుట = మేరదప్పట
గుఱుగొండి
గుఱురు

గుణములు=గింజలు
 తలగొణుగుట
 గొణవంకపిట్టలు
 గొణక=కట్టె
 వా చుట=కొండవలికాఁ
 చుచుచుట, అడఁచుట
 దీనికి లక్ష్యములు:—
 చేతఁజుచుట, వీఁపుఁజు
 చుట, నేలఁ జుచుట,
 గోడ నున్నము చుట
 చుట-యివి మొదలైనవి.
 గట్టుచుట = కొండచరులు
 చిచ్చుట = ఇంగలము. దీనికి
 లక్ష్యములు:—చిచ్చుట
 పిడుగు, చిచ్చుటకన్న,
 చిచ్చుటకోల=ఆగ్నేయా
 స్త్రము-ఇవి మొదలైనవి.
 చిటుత = కొంచెము. దీనికి
 లక్ష్యములు:—చిటుత
 ప్రాయము, చిటుతనడుము,
 చిటుతగండు-ఇవి మొద
 లైనవి.
 చిటు=పిన్న-ఇందుకు లక్ష్య
 ములు:—చిటునవ్వు చిటు
 చెమట చిటుదొడ మొద
 లయినవి.
 చిటికొట్టి
 చిటిమి
 ముచ్చటితనము
 చుటుకుపుట్టుట
 మేను చుటుచుట గాల్చుట
 చెటుపు
 చెటుకఁబట్టుట
 చెటులాడట
 చెటుచుట

చెటుముట=రాచుట
 చెటుగుట
 చెటుసాల
 చెటుకులు
 చెటిసగము
 జటిజటి
 పూజటి
 జాజటి
 జటిగొని
 జజుపుట=ఆలస్యము చేయుట
 జజుజు
 జజుగుట = పోవుట
 వెజుట
 జిజుజిజు ద్విపృట
 జొంజొంబెండు కలు
 జొంజొంబు
 తలుగుట=వెలితి ఆవుట
 దీనికి లక్ష్యములు:—
 నెయ్యి తలుగుట, మఱి
 యు తలుగుట అనఁగా
 తక్కువగుట దీనికిలక్ష్య
 ములు:—ధారణ తలు
 గుట, కొంత తలుచుట ఇవి
 మొదలయినవి. కొన్ని
 చోట్ల తలుగుట, అనఁగా
 కోపిస్తే చుట, దీనికి లక్ష్య
 ములు:—తల తలుగుట
 కూర తలుగుట - ఇవి
 మొదలయినవి.
 తలుగటి = బేహరి
 తలుగని సంపద
 తటిగొలుపుట
 ముత్తలులు=వగులు
 తలుచు=దట్టము
 తటి=వేళ

తలుట = పయనము
 పుచ్చినతలుకలు [చ్చుట
 శత్రువులను దఱియఁ జొ
 తలుముక వచ్చుట
 తటిగొని నడచుట
 తిలుగ=రెండవసారి
 తిటి=పెనచుట
 తుఱగలి=కాంతి
 తుఱము
 వాలెట=మోవి
 ఏడ్డెట
 తెఱలినవాసన
 తెఱకొలుపుట
 తెఱపినేయుట
 కన్న తెఱచుట = చాపుట
 దీనికి లక్ష్యములు:—
 నోరు తెఱచుట, తలుపు
 తెఱచుట = ఇవి మొద
 లైనవి.
 తెఱవలు=స్త్రీలు
 తెఱకువ
 తెఱగు=విధము దీనికి లక్ష్య
 ములు:—తెఱఁగట్టిదొకో,
 తెఱఁగొప్ప, తెఱగు
 లేమి, ఇత్రైఱంగున-ఇవి
 మొదలయినవి.
 తొఱుట=కలయుట
 తొఱుగుట
 ముందఱను
 అందఱు
 ఎందఱు
 కొందఱు
 ఇందఱు
 ఇద్దఱు
 పదఱుట

పెద్దటికము
గడ్డటికాడు

అద్ది

కట్టెదులు

నలుజు = కొంచెము. దీనికి

లక్ష్యములు:— నలుజు

పేలు, నలుజుముత్రములు

మొదలగునవి.

మాను నలుకుట

నిలుపేద

నులుము = నుగ్గు

ధాన్యము నులుపుట

కోక నెలుపు = పొడవు

నెలు = బాగు. దీనికి లక్ష్యము

లు:— నెలుదప్పి వడుట

నెలుచెడుట నెలుబడుట

నెలుమొగము నెలు

కులు నెలునొచ్చుట

చెలుద్రోవ నెలుచక్క

ద్రోచుట ఇవి మొదలైనవి.

నెలు యనగా దొడ్డు. దీనికి

లక్ష్యములు:— నెలు

తనము నెలుగూలుట =

దొడ్డునాటుట నెలునా

రసము నెలుసటి నెలు

వాదులు నెలుదాతలు

నెలుదిరుదులు నెలుప

టలు నెలుచందురుడు

ఇవి మొదలైనవి.

నెలు యనగా గొప్ప.

దీనికి లక్ష్యములు:— నెలు

మంట నెలుదెవులు చెలు

వెంట్రుకలు మొదలైనవి.

నెలుయను = మిగులను

నీటులు నెలుపుట

నెలులేని మి. త్రుడు చుట

నెలుసుట = అంతట విస్తరిం

నెలుక = కాసె

నెలుకులు = ఆయములు

నెలులు = తలవెంట్రుకలు

కోక పలుపలు చించుట

పలు సందనము

పలుచుట = చేయుట. దీనికి

లక్ష్యములు:— పలుచిన

పాట్లు, చిక్కు-పలుచుట,

సిగ్గు-పలుచుట, భంగపలు

చుట-ఇవి మొదలైనవి.

కొన్నిచోట్ల పలుచుట

యనగా ప్రవహించుట.

దీనికి లక్ష్యము:— నెత్తురు

కాలువలై పలుచుట.

ఒకచోట పలుచుట యనవేగ

నులుకుట- దీనికి లక్ష్య

ములు:— నెనుకొని పలు

చుట, గుఱ్ఱము పలు

చుట, శత్రువులపలుపుట,

అమ్మల పలుపుట - ఇవి

మొదలైనవి

పటికేలు

పటియలు సేయుట

పటివోవుట = మంచుకొనుట

అంపలు

పలుతెంచుట = వచ్చుట

పటిగొనుట = నిండికొనుట

పటిపటియలు సేయుట

పలుకైన పువ్వు

చూపలు పొడగను

పటిమార్చుట

తెంపలు

పెంపలు

తెప్పిలుట

పెలుదను = వెనుకను. దీనికి

లక్ష్యములు:— వాని పెలు

దనె చొచ్చుట, విటిగి

పెటిదిడి పెలుట ఇవి

మొదలైనవి

పెలుదు = కటిస్థలము

పెలుసనుట = పటివోవుట

వెనుకదీసుట

దొడ్డుపెటికితనము

తలపుటియ = కపాలము

పెటికేలు = గోనెలు

పొడవు పెలుగుట

అమ్మలు పెలుకుట = పీకుట.

పెలు = మటియొకటి. దీనికి

లక్ష్యములు:— పెలుమా

కలు పెలుచేతలు పెలు

వారు పెలుచోట - ఇవి

మొదలైనవి.

పెలుసనిపోవుట

బలుబలు నీడ్చుట

దబ్బులమాటలు

బిలుబిలు ద్రిప్పుట

బిలుగు గాల్చుట

కోటబులుజులు

మలువ = మంటికుండ

మలుగు = చాటు. దీనికి

లక్ష్యములు:— మాట

మలుగుపెట్టుట, కను

మలుగుచోటు, బలవం

తునిమలుగుచొచ్చుట,

మైమలుగు = కళ్ళము,

కొందలు మలు అని

యనిరి. ఇవి మొదలైనవి.

మఱచిపోవుట
 మఱనాడు
 మఱదలు
 మఱది
 మఱియు
 ఏమఱిపాటు
 పలుమఱు
 మఱుగుట=మచ్చికయవుట
 మఱుపడి
 క్రమమ=తిరుగ
 మఱులేక=మఱుగలేక
 క్రమమట = తిరుగుట
 పడమఱ=దిక్కు
 మఱుగాలు
 పెడమఱులుట
 మిఱిచూపుట
 మిఱిమిట్టుగొనుట
 ముఱిముఱి చీకటి
 ముఱి=మొండెము
 ముఱియఱి=బడిబడిని
 పిల్ల మెఱుములు వైచుట
 మెఱుపులు మెఱియుట
 మెఱుగు లీనుట
 కనుమొఱుగుట=దాగుట
 మొఱుక=వెలితి
 మొఱు పెట్టుట
 మొఱుమొఱులాడుట
 మొఱుయుట=కోపవికారము
 కుక్కలు మొఱుగుట
 మొఱుకుతనము
 మట్టువొందుట
 మరపిల్లుట
 వజ్రపుఱువలు
 ముఱువోవుట

పట్టుఱువికె
 అవఱువలు=కోపము
 అంపము
 అంతు
 అవళి
 అక్కలువైచుట
 అివ్వున నెగయుట
 అొళ్లను అివ్వుట
 చిలుక అెక్కలు
 కనుఅెప్పలు
 అెల్లుగడ్డి
 అొఅెమ్మలు
 బలుఅొమ్ము
 వఱుత=వెల్లి
 ఏఱివఱుద
 వఱుడు గూయుట
 వంగవఱుగు
 వఱులుట
 దండు విఱిగి చనుట
 విఱివోవుట
 విఱిగాలి
 విఱివిడి
 కంబము విఱుగుట
 వెఱుగొమ్ములు
 వెఱుచఱుచుట
 వెఱుచుట
 వెఱుగొందుట
 నివ్వెఱుపడుట
 సుఱుసుఱు స్రుక్కుట
 అసుఱుసుఱునుట
 ఇవి కుఱుచులమిఱుది
 అకారములు
 నిడుదలమిఱుది అకార
 ములకు రూపములు

అఱు=అెక్క దీనికి అక్ష్య
 ములు:-అఱుచవులు అఱు
 మ్ములు అఱుమాట లివి
 మొదలైనవి.
 అఱుడిపోవుట
 అఱికెపంట
 చిచ్చాఱుట
 పాపము లాఱుట
 అఱునిలేజము
 డోటాఱిన ముత్యములు
 కోక తడియాఱుట
 శ్రమ మాఱుట
 అఱుపులు
 దేహమంతయు నూటాఱుట
 డోఱుడి=విశ్రమించుట
 డోఱుగాయలు
 నోరూఱుట
 ఓకపండ్లేఱుట
 ఏఱువసీమ
 ఏఱుగాఱుట
 కాఱుపోతులు
 హంతకాఱి
 కాఱుడవులు [టుట
 కాఱియఱుబెట్టుట = గాసిపె
 కాఱుట
 జాఱుట
 కోఱులు=నోటిపండ్లు
 గీఱుట=నాఱుట తీఱుట
 పండ్లు గీఱుట=తీపుట
 చేఱుడుమాటలు [జేయుట
 బీఱుట=నడిమికి రెండుగాఱు
 డాయ్యలచేఱులు [కొనుట
 డూఱు = అందఱిని దోచు
 చోఱుమీను=చేఱు
 చాఱులబెట్టులి

చాఱపప్పు
పయ్యెద జాఱుట
బజాఱి(వాండ్లు)కన్నియలు
హజాఱము = పెద్దకొలువు
సావడి
తుజాఱి=ధనముగలవాఁడు
తాఱుట=పఱువెత్తుట
ఈతీఱున తీఱుట = సేయ
వలసిన పని తీఱుట
తీఱిన మిట్టగుడ్డు
పొదలలో దూఱుట
తేఱిచూచుట = తేఱి కొనఁ
గడిదేఱుట [జూచుట
ధర్మముదేఱుట
ఇంతకుం దేఱుదురు
సాన్నాఱి=అగసాలవాఁడు
వంగనాఱువైచుట = నాటు
వైచుట
నీఱు=అనఁగా నిష్పప్తైఁగప్పి
యిందెడు బూడిద
పసపు నూఱుట
నూఱుపదులు [మృన్నూఱు
నన్నూఱు, మున్నూఱు, తొ
పాఱుఁడు=బ్రహ్మఁడు
ఏఱు పాఱుట
ఇంకఁబాఱుట
వెన్నిచ్చి పాఱుట
దేహము గఱుపాఱుట

పీఱుట=చినుఁగుట
పోఱఁడు=చిన్నవాఁడు
బీఱుపోవుట
ఇనుమాఱు
మాఱుగుట [పట్టుట
మాఱి మసంగుట = గావు
మాఱుపడుట
మాఱుమాట
మాఱుమొగము
వేమాఱు
పెద్దలమాట మీఱుట
తాచుట
నీఱు పుతాయి
తాఁగ
వెన్నెలఱేఁడు=చంద్రుఁడు
ఱేసి
ఱేనున
గంగఱేవు
ఱేచుకుక్కలు
ఱేల
ఱేఁగు
ఱేఱేచుట
ఱోయుట=వెదకుట
ఱోతవడుట
వేఱువడుట
వీఱిడి
వేటొకటి

ఇవి నిడుదలమీఁది
బండితాలు
ఉభయరేఫలు
అరుగుట=పోవుట
చెఱుచుట
తెఱఁగుట
తొఱుట
తొఱఁగుట
నెరయఁట=విస్తరించుట
పరిగొనుట
పరిచనుదెంచుట
పరిమెయి=పరయొకటి
పరిమార్చుట
పెరుగుట
క్రమ్మర
మరలుట
ఇవి కుఱుచల మీఁది
రేఫ అకారములు
రెండు నగును.
అరుట=శమించుట
తీరనికినుక
తీరుట
పోర నీరయి పోవుట
మారిమసంగుట
వేమారు
ఇవి దీర్ఘముల మీఁది
రేఫ అకారములు

కుఱుచలమీఁది రేఫఅకారములు రెండును అయిన వానికి లక్ష్యములు.
అఱుగుట = పోవుటకు మౌసలపర్వమునందః—

క. మఱునాఁడ యగుట లెస్సగ
1నటిగ నినుం డవుడు పేడి యడరినదీపుల్

తుఱఁగలి గొని పశ్చిమగిరి

చఱికి ననలిదూరుడై విశదుడై తోఁచెన్. (అ. 1. 169) 198

చెలుచుటకు సభాపర్వమునందు:—

క. వెఱచఱువ నింతకంటెను, దఱుచుగ బాణంబు లేసి తడయక పగఱం

జెఱుతు నని యిసుముఁ జల్లుచు, నుఱక ధనంజయుఁడు రణజయోన్నతి నరగెన్.

(అ. 2. 305)

తెఱఁగునకుం గవిజనాశ్రయమునందు:—

క. నెఱయంగా నీధందము, తెఱఁ గెఱుగక కవితఁ జెప్పఁ దివురునతఁడు ద

బృఱచీఁకు చీఁకుగుఱ్ఱముఁ, బఱపినగతి నిఖిలహాస్యపదనిరతుఁ డగున్. (అ. 1. 4)

తొరఁగుటకు నృసింహపురాణమునందు:—

సీ. పా. పరమాత్మపదములఁ దొరఁగి పాఠెడు నేటి, తరఁగలపై లీల దాఁటి దాఁటి.

అందే:—

(అ. 1. 54.)

తే. పొగడ మ్రాఁకుల మొదలను బుష్పరసము

1తొఱఁగి నెత్తావి యందున నెఱయ నొప్పె

బూచుకొఱకుచు ముచ్చు నింపులు దలిర్పఁ

గడఁగి వనలక్ష్మి యుమిసిన కళ్ల యనఁగ. (అ. 2. 69)

202

పరిగొనుటకు*

... ..

పరిచను దెంచుటకు విరాటపర్వమునందు:—

చ. పరిచను దెంచె గోగణముఁ బట్టె నన నిన్ని పిన్న గాన మీఁ

దరయక రాజనందనుఁ డహంకృతితోఁ బఱతెంచి నైన్యవి

స్ఫురణముఁ జూచి భీతిఁ వనబుద్ధి గలంగినఁ బాఱఁ జొచ్చె నీ

పురుషుని శౌర్యసంపదయు భూరిబలంబు నెఱుంగఁ డేమియున్. (అ. 4. 78) 203

పరిమెయి యన్నందునకు శాంతిపర్వమునందు:—

చ. పరిమెయిఁ బాఱి పాఱఁ గని పట్టి వెసం బెడకేలు గట్టి తె

చ్చి రసురభర్త సూచి యిటు సేరఁగఁదే వల దీకృతఘ్ననిం

బొరిగొని వే తినుం డనినఁ బోకడ మాలినవార మయ్యి యి

ద్దురితశరీరముం దినఁగ పిదోసము మా కని వార లొల్లమిన్. (అ. 3. 505) 204

1. అచ్చుపడ్డ నృసింహపురాణమందు 'తొరఁగి' 'నెరయ' రెంటును లఘురేఫ మున్నది. *దీనికి లక్ష్యము ప్రాచీనప్రతులలో లేదు. లేఖకులు చోటు విడిచినారు.

2. సూడునె (చ. వా). ఈపాఠమున యతిభంగము. హరివంశము పూ. భా. ఆ. 6 లోను వసుచరిత్ర ఆ. 5 లోను కలవు. చూ. శ. ర. భారతములో పరిగొనుశబ్దమునకుఁ బ్రసనిబద్ధప్రయోగములు వెక్కులు గలవు. చూ. సూ. ని. (రా).

1 పరిమార్చుటకు

పెరుగుటకు స్త్రీపర్వమునందు:—

క. పెరుగుట స్త్రీగృహ చవలం, బొరయుట యరుచంబు గాఁగఁ బట్టుట సావం
బెరయుట పాయఁ బదార్థో, త్కరముల²నై జంబు లెట్లు దప్పింప నగున్. (ఆ. 1. 24)

కృష్ణులకు ఆరణ్యపర్వమునందు:—

మ. పఱచుం దవ్వగఁ జేయలంతి నిలుచుం బట్టిక యాసాసలం
బిటువోవుం బొదలందు డిండు బొడముం బిట్టుల్కి వేదాఁటుం గ్ర
మ్మటి చూచుం జెవి దార్చి నిల్చు మలయు న్నట్టాడుం కిగ్రాడాడు నే
మఱిన ట్టుండుం దృణంబు లాసు నలయున్ మాయామృగం బిమ్ములన్. (ఆ. 6. 327)

మఱదలనుటకు భాస్కరరామాయణమునందు:—

చ. ఎఱిగి యెఱిగి మున్నతఁడె యెగ్గొనరింపఁడె దానికై కదా
చెఱుగొని చచ్చితిం బిదప సీత వృథాకథ లింక నేల పెం
పఱ బ్రతు కింత తీయనె భరదులచావున కేమి చింత నీ
మఱదలిబన్న మే పగిది మానిని యాగుదు సుధి చేసినన్. (య. ధ. 784.) 207

నెరసె ననుటకు నృసింహపురాణమునందు:—

మ. ధరణీమండలి దిద్దిరం దిరిగఁ బాతాళంబు ఘూర్జితై ని
ర్జరనాథప్రముఖాఘలామరనివాసశ్రేణులం దోలిమై
నెరయం బంకజసంభవాలయమున న్నిండారె నవ్వేళ క్రి
కరచై తేయతనూభవోద్యవకథాకల్యాణ ముద్ఘోషమై. (ఆ. 3. 141) 208

నిడుదలమీఁది రేఫఱకారములు రెండును అయినవానికి లక్ష్యములు.

ఆరుటకు శాంతిపర్వమునందు:—

క. కౌరవులు సేయు నవమతి, కారణముగఁ గోప మెత్తుం గర్జునివదనాం
భోరుహము గనుగొనఁగ శ్రమ, మారు న్నావశము గాక యంతన బుద్ధిన్.
(ఆ. 1. 13)

ఆదిపర్వమునందు:—

క. కాఱడవిం బఱచు మృగముల, నూఱడకం దిగిచి డస్సి యున్నతనిశ్రమం
బాఱంగా నెదఁ దాపము, దీఱగఁ బైపిచె నన్నదీపవనంబుల్. (ఆ. 4. 18) 210

1. ప్రాచీనప్రతులలో దీనికి లక్ష్యము వ్రాసియుండలేదు. లేఖకులు చోటు విడిచినారు. భారతము విరాటపర్వములో లక్ష్య మున్నది. చూ. శ. ర. (గి.) 2. నైజ మదియెట్లు (సూ.) 3. గోరాడు (సూ.) 4. మెత్తె. 5. శమ. 6. యాతనిబుద్ధిన్. 7. నూఱకడం (వా.)

కాటులకు నుద్యోగపర్వమునందు:—

ఉ. ఆఱడిపోకయు న్సలము నందుటయుం గని పల్క నేరమి

న్మాటనోటిదాన నయి మాటలు చిత్తమునందు నిల్పి కే

గాలులు 1. ప్రే లేద నివ్వనుడు కర్ణము నెగ్గును గాన నల్క మై

2. పీఠిడి యైన మానిసికి వెండి వివేకము గల్గ నేర్చునే. (ఆ. 3. 107) 211

తీటుటకు రామాయణమునందు:—

ఉ. మాటనకోఱలు నిగిలి మింటికి బర్వినఁజల్లఁపెండుకల్

తీఱినమిట్టగుడ్డు నతితిగ్గ తరం బగునట్టిసాహసం

బాఱనితేజము న్నిశల నంటినచేతులు లోకరాజిలో

నేఱినమేటిరూపముల సెంతయు నేర్పిరి రాక్షసు ల్వడిన్. (యుద్ధ. 2032) 212

*తేటుటకు యుద్ధకాండమునందు:—

క. తేటుదురు రిపుల నక్కఱ, మీఱుదురును నిపుడు మూర్ఖమెయి ని ట్లున్నా

రాఱనితేజంబులతో, నీటు పయిం గవిసి యున్న సిప్పలువోలెన్. 213

*నీటునుటకు త్రిపురాంతకదేవుని యుదాహరణమునందు:—

ఉ. ఆఱడియాస నీరసధనాధిపలోకమునిండ్లవాకిగుల్

దూఱుట మాని శ్రీనగముతూరుపువాకిట దూటి పాపముల్

నీటుగఁ జేసి గంధవతి నీళ్లను గ్రుంకి మనంబులొనిచి

చ్చాఱుగఁ జేయు టొప్పుఁ ద్రిపురాంతకదేవునకై నమస్కృతుల్. 214

*మాటి యనుటకుఁ గర్ణపర్వమునందు:—

ఉ. పాటినఁ జూచి కౌరవన్పపాలుండు సూతతనూజుతోడ నీ

కాటియ మద్యలంబునకుఁ గాఁ దగునే వివిధాస్త్రసంపద

నీటిని నీవు గల్గఁగ నమేయపరాక్రమ నీకుఁ బాండవు

4. లాటి తలంప నీదగు బలంబును జేవయుఁ జూపు మిత్తఱిన్. (ఆ. 3. 10) 215

1. చీరెద. (ప. వా.) 2. పీఠిడి (ప. వా.) 3. వెంట్రుకల్ (ప. వా.) 4. ల్లాఱె(వా.)

*దీర్ఘములమీఁది రేఫఱకారములురెండును గల మాటలపట్టిలో 'తేటుట' లేదు; దానిలోనున్న పోరనీరయి పోవుటకు ఉ. ఆఱడి...ఉదాహరణమా? 'మారిమసంగుట'కు ప్రయోగమియవలసియుండెను. శ. ర. లో ఈమాట లేదు. మార్కండేయపురాణములో (ఆ. 6. 103) 'సీ.గీ. మారిమసంగి దై తేయులబారిసమరె' అని లఘురేఫముతో ప్రయోగమున్నది. కాఱులు-లఘురేఫముగా అప్పకవి యిచ్చియున్నాఁడు (పుట. 81). ఇందు శకటరేఫ కె ట్టుదాహరింపఁగలిగెనో దురూహము. ఈ ప్రయోగమునుబట్టి యిది శకటరేఫఘటిత మని గ్రహింపఁదగును. ఇందే మాఱుట శబ్దముతూడ శకటరేఫముగాఁ బ్రయుక్తమై యున్నది. లఘురేఫముగా అప్పకవి గ్రహించినాఁడు; చింత్యము. (రా.)

వేమా అనుటకు నృసింహపురాణమునందు:—

క. మీఱిన మానుల కిరుకకు, మా అలుగక యున్న మీ సమగ్రక్షమ వే
మాటు గొనియాడఁగాఁ దగు, గీటునె సాత్వికులబుద్ధిఁ గిల్పిషచయముల్. (ఆ.1.95)

క. తెలిపితి నన్నయభట్టా, దుల కావ్యములందు నాకు దొరకిన రేఫం
బులు తాలు మఱియు నెందులఁ, గలిగినఁ దగ వనక యవియుఁ గైకొనుటొప్పన్.

క. తొలుతటివారలు వాడని, తెలుఁగులపలుకులను గల ద్వితీయాంతస్థం
బులు గూర్పరు తద్భేదం, బులు దెలియమి బుధులు ప్రాసములకు యతులకున్.

లకారభేదంబులు:—

తే. దురితసంహార నిర్జరోక్తులనె కాదు, వెలయు దొడ్డశకారంబు వికృతియందు
నెశవు దళవాయి మేళంబు నీ శ్లనంగఁ, బల్లెరం బనఁ గక్కుల కల్లె మనఁగ. 219

ఆ. ప్రథమమీఁద నుండు పంచమవర్గాది, పర్వమునకు బదులు వచ్చి నిలుచు
లాఁచి యగు వకార మూతమై తెలుఁగునఁ, బరువువెట్టి చిక్కువడియెననఁగ.

మూ. సూ.—క్వచి దపి నస్త ఉదోతౌ దంతోష్ఠభవస్య వికృతిశబ్దాదౌ.

సీ. జాతివా గల వోధృశబ్ద మొక్కటి దక్క సంస్కృతాంధ్రముల ముజ్జగములందు
శబ్దంబుమొదల నిశ్చయముగాఁ గొమ్ములు నోత్వంబులును గల్గ వొకటి కైన
వాకు శృంగములకై వడి నోత్వముల భంగి శబ్దాది గలయవి స్వరములగును
రెండును లాఁతుల నుండుఁ గృష్ణఁడు గిన్న వుట్ట మోఁదినఁ జెట్టు వొలిసె ననఁగ
తే. నడుమఁగొమ్ములు సంస్కృతాంధ్రములరెంట, బలసి జాత్యక్షరములకే గలిగియుండు
భావుకము నీవు భవుకంబు భవుఁ డనంగఁ, బొడవుదీవులు సవురంబు పువ్వులనఁగ.

లఘులఘుభేదంబులకు:—

మూ. సూ.—నాన్యేషాం వై ధర్మ్యం లఘులఘూనాం రయోస్తు నిత్యం
స్యాత్ —

క. వైకృతకావ్యంబులలోఁ, గాఢోదరశయన లఘుయకారము హల్లై
కైకొనఁదగుఁ బ్రాసములకు, జోకయె స్వరహాయలు వడికిఁ జొప్పడు టరుదే. 222

తే. ప్రియుండు రాఁడాయె సత్యభామ యెడఁ గాఁగ
నెన్ని మాయలు పన్నె నో యెఱుంగరాదు
గాయఁగాఁ జొచ్చె శశి మింట నా యనంగుఁ
డేయఁగాఁ జొచ్చె సఖి చక్రి యెడి యనఁగ. 223

క. రెండర్థంబు పద్యము, లుండెడిచో నొకటి యచ్చు నొక యర్థమునకొ
నిండురుహల్లు నగు ముర, ఖండన వలసినను లఘుయకారము కృతులన్. 224

రాఘవపాండవీయమునందు:—

క. విని యతనిం దలపై నిడు, కొని యేఁగి నియమికిఁ దగనిఘోరార్తి యొన
ర్చినవాఁడ మీకు దండ్యుడ, నని తనుఁ దెలుపుచును వారి కప్పనఁ జేసెన్. 225
(అ. 1. 25)

సీ. త్రైయక్ష పానీయ పీయూష వైయాత్య హైయంగవీన వైయాసిక త్వ
దీయ స్వకీమా స్తదీయ మదీయ ప్రభృతులను ¹గీయలు పెట్టరాదు
క్షయ్యజయ్యశ్చాయ్యసాహాయ్యసాన్నాయ్యధాయ్యహేయ్యములనికాయ్యములను
గ్రయ్యశబ్దమునను గీయలు గల వని తెలిసి ప్రాసములకు నిలువవలయు
తే. పైయెద సయాటయు నొయారి బలుగయాళి, యను పదంబులఁ గొన్నిటి నరసి చూడఁ
దొలఁగు నిలుచును గీయలు దెలుఁగులందు, సత్యభామాముఖాంభోజచంచరీక. 226

శశిబిందుచరిత్రమునందు:—

ఉ. జయ్యెదఁ బాపి గుబ్బలను బాహులఁ బట్టఁగ నిచ్చి మోవివైఁ
దియ్యని మోవియు న్ననసు దీరఁగఁ గ్రోలఁగ నిచ్చి యిప్పు డో
తొయ్యలి నీవి ముట్టినచు ద్రోచెద వేరుఁగు నిచ్చి యంతుశం
బియ్యక కయ్య మాడఁ దగునే నను నీగతి నేఁచఁ బాడియే. 227

చిత్ర భారతమునందు:—

ఉ. ఆ యమరాచలంబు ధనువై విలసిల్లఁగ విష్ణుఁ డమ్ముగా
వేయువిధంబులం బరిధవిల్లెడు శింజినిఁ గూర్చినట్టి శూ
లాయుధు ²నొక్కమాత్రమున నంగము వ్రయ్యఁగ మోచి మించి తొఁ
దీయనిపింటనే వెరుక దీయని బీరమున న్ననోభవా. (2-80) 228

రేఫమునకు:—

తే. జ్ఞాతి వై రంబు నొంది ప్రాసంబులందు, విశ్రమములందుఁ దమలోన వేఱు గలిగి
దేవదానవు లట్లన తెరుఁగులందు, మించి రేఫఁకారముల్ మెలుఁగుఁ గృష్ణ. 229

క. ³భ్రమయక రేఫములకు రే, ఘములకు తాలకును తాలుఁ బ్రాసములను వి
శ్రమములను జెప్పఁ దగు నీ, క్రమ మెఱుంగక రెండును గుకవి గూర్చుఁగృతిన్.

అ. ⁴సౌరిది భోజనన్య నరదుబుపై నీడి, రేయిఁ దెచ్చె ననఁగ రేఫ మయ్యె
మఱిది యనక సిగ్గుపఱిచి రుక్తి ని జాల, అట్లు చేసె ననఁగ తా ముకుంద. 231

తే. చెల్లు నని ముందు భీమన చెప్పె ననుచు, గలుపుదురు రేఫములును అకారములును
దుష్టకవు లవి యొకటైనఁ దొంటిపెద్ద, లందఱును నేల విభజింతురని తెలియదు.

1. గీయలు. 2. మాట (వా). 3. భ్రమయక (రా). 4. సౌరది (ప. వా.)
శ. ర. లో సౌరిది అనియే కాని సౌరది లేదు. (గి).

క. వలసిన రేఫణకారము, లలవడుఁ దా మొకటి కొక్కటని భీమనయే
పలుకుట గలిగిన నాతఁడు, గలిపిన లక్ష్య మొక టైనఁ గనబడకున్నే. 233

ఉ. బమ్మెరపోతరాజకృతభాగవతంబు సలక్షణంబుగా
కిమ్మహి నేమిటం గొదవ యెంతయు నారసి చూడఁగాను రే
ఫమ్ములు తాలునుం గలసి ప్రాసములైన కతంబునం గదా
యిమ్ముల నాదిలాక్షణికు లెల్లను మాని రుదాహరింపఁగన్. 234

శారదాదర్పణమునందు:—

తే. చభజయులకు మొదలియూర్చుములు మూఁడు, సరసవడి నిల్పఁగా నేకజాతి యైన
బండితాకు రేఫము వడి కుండరాదె, ప్రాసవర్ణంబులకుఁ గూర్పరాదు¹గాని. 235
ఈ పద్యంబు లక్షణవేద్యంబును సుకవి²హృద్యంబును గాదది యె ట్లనిన:—

కవిజనాశ్రయమునందు:—

క. కిధర జుఱులను నీ రెండ,క్షరములు విన్నయదిలేదు శబ్దము మొదలన్
⁴మరయలవములను నేన,క్షరములు తమతమకె వట్ల కమలాధీశా. (1-72) 236

అనంతనిఘండమునందు:—

క. ధర నెక్కటివళులై తగు, లరమణువలు దానితోఁ దొలంగక లాకు
స్సరి శా యని విశ్రమవేళ రమాధవ రెండునుం గలసి వర్తించున్. (1-118)
ఆ. మరునితండ్రి లోకమహితుండు యాదవ, రాజసింహమూర్తి రక్షకుండు
తాఁగ వేలు పనఁగ అంపిలు నెక్కటి, వట్ల నాఁగ నిట్లు వనజనాథ. (1-119)

కావ్యాలంకారచూడామణియందు:—

క. లరమణువ లేకతరవళు, లరయఁగఁ దమకమకె కవులయనుమతి వళులై
పరఁగుఁ బదాంతముకారము, పొరి నూఁదినఁ కూలి చనినఁ బుభు⁵భులకగున్.
లక్ష్యము (ఆ. 7. 44)

ఆ. అజ్ఞు లాడి యీగి తాపడి సభలోన, తేనిపోరిలోన తిచ్చుఁ బొరసి
తెన్న ముడుగు పుడమితేండ్ల నేల నుతింప, మనకు విశ్వనాథుఁ డొనరి యుండ.

⁶సర్వలక్షణసారసంగ్రహమునందు:—

తే. మహిమ నెక్కటివళు లన మరవణులు, రహిని⁷దమతమకె యగు రమ్యచరిత

1. గాక. (శివ). 2. జనహృద్య (శివ). 3. ఈ పద్యము లేఖకులు వ్రాసి యుండలేదు. వ్రాయుటకు చోటుమాత్రము వదలియున్నారు. ఇది (వా) లోనే కనఁ బడును. సూర్య-ప్రతిలోను లేదు. శివ-ప్రతిలో కవిజనాశ్రయమునందు అనిమాత్రము కలదు; పద్యము వ్రాయబడలేదు (రా). 4. “మరవణులు నానేనక్కరములు” అని వావిళ్ల వారిముద్రిత కవిజనాశ్రయము. 5. భుల కగున్. 6. ఈగ్రంథకర్త చిత్రకవి పెద్దన (రా). 7. తమతమకయ యగు (పూ. ము.) ఈ రెండు పాఠములు సరిగాలేవు గాన సవరింపబడినది (రా).

వనధిగంభీర సద్గుణవాస యనంగ, భంజితాసురసముదాయ యాంజనేయ. 241

రేఫలోపము

క. నేరు చ(ప)నునట్టి లపితము, లో రేఫం బచ్చుతోడ లోపం బగు రా
ధారమణ వలసినప్పుడు, భారతమున సోమయాజి వలుకుటవలనన్. 242

విరాటపర్వమునందు:—

క. ద్యూత క్రీడకుఁ గొండొక, నేతుం గవటమున నొప్పనిజనంబులు నా
చేతిధన మెల్లఁగొని పరి, భూతి యొనర్చిన విరక్తి¹ పాడమి వెడలితిన్. (ఆ.1.196)

మకాసలపర్వమునందు:—

క. కాచికొని వచ్చి తగ నా, నేచినయ ట్లచట నిచట నిలిపితి మునినా
ధా చేటును భంగంబును, నై చిత్తము శోకమునకు నగ్గం బయ్యెన్ (ఆ.1.215)

లోపము రామికి రాజశేఖరచరిత్రమునందు:—

క. ఏరికి బుద్ధిబలంబులు, కారణములు గావు సువ్వె కలరె ధరిత్రి²
నేరిచి బ్రతికినవారలు, నేరక చెడ్డటివారు నీరజనేత్రా. (3. 25) 245

కౌరవడులకు

తే. క్రిందు గ్రద్దయుఁ ద్రోవయుఁ ద్రిమ్మఱుటయుఁ
బ్రోచుటయు బ్రతికించుట మ్రొక్కుటయును
వ్రేలుటయు స్రుక్కుటయు నన పీనిమొదలి
వ్రా లిటులఁ గొన్నిటను గౌరవడులు చెందు. 246

లకారములకు

క. విరమణములకును బ్రాసా, క్షరములకును శలలు దొడ్డసన్నములును మ
చ్చరము లెఱుంగక చెల్లును, హరసుత “లళయో రభేద” యను సూత్రమునన్. 247

ఆ. గంగకొడుకుమాట గా దని సభను బెళ్లుపడ నెల్లనృపులలోన హరిని
గొల్లఁ డనుచుఁ జాలఁ ద్రుళ్లి చేదివిభుండు, వొలిసెఁ బఱచి బలము నెళవుఁ జేరె.

వకారమునకు

తే. పాలుపడి నిల్చు లాఁతివా ప్రాసమునకు, జాతివామ సవర్ణమై శంక లేక
యతికిఁ బంచమవర్గాద్య మగుటఁ జేసి, చెల్లదు వకారమునకు రక్షీభుజంగ. 249

తే. ఆవనితనయునిచేతఁ బట్టు వడి యున్న, పడుచుకొమ్మల హరి చెట్ట వట్టి యేలఁ
దవిలి పదియాఱువేవురు దమకుఁ దాము, మేలువాఁ డని తను నిచ్చ మెచ్చుకొనఁగ.

తే. లాఁతి జాతికి వడిని నిల్పఁ దగ దనుచు, సూత్రమునఁ జెప్పలే దని చూడవలదు
నన్నయార్యుండు పంచమామ్నాయమునను, నిలుపులక్ష్యంబులకుమాఱు వలుకవశమె.

ఆదిపర్వమునందు:—

ఉ. భూసుతకీర్తి బ్రాహ్మణుండు 1పుట్టంగఁ దోడనె వుట్టు నుత్తమ
జ్ఞానము సర్వభూతహితసమృద్ధియుఁ జిత్తశాంతియు
స్థానమదప్రహాణము సమత్వము సంతతవేదవిధ్యు
ష్టానము సత్యవాక్యము దృఢవ్రతము గరుణాపరత్వమున్. (అ. 1.157) 252

క. నువు నువ్వు నూవు నూఁబు, 2వ్వెవఁ డేవాఁ డెవ్వఁ 3డేవఁ డీతఁ డనంగాఁ
బువు పువ్వు పూవు పూమొగ్గవురా వికసించె ననఁగ నగు వలయునెడన్. 253

నూ వన్నందుకు శశిబిందుచరిత్రమునందు:—

క. నూవుంబువ్వును సంపెంగ, పూవు గెలిచి బిరుదుముత్తెపుంజల్లి దగ
న్దా వైచె ననఁగ ముంగర,తో వనరుహ 4నేత్రవాస తుల లే కొప్పన్. 254

ఏవాఁ డన్నందుకు విరాటపర్వమునందు:—

క. నీ వొకతె యేల యిలఁ బడి, వేవురు వే వలచి పట్టి వెదకిన నడ్డం
బైవచ్చి వలదు నా నిం, డేవాఁడు మగండు లేమి నెఱుంగవు కంటే.(అ.2.255)

శాంతిపర్వమునందు:—

క. ఏవానిబాధమిత్తులు, జీవధనంబులును 5నొప్పిఁ జెందుదురు గృశుం
గా వాని నెన్నఁగాఁ దగుఁ, గేవలతను కార్యయుతుండు కృశుఁడె నరేంద్రా.
(అ. 1. 52)

పూ వన్నందుకు ఆముక్తమాల్యదయందు:—

ఉ. వేవినమేడపైవలభి వేణికఁ జంట వహించి విప్పఁగాఁ
బూవులు గోళ్ళ మీటుతఱిఁ బోయెడు తేటుల మ్రోత కామి శం
కావహ మాఁ గృతాభ్యసన లాటసు దంతపుమెట్లవెంబడిం
జేవడి వీణ మీటుటలుఁ జిక్కెడలించుటలున్ 6సమంబుగన్. (అ. 1. 62) 257

వ. కడమవి ప్రసిద్ధములు గనుక లక్ష్యములు వ్రాయలేదు.

సకారభేదంబులు

క. శస లెఱుంగక చదువంగాఁ, బొసంగ ద చెట్టనిన శకలము సకృత్తుచో
వసుధ సకలము శకృత్తన, రసికులు నవ్వుదురు గాన రాక్షసవైరీ. 258

సీ. వికృతిపదాదిని వెలయు నాఱవహల్లు మొదలివిభక్తిపై గదిసెనేని
యరయఁ దృతీయోష్ట మగు శౌరి సీరలు దాచి గోపస్త్రీల నేచె ననఁగఁ

1. పుట్టంగ (నూ; శివ). 2. వ్వెవఁ డెవ్వాఁ డెవ్వఁ. 3. ఏవఁడు-ఈరూపము నకుఁ బ్రయోగము మృగ్యము (రా). 4. నేత్రి. 5. డప్పిఁ జెందురు గృశునింగా (నూ.) 6. సరింబడన్ (అచ్చుప్రతి).

బ్రథమోష్ఠ వర్ణంబుఁ బరికింపఁ దద్భవాద్యంధ్రదేశోక్తులయందు లేదు
సింగంబు సింగిణి సెవమును సెలగోల వీసెడు పసి గొనఁ జేసి రనఁగ

తే. భీష్మసన్నత యివి తృతీయాష్టలిపులు, గాని ప్రథమోష్ఠ వర్ణము ల్గావు వీనిఁ
దెలియక రచించు కృతులు ధాత్రీతలమునఁ, బ్రాసభంగంబులై నగుఁబాటుఁ జేందు.

క. తెలుఁగుపదంబుల నెత్వము, గల మూడవయూష్టమను శకారముఁ గాఁగం
బలుకుదు రజ్జజనంబులు, సెలగోలలు సెనఁగ లాఱుసేరులు ననుచోన్. 260

హకారవివేకము

సీ. బహ్వర్థ విహ్వల జిహ్వో హ్వ లాహ్వన గహ్వరోపహ్వర ప్రహ్వ కహ్వ
శబ్దంబులు వకారసహితంబు లగుఁ గాని బిందుపూర్వములు దా మెందుఁ గావు
సంహతి సంహతాతి సంహితా సంహర సంహనసాంహో నృసింహ రంహ
బృంహణ పదములు బిందుపూర్వకములు గాని వకారయుక్తములు గావు

తే. మాముడులు నిల్చు బ్రహ్మజిహ్వగపదములఁ
జిహ్వా మనుచోట నాముడిఁ జేందియుండుఁ
గియ్య లగు లేహ్యగృహ్య ప్రగృహ్యములను
బ్రాసముల వీని నెఱిగి చెప్పంగ వలయు.

261

కావ్యాదిగ్రాహ్యవర్ణంబులు

మూ. సూ. శుభవర్ణా శుభశబ్దా యే చ శుభగణాస్తవ కావ్యాదా
గ్రాహ్యః. 18

తే. లిపుల కధిదైవతంబులు లింగములును, బ్రాణగతి ఫలబీజంబు లాననములు
నమృతములు విషములును దగ్ధాదిభములు, దెలిసి కావ్యముఖంబున నిలువ వలయు.

క. జడ్డలు గల మాతృక తొలి, నిడ్డ నధోర్ణములకెల్ల నేటికి మీఁదక
దొడ్డదొరబిడ్డకైవడి, నొడ్డ కనుపడ్డ వ్రాల కూహింపఁ దగున్. 263

వర్ణాధిదైవతంబులు

తే. హరిధరలు కంతురమ లంబికామరాంబ, లలకుమారవరాహశక్తులు వసుత్రి
దివభిషక్తులు మధుచిత్తభవులు కాళి, కార్యలు మారాభవులు పతు లచ్చులకును.

సీ. స్పర్శవర్ణములకుఁ జతురాస్యపవమానకరిమృగణపతినరమృగేందు
లింద్రావరజగుహాద్రింద్రజా భైరవజను లంతకాస్ర పశివమహేశ

వాణులు ఫణినాథవాసుకినందికేశ్వరపద్మమిత్రశంకరులు వీర
భద్రకేశవదస్త్రభద్రకాశీశూలధారులు నింక నంతస్థములకు

ఆ. మారుతాగ్నిపూర్వమాతంగవరుణులు, శాదివర్ణములకు శ్రీదినేశ
వాక్పినాకధరులు ¹వల మాటికాకు భూతములు నాగమోక్షదైవతములు. 265

తే. కృతిముఖాక్షర విదేవత పతికి సుకవి, వరునకును లేఖకునకును వాచకునకు
శ్రోతృజనములకును శుభాశుభఫలంబు, లెలిమి గల్పించుచుండు మహీశ్వలమున.

వర్ణలింగంబులు

క. పుల్లిలింగంబులు ప్రాణము, లెల్లను స్త్రీలింగములు మహిని స్వరములతో
హల్లులు నపుంసకంబులు, పొల్ల లగుఁ గకారముఖ్యములు నలినాథా. 267

తే. చిరవిభూతి పతికి స్త్రీలింగలిపు లిచ్చు, భంగపఱుచు షండలింగలిపులు
భూరివైభవంబుఁ బొందించుఁ బుల్లిలింగ, లిపులు తొలుత నిలిచి లేఖినుత. 268

వర్ణంబుల నల్పప్రాణమహాప్రాణంబులు

ఆ. స్పర్శవర్ణ జాతసమలిపు ల్పాడవ, వర్ణమునను విషమవర్ణములును
సాలు గూష్ఠములును నలి మహాప్రాణంబు, లల్పసంజ్ఞకంబు లన్యలిపులు. 269

క. తొలుత మహాప్రాణంబులు, నిలిచినఁ గృతినాయకుండు నీల్లును నెలలో
పల నల్పప్రాణాక్షరములు గూర్చినఁ బెక్కువర్ణములు జీవించున్. 270

వర్ణంబులకు దేవమనుష్యతిర్యగ్రౌరవగతులు

సీ. ³ప్రాణార్ణములుఁ బదియూఱును బంచమాక్షరములఁ బాసిన స్పర్శములును
ప్రాస్వంబు లగుతఱి నాదిత్యగతు లగుఁ జాపు లైనపుడు భూజనగతు లగు
జింతింప ననుసాసికాంతస్థవర్ణంబు లరయ నెప్పడును దిర్భగతు లగు
శషసక్షోక్షరకతుష్టయమును ధోడ్డక్కరంబును గూడ రౌరవగతు లగుఁ

తే. గృతిఘోషల నిల్చి ఘోరగతు ల్క్రియజేయు, మనుజుగతులు విరోధినాశనముఁ జేయుఁ
గినిసి తిర్భగతులు చాలఁ గీడుఁ జేయు, బతికి రౌరవగతులు పాపంబుఁ జేయు.

వర్ణంబులకుఁ బ్రత్యేకఫలంబులు

ఆ. శుభకరంబు లాఱు విభవనాశదములు, నాల్గు కీర్తిదములు నాల్గు హాని
దములు రెండు వరుస దప్పక కావ్యంబు, మొదల నిలువఁ బ్రాణములు ముతుంద.

సీ. ధనధాన్యసుతరాజ్యకనకంబులును యశోనాశనారోగ్యదైన్యప్రతాప
మరణంబులును దుఃఖమానభంగద్రవ్యరోగభద్రములును భోగయుద్ధ

ధైర్యతేజఃపరితాపంబులును శౌర్యభీతినిరోగసంప్రీతివంశ
నాశనంబులును మానక కాదివర్గంబు లైదు నొసంగు కల్యాణదాహ

తే. భేదదీర్ఘాయువులు యకారాదు లిచ్చు, జయభయ శ్రీసుఖంబు లూష్ణము ¹లోనర్చు
నాయు వల్పంబుగా దొడ్డళా ²యొసంగు, గవికే బలికిని బద్ధ్యాది గదియునవుడు.

వర్ణంబులకు బీజచక్రము

సీ. నిలువుగీటులు పది నిలిపి రేఖాపట్క మడ్డంబుగా గీచి యాదిలిపులు
తొలిదొంతిక్రిందుక్రిందుల రెండురెం డిడి రెండవదాన నొండొండు గూర్చి
కడపలిప్రాణంబు కడగ మున్న లిఖించి హెచ్చుళా దానిపైయింట నిలిపి
తరువాదిదొంతులధామంబులను గాదు లొక్కటొక్కటి క్రమ మొప్ప వ్రాసి

తే. యడ్డముగఁ జూడ నయ్యె వాతాగ్నిభూమి, జలభవీజంబు లివి కావ్యములకు మొదల
నిలుప భేదార్థనహర్ష నిర్ధనంబు, లాసంగు గర్తకు భర్తకు నుదధిశయన. 274

బీజాక్షరచక్రోద్ధారణము

అఆ	ఏ	క	చ	ట	త	ప	య	ష	ఇవి యందు	వాయుబీజాక్షరములు
										పద్యాదిని నిలిపిన భేదమును జేయును.
ఇఈ	ఐ	ఖ	ఛ	ఠ	థ	ఫ	ర	స	ఇవి యందు	అగ్నిబీజాక్షరములు
										పద్యాదిని నిలిపిన ఆర్తిని జేయును.
ఉఊ	ఓ	గ	జ	ఙ	ద	బ	ల	హ	ఇవి యందు	భూమిబీజాక్షరములు
										పద్యాదిని నిలిపిన ధనమును జేయును.
ఋౠ	ౡ	ఘ	ఞ	ట	ఢ	భ	వ	శ	ఇవి యందు	జలబీజాక్షరములు
										పద్యాదిని నిలిపిన హర్షమును జేయును.
ౠౡ	అం	జ	ఞ	ణ	న	మ	శ	అః	ఇవి యందు	గగనబీజాక్షరములు
										పద్యాదిని నిలిపిన నిర్ధనమును జేయును.

ఉద్ధర్షముఖాధోముఖపార్శ్వముఖంబులు

తే. ³వట్టసుడు లార్ధస్థముఖములు వక్రములును

గుడుసులు నధోముఖంబులు గడమపదియుఁ

1. లాసంగు (నూ). 2. యొనర్చు (నూ). 3. వట్టసుడులు (నూ).

బార్హస్పతిముఖములు పరుసతోఁ బ్రాణహాని
భేదసంపద లాసగుఁ గావ్యాది నిలిచి.

వర్ణంబులకు నమృతవిషంబులు

క. పరువడి హ్రస్వము లమృతా, క్షరములు కృతిమొదలఁ గూర్ప గదము లడంచున్
1 ధర నిడుపులు విషలిపు లవి, గరళముగతి మ్రొంగుఁ బతిని గావ్యాది నిడన్. 276

వర్ణంబులకు దుష్టనక్షత్రంబులు

క. పలికెడు కబ్బమునకు మొన, దల నెలకొనునక్కరంబు తారకదగ్ధా
దుల నైదింటను దొరలక, వెలసిన నాయకున కింద్రవిభవం బబ్బున్. 277

దగ్ధజ్వలితధూమితతారలు

తే. కూరభేటము విడిచిన తార దగ్ధ, యపుడు వసియించునది జ్వలితాఖ్య దాని
ముంగలివిధూమితం బివిమూఁడుఁగృతికి, మొదలఁగదినమృతిదుఃఖగదము³లొదవు.

మృతజీవరోగభంబులు

తే. నైఁహికేయగ్రహస్థితర్ణంబుమీఁది, తార మొదలుగఁ బదుమూఁటిదనుక జీవ
యుతము లవతలి వన్నియు మృతము లిట్లు, త్రివిధముగఁ జెప్పఁబడియె విరించిజనక.

ఆ. తన్నిచుట్ట మున్న తారక మొదలుగ, మృతము లేడు ప్రాణయుతము లర్క
పరిమితములు రోగభంబులు గూడంగ, నిది వసిష్ఠమతము యదుకులేశ. 280

క. కృతిమొదల నిలిచి చంపును, మృతనక్షత్రంబు చాల మే లాసరించున్
సతతంబు జీవతారక, పతికిఁ దెవులు సేయు రోగభము నెలలొసన్. 281

అవకాద్యర్ణస్వరనిర్ణయము

వరరుచిసంహితోక్తవచనంబులు

శ్లో. స్వరాః పంచవిధాః ప్రోక్తా ఆ, ఈ, ఊ, ఏ జితి క్రమాత్,
తై ర్యుక్తా అవకాద్యర్ణా ఏకైకం పంచథా భవేత్.

అవకహడా మటపరతా నయబజఘా శ్చాథ గసదచలాః,

వర్ణా ఏతే భానా మేకైకం పంచథా క్రమశః.

ఐత్వ మాత్వ మనుస్వారో విసర్గో వా⁴ భవే ద్యథా,

సర్వస్వరాణాం మాత్వత్వా దేతేషా మస్వరో భవేత్.

1. ధర నిడుపు విషమ లిపు లవి (వా). 2. గదసిన (ప. వా.) 3. లాసగు (ప.)

4. భవే ద్యది (ప.)

¹ఋత్వైత్వయో ర్విధో హ్రస్వదీర్ఘయోరైక్య ముచ్యతే,
యామలోక్త మిదం జ్ఞాత్వా వదే త్సర్వ బలాబలమ్.

క. తలకట్టులు గుడుసులు కొమ్ములు వేస నేత్వములు నోత్వములు ననఁ బ్రాణం
బులు పంచవిధములై హ,ల్లుల నెల్లమ గూడుకొని నిలుచుఁ దారలకున్. 282

తే. అవకహడలును మటపరతాక్షరములు, ²నయబజగనదలచపర్జములు పరుస
నిరుపదియు స్వరపంచకాన్వితము లగుచు, గృత్తికాదుల నాల్గేసి హత్తియుండు.

తే. ప్రాణపోడశమునకు నాద్యస్వరంబు, జనని యగుటను బిందువిసర్గవక్ర
తమములకుఁ దాన యగునిడుదలకు నెల్ల, గుణుచలగు వట్టసుడులకు గుడుసు లగును.

నక్షత్రాధిపతులు

సీ. అశ్వినీప్రభృతుల కై దింటికిని దస్త్ర యమకీలిధాతృనీహరకిరణు
లార్ద్రాదులకు శంకరాదితెచిత్ర శిఖండిసంభవభుజంగమ³పితరును
నిజము పూర్వాఫలునీముఖ్యములకు భగార్యమార్కత్వప్రహరిణహాయులు
మఱి విశాఖకు శతమఖవహు లిద్దఱు పిదప ననూరాధ మొదలుగాఁగ

తే. నాటగింటికి మిత్రేంద్రనైరృతాంబు, లుత్తరాహాభసంధి యష్టాదువులకు
విశ్వవిధివిష్ణువసుతోయ విభువిరించి, పాదహిర్బద్ధ్యపూషులు పతులు కృష్ణ. 285

క. ఏతారకు నెవ్వఁడు విభుఁ, డాతనినామంబు లెల్ల నాతారకుఁ బ్ర
ఖ్యాతముగాఁజేప్పంబడు, జ్యోతిశ్శాస్త్రంబునందు సుమనఃస్తుత్యా. 286

వర్ణంబులకు నక్షత్రంబులును రాసులును నెఱుంగు తెఱుంగు వివరించెద.

కాలజ్ఞకలోపక్తజ్ఞోకంబులు.

జ్ఞో. అకారః కృత్తికా మేష ఈ, ఊ, ఏ కృత్తికా వృషః,

ఓ, వా, వీ, వ్రా, థాతృవృషా వే, వో, మృగవృష స్తథా.

కా, కీ, మృగశిరాయుగ్ధం కూ, ఘం, జం, ఛ, శిఖాయుగం,

కే, కో, హ, అదితిద్వంద్వం హీ, సురాంబా⁴కుళీరకాః.

హూ, హే, హో, డా, పుష్యకర్కీడి, దూ, డే, డో, హి కర్కటః,

మా, మీ, మూ, మే, మఘాసింహామో, టూ, టీ, టూ, భగేభభుక్.

తే, ఉత్తరాభవార్యఙ్గో, టో, పా, పీ, ఉత్తరావధూః,

పూ, పు, ప్నా, థా, హస్తకవ్యా పే, ఫో, చిత్రాకుమారికా.

1. ఋత్వైత్వయో (కా). 2. నయబజగనదలచపర్జ (కా). 3. పితరులు
(ప. వా.) 4. కుళీరకః (ప. వా.)

రా, రీ, చిత్రా తులారాశీ దూ, రే, రో, తా, మరుత్తులా,
 తీ, తూ, తే, వై శాఖతాలీ తో, విశాఖా సరీస్పహః,
 నా, నీ, నూ, నే, మైత్రికీటో నూ, యా, యీ, యూ, స్వరా డవిః,
 యే, యో, బా, బీ, దై త్యచాపో బూ, థా, భా, డా, జలం ధనుః.
 బే, విశ్వేదేవకోదండో బో, జా, జీ, విశ్వవాశ్చరః,
 జూ, జే, జో, ఖాభిజి న్నక్రో ఖీ, ఖూ, ఖే, ఖో, హరిగ్రహః.
 గా, గీ, ధనిష్ఠామకరో గూ, గే వసుపయోధరః,
 గో, సా, సీ, సూ, శతభిష గ్గుటరాశి రుదాహృతః.
 సే, సో, దా, 1అజరాట్కుంభో ధిఅజైకపదో రుషః,
 దూ, శా, ఝా, దా అహిర్బుధ్నతారాక్షేత్రం తిమింగిలః.
 దే, దో, చా, చీ, పౌష్ణతారా రాశిః పాతీనసంజ్ఞకః,
 చూ, చే, చో, లా అశ్వినీభా లీ, లూ, లే, లో భరణ్యజః.

వ. పెండియు పీనికి నాదేశంబు లగునక్షరంబులు గల పవియును జెప్పెద.

288

శ్లో. ఘోరార్ద్రార్థ ద్వితీయేంఘా వహిర్బుధ్నతృతీయకే,
 డకారో జలభ స్యాంతే తద్ద్వితీయేఽథ కారకః.
 భవత్తక స్తత్తృతీయే ఏతే వర్గ చతుర్థకాః,
 ద్వితీయేఽహిర్బుధ్నభస్య ప్రథమోష్టాక్షరం విదుః.
 రాధ్రాహిర్బుధ్నతో యార్క నక్షత్రాణాం మనీషిభిః,
 ద్వితీయాది త్రిపాదేషు యే వర్ణాః కీర్తితాః పురా.
 తేషా మేకైకవర్ణ స్యాన్య త్వర్వస్వరసమన్వితః,
 మాతృత్వా దస్వర స్తేషా మేక ఏవప్రకీర్తితః.
 ఆద్యద్వితీయవర్గానునాసికాక్షరయో ర్చిభః,
 భేధో నాస్తి మిథ స్తద్వ దంత్యవర్గసమార్ణయోః.
 యత్ర త్రిష్ఠంతి నామాదౌ సంయోగవ్యంజనాక్షరాః,
 త త్రాధివ్యంజనం గ్రాహ్య మి త్యుక్తం బ్రహ్మయామభే.

1. అజరాట్కుంభో (ఘ. చా.) అజరాత్కుంభో (ఓ). 2. ఘోరార్థార్థ ద్వితీయార్థాహిర్బుధ్న (ప. చా.).

రేఘాన్వితాక్షరో యత్ర నామాదౌ నృపభృత్యయోః,
ధనధాన్యాయ దంపత్యో ర్గ్రాహ్యో రేఘస్తు నేతరః.

తే. హరునిరిక్క రెండవకాల నవలిభాద్ర, మూడవపదంబునను సలిలోడువునకు
నబ్బినేత్రకృశానుసంఖ్యాంఘ్రిలందు, గ్రమత వర్గచతుర్థాక్షరంబు లమరు. 289

క. జలరవిశివోత్తరాభా, ద్రల తొలిపాదములఁ దక్కఁ దక్కినమూఁటక్
గల లిపుల కే స్వరంబులు, తల నిలచిన నొకటి గాఁగఁ దలఁపఁగ వలయున్. 290

క. మించి ప్రథమానునాసిక, మెంచఁ జవగ్రాంత్యమునకు నెల్లెడఁ జెల్లున్
బంచమవర్గచతుర్థము, పంచంపక స్వద్వితీయవర్ణమున కగున్. 291

క. పతినామాద్యర్థమునకుఁ, గృతిముఖమున నుండువ్రాయెని గీర్వాణ
స్తుత ద్విత్వము లున్న నధో, గతము లుడిగి మీఁదిమాతృకయ కొను టొప్పన్. 292

క. నామాది నుండు వర్ణము, దామోదర రేఘసంయుతంబై యున్నన్
యామళమునందు రేఘం, బే మిక్కిలిగ్రాహ్య మనుచు నెన్నంబడియెన్. 293

నాయకాక్షరకూటంబులు

తే. నేతృనామాది నుండెడి మాతృకకును, గావ్యముఖవర్ణమునకును గాంతిజాతి
చక్రగణయోనిలింగ¹నక్షత్రయోగ, రాశిఖగమైత్రు లెఱిగి కూర్పంగ వలయు.

క. కుతలమున వధూవరులకుఁ, జతురత దైవజ మణి విచారించుగతిఁ
గృతికన్యానాయకులకు, హితమతిఁ దెలియఁ దగు సుకవు లివి తొమ్మిదియున్.

1. అక్షరకాంతికూటములు

తే. ప్రథమదశమచతుర్థస్వరంబు లెఱుపు, లసితరుచులు తృతీయషష్ఠాష్టమములు
పంచమైకాదశంబులు పచ్చవన్నె, లిందునిభములు తక్కినయెనిమిదియును. 296

సీ. శ్యామలశుభ్రశోణార్జునకృష్ణంబు లసితవిసీలారుణాంజనాభ
కాళిమ లరుణశుక్ల చ్ఛవిపీతసిలేతరరక్తంబు లిందుకాంతి
హరిణమేచకహరిద్రాభపాండురములు సితకృష్ణధవళలోహితసుపర్వ
పతిశిలాభంబులు స్పర్శవర్ణములకుఁ గృష్ణారుణాసితక్షీరరుచులు

తే. నాల్గునంతస్థములకుఁ గుందనపుఁదేట, కెంపుతాచాయయును బవడంపుజిగియు
మొల్లవిరిమిసిమియు నూవ్వుములకుఁ దెలుపు, నెఱి శకారంబునకును వన్నియలువరుస.

ఆ. విభుశరీరకాంతి వీక్షించి తత్కాంతి, గలుగునక్షరములు కావ్యములను
మొదల నిలుపఁ దేజ మొదవు వేఱొకచాయ, వర్ణ మిడినఁ దెవులు వచ్చు నిజము.

1. నక్షత్రదూర (పూ. ము. అని. గి. ప్రతి).

క. శ్వేతము నీలము నేకము, భూతలమునఁ బీతరక్తిములకు నభేదం
బై, తనరుఁ గృతులయందును, నీతెఱఁగునఁ దెలియవలయు నిభవతివరదా. 299

2. అక్షరకులకూటము

సీ. ఆదిషోడశమును గాదిపంచాదశవర్ణంబులును ద్విజాన్వయభవములు
తపవర్ణ మాతృకాదశకసమాంతస్థములు రాజగోత్రసముద్భవములు
తలపోయ నంతస్థములలోన బేనులు నూష్ణంబులును విట్కులోద్భవములు
రదనజాతచేజేక్షరములును గురుఱళల్ జగతి నంఘ్రిజవంశసంభవములు
ఆ. వీనిఁ దెలిసి కావ్యవిభుని దేజాతి త, జ్ఞాతియక్షరంబు సత్కపీంద్రు
లరసి కృతిముఖంబునందుఁ బొందించిన, నెనఁగు సకలశుభము లిరువురకును. 300

స్నిగ్ధయాక్షరంబులు

ఆ. అధిపుకులమువ్రాయి యల్పాను వైనను, స్నిగ్ధ మయ్యె¹నాది సిరు లాసంగు
నన్యజాతిలిపి మహాప్రాణమై రూక్ష, మనఁగ మొదల నిలిచి యునికిఁ బాపు. 301

3. అక్షరచక్రకూటము

సీ. అయి దూర్ధ్వరేఖలయందుఁ దిర్యగ్రేఖ లై దిడి యిండ్లు పదాఱుఁ జేసి
యధిపనామాద్యక్షరాదిగా నచ్చులు హల్లులు గురుళకారాంతములుగ
సాద్యగ్నిహరనిధిహస్తవేదాదిత్యదిగ్రసకరిన్మపతిమనుబాణ
తైలవాసరవిశ్వసంఖ్యాలయంబుల లిఖించి యామీఁదిలిపులు మరల
తే. వెనుకటట్టుల నిలిపి తక్కినవి రెండు, పదియు మూడవతావునఁ గుదురుపఱిచి
జగతి నరివర్ణశోధనచక్ర మిట్లు, వ్రాయఁగాఁ దగు నేఁబదివర్ణములను. 302

4. స్నిగ్ధాదిచక్రకూటము

సీ. 2నాల్గిండ్లు పైని గ్రిందను బ్రదక్షిణముగా జత గూడి యొక్కొక్కచవుకమయ్యె
నట్టిచాకములు నాల్గవి క్రమంబున సిద్ధసాధ్యసుసిద్ధారిసంజ్ఞము లగు
నవి గాక యొక్కొక్కచవుకంబునను గల్గనిరవులు నాల్గును పరుసతోడ
క్షీతి సిద్ధసాధ్యసుసిద్ధారు లన నొప్పుఁ గావునఁ గడచవుకంబునందుఁ
తే. గలగృహంబులు నాల్గిఁటఁగడవమూఁడు, చవుకములయందుఁ గడపలిసదనములను
బద్ధముఖవర్ణములు గనుపట్టినేని, పలికి నెటువంటిహితుఁడైనఁ బిగఱి యగును...

1. నేని (పూ. ము. అని. గి. ప్రతి). 2. నాల్గింట్లు (ప). 3. లగర. (పూ.ము.)

అరివర్ణచక్రోద్ధారణము

౧ ఎటర	౨ అంజు	౩ విరల	౪ అశతన
౫ భబఉ	౬ గధఅ	౭ జభఉ	౮ ఘనఅ
౯ ఘోధశ	౧౦ ఖదశ	౧౧ ఓడవ	౧౨ కధహ
౧౩ ఇయబూ యై	౧౪ చఫక	౧౫ ఝమబూ	౧౬ జవఇ

ఎట్టాప్రగడ తనకున్న అరివర్ణపర్వశేషము మొదలిపద్యమునకున్న అక్షర చక్రము చూచుకొన్నందునకు తెలివిడి.

తెనుఁగున శబ్దాదిని యకారము లేదు గనుక నెట్టాప్రగడనామాద్యక్షర మచ్చుగనక, ఎకారము అది మొదలుకొనిన్ని వ్రాసితేను పద్యాదివర్ణము, 'స్ఫుర దరుణాంకు' అన్నాఁడు గనుక ద్విత్వాక్షరమునందు మీఁదటి యక్షరమే కారణము గనక సకారము సాధ్యపుచోకమునందు సాధ్యపుఇంట నిలిచెను గనక సాధ్యసాధ్యము మంచిది, యెవరికి జూచినా యిటువలెనే. 304

1. శ్లో. ఆద్యగ్నిరుద్రగ్రహనేత్రపేద రవిశిఖర్తా వసుషోడశశ్చ,

మన్వంతరే బాణతురంగవాసర స్త్రయోదశాఃస్యూః పదవర్ణమాహ.

ఉ. చేరక యిట్టువ్రాసి తగ సిద్ధము సాధ్యము నా సుసిద్ధమున్
వైరియుఁ గావ్యనాయకుని పరగృహాదిఁ బ్రదక్షిణంబుగా
నారసి చూచి శత్రులిపు లన్నియు పీడ్కొని భద్రమధ్యమా
దార శివప్రదంబు లని తక్కినమూటి నెఱుంగఁగా నగున్. 305

5. అక్షరదేవారిగణకూటము

క. ఆరయ 2 నామాద్యక్షర, తారాగణమును దదీశతారాగణమున్

వైరము నొందిన భర్తకు, ఘోరా ర్తి ఘటించు మైత్రిఁ గూడిన నొప్పన్. 306

1. (ఛా) లో ఉన్నది. ఈశ్లోకము తరువాతి పద్యము నూ. శివప్రతులలోను గానరావు. (రా). 2. కావ్యాద్యక్షర (ఓ, శివ).

- తే. అధిపతికి నేండ్లు ముప్పది యైనదనుక, నతఁడు పుట్టినరిక్కయు నంతనుండి
నామధేయంబు మొదలివర్ణమున ¹కైన, చుక్కయును జేకొని బలంబుఁజూడవలయు.
క. జనియించిన తార యెఱుం, గనిజనులకు నామతారకయ చేకొనఁగాఁ
జను నని సంహితలోపల, ననియె ²వసిష్ఠుండు గోచరాధ్యాయమునన్. 308

గణనిర్ణయము

- సీ. నవతార లొక్కగణం బగు నట్టిగణంబులు మూఁడువిధంబు లయ్యె
హయమృగాదితేపుష్యహస్తమారుతమైత్ర రేవతీశ్రవణముల్ దేవగణము
లగ్నీంద్రవరుణచిత్రాహిమూలలు విశాఖావసుమఖలు రాక్షసగణములు
పూర్వత్రయవిరించిశర్వోత్తరత్రయయామ్యముల్ నృగణంబు లనఁగఁ జెలఁగు
తే. నుత్తమము రెండుగణములు నొకటియైన, ³మధ్యమము సురనరగణాహ్వయములైన
నధమమాదిత్యగణము దైత్యంబునైన, నాశనము దానవంబు మానవమునైన. 309

యోనినిర్ణయము

- ఆ. మురవిభేది కావ్యముఖవర్ణ తారకా, యోని నాయకర్ష యోనితోడఁ
బొందు గూడెనేని పూర్ణాయు వగు వైర, మొందెనేని హాని చెందుఁ బలికి. 310
సీ. వాజికతోడు లశ్వములు యామ్యాంత్యభంబులు కరు లగ్నీజ్యములు గొఱియలు
బ్రహ్మాండు లహులు సర్పపునర్వసులు పిల్లు లిల మఖిఘల్గున ⁴లెలికెకూన
లుత్తరాహిర్బుధ్వి లూపింప గోవులు వాయుహస్తంబులు వాహరిపులు
దలఁప నింద్రాగ్నిచిత్రలు పులు లింద్రాసురాధ లేణంబులు రాక్షసార్ద్ర)
తే. లడవికుక్కలు జలభంబు హరియుఁ గపులు, విశ్వతారాభిజిత్తులు వేటముంగు
లజపదంబు ధనిష్ఠయు నరసి చూడ, బాలకంఠీరవంబులు పద్మనాభ. 311
ఆ. ఏకయోను లైన నెంతయు మంచిది, కొంతమేలు భిన్నజంతు లైన
వైరజాతు లైన వర్జనీయము వాని, తెఱఁగు గౌతమోక్తిఁ దెలియ వలయు. 312
సీ. ఆశ్వంబునకు హరివ్యాఘ్రసైరిభములు కరటికి శార్దూలతురగహరులు
మేఁకకుఁ గపిపుండరీకహర్యక్షంబు లురగంబునకుఁ బిల్లియును నకులము
మార్జారమునకు సింహవ్యాఘ్రశునకంబు లాఖువునకు బిడాలాహిబభు)
లర్వగోకాసరైణాలికిఁ గేసరిద్వీపులు పులికి హస్తీద్విపంబు
తే. గుక్క లేడికి సింగంబు గోల్పలియును, బభ్రుకపులకు శునకడింభంబు నరులు
గట్టితనమున మృగరాజుఁ బట్టునట్టి, జంతువులు లేవు దానిచే నమయఁ గాని. 313

1. వైన (పూ. ము.) కైన (సూ). 2. వశిష్ఠుండు (సూ). 3. ఇందు యతి భంగము గలదు. 'మధ్యమము దేవగణమును మనుజగణము' అని నవరించు టుచితము (రా.) సురనరగణమయములైన (శివ). 4. లెలుకకూన (రా.).

క. ఇభరాజభయనివారణ, ప్రభుతారాలింగమును బ్రబంధాదిమవ
రభలింగంబును ¹గలుసుక, శుభదంబులు గాఁగ నుకవి చూడఁగ వలయున్. 314

లింగనిర్ణయము

ఆ. ప్రభుమయోని ²పురుషభౌ బొక్కటైనను, యువతిభౌమి మిథునయోగ మైన
నుత్తమంబు స్త్రీభయ్యుగ మైనమధ్యంబు, పురుషభద్వయమునఁ బోరు పుట్టు. 315

క. నెలఁతలకుఁ బురుషతారలు, తలఁపఁగఁ బురుషులకు యువతితారలు నై సం
ధిలునపుడు లింగదోషంబులు పని లేదనిరి కశ్యపుండును భృగువున్. 316

అక్షరనక్షత్రదూరము

ఆ. కృతిముఖంబువ్రాయరిక్కకు విభుతార, పదియు మూఁటిమూఁదఁ బొదలునేని
భర్తపర్వ శతము బ్రతుకు లోపల నున్న, నల్పకాలమునఁ గృతాంతుఁ గాంచు. 317

అక్షరరాశికూటము

క. అక్కజ మగుకబ్బముతోలి, యక్కరపుంజుక్కరాశి యారభ్యముగా
లెక్కింప నధిపురాశికి, నిక్కుశుభాశుభము లెఱిఁగి నిలుపఁగ వలయున్. 318

రాశినిర్ణయము

తే. క్రమతఁ గావ్యాది నుండునక్షత్రరాశి, ³సుండి లెక్కింప భూరామయుగశరాద్రి
కరితపనసంఖ్యలకు గృతీశ్వరునినాచు, రాశి దనరిన నతులసామ్రాజ్య మొదవు.

తే. మేషమునకు వృశ్చికమును మిథునమునకు, నక్రమును సింహమునకు మీనంబు నహితు
లెనిమిదవయని శుభదంబు లనుచు వీనిఁ, గైకొనుటగూడదనిచెప్పెఁ గశ్యపుండు.

తే. విదితముగఁరెండు నాఱు తొమ్మిదియుఁ బదియుఁ

బదునొకొండు నై పదిరాశి పరఁగునేని

నిర్ధనంబుఁ గళత్రహానియు నపత్య

నాశనంబు దుఃఖంబు దైన్యంబు గలుగు.

321

ఆ. కన్యకాకుశీరకొర్పిజలగ్రహ, వృషతిమింగిలాబు లెంచునపుడు

షష్ఠరాసు లైనజాయకు దీర్ఘాయు, పనుచు నక్షపాదుఁ డానతిచ్చె.

322

తే. రాశియొక్కటి రెండుతారకలు నైన, రాముగతిఁ గృతిపతి శత్రురాజి నడచు

రిక్క యొకటియు రాసులు రెండు నైన, రిపులచేఁ గృతిపతి సంహరింపఁబడును.

1. గలసియు (సూ). 2. పురుషభంబు బిందుకమది (ప. వా). 3. నుంచి (పూ. ము).

- క. మును దూషించినరాసులు, గనుగొన నేకాధిపత్యఖగమైత్రము లాం
దినఁ దద్దోషము తెల్లను, జను నని నారదుండు చెప్పె సంహితలోనన్. 324

అక్షరగ్రహకూటము

- ఆ. కర్తృరాశి పతికిఁ గావ్యాదివర్ణము, రాశి కీశుఁ డైన గ్రహమునకును
నూఁడు గలుగఁ జెప్పవాఁడు కాలయముండు, గాని కవివరుండు గాఁడు పతికి.

రాశ్యధిపతులు

- క. ధరణీసుతభృగుబుధశశి, సరసిజహితసౌమ్యకవిరసాభవసుమనో
గురుమందపంగుజీవులు, తిరముగ మేషాదిరాశ్యధిపతులు పరుసన్. 326

- ప. మఱియు నొక్కవిధంబు. 327

- చ. హరిపతి హేళి, కర్కివరుఁ డంబుజశత్రుఁ, డజాళి¹భర్త గ
హ్వరితనయుండు, యుగ్మవనితాధిపుఁ డిందుసుతుండు, చాపమ
త్వ్యరమణుఁ డింద్రమంత్రి వృషతౌలవిభుం డుశనుండు, నక్ర పు
ష్కరధరరాశివల్లభుండు సారసబంధుకుమారుఁ డద్యుతా. 328

- క. జ్యోతిశ్శాస్త్రము గాదని, మాతృకలకు భైరవుండు మఱియొకచందం
బైతనరఁ జెప్పె గ్రహసంఘాతము రాశిపతి దక్క గ్రహ మొరుఁ డగునే. 329

- తే. అధిపతులకంటె గణముల కర్ణములకు, గ్రహములే బలవంతు లామహిమఁ గాదె
యడుగుదాఁకినఁగవిభానుఁ డలిగి మూఁడు, గడియలకుఁ దొల్లి శిల పాడిగాఁగఁదిట్టె.

గ్రహమైత్రీనిర్ణయము

- సీ. భానున కాప్తులు భౌమేజ్యసోములు శత్రులు భృగుపుత్రశనులు, శశికి
సఖులు బుధార్కులు శకుఁ డొక్కఁడును లేఁడు, కుజునకుఁ జుట్టలు గురురవీందు
లరి రాహిణేయుండు, హరిణాంకసుతునకు హితులు భార్గవమందు లీసు తండ్రి
గురునకుఁ జెలులు భాస్కరచంద్రకుజులు వైరులు కావ్యసౌములు, బలిగురునకు
తే. బంధు లినతనయజ్ఞులు పరులు మిహిర, తుహినకిరణులు శనికి విందులు కవిజ్ఞు
లహితు లారార్కతారేశు లందఱును, సములు ²తక్కినహరిపదచారు తెల్ల. 331

- క. సమమిత్రము లైనను భద్రము సేకుఱుఁ బతికి సుహృదరాతిగ్రహముల్
సమకూడిన భయ మొదవును, సమశాత్రవు లైనఁ గీడు చాల ఘటించున్. 332

తే. ఈశుఁ డొకఁ డైన ¹నిద్రఱి కివ్వు మైన, మంచిది సమత్వ మైనను మధ్యమంబు
వైర మైనను వర్జింప వలయుఁ గాని, తగదు నేనొన ననియెఁ బితామహుండు.

తే. రవియుతుండు నీచగతుండు పరాజితుండు, నహితరాశిస్థితుండు నై యప్పు డుండు
గ్రహము వర్జంబు గణమును గావ్యమునకు, నాచి నుండిన లేవు శుభాశుభములు.

తే. కారదాదర్పణంబున జ్యోతిషంబుఁ, బట్టి గ్రహమైత్రిమాత్రంబు వలుకఁబడియె
దానిఁ గని విస్తరించిరి తద్విధంబ, భైరవాదులు తెనుఁగునఁ బనికిమాలి. 335

కృత్యాదివర్ణద్వయ యోగ²లక్షణములు

ఆ. గరిమ యోనిలింగగణతారకాదూర, రాశిభేటతత్ప్రకాశబీజ

చక్రకూటములు విచారించి కావ్యాది, వర్ణయుగము నిలుపవలయు నుకవి. 336

తే. ఆదిలిపి కన్యయును ద్వితీయాక్షరంబు, పతియుఁ గాఁ జేసి యారెండువర్ణములకు
నిపుడు చెప్పినకూటంబు లెల్ల నరసి, కూర్చినప్రబంధము నిలింపఁకుజము పతికి.

క. మొదలను సంయుక్తార్థము, గదిసిన నీరెంటికిని సకలకూటంబుల్
పదిలముగఁ జూడ వలయును, బదరక యామిఁదిలిపికిఁ బని లేదు హరీ. 338

క. క్రిందను జడ్డక్కరములు, నెందనిలిపు లాది నున్న సిద్ధముగాఁ జూ
డం దగుఁ గూటము లెల్లను, బొందుగఁ బ్రథమద్వితీయములకు ముకుందా. 339

తే. త్రిదశమత యోని లింగంబు మొదలు గాఁగ
నాటు మును చెప్పఁబడి యుండు నవలిభేట
కాంతికూటము మొదలుగాఁ గ్రమత మూఁడు
దెలియఁ బలికెద నిఁకఁ దేటతెల్ల గాఁగ. 340

గ్రహకాంతికూటము

క. మొన నున్న మాశృకాద్వయమునకు న్నణయుగ్మమునకు మును చెప్పినచో
ప్సన నైన భేచరంబుల, తనుకాంతులవలనఁ దెలియఁ దగుఁ దత్ఫలముల్. 341

గ్రహవర్ణంబులు

క. రవిభౌములు రక్తాంగులు, కవిజై వాత్సకులు ధవళకాయులు సోమో
ద్భవగురులు పీతగాతులు, దివాకరసుతుండు నీలదేహుం డరయన్. 342

తే. పాండుపీతాంగు లెల్ల శుభగ్రహములు, రక్త మేచకతనులు క్రూరగ్రహములు
పద్మహితుఁగూడి శశియునుబాపి యగును, సూరసంగతి బుధుండును సూరుండగును.

తే. రెండును ఖలగ్రహములైన మృత్యువగును, శ్రౌమ్యుండు నొకండునైనను శర్మ మగును
బాహుశుభభేచరములైన బవర మగును, శోభనకూరు లైనను శోక మగును. 344

ఆ. 1. ఠేనినామమునకుఁ గ్రిందివంకను మీఁది, వంకయందు నుండు వర్ణములకు
గణములకును బాపఖచరంబు లైయున్నఁ, జేడక యుండువాఁడు శివుఁడో హరియో.

బీజాక్షరకూటము

క. కమలాప్రమదాప్రియ కా, వ్యముఖంబున నుండురెండు వ్రాలకు నగు బీ
జము లుక్తక్రమమున మి, త్రము లైనను బలికి శుభము దాఁగొను టరుదే. 346

బీజమైత్రీనిర్ణయము

తే. చదలు గాడ్పుల ముంగల జగతి పుడమి, సరసనేలయు నీరును జలముమీఁద
క్షీతియు నప్పను నిప్పను జిచ్చుచెంత, నుదకమును గృతిముఖమున నున్న మైత్రి.

ఆ. కీలిమీఁదిగాలి కృతిముఖంబున నిల్చి, యేటిలోనఁ బొత్త మెల్లఁ గాల్చు
గాలిమీఁదికీలి కర్తమందిర మెల్ల, నిర్దహించు నాటునెలలలోన. 348

అరివర్ణశోధనచక్రకూటము

క. నిక్కము మొనలిపి రెండవ, యక్కరమున కరిగృహంబునం దుండిన యా
వెక్కురుకబ్బం బొడయనిఁ, జిక్కు వడఁగఁజేయుఁ బగఱచే రణభూమిన్. 349

ప్రశస్తకూటంబులు

తే. క్షీతిసురుల కాటు ధారుణీపతుల కైదు, వైశ్యులకు నాల్గు శూద్రాంత్యవర్ణజులకు
మూఁడు రెండును శుభకరంబులయియున్నఁ, జాలు ననియె సంహితలోన శౌనకుండు.

తే. విపులకు గ్రహమైత్ర్య ముర్వీపతులకు, గణవిధము వైశ్యులకు రాశిగణన శూద్ర
నీచులకు యోనితార లిన్నింటిలోనఁ, గడుఁ బ్రశస్తంబు లిది వృద్ధగర్గమతము.

క. కూటము లెఱుంగవు మాతో, సాటికిఁ బద్యములు చెప్పి చదివెద విది బల్
చేటు సుమీ యని పెద్దలు, 2. నేటించిని గుకవి కడుఁ గినిసి జగడించున్. 352

సంయుతాక్షరవిశేషము

సీ. తారహరిద్రారంజంబులు గూడఁగఁ దమశుభ్రపీతవర్ణములు విడిచి
రక్తవర్ణంబులై రాణించు చాడ్చున నశుభప్రదంబు లైనట్టి వ్రాలు
జగతిపై సంయుతాక్షరములై కనుపట్టి నిజదుష్టఫలము లిన్నియును బూని
సకలసలపత్పదాయకములై తనరారు పంచదారయు నానవాలు గలసి

తే. తొంటికంటెను మిగుల మాధుర్యరుచుల, నొప్పుగతి శుద్ధలిపులుసంయుతము లగుచు
నధికమంగళకరములై యమరు ననుచు, బ్రమథపతి మాతృకానిధానమునఁజేప్పె.

1. నృపుని (పూర్వముద్రణ మని గిడుగుప్రతి.) ఠేని - అని సూర్యప్రతిలో
గ్రంథములో ముద్రితమైనది; శుద్ధ పత్రికలో 'నృపుని' అని సవరింపబడినది. శివ
ప్రతిలో 'రేని' అని యున్నది (రా.) 2. మాటికిఁ బల్కినను వినఁడు మఱి జగడిం
చున్ (వా.)

శ్రీకారప్రభావము

తే. పేదముల కెల్ల నోంకార మాది యైన, కరణిఁ గృతులకు నెల్ల శ్రీకారమాది
గానఁ గవివరు లెల్లను దానిఁ దక్క, నితరవర్ణంబు లిడరు సత్కృతుల మొదల.

క. ఎంతయు శ్రీకారము లా, ద్యంతంబుల నుంచి లేఖ లంపిన నగు న
శ్రాంతంబు గార్యసిద్ధి ము, రాంతక కావ్యాదిఁ గూర్చ నరుదె శుభంబుల్. 355

క. పదపడి శ్రీకారము కృతి, మొదల నిలిచి దోషపుంజము నడంచి శుభం
బొదవించుఁ బరుస మినుమును, ¹కదసి నువర్ణంబు సేయుకరణిక్ ధరణిన్. 356

క. శుభదేవతా త్రయంబును, శుభభుచర త్రయము గలిగి శుభవాచకమై
యభినుతి గాంచిన కతమున, శుభములు శ్రీకారమునను జొప్పడు టరుదే. 357

వ. దీని తాత్పర్యము—శకారమున్ను రేఫమున్ను ఈస్వరమున్ను ఈ మూఁడున్ను
గూడఁగా శ్రీకారమాయెను. అందులోను శకారమునకున్ను ఈకారంబునకున్ను
అధిదేవత లక్ష్మీదేవి గనుక రేఫమున కన్నిదేవుఁడు. అయితేనేమి. “శ్రియ మిచ్ఛే
ద్ధతాశనాత్” అని పురాణవచనము గలుగుటంజేసి అతఁడున్ను లక్ష్మీప్రదుండే.
అటు గనుక మూఁడువర్ణములకున్ను శుభదేవతలే ఆయిరి. మొదలి శవర్ణమునకు
గ్రహము గురుఁడు. రేఫమునకున్ను ఈ యను స్వరమునకున్ను శుక్రఁ డొక్కఁడే.
అటు గనుక మూఁటికిన్ని శుభగ్రహములే ఆయిరి. “కమలా శ్రీర్హరిప్రియా”
అని లక్ష్మీనామ మగుటంజేసి శుభవాచకమును ఆయెను. అటుగనుక గృతిముఖము
నందుఁ బ్రయోగించిన శ్రీకారమువలన శుభము గలుగుట యాశ్చర్యము గాదు.
నిశ్చయమే యనుట. 358

సీ. మొదలితాలుభవోష్ణములకు నభోబీజరౌరవగతి మహాప్రాణములును
దిగువరేఫమునకుఁ దిర్యగ్గమనదాహఫలపీతిహోత్రాధిపత్యములును
గనుఁగొన నా రెంటికిని మ ర్త్యదానవగణబృహస్పతిశుక్రభుచరములును
బ్రథమాక్షరమునకుఁ బలికిని వైశ్యబాహుజకులగోవ్యాఘ్రయోనిభములు

తే. నగుకతంబున శ్రీయను సక్షరమున, నిండి యుండు దోషంబు లన్నియు నెఱింగి
సంయుతం బనియును శుభశబ్ద మనియు, నదియ నిలిపె నన్నయ భారతాదియందు.

కృతిముఖప్రశస్తంబులు

మూ. సూ.—శుభవర్ణాశ్శుభశబ్దా యే చ శుభగణా స్తవీవకావ్యాదౌ

గ్రాహ్యః.

19

తే. అమరవాచకములు మంగళార్థవాచకములు నైసశబ్దములు కావ్యములమొదల
నిలిచి దుర్వర్ణదోషము ల్మాలంగఁద్రొచి, కర్తకును భర్తకును భావుకంబుఁ జేయు.

క. శ్రీవాణీకీర్తిసతీ, జైవాత్మకహర్ష మేఘసాగరధరణీ
భావుకసీరోగాయు, ర్ద్రావాఘ్వానములు శుభకరము లాది నిడన్. 361

క. మోదంబున సత్కవి ప్రతీ,పాపింపఁగవలయు శుభముఁ బడయుటకై కా
వ్యాదినీ వరునకు నాశీ,ర్వాద మయిన దేవతాభివాదన మైనన్. 362

క. గాయకపుకపులు కొందఱు, నాయకకల్యాణగుణగణము లొండె నభీ
ష్టాయతవస్తువు లొండెను, బాయక కీర్తింపుదుడు ప్రబంధము మొదలన్. 363

వ. అమరవాచకంబులకు నేకావళియందు “ప్రాలేయాచలకన్యకా” యనియును,
కల్పితకల్పవల్లియందు “హేరంబ మవలంబే” అనియును, రామాయణమునందు
“రాముని శుభచరితములు” అనియును, మంగళార్థవాచకంబులకు శ్వాచులాదండ
కంబునందు “జయ మాతంగతనయే” యనియును, త్రిస్థలీదండకమునందు “విజయ
నగరహేమకూటంబున న్నిల్చి” యనియును, ఆశీర్వాదంబునకుఁ గృష్ణవిజయంబు
నందు “పాయా దపాయా” త్తనియును, సాహసాంకంబునందు “అవ్యాత్స వో”
యనియును, దేవతాభివాదంబునకు ఛప్పన్నంబునందు “ప్రణమ్య లోకకర్తార”
మనియును, నాయకగుణంబులకు నైషధమునంపు “సువర్ణదన్తైకసితాతపత్ర తజ్వల
త్ప్రతాపావళీకీర్తిమండల” యనియును అభీష్టవస్తువులకు వృత్తరత్నాకరమునందు
“సుఖసంతానసిద్ధ్యర్థ” మనియును లక్ష్యలబులు గలిగియుండును. 364

తే. క్లిబలింగశబ్దంబులు కృతికి మొదలఁ, గూర్ప నాయకుధన మెల్లఁ గొల్లవోవు
సరవి స్త్రీలింగపుల్లింగశబ్దము లిడ, పంపదలు వైభవంబులు చాలఁ గలుగు. 365

క. అతిశుభదపదయుగాంత,ర్గతమై పతిపేరు కృతిని గనుపట్టిన నీ
క్షీతి వజ్రపంజరాంత,ర్గతుమాడ్కి నభేద్యుఁ డగు నరాతుల కెల్లన్. 366

త త్తత్ స్థానప్రయోగనిషిద్ధాక్షరంబులు

మూ. సూ:—పురాస్తరసగిరిరుద్రే ష్వకచటహమాతృకా నింద్యాః.

క. ఆదిస్వరమును బ్రథమై, కాదశషష్ఠార్థములు కకారాదులలో
నాదట ¹నంతోష్ఠము లిడ, రాదు పురశరత్తుగిరిహరస్థానములన్. 367

క. మూడవతావున మొదలిటి, మూడు సరళవర్ణ ములును మూడవ స్వరమున్
మూడవయూహ్వాక్షరమును, గూడదు కదియింప నెట్టికూళకు నైనన్. 368

1. దంతోష్ఠము (పూ. ము.) ఇది పొరపాటు. అంతోష్ఠము=హకారము.

తే. వ్యంజనాహ్వయమున నొప్పు వ్రాలలోన, పోడకాక్షర మాటవచోట నిలిపి
మచ్చరంబునఁ దనుఁ జంప వచ్చినట్టి, చెడుగునకు నైనఁ బద్యంబు నుడుగవలదు.

సీ. గడియలోపల మూడు¹కండ్రిక లై తాడి ధరఁ గూలఁ దిట్టె మేధావిభట్టు
కిసిసి యొక్కముహూర్తమున బ్రహ్మదండిముం డెల్ల డుల్లఁగఁ దిట్టె మల్లఘనుఁడు
మూడు నాడికలకు ముట్టడి వైచినమారని భీమన మడియఁ దిట్టె
నరజామునకుఁ జేఱు వంతయు నింకంగఁ దిట్టెను బడబాగ్నిభట్టసుకవి

తే. వానర త్రయమునకుఁ జావంగఁ దిట్టె, శ్రీనగము దోచు తుక్కని శేషమంత్రి
తురగచోరకుఁ బడఁ దిట్టె, దిరుమలయ్య, పద్యగతదుష్టవర్జప్రభావములను. 370

వీరలు చెప్పిన లక్ష్యంబు లెవ్వి యనిన మేధావిభట్టు ఆటవచోట
తకారము నిలిపి గడియకుఁ దాటిచెట్టు విలుగఁ దిట్టిన చాటుధారః—

క. సాళువపెదత్తిమ్మమహీ, పాలవరుఁడు పీఠె వచ్చె బద్యము వ్రాయ్
గేలను లే దా కొకటియుఁ, దాళమ ముత్తునియ లగుచు ధరపై బడుమా. 371

ప్రౌఢకవిమల్లన మూడవచోట అకారమును నిలిపి రెండు గడి
యలకు బ్రహ్మదండిచెట్టుముండ్లు రాలఁ దిట్టిన చాటుధారః—

క. గుడియన్ననృపతిఁ బొడఁగన, నడవంగాఁ గొండపల్లినగరిపడమటం
గుడియడుగుమడమ గాడిన, చెడుముండులు బ్రహ్మదండిచెట్టున డుల్లున్. 372

వేములవాడ భీమకవి పదునొకండవచోట హకారంబు నిలిపి
మూడు గడియలకు రామగిరిదుర్గమున ²ముత్తిక దిగిన మారని జావఁ
దిట్టిన చాటుధారః—

ఉ. చక్కఁ దనంబుదీవి యగు సాహితీమారఁడు మారుకైవడిన్
బొక్కి పడం గలండు చలము నృలముం గల యీ చళుక్యపుం
జొక్కనృపాలుఁ డుగ్రుఁ డయి చూడ్కుల మంటలు రాలఁ జూచినన్
మిక్కిలి రాజశేఖరునిమీఁదికి వచ్చిన రిత్త వోవునే. 373

బడబానలభట్టు ఏడవచోటను టకారంబు నిల్పి త్రిపురాంతకము
³సుండి శ్రీశైలమునకుం బోవునప్పుడు దెలుగురాయఁడు గట్టించిన
చెలుపు సీళ్లన్నియు నాలుగు గడియలకు నింకిపోను దిట్టిన చాటుధారః—

1. గంధ్ర గ. (ప). 2. క. ర. లో 'ముత్తిక' అను మాట లేదు. 3. నుంచి
(సూ.) 4. బొయ్యెడు తెరువునం (సూ.)

క. బడబాసలభట్టారకు, కుడిచేయుంగరము రవికి గొబ్బున నర్హుం

బిడువేళ నూడి నీలూఁ, బడియెఁ దటాకంబ 1నీటిఁ బాయము వేగన్. 374

ఏలూరిశేషమంత్రి యైదవచోట కకారము నిలిపి శ్రీశైలముం
దోచిన తుక్కరుసును మూఁడు దినములకుం జోవం దిట్టిన చాటుధార:--

చ. మును పొకకేల రావణుండు మోదమున న్రజతాద్రి యెత్తినం
తనె హరుఁ డప్పడే తనపదంబునఁ ద్రొక్కి మదం బడంచె గా
వనమయ²గోరితుక్కనచివా యలశ్రీగిరి గడ్డపాటలన్
గనలుచుఁ ద్రవ్వె సర్వమును నైకొన నీ కిపు డాతఁ డిడోపునే. 375

వెల్లూరి తిరుమలయ్య ఆటవచోటను తకారంబు నిలిపి తన గుఱ్ఱ
మును దొంగిలించిన శ్రీప్రతిరాజు పోతరాజును నేడు దినములకుం జావఁ
దిట్టిన చాటుధార:--

చ. హయ మది సీత పోరనసుధాధిపుఁ డారయ రావణుండు ని
శ్చయముగ నేను రాఘవుఁడ జాహ్నువి వారిధి మారుఁ డంజనా
ప్రియతనయుండు లచ్చన విభీషణుఁ డా గుడిమెట్ట లంక నా
జయముచు బోతరక్కసునిచావును నేడవనాఁడు నూడుడి. 376

వ. మఱియును గొన్నియుదాహరణంబు 4లెడవల్లి పర్వతన్న పంచమ
స్థానంబునను హకారము గూర్చి చెప్పిన పద్యము:--

క. అంగజనంహారం డగు, సంగరభీముండు ప్రళయసమయోగ్రుండై
యింగలపుంగంటఁ జూచిన, బంగరుకామయ్య మేను భస్మం బయ్యెన్. 377

పింగళి రామరాజు పంచమస్థానంబున కకారంబును షష్ఠస్థానమున
చకారంబును గూర్చి చెప్పిన పద్యము:--

ఉ. పింగళి యేకచక్రపురి పెంపుగ నందు వసించి యున్న యా
తంగెడకొండఁడే బకుండు తథ్యము మానవులార వానిబా
ధం గడముట్టఁజేసె మును ధర్మజాతమ్ముండు భీముఁ డిప్పు డీ
యెంగిలిముచ్చుఁ జంపుటకు నీశ్వరు వేడుండు భీముఁ డయ్యెడిన్. 378

తెనాలిరామకృష్ణయ్య పంచమస్థానంబున కకారంబును సప్తమం
బున టకారంబును గూర్చి చెప్పిన పద్యము:--

1క. బసవసక్తుఁ బుట్టినప్పుడె, పసరము గోవిందరాజు పసరం బైతే

గన పేటికిఁ దినఁ డంటే, గనవుం దిను శత్రు లాజిఁ గవినవేళన్. 379

రంగరాజు-లింగయ తృతీయస్థానమునందు కకారముఁ గూర్చి
గూఢముగాఁ దిట్టిన చాటుధారపద్యము:—

క. రవిక్రోటిధామమయమై, నవకాంచనయుతము నగుచు నానాటి కొగిన్
భువిని శివాన్విత మగు నీ, భవనము జూపల్లిలింగ భవగుణసంగా. 380

2తే. ఆదిపర్వంబు మొదలిపద్యంబునందు, సప్తమస్థానమున శబ్దకాసనుండు
జమిలియక్కరమును విశేషము దలంచి, పాదుకొలిపెఁ జవర్ణంబు భయము దక్కి.

దోషప్రభావము

క. ఇప్పటినియమము లన్నియు, నొప్పుగఁ గావ్యంబుమొదల నొకపద్యము దాఁ
జెప్పినను జాలు నవతలఁ, దప్పిన దోషంబు లేదు దర్పకజనకా. 382

క. గట్టిగ దోషము లెఱుంగక, తిట్టిన నది దీవన యగు దీవించినచోఁ
దిట్టగు నది చెలునుక మఱి, తిట్టిన దీవించినను బతికి నిక్క మగున్. 383

క. గ్రుడ్డి యగునెద్దు జొన్నను, బడ్డపగిది లక్షణంబువధ మెఱుంగని యా
యెడ్డె కవిత్వముఁ జెప్పిన, నడ్డంబై బుధు లదల్ప 4నది యే మగునో. 384

గుణావగుణబాహుళ్యవిశేషంబులు

తే. ఇపుడు చెప్పినదోషం లెల్ల మాని, గుణము లన్నియుఁ గలుగంగఁ గూర్చ నగునె
సప్త కై నను స్వల్పదోషంబు నధిక, గుణములగునెద్ది దానిఁ జేకొనఁగవలయు.

క. ఇల సద్గుణనికరములో, పల నొకదోషం బడంగుఁ బదియా అమృతాం
శులలోన నొకకళంకము, జలజారికి నెన్నఁబడని చందమున హరి. 386

తే. విఫలము సకంటకంబును విషధరాశ్ర
యంబు వక్రంబు పంకభవంబు నైన
మొగలి పరిమళమున యోగ్య మగు తెఱుగున
సద్గుణం బొక్కటియ దోషసమితిఁ జెఱుచు. 387

1. పూ. ము. లో 'పసరంబైనకొ'... 'దనఁగా' అని ఉండెను. గాని వ్రాత ప్రతులలోమాత్రము 'పసరంబైతే' 'అంటే' అను ప్రయోగములే కనబడును (గి).
2. ఆదిపర్వము మొదలి పద్యము-శ్రీ వాణీగిరిజాశ్చిరాయ... ఇందు సప్తమస్థానమున చకారము శవర్ణముతో సంయుక్తమై యున్నది. (రా). 3. చెలిసియు (నూ).
4. నపుడే మగునో (వా); నపు డేమియగున్ (పు).

క. తెలియఁగ నీ శుభలక్షణములు 1 కురుకురుకవుల కావ్యముల లేవు సుమీ
తొలుత మహాకవివర్ణులు, పలికినసత్కృతులఁ దక్కఁ బన్నగశయనా.

388

మాతృకార్చనావిధానము

చమత్కారచంద్రికాయామ్:—

శ్లో. అకారాదిక్షకారాంతపఞ్చాః స్యుర్మాతృకాహ్వయాః,
సాహిత్యరత్నాకరే:—

శ్లో. ప్రభూ సుద్దిశ్య పద్యం వా ప్రబంధం వా తద్దేశన,
న వక్తవ్యం న వక్తవ్యం మాతృకాపూజనం చిన్.
2 లక్షణదీపికాయామ్:—

శ్లో. నాయకేన ప్రయుక్త స్సక్ దంతథావనపూర్వకమ్,
పుణ్యనిర్మలతోయేన మంగళస్నాన మాచరేత్.
శుచి ధౌతాంతాంబరధరో గంధమాల్యై రలంకృతః,
పూజాగృహం ప్రజే న్నాసీతవాద్యాదినిస్వనైః.
శుభాననే సుఖాసినః ప్రాజ్ఞుభో న్యాసపూర్వకమ్,
విప్రాదిమాతృకా స్తతదవర్జద్రవ్యైః ప్రపూజయేత్.

ఆ. కవులు మొదల మాతృకాపూజ సలుపక, కావ్యమొండెఁ జాటుకావ్యమొండెఁ
జేప్పిరేని తమకుఁ ద పుగుఁ బలికిని, హాని వచ్చుఁ గృతియు నడఁగిపోవు.

389

సీ. ప్లక్షకావ్యంబునఁ బలుదోమి మంగళస్నాతుడై శుభ్రవస్త్రములు కట్టి
మలయజకర్తమం బలది భూషణములు మై దాల్చి కుసుమదామములు చుట్టి
కవితాక్షణికలేఖక గ్రంథవాచక శాబ్దిక తార్కిక సహితముగను
గానత తానధ్యక్షున సుషిరస్వనంబులు సర్వదిక్కుల పిభోరుకలుగ

తే. వచ్చి దక్షిణపాదపూర్వకముగాఁగ, మాని యై మాతృకార్చనమందిరంబుఁ
జొచ్చి పూర్వాభిముఖముగా సుకవివరుఁడు, చిత్రకంబళమున సుఖాసినుడగుచు.

శ్లో. విఘ్నరాజ నమ స్తుభ్యం లమ్బోదర గజానన,
నిర్విఘ్నం కురు మే దేవ సర్వకార్యేషు సర్వదా.

క. ఈ మంత్రంబున మున్నుగ, సామజముఖు నేకదంతుఁ జామరకర్ణుక్
ధూమధ్వజుఁ బ్రమథగణ, స్వామిని బూజించి సుకవి సమధికభక్తిన్.

391

సీ. జ్యోతిర్విదుక్తముహూర్తకాలంబునఁ బ్రస్థపంచకమాత్ర పాండుశాలి
తండులంబులను హస్తద్వయవిస్తారసమచతురశ్చక్రస్థంఢిలంబు

1. కురుకురు అను శబ్దము. శ - ర. లో లేదు (గ). చిన్న చిన్న అని యర్థమై
యుండునేమో. 2. ఇది గౌరనకృతము (రా). 3. బోరు కలఁగ (రా.)

గావించి నాల్గుచౌకపుటిండ్లు రచియించి వామదేవునిమూలగీమునందు
విప్రమాతృకలను వీతిహోత్రునితావుమందిరంబున రాజమాతృకలను
ఆ. దనుజుచాయభవనమున వైశ్యమాతృకలను సమీరభౌగమునను గలుగు
సదనమునను శూద్రజాతిమాతృకలను, వరుస తప్పకుండ వ్రాయవలయు. 392
మాతృకానిర్ణయము

కారదాదర్పణే:—

శ్లో. స్వరాః కచటవర్గా శ్చ ధరణీసురమాతృకాః,
తపవర్గా సమాంతస్థా బాహుసంభవమాతృకాః.
యతా శాదిహకారాంతవర్గా శ్చోరవ్యమాతృకాః,
దంత్యో చజౌ గురు రతా జఘన్యభవమాతృకాః.

అ ఆ, ఇ ఈ, ఉ ఊ, ఋ ౠ, ఌ ౡ, ఓ ఔ, అం అః, ఈ స్వర
ములు పదహారున్ను క ఖ గ ఘ ఙ, చ ఛ జ ఝ ఞ, ట ఠ డ ఢ ణ, ఈ కచటవర్గాక్షర
ములు పదిహేనున్నుకూడాను ముప్పదియొకటిన్నీ విప్రమాతృకలు; ఇవి యీశాన్య
మూల యింట వ్రాసేది. త థ ద ధ న, ప ఫ బ భ మ, యీ తపవర్గాక్షరములు పదిన్నీ
అంతస్థములలోన సరియక్షరములైన రేఫవకారములు రెండున్ను కూడాను పండ్రెం
డున్ను రాజమాతృకలు; ఇవి యాగ్నేయదిక్కున నుంచేది. యవర్ణలవర్ణములు రెండు
శ ష స హ లు నాల్గును గూడా నాలున్ను వైశ్య మాతృకలు; ఇవి నిర్వతిభౌగమున
నిలిపేది. దంత్య చజలు రెండున్ను అకారళకారములు రెండున్ను గూడా నాలుగున్ను
శూద్రమాతృకలు; ఇవి వాయవ్యశోణమున లిఖించునది.

సీ. ఆస్వర మవుదల యా ఫాల మిద్వయి శ్రవణయుగ్మం బుకారములు రెండు
గన్నులు ఋత్వయుగంబు చెక్కులు ఇవర్ణద్వంద్వ ముభయదంతచ్ఛదములు
వక్రముల్ భుజములు వక్రతమాక్షరంబులు కక్షములు సున్న లలితగళము
పటువిసర్గము లురోభవసూచకంబులు కచవర్గములు పాణికరరుహములు

తే. టాదు లైదును గూడఁ బృష్ఠము చతుర్థ, వర్గముదరంబు పంచమవర్గజములు
జఘన మంతస్థలిపులు నూవ్తములు నంఘ్రు, లే పధూమణి కట్టి వాగ్దేవిఁ గొలుతు.

క. అని వారిజాతసంభవు, వనితకుఁ బ్రణమిల్లి నుకవివరుఁ డీ చద్యం
బునఁ జెప్పినట్లు న్యాసము, తనకుడికడ మొదలుగాఁ బదవఁ జేయ నగున్. 394

న్యాసప్రకారము

అం శిరసి, అం లలాటే, ఇం దక్షిణకర్ణే, ఈం వామకర్ణే, ఉం దక్షిణనేత్రే,
ఊం వామనేత్రే, ఋం దక్షిణకపోలే, ౠం వామకపోలే, ఌం ఊర్ధ్వోష్ఠే, ౡం

అధరోష్ఠే, ఏం దక్షిణభుజే, హిం వామభుజే, ఐం దక్షిణకక్షే, ఔం వామకక్షే,
ఆం గళే, ఆః దక్షిణోత్తరస్తనాగ్రయోః, కం ఖం గం ఘం జం దక్షిణహస్తాంగుళిషు,
చం ఛం జం ఝం ఞం వామహస్తాంగుళిషు, టం ఠం డం ఢం పృష్ఠే, తం థం
దం ధం నం ఉదరే, పం ఫం బం భం కుం జఘనే, యం రం లం వం దక్షిణపాదే,
శం షం సం హం వామపాదే విన్యసేత్.

విప్రమాతృకాపూజామంత్రః

విధిప్రదీపికాయామ్:—

శ్లో. శ్వేతమాల్యాంబరధరాం శ్వేతరత్నవిభూషితామ్,

శ్వేతాబ్జవాసినీం విప్రమాతృకాం పూజయామ్యహమ్.

అనేన వాగీశ్వరీధ్యాన ముక్తమ్, తల్లక్షణం మంత్రరహస్యే ద్రష్టవ్యమ్.

ప. అకారము మొదలు ముప్పదియొక్కమాతృకలనున్న ఈ మంత్రముచేత వేణువేణు
పూజించెడి.

395

సీ. వెలిపట్టుపుట్టంబు మలయజగంధంబు మాక్తికామలవజ్రమయములైన

భూషణంబులు తెల్లపువ్వులు కర్పూరధూళిధూపంబు మధూకతైల

నీరాజనంబు ఖర్జూరపాత్రంబు సమన్వితశర్కరామసృణధేను

దుగ్ధాన్నమును భక్తితో సమర్పణ చేసి శ్వేతాబ్జకర్ణికా విప్రరస్థ

తే. దారకాకుండమందారధవళదేహాః, బుష్టకసువర్ణవల్లకీహస్త విప్ర

మాతృకను గవి శాస్త్రోక్తమార్గమునను, గొలువఁ జతురవచోలబ్ధి గలుగుటయుదె.

రాజమాతృకార్చనమంత్రః

శ్లో. రక్తమాల్యాంబరధరాం రక్తరత్నవిభూషితామ్,

రక్తాబ్జవాసినీం రాజమాతృకాం పూజయామ్యహమ్.

అనేన వశ్యముభిధ్యాన ముక్తమ్. తల్లక్షణం ప్రపంచసారే ద్రష్టవ్యమ్.

ప. ఈమంత్రముచేతను బండ్రెండు మాతృకలను పూజచేసేది.

397

కవిగజాంకుశే:—

సీ. జీలుఁగుచందురుకావిచీరయుఁ గుంకుమగంధంబు పద్మరాగప్రవాళ

ఖచితంబు లగు పరిష్కారంబులును 'గెంపువన్నియ' గల పరుపంపువిరులు

ప్రస్తుతాలక్తఘాపంబులు తెలబీజతైలదీపికయును రాత్రు చమక

పూరితగోఘృతాహారంబు భక్తితో నర్పించి రక్తతోయజ్ఞిపిష్ట

తే. గోకనదనిభలోహితఁ గోమలాంగిఁ, బ్రసవబాణేక్షుకోదండపాణి రాజ
మాతృకను గని శాస్త్రోక్తమార్గమునను, గొలువఁ జతురవచోలబ్ధి గలుగు టరుదె.

వైశ్యజాలిమాతృకారాధనమంత్రః

శ్లో. వీతమాల్యాంబరధరాం వీతరత్నవిభూషితామ్,
వీతాబ్జవాసినీం వైశ్యమాతృకాం పూజయా మ్యహమ్.
అనేన సిద్ధలక్ష్మీధ్యాన ముక్తమ్. తల్లక్షణం మంత్రార్ణవే ద్రష్టవ్యమ్.

వ. ప్రతిమాతృకారాధనమున్ను నీమంత్రము చదువుచున్నే చేసేది.

399

సీ. ఆతతబహు¹రత్నవీతకాశేయంబు నవహరిద్రాలేపనంబు పుష్ప
రాగగారుత్తత రత్నకీలితమండనంబులు పచ్చకొన్ననల సరులు
సాంద్రసౌరభహరిచందనధూపంబు బస్తాజ్యసహితదీపంబు రీతి
ఘటపరిపూరితక్షోద్రోపహారంబు గడు భక్తి నర్పించి కనకనలిన

తే. కర్ణికాపీఠికాసీన గౌరగాత్రి, వనజకుట్టలాన్వితకరద్వంద్వ వైశ్య
మాతృకను గని శాస్త్రోక్తమార్గమునను, గొలువఁ జతురవచోలబ్ధి గలుగు టరుదె.

శూద్రమాతృకారాధనమంత్రః

శ్లో. నీలమాల్యాంబరధరాం నీలరత్నవిభూషితామ్,
నీలాబ్జవాసినీం శూద్రమాతృకాం పూజయా మ్యహమ్.
అనేన త్వరితాధ్యాన ముక్తమ్. తల్లక్షణం మంత్రదర్పణే ద్రష్టవ్యమ్.

వ. శూద్రమాతృకల నన్నిటిని బూజచేసేటప్పుడు ఈ మంత్రమే చెప్పేది.

401

సీ. నీలవర్ణదుకూలచేలుమును లవంగమృగమదగంధంబు నగవిరోధి
రత్నవిభూషణరాజియుఁ గృష్ణపుష్పములు కాలాగురుసాలమూల
రచితధూపంబు నేరండబీజస్నేహనీరాజనంబును జారుకాంస్య
మయచక్షకాన్వితమద్యనైవేద్యంబు నొసఁగి సద్భక్తి పెం పొంది మదిని

తే. శ్యామపద్మనివిష్ట మేచకశరీర, శరధనుఃకాండధృతపంచశాఖ శూద్ర
మాతృకను గని శాస్త్రోక్తమార్గమునను, గొలువఁ జతురవచోలబ్ధి గలుగు టరుదె.

వ. ఇది ప్రబుద్ధోపక్రమం బింక నాశుధారాకవిత్వమున కెట్లనిన.

403

తే. సభలకు సమస్య లొసఁగిన సమయమునను, మాతృకాపూజ కవుల కేరీతి నబ్బు
నపుడు వాగ్దేవతాధ్యాన మాత్మక జేసి, యాశువుగఁ జెప్ప నొప్పుఁ బద్యంబు లెల్ల.

వాగ్దేవతాధ్యానముక్తమ్

- సీ. 1. త్రయివేణి మీమాంస తల వైద్యశాస్త్రంబు నుడు రాగమంబు కన్పొమల నడుము
కడపలిప్రాబుల్కు కణతలు శ్రౌతంబు తటకుఁజెక్కులు నిరుక్తంబు శ్రుతులు
న్యాయంబు 2. చుబుకంబు జ్యోతిషం బక్షులు శిక్ష గంధవహంబు స్మృతి రదములు
కావ్యంబు జిహ్వా వ్యాకరణంబు పెదవులు గీతంబు గళ మలంకృతి కుచంబు
తే. లల పురాణంబు నడు మితిహాస మక్కు, కల్పము కరదవ్యయము రతికళ జఘనము
చంద మూరులు నాట్యలక్షణము పదము, లే వధూమణి కట్టివాగ్దేవిఁ గొలుతు.
ఆ. ఆసుచు శారదాంబ నధరనిర్జితబింబ, శ్రమరవేణిఁ బద్మభవునిరాణి
సుకవిరాజకీరసురమహిరుహలతఁ, గొలిచి యాశుకవితఁ గూర్చవలయు. 406

ప్రబంధోపక్రమః శుభకాలంబులు

- క. వెన నయనమాసపక్షది, వసవారభయోగకరణవర్జ్యవిలగ్నా
భ్రసరేక్షణము లరసి నద, వసరమునను మొదలు సేయవలయుం గృతికిన్. 407
- తే. సింహమున గురుడున్న రాజీవబంధుఁ
దార్ద్రమొదలుగఁ బదితారలందు నడువ
జీవకవు లస్తమయమును జేంది యున్నఁ
గావ్యసముపక్రమము సేయఁగాదు పతికి. 408
- సీ. అబ్జంబు మొదలిదినాష్టకం బయనర్తుమాసాదులను బంచవాసరములు
కవిబ్రహ్మస్పతులు గ్రంథకముందుఁ బొడిచినవెనుకను శిమును ప్రొద్దుమనుయుగాదు
లగదినములు సంక్రమాది రెండుపగళ్లు గ్రహణంబుతోలునాఁడు కామదహన
మునకు మీదను మూఁడు దినములు తిథ్యాదిఘటికాత్రయంబు ఋతుంబు మొదల
తే. నాడికాయగ్నమును విలగ్నమున కాది, వెలసిన నవాంశ మొకటియు విడిచిపెట్టి
చిక్కినపప్పుడు శుభములు చేయవలయు, ననుచు చ్యవనుఁడు సంహితయందుఁజెప్పె.
- సీ. షష్ఠ్యంతమున నొక్కసంవత్సరము హాసనాంతంబునను బక్ష మయనమునకుఁ
గడపల దివసాష్టకము ఋతుమాసాపసానంబునను దివసంబు లైదు
రవిశశిగ్రహణాదివివిధమహోత్సావముల కెల్లఁ దరువాత మూఁడునాళ్లు
సంక్రమాంతమున వాసరము తిథ్యంతంబునందు నాడీత్రితయంబు రిక్క
తే. కొనను బదిగడియలు లగ్నమునకుఁ దుదినీ, గదియుసార్ధనవాంశంబు పదల కావ్య
మునకుఁ దొలుతటి పద్యంబు మొగి రచింప, వలయు సత్కవి తక్కినవానియందు.
క. ఉదగయనంబునఁ జెప్పిన, సదమలకావ్యంబు పతికి సంపద లిచ్చున్
బదపడి యామ్యాయనమున, మొదలుకొనినఁ బ్రాణమునకు మోసముఁ దెచ్చున్.

తే. శ్రావణ¹శ్రేష్ఠకార్తికచైత్రమాఘ, మార్గశిర్షికఫాల్గునమాధవముల
నకలశుభకర్తములు సల్పఁ జను నటంచు, జెప్పిరి పరాశరాత్రివసిష్ఠమునులు. 412

తే. నింద్యములు భౌద్రపదమును నెలయు శుచియు, సరవి ఝషచైత్రకర్కటశ్రావణములు
నధికమాసంబుఁ బువ్యంబు నాశ్వయుజము, గార్తికాది నేకాదశఘస్రములును.

క. కావ్యమునకు నారంభము, ²కావ్యుడు సితపక్షమునను గావించిన నా
ధివ్యాధు లడఁగు విభునకు, ద్రవ్యక్షయ మగుసితేతరంబున నైనన్. 414

క. దశమిద్వాదశ్యేకా, దశులను బంచమిని విదియతదియల హిమధా
మశకాంకనుతబృహస్ప, త్యుశనోవారములఁ గావ్య మొనరింపఁ దగున్. 415

తే. ఉభయపక్షములందుఁ ద్రయోదశియును, సప్తమియు దిననాథవాసరము నంత
రాయ మొనరించుఁ గృతినమారంభమునకు, నితరతిథివారములు గూడ వెంచిచూడ.

క. శిలిపులను బూర్వాష్టాంబున, నుపక్రమించిన శుభంబు లొసఁగును గావ్యం
బపరాష్టాంబున సంధ్యల, క్షపలను దొరఁకొనిన సాధ్వసం బొనరించున్. 417

సీ. నందయు భద్రదినంబును జయయు రిక్తయును బూర్ణయు ననఁ గ్రమత నైదు
భంగుల వివసముల్ పదియేను నొప్పారు భూమిబీజాక్షరంబులకు నంద
వనబీజలిపుల కెల్లను భద్ర శిఖిబీజరాజికి జయ వాయుబీజములకు
రిక్త నభోబీజరేఖకుం బూర్ణయు నాదిగాఁ బంచసంఖ్యాస్వరములు

తే. చెందు దిన మొక్కటొక్కటి శిశుకుమార, రాజ్యవృద్ధమృతాభ్యులఁ బ్రమదవిత్త
విజయభయలయదంబులై వీని నెఱుంగ, వలయుఁ గృతిపతినామాదివర్ణమునను.

క. బాలాదిస్వరములకును, గాలము నాటేసినాడికలు చేసి కృతుల్
వాలాయము నందాదుల, మే లగువేళల నుపక్రమింపఁదగుఁ గృతుల్. 419

సీ. వరుస భూజలవహ్ని వాయునధస్తత్త్వములు దంతిగతకాస్త్రభూతశైల
పరిమితఘటికలఁ బగలును రేయును దినమున కినుమాఱు దిరుగుచుండు
సూరేందుభౌమజ్వ వారంబులను ధరాంభోఽగ్నివాతము లాది యగుఁగ్రమమున
గురుశుక్రమందవాసరముల నాకాశతత్త్వంబు మొదలుగాఁ దనరు నైదు

తే. కావ్యములఁ దత్త్వమున నుపక్రమమునేయ, ధన ముదకతత్త్వమున నుఖ మనలతత్త్వ
మున భయంబు మరు తత్త్వమున గదార్తి, గగనతత్త్వంబున మృతంబు గలుగుఁబలికి.

1. శ్రేష్ఠ (సూ). 2. కావ్యుడు=కవి (రా). 3. 'లిఫి' అని పూర్వము ద్రణ
ప్రతులందు సర్వత్ర సూర్పఁబడినది. 'లిపి' అను రూపమే సాధువు. ఆంధులకుఁ బ్రాస
స్థాననిబద్ధ మైన యీ ప్రయోగము ప్రమాణము. (రా).

- సీ. నాడికాత్రయము వినాడికానింశతిమాత్రకాలములఁ గ్రమంబుతోడ
సత్త్వరజస్తమస్సంజ్ఞల వేళలు త్రివిధంబులై పద్మరిపునురేజ్య
దినముల సత్త్వాఖ్యయును భౌమభృగువారముల రజోవేళయు జలజమిత్ర
బుధమందవాసరంబులఁ దమోవేళయు నాదిగా సూర్యోదయముననుండి
- తే. పదియు నెనిమిదిమాటులు ప్రతిదినంబుఁ, దిరుగఁ గావున నివి యెల్లఁ చెలిసి కవులు
ధర్తరాశికి మైత్రి చొప్పుడనివేళఁ, జెప్పదురు కబ్బములు వానిఁ జెలుచుకొఱకు.
- తే. సత్త్వపరిపంథులు కుశీరచాపమీన, కన్యలు రజోభియాతులు 1కార్తివృషభ
మేషతులలు తమోరులు మిథునసింహ, ఘటమ్మగంబులు చుట్టలు కడమలెల్ల. 422
- తే. వైష్ణవత్రయమునను బూర్వత్రయమున, మిత్రభూషాశ్వినుల భాస్కరత్రయమున
ధాతృషట్కూనిశాచరతారకలకు, గావ్యసముపక్రమముఁ జేయఁ గలుగు శుభము.
- తే. వజ్రశూలవ్యతీపాతవైధృతులను, గండపరిఘాతిగండవిష్కంభములను
బదియు మూడవదానను బ్రతుకునాన, సేయువారు శుభంబులుసేయఁబోరు. 424
- క. బవ మొదలగు నాఱింటను, గవి కబ్బ ముపక్రమింప ఘనతరవిభవం
బవు భద్రాదుల నేసిటఁ, దివిరి మొదలుసేయ దొడ్డ తెవులు జనించున్. 425
- తే. వ్యవ్రలత్తలు క్రాంతయోగావయోగ, దుర్దుహార్తములును ద్యాజ్య దోషములును
దృష్టచంద్రోడుబలములు దొరలునపుడు, కృతికి దొరఁకొనునట్టి దుర్తతియ్యఁ గలఁడె.
- తే. తనకు భర్తకు నష్టమద్వాదశారి, జన్తములు గాని శుభఘేటనదనములను
మొదలు సేయఁగఁ దగుఁ గబ్బమునకు గ్రహము,లష్టమృబున లేకుండ నరసి నుకవి.
- తే. పాపు లాఱింట మూఁటను బదునొకొంట, సౌమ్యులు ధరాన్నిగతిదికాజలజగర్భ
మునిగృహంబుల నుండంగ మొదలుకొనినఁ, గబ్బములు గడలేఱు విఘ్నములు లేక.
- క. బుధుఁ డినుఁ గూడనివేళను, బుధదినమున బుధవిలగ్నమున బుధదృష్టిక
బుధహోరను గావ్యములకు, బుధవర్య లుపక్రమింపఁ బూనుదు రెపుడున్. 429

సారస్వతౌషధంబులు

- తే. బ్రాహ్మి బోడతరంబు పిప్పలియు వసయు, శుంఠియు సమంబులుగఁదూఁచి చూరుఁజేసి
ప్రతిదినము రేపకడ సగపాలు తేనె, గలిపి రూకెత్తు దినిన సూక్తులు ఘటించు.
- వ. బ్రాహ్మి యన మండుకబ్రహ్మికి పేరు.

1. లింగాభట్టియమందుగాని శబ్దకల్పద్రుమమందుకాని 'కార్తి' లేదు. శబ్దకల్ప
ద్రుమమందు 'కార్వ్యి' ఉన్నది. ఈమాట గ్రీకుభాష (Scorpion) నుండి వచ్చి
నది. (గి) కార్వ్యము—పృశ్చికలగ్నము. సూ. ని. (రా).

- సీ. కరకకాయలమీఁద గలుగుబబ్బరయును బిప్పలిమూలంబు తిప్పతీగ
బ్రాహ్మియు శుంతియు బావంచివిత్తనమ్ములు నపామార్గమ్ముమొదలివేట్లు
చాయఁబిళంగంబు లాయప్తిమధుకంబు సన్నపిప్పలియు నచ్చపుసముద్ర
పొడవిత్తనంబులు బోడతరంబును వలమాటితుంగముస్తలును వసయు
తే. సమములుగఁ దూఁచి పొడి చేసి సంతతంబు, ప్రొద్దునను లేచి నేతితో ముద్దఁజేసి
కర్నమాత్రంబు భక్షింపఁ గలిగెనేని, గడియ కొక పద్యశతకంబు నుడువుటరుదె.
- సీ. చెంగల్వకోష్ఠును జిటుతపిప్పలియును మంచియోమపుఁబొట్టు మానివసపు
మైపుఁతవసపును మధుకంబు సైంధవలవణంబు చిత్రమూలంబుబరడు
జీలకఱ్ఱయు శుద్ధి చేసిన శుంతియు సమభాగములుగాఁగ సంతరించి
చూర్ణంబు గావించి శుభ్రపటంబుపై రాచి యాక్రిందను రాలినట్టి
తే. పొడుము నూతనఘటములో నిడి ప్రభాత
సమయమునఁ బ్రత్యహంబు నాజ్యమున మెదపి
వేసరక చిన్నమెత్తు సేవించు నరుని
నాలుకను గాపురం బుండు నలువఁచెలువ.

432

కందద్వయరుగ్గవతీకమలవిలసితగర్భక్రాంచపదవృత్తము
ద్వారపతీనాథా సదుదారా, తరుణధవళకరధరసుతనామా
మారమణీధామా సుకుమారా, మరుదధిపతిరిపుమదగిరిశంబా
సారసనేత్రా సత్యవిచారా, శరరుహభవముఖసకలసురేశా
శూరకులా తేజోజితసూరా, సురవరమణినిభసురుచిరదేహా.

433

గర్భప్రథమకందము

ద్వారపతీనాథా సదుదారా తరుణధవళకరధరసుతనామా
మారమణీధామా సుకుమారా మరుదధిపతిరిపుమదగిరిశంబా.

434

ద్వితీయకందము

సారసనేత్రా సత్యవిచారా శరరుహభవముఖసకలసురేశా
శూరకులా తేజోజిత, సూరా సురవరమణినిభసురుచిరదేహా.

435

గర్భరుగ్గవతీవృత్తము

ద్వారపతీనాథా సదుదారా, మారమణీధామా సుకుమారా
సారసనేత్రా సత్యవిచారా, శూరకులా తేజోజితసూరా.

436

గర్భకమలవిలసితవృత్తము

తరుణధవళకరధరనుతనామ, మరుదధిపతిరిపుమదగిరిశంభా

శరదుహభవముఖసకలనురేశా, సురవరమణినిభసురుచిరజేహ.

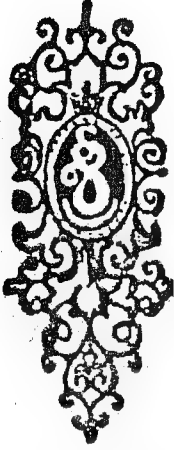
437

ద్యము. ఇది శ్రీమదాపస్తంబసూత్రభారద్వాజగోత్ర కామెపల్లిపురమందిరనంద
నందనచరణారవిందపందనాభిలాషమనీషాప్రాభవ వెంగనార్యతనూభవ విద్యావిశేష
సురాచార్య కాకునూర్యప్పకవివరచితంబైన యంధ్రశబ్దచింతామణి యను వ్యాక
రణకాస్త్రంబునందు మూలసూత్రంబులును వర్ణసంజ్ఞలును వర్ణోత్పత్తిస్థానంబులును
శుద్ధాంధ్రలిపివిలేఖనక్రమంబులును బంచాశద్వర్ణనిర్ణయంబును బ్రాకృతోనాక్షర
పరిగణనయు నంధ్రభాషావర్ణసంఖ్యయుఁ దత్త్వద్వర్ణభేదంబులును గావ్యాదిగ్రాహ్య
వర్ణంబులును నాయకాక్షరకూటంబులును గృత్యాదివర్ణద్వయయోగఫలంబులును
సంయుతాక్షరవిశేషంబును శ్రీకారప్రభావంబును గృతిముఖప్రశస్తంబులును దత్తల్
స్థానప్రయోగనిషిద్ధాక్షరంబులును దోషప్రభావంబును గుణావగుణబాహుళ్యబలం
బును మాతృకార్చనవిధానంబును బ్రబంధోపక్రమ శుభకాలంబులును సారస్వతౌష
ధంబులును గల వర్ణపరిచ్ఛేదం బను ద్వితీయాశ్వాసము.

వ లి ప్రా స ప రి చ్చే ద ము

తృ తీ యా శ్వా స ము

శైలశ్రమరాంబా

ధీశ్రావానీవిదిజ్ఞహితలపిలస

తాక్షీసమతంగడనగ

1 రీశమనాశానివేశ రిపుజననాశా.

1

క. అవధారు శబ్దశాసనుఁ, డవనిఁ గలియఁగమున కాది నా రాజమహేం
ద్రపరంబునఁ జెప్పిన యాంధ్రవచోవ్యాకరణసూత్రతతిఁ దెనిఁగింతున్.

2

క. ఇమ్ముగ వర్ణపరిచ్ఛేదమ్మునఁ జెప్పంగఁబడియెఁ దగ నేకశ్లో
కమ్మున ముఖ్యపళిప్రాసమ్ములు సంక్షేపములుగ సామజవరదా.

3

మూ. సూ:—ఆద్యో వళి ద్వితియో వర్ణః ప్రాసోఽత్రపాదపాదేషు,
స్వస్వచరణేషు పూర్వః ప్రాస స్సర్వేషు చైక ఏవ స్యాత్.

21

వ. ఈశ్లోకం బొక్కటి యొక సూత్రం బయ్యె నది యెల్ల నిందు వివరించెదను.

4

క. చరణచరణమున కాద్య,క్షరములు షళు లయ్యె నవియె క్రమ్మఱఁ దత్త
చరణములలోనఁ జెప్పిన, యిరవులఁ బొందింప వలయు నెల్లకృతులలోన్.

5

తే. విరతి, విక్రాంతి, విక్రామ, విశ్రమములు, క్రాంతి, విరమణ, విరమ, విరామ, యతులు
ననఁగ నివి తొమ్మిదియు వళి కాఖ్య లయ్యె, భవ్యసత్తుఫలాయామ్యభాగగేహ.

6

క .భీమన పది చెప్పె ననం,తామాత్యుడు చేసె వెనుక యతు లిరువది నా
ల్గమిఁదఁ గొందఱు కవి, గ్రామణు లిరువదియు నేడు గావించి రొగిన్.

7

ఆ. పూర్వకవుల లక్ష్యములు గూర్చి సత్కవి, జనము లవు నటంచు సమ్మతంపఁ
విశ్రమంబు లేను విరచింతు నాలుగు, పదులమిఁద నొకటి విదితముగను.

8

యతిభేదములు

క. స్వరయతులు వ్యంజనాక్షర, విరతు లుధయవళులు ప్రాసవిక్రాంతులు నాఁ
బరికింప నాలుదెఱఁగుల, విరమణములు వఱలుచుండు విహగతురంగా.

9

1. “రీశమదాశా” (పాఠాంతరము).

అందు స్వరవళు లెట్టి వనిన:—

స్వరవళులు

తే. రసను స్వరమైత్రి వళులు స్వరప్రధాన
వళులు లు ప్తవిసర్గకస్వరవళులును
ఋవళి ఋత్వసంబంధంబు ఋత్వసామ్య
వృద్ధు లన స్వరవళు లేడువిధము లయ్యె. 10

1. స్వరమైత్రి వళులు

తే. ఆద్యయమునకు వక్రతమద్వయంబు, నిద్యయమునకు ఋయంగంబు నెద్యయంబు
సుద్యయమునకు సంత్యవక్రద్వయంబు, జెల్లు స్వరమైత్రి వళు లన శేషశయన.
అకారయతులు

ఆ. *అబ్జపత్రనేత్ర ఆర్తావనచరిత్ర, ఆతతాయిజైత్ర ఐంద్రమిత్ర
ఐందవప్రగోత్ర ఔర్వశేయస్తోత్ర, యనుచుఁ జెప్ప నొప్ప యతులు కృష్ణ. 12
ఇత్వవళులు

ఆ. ఇందువంశసోమ ఈశ్వరీనుతనామ, ఈడితాంగధామ ఋషభభీమ
ఋక్షజాభిరామ ఎటు లైన మాభామ, ఎడఁ గటాక్ష ముంచి ఏలు మనఁగ. 13
ఉద్విరామము

ఆ. ఉరగరాజశాయి ఉర్ధ్వవిష్టపదాయి, ఉర్జితోదుకీర్తి ఒడలి కార్తి
ఒదవ కుండఁ బ్రోచి ఓలి దాసునిఁ గాచి, చేరి కనకకళిఁ జీరి తనఁగ. 14

2. స్వరప్రధానవళులు

క. తెలిసి వదాంతగతాక్షర, ములతోఁ బైశబ్దములకు మొదలఁ గలుగున
చ్చులు గూర్చినసంధుల క,వ్వల స్వరములే నిలుచు నుభయవళులను దక్కన్. 15

తే. ఆతులగుణధామ భానువంశాబ్ధిసోమ, ఇనతనూభవమిత్ర లంకేశజైత్ర
ఉరుగుణకలాప శకలీకృతోగ్రచాప, నాఁగ నిట్లు స్వరప్రధానవళు బొప్ప. 16

3. లు ప్తవిసర్గస్వరవళులు

తే. దైవభాష నదంతసాంతములమీఁద, నత్తు మొదలను గలశబ్ద మతుకువేళ
నమరు నోత్వంబునకుఁ జెల్లు న (అ) యహలిపులు, జగతి లు ప్తవిసర్గక స్వరవళు లన.

తే. అంబుదశ్యామ తవ కింకరోఽహ మనఁగ, యామినీచరగర్వతమోఽర్క యనఁగ
హరిసుతుండును నీవు నన్యోన్యమిత్రు, లయి ప్రవర్తింతు రనఁగ లక్ష్యంబు లయ్యె.

* 12, 13, 14 పద్యములందు స్వర యతిమైత్రి స్పష్టముగాఁ దెలియుటకై
విసంధిగాఁ జూపఁబడినది. (రా)

మరున్నందనశతకమునందు:—

శా. కోపాటోపము కుప్పిగంతులు నిజాకుంఠీభవచ్ఛేర్యరే
 ఖాపాండిత్య మయారె నీకును నమస్కారంబు లంకాపురీ
 పాపగ్రంథికులాంగనాకుచతటీ¹ పైతాపటగ్రాహబా
 హాపాటచ్చర రామదాస తప దాస్తోఽహ మ్మరున్నందనా.

19

సుభద్రాపరిణయమునందు:—

శా. తా నైరింప కపర్ణ యుండంగ భవద్గర్భంబునం దాల్చి తే
 జ్జోఽసహ్యుక్ శరజన్తుఁ గాంచి యల నీహారక్షమాభృత్కుమా
 రీసావత్సయము గన్న మోహపుఁబురంధీ² రత్నము న్నివ కా
 దే సర్వజ్ఞున కేల నిన్నుఁ దలపై నెక్కించుకో జాహ్నువీ.

(1-114) 20

ఉద్యోగపర్వమునందు:—

ఉ. దైన్యము దక్కి దూత యుచితంబుగఁ బొందునృపాలుపాలు రా
 జన్యవరుండు ధర్మజుండు సమ్మతి వేఁడెడు నన్న లోక సా
 మాన్యవిధిం దగంగ గరిమంబున నిచ్చినఁ బుచ్చికొంద మ
 న్ద్యోన్యవిరుద్ధభాషణములాడినఁ దత్ఫల మాతఁ డందెడిన్.

(1-32) 21

4. ఋవళి

క. ఇత్వైత్వంబులఁదొలఁగక, ఋత్వంబును ఋవళి యనఁగ రేఫముతో మి
 త్తత్వంబు నెఱపు నెట్టి మ, హత్త్వమొ యట్లనగుఁ గాదులం దున్నపుడున్. 22

క. రతివల్లభజనక వినిర్జితకనకవిలోచనాఖ్య ⁴ఋగ్యజుషాది

శ్రుతిచయగోచర వాహీ, కృతభేదరకులలమ రిపుజనభీమా.

23

సభాపర్వమునందు:—

సీ. పా. ఋత్విజుం డని విచారించి పూజించితే, ద్వైపాయనుం డుండ ధర్మయుక్తి.
 (2-11) 24

విజయవిలాసమునందు:—

ఉ. ఆణిమెఱుంగుముతైపుటోయారపుముగ్గులు రత్నదీపికా
 శ్రేణులు ధూపవాసనలు హృద్యనిరంతరవాద్యఘోషము
 ల్రాణఁ బొసంగఁ బోలు మిగులం గనువిం దొనరించు నిత్యక
 ర్యాణముఁ బచ్చతోరణమునై జను లందఱు నల్లసిల్లఁగాన్.

(1-35) 25

1. పై తాపతద్ద్రాహ (గి). 2. రత్నమాదీవ (వా). 3. గలయక (పూ. ము.)
 (నూ). బెరయక (వా). 4. ఋగ్యజుషాది (పూ. ము.) పైసవరణ (రా). ఋక్ష్
 యజుశ్చ ఋగ్యజుషమ్. అచతురాదినిపాతరూపములలో నిది గ్రహింపబడినది.

5. ఋత్వసంబంధవశాలు

తే. సారిదిఁ గాదులఁ గల¹వట్టసుడుల కెల్ల, ఋత్వమిత్రంబు లగునచ్చు లెనయనైదుఁ జెల్లు హయలును స్వరమైత్రిఁజేందునపుడు, వెలయునివి ఋత్వసంబంధవశాలనంగ.

ఆ. ఇనతనూభవుండు ప్రపదశ్వసుతు నేనె, ఋభునదీసుతుండు కృష్ణు నేనె నేమి చెప్ప నపుడు ద్రృఢశక్తి శల్యుండు, హీనబలునిఁ జేసె వృష్ణికులుని. 27

జై మినీభారతమునందు:—

సీ. గీ. తండ్రితరమునఁ బెనిమిటితరమునందు, వీసమంతయుఁ బుణ్యంబుఁ జేసి యెఱుంగ వార్ధకంబున నిం కేల పట్టితొడుగు, కృష్ణు దర్శింప కున్న నాకేమి చిక్కు. 28

మనుచరిత్రమునందు:— (2-109)

సీ. తీర్థసంవాసు లేతెంచి నా రని విన్న నెదురుగా నేఁగు దవ్వెంత యైన నేఁగి తత్పదముల²కెఱుగి యింటికెఁ దెచ్చుఁ దెచ్చి సదృశి నాతిధ్య మిచ్చు నిచ్చి యిష్టాన్నసంతృప్తులఁగాఁ జేయుఁ జేసి కూర్చున్నచోఁ జేర వచ్చు వచ్చి యిద్దరఁ గల్గు వనధిపర్యతసరి తీర్థమాహాత్మ్యము లెలియ నడుగు. (1-57) 29

నరసింహపురాణమున:—

సీ. పా. ఏదేవులీల లై యెసఁగు జగంబులు స్పృష్టిరక్షాసమాప్తేక్షఁ బరఁగు. (2-30) 30

ఆము క్తమాల్యదయందు:—

చ. హితులు భిషగ్గ్రహజ్ఞబుధబృందకపీంద్రపురోహితుల్ హితా హితులు ధనార్జనాదినృపకృత్యనియుక్తులు వెండి కేవలా హితులు దశాదశార్పితసమృద్ధరమాచర విశేషు లాట నా హితమును నట్ల కాఁ జతురప్రత్తిఁ జరించుట నీతి తేనికన్. (4-273) 31

సుభద్రాపరిణయమునందు:—

తే. చెఱుకువిలుకానిబారికి వెఱచి నీదు, మఱుంగుఁ జొచ్చితిఁ జేపట్టి మనుపు నన్నుఁ బ్రాణదానంబుకన్నను వ్రతము గలదె, యెఱుంగవే ధర్మపరుడవు నృపకుమార. (1-158)

ఎడవల్లి పర్వతన్న చాటుధార:—

మ. రణరంగంబున నీ శితాసి యరినోరం బూరి గైకొన్నఁ దా నణుమాత్రంబును వానిపైని దెగ దాహి చిత్ర మూహింపఁగాఁ ద్రృణమే కావలె దారికట్టు మొనక ట్టిద్రారుణీమండలిన్ బ్రణుతప్రాభవ కందనోలిపురగోపాలా త్నమావల్లభా. 33

1. వట్టసుడులు (పూ. ము.) 2. కెరఁగి (పూ. ము.) అప్పకవిమతమున నిందు శకటరేఫముండవలెను. (రా) 3. శేచ్చు. (పాఠాంతరము.)

6. ఋత్వసామ్యవళులు

తే. వట్టువలు చెంది తమలోన వ్యంజనంబు, లన్నియునుగూడు ఋత్వసామ్యవళులనఁగ
 పృష్టివంశాబ్ధిసోముడై పృథివి బుట్టిమృతునిఁ గావించె గంసునిఁ గృష్ణుడనఁగ.
 విష్ణుచి త్రియమునందు:—

సీ. గీ. *తిరుగుదు రయారె సురపురి సురల మఱిగి, బహుళహలహలభరితకల్పరిగనగర
 సగరపురపరివృథజవనయవన, ప్రతన భవదసి ననిఁ దెగి కృష్ణరాయ. (1-41)
 అందే:—

మ. గృహసమ్మార్జనమో జలాహరణమో శృంగార ¹పల్యంకికా
 వహనంబో వనమాలికాకరణమో వాల్లభ్య ²లభ్యధ్వజ
 గ్రహణంబో వ్యజనాతపత్రధృతియో ద్రాగ్దీపికారోపమో
 నృహరీ వాదము లేల లేరె యితరుల్ సీలీలకుం బాత్రముల్. (2-91) 36

7. వృద్ధివళులు

క. తలకట్టులపై సంస్కృతములఁ గదియుపదాదివక్రములకు వరుసతో
 నెలకొనువక్రతమంబుల, కిల నుభయముఁ జెల్లుచుండు వృద్ధివళు లనన్. 37
 తే. ఇభభయవిదార సర్వలోకైకవీర, అజలభువనప్రశస్త జితైణహస్త
 ఉదధిజాశ్రితవక్ష భక్తాఘరక్ష, హతపరాసీక నందప్రజౌక యనఁగ. 38

వీత్వమునకు విష్ణుచి త్రియమునందు:—

మ. గురుగుం జెంచలి తుమ్మి లేదగిరిసాకుం దింత్రిణీపల్లవో
 త్కరముం గూడఁ బొరంటి నూనియలతోఁ గట్టావికుట్టారికో
 గిరము ³తైక్కి తమిం ⁴బసు ల్పాలము వోగ్రేపుల్ మెయి న్నాక మే
 కైరువుంగుంపటిమంచ మెక్కిరి ప్రభుత్వైకాపి రెడ్డజ్జడిన్. (4-134) 39

విత్వమునకు విరాటపర్వమునందు:—

ఉ. ఆ కమలాక్షీరూపమహిమాతిశయంబు మనోహరంబు భో
 గైకపరాయణు ల్పురుషు లంగజాఁ డప్రతిమానచేష్టిత
 స్వీకృతలోకుఁ డట్లగుటఁ జేటు పురంబునవారి కెమ్మెయిన్
 గా కెటు లుండు నిట్టియవగాఢపుఁ బొత్తు మనంగ వచ్చునే. (3-32) 40

* తిరుగు హరిపుర సురతరు సురల మరగి (అచ్చు)

1. పర్యంకికా (మ.) 2. తార్క్ష్యధ్వజ (మ.) 3. మేసి (వా.) 4. కొమ (వా.).

ఓకారమునకు భాస్కరరామాయణమునందు:—

శా. నీ కంఠార్పితకాలపాశము శిరోనిర్ఘాతపాతంబు లం
కైకస్సంచయకాళరాత్రి గళబద్ధోదగ్రకాలాహి క
న్యాకారాగతమృత్యు వీ జనకకన్య న్వేగ నొప్పించి నా
1 కైకత్రాణుని రామునిం గనుము నీ క్షీబుద్ధి గా తుండినన్. (సుం. ప. 448) 41

ఓకారమున కయ్యల²రాజు రామభద్రుని చాటుధార:—

క. రాజమనోజా విద్యా, భోజా దీనార్థికల్పభూజా రిపుసం
జ్ఞాజా వైభవవిజితబి, డౌజా రవిలేజ గుత్తియప్పలరాజా. 42
ఇవి యేడును స్వరయతిభేదంబులు.

వ్యంజనాక్షరవిరతులు

సీ. క్రమమునఁ బ్రాణి వర్గజ బిందు తద్భవవ్యాజ విశేషసమాహ్వయములు
మహి ననుస్వారసంబంధానునాసికాక్షర మువిభక్తి ముకారయతులు
మొగి మవర్ణవిరామములు ఋజు ప్రత్యేక భిన్నైకతరము లభేదవిరతు
లోలి నభేదవర్గోష్ఠవిక్రాంతులు సరస సంయుక్తవిక్రామములును
తే. గరిమ నంతోష్ఠ్యసంధి వికల్పసంధి, విరమములు నాఁగ వ్యంజనాక్షరవిరతులు
నిఖిలసుకవిప్రయోగము ల్నెమకి చూడ, నేకవింశతిభేదంబు లెఱుంగ వలయు. 43

8. ప్రాణివిరామములు

తే. ప్రాణిములు నాఁగ స్వరసమాహ్వయము లయ్యె
నవి కలిమిఁజేసి హల్లులు ప్రాణులయ్యె
బొల్లుహల్లుల నచ్చులు పొందకునికి
ప్రాణు లని చల్కుఁగూడదు వాని నెందు. 44
తే. వ్యంజనంబులు స్వరమైత్రివలనఁ దమకుఁ, దాము ప్రాణివిరామాభిధానములను
జెంది మూఁడు తెఱంగులై చెల్లుచుండు, వాని నెఱుంగక కృతి నేయ వలను గాదు.
క. చెలులు తలకట్లు నా చూఁ, పులు నైత్వోత్పములు మిత్రములు గుడిగవయు³
3 గుడిగవయు నేత్వయుగమును జేలువగు చుట్టములు ద్వివిధశృంగౌత్వమృత్. 46

1. ఈపద్యము ఓకారమునకు లక్ష్యముగా నొసఁగఁబడినది. ఇందు నాలపపాద
మున వికారమునకును లక్ష్యము గలదు (రా). 2. విటరాజు రామభద్రుని (వా); బు
రామభద్రుని (ప). 3. సుడి (ప); సులి (వా). (సూ) లడలప్రాసము అప్పకవికి సప్త
తమే. (ఆ. 3-366.) (రా).

సీ. కలకాభిగంభీరకాంచనాచలధీర కాళియోరగవైరి కైటభారి

కైలాసపతిమిత్ర కాళికస్తుతిపాత్ర కిల్బిషాద్రిసురేంద్రకీర్తిసాంద్ర

కీలాలరుహనాభ కృష్ణజీమూతాభ కృతవర్తతో నేగి కైలకు లాగి

కైరలి చైద్యుడు సూడఁ గేకయు ల్గానియాడఁ గుండినేకునిపట్టి గూడ ముట్టి

తే. కూర్చి వలకేల సింగంపుఁగొదమలీలఁ, గొని శతాంగంబుపై నుంచి క్షోరై మించి
ద్వారకకు వచ్చు నీవైభవంబు బొగడ, శక్యమే యనఁ గాకు లక్ష్యంబు లయ్యె.

! వర్ణజయతులు

ఆ. శబ్దసూత్రములను జగతి నేకస్థాన, సంభవంబు లగుచు సంధివేళఁ

గల సవర్ణసంజ్ఞఁ దలపోసి యతులకుఁ, గూర్చవచ్చు మఱియుఁ గొన్నికృతుల. 48

క. తమకమ యనునాసికవర్ణములు విడిచి వెనుకలిపులు నాల్గును దమలో

దమకు 1నర లేక నిలిచిన, నమరాహితదమన వర్ణయతు లనఁ బరఁగున్. 49

ఆ. కంధిమధ్యగేహ ఖండితారిసమూహ, ఖంజనాభదేహ గ్రానమోహ

గరుడపక్షివాహ ఘనవాహజన్నేహ, భర్గవినుత యనిన వర్ణయతులు. 50

ప. తక్కిన నాలుగు వర్ణములకున్న ఈలాగుననే తెలుసుకొనేది. 51

10. బిందుయతులు

క. పనిఁ బూని నిలుచుఁ దమతమ, యనునాసికములకు బిందుయతులను వెనుక

గనుపట్టు నాల్గులిపులును, బెనునున్నలు డాసి తమకుఁ బిఱుఁడఁ గదియుచోన్. 52

తే. జ్ఞానవేద్యాయ తప్తకాంచనవిభూష, జ్ఞాయ మేచకవర్ణకంతప్రియాయ

నగధరాయ నమోస్తు సౌందర్యవిజిత, మనసిజాతాయ గోపడింభాయ యనఁగ.

11. తద్భవవ్యాజవిశ్రమములు

సీ. విజ్ఞానమునకు భావింప విన్నాణంబు విజ్ఞాపనమునకు విన్నపంబు

సంజ్ఞకు సన్న యజ్ఞమునకు జన్నంబు నాజ్ఞప్తి కానతి యాజ్ఞ కాన

యని యిట్లు సంస్కృత²వ్యాహరమధ్యాపసానంబుల ద్వితీయసరళమునకు

నడుగునఁ గల తాలుజానునాసికములు తద్భవంబున ద్రుతత్వంబు గాంచి

తే. వెలయుటను దద్భవవ్యాజవిశ్రమమున, జరిగి నణలకు రెంటికి జ్ఞా తనర్చు

జ్ఞానచేతొంబుజాతశోణకర యనఁగ, జ్ఞాతివిద్వేషిన్యపనాశనకర యనఁగ. 54

గణితమునందుఁ బావులూరి మల్లన్న:—

ఉ. శ్రీనిధి యైన శివ్వనను జిమ్మననుక మఱి సూర్యదేవునిక

ధీనిధిఁ బోలనార్యులను జేజమునక రచితుల్యు లైన యా

సూ.సుల నల్వరం బడనె సూరిజనస్తుతసత్యభారతీ
జ్ఞానులఁ బద్మగర్భవదనంబులు నాలుగుఁ బోలె వారిలోన్.

55

12. విశేషవర్ణలు

తే. ప్రాధకవులు కొందఱు జ్ఞాకారంబునకును, బ్రథమవర్గంబుతోలియక్కరములునాల్గు
నిడుదురు ప్రబంధముల నొక్కయెడ విశేషవర్ణలనుచు సో. యాజులువాడుకతన.

శాంతిపర్వమునందు:—

క. జ్ఞానము కేవలకృప న, జ్ఞానికి నుపదేశవిధిఁ ¹బ్రక్తాశము సేయం

గా నది నకలధరిత్రీ, దానంబునకంటె నధికతరఫలద మగున్. (4-255) 57

13. అనుస్వారసంబంధయతులు

ఆ. ఆదిపూర్ణయుతము లై టతవర్గాక్షరములు తుదను గలుగు వ్రాలు దక్కఁ
బొసఁగు నొకటి కొకటి భువి ననుస్వారసంబంధయతులు నాఁ బ్రబంధములను 58

మనుచరిత్రమునందు:—

కా. శీలంబుం గులము నృమంబు దమముం జెల్వంబు లేఁబ్రాయముం

బోలం జూచి యితండు పాత్రుఁ డని యే భూపాలుఁ డీవచ్చినన్

సాలగ్రామము మున్నగాఁ గొనఁడు మాన్యక్షేత్రము లెప్పొక్కచం

ద్రాలం బండు నొకప్పుడుం దఱుంగఁ దింటుం బాడియుం బుటయున్. (1-55) 59

రావిపాటి తిప్పరాజు చాటుధార:—

మ. సరిచేసె రిపు డేల భాస్కరులు భాషానాథ!, పుత్రా! వసుం

ధర నం దొక్కఁడు మంత్రియయ్యె, ²విరుకొండ న్రామయామాత్యభా

స్కరుఁడో?, యా, నయితే సహస్రకరకాఖి లే, వదే యున్నవే

తిరమై దానము సేయుచో రిపుల హేతి నేర్పియుచో వ్రయుచో. 60

ఆముక్తమాల్యదయందు:—

మ. దపరిధూమంపుఁదమంబులోఁ దమరసద్రవ్యంబు పంకేజబాం

ధవభానుప్రతతుత్ హరింపఁ ⁴గుయి వెంట నెట్లభూనోర్మరుకూ

పవితానంబులఁ జూడఁజూడఁ బుడమిం బాటిల్లి పై విప్పు లై

యవసం బంచుల నాడఁగా నెగనె వాత్యాళి న్రజశ్చక్రముల్. (2-49) 61

I. ప్రజనితము (మద్రితభారతపాఠము). 2. వినికొండ (వా). 3. ధూమంబు
తమంబు (వా). 4. కుయివెట్టన్ (సూ). 5. బనఁ జూడఁజూడ - శ్రీ వావిళ్ల రామ
స్వామికాశ్రమి గారి వ్యాఖ్య.

14. అనునాసికాక్షరయతులు

తే. ఆలద్రుతంబునకును మధ్యమానునాసి, కమునకును జెల్లు ననునాసికయతు లనఁగ
డాపలను బూర్ణములు గల్గుటతడధలును, తధదధలును గ్రమంబున దానవారి. 62
క. మనుసంతతిమండన భం, దననిర్జితకార్తవీర్యనరనాయకఖం
దన పక్తిస్యందననం, దన చందన¹శక్రవారణలసత్కిరీ. 63

కిష్కింధాకాండమునందు:—

క. బలవంతుడైన వాలికిఁ, దలఁకుచుఁ గిష్కింధ వెడలి త్వరలో నలుది
క్కులకుం బాఱి మహిమం, దలమెల్లను జూచినాడ నాడు నరేంద్రా. (ప-614)

రాజశేఖరచరిత్రమునందు:—

మ. కలమాన్నంబు ఘృతంబుఁ బాయసము శాకప్రాతముల్ పిండివం
టలు బాల్తేనియ జున్ను వెన్న యిడి యానా లుక్కెర ల్చుక్కెరల్
ఫలము ల్పానకము ప్రసాయనము లంబ భూరుచిం ద్భూరుగా
యలు బజ్జు ల్దిగిసిండ్లండ్లములు నం దావిర్భవించె న్వెసన్. (2-27) 65

పరమయోగివిలాసమునందు:—

సీ. పా. సిగమచోరకుని ఖండించినయలఁతయో యబ్ధిలో గిరి మోచినట్టియలఁతో.
(2-104)

చిత్రభారతమునందు:—

తే. నకులసహదేవులార! భండనపటిష్ఠులార! సౌందర్యలక్ష్మీకుమారులార!
పోయితిరె మీరు నేడు నాపొందు విడిచి, యనుచు విలపించు నలుదిక్కులాలకించు.
(8-94)

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమునందు:—

సీ. పా. పల్లవారుణజటాపటలభారమతోడ నవ్యపలాశదండంబుతోడ. (1-8) 68

15. మువిభక్తియతులు

తే. పున్నపుంసకతత్సమంబులకడపలఁ, దత్సమానాంధ్రదేశ్యశబ్దములతుదలఁ
గదసినమకారశృంగముల్ కావ్యములను, బొసఁగుము విభక్తియతులనఁబుభుభులకు.

తే. పుష్కరము సూక్ష్మమధ్యమముగ నొనరె, పుల్లపంకేరుహము వక్రముగ నొనరె
బొండుమల్లెలు దరహాసముగ నొనరె, భోజనృపనందనకు నిక్కముగ నజాండు. 70

ఆదిపర్వమునందు:—

క. ఎట్టివిశేషకులంబునఁ, బుట్టిన సదసద్వివేకములు గలిగినఁ దాఁ
గట్టిన కర్తవ్యంబులు, నెట్టిన భోగింపుకుండ నేర్తురె ఘనుభాల్. (5, 58) 71

16. ముకారయతులు

క. హెచ్చరికను బుభుబుభులకు, నచ్చపుమాకొమ్ములే మహాకవు లాదిన్
మెచ్చులుగ నిలిపి రచ్చట, నచ్చటను ముకారయతు లటంచును గృతులన్. 72
1వసంతవిలాసమునందు:—

క. అత్తటి విట²నాగరతులు, చిత్తమున వసంతకేళి చిగురొత్తంగా
మొత్తములు గట్టి తెచ్చిరి, ముత్తెపురుగుల్లరులతోడిబుట్టుటకొమ్ముల్. 73
శ్రీరంగమాహాత్మ్యమునందు:—

చ. పరిచరుఁ గాఁగ నేలె నిరపాయచరి త్రునిఁ బాపకానన
స్ఫురదుదపీతిహో త్రుని సముజ్జ్వలమేరుసమానగా త్రునిన్
బరమపతి త్రునిన్ మునిసుపర్వపరస్తుతిపా త్రుని స్తనో
హరఫలశేముషీకబళితాంబుజమి త్రుని వాయుపు త్రునిన్. 74
హరిశ్చంద్ర కథయందు:—

ద్విపద. ముందు మీ రెఱిగిన భూతలాధీశు,లందు రాజ్యంబుఁ బోనాడి క్రమ్మఱును.

17. మవరవిరామములు

సీ. మృతతడై త్యసంయమిమనోబ్బాదిత్య, మహితమేఘాధ సంరక్షి తేభ
మాయాప్రవ ర్తి సలల్లనిర్మలకీర్తి,మణిహార సురవశంప్రదవిహార
మందరధైర్య వంశనినాదచాతుర్య, మాభూప యువతిపుంప్రండరూప
మంజులస్వాంత కంస్తధరాపరకృతాంత, స్తరహారారాధ్య సింహానిభమధ్య
తే. యనుచుఁ జరమానునాసికంబునకు నిట్లు, గ్రాలుఁ గృతుల మవర్ణ విరామము లన
దండిసున్నలు దాపల నుండెనేని, పెలుచ నంతస్థములు నూవ్వుములును గృష్ణ. 76

భీమనచాటుధార:—

చ. గరళపుముద్ద లోహ మవగాఢమహాశనితోట్లు సమైటల్
హరునయనాగ్ని కొల్చి యురగాధిపుకొరలు పట్టుకార్లు ది
క్కురటిశిరంబు దాయి లయకాలుఁడు కమ్మరి వైరివీరసం
హరణిగుణాభిరాముఁ డగు⁴మైలముభీమనఖిద్దసృష్టికిన్. 77

అనంతనిఘంధమునందు:—

తే. యరలవలు శవసహలును నాదిబిందు, యుశములై మకారవిరామయుక్తిఁ దనరు
మారుతాత్మజుఁ డరిదిసంయమి యనంగ, మదనజనకుఁడు దనుజసంహారఁ దనఁగ.
(1.117)

1. ఈ గ్రంథము నాచనసోమనకృతము. నేఁ డలభ్యము (రా). 2. నాగరి కులు (నూ). 3. రజాభిరాముఁడగు (వా). 4. మైలముభీమని (పాతాంతరము.)

18. ఋజుయతులు

లే. మొదలియంతస్థవర్ణంబు తుడిసి బొదలు, నూవ్వు మును ఋజుసంజ్ఞ చే నొకటికొకటి
యతు లగు నపారశూరసంహార యనంగ, హరముఖార్చితపాదతోయజ యనంగ.

19. ప్రత్యేకయతులు

లే. ఉత్తరపదాద్యలిపి లోప¹ మొదవుచుండు, తఱిని బ్రత్యేకయతినాఁగఁ దనరుచుండు
నరయ శార్ఙ్గంబు హరిచేతియదియు² నాక, దివ్యచాపంబు శూలిచేతిదియనంగ. 80

20. భిన్నయతులు

లే. గుడుసుపైఁ గ్రియనడుమ నాగుడుసు వచ్చి
భిన్నయతి యగు రానిచోఁ బెరియతి యగు
నెదను లచ్చిని హరి ధరియించె ననంగ
రిపుల నెల్లను బోర హరించె ననంగ.

81

విజయవిలాసమునందు:—

ఉ. చిత్తజాఁ డల్లి తూపు మొనఁ జేసినఁ జేయఁగ నిమ్ము పై ధ్వజం
బెత్తిన నెత్తనిమ్ము వచ్చియించెదఁ గల్గినమాట గట్టిగా
నత్తరళాయ లేక్షణకటాక్షవిలాసరసప్రవాహముల్
కుత్తుకబంటి తామరలకుం దలమున్నులు గండుమీలకున్.

(3-15) 82

అందే:—

*ఉ. చెట్టతనంబున³ జనకుజీవన మంతయు వెల్లి వుచ్చి తోఁ
బుట్టినయా పెయిల్వీటిచి పుట్టినబిడ్డనికిం బగైన నీ
యిట్టినిశాటకృత్యమున కెవ్వఁడు రోయక నమ్మతించు నీ
పెట్టిప్రదోషవేశ జనియించినవాడవో గాక చంద్రమా.

83

పెరియతి

ఆగమము రానందులకు శ్రీరంగనూహాత్మ్యమునందు:—

ఉ. గంధపుగొండ నెత్తములఁ గందువ మేలిమివీర్యముండల
గైందలిరాకుపాచ్చున నుఖించి నితాంతరత్రిశమంబునుం
జేందిన⁴చెంచుగు బృశలచెక్కులఁ జిమ్ము జవాదివాసనల్.
విందులు పేయుచు నైలఁగు వేకువఁ గోమలగంధవాహముల్.

84

1. మొదవకుండు (గి). 2. నాఁగ (గి). 3. చెఱిచి (వా). 4. చంచు (ప).

* ఈ పద్యము విజయవిలాసములోఁ గానరాదు; ఎందలిదో? (రా).

21. ఏకతరయతులు

తే. మహిని రేఫాక్షరంబును మఱి శతాంగ
నామకఱ్ఱకారమును సవర్ణంబు లయ్యుఁ
గావ్యములయందు నొకటి కొక్కటి గలయక
దమకుఁ 1దామయె యగు నేకతరయతు లన. 85

ఆ. రార బాలకృష్ణ రచ్చలగమిఁ గూడి, త్రాఁగ యనుచు నిన్ను అవ్వఁబెట్టు
వాండ్రయిండ్ల కేఁగి వా దేల చెచ్చెద, పనిన నేకతరములై పొసంగు. 86

22. అభేదవిరతులు

తే. వేదముఖమున 'వలయో రభేద' యనుట, వలన పబ లొక్కటొక్కటి నిలుచు విరతి
కవని లడలకు లళలకు నట్లు కలిమి, జేసి తమలోన నివియును జెల్లుచుండు. 87

ఆ. ప్రసుమతీకళత్ర బ్రకజైత్ర గానక, లాలనత్కలాప²ద్రంభ గోప
లలితదేహ పింగళపురదక్షిణ గేహ, యన నభేదవిరతు లప్రమేయ. 88

ఆదిపర్వమునందు:—

చ. సుతజలపూరితంబులగు నూతులు నూటిటికంటె సూన్యత
వ్రత యొక బావి మేలు మఱి బ్రావులు నూటిటికంటె నొక్కన
త్కృతు పది మేలు తత్కృతుశతంబునకంటె సుతుండు మేలు త
త్సుతశతకంబుకంటె నొక సూన్యతవాక్యము మేలు చూడఁగన్. (4-94) 89

ఆరణ్యపర్వమునందు:—

చ. ప్రతిబలదర్పభంజనుఁడు పార్థుఁడు దారుణబాణవర్ష ము
న్నతి నతిధీరుఁ డై కురిసినం బరముండు మహాంబువృష్టి ప
ర్వతము ³గ్రహించునట్లు తనబ్రాహ్మల వాని గ్రహించి పోర న
క్షతతనుఁ డయ్యె వాని నతిగర్వితుఁ బార్థుఁడు చూచి యాత్మలోన్. (1-311)

భీమనచాటుధార:—

చ. *బిసరుహగర్భ⁴వ్రాతయును విష్ణునిచక్రము వజ్రివజ్రమున్
దెసలను రామబాణము యుధిష్ఠిరుఁగోపముఁ గాలుదండమున్

1. తామే యను నర్థమున 'తామయగు' అనవలె- 'తామయెయగు' అనుట సరి
గాదు. 'తామయైతగు' అని సవరింపనగు నేమో (రా). 2. డంబ (పూ.ము). 3. గ్రహించు
(పూ.ము). 'బలవంతుఁడు దాని' ముద్రితభార. 4. శాపమును (వా); పాశమును (ప).

*పాఠాంతరము

చ. బిసరుహగర్భవ్రాతయును విష్ణునిచక్రము వజ్రివజ్రమున్
దశరథసూనుబాణమును ధర్మజుఁగోపము మానిశాపమున్

మనకపుఁబాముకాటును గుమారునిశక్తియు మానిరోషమున్
బసవనిరౌతుకూలమును బండితవాక్యము రిత్త వోవునే.

91

1. చమత్కారమంజరియందు:—

ఉ. బంగరుదుప్పటంబు వలెవాటుగ నొప్ప హస్తస్థాబ్జుడై
రింగున నారిఁ గోల నమరించి తటాలునఁ ద్రుంచె నా ధను
శృంగుఁడు గోపయావతభుజంగుఁడు మోచితసంగుఁడుం గృపా
పాంగుఁడు దృఢదర్పబలభంజనయంత్రము మత్స్యయంత్రమున్.

92

తే. పెద్దలాకును దనకు నభేద మగుట, బలకు నభేద మట్లన కలుగుకతన
క్షీణిని మూడవ సరళంబు యతులఁ బ్రాస, మాలను లఘులఘులకారములకు నిలుచు.

అనంతుని ఛందమునందు డ ళ లకు:—

క. కాకుస్వరయతి యగు నితఁడే కదలక జలధిఁ బవ్వళించె ననఁగఁ బ్ర
క్షాకలితదీర్ఘమున నితఁడే కవ్వడిరథము గడిపె నిమ్ముల ననఁగన్. (1-95) 94

లళలకు నాదిపర్వమునందు:—

చ. అలసత నోరఁగాఁ దరుణి యమ్మునిపుంగవుఁడై నున్న యా
మిళితసుగంధబంధురసమీరవశంబునఁ దూలి బాలపై
వలు వెడల నృపయల్పడియె వల్లకుచంబులుఁ గక్షయుగ్మమున్
లలితకృశోదరంబుఁ దరళత్రివళీయతరోమరాజియున్.

(4-12) 95

నిర్వచనోత్తరరామాయణమునందు:—

కా. చేసేతం బృథివీకు లందుకొనఁ గాశీపుణ్యతోయంబునన్
జేసె న్నజ్జనముం గుటంబున హరించెన్ బల్లవోర్వీకును
ల్లాసం బైతగ ఫాలలోచనములీలం గట్టె గావేరి వే
ల్రాసాధ్యాళిలదిజ్ఞుఖుండు కరికాశ్మవిభుం డల్పుడే.

(1-26) 96

పారిజాతాపహరణమునందు:—

మ. అలిగీలాలక నీవు నీపతి రహస్యకీడ వర్తించువే

శ్చ లతాంతాయుధుసంగరంబునకు నుల్లాసంబు గల్పించు ను

జ్వలదీపాంకురమై రతిశ్రమతనూసంజాతధారాశకు

ర్చలవంబుల్ దొలఁగింపఁగా నురటియై రంజిల్లు నిచ్చారతిన్.

(1-60) 97

మనకపుఁబాముకాటును గుమారునిశక్తియుఁ గాలదండమున్

బకుపతికంటిమంటయును బండితవాక్యము రిత్త వోవునే.

1. ఈ గ్రంథకర్త సింహాద్రి వేంకటాచార్యులు.

23. అభేదవర్గయతులు

క. తన కరలేని బకారం, బుసకు స్వవర్గజము లైన మొదలిలిపులరెం
టను బైలిపి నొకటను వా, యనువ్రాయి యభేదవర్గయతి నా సెనయున్. 98

ఆదిపర్వమునందు:—

ఉ. ప్రల్లదుఁ డైనయొక్కకులపాంసనుచేసినదానఁ దత్కులం
బెల్లను దూషితం బగుట యేమి యపూర్వము కావున న్నహి
ప్రల్లభ తక్షకాధము సెప్తంబున సర్పము తెల్ల నగ్నిలోఁ
ద్రైశ్ల్యగ సర్పయాగ మతిథీయుక సేయుము విప్రసమ్మతిన్. (1-126) 99

అందే:—

క. ఉరగకశేబర మంసాం, తరమునఁ బడి ప్రేలుచునికిఁ దలఁచక యచల
స్థిరుఁడై పరమధ్యానో, పురతేంద్రియవృత్తి నున్నవాని శమికున్.(2-172)100

ఆరణ్యపర్వమునందు:—

క. కోరి యనేకయుగంబు ల, పారతపోయుక్తు లైనవారికిఁ బడయన్
దూరము నీసభ 1మఱి నీ, కారుణ్యము సంతకంటెఁ గడుదవ్వెందున్. (1-371)
ఫకారమునకు 2సాంబోపాఖ్యానమునందు:—

క. మురసంహరునాటోప, స్ఫురణమ్మునకున్ సదాశివుం డైన రణ
స్థిర నిలువఁ గలఁడె బాణా, సురునకుఁ దోడువడ వచ్చి సొలయుట వినరే. 102

ఆదిపర్వమునందు:—

మత్తకోకిల. ధీరు లీ ధృతరాష్ట్ర పాండు లతిప్రశస్తగుణు ల్వ్రసి
ద్ధోరుకీర్తులు నాకు నిద్దఱు నొక్కరూప తలంపఁగా
వీరు వా రనునట్టిబుద్ధివిశ్లేద మెన్నఁడు లేదు గాం
ధాపుత్ర శతంబునందుఁ బృథాతనూజులయందునున్. (8-29) 103

24. ఊష్ణవిశ్రాంతులు

తే. అంత్యవర్ణంబుఁబాసి యూష్ణాక్షరంబు, లూష్ణవిశ్రాంతు లనఁ జెల్లు నొకటి కొకటి
శతమఘోఽలభూషానుష్ఠంగ యనఁగ, వృద్ధయుతవేణునాదప్రస్తంగ యనఁగ. 104

25. సరసవళులు

క. హయ లత్వమునకు శవసలు, నయవర్తన చఛజర్జులకు నలి మధ్యమవ
ర్తయుతానునాసికము ని, శ్చయముగ ద్రుతమునకుఁ జెల్లు సరసవళు లనన్. 105

1. మేదిని (సూ). 2. దీనికర్త మోచర్ల నన్నయకవి - చూ. కవితరంగిణి.
రామరాజు రంగప్ప రచించిన సాంబోపాఖ్యానము మఱొకటి గలదు (రా.)

తే. హరిహాయాదిసురాధ్యక్ష అంబుజాక్ష, యతిజనమనోంబుజవిహార అఘవిదూర
నరకచైత్యవిరోధి ఘృణాపయోధి, యనంగ సరసాఖ్యవభ్యుదాహరణము లగు.

తే. శకటదానవసంహరి చక్రధారి, ప్లటపదశ్యామమూర్తి స్వేచ్ఛాప్రవర్తి
స్వర్ణపటపరిధాయి భుజంగశాయి, కరుణ నను బ్రోవు మన నయ్యె సరసవళులు.

26. సంయుక్తవిశ్రామములు

ఆ. ఒకటి రెండు జడ్డ లుండెడువర్ణంబు, విశ్రమస్థలమున వెలసెనేని
యవల దాని కెద్ది యైన సంయుక్తవి, శ్రామసంజ్ఞ చే బొసంగుచుండు. 108

తే. త్వాధరం బాతపత్రంబుగా ధరించె, త్వాకుమారుని బోరను సుహరించె
త్వైరుహంబునకై నిలింపతి నొంచె, జక్రి యనిన సంయుక్తవిశ్రామము లగు.
యతినియతి

క. ఏకపదంబున విరతు ల, నేకంబులు గలిగి యుండునేని పదాదిం
శ్లోన్నలిపియె యన్నిట, బ్రాకటముగ నిలుచు సీసపదముల దక్కన్. 110

ఆ. ఒక్కపదములోనఁ బెక్కువిశ్రమములు, జరుగుచోట మొదల జడ్డ లున్న
నడుగు వెడలుదనుక నం దొక్కటియెకాని, యుండ దొకటనదియు నొకటనిదియు.

1. జయభద్రరగడ:—

త్వాపుత్రి కాలోల కమనీయగుణజాల ఘనసీల యని చెప్పఁగా బహువిరతు లొప్పు
త్వాపాలకలలామ కంధిగర్వవిరామ సంగ్రామభీమ యన మహిని రెంటికిఁదప్పు. 112

తే. ఒంటియడుగున బహుయతు లుండునపుడు, నడుమ నొకదాన జమిలివర్ణంబు గదియ
నందుఁ జరణాదికి సవర్ణమయ్యె నెద్ది, 2. దానికయ నిల్చు విరతి ముందరను గృతుల.

విజయమంగళరగడ:—

వై రిమదతమగపతంగ స్వజనపోషితాంతరంగ
ప్రజపధూభుజంగ యనంగ వలయుఁ బెక్కుపడులయెడల
ద్రావిడక్షమాకుమార ద్వారకాపురీవిహార

ప్ర్యాససన్నతప్రచార యనంగఁ దప్పు గడకు వెడల.

114

27. అంత్యోష్ఠసంధివడులు

పాణినీయసూత్రము:—

సూ. ఝయో హోఽన్యతరస్యామ్.

పు. ఝయః పరస్య హస్య పూర్వసవర్ణో వా స్యాత్. వాక్ + హరిః, ఘోషవత్త్వాది
గుణవతో హస్య వర్గ చతుర్థః పూర్వ సవర్ణ స్స్యాత్. వాగ్గు రిః.

1. ఇదియే విజయభద్రరగడ. చూ. పుట. 268. (రా) 2. దానికయ -
దానికి + అ. దానిక అగును, కాన 'దానికే నిల్చు' నని సవరించుట యుచితము. (రా)

సీ. కైరవకామధుగ్ధరవాహకవికుండ, హైరణ్యగర్భ¹వాగ్ధుంసబృంద
డిండిరభోగిరాడ్డిమైలైలాస, హరిధవళాంబురుడ్డరినివాస
దేవాశ్వసురసరిధ్ధీరముక్తాకాశ, హరిచందనైణభృద్ధాదినిశ
పారదప్రాకృకుబృస్తికంబుక్షీర, హలధరశారదాబృయవతీర
తే. పాండునత్కిర్తి యని యిట్లు వర్గహల్లు, పొల్లలకుఁ బైహకారంబు పొందునపుడు
కంధిబంధన యంతోష్ఠ్యసంధివిరమ, కాఖ్యచే దాని కెయ్యది యైనఁజెల్లు. 115
28. వికల్పవిరమణములు

పాణినీయసూత్రము:—

మూ. యరోఽనునాసికేఽనునాసికో వా.

వృ. యరః పదాంతస్యానునాసికే పరే అనునాసికో వా స్యాత్. ఏతస్తురారిః, ఏత
ద్దురారిః, మయటి నిత్యమ్ వాచ్యమ్, చిన్నయః.
తే. వ్యాకరణసూత్రముల సంధు లతుకునపుడు, రెండు విధముల రూపంబు లుం డెనేని
వసుధ నయ్యక్కరముల కవ్వల వికల్ప, సంధివిరమణ మన రెండు సాగుచుండు.
తే. నందనుకుమార గూడపాస్తదవిహార, ద్దళితశిశుపాల గోత్రభిన్నణివిసీల
నాగపర్యంకశాయి సన్తారయాయి, ధాతృసుతనామ యోగిహృన్తధ్యధామ. 117

²ఆదిపురాణమునందు:—

మ. ఒకనాఁ డిందుధరుండుఁ బార్వతియు లీలోద్యానకేళీసరి
న్నికటానేకవనప్రదేశముల దైత్యేంద్ర కన్యాప్సరో
నికురుంబంబులు పారిజాతకుసుమానీకంబు పైఁ జల్ల ద
ర్పకబాణంబుల కెల్ల నెల్ల యగుసౌభాగ్యంబు శోభిల్లఁగాన్. 118

మనుచరిత్రమునందు:—

మ. అకలంకౌషధసత్త్వముం దెలియ మాయాద్వారకాపంతికా
శికురుక్షేత్రగయాప్రయాగముల నే నేవింప కుద్దండగం
డకవేదండవరాహవాహరిపుఖద్ధవ్యాఘ్ర మిమ్మంచుకొం
డకు రాఁ జెల్లునె బుద్ధిజాడ్యజనితోన్తాదు ల్లదా శ్రోత్రియౌత్. (2-16) 119
తే. హలధరానుజ మయటి నిత్య వృటంచుఁ, బలుకువాక్యంబుచే మయపదము గూడు
నప్పు డనునాసికంబె నిత్యమయి నిల్చు, నలినలోచనుమేను చిన్నయ మనంగ. 120

ఇవి వ్యంజనాక్షరవిరతిభేదంబులు.

1. వాగ్ధురిసబృంద (పూ. ము; సూ.) 2. ఆదిత్యపురాణము (ప) ఇది సోముని
ఉత్తరహరివంశములో ఉన్నది. ఇందుధరోపాఖ్యానమందు మొదటి పద్యము.

ఇక నుభయవళు లెట్టివనిన వివరించెద

సీ. సర్వేశ యుష్ట దస్త చ్చబ్దయతులును బరరూపవిరతులు ప్రాదియతులు

వెండి నిత్యసమాసవిశ్రాంతిదేశ్యనిత్యసమాసనిత్యాభిధానములును

రాగమసంధివిభాగానామాఖండపంచమివికృతివిభక్తియతులు

కాకున్వరప్లుతాక్షరయుగవిశ్రామములు నన నుభయాఖ్య వెలయు పళులు

తే. క్రమత శబ్దానుశాసనప్రభృతిపూర్వ, కవిజనంబుల కృతుల లక్ష్యములకలిమిఁ

బదియు చెండువిధములై పరఁగుచుండు, దద్విధంబులు దెలియంగఁ దగు ముకుంద.

1. యుష్టదస్త చ్చబ్దయతులు

క. క్షీతి నస్తద్యుష్టత్పద, యతు లనఁ గావ్యముల యుష్టదస్త చ్చబ్ద

ద్వితయమునకుఁ బైఁ బ్రాణము, లలికిన నుభయంబుఁ జేల్లు నభయవిహారా. 122

సాంబోపాఖ్యానమునందు:—

క. చతురానననందన ది, వ్యతపోధనవర్య యుష్ట ద్రాగమనమునన్

గృతకృత్యుండ నైతిని నే, నతి పావన మయ్యె నస్తదన్వయ మెల్లన్. 123

అథర్వణాచార్యుల విరాటపర్వమునందు:—

ఆ. ధర్మ తనయ యుష్టద్రాక్షానిగళేవిని, బద్ధ మగుచుఁ జిక్కువడియెఁగాక

విజయమ త్తగజము విడివడ్డచో నడ్డ, పాటు గలదె విప్లవత్రయమున. 123

ఆదిపర్వమునందు:—

క. ప్రస్తుతఫణిన త్రభయ, త్రస్తాత్తుల మైన యస్తదాదుల కెల్లన్

స్వస్తి యని పలుక నవసర, మస్తీకున కయ్యె నిష్ప డంబుజనేత్రా. (2-219) 125

2. పరరూపవిరతులు

వ్యాకరణసూత్రము:—

సూ. అచోఽన్త్యాది టి.

వృ. అన్త్యాచ ప్రభృతిశబ్ద ప్రిసంజ్ఞ స్సాన్యత్. శకంధ్యాదిషు (టేః) పరరూపం
వాచ్యమ్. (వా)

శ్లో. శకంధు రథ కర్కంధూః కుద్దాలోఽల క్తపర్కటీ,

లాంగలిషా హలిషా చ మనీషా చ పతంజలిః.

కుత్తిలోష్ఠీషమంజీరమ స్తిష్కకులటాదయః,

తథా వృకంధుసిమన్తా శకంధ్యాదిగణే స్తృతాః.

శకానాం దేశానా మంధుః కూపః శకంధుః, శకంధు వనంగాను, శకదేశమందలి బావిపేరు. కర్కస్యాంధూః, కర్కంధూః. 'కర్కంధూర్బదరీతోలీ'త్యమరః. కర్కంధు వనంగాను రేగుచెట్టు. కంశిరః, ఉష్ణవీర్యత్వా దుద్దాలయతీతి కుద్దాలః; కుం భూమిము ద్దాలయతీతి వా. దళ విశరణే. ఉ దితు్యవసర్గః. 'కుద్దాలో బహువారక' ఇత్యమరః. కుద్దాల మనంగాను విరిగిచెట్టు. పాద మలతీ త్యలక్తః. అల భూషణే- 'యావో లక్ష్మీద్రుమా మయ' ఇత్యమరః. అలక్త మనగా లత్తుకపేరు. పర్చ్యతే పరస్పరం సృజ్యత ఇతి పర్కటి. పృచిసంసర్గే. ప్లక్షో జటీ పర్కటి స్యా'దిత్యమరః. పర్కటి యనంగాను జువ్వి చెట్టు. లాంగలస్యేషా లాంగలీషా, 'ఈషా లాంగలదండస్యా' దిత్త్యమరః. హలస్యేషా హలీషా. ఈరెండున్ను ఏడికోలపేళ్లు. మనస ఈషా లాంగలదండవ త్వంబద్ధా మనీషా. 'బుద్ధిర నీషా ధివణే'త్యమరః. మనీష యనంగాను బుద్ధిపేరు. పతత్ అంజలిః పతంజలిః. పతంజలి యనంగాను వ్యాకరణమునకు మహాభాష్యము చేసిన నాగముపేరు. కోర్భామే రుత్కీలః కుత్కీలః. 'అగ కుత్కీలజీమూత సానుమన్నగపర్వతా' ఇత్యమరః. కుత్కీల మనంగాను గట్టుపేరు. ఉష్ణస్య ఈషః ఉష్ణీషః 'ఉష్ణీష శ్శిరో వేష్టకిరీటయోరితి నానార్థే, ఉష్ణీష మనంగా దలపాగ పేరు. మంజు రుచ్య మీరయతీతి మంజీరః ఈర స్వనే. 'మంజీరో నూపురోఽస్త్రియా' మిత్త్యమరః. మంజీర మనంగా గాలిగజ్జె. మస్తంశిర ఇష్యతి ప్రాప్నోతీతి మస్తిష్కం, ఇష గతౌ. 'తిలకం క్లోమమస్తిష్క' మిత్త్యమరః. మస్తిష్క మనంగా దలమెదడుపేరు. కులం విటకుల మటతీతి కులటా. అట గతౌ. 'అసతీ కులటేత్వరీ'త్యమరః. కులట యనంగా లంజెపేరు. ఆదిశబ్దముచేత వేదండసారంగ ములు మొదలైనవి మఱి కొన్ని గలవు. వేదః సామవేదః అండః జననకారణం యస్య సః వేదండః, సామోద్భవ ఇతి ప్రసిద్ధిః. 'సామజ స్సింధురోఽపి స' ఇత్యమరః. వేదండ మనంగా నేనుగుపేరు. సారాణ్యంగాని యస్య సః సారంగః. 'సారంగ శ్చాతకే భృంగే కురంగే చ మతంగజ' ఇత్యమరః. సారంగ మనంగాను చాతకాదులపేరు. వృక స్య అంధుః వృకంధుః. వృకంధువనంగాను వృకదేశమందున్న బావిపేరు. ¹సీమ్నః అంతః సీమంతః. సీమంత మనంగా బాపటపేరు. ఇవి శకంధుశబ్దము మొదలుగాఁ గలవి గనుకను శంకధ్వదిగణ మనబడును.

క. విరతికి వ్యాకరణమునను, పరరుచిచే జెప్పబడినవాక్యమువలన

బరయాపము నిత్యంబై, పరగు శకంధ్వాదులకు సుభయముం జెల్లున్.

126

వేదండశబ్దమునకు నాదిపర్వమునందు:—

మ త్తకోకిల. దండితాహితపీర సూరినిధాన దానవినోద కో

దండపార్థ పరాక్రమప్రియధామ దిక్పరిపూరితా

1. సీమస్య (ఓ; పూ. ము. సూ.)

అప్పక—10

ఖండపాండుయశోనిధీ పరగండభైరవ వై 8¹వే

దండగండవిదారిఘోరతరాసిభాసిభుజార్గళా. (3-228)

127

భీష్మపర్వమునందు:—

ఉ. పాండునృపాలనందనులు పావని ²ముందుగఁ దాఁకనట్లు భీ
ష్ముండు కడంకమై నడుచుచోటికిఁ జక్కటిగాఁగఁ ద్రోచి యొం
దొండ గడంగి సేన తమ యుబ్బున కుబ్బుగ నన్యనైన్యవే

దండముఖాంగము ల్పూణవితానముఁగాఁ గొని నిర్వికారులై. (1-234) 128

సారంగశబ్దమునకుఁ జంద్రికాపరిణయమునందు:—

ఉ. జంగమరోహణాద్రిసదృశంబులు తత్పురిఁ గల్గు భద్రసా
రంగవరేణ్యము ల్పయికి హస్తము లించుక సాచి యవ్వియ
ద్రాంగర్పురంబు పీల్చి మఱి తద్వమధుప్రకరంబు దప్పి వా
యంగ నొసంగు రంగుగ నిజాఖ్య వహించిన చాతకాళికిన్.

129

ద్రోణపర్వమునందు:—

ఉ. అంగద నాథు మ్రింగినవృకావలి ద స్వేనఁ జాట్టుకొన్న స
ర్వాంగములఁ జలింప బెగ డందుచు దిక్కులు చూచుచున్న సా
రంగియ పోలె నుండెఁ గురురాజ భవత్సుతుసేన భీష్మ నా
జిం గబళించి పాండవులు జృంభితవిక్రమలీలఁ బొల్పుటన్. (1-17)

130

3. ప్రాదియతులు: ఉపసర్గలు

శ్లో. ప్ర పరా ప్రతి ప ర్యత్య ధ్య భ్యవానూప సం స్వప (పాః),
ని వి ని ర్దు రుద ప్యాజీత్యుపసర్గా స్తు వింశతిః.

ప్ర, పరా, ప్రతి, పరి, అతి, అధి, ఆభి, అవ, అను, ఉప, సమ్, సు, అప, ని,
వి, నిర్, దుర్, ఉత్, ఆపి, ఆజ్, ఇవి యిరువదియును సుపసర్గలు.

వ. ప్రకారోపసర్గం బాది యగుటంజేసి ప్రాదు లనం బడును.

131

తే. ఆంధ్రమునకుఁ జేరనిపరాజపులు మూఁడు, గాక తక్కినయుపసర్గకములతలల
స్వరము లతికిన వాని కవ్వలను నిలుచు, నచ్చయిన హల్లయినఁ బ్రాదియతి యనంగ.

తే. అబ్జయోని రజోగుణప్రాప్తిఁ దనరు, బద్ధనాభుండు సాత్త్వికప్రాప్తిఁ దనరు

రజతగిరిమందిరుండు తమశిప్రాప్తి దనరు, ననంగ నిబ్బంగిఁ బ్రాదుల కమరుయతులు.

వ. కడమయుపసర్గములకు అన్నిటికిన్నీ ఇటువలెనే రెండున్నా జెల్లు నని తెలుసుకొనేది.

1. వేదండమండల చండమండవిదారణాసి (నూ). 2. మున్నుగనేచి. 3. పరా-
అజ్-అపి-పరాజపులు. (రా).

4. నిత్యసమాసవిశ్రాంతులు

తే. ఒక్కసమసనమున శబ్దయుగము గూడి, పదము లేర్పాటుగాఁ గానఁబడని ప్రాణ సంధులకు నిత్యసమసనశ్రాంతులును న,భిండవిశ్రమములు నన రెండుఁ జెల్లు. 135

క. లోకంబునఁ గర్ణాటవ, నౌకోద్వీపాంతరీపనాస్తిపదార్థా
శేకాన్యోన్యజనార్దన, నాకాదులు నిత్యసమసనము లండు బుధుల్. 136

వ. ఆదిశబ్దముచేత మందారనారికేళశబ్దాదులు మరిన్ని అనేకములు గలవు. 137
కర్ణాటకశబ్దమునకు రామాయణమునందు:—

కా. లాటిచందనచర్ప చోళ¹మహిళాలావణ్యసామగ్రిక
ర్ణాటిగీతకళాసరస్వతి కళింగాంతకపురీమల్లికా
వాటిమంజరి గౌళవామనయనావహోజహారాళియై
పాటింపం దగు నీదుకీర్తి రథినీపాలాగ్రణి సాహితీ. (కెష్కిం. 826) 138

శ్రీనాథునివీధినాటకమునందు:—

మ. కుసుమం బద్దినచీరకొంగు వొలయం గ్రవ్వారుపాలిండ్లపైఁ
ద్రిసరంబు ల్పొలుపార వేణి యవటూదేశంబుపై రాయఁగాఁ
బస నెవ్వఁడో యొకండు రాత్రి రతులం బల్లాసి గావించిన
న్వసివాళ్వాడుచు వచ్చుచున్నయది కర్ణాటాంగనం గంటిరే. 139

వ. వసాకశబ్దమునకు;—వనే కాననే, ఓకః స్థాన మస్యేతి వసాకాః. 140

అధర్వణాచార్యుల విరాటపర్వమునందు:—

క. శ్రీకంఠుఁ డెదురునపుడు వ,నౌకోధ్వజ మింద్రమకుట మద్దనతురగా
నీకము దివ్యశతాంగము, నా కవ్వడి కబ్బియున్న నతఁ డే మగునో. 141

వ. దానియంద.

క. ఆ కర్ణుదురాలాపము, లాకర్ణింపఁగ నసహ్య మై ద్రోణునితో
నాకనదీసుతుఁ డనియె వ,నౌకోధ్వజ మెఱుంగ వచ్చునరుఁ జూపి తగన్. 142

ద్వీపశబ్దమునకుఁ గావ్యాలంకారచూడామణియందు:—

ఉ. ద్వీపులఁ ద్రుంచువిశ్వజగతీపతి యుత్తమశక్తిజాంబవ
ద్వీపమునందు గోవులకు నిమ్మగఁ జేయుటయుం బ్రసన్నయై
గోపతిధేను నవ్విభునకుం దన వైభవ మిచ్చెఁ గాక యే
భూపతు లీ వదాన్యగుణబుద్ధి బ్రసిద్ధి వహించి రుర్వరన్. (7-65) 143

1. వసితా. 2. చూ. శ్రీ డాభిరామము. 3. పద్యము. పాఠభేదము లున్నవి.
కుసుమంబెట్టిన...రాత్రి సురత ప్రాశ్నిం దనుం దేల్చినన్. (రా), 3. పాలిండ్ల.

నైషధమునందు:—

సీ. పా. చిత్రతనవద్యయద్వీపనానాజయశ్రీవధూటీసమాశ్లిష్టభుజాఁడు. (1-44) 144

ప. అంతరీపప్రతీపశబ్దములకున్న ఇటువలెనే. 145

నాస్తిపదమునకు శృంగారషష్ఠమునందు:—

సీ. గీ. తల్లియును దండ్రి దైవంబు తలఁప గురుఁడ

కాఁడె యితఁ డేమి చేసినఁ గనలఁ దగునె

నాస్తికాధమ యోరి యన్తాయవృత్తి

“నాస్తి తత్త్వం గురోః పర” మ్మనఁగ వినవె.

146

విష్ణుచిత్తీయమునందు:—

శా. ఆ నిష్ఠానిధిగేహసీమ నడురే యాలించిన స్త్రీయు నెం

తే నాగేంద్రశయానుపుణ్యకథలుం దివ్యప్రబంధానుసం

ధానధానము “నాస్తి శాకబహుతా, నాస్తిష్టతా, నాస్తిశూ

పో, నా స్తోదనస్తాప్తవం చ, కృపయా భోక్తవ్య” మనన్వల్కులున్. (1-84)

పదార్థశబ్దమునకు ²సాంబవిలాసమునందు:—

తే. హలికి నెదు రేఁగి సకలపదార్థములు ను, పాయనము వెట్టి నీముద్దుపట్టితోడ

జాంబవంతుని దోహిత్ర శౌరిపుత్రు, సాంబు నొప్పించి బ్రతికించు సకలజనుల. 148

భాస్కరశతకమునందు:—

ఉ. దక్షత లేనియింటికిఁ బదార్థము వేటొకచోటనుండి వే

లక్షలు వచ్చుచుండినఁ బూయనమై చనుఁ గల్గ గాదు ప్ర

త్యక్షము వాగులు న్వఱద లన్నియు వచ్చిన నీరు నిల్చునే

యక్షయమైన గండి దెగినట్టి తటాకములోన భాస్కరా.

149

అనేకశబ్దమునకు విష్ణుచిత్తీయమునందు:—

క. తునియలు లొమ్మిది యట పదు, నెనమం డ్రట మోచువా రనేకపకిటికూ

ర్చనగాహు లేటి లావరు, లని తావక బాహు వొకటి యవని భరించెన్. (1-35)

కాళహస్తిమాహాత్మ్యమునందు:—

ఉ. తాను గుమారజంగమసుధాకరహాళియుఁ గూడి మాడి యిం

పైన రతిప్రసంగముల నర్థనిమిత్తనేత్రపద్మముల్

³మానని చుంబనం బలర ⁴మాటలుసొక్కులు పీడి పీడిపా

సీనికవుంగిలింతలు ననేకవిలాసములుం జెలంగఁగాన్. (1-42)

151

1. మృబబ్బులున్ (ప). 2. దీనికర్త చిత్రకవి వేంకటరమణకవి (రా).
3. మానిత (వా). 4. మాటలసొక్కులు (అచ్చు).

కర్ణపర్వమునందు:—

ఉ. మ్రొగ్గెడువాహనంబులును మోములు ¹ద్రౌక్షం జారు వాజులున్
డిగి తొలంగు నైనకు లనేకులు ²గవ్వపుబాటు చొప్పడన్
³మగ్గుసీడంబులుం గులము మాటికి నేటి⁴యెదిర్చి యొంటిమై
మ్రొగ్గెడువారునై కురుధరావరునైన్యము రూపు మాయఁగాన్. (2-355) 152

ఆముక్తమాల్యదయందు:—

చ. మలిచి పయోజనోశములమాడ్కి నొనర్చిన పద్మరాగపుం
గలశపుటెఱ్ఱడాల్పామిడికంబులతో నపరంజియోడుబి
ల్లల నలవైజయంతముఁ జలంబున గెల్వఁగ దంశితంబులై
నిలిచినభంగి మాడువు లనేకము లుల్లసెలుం బురంబునన్. (1-52) 153

ష. అనాది అనంత అనంగ అనూరుశబ్దములు మొదలైన నఞ్ శమాసముల కన్నిటికిన్ని
ఇటువలెనే రెండునుం జెప్పవచ్చును. 154

అన్యోన్యశబ్దమునకుఁ గావ్యాలంకారచూడామణియందు:—

ఉ. ధన్యుఁడు విశ్వభూవిభుఁడు ధారుణి నేలఁగ భూజనంబు ల
న్యోన్యహితత్వసంపదల నొందిరి దంపతు లింపు నింప న
న్యోన్యసుఖానుకూలతల న్నోమిరి విప్రులు వేల్పుపిండు న
న్యోన్యసుప్రతిష్ఠితుష్టికుశలాదుల నొందిరి నాఁడునాఁటికిన్. (7-68) 155

జనార్దనశబ్దమునకు:—

ష. జనా నర్దయతి సుఖయతీతి జనార్దనః. అర్థ గతో యాచనే చ. 'విష్వక్సేనో జనా
ర్దన' ఇత్యమరః.

సాంభవిలాసమునందు:—

చ. శరధిసుతాకళ త్ర నవసారసనేత్ర బలాంతకాదిని
ర్జరనుతనామ పాతకవిరామ విహంగమయాన చారుక
ర్భురపరిధాన పాండవవిరోధివిభంజన నిర్మలాత్మ కా
యరుచితాధ్ర⁵భంజన జనార్దన కైటభదైత్యమర్దనా. 156

ఆరణ్యపర్వమునందు:—

చ. నగినగియేసియు నిద్విసు జనార్దన యెన్నఁడు బొంకు వల్క మ
త్యగణితవిక్ర మోరుబలధైర్యసమగ్రుల రీమట్లుగాక కా
లగతిఁ దొలంగఁ ద్రోవఁగఁ దలం బగునే యగుఁ గాక నీకు మె
చ్చుగ నిదె ప్రాణ మిచ్చెదము స్రుక్కము చావున కాత్త నేమియున్. (4-397)

1. వాడఁగ వాహనంబులన్ (సూ). 2. కవ్వపుబొప్ప (సూ). 3. మ్రొగ్గు...
మూటికి (ప్ర); తగ్గు...తమ్ముఁడలంచియెదిర్చి (సూ). 4. యదిర్చి. 5. భంజన (పూ.
ము. 1859, 1901). 6. మెల్లభంగి (సూ).

వ. నాకశబ్దమునకు, న విద్యతే అకం దుఃఖ మత్రేతి నాకః. 'స్వ రవ్యయం స్వర్గ'నాక
త్రిదివత్రిదశాలయా' ఇత్యమరః.

గౌరరాజుచాటుధారః—

ఉ. 1. ప్రాకటదర్శనై సకలరాయని లక్ష్మన్నపాలు నాజిలోఁ
దాఁకువిరోధినైనన్యము ముదం బొదవ న్వరియింప వచ్చుచో
నాకస మెల్లఁ గ్రమ్ముకొను సంఘితదివ్యవిమానసంచర
న్నాకవిలాసిసీచరణహంసకభూరిరుణిరుణిధ్వనుల్.

158

విరాటపర్వమునందు:—

క. మును వెఱుతు నేయ మీరలు, నను నేసినఁ గాని యనుడు నాకేశమతుల్
ధనురాచార్యుఁడు డెబ్బది, నునిశితబాణముల నేసెఁ జూపఱు వొగడన్. (5-124)

కావ్యాలంకారచూడామణియందు:—

క. నీకరవాలము పాలై, నాకంబున కేఁగి 2. రాజి నారాయణ యా
భూకాంతు లెట్టిచనవో? నాకవిటోత్తములఁ దూల నడఁతురు కడిమిన్. (7-66)

వ. నఖో సమానశబ్దము లెన్నియున్నా అన్నిటికిన్ని ఇటువలెనే అని తెలుసుకొనేది.

విశ్వామిత్ర శబ్దమునకు రంగనాథుని రామాయణమునందు:—

ద్వి. ఎక్కడా గురుఁడని యెఱుఁగనినీకు, నక్కటా గురుఁడు†విశ్వామిత్రుఁ డయ్యె.
రామాయణమునందు:—

మ. హరకోదండవిఖండనుండు జనకత్పాధీశుజామాత భా

స్మరవంశాగ్రణి జానకీప్రియుండు విశ్వామిత్రయాగాపితా

సురసంహారి విరాధకాలుండు ఖరాసుధ్వంసి మారీచసం

హరుఁ డన్యప్రమదాపరాశ్చుఖుఁ డయోధ్యానాయకుండాదటన్. (సుం. 263)

ఆపోశనశబ్దమునకుఁ జమత్కారరామాయణమునందు:—

క. ఓశశిముఖి లోపాము, ద్రే శుండు కలశభవుఁ డుండు నిట నతఁడు తపో

రాశి మహాత్ముండు మును పా, ప్రోశనముగఁ గొనియె సాగరాంబువు లెల్లన్. 163

శృంగారషష్ఠమునందు:—

సీ. గీ. తత్తరమున నాపోశన మెత్తఁ బోయి, భూసురుం డెత్తును త్తరాప్రోశనంబు. 164

స్వాంతశబ్దమునకు శృంగారనైషధమునందు:—

గీ. అధికరోషకహయితస్వాంతుఁ డైన, నరపతికి విన్నవింపకు నాయవశ

వైత్యదోషోదయంబునఁ బిరుస నైన, 4. జిహ్వకును బంచదారయుఁ జేదుగాదె.

(2-82)

1. ప్రాకటదర్శన (సూ). 2. రాజనారాయణ, † పాణినీయము ననుసరించి విశ్వ+
అమిత్ర అని విడఁదీయరాదు. విశ్వశబ్దమునకు దీర్ఘమగును. 3. పరుసు. 4. జిహ్వకకు.

విరాటపర్వమునందు:—

ఉ. స్వాంతము బాహుగర్వఘనస్తంతమసాంధముగాఁగ శంకయా
వంతయు లేక కీచకుఁ డహంకృతి ముంగలినాగమంట పా
భ్యంతరసీమఁ జొచ్చి దరియంజని యారసి నెజ్జఁ గాంచి య
త్యంతముదాపహం బగుడు నందు రయంబునఁ గేలు సాఁవఁగాన్. (2-331) 166

ఏకాంతశబ్దమునకుఁ బారిజాతాపహరణమునందు:—

ఉ. అంతట నొక్కనాఁడు ధవళాంబుజనేత్రుఁడు వచ్చి రుక్మిణీ
కాంతగృహంబులోన శశికాంతశిలామయవేదిమీఁద నే
క్రాంతమునందుఁ గొందఱు మృగాయతనేత్రులు గోల్వ జూద మ
త్యంతవిసోదకేశిమెయి నాడుచు నుండఁగ నద్భుతంబుగాన్. (1-43) 167

ఆదిపర్వమునందు:—

సీ. గీ. 1. క్రామసుఖసంగములకు నేక్రాంతగృహముఁ, బొలిచిసొలిచియుధర్మార్థములకునిదియ
యాస్పదంబన వర్గ త్రయాసురమ్యులైనజనుల కెంతయు నొప్పు నప్పురంబు (8-74)

ప. సిద్ధాంతరాధ్ధాంత లతాంత ప్రాంత నిశాంతాదిశబ్దముల కన్నిటికిన్ని ఇటువలెనే
రెండున్ను నడచును. 169

ప. నారాయణశబ్దమునకు, నారాః ఆపః అయనం స్థాన మస్య నారాయణః 'విష్ణు
ర్నారాయణః కృష్ణః' ఇత్యమరః.

ఆదిపర్వమునందు:—

ఉ. పాయక పాకశాసనికి భారతఘోరరణంబునందు నా
రాయణునట్లు 2. దానును ధర్మమరవంశవిభూషణుండు నా
రాయణభట్టు వాఙ్మయధురంధరుఁ డీ కృతి కిష్టుఁడు న్నహా
ధ్యాయుఁడు నైనవాఁ డభిమతంబుగఁ దో డయి నిర్వహింపఁగాన్. (1-25) 170

వాతాయనశబ్దమునకుఁ జారు ధేష్ణచరిత్రమునందు:—

గీ. అచ్చురలు నందనంబునఁ దెచ్చుకొనును, రాగసుమములు హర్ష్యవాతాయనముల
చెంతఁ గా లూఁది తత్పురస్త్రీల కొసఁగి, వేడికొని పోవుదురు కప్రవీడియములు.

విరాటపర్వమునందు:—

సీ. పా. తరుణులుబతులువాతాయనమ్ములనల్లమలయు వేఱోకలమలయచవను. (2-238)

ఉ. పాయనశబ్దమునకు సుదక్షిణాపరిణయమునందు:—

చ. వలఁ బడి యున్న జక్కవకవం బురుణించుచు సన్నవైటలో
పల బిగిగుబ్బిదోయి కనుపండువు సేయఁగ మోడుప్పఁజేతు లా

1. క్రామసుఖసంగములకు నేక్రాంతగృహముఁ, బొలి పొలిచియు..... బంధు, లగు
జనుల కెంతయు నొప్పునప్పురంబు. (అచ్చుప్రతిలోఁ బాతాంతరము). 2. వానస(నూ).

దలసు ఘటించి మ్రొక్కిడి పదంపడి మెల్లన డాయబోయి తొ
య్యలి విరిబంతి దోయిట నుపాయన మాయన కిచ్చి యిట్లనున్. 173

అప్టమహిషీకల్యాణమునందు:—

ద్వి. ఇంతులమేల్బంతియిడిన సేవంతి, బుంతిచేదోయి నుపాయన మిచ్చి. 174

రసాయనశబ్దమునకు ననంతని ఛందమునందు:—

ఆ. నాస్తి యనక మహి ననంతసంపదలు నా, రాయణుం డొసంగు రమ్య మగుర
స్తాయనంబు బుధుల కత్తఁ డన నిత్యస, మాసయతులు రెండి నంటియుండు. (1-21)

జై మినిభారతమునందు:—

సీ. గీ. మఱిమాత్రంబై పిల్లలమఱిపేరు, పేరువలె గాదు శారదావీరకంబు
వారిలోపలఁ బినపీరువాక్యసరణి, సరసులకు నెల్లఁ గర్జరస్తాయనంబు. (1-22)

రామాయణశబ్దమునకు రాఘవపాండవీయమునందు:—

ఉ. ఏయెడ నర్థగౌరవసమృద్ధియు శబ్దవిశుద్ధియుం 1దిరం
బై యనవద్యతం బరఁగ నంద్రవచస్థితి భారతంబు రా
మాయణమున్ రచించిన మహాత్ముల నాత్మఁ దలంచెద న్నగ
దేయల నన్న పార్యునిని 2దిక్కన నెఱున భాస్కరాఖ్యునిన్. (1-4) 177

జై మినిభారతమునందు:—

తే. ప్రానిజల్పిత మైన రామాయణంబు, స్వరలయ గ్రామమూర్ఖనాసరణు లెఱిగి
గానశక్తులమెఱసి సాక్షాత్కరింపఁ, బాడిరాలాపములఁ ద్రిసప్తములుముట్ట. (6-96)

ప. పరాయణ, పలాయన, బాదరాయణ, సాంఖ్యాయన, కాకటాయన, కాత్యాయన,
వాత్సీయన, బోధాయన, దక్షిణోత్తరాయణాదిశబ్దములకున్న ఇటు
వలెనే రెండున్న గలవు. 179

మార్తాండశబ్దమునకు శృంగారషష్ఠమునందు:—

సీ. గీ. వలవదు భయంబు వా రెంతవార లైన, నట్టివారలు మన కగ్గ మైనవారు
వారు నిరయంబునకుఁ గాఁపు వచ్చువార, లనుచు బుద్ధిగఁ జెప్పె మార్తాండసుతుఁడు.

ద్రోణపర్వమునందు:—

మ. ధరణీచక్రము దిద్దిరం దిరిగె మార్తాండుండు కుంతీభవ

త్కిరణుం డయ్యె దిశావితానము వడంకె 3న్ని న్నదర్శెన్న పీ

1. దృఢంబై (ప). 2. దిక్కుమధీమణి నెఱునల్కవిన్ (అచ్చుప్రతి).

3. నిన్నెదిర్చెన్ (వా); నిన్నుమ్రాసెన్ (ప).

ధరసంతానము లోన గ్రక్కదలె ¹నుద్యుంతంబులై యంబుధుల్
 పొరలె న్గట్టులమీఁద బెట్టుపిడుగుల్ ²మ్రోసె న్నితాంతధ్వనిన్. (5-377) 181
 వ. బ్రహ్మాండాది శబ్దములకును ఇటువలెనే అచ్చును హల్లును జెప్పదగును. 182
 ఉపసర్గసంధికిఁ జంద్రి కాపరిణయమునందు:—

ఉ. అంతట రుక్త బాహువసుధాధిపనందన యొక్కనాఁడు శు
 ధ్ధాంతగృహంబు వెల్వడి విహారరతిం జనుచెంచె నెచ్చెలుల్
 చెంతలఁ గొల్వ గుంజదళిశించితరంజితకుంజమంజుల
 ప్లాంతగళత్ఫలాసవరతాంగజఘోటికిఁ బుష్పవాటికిన్. 183
 కవిజనాశ్రయమునందు:—

ఉ. మానుగ విశ్రమాక్షరసమంచితమై స్వర మూఁదినం దదీ
 యానుగుణాక్షరంబ కోనియైనను జెప్పఁగ నొప్పు నీక్రియన్
 భాసుసహస్రభాసి వృషభాధిపుఁ డన్నటు లర్థయుక్తమై
 పూనినచో నఖండవడి పొల్పుగు నాదికవిప్రణీతమై. (సం. 66) 184

వ. ద్వారశబ్దమునకు, ద్వే అరే పార్శ్వ యస్య తత్ ద్వారమ్. 'పృషోదరాదీని
 యథోపదిష్ట' మితి సూత్రేణ ద్విశబ్దాంతస్య ఇకారలోపః. అకారాదేశః.
 ఉ. వారక వారకామినుల వద్దలచారుకుచోపగూహముల్
 గోరక కోరకోల్ల సీతకుంజములం జిగురాకుపానుపుల్
 చేరక చేరకేశకళింగకుళింగనరేంద్రమందిర
 ద్వారవిహారులై సిరుల నందక నందకపాణిఁ గొల్వరో. 185

హల్లులకు నిర్వచనోత్తరరామాయణమునందు:—
 ఉ. వారలు వారి భూరిపరివారముతోన విమాన మెక్కి రాఁ
 గా రఘునందనుం డరిగి కాంచనతోరణఁచి త్రమై నవ
 ద్వారనికాయమైన నిజపట్టణ ముత్సుకవృత్తిఁ బొచ్చె నిం
 డారు ముదంబున ⁴నభరతునాకృతి బాలిశవృత్తిఁ గ్రాలఁగాన్. (1-84) 186

కృజ్ ప్రత్యయాంతములు

వ. కుమారవదాచరితా శక్తిః కుమారాయితశక్తిః. కుమారాయితయా శక్త్యా శాలత
 ఇతి కుమారాయితశక్తిశాలీ. కుమారసమానోపరాక్రమద్యోతవా నిత్యర్థః.

1. నుత్కాంతంబులై (ముద్దరాజు రామన్నకవిసంజీవని.) 2. మ్రోసె
 న్నమో ఘోగ్రతన్; మఱిగొన్ని పాఠభేదములును గలవు. 3. చిత్రమైన తడ్వార;
 చిత్రితోన్నతద్వార. 4. భరతుఁ డాదృతిఁ జేసి నలీలఁ గ్రాలఁగాన్. ముద్రితపాఠము.
 5. పరాక్రమవానిత్యర్థః (సూ).

ఆదిపర్వమునందు:—

ఉ. ఆయము గర్వము నిండిచి యన్యపతు ల్పనిసేయ నిట్లు గాం
గేయభుజాశ్రయంబున నికృతవిరోధిసమాజుడై కుమా
రాయితశక్తిశాలి ధృతరాష్ట్రుడు రాజ్యము సేయుచుండె న
త్యాయతకీర్తితోఁ దనకు హస్తీపురం బని రాజధాని గాన్. (5-6) 187

వ. భద్రవదాచరితా మూర్తి ర్యస్య తత్ భద్రాయితమూర్తిః శోభనమూర్తిమదితి
యావత్. ఆయ మసి క్యజ్ ప్రత్యయాంతః.

విరాటపర్వమునందు:—

ఉ. శ్రీయన గౌరి నాఁ బరఁగు ¹చెల్వకుఁ జిత్తము పల్లవింప భ
ద్రాయితమూర్తియై హరిహరం బగురూపము దాల్చి “విష్ణురూ
పాయ నమశ్శివాయ” యని పల్కెడు భక్తజనంబు వైదిక
ధ్యాయిత ²నిష్ఠఁ బొల్చుపరతత్త్వము గొల్పెద నిష్టసిద్ధికిన్. (1-1) 188

వ. ఈ రెండు పద్యములయందున్న నన్నయ లిక్కనగార్లు కుమారభద్రశబ్దములు క్యజ్
ప్రత్యయాంతములు చేసి సంయుక్తవిశ్రామంబులుగాను బ్రయోగించిరి. అది గానక
కొంద టా రెండు శబ్దములమీదనున్న, ఆకారము లున్నవి నిత్యసమాసవిశ్రాంతు లని
శ్రమయుదురు. శబ్దసూత్రమువలన వానికే దీర్ఘములు వచ్చినవి గాని అందులోపల
అత్తులు లేవు. 189

౨. దేశ్యనిత్యసమాసవిశ్రాంతులు

తే. శబ్దకాసనముఖకవీశ్వరకృతప్ర, బంధముల లక్ష్యములఁ గనుపట్టుకతన
దేశ్యనిత్యసమాససంధికిఁ బొసంగు, వడి స్వరం బైన వ్యంజనవర్ణ మైన. 190

క. రూపఱ, బెంపఱఁ బెల్లఱ, నేపఱచుట గ్రిక్కిఱియుట నిలఁ గ్రచ్చఱయుం
జూపఱి యుక్కఱి మొదలుగ, ట్పాపతి ³యివి దేశ్యనిత్యసమాసనపదముల్. 191

వ. కొందఱు వీనిపేరే దేశ్యాఖండములున్న అందురు. 192

అనంతనిఘండమునందు:—(1-101.)

తే. ⁴అఱ ననంగను బోవుట కర్థ మైన, సంధి నిత్యసమాసోక్తి జరుగు రెంటు
ననురవీరుల లెల్ల నుక్కఱ వధించె, భానుకులుండు రావణుని ⁵నేపఱచె ననంగ.

ఆరణ్యపర్వమునందు:—(6-345)

క. ఎఱకలు గల కులకైలము, ⁶తెఱఁగు మెఱయ నంత నతఁడు దివికి నెగసి బి

1. చెల్వల చి. 2. కిచ్చమెచ్చు. 3. దేశీయనిత్య (సూ.) 4. అఱయనం
గను (గి). 5. నేపఱచె. (సూ). 6. తెఱఁగున మైరయము మెఱయ దివికి తెఱఁగు
మెఱయ రయము నెఱయ. 7. ర. పాఠము.

ట్టులుము జలధరముక్రియ నుక్కుఁ దద్వనమెల్ల నద్రువ నార్చుచుఁ గడిమిన్.
యుద్ధకాండమునందు:—

చ. ఎఱిగియెఱింగి మున్నతఁడె యెగ్గొనరించినదానికై కదా
చెఱుఁ గొని వచ్చితిం బిదప సీత వృథాకథ లింక నేల పెం
ప్రతి బ్రతు కింత తీయనె ఖర్రాదులచావున కేమి చింత నీ
మఱుదలిబన్న మే పగిది మానిని యీగుదు సంధిఁ జేసినన్. (784) 195

వసిష్ఠరామాయణమునందు:—

ఉత్సాహ. మఱియుఁ బెక్కుయోసులందు మహితచిత్రగతులఁ బెం
ప్రతి జనించి దుఃఖభాజియై చరించి పెడియున్
వఱలు విప్రవరునియింట వాసుదేవుఁ డనఁగఁ దా
నెఱుక గలిగి పుట్టె వేల్పుటేటితీరభూములన్. (3-24) 196

విరాటపర్వమునందు:—

చ. చిఱునగ వొప్ప గాండివము చెచ్చెర సజ్యముఁ జేసి సేన లు
క్కుఁ రభసంబుమై నడరఁ గవ్వడి ద్రోణియు ¹నీడఁబోక య
త్తఱిఁ దఱుమంగ నస్త్రములు దందడిఁ దార్కొని మండుచుండెఁ జి
చ్చఱిపిడుగు ల్వడిం దొరఁగుచాడ్పున సంబరపీఠి నుగ్రమై. (5-143) 197

లక్షణసారసంగ్రహమునందు:—

తే. అచ్చుహల్లునుదేశీయ మనియెడి వడి, యెన్ననొక్కొక్కచోట గ్రక్కిఱిసెఁగృతుల
సరసలక్షణకవులు గ్రచ్చఱిసొనర్ప, భంజితాసురసముదాయ యాంజనేయ. 198

నిర్వచనోత్తరరామాయణమునందు:—

చ. ఎఱుఁగవుగాక భోగముల కెల్లను నెచ్చెలి ²జవ్వనంబ య
త్తఱి నుడివోవకుండ నుచితంబుగ జక్కవదోయిఁ బోలి క్రి
క్కిఱిసినచిన్నిచన్నుఁగవ యిం పెసలారఁగ నాదు³వక్షమ
న్వఱలు సరోవరంబున నవారణకేళి యొనర్చు శోమలీ. (5-14) 199

ఆరణ్యపర్వమునందు:—

చ. ఎఱిగితి నిన్ను నేను విబుధేంద్రుఁడ వీవు జగత్త్రయంబు గ్ర
చ్చఱి భవదీయరక్షణము⁴నంద వెలుంగుచునుండు నట్టి ని
న్నుఱువుగ నేను వేడుకొన నుత్తుండఁ గాక మొఱుంగి నన్ను న
క్కుఱపడి నీవు వేడు టిది కర్జుమె నిర్జితదైత్య చెప్పుమా. (7-367) 200

ఉద్యోగపర్వమునందు:—

చ. తఱి యగునంతకు నిపునుదగ్రత నైచుట నీతి నీవు నా
కఱపినయట్లు సేయుము తగం జని యాతనిఁ గాంచి ¹నన్ను నె
త్తెఱుగుననైనఁ బొందఁగ మదిం గలదేనియు నింత యేల క్ర
చ్చఱ మునివర్గవాహనుడనై చనుచె మ్మను మంతఁ దీఱెడున్. (1-176) 201

... ..

ఉ. నన్నయముఖ్యసత్కవిజనంబులకావ్యములందు లేఖకుల్
గొన్నియుఁ బాఠకాధములు గొన్నియుఁ బోకడఁ బెట్టఁ దక్కువై
యున్నెడఁ గాంచి జానపదు లోడక దిద్దిన తప్పత్రోవ లె
ట్ల నిజ మంచుఁ గైకొనిన లక్షణవేత్తలు సమ్మతించురే. 202

ప. అది యెట్లనిన సులక్షణసారంబునందు లింగముగుంట తిమ్మన వ్రాసిన యప్రశస్తంబు
లగు లక్ష్యంబులకు నాశ్చర్యంబు నొంది బహుపుస్తకంబులు నిరీక్షించి వానినెల్లను
బ్రక్షిప్తంబులుగా నెఱింగినవాడనై లక్షణవంతంబులగు పురాతనకవిప్రోక్తంబులు
వివరించెద. 203

ఆదిపర్వమునందు:—

క. నా పచనమున నపత్యము, గావించును నీకు గొంతి కడు నెయ్యమునన్
నీవగచిన యాయర్థము, సూపె మనంబున ²దలంతు సుందరి యెపుడున్. (5-135)

ఉద్యోగపర్వమునందు:—

క. తమతండ్రిభంగి నీకును, సముచితముగ భక్తిజేసి సజ్జనసుతమా
ర్థమునను ³జరియింపంగా, నమలమతీ కన్నకొడుకుల ట్లరయఁ జనున్. (2-74)

ఆనుశాసనికపర్వమునందు:—

క. అతిథి నినుఁ గోరెనేనియు, మతిఁ గింకిరిపడక యోల మ్రాన పడక నీ
వతనికిఁ బ్రియంబు సలుపుము, సతికిం బతివనుపు సేయఁ జను నెల్లవియున్. (1-68)

రామాయణమునందు:—

ఉ. అన్నపు తండ్రియట్ల విను మంతియ కా దటమీఁద రాజ పే
మన్నఁ గొఱంత లేదు ⁴మణిహారము లాదిగఁ బెక్కుకానుక
ల్లున్నుగ నీత నిచ్చి జనలోకపతిం గని మమ్ముఁ బ్రోవు మీ
సన్నపుకార్యము ల్వలదు సంధియ మే లటు గాక తక్కినన్. (యం.142) 207

1. నిన్ను (వా. ప.) 2. తలంచుచుండుదు నెపుడున్. 3. జరియింపగనను, లమతీ నీకన్నకొడుకు. 4. మణిమండన ముఖ్యములైన కానుకల్... ఇవి యఖండ వడి గల ప్రాచీనపాఠములు (రా.)

మఱియు, దానియందే:—

ఉ. ఓకపివీరులార నుగుణోదధి నీ రఘురాము సర్వలో
కైకశరణ్యునిం ¹గొలువ నివృడు వచ్చితి నొండు గాదు నా
రాక మహాపరాధి యగు రావణుతమ్ముడ నే విభీషణా
భ్యాకుడ వీరు నా సచివు లర్కకులాగ్రణితోడఁ జెప్పరే. (య. 165) 208
దేవకీనందనశతకమునందు:—

మ. చతురంభోధిపరీతభూవలయ²రాజన్యాలికోటిరరం
జితమాణిక్యవిరాజితచ్చరణరాజీవుండు ధర్మాత్మజుం
డతికార్పణ్యముతోడ మత్స్యపతిఁ దా నాసింపఁడే ³నీదుకా
శ్వకకారుణ్యము గల్గునంతకును గృష్ణా దేవకీనందనా. 209

ఆరణ్యపర్వమునందు:—

చ. ఉరమున రెండు గన్నులు పృథూదరదేశమునందు నోరు ప్ర
స్ఫురితభుజద్వయంబును ⁴సముజ్జ్వలదున్నతభావముం గరం
బరుదుగ నుగ్రమైన వికృతాకృతితోడ నశేషసత్త్వ⁵సం
హరుఁ డగుచున్నవాని దివిజారిఁ గబంధుని గాంచి రచ్చటన్. (6-357) 210

ఉద్యోగపర్వమునందు:—

చ. అని మది నిశ్చయించి తగ నందఱు బిల్వంగఁ బంచి వారితో
ననిచినమాటలాడి వినయంబునఁ బ్రార్థన చేసి మీరు మా
కొనరినపై న్యము ల్పదునొకొంటికిఁ బ్రాభవ మాచరింపఁజొ
చ్చిన సకలంబు నొప్ప నభిషేకముఁ గైకొనుఁ డుత్సవంబునన్. (4-140) 211

వ. దీని మూడవ పాదంబునందు “పదునొకొంటికి” నని యున్నచోట సంధింగూర్చి
స్వరప్రధానపడిగాను సోమయాజులు ప్రయోగించినారు. ఇది తెలియక కొందఱు
మూఢులు దేశ్యనిత్యసమాసపడి యని యనుకొందురు. 212

6. నిత్యయతులు

క. ఏని యనుసాంధ్రశబ్దముతో నతికిన పూర్వపదముతుదివ్రాయకి న
చైనను వ్యంజనవర్ణం, బైన రచింపుదురు నిత్యయతు లనుచుఁ గవుల్. 213

శేషధర్మములయందు:—

క. మెట్టెండు నారకమార్గం, బెట్టి మహాక్రూరకర్ముఁ డేనియుం దుద ని
ట్ట ట్టనక నెమ్మనంబున, నెట్టన హరి తలఁపు గలిగెనేని మహాత్మా. 214

1. గొలువఁగా నిటవచ్చితి (రా). 2. రాజానీక (రా). 3. తావకాయత
(ప). 4. గులభూమిధరోన్నత (పాఠాంతరము). 5. ఘస్పరుడగు (రా).

7. రాగమసంధివళులు

తే. ఆలను పదంబుమొదలను రాగమంబు, వచ్చుసంధికి నుభయంబు వళికి జెల్లు
నతివ జవరాలు ¹బాలెంతరాలు ముద్దరాలు ధర్తాత్తురా లన రాక్షసారి. 215

మనుచరిత్రమునందు:—

ఉ. ఇంతలు కన్నులుండఁ దెరు వెవ్వరి వేడెదు భూసురేంద్ర యే
కాంతమునందు నున్న జవరాండ్ర నెపం బిడి పల్కరించులా
గింతియె కాక నీ వెఱుంగవే మును వచ్చినత్రోవచొప్పు నీ
కింత భయంబు లే కడుగ నెల్లద మైతిమె మాట లేటికిన్. (2-41) 216

చారుధేష్టచరిత్రమునందు:—

క. ఈ లలన వేలుపుంజవ,రాలా యచ్చరయొ కిన్నరపథామణియో
వ్యాళాంగనయో కా కీ, భూలోకస్త్రీల కిట్టి పొంకము గలదే. 217

౯. విభాగవళులు

క. తులసీభూషణ సంఖ్యకు, దెలుంగునఁ బరిమాణసంజ్ఞ దేటపఱచుప
ట్టుల నేసి యను పదమునకు, నలరు విభాగవడి యనఁగ నచ్చును హల్లున్. 218

కాశీఖండమునందు:—(2-104)

తే. అప్పటికి నియ్యకొంటిఁ గా కంబుజాక్షి, ఋషులపాలిటివే యింతలేసివనులు
కొతుక కాఁబోతు నాఁబోతుఁగ్రుమ్మలాడ, నడిమియాఁబెయ్య దెన వచ్చెనాకుఁజూడ.

కావ్యచింతామణియందు:—

ఆ. కృష్ణుఁ డిచ్చు నాలుగేసిచీరలు కూర్చి, నింతులకును నాలుగేసిమణులు
తీవితోడ దోసెఁ డేసిమాడలు కడు, నిం పెనంగ గంపెఁడేసి సొమ్ము. 220

9. నామాఖండవిశ్రమములు

ఆ. అప్ప ఆయ్య అన్న ²అరు సవ్వ అమ్మక్క, ఆయి యనుపదంబు లదుకుసంధు
లభయమునకుఁ జెల్లుచుండు నామాఖండ, వళు లనంగ నూడఁబడక యైన. 221

అప్ప యనుటకు నందిలిమ్మిన చాటుధార:—

క. ఇప్పటిదాతల సరిగాఁ, జెప్పకురా భట్ట కర్ణ శిబిభేచరులన్
జెప్పము మూర్తిఘనునివెం,కప్పకు దానమున సిర్భయంబున సభలన్. 222

1. బాలింత (నూ). 2. అరుసు (వా) అరసన్ -తమిళశబ్దము రా జని యర్థము(రా).

హుళక్కిభాస్కరునిచాటుధార:—

క. అప్పు లిడునతఁడు ఘనుఁ డా, యప్పు డొసఁగి మరలఁ జెందునాతఁడు రాజా
చెప్పఁగ వలె సాహిణిమా, రప్పను దానమున ఘనుఁడు రాజు నటంచున్. 223

అన్న యనుటకు పొట్టురిగోవన:—

క. అన్నలుఁడు రూపమున సిరి, యన్న కళాయుక్తి భరతునన్న కరుణచే
నన్నసముద్రపుపెదచి,న్నన్నకుమారుండు వెంగళామాత్యుఁ డిలన్. 224

తేనాలి రామలింగము:—

క. చిన్నన్న ద్విపద ¹కెఱుఁగును, బన్నగఁ బెదతిరుమలయ్య పదమున కెఱుఁగు
న్ని న్నంది మొరనె నరసింగన్నకవిత్వంబు పద్యగద్యశ్రేణిన్. 225

తేలఁబలుకుటకు ²సింహాసనద్వాత్రింశికయందు:—

చ. అనఘుఁడు సింగనార్యునకు నబ్బయ గోపయమంత్రి చిక్కనా
రనయును గల్గి రాత్తజులు రాములు మువ్వరు దోచినట్లు పెం
పున వెలయంగ నబ్బయకుఁ బుత్రులు పుట్టిరి రామరాజుఁ గే
ననయును బాచిరాజు గుణసంగుఁడు లింగనయుం గ్రమంబునన్. 226

అయ్య అనుటకు:—

... ..

కాశీఖండమునందు:—

సీ. గీ. నైషధాదిమహాప్రబంధములు పెక్కు, సెప్పినాడవు మాకు నాశ్రితుడ వనకు
యిపుడు చెప్పఁదొడంగిన యీప్రబంధ, మంకితము సేయు వీరభద్రయ్యపేర. 227
(11-3)

ఊదఁబడక ఉన్నందునకు ననంతనిఘండమునందు:—

తే. ఒరుల న మ్మయ్య యనుచోట నూదఁబడక
ద్వివిధ మగుఁ బ్రభునామాంతవిరమణంబు
మహి నయోధ్యకు రాజు రామయ యనంగ
నతనిపట్టంపుదేవి సీతమ యనంగ. (1-120) 228

రుక్మాంగదచరిత్రమునందు:—

ద్వి. శ్రీకరగుణసాంద్ర చిరయశోరుండ్ర
ఆకారచంద్ర రామయభాస్కరేంద్ర. 229

1. కెఱుగును (సూ). 2. విక్రమార్కచరిత్రమునందు (సూ). 3. పట్నంపు (వా).

అరుసు అనుటకు ఆంధ్ర కవిపితామహుడు:—

క. చేపట్టిన ధ్రువు లగుదురు, కోపించిన రంభఁ గూడుకొందురు జగతిన్
స్థాపించఁ బొడువఁ జాలని, న్నూపందలు సాల్వ కోన మరుసున కెనయే. 230
పలకలూరి గోపన:—

ఆ. గోలకొండమలక గోవుల భక్షించు, గొండపీటివిప్రులము నెల్ల
బాచమరుసు చేరి భక్షింపుచున్నాఁడు, మలక మేలూ బాచమరుసు మేలూ. 231

అవ్వ అనుటకు:—

... ..

అమ్మ అనుటకు ఈవని పెద్దిరాజు రామరాజు చాటుధార:—

క. ఇమ్మహిలో మహనీయగు, ఇమ్ముల నీపాటి గలరె నానావిధదే
శమ్ముల శ్రీరామునిసీ, తమ్మా మాయమ్మ నిత్యహర్షము లిమ్మా. 232

క. ఇమ్మా మదభీష్టంబులు, కొమ్మా మామ్రొక్కు లెల్ల గురుమతితో మా
యమ్మా రఘునందనుసీ, తమ్మా సౌభాగ్యసిద్ధిదాయిని వమ్మా. 233

అక్క అనుటకు వనకూరి గురువన్న చాటుధార:—

క. ఇక్కలియుగశక్తులలో, లెక్కింపకు భట్ట శంక లేక ధరిత్రిన్
మిక్కిలి మల్లేశునియం, బక్కకు సరివేల్పు గలదె యపసీస్థలిలోన్. 234

క. చొక్కపు శ్రీగిరినిలయుని, మక్కువ మదిలో నెఱింగి మనుజులఁ బ్రోవన్
దిక్కియి నిల్చిన మాయం బక్కకు సరిగలదె సకల భాగ్యస్ఫురణన్. 235

అయి అనుటకు రాచపూడి వెంకటయ్య చాటుధార:—

క. వ్యాయామజనితమాయో, పాయసమస్తాఘములు నివారణ మగు దు
ష్కాయంబు పూత మగు గం, గాయిని బొడగన్నఁ దాన మ్రాడినమాత్రన్. 236

శమంతకమణి చరిత్రమునందు:—

ఉ. కాయపచోమనశ్శుభలనకల్పితదోషము లెల్లఁ బాయఁగా
నా యెదలోన నిత్యము సనాతనధర్మముఁ బూని యర్చి లిన్
బాయక కొల్తు రామనరపాలనిరంతరసౌఖ్యదాయి నీ
త్రాయ సమస్తశోభనవిధాయి 1 మహత్ఫలసిద్ధిదాయిగన్. 237

1. 'మహాఫలసిద్ధి' అని యుండవలెను. లేకున్న 'మహతాం ఫలసిద్ధి' అని షష్ఠీ సమాసము చేసికొనియైనఁ దృప్తిఁజెందవగును. (పూ. ము.) మహాఫల (నూ).

10. పంచమీవిభక్తివిరామము

ఆ. తత్సమంబుఁ జేయుతఱిని బంచమి ¹నన్న, నంటె ననువిభక్తు లదుకుసంధి
మెలఁగుఁ గృతులఁ బంచమీవిభక్తివిరామ, మనఁగ నచ్చునకును హల్లునకును. 238
చమత్కారరామాయణమునందు:—

క. నిన్నుఁ జెఱుఁ గొన్న హైహయ, కన్నన్ దోర్విర్య మెక్కు దగుభార్గవు లీ
ల న్నిజ్జించినరాముని, కన్నను శూరుండు ముజ్జగంబులఁ గలఁడే. 239

ఆదిపర్వమునందు:—

చ. వితతమఖప్రయోగవిధివిత్తము లుత్తమధీయుతు ల్జగ
న్ను తసుమహాతపోధను లనుగ్రహనిగ్రహశక్తియుక్తు లీ
క్రతువున బుద్ధిజు ల్కమలగర్భసమానులు పూర్వదిక్పతి
క్రతువున యాజ్ఞోత్తమలక్ష్మికంటెఁ బ్రసిద్ధులు సర్వవిద్యలన్. (2-227) 240

11. కాకుస్వరవళులు

క. వలుకులతలఁ గలవ్రాలకు, వల నగుచోఁ బ్లుతము నిలిపి వానికి రెండున్
వళులుగఁ జెప్పినఁ గావ్యం, బుల నది కాకుస్వరంబుఁ బ్లుతవళియు నగున్. 241

ఆ. ఏకమాత్రప్రాస్య మిసుమడించిన దీర్ఘ, మయ్యె మూడుమాత్రలయినఁ బ్లుతము
భీతికోకతర్కగీతదూరాహ్వాన, సంశయార్థములను జరుగుఁ బ్లుతము. 242

భీతిప్లుతమునకు భాస్కరునిరామాయణమునందు:—

ఉ. ఏ జనకాత్మజ౯దశరథేశ్వరుకోడల రాముభార్యఁ జుం
డో జనులార యడ్డపడరో సురలార సురారి కంచు నం
భోజదళాక్షి శైలవనభూములు దాటుచు భీతి నేఁగుచో
నీజలరాశిఁ జూచి మది నెంత దలంకెనో యేమి సేయుదున్. (య. 41) 243

మనుచరిత్రమునందు:—

ఉ. ఎవ్వతె వీవు భీతహరిణేక్షణ యొంటిఁ జరించె దోట లే
కివ్వనభూమి భూసురుండ నేఁ బ్రవరాఖ్యుండఁ ద్రోవ దప్పితిం
గ్రొవ్వున నిన్న గాగ్రమునకుం జనుదెంచి పురంబుఁ జేర నిం
కైవ్విధిఁ గాంతుఁ జెప్పఁ గదవే తెరు వేది శుభంబు నీ కగున్. (అ.2-39) 244

శోకప్లుతమునకు రామాయణమునందు:—

శా. అన్నా లక్షణ నిన్నుఁ బుణ్యనిధి నే నజ్ఞాననై పల్కితి
న్నన్నా పాపము వచ్చి ముట్టుకొనియె న్నా పాలిదైవంబవై

1. కన్న, కంటె (వా). 2. కన్న (నూ).

యిన్నిచుం బరిమార్ప వేగఁ బఱతేవే నన్న రక్షింపు మీ

యన్నం గ్రక్కునఁ జీరవే యరుగవే యత్యుగ్రశీఘ్రంబునన్. (ఆర. 2-111)

తర్కశ్శతమునకు హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమునందు:—

శా. ఓరీ రాజకులాధమా నృపులు లేరో వేట రారో మద

క్రూరాభీలమృగావళిం దునుమరో ఘోరాటవు ల్లేవో సా

యారామంబు గలంచి జంతుతతి మాయం జేసి యస్తత్కుమా

రీరత్నంబులు వేడ వచ్చినను వారి న్నొంచినా వేమిరా. (2-147) 246

శాంతిపర్వమునందు:—

మ. అనుమానింపక తోడఁబుట్టులనె కాదా తున్ని తూటాడె నెం

దునుఁ గ్రొన్నెత్తురు లేఱులై పఱవ నింద్రుం డుగ్రతక్ దైత్యులన్

మును లవ్వీరు భజింపరో క్రతువు లామోదంబుతో నమృహా

త్తునిఁ జేయింపరొ యూర్ధ్వలోక మది కాదో నాక మూహింపుమా. (1-287)

రంగనాథునిరామాయణమునందు:—

ద్వి. అట్టినామిఁద నీవా యలిగెదవు, పట్టి చెట్టలు వాసి పాఱవై చెదను. 248

ఆనుశాసనికపర్వమునందు:—

ఉ. ఆ నరనాయకుం డొకమహాధ్వర మెంతయు వేడ్కఁ జేయఁగాఁ

బూన మహీసురావలికిఁ బూజ యొనర్పఁగఁ దాను బ్రహ్మణం

డై నయ మారఁగా ననలుఁ డాతనిపాలికి వచ్చి నాకు నీ

వే నృప నీదుపుత్రిఁ గృప యేర్పడ దానముగాఁగ నావుడున్. (1-53) 249

దూరావళిపర్వతము:—

తే. ఆదితేయార్చితాంఘ్రిపద్మా యనంగ, ద్వారకాపురమధ్యసద్మా యనంగ

నసురకులవై రివీరులారా యనంగ, రసిక చిత్తాబ్జవాసులారా యనంగ. 250

కళాపూర్ణోదయమునందు:—

మ. అకటా యేమని దూరుదాన నిను నాథా వేగుజామయ్యెఁ బొం

దికగాఁ బాదము లొత్త ర మ్మనుట గానీ యొంటి యేమో కదా

నికటతోఁజికిఁ జేర ర మ్మనుట గానీ కొంత నెయ్యంపు పూ

నికతోఁ గన్నుల విచ్చి చూచుటయ కానీ లే దొకిం లేనియున్. (4-112) 251

సంశయపర్వతము:—

ఆ. హరి యనంగ నాతఁడా నిన్నఁ గంసు నడంచెఁ గృష్ణుఁ డీతఁడా యశోద

కైంతభాగ్య మబ్బెనేబోటి నాబోటి, నైలత కట్టు గలుగునే తలంప, 252

రామాభ్యుదయమునందు:—

సుగంధి. అంగసాలలామఁ గానవా లతాకుడుంగమా

తంగమా భుజంగమా వతంగమా కురంగమా

లుంగమా లవంగమాతులుంగమాధవీనట

దృష్టంగమా వనీరమా కరీరమా సమీరమా. (5-239)

253

విజయనేనమునందు:—

ఉ. వల్లభుఁ డేఁగు దుర్లభుఁడు వానిదెసం దగు లూఁది యిష్టైయిన్

దల్లడ మందె దేల యుచితస్థితికి న్ననుఁ బాప జూచినన్

దల్లియు బంధులొకమును దండ్రియు నే మనువా రెఱింగిరే

స్థులు యిట్లు నీకుఁ దగునో తగదో పరికించి చూడుమా.

254

రామాయణమునందు:—

క. జనకజకు సుమిత్రానం, దనునకుఁ బ్రణమిల్లి సముచితస్థితి దర్శా

ననముల నుండఁగ రఘుపతి, యరుజన్తుల జూచిసేమమా ¹జనపతికిన్. (ఆర. 158)

12. ఫలతయుగవిశ్రామములు

క. తా మేవర్ణము లైనను, త్నామండలమునను బ్రాణమైతి గలిగినన్

దామోదర ఫలతయుగవి, శ్రామము లనఁగాఁ బ్రతాక్షరద్వయ మమరున్. 256

వజ్రపంజరశతకమునందు:—

ఉ. శ్రీగజగామినీమణిని సీతనుగా నిరపాయఁగాఁ ద్రిలో

కీగృహమేధిఁగా గరుడకేతనుఁగా భవరోగవైద్యుఁగా

నాగురువాన నిన్నె మది నమ్మితి వేటొకవేల్పుఁ గొల్వ నీ

వే గతి కావవే రఘుపతీ శరణాగతవజ్రపంజరా.

257

ఈ పండ్రిండును సుభయవళిభేదంబులు.

ఇంకం బ్రాసయతు లెట్టి వనిన:—

ప్రాసయతులు

గీ. గీతముల సీసములను సంగీతములను, విరతి విడనాడి యొక్కొక్క చరణమునను

రెంటికిని బ్రాసవర్ణంబు నంటఁ బలుకఁ, బ్రాసవిశ్రాంతి లంఘ్య కబ్బముల వాని.

ఆ. దేవకీకుమార గోవర్ధనోద్ధార, తోయజాక్ష పాండవేయపక్ష

ఘనవిసీలగాత్ర మునిజనస్తుతి పాత్ర, యదుకులాభిసోమ కదనభీమ.

259

అ గ్రాహ్యవిరామంబులు:—

ఆ. వికటకవులు కొన్ని వింతలు కల్పించి, కవిజనాశ్రయమునఁ గలిపినారు

వ. వానిఁ గైకొనంగ వల దప్రయుక్తంబు, లేల చెప్ప భీముఁ డెఱింగి యెఱింగి. 260
అవి యెవ్వి యనిన. 261

¹అగ్రాహ్యవర్గవళులు

క. వెలయఁ గకారాదులు భూ, తలమున నైచెదువళులు దా మగు ననుచున్
లలనామదనుఁడు రేచన, నలినభవనిభుండు గుణవతంసుఁడు చెప్పెన్. 262

వ. ఈ పద్యములోఁ జెప్పిన యయిదువర్గములయందును మొదలివర్గములు నాల్గింటికి
వర్గవర్ణ గనుకఁ జెల్లుబడి; యవి యనినీ దావలఁ బూర్ణబిందువు లేకుంటేను నను
సాసికములకు జెల్లువు; ఆ బిందువు లున్నట్లాయెనా బిందుయతులు గనుక అవిన్న
చెల్లును. ఈ భేదము చెప్పనందుచేత నీ పద్య మగ్రాహ్యము. 263

అగ్రాహ్యసంబంధవళులు

క. దడలకు భేదము లెంచక, వడియును బ్రాసంబు నిలుప వచ్చును గృతులం
దది యె ట్లన్నను శ్రీహరి, దొడిబడి దానవులఁ జంపిడులి యాయె ననన్. 264

వ. ఈ చెప్పిన దడలకు పదాదినున్న చతుర్థవర్గసరళము ఆదేశమై వచ్చునప్పుడు ఆదేశ
యతిగాఁ జెప్పవచ్చును. అదిన్నీ గాక ఆరెంటికిన్నీ దావలించి నెఱునున్న లున్నప్పు
డనుస్వారసంబంధయతులు గనుక అటువలెను జెప్పవచ్చును. అవి గలుగఁజెప్పలేదు
గనుక ఇదిన్నీ సమతము గాదు. 265

అగ్రాహ్యవర్ణ చతుష్టయవళులు

క. యరలవ లను నీ నాల్గును, పరుసం దమలోన వట్ల రయమునఁ జెల్లున్
ధర శవనహవర్ణంబులు, సరవి నొకటి కొకటి చెల్లు హరినిభరేచా. 266

వ. ఈ మొదలకు జెప్పిన యరలవలకు నాల్గింటికిన్నీ చెల్లుబడి గాదు. శవనహలలోపలను
తొలుతటివి మూడున్న డొప్పవిక్రాంతలు గనుక చెల్లును. వానికి హకారము
చెల్లదు. ఇవి తెలియకచెప్పినకతంబున ఇదిన్నీ అప్రయుక్తమే ఆయెను. 267

అగ్రాహ్యభేదవర్గయతులు

క. ధరఁ బభబఁ మాక్షరములు, పరువడి నీయెనుగూడ వాతోఁ జెల్లున్
సరి సంభావన వడి యన, మరుదీమము లేమ కీరవాణి యనంగన్. 268

వ. పంచమవర్గాక్షరము లై దింటిలో నున్న వబల కభేదయతి గనుకనున్న ప్రథమ
ద్వితీయ చతుర్థవర్ణములు వకారమునకు అభేదవర్గయతులు గనుకను అవిన్నీ నిలు
చును. మకారము నడవదు. ఇది విచారించక చెప్పినాఁడు గనుక నిదిన్నీ అబద్ధమని
తేలెసికొనేది. 269

1. ఈశ్వరిక పూ. ము లో లేదు; క్రొత్తగాఁ జేర్పబడ్డది (రా). 2. ధులి
(పాఠాంతరము).

తే. భరితభువనార్ణవంబుతో వ్రంత సరియె, రమ్యమణిరాజరాజుతో లక్కు సరియె
 లలితపీఠారవంబుతో ధక్కు సరియె, యనగఁ జేల్లు నభేదాఖ్య నమరువట్లు. 270
 వ. ఈమూఁటిలోపలనున్న భకార వకారములకు నభేదవర్గవిరతి గనుక ప్రయోగింపవచ్చును. లవర్ణ ధవర్ణ ములకు నభేదవర్గయతులున్న గావు; గనుక ప్రయోగించరాదు.
 1 రేఫమునకున్న లకారమునకున్న గ్రాహ్యంబు గాదు. వానికిన్ని లక్షణ విలాసము వారు తెలియక 2 కొన్ని యుదాహరణంబులు వ్రాసినారు. ఆవియును వివరించెద.

శృంగారనైషధమునందు:—

క. కైలాటరాయ యభినవ, శ్రీలామకరాంక చంద్రరేఖాంకురచూ
 డాలంకారపదాంబురు, హలింగితసుఖతనిర్మలాంతకరణా. (1-110) 272
 రామాయణమునందు:—

క. దానవసుందరు లత్తటి, జానకి నందలముమీఁద సమృద మొదవం
 గానిలుప శారదాభ్రవి. వీనత నేపారుచంద్రరేఖయ పోతెన్. (యు. 2323) 273
 వ. సంస్కృతమునందు రేఖాలేఖాశబ్దములు రెండున్న గలవు గనుక ఈరెండుపద్యములయందున్న చెప్పిన రేఖాశబ్దము మొదల తృతీయాంతస్థ మని యెఱుఁగునది.

హరిశ్చంద్రనికథయందు:—

ద్వి. వీచటి విరియించుఁ జిటునవ్వు పసిఁడి, రేకులతో నెదిరించు చెక్కులును. 275
 వ. కొందఱు ‘రేకులతో మురాళించుచెక్కులును’ అని చదువుదురు. అది ప్రాతతప్ప
 గాని కవిహృదయము గాదు. 276

వసుచరిత్రమునందు:—

కా. ఓలంబాలక యోల యోల యన నో లోలంచు మేలంబునకె
 లోలంబాలక యోర్తు గ్రుంకి బిసవట్లు ట్లన్ది తూటాడి కెం
 గేలం బూని తటాలున న్నెగసె నక్షీణాంబునాథాంబుజా
 క్షీలోకంబు జయించి వారలయశశ్శ్రీఁ దెచ్చుచందంబునన్. (3-162) 277
 వ. ఈ పద్యము రెండవచరణము మొదలను లోలంబాలక గ్రుంకి యని కవిహృదయము. ఇది గానక కొందఱు “ఇందిందిర శ్చంచరీకో రోలంబో బంభరోఽపి చ” అని నిఘంటున ఉన్న దని రోలంబాలక యని చదువుదురు. ఇట్లని రామరాజభూషణము తలంపుగాదు. 278

క. నణ లనురెండక్కరముల, కును వడిఁ బ్రాసంబుఁ బెట్టుకొన వచ్చుఁ గృతిక
 విను అరల కిట్ల పెట్టం, జను లళల కభేద మరయ సర్వజ్ఞనిధి. 279

1. రవర్ణమునకు (సూ). 2. (వా)ప్రతిలో ‘సుపూర్వానునిర్ణయము’ అని ఈతావున ‘తలసీల’ కలదు. (గీ) 3. ద్వితీయాంతస్థ (పూ. ము; సూ.) ద్వితీయాంతస్థము రేఫము; తృతీయాంతస్థము లకారము. అప్పకవి మతమున నిందు లకారము చెప్పవలెను (రా).

వ. ఈ చెప్పిన మూటిలోపలనున్న మొదలఁ జెప్పిన నణలకును సరసవడిని కడను జెప్పిన లళలకు అభేదవిరతియుఁ గనుక సీరెండున్నగుర్పవచ్చును. నడుమను జెప్పిన రణలకు “రయోస్తు నిత్యం స్యాత్” అని శబ్దశాసనసూత్రముకలిమింజేసి యేకతరయతు లగుటను గూర్పరాదు. అటుగనుక ఈ పద్యమున్న బ్రశస్తము గాదు. 280

ఇవి నలువదియొక్కటియు యతిభేదంబులు,

ఇంకఁ బ్రాసస్వభావం బెట్టి దనిన

మూ. సూ:—ద్వితీయో వర్ణః ప్రాసోఽత్ర పాదపాదేషు, కించ ప్రాస
స్పర్శేషు చైక ఏవ స్యాత్. 22

తే. ప్రథమపాదద్వితీయాక్షరంబు ప్రాస, మయ్యెఁ బదపద్యముల నడుగడుగునందు నదియు రెండవ వర్ణమై యమరు సీస, గీతదండకమంజరీకృతులఁ దక్క. 281

ప్రాసపూర్వాక్షరనిర్ణయము

క. గురులఘువులలో నెయ్యది, మురహర తొలిచరణమునకు మొదల నిలుచు ని
ద్ధర నాపై నిడు ప్రాసా, ఊరములఁ బూర్వమున నదియ కదియింప నగున్. 282

ఆ. దాసపారిజాత వాస్తవావరజాత, ఘనఘనాఘనాంగ దస్తుజగర్వ
భంగ యనుచు నిట్లు ప్రాసాదులను గూర్పవలయు నొక్కభంగివ్రాలు కృతుల. 283

ఆ. క్రింద జడ్డలును బిఱుంద బిందువులును, నూఁది ప్రాసములకు నుండెనేని
ప్రాస్య మొకట నిడుదయక్కరం బొక్కట, వానిమొదల నిలువ వచ్చు నెందు.

ఆ. పక్షిరాజపత్ర రాక్షసతృణదాత్ర, దంతిభయవిరామ శాంతిధామ
యింద్రనీలమూర్తి సాంద్రపాండురకీర్తి, యనఁగఁ బ్రాసమాతృకాదు లొప్పు. 285

ఆ. వేదవేద్య యసమవృత్తపాదములను, బ్రాసనియమరహితపాదములను
వలసినట్లు మొదలివ్రాలు నెప్పఁగ నొప్పు, నొక్కదాన గురువు నొకట లఘువు. 286

స్వస్థానార్థసమవృత్తోపజాతివృత్తము:—

క్షమాకళత్రుఁ వనజాతనేత్రుఁ, గామేపలీశుం ద్రిజగత్ప్రకాశుఁ
దమాలనీలు నృముదారశీలుఁ, హేమాక్షవైరి నృజియింతు శౌరిఁ 287

ఆ. వారిజాతగర్భవామదేవసహస్ర, నయనముఖ్యపుణ్యనామ యనుచుఁ
బ్రాసనియతి లేని సీసాదిపదముల, మొదల రెండు నిట్లుగదియుచుండు. 288

¹ప్రాసాక్షరమైతి

తే. ప్రాసముల కెల్లఁ దుల్యాక్షరంబు లైనఁ, జాలు స్వరభేద మైన దోషంబు లేదు
చరణములకడఁ గూర్చుప్రాసముల కెల్ల, నన్నియు సమస్వరంబులై యమరవలయు.

ఆ. సరసిజాతనేత్రదురితగుల్లలవిత్ర, హరితనూజమిత్ర గరుడపత్ర
ధారుణీకళత్ర నీరదాసితాత్ర, యనుచుఁ గూర్పవచ్చు నచ్చు రెల్ల. 290

1. ప్రాసాక్షరస్వరమైతి (సూ).

క. దురితద్విషహర్యతా, సరకమురాసురవిపక్ష నాశీకాతా
శరధిసుతాలయవత్, కరినాయకరక్ష హరముఖసురాధ్యతా. 291

తే. పట్టువయు ¹నైత్వమును గల వ్యంజనంబు, ప్రాస మై యుండునెడఁ బైతప్రాసములకు
వ్యంజనంబు సమాక్షరం బైనఁ జాలు, చానిపై నేస్వరం బైనఁ బూన వచ్చు 292

ఆ. సకియ పూర్వజన్మ సుకృతఫలంబునఁ, గాక తమవిభాసిరాకృతాశ్రు
నిక్కృపాపయోధిఁ దక్కఁగఁ గొనుటకుఁ, దరమె భోజనుతకుఁ దక్క ననఁగ. 293

శల్యవర్వమునందు:—

క. చావరు నొవ్వరు పాండవు, తేవురు నని నీవు చెప్ప నిప్పలుకులు దుః
భావేశకరము లై చే,తోవృత్తిఁ గలంపఁ జొచ్చె దుర్భరభంగిన్. (1-14) 294

కవికర్త రసాయనమునందు:—

మ. ఆమరీచిభ్రమరీతిలోలనయనాహస్తాబ్జ²దోధూయమా
నమణీదండకచామరాగ్ర³పవమానస్పందనాదోళన
క్రమశోభాన్మృదకుంతలప్రకర ముత్కర్వార్త మయ్యెం దదీ
యమృదుస్పర్శసుఖోన్నతిం బరవశం బై తూగుచందంబునన్. (1-64) 295

క. విరమము స్వరప్రధానము, ధరఁ బ్రాసము వ్యంజనప్రధానము నగుటకొ
స్వరసంధిఁ జెందునపుడును, బ్రరుచిరముగ హల్లు దాన ⁴ప్రాసము లయ్యెన్. 296

క. ఆనలు వెట్టిన నిలువక, తా నూరక యలిగి యార్సుదంతను జేరక
దానవసంహరుఁ డేక్రియ, చే నిఁకఁ జనుదెంచు నాకుఁ జెప్పవె యనఁగన్. 297

ప్రాసభేదంబులు

సీ. అర్థబిందుసమాహ్వయముఁ బూర్ణబిందుఖండాఖండములు సంయుతాక్షరంబు
ధర సంయుతాసంయుతము రేఫయుతలఘుద్విత్వవికల్పముల్ వెన నుభయము
ననునాసికప్రాసమును బ్రాసమైత్రియుఁ బ్రాసవైరంబు స్వవర్గజంబు
ఋప్రాసలఘుయకారప్రాసములు నభేదంబును సంధిగతంబు ననఁగఁ

తే. బదియు నేడుదెఱంగులఁ బరిధవిల్లు, బ్రాసములు పూర్వమకవిప్రబంధములను
గ్రమత లక్షణలక్ష్యయుక్తంబుగాఁగఁ, దేటపఱచెద చాని నిశాటదమన. 298

సమప్రాసములు

తే. పూర్వమున నర్థమైనను బూర్ణమైన, దిగువ జడ్డక్కరం బైనఁ దగిలి మొదలి
ప్రాస ముండినయెడ సమప్రాస మనఁగఁ, బిదప నన్నియు నట్లన కదియవలయు.

1. ద్విత్వము (పూ. ము; నూ). క్రాని పై పాఠమే యప్పకవి పరిగృహీతము
చూ. 4 ఆ. 50 ప. 2. దోదూయ (నూ). 3. 'పవమానాస్పంద' (నూ) ఈపాఠ
మున అఖండపడి సిద్ధించును గాన నియ్యవి యప్పకవి మతమున నగ్రహ్యమగును (రా).
4. ప్రాసంబయ్యెన్ - ఆను పాఠము సముచితము (రా). 5. సుదంతిని (పూ. ము) స్త్రీ
వాచ్యంబగుచో 'సుదత్తి' అనవలె. ఇందు 'సుదంత' సంజ్ఞావాచకము. (రా)

1. సమప్రాసములం దర్థబిందుప్రాసము

ఆ. వీరకం బజ్జీముఖుని దాకి కోసలవల్లభుండు బలాసురాంతకుండు నెలంగ
నవనిఁ గూల్చె ననుట నర్థబిందుప్రాస, మిట్లు కూర్ప వలయు నెల్లకడల. 300

2. పూర్ణబిందుప్రాసము

క. బొందింప వలయు నెల్లడ, బృందావనచారి పూర్ణబిందుప్రాసం
బిందీవరాక్షి భీష్మక, నందనఁ జేకొనియె నందనందనుఁ డనఁగన్. 301

3. ఖండాఖండప్రాసములు

క. నిడుపులు నరసున్నలు ధమ కెడమను గల కచటతపల కిలఁ బ్రాసములై
దొడరును నిర్బండువు లొ, క్కెడ ఖండాఖండసంజ్ఞ నిశశశినయనా. 302

ఆదిపర్వమునందు:—

క. వీరకం బజ్జీతెంచి నల్లడ, దాకినఁ గడు నలిగి ఘోరతరశరహతి న
మూకలు విరియఁగ నద్దనుఁ, డా కరమున నేనె నుగ్రుండై రణభూమిన్. (8-203)

విరాటపర్వమునందు:—

క. నాకొఱత దీర్చి వచ్చితి, నీకొఱతయ యింక నూతుని న్దెగఁ జూడ
న్లోకము పంచింపఁగ నగు, చీకటిరే యుదవె నేమి నేయుదు చెవుమా. (2-271)

ద్రోణపర్వమునందు:—

4^{వీ}. పా. మూకలు విరియించి వీరక నాచార్యాదియోధులకెల్లనునొక్క దెసను. (2-136)

రుక్మాంగదచరిత్రమునందు:—

ఉ. ఓ కరుణాకలాప వికచోత్పలలోచన యిప్పు డియ్యెడకొ
గాకులు చంపకుండ ననుఁ గైకొని కాచిన నీకృపాగుణం
దే కకలిగె న్వసింపఁ దగునే తొలిపుట్టువునందు భర్తవై
గాకలు సేసినట్టి ఘనకల్ప షము ల్విస నీకుఁ జెప్పెదన్. (4-99) 306

ఆదిపర్వమునందు:—

6^వ త్త. తీగయుయ్యెల నూగుఁ జల్లని తియ్యమామిడిమోకలం
దాగుఁ బువ్వులలేనెసోనలఁ దారుఁ గేతకిఁ జేరుఁ బు

1. బజ్జీతెంచు నిరుడ (గి). 2. దాకతమున (ప-వా-పె) దాకరమున (భార
తము అప్పుప్రతి) ఆకరమునగా అగ్రహము. అహంకారశబ్ద భైకృత మని కొందఱ
తలంపు. ఇది యప్పుకవిమతమున నిర్బిండువుగానోవు (రా). 3. నీ కొదవయ. (వా-ప)
4. మూకశబ్దము శ. ర. లో సార్థానుస్వారముగఁజేర్చి యీసీసపాదమునే యుదాహ
రించి నారు; కాని యప్పుకవిమతమున సార్థానుస్వారముగాదు (గి). 5. కరణిన్వచింప
(పా). 6. ఈపద్యము భారతమున నెందును గానరాదు. (రా)

స్నాగ్రూగమహాగవీధుల నాట్యము ల్పచరించు నా
భోగనాగలతాగృహంబుల భోగము ల్గునువేడుకన్.

307

రామాయణమునందు:—

ద్వి. మూర్తి చరించునమైకరితుమైదలు, బా గొప్ప గొప్పనఁ బరఁగినదాని. 308
వ రాహుపురాణమునందు:—

క. ఆ చింతామణి ముని తన, పీఠ మడచుదాఁక వీఁక పృథులోభముచే
దాఁచుకొనుఁగాక నాచే, నీచే నీఁక మోసపోవునే నరనాథా.

309

ఉద్యోగపర్వమునందు:—

క. 1మీటుగతి రథికులను నొక, నాటికి వేవుర వధింతు నరుశరములు నో
నాటి పడవైచునంతకు, వేటాడెదఁ బ్రతిబలంబువీరుల నెల్లన్. (4-407) 310

2ఆ. బోటి యొకతె పెండ్లిపాట పాడఁగఁ జొచ్చె, నాఁచరాని విరహతాప్తమునను
బేరు గూర్చి తాను బెండ్లికూతురు గాఁగ, గోత్రధరుఁడు పెండ్లికొడుకు గాఁగ.

ఆదిపర్వమునందు:—

క. ఆ ప్రన్నగముఖ్యులఁ దన,వీఁపునఁ బెట్టుకొని పఱచి విపినములు మహా
ద్వీప్తములు గిరులు సకలది, శాస్తాలపురములుఁ జూపెఁ జని వారలకున్. (2-42)

4. సంయుతాక్షరప్రాసము

తే. సంయుతాక్షరప్రాసమై జగతి వెలయు, గర్గఁ డర్పించు దైవంబు భర్గఁ డనఁగఁ
బత్తులేక్షణకొ నతిసూక్ష్మ మనఁగఁ, జంద్రవంశ్యుఁడు భోగదేవేంద్రుఁ డనఁగ.

5. సంయుతాసంయుతప్రాసము

తే. రలలు తమక్రింద³ జడ్డలై క్రాలువ్రాలు, ప్రాసవర్జంబులై వానిఁ బాసియైనఁ
గూడియైనను బెఱుగుడుగులను నిలుచు, సంయుతాసంయుతప్రాససంజ్ఞఁ దనరి.

తే. పాఁడి ద్రచ్చఁగనిమ్ము నాతండ్రి కృష్ణ

వేడుకొనియెద నందాఁకఁ బండ్లు దిసుము

దుండగపు⁴జేష్టలును నోటిగాండ్రతనము

మెండు గాఁజొచ్చె నీకు నై ⁵దేండ్ల రికనఁగ.

315

రేఫశ్లిష్టమునకు నాదిపర్వమునందు:—

ఉ. త్పత్రియవంశ్యులై ధరణిఁ గావఁగఁ బుట్టినవారు బ్రాహ్మణ

త్పత్రియవై శ్యకూద్రు లనఁగాఁ దగు నాలుగుజాతుల న్నృచా

1. నీటుగల; మేటులగు (అచ్చు. భా). 2. బోటి-స్త్రీవాచకమైనచో నిర్బిందు
కము-చూ. శ.ర., అప్పకవి మతమున నీ లక్ష్యపద్యమునుబట్టి సార్థబిందుక మని యెంచ
వలెను. 3. నుండఁ బైఁ క్రాలువ్రాలు (సూ). (రా). 4. ఁజ్జైదములునోట. 5. దేండ్లు
(పూ. ము). 6. గనుక (సూ).

రిత్రముఁ దప్పకుండఁగఁ బరిక్షితుకాచినయట్లు రామమాం

ధాత్పరఘుక్షీతీశులు ముదంబునఁ గాచిరె యే యుగంబునన్. (ఆ.2-173) 316

ప. మాంధాతృశబ్దము ఋకారాంతము గనుకఁ దకారముక్రింద నున్నది వట్టువ సుడి
గాని క్రారపడి కాదు. అందులకు— 317

కవికర్ణరసాయనమునందు:—

సీ. గీ. దానగుణశాలి భూసముద్ధరణదత్తుఁ

డనిశమఘదీక్షితుండు మత్తారిహరిణ

విహృతినిరతుఁడు యువనాశ్వవిభుసుతుండు

ఘనుఁడు మాంధాత నృపుడైన¹ కాలమునను. (2-58) 318

సోముని హరివంశమునందు:—

కా. నాతో మార్కొనలేరు నిర్జరపురీసాగేంద్రబృందారకా

రాతు ల్లున్నగ దేవసంఘములు పోర స్థిరసంగ్రామకుం

డీ త్రైలోక్యమునందుఁ గల్గెడు రణం బెచ్చోట లేకుండఁగా

జేతు లే్వయు వృథాభరం బగుచు వచ్చె నేవ యీమేనికిన్. 319

దేవీవిజయమునందు:—

తే. వాక్త్రిణేత్రాంగనాశచీశక్తు లధిక

సంభ్రమంబునఁ గుంభనికుంభదైత్య

హంత్రిఃకూజింపుదురు త్రయామంత్రములను

స్తోత్రములు చేసి మంగళారాత్రిక లిడి. 320

పద్మపురాణమునందు:—

క. శ్రీకరచక్రాంకితు లగు, లోకులు శుద్ధులును బుణ్యులును నగుదురు వా

రీ క్రియలు లేక యుండినఁ, బ్రాకృతు లనఁ బతితు లనఁగఁబడుదురు జగతిన్.

లకారశ్లిష్టమునకు రాఘవపాండవీయమున:—

కా. లోకత్రాణరతిం దదాదిమమహిలోకప్రవేశోత్కభా

షా²క్ష్మప్రప్రథమద్వితీయపదగుంజన్తంజుమండీరగ

రాకల్పమలరామభారతకథాసర్గంబుల నించు వా

ల్లీకివ్యాసులఁ గొల్పెదం దదుభయశ్లేషార్థసంసిద్ధికిన్. (పీఠిక. 3) 322

6. రేఫయుతప్రాసము

ఆ. నుదులు తెలుఁగలందుఁ బొడమ వా కైవడి, వ్రాలు కొమ్మకారవడులు గాన

1. కాలమందు (నూ). 2. 'క్షౌప్త' లో 'క్ష' లకారశ్లిష్టము గాదు. అప్పకవి
యీ పద్యములను లకారశ్లిష్టమున కుదాహరణముగ నిచ్చుట ప్రమాదము.

- రేఫయుతసమాఖ్యః గృతులః బ్రాసము లగు,సారిదిః దమకుః దాము సుడులః బాసి.
- క. సంగ్రామరంగమునఁ బెలు,చం గ్రుమ్మరుచున్న సాల్వజగతీవరుమే
సం గ్రుచ్చిపార నాటిం,చెం గ్రూరాస్త్రములు నాల్గు శ్రీకృష్ణుఁ డొగిన్. 324
- క. ఈక్రూర పలుకునకు మొద,లై క్రూరుచుఁ దేలి ప్రాస మగుఁ దనతనకే
శ్రీక్రొమ్ముడిసాందర్యము, వాక్తుప్రస్వం దరపె యురగవరునకు నైనన్. 325

7. లఘుద్విత్వప్రాసము

- తే. భువి లఘుద్విత్వసంజ్ఞికంబు లయి కొన్ని
యూఁదఁబడని క్రూరలతోడ నొకటి కొకటి
ప్రాసముల కగుఁ దమలోనఁ బత్రయుగము
విద్దుచె వినతాత్మజుఁడు దిక్కు లద్భువ ననఁగ. 326

8. వికల్పప్రాసములు

- తే. పంచవర్గంబులను గనుపట్టునట్టి
పొల్లు లనునాసికాక్షరంబులను గదిసి
తమదుపంచమములుఁ దృతీయములు నగుచు
నమరుఁ బ్రాసంబులకు వికల్పాహ్వాయములు. 327
- తే. ప్రాజ్ఞుగసమానధృతి సుధారుక్షిభాస్య, ప్రజ్ఞీచయసక్తకంఠ దావాగ్నిపాయ
వాక్ష్మనోహరనుత యసదృష్టహస్త, దిష్టహితకీర్తి యద్భునయుగ్మభేది. 328

9. ఉభయప్రాసము

- ఆ. ధాత్రిఁ బాణిసీయసూత్రములను దృతీయోష్ఠమును ద్రుతంబు నొక్కచోటఁ
గ్రమత హక్షరము ణకారమునై ప్రాస,ములకు సుభయసంజ్ఞఁ బోసఁగు రెండు.
త్రైశంకవోపాఖ్యానమునందు:—
- క. ఝషకేతుద్విఘనకుఁ గి,ల్బిష్టపర్వతవృషన కమృతవిషనిధిజామా
త్రిఘనకు ఋషిపూజితునకు, విష్టమాక్షున కింద్రముఖదివిజపక్షునకున్. 330
- సాంబవిలాసమునందు:—
- క. వస్తుధాకళత్రునకు సా,రస్తదళనేత్రునకు మరుదరాలిమదతమో
విస్తరాంబుజమిత్రునకు, నిష్టమశిలీముఖసహస్రనిభగాత్రునకున్. 331
- తే. ప్రాణములఁ బాపె నాహవతోఁజెయిందుఁ, బ్రాణవల్లభఁ గొని చన్నదానవేంద్రుఁ
దమ్ముడును దాను గీశజాతమ్ముతోడ, శరధి బంధించి ²దాఁటె దాశరథియనఁగ.

1. ఇందలి 3, 4 పాదములు సూర్య. ప్రతిలో 4, 3 పాదములుగా నున్నవి(రా).
2. దాటి.

ఉద్యోగపర్వమునందు:—

ఉ. ద్రోణుడు భీష్ముడుం గృపుడు ద్రోణుతుండును గర్జశల్యులున్
బ్రాణము లా సుయోధనునిపాలివ యందు నిజానుజన్తు ల
క్షీణపరాక్రము ల్గుతు లజేయులు బాహ్లికసోదుదత్తు లా
స్థాణున కైన నోడరు వశంబె జయింపగ వారి నేరికిన్. (1-299) 333

కాశహస్తీమాహాత్మ్యమునందు:—

మ. ప్రణతు లేయంచుఁ గాంచెఁ గుంభజుడు లోపాముద్రతోఁ గూడి ద
క్షిణకైలాసము నందికాహరకృతశ్రీ పాదుకాన్యాసమున్
మణిమంత్రైషధవాసము న్భవమహామాయావిపర్యాసమున్
గణనాతీతనటీవిలాసము నమగ్రశ్రీసముల్లాసమున్. (1-109) 334

కాశీఖండమునందు:—

క. ! త్రిణయసుని రాణివాసము, నణిమాద్యైశ్వర్యవితరణామరతరువున్
మణికర్ణిక ముక్తివధూ, మణికర్ణికఁ దలఁచె హాని మానసపీఠిన్. (2-110) 335

రామాయణమునందు:—

చ. రణమున నుగ్రసాయకపరంపర భాసుకులం బరామల
క్షణము జగం బవానరముగా విలునేర్పును మద్భుజావిజృం
భణమును జూపి తండ్రిమదిఁ బట్టినచింత దొలంగఁబెట్టి శూ
ర్పణఖకు నిట్లు వాటిలిన బన్నము నీఁగుదు నే నవశ్యమున్. (యు. 544) 336

మధుసేనమునందు:—

క. పో నుద్యోగముఁ జేసిన, ప్రాణంబా యింక నీకుఁ బాఠేయం బీ
మానినిమందస్తి తమధు, రాననచంద్రికలు గ్రోలి యరుగుము పిదపన్. 337

శృంగారషష్ఠమునందు:—

క. అనుటయొఁ గృష్ణదైవపా,యనతనయం డిట్టు లనియె నవహితమతియై
విను మతి గుహ్యము నారా,యణకవచము భక్తవాంఛితార్థప్రదమున్. 338

ఆరణ్యపర్వమునందు:—

చ. కనకగిరిం బ్రదక్షిణముగా శశిభాస్కరతారకాగణం
బనవరతంబు ద్రిమరు మహామునిసప్తకమండలంబుతో

1. ఇచ్చట ణత్వముకాదు; కాని శ్రీ సాధుఁడు ప్రయోగించినందున సాధు
త్వము కల్పనీయము. లేక సామాన్యముగ నణలకుఁ బ్రసన్నులను ఒప్పుకొనవలసి
వచ్చును (గి). సాధారణ నణప్రాసకును బూర్వకవి ప్రయోగములు గలవు (రా).

ననఘ తదీయశైలశిఖరాగ్రమునందుఁ బయోరుహాసన

¹ త్రిణయనవిష్ణు లుండుదురు దేవగణంబులు గొల్పుచుండఁగన్. (4-38) 339

10. అనునాసికప్రాసము

లే. తమకుఁ దాము ద్విత్వంబులై తనరునవియుఁ

బూర్ణ బిందులు డాపలఁ బొరయఁ నవియుఁ

గలసి యనునాసికప్రాసము లనుపేర

నమ లమరుఁ గావ్యములయందుఁ దమకుఁ దాము.

340

క. మిన్నేలు పాదమున ²ధా, తన్నాభిని గునుమశరు నెదం గాంచిన నీ

³సాంనిధ్యము దొరకుటకై, సంసుతి సేయఁదురు నిన్ను సనకాదు లజా. 341

క. తమ్ములను మల్లి కాకుసు, మమ్ముల మరువాదిప త్రమాలికలును భ

⁴క్తి మ్మరసంహారుపూజలు, ⁵సంమదమున సలుపఁ గలుగు సకలార్థంబుల్. 342

11. ప్రాసమైత్రిప్రాసము

లే. గట్టిబిందువు మీఁదిబకారమునకు, జమిలిమా ప్రాసమైత్రి నా జరుగుచుండుఁ

గమ్మతావులు వెదచల్లు నంబుజములు, శంబరారాతిచేతివాలమ్ము లనఁగ. 343

12. ప్రాసవైరము

లే. కబ్బముల రేఫమునకు అకారమునకు, మైత్రి గలుగమిఁ గవిశిఖామణులు ప్రాస

వైర మనుచును గలపరు వాని నెందుఁ, గూర్తు రా రెండు నెఱుంగక కుకవిజనులు.

13. స్వవర్గజప్రాసము

లే. గ్రంథమంథశబ్దంబులఁ గలద్వితీయ, వర్ణములు రెండును నఘోషవర్ణము లగు
నైన నిజవర్గభవచతుర్థాక్షరములఁ, గలియుఁ బ్రాసంబులను స్వవర్గజము లనఁగ.

వ. 'శ్రంథ గ్రంథసందర్భ' యను ధాతువువల్లనున్న 'శాస్త్రద్రవిణయోర్గ్రంథక' అని
నామలింగానుశాసనమునందు నానార్థవర్ణములోపలను తవర్గ ద్వితీయాంతముల
యందే అమరసింహుఁడు చెప్పుటచేతనున్న గ్రంథిశబ్దము తనయందు రెండవవ్రాయి
తవర్గమునందు ద్వితీయాక్షర మైనాగానీ ప్రాసములయందు చతుర్థాక్షరములకు
మహాకవి ప్రయోగములు గలుగుటవల్లను చెల్లును. 346

ఆరణ్యపర్వమునందు:—

ఉ. అంధకవృష్టిభోజకుకురాన్వయభూపతు లెల్ల నీచెనన్

బాంధవసౌహృదప్రణయభక్తివిశేషము లొప్ప నీమనో

1. వ్రాతప్రతులందు ఇత్వమే కనబడుచున్నది. 2. ధాతంనాభిని. పూ. ము.
సరికాదు. 3. సాన్నిధ్య...సన్నతి. (పూ. ము.) 4. భక్తిలమరహర. (పూ. ము.)
5. సమ్మద. (పూ. ము.)

గ్రంథి యడంగఁ జేయు నెసకంబునఁ బూనినవారు లోభమో
హంధులు ధార్తరాష్ట్రులు నయమ్ముమెయి న్నన కుర్వి యిత్తురే. (అ. 4-160.)
విరాటపర్వమునందు:—

ఉ. బంధవశాత్రవాకలితభావభవాభవపాశబంధసం
బంధవిరామకామపరిపక్వవివేకనిరూఢభక్తహృ
ద్గ్రంథివిభేదనా పరమకారుణికా పరిమాణదూర దుః
ఖేంద్రనపావకాయితసమీక్షణ¹చైత్యమహద్భుతాత్మకా. (1-333) 348
వ. మంథ విలోడనే యను ధాతువు కవికల్పదుమమునందుఁ దవర్గ ద్వితీయాంత
ధాతువులలోను బరిగణిత మైనది గనుక మంథరశబ్దములోని రెండవవ్రాయి తవర్గము
నందు ద్వితీయాక్షరమైనను బ్రాసములపట్టును బూర్వకవిప్రయోగములు గలుగుట
చేతను జతుర్థవర్ణములకుఁ బెప్పవచ్చును. 349

ద్రోణపర్వమునందు:—

క. సింధురము మదోద్రేకమ,దాంధంబై వచ్చునోజ నాచార్యునిపై
గంధవహసుతుఁడు²గవయఁగ, మంధరగతి నెవ్వఁ డాఁగు మనయోధులలోన్.
(1-88)

ఆముక్తమాల్యదయందు:—

ఉ. కంధరసీలవర్ణ మధుకైటభనాగసుపర్ణ యోగిహృ
ద్గ్రంథిభిదోత్థభోగివనితాస్వనవచ్చ్వసన స్రవచ్ఛిర
స్సంధివసన్నిశాపతిరసస్తుతిదుగ్ధపయోధిపీచికా
మంధరకేశికాధర సమాశ్రితపజ్జ్విశిరోధిసోదరా. (5-158) 351
వ. బుధ అవగమనే అను ధాతువువలనను బుధశబ్దములోని రెండవవ్రాయి తవర్గమునందు
చతుర్థాక్షర మైనను బ్రాసములపట్టును బూర్వకవిప్రయోగములు కలుగుటచేతను
దృతీయవర్ణమునకుఁ జెప్పవచ్చును. సుధాశబ్దము మొదలై నవానికిని ఇటువలెనే
యని తెలిసికొనునది. 352

ఆదిపర్వమునందు:—

ఉ. కాదన కిట్టి పాటియపకారము తక్షకుఁ డేకవిప్రసం
బోధనఁ జేసి చేసె నృపపుంగవ నీవు ననేకభూసురా
పాదితసర్పయాగమున భస్మము సేయుము తక్షకాదికా
శోదరసంహతిక్ హతవహోగ్రమహోగ్రశిఖాచయంబులన్. (2-200) 353

1. చైత్య (అచ్చు. భ.) చైత్య. (గి) 2. గవయన, మంధరగతి (వా. ప.)

1. నరసింహపురాణమునందు:—

క. వేదము లాదిగఁ గల య, హ్లాదశబ్దలకు నీవ స్రవ్యపు తత్త
దోబ్ధకులును భవదాజ్ఞా, పాదకులు సమ స్తధర్మ పాలనచతురా.

354

విరాటపర్వమునందు:—

క. ముద మొదవ రమ్యహర్షము, తుది నిలుపున నిష్టసఖులతోడ విహారా
స్వదమగు² సెళవున మెలఁగెడు, సుధేష్ట తజ్జాలకములఁ జూచెఁబ్రీతిన్. (1-301)

ద్రోణపర్వమునందు:—

క. వింధ్యాద్రివోలే నాప్రతి, విందుర్గఁ డచలితోగ్రమూర్తి వెలయ నిలిచి గ
ర్వాంధ్య మలరఁగను దీప్తా, వంధ్యాస్త్రము లక్కుమారవరుపైఁ బఱపెన్. (1-135)

విరాటపర్వమునందు:—

ఉ. కింఁడకు వాన కోర్చి తనయిల్లు ప్రవాసపుఁజోటనాక యా
కొంఱి నలంగితి నిదురకుం దఱి దప్పెను డప్పి వుట్టె నొ
క్కుండను నెట్లకో యనక కార్యము గల్గినవేళ నేలినా
తం డొకచాయఁ జూపినను దత్పరతం బని నేయు టొప్పగున్. (1-135) 357

14. ఋ ప్రాసము

తే. స్వరము లెల్లను బ్రకృతిభావంబులందు, రా వెనుక వ్రాయి యగు ఋస్వరంబొకండు
తగు యణాదేశమున రేఫ మగుటఁజేసి, ప్రాసముల కట్ల యగు వళిపట్లఁ గాదు. 358

క. ధారుణి ఋప్రాస మనం, గా రేఫాక్షరమువకు ఋకారము చెల్లున్
నారికినై నాకకుజం, బాఋభువతి గెలిచి తెచ్చె నచ్యుతుఁ డనఁగన్. 359

ఆరణ్యపర్వమునందు:—

క. ఆఋషిపుత్రుఁడు గట్టిన, చీరలు మృదులములు నవ్యశిష్టములు మనో
హారులు నాశనిపుష్పకుటి, భారంబున నొక్కకనకపట్టము వ్రేలున్. (3-104)

15. లఘుయకారప్రాసము

తే. ప్రకృతిభావంబుఁ జెందినప్రాణములకు, మొదలియంతస్థములు ప్రాసములకు నిలుచు
నటమఱులేక లఘుయకారాహ్వయముల, నా యజానితంధ్రీ ఫణిరాజకాయయనఁగ.

కళాపూర్ణోదయమునందు:—

ఉ. ఏయెడ నెన్నడుం గనని యింపులు గుల్కెడు తద్దశస్వనం
బాయత మైన కొతుకము నద్భుతము న్నొలపింప నెయ్య దె

1. నృసింహ (సూ.) 2. సెలవున (పూ. ము. అని గి.) 3. అప్పకవి చెప్పిన
స్వవర్గజప్రాసమున కీ పద్యము లక్ష్యము గాఁజాలదు. ఆకొండు నలంగుదు (సూ.) ఈ
పాఠమున సమప్రాసమగును; స్వవర్గజప్రాస కిది లక్ష్యము గాకపోవును. 'ఆకొండు' అను
పాఠమును గలదు. అప్పట్టున దడప్రాస యగును. ఇది యప్పకవికి సమ్మతముగాదు కాన
నీ లక్ష్యము చింత్యము (రా.) 4. హరిఘము లతని.

ద్రీ యిది చాలఁ గ్రొత్త బళి యింకొకమా టిక నొక్కమా టటం
చా యలిసీలవేణి నలకాధిపనూనుఁడు వేఁడె వేఁడినన్. (1-92)

362

16. అభేదప్రాసము

తే. రేఫమునకుఁ బై నుండు మాతృకకుఁ బెద్ద, లా యభేదాహ్వయప్రాసమై యెసంగు
ఖలజనవిపక్ష జలరుహదళనిభాక్ష, కాళియోరగమదవనకీలి యనఁగ. 363

రాజశేఖరుని చరిత్రమునందు:—

కా. కేళికాంచనసాధవీధికలచక్కిన్ దొట్టలోఁ బెట్టి యా
ప్రాత్రేయాచలకన్యకాధవ కృపాపారంగతా నిద్రవో
వే లావణ్యపయోనిధీ యనుచు నావిర్భూత మోదంబుతో
జోలల్వాడుదు రక్తమారకునకున్ శుద్ధాంతకాంతామణుల్. (2-4) 364

రామాభ్యుదయమునందు:—

ఉ. పాలును నీరు నేఱుపఱుపంగజ మావుల వేదవీధి వా
హ్యళి యొనర్చు నే యలికులాలక తా సితవర్ణ యయ్యు నే
బాల సువర్ణ దేహమున భాసిలు నా నలుమోమువేల్చుప్రో
యాలు ప్రవీణ మామకమహాకృతినాథుఁ గృతార్థుఁ జేయుతన్. (1-8) 365

తే. పెద్దలాకును దనకు నభేద మగుట, లళలకు నభేద మట్లన గలుగుకతన
క్షీతిని మూఁడవ సరళంబు యతులఁ బ్రాస, ములను లఘ్వలఘులకారములకు నిలుచు.

ప్రభావతీప్రద్యుమ్నమునందు:—

క. జలనిధి యను తేర మఱుంగటు, వెడలి నిలిచినట్టి యాటవెలఁదియపోలెన్
గడు నింపులు గులుకుచు: దన, రెడు నీ పురలక్ష్మీ యవధరించి తె యధిపా. (1-57)

ఉద్యోగపర్వమునందు:—(1-220)

క. కొడుకులు దానును గుఱ్ఱపు, ¹దళములు కరిఘటలు భటరథవ్రాతములుం
బుడమి చలింపఁగ ద్రుపదుఁడు, గడు వేడుకఁ దోడునూపె గాంతేయులకున్.

భీష్మపర్వమునందు:—

క. ²కొడుకులు దమ్ములు గుఱ్ఱపు, దళములు పెక్కై నబలవితానము తగుమై
నడపింపుచు మెలపున ను, గడములతో నడుచు శకుని కడు నొప్పారెన్. (1-93)

శృంగారనైషధమునందు:—

చ. చిత్తుకలు గూయునో చెవులు సిల్లులు వోవఁగ నంచు నెన్నఁడు
స్వేదలఁడు నందనోపవనవీధులకై యట మాళిభాగని

1. దళములఁ గరిఘటల... వ్రాతములం (భారతముఅచ్చుప్ర.తి) 2. ఈపద్యము సూర్యప్రతిగా లేదు.

ర్మలశశిరేఖ చేయు నవరాధమునన్ గజదైత్యశాసనుం

గొలువఁడు పాశశాసనుఁడు శోమలి నీ దెసఁ గూర్చి యెట్టిదో. (4-24) 370

కూర్మపురాణమునందు:—

తోటకము. తాలిమి దూరిన తాపసపత్నుల్, వ్రీడ్డ మనంబున వీడ్కొని జాఱన్

లోలమదాలసలోచనపక్తిన్, జాలఁ దలిర్చిరి శంకరులీలన్. 371

17. సంధిగతప్రాసము

తే. సంధిఁ గూడిన వ్రాలు ప్రాసంబు లైన, నవియె సంధిగతాఖ్యల నమరుచుండు

దివిజు లాశ్చర్య మొంద శౌరి పడవైచె, జెంగి పోనీక మధురలోనం గరి నన.

శల్యపర్వమునందు:—

క. కవదోనలుచు గాండీవము, నవల నిడం బుపు ముంద ఊరదము డిగు మే

ను విదవ డిగియెద శుభకర, మవు నివ్వధ మిట్లు సేయు మనుడు నతండున్. 373

*కళాపూర్ణోదయమునందు:—

శా. ఆ వ్రాలుంగనుదోయి యానగు మొగం బాగుబృహలిండ్లపె

పావేణీభర మా తనూవిలసనం బా యొప్పు లేఁ జెప్పినం

గైవారం బగుఁ గాదె కేవలశిరఃకంపంబు గల్పించి యా

హా పుట్టింపదె యిత్తుధన్వనకు నయ్యబాక్షి నీక్షించినన్. 374

విరాటపర్వమునందు:—

శా. సింగం బాఁకటితో గుహాంతరమునన్ జేడ్పాటుమై నుండి మా

తంగస్థూర్జితయూధదర్శనసముద్యోక్తీధ మైవచ్చునో

జం గాంతారనివాసనిన్నమతి నస్త తేనపై వీడె వ

చ్చెం గుంటిసుతమధ్యముండు సమరస్థేమాభిరామాకృతిన్. (4-95) 375

లకారప్రాసము, కాకుల్ స్థవిజయమునందు:—

శా. మారుం దద్భుతశంఖ మొక్కటిని సంపాదించి దోర్త ధ్యక

స్తూరీచర్మ నెపంబునం దనదుకే ల్దోపన్ సువర్ణత్వరే

ఖాలిప్పన్ శశి కత్తిఁ జూప నతఁ డుత్కంఠోత్థుడై చేర నిం

పారన్ బట్టుట దోచెఁ దద్దళము కేశౌఘంబు మోముం గనన్. 376

*ఈ పద్యము కళాపూర్ణోదయమందు గనబడదు. శృంగారకాకుంఠలమునందు ద్వి. ఆ. 187 వ పద్యముగా నున్నది.

వ. ఈ పద్యములోను 'రేఖాలిప్సక్' అన్నచోటను రభరాభస్యే యను ధాతువువలనఁ
బుట్టినది లిప్సశబ్దము గనుక సంధిగతప్రాస మాయెను. 377

అప్రశస్తప్రాసము

ఆ. అప్రశస్తములగు ప్రాసజాలము లలం,కార¹విస్ఫురములు గావు గానఁ
దివిరి ధూర్తు లైన కవులు కల్పనఁజేసి, యొప్పిదంబు లనుచుఁ జెప్పరాదు. 378

వీధినాటకమునందు:—

ఉ. కందుకకేళి సల్పెడు ప్రకారమునం బురుషాయితక్రియా
తాండవకేళి సల్పెడువిధంబునఁ బామరభామ లేతసి
రెండఁ బ్రభాతవేళ రచించెను గుబ్బులమోదిహారముల్
కుండలము ల్కురు ల్గదల గోమయపిండము లింటిముందటన్. 379

రామాయణమునందు:—

చ. కిడుకొని వేడిబాష్పములు గ్రమ్మి పయిం బడి పర్వ భీతిమై
నడరుచు విన్ననైన హృదయంబునఁ బొల్పుగుహారయష్టి⁴ప
య్యద దడియంగఁ గానఁబడి యంచిత నిర్మల రత్నభూషణ్
రదదుడితదృశ్యమానమణిధామసముజ్జ్వలభాతి దోఁపఁగన్. (య-2356) 380

ఇవి పదియేడును బ్రధానప్రాసంబులు

ఇంక శబ్దాలంకారంబు లగు విశేషప్రాసంబు లెఱింగించెద:—

సీ. ప్రాసంబు సులభాక్షరం బైన నుకరంబు దుర్లభం బైనను దుష్కరంబు
తగ రెండుమూడునాలుగువర్ణములపదంబుల నెల్ల నొకభంగిఁ బొసఁగెనేని
వరుసఁ గావ్యముల ద్వంద్వప్రాసమును ద్ర్యక్షరప్రాసమును జతుశ్చప్రాసము నగుఁ
బదములఁ దుది నొక్కపగిదియక్షరములు దనరు నంత్యప్రాసమునకు నెందు
తే. బడిబడినివర్ణ మొక్కఁడు కడకు వెడలఁ, బలుకఁబడునేని యది యనుప్రాసమయ్యెఁ
గంజలోచన యవి యలంకారశాస్త్ర, కథితములు వీని నేడింటిఁ గానవలయు. 381

1. విస్తృత (సూ). 2. కందుకకేళి ..... ఈపాఠమే క్రీడాభిరామ
ములో ముద్రితమైయున్నది (రా). 3. కడుకొని...నడరుచు - ముద్రితరామాయణ
పాఠము (రా). 4. పయ్యద దడియంగఁ గానఁబడియొక్క జితనిర్మల (పాఠాంతరము).
5. తదుచిత (సూ).

సుకరప్రాసము

- క. కమలదళనయన సకలా, గమవేద్య పురాణపురుష కరుణాకర మ
ద్రమహీశ ప్రియతనయా, రమణ యశుచుఁ బలుక సుఖకరప్రాస మగున్. 382

దుష్కరప్రాసము

- క. దుష్కృతగిరివజ్రాయుధ, పుష్కరసదనాధినాథ బుధనుత దవశో
చిష్కేశాహర యనన్, దుష్కర మని దీనిఁ బలుకుదురు ప్రాసజ్ఞుల్. 383

ద్వంద్వప్రాసము

- క. వ్యాసమునివినుత గోప, స్త్రీసముదయమానహరణ శృంగారరసా
వాసముగ నిట్లు ద్వంద్వ, ప్రాసము కావ్యములఁ జెప్పఁబడు నెల్లెడలన్. 384

త్ర్యక్షరప్రాసము

- క. తిర మగుఁ ద్రిప్రాసము సుందర మగుమరవై రిరూపు తరుణులకు మనో
హర మగు దానవులకు భీకర మగుఁ దపసులకు ముక్తికర మగు ననినన్. 385

చతుష్పాసము

- క. ధీరుఁడు కమనీయశుభా, కారుఁడు కమలావధూటికామృదుహృదయా
ధారుఁడు కుమతిజనాధిక, దూరుఁడు కమలాత్ముఁ డనఁ జతుష్పాస మజ్ఞా. 386

అంత్యప్రాసము

- క. తొలుతను గురులఘువులలో, పల నెయ్యెది పదముతుదిని బ్రాసమునకుఁ డా
పల నిల్చు నదియె నాల్గడు, గులకడఁ బ్రాసముల మొదలఁ గూర్పఁగవలయున్.
తే. అంఘ్రితుదివ్రాయి డాపలియక్షరంబు
గురువయినఁ బ్రాస మొక్కయక్కరమ యగును
గాక లఘువైన పర్జయుగ్గంబు నడుచు
స్వరవిధేదంబు గాక కావ్యంబులందు. 388
- క. నందాంగనాకుమారా, మందగిరిధీర దనుజమదసంహారా
బృందాగహనవిహారా, కందర్పాకార రాధికాస్త్రీజారా. 389
- క. గోపవధూజనమదనా, గోపాలనచతుర కుందకుట్టలరదనా
గోపారివిజితకదనా, గోపలివాహా ప్తధవళగోసమవదనా. 390

అనుప్రాసము

- క. నందనుత పురందరముఖ, బృందారకబంద్య దాసబృందావన గో
వింధ యన ననుప్రాసం, బంధం బగు నెండుఁ గృతులయందు ముకుందా, 391

క. వడులకుఁ బ్రాసంబులకును, విడువక చెల్లుబడు తెల్ల వివరించితిఁ బా
ల్పడి పీనిలోనఁ సత్కవు, లొడఁబడి కావలసినవి ప్రయోగింపఁ దగున్. 392

మ త్తేభవృత్తకందగీతగర్భసీసము

సీ. వినయసంపన్నరవిప్రభూతరమణీనాథా పయోజేక్షణా నరాష్ట్ర
విభయదాకారహవిర్భుగాయతరిపుప్రాణానిలాహీశ్వరా రమేశ
విలయకాలానలవిక్రమప్రథితసాల్వగ్రావవృద్ధశ్రవా వరేణ్య
విజయశీలా యదువీర కౌస్తుభధరా చక్రీ యశోదాత్తజా ముకుంద
తే. కరివరద పూతనాంతక గరుడగమన, సత్త్వసహిత కామజనక శంకరసఖ
కనకవసనసుందరదేహ వనధిశయన, సనకమునివినుతచరణసరసిజయుగ. 393

గర్భమ త్తేభము

నయసంపన్నరవిప్రభూతరమణీనాథా పయోజేక్షణా
భయదాకారహవిర్భుగాయతరిపుప్రాణానిలాహీశ్వరా
లయకాలానలవిక్రమప్రథితసాల్వగ్రావవృద్ధశ్రవా
జయశీలా యదువీర కౌస్తుభధరా చక్రీ యశోదాత్తజా. 394

గర్భకందము

కరివరద పూతనాంతక, గరుడగమన సత్త్వసహిత కామజనక శం
కరసఖ కనకవసనసుందరదేహ వనధిశయనసనకమునివినుతా. 395

గద్యము. ఇది శ్రీమదాపస్తంబసూత్ర భారద్వాజగోత్ర కామెపల్లిపురమందిరనంద
నందనచరణారవిందపందనాభిలాషమనీషాప్రాభవ వేంగనార్యతనూభవ విద్యావిశేష
సురాచార్య కాకునూర్యప్పకవివరచితంబైన యాంధ్రశబ్దచింతామణి యను వ్యాక
రణ శాస్త్రంబునందు వశిష్టరూపంబును, నేకచత్వారింశస్సుఖ్యవిక్రామంబులును,
నగ్రహ్యవిరామంబులును, ప్రాసలక్షణంబులును, సత్త్వదశప్రధాననిర్ణయమును,
ఆప్రశస్త ప్రాసంబులును, శబ్దాలంకారప్రాసనిరూపణంబును గల వశిప్రాసపరిచ్ఛేదం
బు తృతీయాశ్వాసము సంపూర్ణము.

పద్య పరిచ్ఛేదము

చతుర్థాశ్వాసము

సహ్యప్రత్యంతో

ర్వీసంభృత్ప్రభవకృష్ణవేణితటభూ

1 వానై శేషరపూర్వా

శా²సప్తసుయోజనప్రసన్న సమస్తే.

1

క. అవధారు శబ్దకాసనుఁ, డవనిఁ గలియుగమున కాది నా రాజమహేం

ద్రవరంబునఁ జెప్పిన యం,ధ్రవచోవ్యాకరణసూత్రతతిఁ దెనిఁగింతున్.

2

తే. ఘనుఁడు వాగనుశాసనకవివరుండు, ముందు వర్ణపరిచ్ఛేదమునకుఁ దుదిని

బద్యలక్షణ మెల్ల నేర్పడఁగఁ బల్కె, సొరిది సంక్షేపముగ నైదు శ్లోకములను. 3

పద్యపరిచ్ఛేదమూలసూత్రంబులు:—

ఆర్యావృత్తశ్లోకంబులు

వృత్తం జాతి శ్చేతి ద్వివిధం పద్యం గణై ర్నిసర్గాశ్చైః,

సంబద్ధం వృత్తం స్యా దుపగణమాత్రాభిరన్వితా జాతిః.

1

శాస్తార ఏకమాత్రాం లఘో ద్విమాత్రే గురో రితి వదన్తి,

గౌతా గగలలసంజ్ఞౌ గ్లోహగణో లఘుగురూ లగో వగణః.

2

గత్రితయం లత్రితయం మనసంజ్ఞా వాద్యమధ్యమాన్త్యాన్త్యాః,

గురవ శ్చే ద్భజసగణా లఘవో యది యరతసంజ్ఞికాః క్రమశః.

3

మిత్రై నగలా వింద్రా నలనగసలభరణా శ్చంద్రా మలఘుః,

రలరగతలతగనవనహాభలభగసలలనలనగగసవసహః.

4

దీర్ఘ స్సంయుక్తాద్యః పూర్ణానుస్వారపూర్వవర్ణశ్చ,

ఏతే గురువ శ్చేహ స్సర్వే లఘుక్షరా ఇతి జ్ఞేయాః.

5

వ. ఈశ్లోకంబు లైదును దొమ్మిదిసూత్రంబు లయ్యె నవియెల్ల నిందు వివరించెద. 4

1. వానై శేషర (పూ. మ. 1859). వానై శేషర (1922). 2. సప్తమ (పూ. మ.) సప్తమయూజనాంత సదన (పాఠాంతరము.) 3. లేనును (పె).

- ఆ. ¹నకలభావలందు ఛందంబు దెలియక, పద్యములు రచింపఁ ²బాటి గామిఁ
దద్విధం బెఱుంగఁదగుఁ గావ్యములు సేయు, తలఁపు గలిగినట్టిధన్యులకును. 5
- మ. హరధక్తుండగు భీమసత్కవి ననంతామాత్యునిం బెద్దస
ద్వరునిం దాతనఁ గాచిరాజు బసవప్ప నైరవు స్సీధరుం
బరమోత్సాహమునం దగం దలఁచి చెప్పం బూనితి న్నాఱిచే
త రచింపంబడినట్టి ఛందములచందం బెల్ల నందంబుగాన్. 6
- క. భువి నీ ఛందముఁ దెలియక, ⁴కవితను రచియింతు ననుచుఁ గడఁగుట లెల్ల
వివరింప సీత ⁵నెఱుంగక, తవిలి యమున దాటి పోవఁ దలఁచుట గాదే. 7

ఛందఃప్రభావము

- తే. ఆదిమూలస్వరూపుడై నట్టివేద, పురుషుఁ డాఱుప్రధానాంగముల వెలుంగు
వాని నెఱిగింతుఁ జేదిభూవరకృతాంత, తం గెడాహ్వయదేశమధ్యమనిశాంత. 8
- తే. శిక్ష నాన నిరుక్తంబు చెవులు ఛంద,మంఘ్రియుగ్గంబు కల్పంబు హస్తయుగము
జ్యోతిషము నేత్రయుగశంబు శబ్దవిద్య, సురుచిరానన మామ్నాయపురుషనకును.
- తే. ⁶వేదమునకుఁ బాదంబులై వెలయుకతన
ఛంద మన్నిటిలో 'నవశ్యంబు గాదె
పురుషుఁ డభిలాంగయుతుడయ్యుఁ జరణయుగము
లేక నడవ నమర్థుడే లోకమునను. 10
- క. ఛందస్సూత్రంబులచే,తం దగఁ గూర్పంగఁబడి కదా వాక్యమణుల్
చెందుఁ జతుర్థశవిద్యా, సుందరహారంబులై యజునిసతిగళమున్. 11

ఛందోవ్యాపకసంప్రదాయము

- తే. ఆట్టి ఛందంబు నంది దా నందె ముందు, శివునిచే నంత నొక్కనిచేత నొకరు
వడసిరి సనత్కుమారకుంభజబృహస్ప, తీంద్రవాసుకిపింగళాహిత్రముఖులు. 12
- క. ⁸గురుడయి పింగళకాకో, దరపతి వెనఁ జెప్పె మానిదానవవిద్యా
ధరనిర్జరగంధర్వా, పురోభుజగయత్సేద్ధసాధ్యుల కెల్లన్. 13
- వ. తత్స్వరూపం బెట్టి దనిన. 14
- క. ప్రేమమున ⁹బ్రహ్మ గాయ, త్రీమహిమగ్రంథకథితదివ్యచ్ఛందో
నామము లింకను దెలిపెదఁ, గామెపలిపురనివేశ కంసవినాశా. 15

1. ఈ పద్యము (పె)లో లేదు. 2. బాటు (ఓ). 3. ధన్యమతులు (సూ.).
4. కవిత్యము రచింతు (ఓ; పూ. ము.) 5. నేరక (ఓ; పూ. ము.) 6. వేదములకు
(సూ.) 7. ప్రశస్తంబు (సూ.) 8. కరుణను (సూ.). 9. ధర్మ (ప. పె.)

అనుష్టుప్ శ్లోకత్రయము

- ఉక్తాత్మ్యక్తా తథా మథ్యా ప్రతిష్ఠా న్యా సుపూర్వీకా,
గాయత్ర్యష్టిగనుష్టు ప్పు బృహతీ పజ్జీ రేవ చ. 1
- త్రిష్టు ప్పు జగతీ చైవ తథాతిజగతీ మతా,
శక్వరీ చాలిపూర్వా స్యా దప్తి రత్యప్తి రేవ చ. 2
- ధృతి శ్చాతిధృతి శ్చైవ కృతిః ప్రకృతి రాకృతిః,
వికృతి సంకృతి శ్చైవ తథాభికృతి రుత్కృతిః. 3

పదవిభాగ గద్యము

ఉక్తా, అత్మ్యక్తా, మథ్యా, ప్రతిష్ఠా, సుప్రతిష్ఠా, గాయత్రీ, ఉష్టిక్, అనుష్టుప్, బృహతీ, పజ్జీః, త్రిష్టుప్, జగతీ, అతిజగతీ, శక్వరీ, అతిశక్వరీ, ఆప్టిః, అత్యప్టిః, ధృతిః, అతిధృతిః, కృతిః, ప్రకృతిః, ఆకృతిః, వికృతిః, సంకృతిః, అభికృతిః, ఉత్కృతిః, ఏతాని షడ్వింశతి శ్చందో నామాని.

- క. 1యదుతిలక కామెపలిపుర, సదనా యివి యిరువదాఱు ఛందంబులకున్
మొదలుకొని వరుస వెంబడి, సదమలనామములు వీనిఁ జనుఁ దెలియంగాన్. 16

ఇతిహాసాదిస్వరూపము

- ఆ. కవిత యనుచు నొకటి కల్పించి వాల్మీకి, చెలఁగి రామకథ రచించె మొదల
నతనిఁ జూచి చెప్పి రామిఁది కవు లెల్లఁ, గామెపల్లిగోపకామినీశ. 17
- ప. అది యె ట్లంటేని. 18

- తే. ఎఱుకు మును క్రాంచమిధునంబు నేయఁ గాంచి
వగచి వాల్మీకి దాఁ బల్కువాక్యములును
బద్య మైనను నేర్చి చెప్పంగఁ దొడఁగఁ
బూర్వరామాయణము నాఁడుఁ పుట్టెఁ గవిత. 19

- క. విను మితిహాసము కావ్యము, నన ద్వివిధం బయ్యెఁ గవిత యం దితిహాసం
బనుపమచాతుర్యపురా, తనవృత్తం బయ్యె భారతం బదియ కదా. 20

- క. పుడమిని గవితచే జెప్పం, బడునది కావ్యం బటంచుఁ బలుకుదు రార్యుల్
తొడిబడ నదియె కదా యి,ప్పుడు రామాయణ మునొక భూసుతచరితా. 21

- ఆ. ద్వివిధ మయ్యెఁ గావ్య మవని సంగీతసా,హిత్యసంజ్ఞలను మహేంద్రవంద్య

సప్తతాళభవము సంగీత మా జయ, దేవకావ్య మదియె పో వచింప.

22

మ. ధర సాహిత్యము గద్యపద్యము లనం దా రెండు భేదంబులై
పరగు న్గద్యమునందుఁ బాదనియతు ల్భావింపఁగా లేవు వా
స్ఫురణంబై విలసిల్లఁగా నుడువ నొప్పం 1గావ్య మెంతేనియున్
మరుతండ్రి మఱి దీనికే వచననామం జయ్యె నాంధ్రంబునన్.

23

గద్యము. శ్రీవిలాసివత్సోరుహద్వయగిరిదుర్గసర్వాధ్యక్ష, పద్మజాండానేకభరణదక్ష,
దక్ష జామాతృప్రథమవికాలనేతృప్రముఖనిఖిలబర్హిర్దుభిప్రస్తాయమాన శుభశీల,
ధరణీతనూజాది దైత్యకాలయవనజరాసుతప్రభృతి దుష్టక్షితిపతినిగ్రహోపాయ
పారీణ, సాందర్యవిజితారవిందబాణ, బాణాభిధానపూర్వగీర్వాణేంద్రసహస్ర
బాహురంభాస్తంభసునిశితకుతార, ద్వారకాపట్టణవిహార, హారాంగదవలయమకర
కుండలకిరీటాద్యశేషవిశేషభూషణభూషితగాత్ర, భూమిధరారాతిపుత్రమిత్ర,
మిత్రకుమారికాంతిక కాంతారాంతరలతానిశాంతసంచరణచరణసముల్లాస, యోగీం
ద్రహృదయపయోజవాస, వాసవరత్నాభ, వారిజనాభ, నాగారిన్యందన, నందగోప
నందన, కరుణాలవాల, కాంచనచేల, భుజగేంద్రశయన, పుండరీకనయన, ఆర్త
రక్షణపరాయణ, గోవింద, ముకుంద నమస్తే నమస్తే పునస్తే పునస్తే.

24

వ. అని యివ్వధంబున గద్యరూపంబుగా నాదిమధ్యాంతశూన్యండును, జతుర్దశభువన
మాన్యండును, సకలసద్గుణసంపన్నుండును, సజ్జనాసన్నుండును, భవబంధమోచనుం
డును, బంకజలోచనుండును, గందర్పకోటివిలాసుండును, గామెవల్లినివాసుండును
నగు 2గోపాలుని వినుతించు జనంబులకు ధర్మంబు కరతలామలకం, బర్హంబు
ముంగొంగుబంగారంబు, కామంబు తంగెటిచెట్టునంటెట్టిన జుంటితేనియోపెర,
మోక్షం బంగణంబునం గల వేల్పుటా వివి నిశ్చయం బని విపశ్చిద్వచనంబులు
ప్రచురంబులై వెలయుచుండు.

25

తే. కొంగను నిహదుఁ డేయఁ గన్గొనినవామ,లూరుభవునిశోకంబు లకారసహిత

మై కదా శ్లోక మయ్యెఁ బద్యంబు నంద్రు, దానిఁ గొందఱునాల్లపాదములకలిమి.

మూ. సూ:—వృత్తం జాతి శ్చేతి ద్వివిధం పద్యం గణై ర్నిస
ర్గాశ్చైః, సంబద్ధం వృత్తం స్యా దుపగణమాత్రాభి రన్వితా జాతిః. 1

తే. పాదనియమంబు గలయట్టి పద్యసమితి, వృత్తములు జాతులును నన ద్వివిధ మయ్యె
4నిల నిసర్గ గణంబుల వృత్తము లగు, జాతు లుపగణమాత్రల జరుగుచుండు. 27

1. గావ్యుడెం (వె. ము; సూ.) 2. గోపాలుబాలు (సూ). 3. పెరయ.(వె).

4. నిట (సూ.)

ప్రథమప్రత్యయోద్ధారణ¹క్రమము

క. అత్యాశ్చర్యము లగు ష,టప్రత్యయములు దాన యైన ప్రస్తారాఖ్య
ప్రత్యయమువలన గణములు, దైత్యాంతక తెలియఁజెప్పెద న దెట్లన్నన్. 28

మూ. సూ:—శాస్తార ఏకమాత్రాం లఘో ద్విమాత్రే గురో
రితి వదన్తి. 2

క. భరితేందిర కామెవలీ,పురమందిర యొక్క మాత్ర భువి లఘువునకున్
గురువు ద్విమాత్రాయుత మీ,²యొరవువలన రెండు లఘువు లొక గురువునకున్. 29

తే. మహిని లఘువులు నిడువుగా మరుశరముల, వైఖరిని వ్రాయ నగు గురుల్ వానిరెట్టి
యగుట రెండేసి రేఖలు దిగువకొనలు, గలయఁగాఁ గ్రొన్నెలలభంగి నిలువఁదగును

క. సమవృత్తప్రస్తార, క్రమ మిదివో యుక్త మొదలుగా నెన్నవ ఛం
దము వలయు నన్నిగురువులు, కమలాప్రియ యడ్డచాలుగా నిడి పిదపన్. 31

ఆ. బంతిబంతిమొదల భాసిల్లు గురు వెందు, దానిక్రింద లఘువు దానికుడిని
బైకి సమము వామభాగోర్వి గురువులు, నయ్యె సర్వలఘువు లైనదనుక. 32

తే. ఇటుల వ్రాయంగ నే ఛంద మెన్నిబంటు
లన్నిసమవృత్తములు దానియందుఁ బుట్టె
బంతి యొక్కొక్కసమవృత్తపాదగణము
లయ్యె నాలుగు పదముల నవియె నిలుచు. 33

ఇందునకు టీక. ప్రస్తార ప్రత్యయ మనంగా నిన్నవఛందంబున నెన్ని సమవృత్తంబులు
పుట్టెను? వానిలోపల నిన్నవసమవృత్తంబునకు నేయే గణంబు లని యడిగి తేను సరి
చెప్పేటి విధము:--వా రెన్నవ ఛందమున నడిగి తేను అన్నిగురువులు అడ్డపజ్జిగాను
వ్రాసి ప్రస్తరించేది. అది యె ట్లంటేను—ఆబంతి మొదల ఎక్కడ గురు వుంటేను
దానిక్రిందను లఘువుగా వ్రాసేది. ఆ లఘువునకు వలవలను మీఁదను గురు వుంటేను
గురువున్న లఘువుంటేను లఘువున్న నివి పేది. ఏమిన్నీ లేకుంటేను నేమిన్నీ
వ్రాయక ఊరకుండేది. ఈబంతిని ముందుగా వ్రాసిన లఘువునకు ఎడమదిక్కునను
మీఁదను గురులఘువులలోపలను ఏది ఉన్నను దానిక్రింద గురువే నిలుపుచున్నా
వచ్చేది. మీఁదను ఏదిన్నీ లేకుంటేను గ్రిందనున్నా వ్రాయఁబనిలేదు. ఇప్పుడు
వ్రాసేక్రమముననే క్రిందిబంతి చూచి యాక్రిందట దిరుగా దిరుగా బంతిని

అన్నిన్నీ లఘువులు వచ్చినదనుకాను ప్రస్తరించి అన్నిబాతులనున్న లెక్కబెట్టఁ గాను ఎన్నిఅయితేను యా ఛందమున అన్నిసమవృత్తములు పుట్టిన వనేది. ఎన్నవ వృత్తమడిగితేను అన్నవబంతిని ఉన్న గురువులు లఘువులు గణములు చేసి ఆ వృత్త మునకు ఏకపాదమునకు అవి గణము లని చెప్పేది. నాలుగుచరణములకున్న ఆ గణ ములే నిలుచు నని తెలిసికొనేది. ఇరువై అఱుఛందములకున్న ప్రస్తరించేటిక్రమము ఈలాగుననే యని తెలుసుకొనేది. 34

క. భూమి నిసర్గోపగణ,స్తోమము వివరింతు వినుము సురరిపుభీమా
కామెపలిపుటభేదన,ధామా సుగుణాభిరామ చైవలలామా. 35

క. ఉక్తాత్యుక్తామధ్యల, వ్యక్తం బగు నాప్రతిష్ఠయందును గణముల్
సూక్తిమయములై పుట్టెను, భక్తపరాధీన కామెపలిపురవాసా. 36

నై సర్గికగణములు

ప్రథమచ్ఛందోజాతగణములు

క. గా యనఁగ నొక్కగురు వగు, లా యనఁగా ధాత్రి నొక్కలఘునామం బౌ
నీ యక్షరములు గణముల,పై యోగం బైనఁ గలయఁ బుంకఁగవలయున్. 37

ద్వితీయచ్ఛందోజాతగణములు

మూ. సూ:—గౌ లౌ గగలలసంజ్ఞా గ్లో హగణో లఘుగురూ
లగ్లో వగణః.

క. గగ మాయె రెండు గురువులు, లగమును వగణంబు నయ్యె లఘువును గురువున్
జగతిని లఘుయుగ్తము లల, మగు గురువును లఘువు గలము హగణంబు నగున్.

తృతీయచ్ఛందోజాతగణములు

మూ. సూ:—గ త్రి తయం ల త్రి తయం మనసంజ్ఞా వాద్యమధ్య
మాన్త్యాః, గురవ శ్చే ద్భజసగణా లఘవో యది యరతసంజ్ఞా కాః
క్రమశః.

తే. మూ:డు గురువులు లఘువులు గూడిన మన, లాదిమధ్యాంతముల గురులైన భజన
లవియె లఘ్వక్షరములైన యరత లయ్యె, గ్రమము దప్పక నెనిమిది గణములకు.

ఉపగణోత్పత్తిప్రకారము

మూ. సూ:—మిత్రై నగలా వింద్రా నలనగసలభరతా శ్చంద్రా
మలఘుః । రలరగతలతగనవనహభలభగసలలనలలనగగసవసహః. 5

- క. ద్వివిధం బయ్యెను గణచయ, మనని నిసర్గములు నుపగణాలియు సనఁగా
నివి నైసర్గగణంబులు, రవిశక్రశశాంకు లివి ధరణి నుపగణముల్. 40
- తే. గరిమ నత్యుక్త మొదలుగాఁ గలుగుచట్టి, మూఁడు రెండేసి పంక్తులు మొదల విడిచి
మొదల లఘువున్న పంక్తులమొదల లఘువు, వెండియును నిల్పి రవిశక్ర విధుగణములు.
- వ. దీనికి తెలివిడి : అత్యుక్త యను రెండవ ఛందము ప్రస్తరించితేను నాలుగుపంక్తులు
పుట్టెను. మధ్యయను మూడవది లిఖించితేను ఎనిమిది చాళ్లవును. ప్రతిష్ఠయను నాలు
వది వ్రాసితేను పదహారు వీధు లవును. ఈ మూడు ఛందములయందున్న మొదలిది
రెండేసిపంక్తులు విడిచి మిగిలిన వీధులలోను ఏవీధిమొదలను లఘువుంటేను ఆవీధిని
ఆలఘువునకు మొదలను, మఱిన్నీ ఒక్కొక్కలఘువు నిలిపేది. ఇటువలెనే ప్రస్త
రించి ఒక్కొక్క చాలున గల గురులఘువులు గణములు చేసితేను అత్యుక్తయందలి
రెండుబంతులవిన్న సూర్యగణము లవును. మధ్యయందలి ఆఱుచాళ్లవిన్న ఇంద్ర
గణము లవును. ప్రతిష్ఠయందలి పదునాలుగువీధులవిన్న చంద్రగణము లవును. 42
- క. నగణమును గురువు నగ మగు, నగణముతుని లఘువు గదియ నల మనఁ బరఁగున్
నగణముపై గగ ముండిన, నగగం బగు మఱియు నుపగణము లి ట్టొప్పన్. 43
- క. హన లర్కగణము లనఁగాఁ, జను నింద్రగణములు భరత సలనలనగముల్
పనిపడి జాతులయం దివి, కనఁబడు నక్కరలు మొదలుగా శశి 1కొప్పన్. 44
- క. భలభగురుతలతగములును, మలఘురలరగములు నేడు మఱి నవనహాలున్
సలనగగములు నాల్గును, సలసవనహములు మూడు చంద్రగణంబుల్. 45

స్వభావగణప్రస్తారము

ఉక్తాఛందోజాతగణంబులు	మధ్యచ్చందోజాతగణంబులు
౮ గగణము.	౮౮౮ మగణము.
౧ లగణము.	౧౮౮ యగణము.
వెరసి ౨ ఉభయమున్న.	౮౧౮ రగణము.
అత్యుక్తాఛందోజాతగణంబులు	౧౧౮ సగణము.
౮౮గగ గణము.	౮౮౧ తగణము.
౧౮లగ గణము. (ఇదే వగణము).	౧౮౧ జగణము.
౮౧ గల గణము. (ఇదే హగణము).	౮౧౧ భగణము.
౧౧ లల గణము.	౧౧౧ నగణము.
వెరసి ౪ గణములు.	వెరసి ౮ గణములు.

సూర్యేంద్రచంద్రగణప్రస్తారము

సూర్యగణములు	చంద్రగణములు
$\left\{ \begin{array}{c} \text{UU} \\ \text{IU} \end{array} \right\}$ U I గణగణము. III నగణము. వెరసి <u>౨</u> ఉభయమున్ను. ఇంద్రగణములు $\left\{ \begin{array}{c} \text{UUU} \\ \text{IUU} \end{array} \right\}$ U I U రగణము. III U నగణము. UU I తగణము. II U సలము. U II భగణము. IIII నలము. వెరసి <u>౬</u> గణములు.	$\left\{ \begin{array}{c} \text{UUUU} \\ \text{IUUU} \end{array} \right\}$ U I UU రగణగణము. III UU నగగణగణము. UU I U తగణగణము. II U I సవగణము. U I I U భగురుగణము. III I U నవగణము. UUU I మలఘుగణము. II UU సహగణము. U I U I రలగణము. III U నహగణము. UU II తలగణము. II U I సలలగణము. U I II భలగణము. I IIII నలలగణము. వెరసి <u>౧౪</u> గణములు.

గురులఘువర్ణనియమము

- క. గురువు పరమేశ్వరాకృతి, యరయ లఘువు గిరికుమారి కాకృతి గణముల్
 పరికింపగఁ దత్ప్రకృతులు, మురహర గణములకు లక్ష్యములు వర్ణంబుల్. 46
- మూ. సూ:—దీర్ఘస్పంయుక్తాద్యః పూర్ణానుస్వారపూర్వవర్ణశ్చ,
 ఏతే గురవ శ్చేషా స్సర్వే లఘుక్షరా ఇతి జ్ఞేయాః. 6
- క. ఇల జమిలియక్కరములకు, బలుసున్నకు నెడమ నూఁది పల్కెడువర్ణం
 బులుఁ జూచి పలుకునవియును, లలి గురువులు కడమలిపులు లఘువు లఘూరీ. 47
- క. విను తన్వంగీ యని ప,ల్కిన మూఁడును గురువు లయ్యె గిరిజ యసుఁడుఁ బ
 ల్కిన మూఁడు లఘువు లయ్యెను, దనరు లిపుల కెల్ల నిట్లు దనుజవిధేదీ. 48
- తే. కొమ్ముక్రారలు ద్విత్వవర్ణమ్ము లగుట, వానియెడమవి గురువులు కివట్రుసుడులు
 ప్రాణములు గాన పానిడాపలను గల్లు, నక్కరము లెల్ల లఘువులు నిక్కముగను.

1. మఱి ద్వివర్ణమ్ము (సూ). 2. వర్ణంబు (పూ. ము). 3. కివట్రుసుడులు (పూ. ము).

- ఆ. వ్యంజనాక్షరంబులందుఁ గ్రిందటివ్రాత, వైనపట్రసుడులు నైత్వములును
హానిఁ గూడి యున్నస్వరములు కాని జ, ఙ్గక్రమములు గావు యజ్ఞరూప. 50
- ఆ. ఆన్యతసదృశ మగు మహావృజినంబును, బిత్తసమర్చం బోలు నతిసుకృతము
సమృతసింధుశాయి¹సమమగుడైవంబు, గలుగ దనఁగ లక్ష్యములు ముకుంద. 51
- ఆ. ఆంధ్రకృతులమాట కాదివర్ణముక్రింద, నూఁదఁబడనిజడ్డ లుండెనేని
వానియెడమ నున్న²వ్రాలునందును గూడి, గురువు లనుచు గణము గూర్చవలదు.
- తే. భవవినుతనామ ప్రజధామ ప్రథనభీమ, కంజదళనేత్ర స్తుతిపాత్ర త్వాకళత్ర
కౌరి ప్రధ్వస్తవైరి భ్రాజిక్కిరిట, హరకేయూర యనఁగ లక్ష్యంబు లయ్యె. 53

సర్వగణలక్ష్యంబులు

- క. ఇలఁ బద్మా యన గగ మై, పొలుచు రమా యనిన వగణమును లగమునునై
వెలయు గిరి యనఁగ లల మగు, లలి లక్ష్మి యనంగ నగు గలము హగణంబున్. 54
- క. మయరసతజభనకిగణముల, భయమునఁ బింగళుఁడు దొల్లి పక్షిం ద్రునితో
రయమునఁ బల్కినమాటల, ⁴పయిపొల్ల లటంచుఁ జెప్పఁబడు నెనిమిదియున్. 55
- వ. అవి యెయ్యెవి యనిన: ⁵ధీశ్రీస్త్రిప్, వరాహాయ్, కాగుహార్, వసుదాన్, సాతే
క్వత్, రికధాసజ్, కింపిదభి, నసహన్-అనియెడు నీ యెనిమిది వాక్యంబులయందు
నొక్కొకదానికి మొదల నుండెడు మూడక్షరంబులకు వైన గురులఘువులకు
నాలవది యగు పొల్లు గణసంజ్ఞాక్షరం బని వియద్గంగాతరంగిణీరంగదుత్తుంగభంగ
శృంగారసంగతోత్తుంగదయాపాంగసుధారనైకపావనాంగుం డగు పింగళభుజంగమ
పుంగవుండు వేదాంగంబునందు ముంగల నెఱింగించె నట్లు గావున. 56
- క. శ్రీరామా యన మగణం, బౌరయ ఘనుఁ డనఁగ నగణ మగు మధ్యా ప్ర
స్తారాద్యవసానంబుల, నీరెండును వెలయుఁ గ్రమత నెఱుంగఁగ వలయున్. 57
- క. ధీరుఁ డన భగణ మొప్పు ము, రారియనం జగణ మయ్యె నసహా యనఁ జె
న్నారు సగణంబు వీనికి, నారయ గురు లాదిమధ్యమాంతగతంబుల్. 58
- క. సొరిది నుపేంద్రా యనినను, బరువడి యగణంబు పల్లభా యన రగణం
బరుదుగ గోవింద యనన్, ధరఁ దగణము క్రమత లఘుయుతము లీ మూడున్.
- తే. నరమృగా యన నగమగు నరసఖ యనఁ, దలఁకొను నలంబు నరకజైత్రా యనంగ
నగగ మై తగు నీగతి జగతి నింద్ర, చంద్రగణములు మఱియును జను నుపేంద్ర.

గణాధిదేవతాఫలంబులు

తే. కంసమర్దన కృతిముఖగ్రాహ్యవర్ణ, సూత్రమున శబ్దశాసనసూరివరుని

1. సముఁడగు (సూ). 2. వ్రాలనందునఁగూర్చి (సూ). 3. గణములు (సూ).
4. పయిపొల్లలడంచ (సూ). 5. మాగూకాప్ (సూ). 6. కదాసజ్ (సూ).

చేత సంతోషముగ మును చెప్పబడిన, శుభగణము లిచ్చట వచింతు సుకవు లలర.

మూ. సూ:—యే చ శుభగణాస్త ఏవ కావ్యాదౌ గ్రాహ్యః. 7

క. తలఁపఁగ శుభఫలదాయక, ములు మంగళదేవతాకములు నగు గణముల్
నిలువఁదగుఁ గృతిముఖంబునఁ, చెలిసి కవీశ్వరుఁడు పతి కతిశ్రేయముగాన్. 62

ఆ. బాలచంద్రనిభము పార్వతీవల్లభు, దాసి యుచ్చరించుతటి ద్విమాత్ర
హరలఁదక్క గణములం దెల్ల మొదలను, భూతిదాయి గురువుఁ బొగడ వశమె.

క. శరనన్నిభము లలనజే, తరగణములమొదల భద్రదాయి పలుకుచో
ధర నేకమాత్ర హిమభూ, ధరనందన దాసి లఘువుఁ దరమే పొగడన్. 64

ఆ. గగము భూమిగణము లగ మంబుగణమును, లలము వాయుగణము గలము పావ
కమును మధ్య నైన కతమునఁ దత్సమా, నంబులై శుభాశుభంబు లొనఁగు. 65

క. మయరసతజభనలకు ¹భూ, పయోగ్నిపవనగగనరవిపద్ధారివృషా
హ్వాయు లీశులు శివజయలయ, భయ²శుభరుద్ధనముదములు ఫలములు వరుసన్. 66

వ. అది యెట్లనిన నధర్వణవేదముఖంబున మగణంబు వసుమతీదేవతాకంబు గావున
శివప్రదం బని మహానాటకంబునందు “విఘ్నేశో న స్స పాయా” త్తని హనుమం
తుండును, సూర్యశతకంబునందు “జంభారాతీభకుంభోద్భవ” మని మయూరుండును,
మేఘసందేశంబునందు “కశ్చిత్కాంతావిరహగురుణా” యని కాళిదాసుండును,
కాలామృతమునందు “శ్రీమద్వేంకటనాయక” మ్మని మదీయాన్వయప్రభవుం డగు
తిరుమలభట్టారకుండును, భారతంబునందు “శ్రీవాణీగిరిజా” యని వాగనుశాసనుం
డును, కవిజనాశ్రయమునందు “శ్రీకాంతా” యని వేములవాడ భీమకవియును,
భందంబునందు “శ్రీరామాస్తనమండలీమితకాశ్చిరార్ద్రవక్షంబుతో” నని యనం
తుండును మొదలం గదియించిరి. యాజ్ఞాపామ్నాయాద్యం బగు యగణంబు జీవన
దేవతాకంబు గాన జయప్రదం బని యాదికావ్యంబునందు “తపస్సాన్వధ్యాయ
నిరత” మ్మని వాల్మీకియు, ప్రథమశైవస్తవంబునందు “మహిమ్నః పారం తే” యని
పుష్పదంతుండును, సౌందర్యలహరియందు “శివ శ్మక్త్యా యుక్తో” యని శంకరా
చార్యభారతులును తొలుత నిలిపిరి. ఋక్సామంబులకుం బ్రథమంబగు రగణ మాత్ర
యాశదేవతాకంబు గాన లయప్రదం బని యెల్లవారు నాది నిడ నోడిరి. కవి
కంఠపాశంబునందు “వ్యోమసూర్యం వితనుతే” యని పల్కినకతంబునఁ బంచ
త్వంబునొందె. సగణంబు దహనసఖదేవతాకంబు గాన భయప్రదం బని కవివరులు
మొదలంగూర్ప వెఱచిరి. వెఱవక ‘శాలినీసహకారంబు’నందు “అవలంబ్యస్వహే
రంబ” మని సార్వభౌముండును, వృత్తరత్నాకరమునందు “సుఖసంతానస్థిర్ధి”
మని కేదారకవియును రచియించి పంచత్వంబు నొందిరి. 67

తే. గగన మేలిక గావునఁ దగణమునకు, ఫలము శూన్యం బటందు రా పలుకు మిధ్య
యఖిలభూతగబులందు నిత్యమయి నిల్చు, వ్యోమము శుభప్రదంబు గాకుండుటెట్లు.

ఆకాశము నిత్యమైనందుకు భాగవతము ద్వితీయస్కంధమునందు:—

ఉ. సర్వఫలప్రదాతయును సర్వశరణ్యుడు సర్వ¹శక్తియున్
సర్వజగత్ప్రసిద్ధుడును సర్వ²గుణుడును నైన చక్రియా
సర్వశరీరులు కిన్సిగతసంగతిఁ జెంది ⁴విశీర్యమాణులై
పర్వినచో ⁵నభంబుగతి బ్రహ్మము దాఁ జెడకుండు నెప్పుడున్. (2-210) 69

తే. ఎల్లరును శుభదము లని యెన్నినట్టి, గణములకు వ్రాయు లేపాటి? కాని వనిన
తజలు మంచివిగా వ్రాయఁ దగు మహాకవిప్రయోగలక్ష్యంబులు వెదకి పెక్కు. 70

వ. అవి యెయ్యవి యనినఁ బ్రక్రియాకౌముదియందు “యేనాక్షరసమామనయ”మని
ధర్మకీర్తియు, తర్కభాషయందు “బాలాపి యో న్యాయనయే” యని కేశవ
మిశ్రుండును, మంత్రదర్పణమునందు “ఆధారపద్ధ పనఖేలనరాజహంసీ”మని పృథ్వి
ధరాచార్యుండును, కృష్ణవిజయంబునందు “పాయాదపాయా”త్తని కుసుమాయ
ధుడును, సాహసాంకంబునందు “అవ్యాత్యవో” యని పరిమళుండును కావ్యాదిని
బ్రతిపాదించిరి. మఱియు “ఆరోగ్యం భాస్కరా రిదుపైతి” అని మనువచనంబు
గలుగుటంజేసి.

71

తే. ఆరయ నారోగ్యకరుడైన యరుణుఁ డేలు

జగణమున నెట్లు రోగంబు సంభవించు?

గాంతి యగుఁ గాని రోగంబు గాదు రుక్ష్మ

దార్థ మనుచు వెల్లంకితాతప్ప చెప్పె.

72

వ. కావున శిశుపాలవధంబునగ “శ్రియఃపతి శ్రీమతి” యని వణిజ్ఞాఘుండును,
కిరాతార్జునీయంబునందు “శ్రియః కురూణా” మని భారవియును, మణిదర్పణము
నందు “దివాకరం నమస్కృత్య” యనియును ⁷శాకుననామగ్రంథంబునందు “విరించి
నారాయణశంకరేభ్య” యనియును, ఛప్పన్నంబునందు “బ్రణమ్య లోకకర్తార”

1. శక్తుడున్ (అచ్చ. భా). 2. గతుం డగు చక్రపాణి యి. 3. విగమ.
4. నిశీర్య. 5. అచ్చ భాగవతములోని పాఠము అప్పకవి మతమున కేమాత్రమును
ఆధారము కాదు. నాలవపాదములో ‘నభంబుగతి బ్రహ్మము’ అని లేదు; ‘ఆభంగగతి
బ్రహ్మము’ అని ఉన్నది. ఏపాఠము సాధువో? అయితే, భాగవతము పూర్వముద్రణము
లలోను వ్రాతప్రతులలోను నభంబు’ అనే ఉన్నది. ఈపాఠము చూచి అప్పకవి వ్రాసి
ఉండును. (గి) నభంబుగతి యన్న నే యాకాశమునకు బ్రహ్మమునకు సమానధర్మమగు
నిత్యత్వమేర్పడును (పూ. ము). అకాడెమి భాగవతప్రతిలో ‘నభంబు’ అను నొక్క
పాఠమే గ్రహింపఁబడినది; పాఠాంతరములు చూపఁబడలేదు(రా). 6. డిచ్ఛల్ (ప).
7. లాకునలనామ శాకునగ్రంథంబునందు (పె); లూకుండును శాకువనామ (పి).

మనియును, భోజరాజీయంబునందు “సునీతికాస్త్రసద్విద్యా” యనియును ముందరం బొందించిరి. భగణంబు సుధాకరదేవతాకంబు గాన భనప్రదం బని శుభ మపేక్షించి భారతశేషమగు విరాటపర్వము ప్రారంభించునప్పుడు “శ్రీ యన గౌరి నాఁబరఁగు” నని తిక్కనయును, శ్రీమద్రామాయణమునందు “రామునిశుభచరితములను” అని భాస్కరుండును, యుద్ధకాండమునందు లంకాదహనము పట్టుకథ ఉపక్రమించు చును “శ్రీయుతమూర్తియైన” యని యయ్యలభట్టారకుండును, నృసింహపురాణము నందు “శ్రీకి నిరంకరం” బని ప్రబంధపరమేశ్వరుండును, రుక్మాంగదచరిత్రము నందు “శ్రీమయపత్రముల్ జడలు” అని ప్రాథకవి మల్లనయుం బ్రయోగించిరి. నగణం బమృతాంధోనాథదేవతాకంబు గాన సకల భోగప్రదం బని నలోదయము నందు “హృదయనదా” యని కాళిదాసుండును, శివభద్రంబునందు “ప్రణమిత శిరసి” యని కవివరుండును, ఆరణ్యపర్వావశిష్టంబునందు భీమకవి శాపభయంబున జయముగోరి “స్ఫురదరుణాంశురాగరుచి” అని శంభుదాసుండును, త్రిస్థలీదండ కమునందు “విజయనగర హేమకూటంబున న్నిల్చి” యని నంది తిమ్మనయుం జెప్పి రదియుం గాక.

73

సీ. గ్రహములలోన భాస్కరునిచందంబునఁ దరులలోఁ బారిజాతంబుకరణి
త్వాధరంబులలోనఁ గనకాద్రికైవడి నదులలో జహ్నుకన్యకవిధమున
దైవతంబులలోన దై త్యారిచాడువనఁ బ్రమథులలో శూలపాణివగిది
మృగములలోన గరిద్వేషిభాతిని వివిధవిద్యలలోన వేదముక్తియ

తే. త్రేతములలోన వారణాసీస్థలంబు, తీర్థ నిభములలోన నైరావణంబు
రీతి గణములలోనఁ జర్చించి చూడ, నగణ మొప్పురు శుభనిధానంబు గాన. 74

క. కృతిమొదల నిలిచినప్పుడు, మతిఁ దలఁపఁగ నుపగణములు మగణాదులతో
జత గూడి యా ఫలంబులె, పతి కిచ్చు రసింద్ర శీతభానుల మహిమన్. 75

అష్టగణ లక్షణంబులు

సీ. చంద్రసూర్యాగ్నిలోచనుఁ డగుముక్కుంటిమూఁడునేత్రములను మూఁడుగురువు
లావిర్భవించి మధ్యాఛందమున కాదియై మగణం బయ్యె నందువలన
జనియించెఁ బ్రస్తరించిన క్రమమున యరసతజభన లనంగ సప్తగణము
లివి మగణముఁ గూడ నెనిమిదిగణములై తనరు పిటికి రూపదైవవర్ణ
తే. కులరసస్వరదిగ్యామగోత్రయోని, గణభరాశిగ్రహతదీయకాంతిజనక

1. ‘మృగములలోఁ గరిద్వేషిభాతినిజూడ’ అని పూర్వముద్రణములం దన్నిటఁ గలదుగాని యతిభంగము. 2. పూ. ము. అన్నిటను ‘లక్ష్యంబు’ అని యున్నది; గాని తప్పు. 3. ‘పినికి’ అనుటకుబదులు ‘పిటికి’ అనియే అన్నితాటాకుపుస్తకములందును ఉన్నది. (గ)

తనయఫలములు నాఁబడు నెనిమిదియును, దెలిసి కృతిముఖమునఁగూర్పవలయుఁగృష్ణ.

మగణలక్షణము

సీ. ఆలఘుత్రయంబు కాశ్యపము గోత్రము వన్నె పచ్చన సంతతి పాదజంబు
ధరణి దైవంబు రౌద్రము రసంబు శుభంబు ఫల మాదియామ ముత్పత్తివేళ
స్వరము మధ్యమము శంఖరయోనియును దైత్యగణమును నగువృషర్షంబు తార
వృశ్చికాఖ్యము రాశి విపులాకుమారుండు గ్రహము వానిశరీరకాంతి యెఱుపు

తే. ప్రమథనాథునిలోచనత్రయము జన్మభూమి గారాబుపట్టి యంభోగణంబు
మందిరము శంభుకోణంబు మగణమునకు, దానపవినాశ కామెవల్లీనివేశ. 77

యగణలక్షణము

సీ. ఆదిలఘువు ద్వితీయప్రహరము జన్మవేళ బ్రాహ్మ్యంబు భావింపఁ గులము
గాతమగోత్రంబు కారుణ్యము రసంబు జలము దైవమ్ము పంచమము స్వరము
కపియోని మర్త్యంబు గణము పూర్వాషాఢ నక్షత్ర మిహ్వాసనంబు రాశి
గ్రహము గురుండు తత్కాంతి పీతాభంబు వరుణునిదిక్కు నివాసభూమి

తే. తండ్రి ధరణి గణంబు సంతాన మగ్ని, దేవతాకంబు ఫల మతిభావుకంబు
హరిణవర్ణంబు తనుకాంతి యగణమునకు, దానపవినాశ కామెవల్లీనివేశ. 78

రగణలక్షణము

సీ. మధ్యమలఘువు యామంబు మూడవయది తాత్రంబు కులము రక్తంబు చాయ
దైవతంబు స్వరంబు దైత్యంబు గణము దస్త్రము యోని శతతార జన్మభంబు
రాశి కుంభము వికర్తనసుతుండు గ్రహంబు ఖంజనాభంబు తత్కాయకాంతి
శృంగారము రసంబు కృష్ణవర్ణ యధీశుఁ డాంగిరసము గోత్ర మంబుగణము

తే. గణుతి నేయంగఁ గడుపారఁ గన్నతండ్రి, యనుఁగుఁబట్టి సకారంబు వ్యధఫలంబు
రచ్చపట్టు హుతాశాశ రగణమునకు, దానపవినాశ కామెవల్లీనివేశ. 79

సగణలక్షణము

సీ. గురు వంత్యవర్ణంబు భూరంబు రసము వంశంబు పంచమము తేజంబు నలుపు
ధవుండు మారుతము గోత్రంబు కౌశిక మున్కిపట్టు వాయవ్యంబు ఫలము లయము
నాకేశము గణంబు హస్త తారక యోని మహిష మంగన రాశి గ్రహము బుధుండు
వానిదేహము పీతవర్ణంబు స్వరము గాంధారంబు యామంబు నాలవయది

తే. యెడుచేతులు గలదయ్య మేలునట్టి, వ్రాయి జనకుండు గగనదైవత్య మాత్మ
సంధవుం డెంచి చూడంగ సగణమునకు, దానపవినాశ కామెవల్లీనివేశ. 80

తగణలక్షణము

- సీ. అవసానమున లఘు వాకాశ మీశుండు రసము శాంతంబు భార్గవము గోత్ర
మనిలదై వత్సంబు జనకుండు పనజబాంధవదై వతాకుండు నందనుండు
జనన మగ్రజము పంచమము యామము పర్ణ మసితంబు ఫలము శుభాభివృద్ధి
సౌరంబు గణము పుష్యమి తార బస్తంబు యోని రాశి కుశీర ముడువిభుండు
- తే. గ్రహము తద్విగ్రహచ్ఛవి తుహినశైల, సన్నిభంబు నిషాదసంజ్ఞంబు స్వరము
తావు దేవేంద్రభాగంబు తగణమునకు, దానపవినాశ కామెప్పల్లినీవేశ. 81

జగణలక్షణము

- సీ. నడుచక్కి నుండు పర్ణము గురు వాఱవయది యామ మన్వవాయంబు త్కత్తి
యము రుక్కు ఫలము శోణాభంబు రుచి నభోగణ మయ్య శీతాంశుగణము కొడుకు
నరసంజ్ఞ కంబు గణంబు యోని వృషంబు రెండవ ఫల్గుని రిక్కు రసము
వీరంబు రాశి కంఠీరవం బాత్రేయగోత్ర మంబరచారి కువలయారి
- తే. యశనిమైచాయ కెంపు పూర్వాశ యిరవు
ఋషభసంజ్ఞంబు స్వరము త్రయీతనుండు
జలజబంధుండు వేలుపు జగణమునకు
దానపవినాశ కామెప్పల్లినీవేశ. 82

భగణలక్షణము

- సీ. ప్రథమాక్షరము ద్విమాత్రము కాపిలము గోత్ర ముత్తరం బిరవు మహారగంబు
యోని మృగోక్షంబు లుడురాసు లుశనుండు ఖచర మాతండు మల్లికానిభాంగు
డూరుజలంబు కులంబు సూరదైవత్యంబు జనకు డైంద్రము చూలు స్వరము షడ్జ
మధిపతి జాబిల్లి యాదితేయంబు గణంబు సప్తమము జన్మప్రహరము
- తే. రసము హాస్యంబు వన్నియ రజతనిభము, ఫలము ధనహేమమణివస్త్ర పశుతనూజ
పరిజనాశ్వాదిసంప్రాప్తి భగణమునకు, దానపవినాశ కామెప్పల్లినీవేశ. 83

నగణలక్షణము

- సీ. ఏకమాత్రలు మూడు నిందుండు పతి యద్భుతము రసంబు నిశీశదైవతాశ
మారయఁ దండ్రి బృందారకాధీశునిదంతావళం బుండుతావు నెలవు
దివ్యభోగం బీగి తెలుపు పర్ణము జాలి విప్ర ముద్భవవేశ వేగుజాము
రపము షడ్జము ప్రవరంబు వాశిష్ఠంబు చుక్క రేవతి గాము సురగురుండు
- తే. వానితేజంబు పచ్చన యోని గజము, రాశి మీనంబు గణము సుధాశనంబు
నందనుండు లేడు మధ్యను నగణమునకు, దానపవినాశ కామెప్పల్లినీవేశ. 84

దేవతాంకితనియమంబులు

క. స్వరమును జామును దిక్కును, బరికించి కపీశ్వరుండు పదపద్యంబుల్
సురనామాంకితములుగా, విరచించినఁ గలుగు సకలవిభవము లెపుడున్. 85

స్వరకూటము

క. నిరతము నిహదముఖ్యి, స్వరములపదములు రచించుచక్కిని దత్త
త్స్వరగణములె మొదలను గూర్తురు గానకళాయుగంధరులు భద్రేచ్ఛన్. 86

యోమకూటము

క. పనిపడి పద్యం బే¹జామునకు రచించంగ వలయు మొనలను నాజా
మునఁ బుట్టినగణ మిడఁ దగు, ఘనసీకాశప్రకాశ కామెపలీకా. 87

దిక్కుకూటము

క. ఏదిక్కున నెలకొను గణ, మాదిని గూర్పంగబడియె నపుడు కృతికిఁ దా
నాదిక్కున కభిముఖ మై, మోదంబునఁ జెప్పవలయు మురనరకహరా. 88

నరాంకితనియమంబులు; దగ్ధాదితారలు

తే. దగ్ధమును జ్వలితము ధూమితంబు మృతము, గదయుతము నగుతారలగణము లాది
నిడఁగ నొల్లరు విభునకు నిష్టసిద్ధి, కలుగఁ గోరెడునట్టి సత్కవులు కృతుల. 89

ప. వీనిలక్షణం బంతయు ముందర చెడవపరిచ్ఛేదంబున వర్ణ దుష్టతారానిర్ణయంబునందు
విస్తరింపఁబడియెఁ గావున నది చూచి తెలిసికొనేది. 90

నాయకకూటంబులు

చ. ²అలయక కబ్బపుందొరకు నాదిగణంబునకుం గ్రమంబునఁ
గులములు యోని లింగములు గోత్రములు న్నఱి కాంతులు న్గణం
బులు నుడురాళి ఖేటములుఁ బొందిక లై శుభదాయకంబు లై
వెలయ నరాంకితంబులు కవిప్రవరు ల్రచియింపఁగాఁ దగున్. 91

క. కుతలమున పథావరులకుఁ జతురత దైవజ్ఞమణి విచారించుగతిఁ
కృతికన్యానాయకులకు, హితమతిఁ దెలియఁ దగు సుకవి యివి తొమ్మిదియున్. 92

గణకులకూటము

తే. నాథకులమును మొదలిగణంబుకులము, నొకటి గాక విజాతులై యుండెనేని
భిన్నకులజాత యగు చంద్రబింబవదనఁ, గేలు వట్టినపగిది దుష్కిర్తిఁ జెందు. 93

గణయోనికూటము

క. జా నగు నాయకతారా, యోనియుఁ గృత్యాదిగణభయోనియు వైరం
బూనక యుండ నహల్యా, జానివచనమున నెఱుంగఁజను సుకవులకున్. 94

తే. తత్తదాఖ్యముఖార్జ సంతతికి వైన, తారకలు గావు ఛందోమతంబునందు
జన్మ తారక లని బహుజనము లాడు, కతన నవియె వచించితి గణములకును. 95

క. వర పరిచ్ఛేదంబున, నర ములకుఁ గూటనిర్ణయం బంతయు వి
స్తీర్ణముగా మును చెప్పతిఁ, గర్హాహితమిత్ర దానిఁ గని తెలియనగున్. 96
గణలింగకూటము

క. మొనగణమరిక్కలింగంబును బలినక్షత్ర లింగమును వైరముఁ జెం
దిన నాయకు ధన మెల్లను, మనుజులతి హరించుఁ బంచమాసంబులకున్. 97
గణగోత్రకూటము

క. పతిగోత్ర ప్రకరములో, సతతంబును బలుకఁబడిన సస్తునిగోత్రాం
కీతము లగు గణము లతినిం,దితములు కావ్యాది ¹నాదితేయసహాయా. 98
గణకాంతికూటము

తే. నాయకునికాయ మే చాయ నలుపు మీఱు, నరసి తద్వర్ణమునఁ దనరారునట్టి
గణము పద్యాదిఁ గూర్చినఁగలుగు శుభము,వ్యత్యయంబయ్యెనేని దేహంబుచెడును.
క. శ్వేతము నీలము నేకము, భూతలమున రక్తపీతములకు నభేదం
బై తనరు నరతనుద్యుతు, లీలెఱుగునఁ దెలియవలయు ²నిభపతివరదా. 100
గణదేవాదికూటము

తే. గద్యపద్యాదిగణతారకాగణంబు, భర్తృనక్షత్రగణమును బంధులైన
వత్సరశతంబు బ్రతుకుఁ గావ్యప్రభుండు, మైత్రి లేకున్న నెలకు ధర్మపురిఁ జేరు.
గణనక్షత్రదూరము

ఆ. ఆదిగణమరిక్క కథిపలినక్షత్ర, మెన్నఁ బదియు మూఁటి కెక్కు డైన
బ్రతుకు నూఱు వత్సరంబులు కృతినేత, తక్కు వైన వేగఁ దరువు విడుచు. 102
గణరాశికూటము

క. పదపద్యగద్యముఖమునఁ, ³గదియ గణమురాశి⁴నుంచి గణులించిన నా
రదరుత విభురాశి శుభ,ప్రద మై యుండంగ సుకవి పరికింపఁ దగున్. 103
గణభేటకూటము

క. మహి నధినాయకురాశి, గ్రహమును గృతిముఖగణోడురాశిగ్రహమున్
మిహిరేందులు తమ గతిలో, సుహృత్తులై యున్న సరియ చుట్టము గాదే. 104

1. నాడెనేనసహాయా (సూ). 2. నిభరాజ్వరదా (సూ). 3. గదయు (పె.
వ. పూ. ము.) లోను. 4. ఆ. 126-వ పద్యములో నున్నది. 5. తాటాకుపుస్తకము
లలో 'నుంచి' అనియే ఉన్నది.

క. కొందఱు జ్యోతిశ్శాస్త్రము, పొందు వదలి భిన్నమార్గముల గణములకుం
బొందింతురు గ్రహముల నా, చందమునకు గణము శాస్త్రసాధక మెందున్. 105

కృత్యాదిగణద్వయకూటములు

తే. మొదల నుండు గణద్వయంబునకు లెస్స, జూడఁ దగు యోనిలింగగణోడురాశి
ఖచరతత్కంతినైస్థి కరసనామ, కూటములు తొమ్మిదియాఱు నిశాటదమన. 106

ఆ. ప్రథమగణము వధువు పైగణంబు వరుండు, నగుట నా గణద్వయంబునకును
బొత్తు గలిగినట్టి పొత్తంబు ముంగిటఁ, గలుగువేల్పుటావు గాదె పతికి. 107

ఆ. తొలుత నేడుకూటములు మాతృకాపరి, చేదమునను దెలియఁ జెప్పఁబడియెఁ
గాన వాని మాని కడమవి రెండును, వివరఘటుతు నిచటఁ గవులు వొగడ. 108

గణనైస్థిక కూటము

ఆ. తండ్రికొడుకు లగుచుఁ దనరారు గణములు, గలసి మెలసి కృతిముఖమున నిలుచు
రసలనడుమఁ బచ్చికనవు వైచిన మండు, నగ్నిపవనగణము లగుట నేమొ. 109

క. సుతజనకులు 'గదిసిన ధన, యుతుఁ డగుఁ గృతిభర్త రెండు నొకగణ మైనన్
గుతలాధినాయకుం డగు, నితరగణద్వయము గూడ నిలపైఁ గూలున్. 110

గణరసకూటము

క. మొగదలఁ గల గణయుగమున, కగపడురసములకు వైరమగు పొత్తము భ
ర్తగణంబునఁ జూట్టిన పా, ముగతిం దత్ప్రాణపవములు భక్షించున్. 111

తే. తలఁప శృంగారభీభత్సములకుఁ బగలు
హాస్యకృపలకుఁ బోరు రౌద్రాద్భుతముల
కథికవైరంబు వీరభయానకముల
కీసు శాంతంబునకుఁ జెల్లు నెనిమిదియును. 112

క. రసములకు రెంటికిని సమ, రస మైన శుభంబు వైరరససంగతి సా
ధ్వస మొకరస మైనను సరి, తన మవ్యరసములు గూడినను ముద మొదవున్. 113

ప్రశస్తకూటంబులు

తే. క్షీణిసురుల కాఱు ధారుణీపతుల కైదు, వైశ్యులకు నాల్గు శూద్రాంత్యవర్ణములకు
మూడురెండును శుభకరంబులయియున్న, జాలుననియె సంహితలోన శౌనకుండు.

తే. విఫులకు గ్రహమైత్ర మర్వీపతులకు, గణవిధము వైశ్యులకు రాశిగణన శూద్ర
నీచులకు యోనితార లిన్నింటిలోనఁ, గడుఁ బ్రశస్తము లిది వృద్ధగర్గమతము. 115

దోషాదోషబాహుళ్యఫలంబులు

ఆ. స్వల్పదోషములును సమధికగుణముల, నైన నుక్తఫలము లధిక మగును

సద్గుణంబు లిచ్చు సప్తాశ్వపవమాన, కీలిగుణము లిడవు కృతిముఖమున. 116
 తే. గుణము లవగుణములకన్నఁ గొంచె మైన, నాథునకు మెండు దుష్టగుణంబు లిచ్చు
 సోఁకనీయ వొకింతయు శుభగుణములు, నిజఫలములను బద్యాది నిలిచినపుడు. 117
 మగణద్వయయోగమునకు:—

1. యోనికూటము, రెండున్ను హరిణయోనులేకాన ఏకయోనులేగనుక మంచిది. 2. లింగకూటము, జ్యేష్ఠప్రథమయోని గాన పుల్లింగనక్షత్రమురెండున్ను పుల్లింగతారలే ఆయెను. పోరుపుట్టినా గాని మొదలిగుణము వధువున్ను రెండవగుణము వరుండున్ను గనుక స్త్రీకి పుల్లింగతార ఆయినందుచేతను ఆ దోషము పనిలేదు. 3. గణకూటము, రెండున్ను రాక్షసగుణములే గనుక ఉత్తమము. 4. ఉడుకూటము, మొదలిగుణము తారనుండి రెండవగుణము తారదనుకను లెక్కపెట్టవలెను గనుక రెంటికిన్ని జ్యేష్ఠ యొక్కటే ఆయెను గనుక లెఖకు మొదలిదే ఆయెను. పదమూటికి లోపలఉండుట చేతను కృతిపతి కల్పాయువు. 5. రాశికూటము, ప్రథమగుణరాశినుండి రెండవ గుణము రాశిదనుకాను ఎన్నవలెనుగనుక, రెండున్ను వృశ్చికరాసులే గనుక సంఖ్యకు లొలుతటిదే ఆయెను గనుక సామ్రాజ్యము. 6. భేటకూటము, రెంటికిన్ని కుజుడే కనుక మంచిది. 7. గ్రహకాంతికూటము, అంగారకుండు ఎఱుపు గనుక పాపిఆయెను; ఆ రెంటికిన్ని పాపగ్రహమైనాను నతఁ డొక్కడే కనుక సుఖము. 8. సైన్యక కూటము, రెండున్ను మగణాలే కనుక కులలాధినాయకత్వము. 9. రసకూటము, రెండున్ను రాద్రరసములే ఆయెను గనుక సంతసము. 10. పీనికి తేరుగడ వివరము: ఉడుకూటమొకటిన్ని చెడ్డది, కడమకూటము లెనిమిదిన్ని మంచివి గనుక దోషము గొంచెమున్ను గుణములు చాలానున్ను గాన ఆది నున్నమగణము తనమీద మగణమునిల్చినప్పుడు తాసిచ్చు శుభఫల మధికముగా ¹ నిచ్చును.

మగణయగణయోగమునకు:—

1. యోనికూటము, హరిణకపులు భిన్నయోనులుగనుక కొంతమేలు. 2. లింగకూటము, రెంటికిన్ని పుల్లింగతారలే కనుక పోరు పుట్టును. ఆయితేనేమి? మొదలిగుణము వధువు గనుక స్త్రీకి పుల్లింగతార ఆయినందుచేతను ఆదోషము పనిలేదు. 3. గణకూటము, రాక్షసమనుష్యగుణములు గనుక నాశనము. 4. ఉడుకూటము, జ్యేష్ఠకు పూర్వాషాఢ మూడవ నక్షత్రముగనుక పదమూటికి లోపలనుండుటచేతను కృతిపతి కల్పాయువు. 5. రాశికూటము, వృశ్చికమున ధనుస్సు రెండవరాశి గనుక నిర్ధనము. ఆయితేనేమి? వృశ్చికాధిపతి యైనకుజుడున్ను ధనురధిపతి యైన గురుడున్ను అన్యోన్యమిత్రులుగనుక నారదమతమున ఆదోషము పనిలేదు. 6. భేటకూటము, కుజగురు అన్యోన్యమిత్రులు గనుక మంచిది. 7. గ్రహకాంతికూటము, కుజుడెఱుపుగనుక పాపిన్ని, గురుడు ²పచ్చనగనుక శుభుండున్ను గాన పాప

1. నుండును (నూ). 2. తాటాకు పుస్తకములలో 'పత్సన' అని ఉన్నది.

శుభయోగము గనుక జగడము వచ్చును. 8. నైసర్గికకూటము, ప్రస్తరించేటప్పుడు మగణమువలనను యగణము పుట్టుటచేతను మగణము తండ్రిన్నీ యగణము కొడుకున్న గనుక సుతజనక¹యోగమున నిధనము. 9. రసకూటము, రాద్రకారుణ్యరసము లన్యములు గనుక సుఖము. 10. వీనికిఁ దేరుగడవివరము: గణోడుగ్రహకాంతి కూటములు మూడున్ను చెడ్డవిన్నీ కడమకూటము లాఱున్ను మంచివి గనుక దోషము కొంచెమున్ను గుణములు చాలానున్ను గనుక మగణము తనమీదను యగణము నిల్చినప్పుడు తా నిచ్చు శుభఫల మధికముగా నిచ్చును.

మగణరగణయోగమునకు:—

1. యోనికూటము, హరిణతురగములు భిన్నజంతువులు గనుక కొంతమేలు. 2. లింగకూటము, పుల్లింగ స్త్రీలింగతారలు గనుక ఉత్తమము. 3. గణకూటము, రెండున్ను రాక్షసగణములే కనుక మంచిది. 4. ఉడుకూటము, జ్యేష్ఠకు శతతార యెనిమిదవ నక్షత్రము గనుక పదుమూటికి లోపలనుండుటచేతను గృతిపతి కల్పాయువు. 5. రాశికూటము, వృశ్చికమునకు, కుంభము నాలుగవరాశి గనుక సామ్రాజ్యము. 6. భేటకూటము, కుజునకు శని సముండు. ఆ మందునకు భౌముండు శత్రుండు గనుక సమశాత్రవము గనుక కీడు. 7. గ్రహకాంతికూటము, కుజుండు ఎఱుపున్న శని నలుపున్న గనుక ఇద్దఱును పాపగ్రహములేకాన మృత్యువు. 8. నైసర్గికకూటము, మగణరగణము లితరగణములు గనుక మరణము. 9. రసకూటము, రాద్ర శృంగా రము లన్యరసములు గనుక మదము. 10. వీనికిఁ దేరుగడవివరము: ఉడుభేటగ్రహ కాంతి నైసర్గికకూటములు నాలుగున్ను చెడ్డవి, కడమకూటము లయిదున్ను మంచివి గనుక దోషములు కొంచెమున్ను గుణములు చాలాను గనుక అదినున్న మగణము తనమీద రగణము నిలిచినప్పుడు తా నిచ్చు శుభఫల మధికముగా నిచ్చును.

మగణసగణయోగమునకు:—

1. యోనికూటము, హరిణమహిషములు గనుక కొంత మేలు. 2. లింగకూటము, పుల్లింగ స్త్రీలింగతారలు గనుక ఉత్తమము. 3. గణకూటము, రాక్షసదేవగణములు గనుక అధమము. 4. ఉడుకూటము, జ్యేష్ఠకు హస్తయిరువదినాలుగవ నక్షత్రము గనుక పదుమూటికి పై నుండుటచేతను గృతిపతికి శతాయువు. 5. రాశికూటము, వృశ్చికమునకు కన్య పదునొకొండవరాశి గనుక దైన్యము. 6. భేటకూటము, కుజునికి బుధుండు శత్రుండు. ఆ సౌమ్యునకు భౌముండు సముండు కాఁగాను సమశాత్రవము గనుక కీడు. 7. గ్రహకాంతికూటము, కుజుఁ డెఱుపు గనుక పాపి, బుధుండు పచ్చన గనుక శుభుండు, అయినాగాని క్రూరగ్రహముతోఁ గూడినప్పుడు తానున్న

1. యోగము నిధనము. (సూ). 110 వ పద్యములో 'సుతజనకులు గదిసిన ధన యుతుండగుఁ గృతిభర్త' యని యుండుటచేత 'యోగమున నిధనము' అనుట పొసఁగదు. (పూ. ము.)

క్రూరుడే కాగాను ఖలద్యయయోగము గనుక మృత్యువు. 8. నైసర్గికకూటము, మగణసగణము లితరగణములు గనుక మరణము. 9. రసకూటము, రాద్రభయాన కము లన్యరసములు గనుక ముదము. 10. వీనికిఁ దేరుగడవివరము: గణరాశి ఖేట గ్రహతత్కాంతికూటము లైదున్ను చెడ్డవిన్నీ కడమకూటములు నాలుగున్ను మంచివి గనుక దోషములు చాలానున్ను గుణములు కొంచెమున్ను గనుక మగణము తనమీఁదను సగణము నిలిచినపుడు తా నిచ్చు శుభఫలము అధికముగా నియ్యదు.

మగణతగణయోగమునకు:—

1. యోనికూటము హరిణమేషములు భిన్నజంతువులు గనుక కొంత మేలు. 2. లింగ కూటము, పుల్లింగ స్త్రీలింగతారలు గనుక ఉత్తమము. 3. గణకూటము, రాక్షస దేవగణములు గనుక అధమము. 4. ఉడుకూటము, జ్యేష్ఠకు పుష్యమీనక్షత్రము పందొమ్మిదోది గనుక పదుమూటికి పై నుండుటచేతను కృతిపతికి శతాయువు. 5. రాశికూటము, పృథ్వికమునకు కర్కటము తొమ్మిదవరాశి గనుక నవత్యము. 6. ఖేటకూటము, కుజానకుఁ జంద్రుఁడు మిత్రుఁడు ఆశశికి మంగళుఁడు సముఁడునుగా గాను సమమిత్రము గనుక భద్రము. 7. గ్రహకాంతికూటము, కుజుఁ డెఱుపు గనుక పాపిన్నీ చంద్రుఁడు తెలుపు గనుక శుభుఁడును గాగాను బాపశుభయోగము గనుక జగడము వచ్చును. 8. నై సర్గికకూటము, మగణతగణము లితరగణములు గనుక మరణము. 9. రసకూటము, రాద్రకాంతములు మిత్రములు గనుక శుభము. 10. వీనికిఁ దేరుగడవివరము: రాశిగ్రహకాంతి నైసర్గికకూటములు నాలుగున్ను జెడ్డవిన్నీ కడమకూటము లయిదున్ను మంచివిన్ను గనుక దోషములు కొంచెమున్ను గుణములు చాలాను గనుక అదినున్న మగణము తనమీఁద తగణము నిలిచినప్పుడు తా నిచ్చు శుభఫల మధికముగా నిచ్చును.

మగణజగణయోగమునకు:—

1. యోనికూటము, హరిణవృషభములు భిన్నజంతువులు గనుక కొంతమేలు. 2. లింగ కూటము, రెంటికిన్ని పుల్లింగతారలే కనుక పోరుపుట్టును. అయితేనేమి వధూగణ మునకు పుల్లింగతార అయినందున ఆదోషము పనిలేదు. 3. గణకూటము, రాక్షస మనుష్యగణములు గనుక నాశనము. 4. ఉడుకూటము, జ్యేష్ఠకు ఉత్తర యిరువై మూడవనక్షత్రము గనుక పదుమూటికిపై నుండుటచేతను కృతిపతికి శతాయువు. 5. రాశికూటము, పృథ్వికమునకు సింహము పదవరాశి గనుక దుఃఖము. అయితే నేమి? పృథ్వికాధిపతియైన కుజుఁడున్ను సింహాధిపతియైన సూర్యుఁడున్ను అన్యోన్యమిత్రులు గనుక సారదమతమున ఆదోషము పనిలేదు. 6. ఖేటకూటము, కుజసూర్యు లన్యోన్యమిత్రులు గనుక మంచిది. 7. గ్రహకాంతికూటము, మంగళ భాను లిద్దఱున్ను ఎఱుపే గనుక పాపగ్రహములే కాగాను ఖలద్యయయోగమున

మృత్యువు. 8. నైసర్గికకూటము, మగణజగణము లితరగణములు గనుక మరణము. 9. రసకూటము, రౌద్రవీరము లన్యరసములు గనుక ముదము. 10. వీనికి చేరుగడ వివరము : గణగ్రహకాంతి నైసర్గికకూటములు మూడున్న జెడ్డవిన్ని కడమకూటము లాటున్న మంచివి గనుక దోషములు కొంచెమున్న గుణములు చాలాను గనుక ఆచినున్న మగణము తన మీదను జగణము నిల్చినప్పుడు తా నిచ్చు శుభఫల మధికముగా నిచ్చును. మగణభగణయోగమునకు:—

1. యోనికూటము, హరిణభుజగములు భిన్నజంతువులు గనుక కొంత మేలు. 2. లింగకూటము, పుల్లింగస్త్రీలింగతారలు గనుక ఉత్తమము. 3. గణకూటము, రాక్షసదేవగణములు గనుక అధమము. 4. ఉడుకూటము, జ్యేష్ఠకు మృగశిర పదాఽవ నక్షత్రము గనుక పదుమూటికి పైనుండుటచేతను కృతిపతికి శతాయువు. 5. రాశికూటము, వృశ్చికమునకు వృషభము ఏడవది గనుక సామ్రాజ్యము. 6. ఖేటకూటము, కుజ శుక్ర లన్యోన్యసములు గనుక మధ్యమము. 7. గ్రహకాంతికూటము, కుజుడెఱుపు గనుక పాపిన్ని, శుక్రుడు తెలుపు గనుక శుభుడున్న గాన పాపిశుభయోగము గనుక జగడము. 8. నైసర్గికకూటము, మగణభగణము లితరగణములు గనుక మరణము. 9. రసకూటము, రౌద్రహాస్యము లన్యరసములు గనుక ముదము. 10. వీనికి చేరుగడవివరము: గణఖేటగ్రహకాంతి నైసర్గికకూటములు నాలుగున్న చెడ్డవిన్ని కడమకూటము లయిదున్న మంచివి గనుక దోషములు కొంచెమున్న గుణములు చాలాను గనుక ఆచినున్న మగణము తనమీదను భగణము నిలిచినపుడు తా నిచ్చు శుభఫల మధికముగా నుండును.

మగణనగణయోగమునకు:—

1. యోనికూటము, హరిణగజములు భిన్నజంతువులు గనుక కొంత మేలు. 2. లింగకూటము, పుల్లింగస్త్రీలింగతారలు గనుక సుత్తమము. 3. గణకూటము, రాక్షసదేవగణములు గనుక నధమము. 4. ఉడుకూటము, జ్యేష్ఠకు రేవతి పదునొకండవ నక్షత్రము గనుక పదుమూటికి లోపలనుండుటచేతను కృతిపతి కల్పాయువు. 5. రాశికూటము, వృశ్చికమునకు మీనము అయిదవ రాశి గనుక సామ్రాజ్యము. 6. ఖేటకూటము, కుజబృహస్పతు లన్యోన్యమిత్రులు గనుక మంచిది. 7. గ్రహకాంతికూటము, మంగళుడెఱుపు గనుక ఖలుడును గురుడు పచ్చన గనుక శుభగ్రహము. కాగాను బాపశుభయోగము గనుక జగడము వచ్చును. 8. నైసర్గికకూటము, మగణనగణము లితర గణములు గనుక మరణము. 9. రసకూటము, రౌద్రాద్భుతములు నిత్యవైరములు గనుక సాధ్వసము. 10. వీనికి చేరుగడ వివరము : గణోడుగ్రహ

కాంతి నై సర్గకరసకూటము లైదును చెడ్డవిన్నీ కడమకూటములు నాలుగున్ను మంచివి గనుక దోషములు చాలాను, గుణములు కొంచెమున్ను గనుక అది నున్న మగణము తనమీఁద నగణము నిల్చినపుడు తా నిచ్చు శుభఫలము నియ్యదు.

తే. మగణమున కెల్ల వ్రాసేతి మిగిలినట్టి, గణములకు నిట్లు వ్రాసిన గ్రంథ మధిక విస్తరం బగు నని వ్రాయ వెఱచినాఁడఁ, దెలిసికొనఁదగుఁ గవులు యాదులకు నిట్లు.

వ. ఇవి కావ్యముఖంబున నుండు రెండు గణంబులకుం గవిరాక్షసమతానుసారంబు లగు యోగ్యాదినవకూటఫలంబులు. ఇంక నభోక్షజాచార్యమతానుసారంబులగు గణనాథ యోగఫలంబు లెఱింగించెద.

119

తే. అష్టగణములు శిషివిష్టనష్టమూర్తు, లు వెలింగెడు తమతమ యధిపతులకుఁ జెల్లుచుండెడు నామంబు లెల్లఁ దాముఁ, దాల్చి ఛందంబులం దెల్లఁ దనరుచుండు.

ఆ. ధరణిపై ¹స్థిరాంబుడహనమారుతవిష్ట, పదరవీందుదేవపతులు గదియఁ బ్రమదవిత్రతాపభద్రార్థజయసౌఖ్య, శత్రునాశనము లొసంగు వరుస.

121

క. తోయముపై భూజలశిఖి, వాయుగగనసూర్యచంద్రవాసపు లున్నకే శ్రేయో వ్యాధిక్షేతా, ల్పాయుర్త రణసుఖభోగహర్షము లబ్బున్.

122

ఆ. వీలిహోత్రమీఁద విశ్వంభరాంభోగ్ని, వాయుగగనసూర్యవారిజారి వృషులు గదియఁ గుశలవిభవాగ్నిభయరాజ్య, శోకరోగయుద్ధశుభఫలములు.

123

చ. అవనిజలాగ్ని వాయుగగనార్కశశింద్రులు డాయఁ గల్గు గంధవహుపయిన్ స్వరాజ్యగృహదాహమృతార్తిగదార్థభోగముల్ ²దివిపయః గీర్తిశర్తలయదీప్తిబలక్షయభద్ర మోదముల్ రవిపయ ఖేదమద్భయపరాభవభోగమృతిస్వరాజ్యముల్.

124

క. హిమకరుమీఁద నిలాంభోగ్నిమరుద్వియదర్కసోమనిర్జరనాభుల్ క్రమమున నిత్తురు జ్వరభయ, సమరశుభాశుభగదార్థసౌఖ్యము లెపుడున్.

125

సీ. శర్మరతోఁ గూడి చవిగాని వస్తువు లెంతయు మధురమై యెనసినట్లు గంగోదకంబులఁ గలసి పల్వలతోయమును బవిత్రంబునఁ బొందునట్లు వరుసము సోఁకంగఁబడి యయఁగిపిండంబు బంగారమై కనుపట్టునట్లు చందనవృక్షంబుసంగతి నిర్గంధతరువు నామోదియై పరఁగినట్లు

తే. నిర్జరేశ్వరగణముపై నిలిచి దుష్ట, మగు గణంబును శుభకారియై మెలంగ శోభనగణంబు గదిసినచోట నిత్తు, దండమునఁ బండు పండుచందంబు గాదె.

వ. మఱియుఁ గొందఱు కవిపురందరులు నిజకృతచ్ఛందంబులందుఁ గొన్నివిశేషంబులు చెప్పి రవియెల్ల వివరించెద.

127

1. ధరా. (సూ). 2. ఇందలి 3, 4 పాదములు సూ. ప్రతిలో 4, 3 పాదములుగా నున్నవి. 3. బయి తనరినట్లు (సూ).

- లే. భువనములకెల్ల నాధారభూత మైన, జగతి యధిదైవతంబుగాఁ జను మగణము
తమకుఁ గారణ మగుటచే దానిఁ గూడి, ధన మొసంగునేడు ననిపల్కెఁ దాతనొజ్జ.
- లే. చందనోదకములను నిచ్చులును బెంపఁబడియు వెల్లుల్లి తనకంపుఁ బాయనిగతి
శుభగణము గూడియును నిజశూన్యఫలము, తగణము త్యజింప దనియె నధర్వణుండు.
- ఆ. ఇది గణప్రపంచ మింక నీ గణముల, చేతఁ గూర్పఁబడుచుఁ జెల్లు మిఱు
వృత్తములతెఱంగు విదితంబు గాఁగ వ,ట్ప్రిత్యయములు లేటపఱుతు మొదల.

షట్ప్రిత్యయములు

- లే. వృత్తసంఖ్యాయుఁ బ్రస్తారవిధము నష్ట
లభియును వెన నుద్దిష్టలఘుగురుక్రి
యాధ్వభాగము లనఁగఁ బ్రత్యయము లాఱు
వెలయు వానిఁ గవీంద్రులు దెలియఁజలయు.

131

1. వృత్తసంఖ్యాప్రత్యయము

- ఉ. ఇన్నవదాన నెన్ని జనియించెను వృత్తము లన్న ధాత్రిపై
నన్నిగరు ల్లిఖించి యొకఁ డాదిగ నిబ్బడి వానిక్రిందటన్
సన్నతలీల వ్రాసి తుదిసంఖ్యలు రెట్టిగఁ జేయ నెన్ని యా
నన్నియె దానియం దుదయమా సమవృత్తము లన్నఁ జెన్నగున్.
- లే. ప్రత్యయము లాఱు నీచెప్పవద్యములను, దెలిసికొన నెంతవారికి నలవి గామి
వరుస నన్నిటికిం డీక వ్రాయవలసె, దెనుఁగుమాటలఁ గడు లేటతెల్ల గాఁగ.
- ప. వృత్తసంఖ్యాప్రత్యయ మనఁగాను ఇన్నవ ఛందమునందు ఎన్ని సమవృత్తములు వుట్టి
నవి అని యడిగితేను సరిచెప్పేటి విధము: వా రెన్నవఛందమున కడిగితేను అన్ని
గురువు లడ్డవరుసగాను వ్రాసి వాటిక్రిందను ఒకటి మొదలుగాను ఇనుమడించుచున్న
లెక్కలు వరుసవెంబడిని కడకు వెడలను వ్రాసి తుది లెక్క ఇనుమడించితేను ఎన్ని
అయెను. అన్ని సమవృత్తములు ఆ ఛందమునందు బుట్టినవి యని చెప్పెడిది. 134
- లే. అక్షరం బొక్కటియె యుక్త కంతకంత, కవలి వానికి నేకోత్తరాధికంబు
లుక్తయం దెల్ల సమవృత్తయుగము వుట్టె, నదియె మొద లంతకంతకు నయ్యె రెట్టి.

తత్తచ్చందోవృత్తసంఖ్యాసీసమాలిక

- ఉక్తను గరము లత్యుక్తను వేదముల్ మధ్యను పసువులు మఱి ప్రతిష్ఠ
వలనను రాజులవ్వలనుప్రతిష్ఠను నేత్రపావకులు గాయత్రియందు

విద్య లుష్టిక్కున వేదండలోచనక్షమ లనుష్టుప్తున శాస్త్ర బాణ
పాణులు బృహతిని ¹బాహుభూశరములు పజ్జిని గతికరాంబరజగతులు
త్రిష్టుప్తునందు దంతియుగాభ్రనయనముల్ జగతి నంగవిరించిగగనయుగము
లతిజగతిని లోచనాజభూవసువులు శక్వరిని గతీభసలిలయోని

శాస్త్రకుంభిను లతిశక్వరిని గజర్తుమునిబాహురాము లష్టిని రసాగ్ని
సాయకభూతరసంబు లత్యష్టిని హస్తగోత్రనభోధరాగ్నిశతులు
ధృతియందు గతియుగక్షీతిపక్షరసబాహు లతిధృతిని వసుద్విపాక్షీనిగమ
శయబాణములు కృతిచ్ఛందంబున రసాద్రిపర్వేభవేదాభ్రపద్ధరిపులు
ప్రకృతిని నేత్రనారాచసోమాహార్యగీర్వరాభ్రాక్షు లాకృతిని ధాతృ
వదనాంతరిక్షపావకయుగబ్రహ్మచంద్రశ్రుతు ల్వికృతిని నాగశూన్య
తర్కసింధురవసుదహనకుంజరములు సంకృతిని రసాంబుజాతవైరి
హస్తాద్రి గిరివర్వతాంగోడువతు లభికృతిని బహుకృశానుగతియుగాస్త్ర

తే. రతిపశరశిఖవహ్ను లుత్కృతిని వేద, శాస్త్ర సామజగజనభశ్చంద్రశైల
రసము లిట్లుద్భవం బయ్యె ²బ్రస్తురింప, సమపదము లగు వృత్తము ల్ఛందములను.

వ. ఇవి అన్నిన్ని ఉక్తాదిషడ్వింశతిచ్ఛందంబులకున్న ద్వితీయాదిద్విగుణితంబులై
యొక్కొక్క ఛందంబునం బుట్టిన సమవృత్తసంఖ్యలకు గణితశాస్త్రోక్తసంజ్ఞలు
గావున జ్యోతిశ్శాస్త్రానుసారంబున కుడిపండి యెడమకు పద్యక్రమంబున ఆ యా
సంజ్ఞలు లెక్కలువైచి యుగ్గడించి వామాదిగాను దెలిసికొనేది.

ఉక్తాదిజవృత్తసంఖ్య

తే. ఛందమున నొక్కటను వృత్తసంఖ్య మడపి, రెండు ³వెలియ నుక్తాదిజవృత్తసంఖ్య
యటుల నుత్కృతివృత్తసంఖ్యయును జేయ, సర్వసమవృత్తసంఖ్య భుజంగశయన.

వ. ఉక్తాదిజవృత్తసంఖ్య అనంగాను ప్రథమచ్ఛందంబగు నుక్త మొదలుకొని యిన్నవ
ఛందమువద్దకి ఈవెనుకటి ఛందము లన్నిటియందున్న పుట్టిన వృత్తములు అన్నిన్ని
ఎన్ని ఆయెనని అడిగితేను సరి చెప్పేటి విధము : వారు ఎన్నవ ఛందమువద్ద కడిగి
తేను ఆ ఛందమున బుట్టిన సమవృత్తసంఖ్య యిరుమడించి ఆలెక్కలోను రెండు
దీసివేయఁగాను ఎంత లెక్కనిలిచితేను అన్ని సమవృత్తములు మొదలి ఛందమువద్దనుంచి
వారడిగిన దానివద్దకి ఆయె నని చెప్పెడిది. ఉక్తాదిషడ్వింశతిచ్ఛందంబుల నన్నింట
నున్న పుట్టిన సమవృత్తములన్నిన్ని కలయఁగూడితేను ఎన్ని యయ్యె నని యడిగితేను
సరిచెప్పేటి విధము: మునుపటివలెనే కడపటిఛందమగు నుత్కృతియందుఁబుట్టిన సమ

వృత్తసంఖ్య రెట్టించి అందులోను రెండు కడమ దీయగాను ఎన్ని నిలిచితేను అన్ని సమవృత్తములు ఇరువదాఱు ఛందములయందున్న బుట్టిన పని చెప్పెడిది. 139

క. పదుమూడు కోటులును ¹నలు, బదిరెండును లక్ష లవలఁ ²బదియేడ్యేలుక దుది లేడునూటిపై నిరు, పదియాఱు సమాంఖివృత్తపద్యములు హరి. 140

తే. అందులో నొకకొన్ని వేదాంగమైన, ఛందమునఁ బల్కఁబడి యుండె నందులోనఁ గొన్ని తెనుఁగుగఁ జేసె భీమన్న మొదల, నవియె వెనఁ జెప్పకొని తనంతాదికవులు.

2. ప్రస్తారప్రత్యయము

సీ. పరఁగ నే ఛందంబు ప్రస్తరింపు మటన్న నా ఛందమునఁ బుట్టినట్టి సర్వ సమవృత్తసంఖ్యకు సమ మగునందాఁక దొంతిగాఁ గ్రిందుక్రిందులను వ్రాయ నగు మీఁదగురువును నాక్రింద లఘువును నొప్పారఁ దొలుబంతి నొక్కటొకటి తరువాత నది మొద ల్దప్పక రెట్టించి ఛంద మెన్నవ దన్ని చాట్లగాఁగఁ

తే. బొడవునకు నడ్డవరుసలు పొసఁగ నిలువ, నందనందన వేడిన ఛంద మగును ధారుణీమండలమునఁ బ్రస్తారమనుచు, దీనినామంబు కవులచేఁ దేటపడియె. 142

టీ. ప్రస్తారప్రత్యయ మనఁగాను ఇన్నవ ఛందంబునందు పుట్టిన సమవృత్తంబులకు ఏయే గణంబు లని యడిగితేను సరిచెప్పేటి విధము. వారు ప్రస్తరింపుమన్న ఛందమునందు ఎన్ని సమవృత్తములు పుట్టెను అన్ని గురులఘువులు దొంతరగాను ఒకదానిక్రింద నొకటి వ్రాసేది. అది ఎట్లంటేను తొలిదొంతరకు ఒకగురువున్న ఒకలఘువున్న రెండవ దానికి రెండు గురువులున్న రెండు లఘువులున్న మూడవదానికి నాలుగు గురువులున్న నాలుగులఘువులున్న ఇటువలెనే యినుమడించుచున్న ఎన్నవఛందమైతేను అన్ని నిడుదచాట్లగాను అడ్డవరుసలు సరిపొయ్యేటట్టుగాను పొడవునకున్న వ్రాసి, వా రెన్నవ సమవృత్తమునకు అడిగితేను అన్నవ యడ్డవరుస నున్నగురులఘువులు గణములుచేసి ఆ వృత్తమునకు ఒక్కొక్కచరణమునకు ఆ గణంబు లని చెప్పెడిది.

ప్రస్తారద్విగుణము

క. అందముగా నే ఛందము, క్రింద మఱియు నదియె నిలిపి రెండర్థములం బొందుగ గురులఘువులకుడి, బందునఁ జెఱిసగము వ్రాయఁ బైఛంద మగున్. 144

టీ. ఎదయినానుగాని ఒకఛందము ప్రస్తరించి ఆఛందమే దాని తరువాతిదిగాను బ్రస్తరించు మంటేను బ్రస్తరించెడి విధము. ఆఛందము క్రిందను తిరిగి ఆఛందమే ప్రస్తరించి కుడికడను మీఁదినుండి క్రిందుక్రిందులను నిడుపుగా సగముదనుకాను గురువులున్న కడమ సగమున్న లఘువులున్న వ్రాసితేను ఆ మీఁదటిఛంద మవును.

3. నష్టలబ్ధిప్రత్యయము

- సీ. జలజాక్ష యిన్న వచందంబులోపల నిన్నవ సమవృత్త మెట్టి దనిన
నా వృత్తసంఖ్య దా నందంద యర్థించి వ్రాయంగ దిగుదానివైపు దెలిసి
సరితెక్క లెడనెడ సగము గావించుచేళల నెల్ల నొక్కొక్కలఘువు నిలిపి
విషమంబులను ¹బాలు వెలయ మతోక్కటి గలిపి యర్థము సేయు కాలములను
తే. గురుశుభాకార యొక్కొక్క గురువు నిడుచు, నడిగి రెన్నవ ఛందమునందు వారు
దన్న గురువులు లఘువులు నన్నియైన, మానసగు నష్టలబ్ధి రమాసహాయ. 146
- టీ. నష్టలబ్ధిప్రత్యయ మనంగాను ఇన్న వచందంబున ఇన్న వసమవృత్తమునకు ఏ యే
గణంబు లని అడిగి లేను సరిచెప్పేటి విధము. నా రెన్నవ సమవృత్త మడిగి లేను అన్నవ
తెక్కనుండి తేవతేవకున్న అర్థించుకొనుచున్న గురులఘువులు వ్రాసేది. అది యె
ట్ల న్నును: సరితెక్క అర్థించునప్పు డెల్లాను ఒక్కొక్కలఘువు పెట్టేది. బేసితెక్క
అయినప్పుడు అర్థించేటందుకు పాలుపోదు గనుక మఱియొక్కటి కలియ గూడి
సరిగాఁజేసి అర్థించేది. ఒకటి కూడి యర్థించునప్పుడెల్లాను ఒక్కొక్కగురువు పెట్టేది.
తన్న నా రెన్నవచందములోని సమవృత్త మడిగి లేను అన్ని అయ్యేటట్టుగాను గురు
లఘువులు వ్రాసి అవి గణములు చేసి ఆఛందమున అన్న వసమవృత్తమునకు ఒక్కొక్క
పాదమునకు అవి గణము లని చెప్పెడిది. 147

4. వృత్తోద్దిష్టప్రత్యయము

- సీ. తనయిచ్చ వచ్చినట్టును గురులఘువులు జగతిపై నడ్డచాలుగ లిఖించి
యేఛందమునఁ బుట్టి నెన్నవ సమవృత్త మిది యన్న నొక్కొక్క మొదలుగాఁగ
రెట్టించుచును వానిక్రిందను తెక్కలు వరుస దప్పక యూడ వైచి యందు
లఘువులక్రింది వెల్లును గూడి మోడియు నొక్కటి ²గలుపుక యుగ్గడింప
ఆ. నైసవృత్తసంఖ్య మది గురులఘువుల, సంఖ్య ఛందమునకు సంఖ్య యిట్లు
దెలిసి చెప్పవలయు దీని వృత్తోద్దిష్ట, మండు, ప్రత్యయజ్ఞు లంబుజాక్ష. 148
- టీ. ఉద్దిష్టప్రత్యయ మనంగాను దన మనస్సుకు వచ్చినట్లు గురులఘువులు అడ్డచాలుగా
వ్రాసి యిది యేఛందమునఁ బుట్టినది? ఆఛందమునం దిది యెన్నవ సమవృత్తము అని
యడిగిన లేను సరి చెప్పేటి విధము. అతఁడు వ్రాసిన గురులఘువులక్రిందను వరుస
కున్న ఒకటి మొదలుకొని తెక్క లినుమడించి వ్రాసి వాటిలోపలను గురువులక్రిందివి
అన్నిన్న విడిచిపెట్టి లఘువులక్రిందితెక్క అన్నిన్న గలయఁ గూడి అందులోప

లను మఱి యొకటి కలిపితేను ఎన్ని ఆయెను అన్నవ వృత్త మనేది. అకండు వ్రాసిన గురులఘువులు ఎన్ని అయితేను అన్నవచందమునఁ బుట్టినది యనేది. ఇరువైయా టింటిలోపలాను ఎన్ని గురులఘువులు వ్రాసినను ఇటువలెనే వ్రాసి సరిచెప్పేది.

5. లఘుగురుక్రియాప్రత్యయము

సీ. రెండిండ్లు వ్రాసి యాక్రింద వెంబడి 1 నిరుమేల నొక్కొక్కయిల్లు మించి యుండ మొదలయించియు నిరువదియునా అడ్డవీధు లమర్చి రెండుకోపులను గల్లు గీముల నన్నింట సోముల నిడి మధ్యగృహములయందుఁ బైయిండ్లరెంట నిలుచులెక్కలు గూడి విలిఖింప 2 నీమేరుచక్రపార్శ్వద్యంతసదనములను

తే. వెలయునవి సర్వగురులఘువృత్తసంఖ్య
లగు ద్వితీయాదిగృహములయందుఁ దనరు
సంఖ్య లేకాదిలఘువృత్తసంఖ్య లయ్యె
నన్నియును వానివృత్తసంఖ్య లగుఁ గృష్ణ.

150

టీ మేరుచక్రమనఁగాను ఇన్నవచందమునందు ఎన్నేసిలఘువులవృత్తములు ఎన్ని యని యడిగి తేను సరిచెప్పెడివిధము. మొదల అడ్డవీధిగా రెండిండ్లు వ్రాసి యాక్రిందను వెంబడిగాను రెండుపార్శ్వములయందున్న ఒక్కొక్కయిల్లు మించియుండేటట్లు గాను మొదటివీధితోఁగూడా ఇరువైయారు అడ్డవీధులుగాను గీటులు తివిచి ఉభయ పార్శ్వములయందున్న మించియున్నకడపటికియిండ్లును మీదియిండ్లు మొదలు కొని అన్నియిండ్లకు తప్పకుండాను ఒక్కట్లు పెట్టి మీదివీధి నున్న లెక్కలక్రిందను దిగువవీధియందు నిడుపుగాను ఒక్కొక్కయింటను ఆలెక్కలకు క్రింద ఉండేటట్లు గాను వ్రాసేది. ఇటువలెనే వ్రాస్తేను మీదివీధికంటె క్రిందివీధిని ఒక్కొక్కయిల్లు ఎక్కువ అవుచును వచ్చును. ఈక్రమమున వ్రాసితేను ఈమేరుచక్రము నందు వైవీధిమొదలుగాను అడ్డవీధులన్నిన్నీ ఉక్త మొదలైన యిరువైయాఱు చంద ములున్న క్రమముననే అవును. ఆవీధులయందు మొదలియిండ్లనున్న ఒక్కొక్కటిని సర్వగురువృత్తములు. తుదియిండ్లనున్న ఒక్కొక్కటిని సర్వలఘువృత్త ములు; రెండవయిండ్ల ఎన్ని ఉంటేను, అన్నిన్ని ఒంటిలఘువృత్తములు; మూడవ యిండ్లవి రెండేసిలఘువులవి; నాలవయిండ్లవి మూడేసిలఘువులవి; ఈప్రకారముననే ముందరనున్న అన్నియిండ్లకున్ను అని తెలిసికొనేది. అవీధినిఉన్న లెక్కలన్నిన్నిఁ గలయఁ గూడితేను ఆచందమునఁ బుట్టినసమవృత్తసంఖ్య యవును. వా రెన్నవచంద

1. నిరుమైల (పె). 2. నిరుమైల (ప. పె.) 3. 'ఇండ్లు' అనుటకు బదులుగా (పె.) లో 'ఇంట్లు;' (ప.) లో 'ఇట్లు.'

మున కడిగితేను అన్నవయడ్డవీధి చూచి యిప్పుడు చెప్పినచొప్పున సరి చెప్పేది.
ఏఛందముదనుకాను వ్రాయ మంటే ఆఛందముదనుకాను వ్రాయను వచ్చును.

లగనిర్ణయశకటచక్రము

సీ. ఒక ముదిరంబులో నొకలెక్కవైచి యాదిగువ నడ్డంబిండ్లు దిద్దుకొనుచుఁ
గ్రమతఁ బైవీధిలెక్కలు ¹ద్విగుణించుచుఁ దొలుసారి యవి యెల్ల ²గలుపు వ్రాసి
పెండియు రెట్టించువేళ నొక్కొక్కటి విడిచి వ్రాయుచు దాని వృత్తసంఖ్య
కెచ్చెన మానుచు నీరీతి సావృత్తసంఖ్యపజ్జీకిఁ దొలినదనమునను

తే. నిలుచునందాఁక బంతు ³లెన్నెనివ్రాయ
శకటచక్రంబు నాఁగఁ బ్రశస్త మయ్యె
వరుస నాద్యంతములు సర్వగురులఘువులు
కడమ వేకాదిలఘునియు క్తంబు లిందు.

152

టీ. శకటచక్ర మనఁగాను ఇన్నవఛందమునందు ఒక లఘు వాదిగాను ఎన్నేసిలఘువుల
వృత్తములు, ఎన్నవ ఎన్నవయవి అని అడిగితేను సరి చెప్పేటివిధము. వారడిగిన
ఛందము వృత్తసంఖ్య నిర్ణయించుకొని ముందుగాను ఒకయిల్లు వ్రాసి ఆయింటను
లెక్క యొక్కటి వైచి దానిక్రిందనుండి యడ్డముగాను ఇండ్లు వ్రాసికొంచు ఆ
యిండ్లలోను వానికి మీఁద నున్న అడ్డవీధియిండ్లను మొదలియిల్లు మొదలుకొని వరుస
వెంబడిన్ని ఒక్కొక్కయింటనున్న లెక్క సారెసారెకున్న ఇనుమడించుకొంచున్న
వ్రాయుచున్న వచ్చేది. అది యెట్లుంటే తొలిసారి ద్విగుణించునపు డెంత లెక్క
యైతేను అంతాను వ్రాసేది. అంతటనుంచి అవి యెన్నిమాటు లినుమడించిరా
ఒక్కటొక్కటి కడకు బుచ్చి చిక్కినలెక్క వేసేది. ఇటువలెను వ్రాయగాను ఆ
ఛందంబున బుట్టినవృత్తసంఖ్య యెప్పుడు మించితేను అప్పు డది విడిచి మీఁదివీధిని
ఆతరువాతనున్న ఇండ్లలెక్కలు ఒక్కటొక్కటి యిప్పుడు వ్రాసినట్లే రెట్టించు
చున్న వ్రాసేది. ఏదియైనాను వృత్తసంఖ్యకు అధిక మైతేను అది విడిచిపెట్టేది.
పైవీధిలెక్క లైతేను అంతటను ఆ వీధిని వ్రాయక చాలించేది. ఇప్పుడు వ్రాసిన
బంతిలెక్కలు మునుపటివలెనే చేసేది. ఆక్రిందను తిరుగాను ఇండ్లు వ్రాసి ఆయిండ్ల
లోను ఇప్పటివలెనే లెక్కలు నిలిపేది. ఇటువలెనే ఒక్కొక్కబంతి వ్రాసి అది
చూచి దానిదిగువను మఱొక్కబంతివ్రాయుచున్న రాఁగా బాలెకి మొదలియింటను
ఆఛందమునఁ బుట్టినవృత్తసంఖ్య యొక్కడ వస్తేను అక్కడనుంచి వ్రాయక
మానేది. ఈతీరున వ్రాసితేను ఏయింటనున్న వచ్చినలెక్క⁴రాక వచ్చును. దీని

1. ద్విగుణించుచో (పె). 2. గలుగ (నూ.) 3. లెన్నెన్ని (ప); లెన్నన్ని
(పూ. ము.) లెన్నెని (రా). 4. రావచ్చును (పె. ప.)

పేరు శకటచక్ర మనిపించుకొనును. ఈ చక్రమునందు మొదలిబంటిది సర్వగురు వృత్తము; కడపటిబంటి యెంతయుంటేను అన్నవయది సర్వలఘువృత్తము; రెండవ బంటియిండ్ల ఎన్నియుంటేను అన్నవయవి ఒంటి లఘువృత్తములు; మూడవ యడ్ల వీధిని ఎన్నియుంటేను అన్నవయవి రెండేసి లఘువుల వృత్తములు; నాల్గవచాలున ఎన్నియుంటేను అన్నవయవి మూడు మాత్రలు గల వృత్తములు; ఈ క్రమముననే ముందర ఎన్నిబంటు లున్నాను రెండవబంటి మొదలుగాను బంటిబంటికి ఒక్కొక్క లఘు వెక్కువ యని తెలిసికొనేది. ఇండ్లు అన్నిన్ని లెక్కపెట్టితేను ఎన్ని అయితేను అన్నివృత్తము లా ఛందమున బుట్టినవని యెరిగేది. ఈ రెండు చక్రంబులయందున్న చెప్పిన లఘుసంఖ్య ఛందస్సంఖ్యలోను తివిసివేయగాను ఎన్ని మిగిలితేను నన్ని గురువులు ఆ యా వృత్తములకు గలవు గాన ఈ చక్రములు రెండున్న లఘుగురు క్రియాచక్రములున్న అనంబడును. కొందఱు లగనిర్ణయచక్ర మందురు. 153

6. అధ్వభాగప్రత్యయము

క. నందనుత యధ్వభాగము

ఛందస్సంఖ్యయును వృత్తసంఖ్యయు రెంటికొ

బొందుగ గుణించి యొక్కటి

యందుఁ దిగియ నెన్ని యన్ని యంగుళము లగున్.

154

టీ. అధ్వభాగప్రత్యయ మనఁగాను ఇన్నవఛందము ప్రస్తరించేటందునకు ఎన్నియంగుళముల పొడవు భూమి కావలె నని అడిగితేను సరిచెప్పేటి విధము. ఎన్నవఛందమున కడిగితేను అంతా లెక్కపెట్టి యందులో ఆఛందమునఁ బుట్టినవృత్తసంఖ్య గలియఁ గూడి యినుమడించి యందులో ఒకటి తివిసివేయఁగాను ఎంతయైతేను అన్ని యంగుళముల పొడవు భూమి ఆ ఛందమునకు ప్రస్తరించేటందుకుఁ గావలె నని చెప్పెడిది. 155

సమవృత్తసంఖ్యాజ్ఞానము

అయినవఛందమునందు ఎన్ని సమవృత్తములు

పుట్టిన వని అడిగితేను సరిచెప్పేటి విధము.

○○○○○

౧ ౨ ౪ ౮ ౧౬

ఈ కడపలిలెక్క 16 ను రెట్టించితేను 32 అయిను. అటుగనుక 5 వ ఛందము నందు 32 సమవృత్తములు పుట్టిన వని చెప్పెడిది. ఏఛందమున కడిగినా ఇటువలెనే ప్రాసేది. ప్రస్తరించి చూచితేను అన్నివృత్తములే పుట్టుచున్నవి. 156

అష్టక—14

పంచమచ్చందమునకుఁ బ్రస్తారము

UUUUU	౧	UUUUU	౧౭
UUUUU	౨	UUUUU	౧౮
UUUUU	౩	UUUUU	౧౯
UUUUU	౪	UUUUU	౨౦
UUUUU	౫	UUUUU	౨౧
UUUUU	౬	UUUUU	౨౨
UUUUU	౭	UUUUU	౨౩
UUUUU	౮	UUUUU	౨౪
UUUUU	౯	UUUUU	౨౫
UUUUU	౧౦	UUUUU	౨౬
UUUUU	౧౧	UUUUU	౨౭
UUUUU	౧౨	UUUUU	౨౮
UUUUU	౧౩	UUUUU	౨౯
UUUUU	౧౪	UUUUU	౩౦
UUUUU	౧౫	UUUUU	౩౧
UUUUU	౧౬	UUUUU	౩౨

పంచమచ్చందము ప్రస్తరించినాను. ౩౨ సమవృత్తములే పుట్టెను.

ప్రతిచ్చందోవృత్తసంఖ్యలు.

చందస్సంఖ్య.	సమవృత్తసంఖ్య.	చందస్సంఖ్య.	సమవృత్తసంఖ్య.
౧ ఉక్తయందు	౨	౧౪ శక్వరియందు	౧౬౩౮౪
౨ అత్యుక్త	౪	౧౫ అతిశక్వరి	౩౨౭౬౮
౩ మధ్య	౮	౧౬ అష్టి	౬౫౫౩౬
౪ ప్రతిష్ఠ	౧౬	౧౭ అత్యష్టి	౧౩౧౦౭౨
౫ సుప్రతిష్ఠ	౩౨	౧౮ ధృతి	౨౬౨౧౪౪
౬ గాయత్రి	౬౪	౧౯ అతిధృతి	౫౨౪౨౮౮
౭ ఉష్ణిక్కు	౧౨౮	౨౦ కృతి	౧౦౪౮౫౭౬
౮ అనుష్టుప్	౨౫౬	౨౧ ప్రకృతి	౨౦౯౭౧౫౨
౯ బృహతి	౫౧౨	౨౨ ఆకృతి	౪౧౯౪౩౦౪
౧౦ పక్షి	౧౦౨౪	౨౩ వికృతి	౮౩౮౮౬౦౮
౧౧ త్రిష్టుప్	౨౦౪౮	౨౪ సంకృతి	౧౬౭౭౭౨౧౬
౧౨ జగతి	౪౦౯౬	౨౫ అభికృతి	౩౩౫౫౪౪౩౨
౧౩ అతిజగతి	౮౧౯౨	౨౬ ఉత్కృతి	౬౭౧౦౮౮౬౪

వెరసి ౧౩౪౨౧౭౭౨౬

ఇవి అన్నిన్ని కలియఁగూడితేను సర్వసమవృత్తసంఖ్య యగును.

ఉక్తాప్రభృతిచ్ఛందోజాత వృత్తసంఖ్యావివేకము

ప్రథమచ్ఛందం బగు ను క్త మొదలుకొని చతుర్థచ్ఛందమువద్దికి నీలాగుఁచందముల యందున్న బుట్టిన సమవృత్తము లన్నిన్ని ఎన్నియైనని యడిగి తేను సరిచెప్పేటి విధము.

నాల్గవఁచందమువృత్తసంఖ్య

UUUU

౧ ౨ ౪ ౧౬

పదహారు సమవృత్తములు పుట్టెను

ఈ వృత్తసంఖ్య యినుమడించి తేను ముప్పదిరెండాయెను. అందులోను రెండు పుచ్చితేను ముప్పది గనుక ఉక్తమంచి ప్రతిష్ఠవద్దికి నాలుగుఁచందములయందున్న ౩౦ సమవృత్తములు పుట్టినవి అనేది. ఏఁచందమువద్దికి అడిగినా ఇటువలెనే చూచేది. వెరసి వేసి కూడినా సరే.

158

సర్వవృత్తసంఖ్య

ఇరువైయాలు ఁచందములయందున్న ఎన్నిసమవృత్తములు పుట్టె నంటే సరి చెప్పేటి విధము. ఈ ఉత్కృతిచ్ఛందమువృత్తసంఖ్య మునుపటివలె ద్విగుణించి రెండు విచించివైచితేను ౧౩౪౨౧౭౭౨౬ అయెను. కనుక ఇరువదాఱుఁచందములయందున్న ఇన్ని సమవృత్తములు పుట్టెనని చెప్పవచ్చును. 1 వెరసి వేసి కూడినాను సరి.

159

వృత్తప్రస్తారవిధము

నాల్గవ ఁచందంబగు ప్రతిష్ఠయందుఁ బుట్టిన సమవృత్తంబుల కే యే గణంబు లని యడిగి తే సరిచెప్పేటి విధము.

UUUU	౧ మగము	UUU	౯ మలఘువు
UUUU	౨ యగము	UUU	౧౦ యలము
UUUU	౩ రగము	UUU	౧౧ రలము
UUUU	౪ సగము	UUU	౧౨ సలము
UUUU	౫ తగము	UUU	౧౩ తలము
UUUU	౬ జగము	UUU	౧౪ జలము
UUUU	౭ భగము	UUU	౧౫ భలము
UUUU	౮ నగము	UUU	౧౬ నలము

ఇవి యన్నిన్ని అడ్డబంతులుగాఁజేసి ఆ యా బంధిసమవృత్తమునకు ఆ యా గణంబు లనేటిది. నాలుగుపాదములకున్న ఆ గణములే అని చెప్పేది. ఏఁచందమున కడిగినా ఇటువలెనే వ్రాసేది.

160

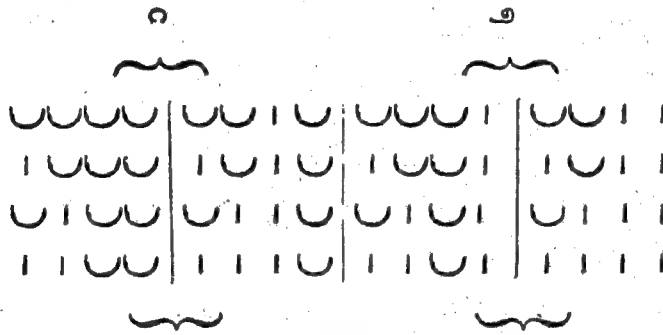
1. తాటాకుపుస్తకములో వెరసి వేసి ఉన్నది.

ద్విగుణప్రస్తారలేఖనక్రమము

మూడవ ఛందమునకుఁ బ్రస్తారద్విగుణము.

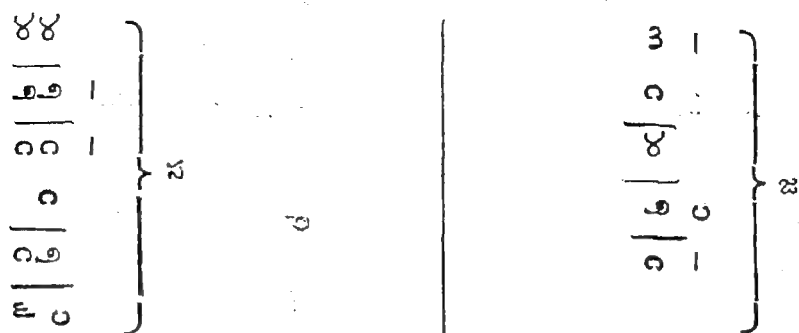
UUU మగణము	౧	UUU మగణము	౧
U UU యగణము	౨	U UU యగణము	౨
UU U రగణము	౩	UU U రగణము	౩
U UU సగణము	౪	U UU సగణము	౪
UU U తగణము	౫	UU U తగణము	౫
U UU జగణము	౬	U UU జగణము	౬
UU U భగణము	౭	UU U భగణము	౭
U UU నగణము	౮	U UU నగణము	౮

ఈ మూడవ ఛందము నాల్గవయదిగాను బ్రస్తరించువిధము. ఒకప్రతికడ గురువున్న లఘువున్న వ్రాసేది. ఏఛందమున కడిగినాను ఇటువలెనే వ్రాసేది. 161

సప్తవృత్తప్రస్తారము

ఆఱవఛందమున నలువది నాల్గవ సమవృత్తమునకు ఏయేగణము లని యడిగి లేను చెప్పేటి విధము. వారు నలుబది నాల్గవది యడిగిరి గనుక సరిలెక్క గనక అవి అర్థించి లఘువు పెట్టేది. నిలిచిన యిరువై రెండున్న సరిగనక అవి అర్థించి లఘువు పెట్టేది. చిక్కిన పదునొకొండున్న బేసిగనుక మఱియొకటి కలియఁగూడి పండ్రెండు చేసి అర్థించి గురువు పెట్టేది. మిగిలిన ఆఱున్న సరిగనక అవి అర్థించి లఘువు పెట్టేది. ఉన్న మూడున్న బేసిగనుక మఱియొకటి గూర్చి నాల్గు చేసి అవి అర్థించి గురువు పెట్టేది. కడమరెండున్న సరిగనుక అవి అర్థించి లఘువు పెట్టేది. వా రాఱవఛందమున కడిగిరి గనుక గురులఘువు లాఱు లేను చాలించేది. ఏ వృత్త మడిగినా ఇటువలెనే సరిచెప్పేది.

ఆఱవఛందమునకుఁ బ్రస్తారము.

UUUUUU	౧	UUUUUU	౨౩
UUUUUU	౨	UUUUUU	౨౪
UUUUUU	౩	UUUUUU	౨౫
UUUUUU	౪	UUUUUU	౨౬
UUUUUU	౫	UUUUUU	౨౭
UUUUUU	౬	UUUUUU	౨౮
UUUUUU	౭	UUUUUU	౨౯
UUUUUU	౮	UUUUUU	౩౦
UUUUUU	౯	UUUUUU	౩౧
UUUUUU	౧౦	UUUUUU	౩౨
UUUUUU	౧౧	UUUUUU	౩౩
UUUUUU	౧౨	UUUUUU	౩౪
UUUUUU	౧౩	UUUUUU	౩౫
UUUUUU	౧౪	UUUUUU	౩౬
UUUUUU	౧౫	UUUUUU	౩౭
UUUUUU	౧౬	UUUUUU	౩౮
UUUUUU	౧౭	UUUUUU	౩౯
UUUUUU	౧౮	UUUUUU	౪౦
UUUUUU	౧౯	UUUUUU	౪౧
UUUUUU	౨౦	UUUUUU	౪౨
UUUUUU	౨౧	UUUUUU	౪౩
UUUUUU	౨౨	UUUUUU	౪౪

ప్రసరించినను సగణజగణములే ఆయెను.

మేరుచక్రధారము

నాల్గవ ఛందమునకు ఎన్నెసి లఘువుల వృత్తములు ఎన్నెన్ని పుట్టెనంటేను
సరి చెప్పేటి విధము. వీధివీధి ఒక్కొక్కఁడఁడము కనుకను ఈచక్రమునకు నాలుగడ్డ
చాళ్లు గాన నాలవఛందము పర్యంతము ఆయెను. దీని నాలుగవబంటి చూచి చెప్పేది.

నాల్గవబంతి మొదలింటి దొకటిన్ని సర్వగురువృత్తము. రెండవయింటి నాలుగున్న ఒంటి
 లఘువృత్తములు. మూడవయింటి యాఱున్న రెండేసి లఘువులవృత్తములు. నాలవ
 యింటి నాలుగున్న మూడేసి లఘువుల వృత్తములు. కడవలియింటి దొక్కటిన్ని
 నాలుగులఘువుల సర్వలఘువృత్తము.

165

165

శకటచక్రధారము

ప్రతిష్ఠాచందమునందు ఎన్నేసి లఘువుల వృత్తములు ఎన్నవ యెన్నవయవి యని
యడిగి తేను సరిచెప్పేటి విధము. 166

166

၁					
၂	၃	၄	၅		
၆	၇	၈	၉	၁၀	၁၁
၁၂	၁၃	၁၄	၁၅	၁၆	၁၇
၁၈	၁၉	၂၀	၂၁	၂၂	၂၃
၂၄	၂၅	၂၆	၂၇	၂၈	၂၉
၃၀	၃၁	၃၂	၃၃	၃၄	၃၅
၃၆	၃၇	၃၈	၃၉	၄၀	၄၁
၄၂	၄၃	၄၄	၄၅	၄၆	၄၇
၄၈	၄၉	၅၀	၅၁	၅၂	၅၃
၅၄	၅၅	၅၆	၅၇	၅၈	၅၉
၆၀	၆၁	၆၂	၆၃	၆၄	၆၅
၆၆	၆၇	၆၈	၆၉	၇၀	၇၁
၇၂	၇၃	၇၄	၇၅	၇၆	၇၇
၇၈	၇၉	၈၀	၈၁	၈၂	၈၃
၈၄	၈၅	၈၆	၈၇	၈၈	၈၉
၉၀	၉၁	၉၂	၉၃	၉၄	၉၅
၉၆	၉၇	၉၈	၉၉	၁၀၀	၁၀၁
၁၀၂	၁၀၃	၁၀၄	၁၀၅	၁၀၆	၁၀၇
၁၀၈	၁၀၉	၁၁၀	၁၁၁	၁၁၂	၁၁၃
၁၁၄	၁၁၅	၁၁၆	၁၁၇	၁၁၈	၁၁၉
၁၂၀	၁၂၁	၁၂၂	၁၂၃	၁၂၄	၁၂၅
၁၂၆	၁၂၇	၁၂၈	၁၂၉	၁၃၀	၁၃၁
၁၃၂	၁၃၃	၁၃၄	၁၃၅	၁၃၆	၁၃၇
၁၃၈	၁၃၉	၁၄၀	၁၄၁	၁၄၂	၁၄၃
၁၄၄	၁၄၅	၁၄၆	၁၄၇	၁၄၈	၁၄၉
၁၅၀	၁၅၁	၁၅၂	၁၅၃	၁၅၄	၁၅၅
၁၅၆	၁၅၇	၁၅၈	၁၅၉	၁၆၀	၁၆၁
၁၆၂	၁၆၃	၁၆၄	၁၆၅	၁၆၆	၁၆၇
၁၆၈	၁၆၉	၁၇၀	၁၇၁	၁၇၂	၁၇၃
၁၇၄	၁၇၅	၁၇၆	၁၇၇	၁၇၈	၁၇၉
၁၈၀	၁၈၁	၁၈၂	၁၈၃	၁၈၄	၁၈၅
၁၈၆	၁၈၇	၁၈၈	၁၈၉	၁၉၀	၁၉၁
၁၉၂	၁၉၃	၁၉၄	၁၉၅	၁၉၆	၁၉၇
၁၉၈	၁၉၉	၂၀၀	၂၀၁	၂၀၂	၂၀၃
၂၀၄	၂၀၅	၂၀၆	၂၀၇	၂၀၈	၂၀၉
၂၁၀	၂၁၁	၂၁၂	၂၁၃	၂၁၄	၂၁၅
၂၁၆	၂၁၇	၂၁၈	၂၁၉	၂၂၀	၂၂၁
၂၂၂	၂၂၃	၂၂၄	၂၂၅	၂၂၆	၂၂၇
၂၂၈	၂၂၉	၂၃၀	၂၃၁	၂၃၂	၂၃၃
၂၃၄	၂၃၅	၂၃၆	၂၃၇	၂၃၈	၂၃၉
၂၄၀	၂၄၁	၂၄၂	၂၄၃	၂၄၄	၂၄၅
၂၄၆	၂၄၇	၂၄၈	၂၄၉	၂၅၀	၂၅၁
၂၅၂	၂၅၃	၂၅၄	၂၅၅	၂၅၆	၂၅၇
၂၅၈	၂၅၉	၂၆၀	၂၆၁	၂၆၂	၂၆၃
၂၆၄	၂၆၅	၂၆၆	၂၆၇	၂၆၈	၂၆၉
၂၇၀	၂၇၁	၂၇၂	၂၇၃	၂၇၄	၂၇၅
၂၇၆	၂၇၇	၂၇၈	၂၇၉	၂၈၀	၂၈၁
၂၈၂	၂၈၃	၂၈၄	၂၈၅	၂၈၆	၂၈၇
၂၈၈	၂၈၉	၂၉၀	၂၉၁	၂၉၂	၂၉၃
၂၉၄	၂၉၅	၂၉၆	၂၉၇	၂၉၈	၂၉၉
၃၀၀	၃၀၁	၃၀၂	၃၀၃	၃၀၄	၃၀၅
၃၀၆	၃၀၇	၃၀၈	၃၀၉	၃၁၀	၃၁၁
၃၁၂	၃၁၃	၃၁၄	၃၁၅	၃၁၆	၃၁၇
၃၁၈	၃၁၉	၃၂၀	၃၂၁	၃၂၂	၃၂၃
၃၂					

ఈ చక్రమునందు మీఁదియింటి దొకటిన్ని శాలుగు గురువుల సర్వగురువృత్తము.
 రెండవ యడ్డవీధినున్న ౨ వది, ౩ వది, ౪ వది, ౯ వ దిన్ని ఒంటిలఘువృత్తములు.

మూడవ చాలున ఉన్న ౪ వది, ౭ వది, ౧౩ వది, ౬ వది, ౧౧ వది, ౧౦ వదిన్ని రెండేసి లఘువులవి. నాలుగవ బంతినున్న ౮ వది, ౧౫ వది, ౧౪ వదిన్ని ౧౨ వదిన్ని, మూడేసి లఘువుల వృత్తములు. కడపటి ౧౬ వది యొక్కటిన్ని నాలుగు లఘువుల సర్వలఘువృత్తము.

167

పద్యలక్ష్యోపయోగిసంజ్ఞలు.

ఉక్తాఛందం బొక్క యక్షరంబుననుండి యొండొంటికి వచ్చు నక్షరంబు పడ్వినకాక్షర పర్యంతంబుగాఁ బెరుగుచుండు నందు నుక్తకుఁ బ్రతిపాద మేకాక్షరం బౌను. 168

ఛందస్సంఖ్యలు.	వృత్తసంఖ్యలు.	ఛందస్సంఖ్యలు.	వృత్తసంఖ్యలు.
౧ క్రీవృత్తము	౧	౭ లోల	౨౪
౨ స్త్రీవృత్తము	౨	హంసమాల	౨౫
౩ నారీవృత్తము	౩	మదరేఖ	౨౬
మృగి	౪	కుమారలలిత	౨౭
వినయ	౫	సరసిజము	౨౮
౪ కన్య	౬	విభూతి	౨౯
ప్రీడ	౭	మధుమతి	౩౦
సుకాంతి	౮	మదనవిలసిత	౩౧
బింబము	౯	౮ విద్యున్తాల	౩౨
౫ స్త్రీతి	౧౦	వితానము	౩౩
ప్రగుణ	౧౧	విమానము	౩౪
నతి	౧౨	సింహరేఖ	౩౫
పంక్తి (సుందరి)	౧౩	చిత్రపదము	౩౬
నంద	౧౪	హంసరుతము	౩౭
అంబుజ	౧౫	నారాచము	౩౮
౬ సావిత్రి	౧౬	ప్రమాణి	౩౯
విచిత్ర	౧౭	నాగరము	౪౦
తనుమధ్య	౧౮	మాణవకము	౪౧
చంద్రవదన	౧౯	సమాని	౪౨
శశివదన	౨౦	౯ భుజంగశిశురుతము	౪౩
సురలత	౨౧	ఉభృకము	౪౪
వసుధ	౨౨	భద్రకము	౪౫
వసుమతి	౨౩	హలముఖి	౪౬
		౧౦ పటావము	౪౭

మయూరసారి (మయూర భాషిణి)	౪౮	ఉపస్థితము (శిఖండిరుతము)	2౮
రసాలి	౪౯	(స్త్రీ)	
రుగ్గవతి	౫౦	వికరూప	2౯
చంపకమాలి	౫౧	చంద్రిక	౩౦
మణిరంగము	౫౨	౧౨ స్రగ్వణి	౩౧
మత్త (హంసశ్రేణి)	౫౩	భుజంగప్రయాతము	౩౨
కౌముది	౫౪	తోటకము	౩౩
భోగివిలసితము (విలసితము)	౫౫	జలధరమాల	౩౪
మనోరమ	౫౬	వంశస్థము	౩౫
శుద్ధవిరాటి	౫౭	ఇంద్రవంశము	౩౬
నందిని	౫౮	ద్రుతవిలంబితము	౩౭
పక్షి	౫౯	తోదకము (తామరసము)	౩౮
౧౧ ఇంద్రవజ్ర	౬౦	ప్రియంవద	౩౯
ఉపేంద్రవజ్ర	౬౧	ప్రమితాక్షర	౪౦
ఉపస్థిత	౬౨	జలోద్ధతగతి	౪౧
దోదకము	౬౩	విశ్వదేవి	౪౨
రథోద్ధత (పరాంతిక)	౬౪	చంద్రవర్చ	౪౩
భద్రక	౬౫	ప్రహేయము	౪౪
స్వాగతము	౬౬	ప్రముదితవదన	౪౫
కాంతి	౬౭	కుసుమవిచిత్రము	౪౬
శ్రేణి	౬౮	మణిమాల	౪౭
వాతోర్ధ్వ	౬౯	మేఘవిలసితము	౪౮
కలితాంతము (గీతాలంబనము)	౭౦	౧౩ మత్తమయూరము	౪౯
శాలిని	౭౧	ప్రహర్షిణి	౧౦౦
సుముఖ	౭౨	ప్రభాతము	౧౦౧
భ్రమరవిలసితము	౭౩	జలదము	౧౦౨
వృత్త	౭౪	మంజుభాషిణి	౧౦౩
పృథ్వీ	౭౫	రుచిరము	౧౦౪
వృంత	౭౬	క్షమ (క్షప)	౧౦౫
మాక్తికమాల	౭౭	చంచరీకావళి	౧౦౬
		మత్తహంసిని	౧౦౭
		సుమంగలి	౧౦౮

౧౪ వనమయూరము	౧౦౯	అశ్వగతి	౧౩౪
వసంతలిలక		మదనదర్పణము	౧౩౫
సింహాన్నతి		గజవిలసితము	౧౩౬
బౌద్ధరిణి	౧౧౦	౧౨ శిఖరిణి	౧౩౭
శోభాపతి		పృథ్వి	౧౩౮
మధుమాధని		హరిణి	౧౩౯
భూసుతము	౧౧౧	నర్మటము (కోకిలకాకము)	౧౪౦
సుందరి	౧౧౨	మందాక్రాంత	౧౪౧
ప్రహరణకలిత	౧౧౩	పాలాశదళము (త్వరితగతి)	౧౪౨
నవనందిని	౧౧౪	వంశపత్రపతిత	౧౪౩
అపరాజితము	౧౧౫	చంపకకేసరి	౧౪౪
అసంబాధ	౧౧౬	౧౪ మత్తకోకిల	౧౪౫
కమలవిలసితము	౧౧౭	కుసుమితలతావేల్లిత	౧౪౬
౧౧౮ మాలిని	౧౧౮	నిశ	౧౪౭
సుకేశరము (భద్రకము)	౧౧౯	హరనర్తన	౧౪౮
మనోజ్ఞ	౧౨౦	త్వాహరము	౧౪౯
మణిభూషణము	౧౨౧	౧౯ శార్దూలవిక్రీడిత	౧౫౦
సుగంధి		తరళము	౧౫౧
(కాలిని)		మేఘవిస్ఫూర్జితము	౧౫౨
(చామరము)	౧౨౨	చంద్రకళ	౧౫౩
(ప్రకాంతి)		భూతిలకము	౧౫౪
ఇల	౧౨౩	కవికంఠభూషణము	౧౫౫
చంద్రరేఖ	౧౨౪	౨౦ మత్తేభవిక్రీడితము	౧౫౬
నలిని	౧౨౫	ఉత్పలమాల	౧౫౭
అలసగతి	౧౨౬	అంబురుహము	౧౫౮
మణిగణనికరము	౧౨౭	ఖచరప్లుతము	౧౫౯
౧౬ ప్రీయకాంత	౧౨౮	ప్రభాకలితము	౧౬౦
పంచచామరము	౧౨౯	౨౧ చంపకమాల	౧౬౧
పద్మకము	౧౩౦	వనమంజరి	౧౬౨
చంద్రశ్రీ	౧౩౧	లాటీవిటము	౧౬౩
మేదిని	౧౩౨	మణిమాల	౧౬౪
వాణి		కరిబృంహితము	౧౬౫
ఫలనదనము	౧౩౩	కనకలత	౧౬౬

౨౨ మహాస్థగధర	౧౬౭	౨౪ సరసిజము	౧౭౭
భద్రకము	౧౬౮	కౌంచపదము	౧౭౮
మానిసి	౧౬౯	తస్వి	౧౭౯
విచికిలిత	౧౭౦	అష్టమూర్తి	౧౮౦
తురగము	౧౭౧	౨౫ బంధురము	౧౮౧
మద్రకము	౧౭౨	భాస్కరవిలసితము	౧౮౨
౨౩ కవిరాజవిరాజితము	౧౭౩	ధరణిధరగతి	౧౮౩
అశ్వలలిత	౧౭౪	౨౬ భుజంగవిజృంభిత	౧౮౪
పద్మనాభము	౧౭౫	వరాహ	౧౮౫
మత్తాకీడ	౧౭౬	మంగళమహాశ్రీ	౧౮౬

క. యతిగణనామస్తోత్రము, వితతంబుగ సలిపి గురుల విసుతించి తగ్గ
యతిగణనామయంతంబుగఁ, బతగధ్వజ తేటపఱుతుఁ బద్యవిధంబుల్. 169

క. సమవిషమవృత్తమణులకు, సముద్రము లనంగఁ దనరి షడ్వింశతిభే
దములై వేదములకుఁ బాదములై ఛందంబు లొప్పిదము లగు పరుసన్. 170

తే. జగతి సమవృత్త మెన్నవఛందమునను
సంభవము నొందు నన్నియక్షరము లమరుఁ
బదపదమునకు హెచ్చును గొడువ లేక
గణములును నొక్కభంగిని గానఁబడును. 171

ఆ. ఒంటికాలఁ గొంద టుండఁ జేసిరి పాద, యుగముతోడఁ గొంద టుండఁ జేసి
రేను సకలవృత్తవృషముల నడపింతు, నాల్గుపాదముల జనంబు వొగడ. 172

క. ఒకకాలను రెండడుగులఁ, బ్రకటంబుగ గ్రంథవిస్తరభయంబునఁ బూ
ర్వకవులవలెఁ జెప్పిన లేఖకుఁ డొకలిపి విడువఁ దప్ప గనఁ దర మగునే. 173

క. నేను రచించినవృత్తవి,తానములో నొకట రెంటు దప్పండిన వి
ద్యానిధులు కడమపదముల,లో నారసి యతులు గణములును దెలియఁ దగున్. 174

తే. అడుగులకు పర్ణములు కొంచె మగుటఁజేసి
యందు నుక్తాప్రభృతినవచ్చందములను
బొడము వృత్తములకు నెల్ల వడులు లేవు
నాల్గుపదములఁ బ్రాసము ల్పడఁచుఁ గాని. 175

క. గురులఘుగణసంజ్ఞల య,క్షరములు దీర్ఘంబులైనఁ జను నవి రెండై
పరువడి సంయుక్తములై, పరఁగిన నవి రెండు నెన్నఁబడు వెంబడిగాన్. 176

ప. ప్రథమచ్ఛందంబగు సుక్తయందుఁ బ్రతిపాదంబునకు నొక్కొక్క యక్షరంబై రెండు వృత్తంబులు పుట్టె నందు శ్రీయను వృత్తము.

శ్రీవృత్తము. ౧-౧

ఉ గ.

శ్రీ
గో

పా

లా

177

ద్వితీయచ్ఛందంబగు సత్కుక్తయందుఁ బ్రతి పాదంబునకు రెండేసి యక్షరంబులై

నాల్గు వృత్తంబులు పుట్టె నందు:—

శ్రీవృత్తము. ౨-౧

ఉ గ గ ము.

శ్రీనా

గానీ

త్తానిం

పూనుక్.

178

తృతీయచ్ఛందంబగు మధ్యయందుఁ బ్రతి

పాదంబునకు మూడేసియక్షరంబులై

యెనిమిది వృత్తంబులు పుట్టెనందు:—

నారీ. 3-౧

ఉ ఉ ఉ మ గ ణ ము.

శ్రీనాథుక్

నేనెంతుక్

మా నొప్పం

గా నారిక్.

179

మృగీ. 3-3

ఉ ఉ ఉ ర గ ణ ము.

భూమిలో

రా మహా

ద్దామహా

దా మృగీక్.

180

వినయవృత్తము. 3-౪

ఉ ఉ ఉ స గ ణ ము.

వినయం

బనఁగాఁ

జను సా

ననఘా.

181

చతుర్థచ్ఛందంబగు ప్రతిష్ఠయందుఁ బ్రతి పాదంబునకు నాలుగేసి యక్షరంబులై

౧౬ వృత్తంబులు పుట్టెనందు:—

కన్య. ౪-౧

ఉ ఉ ఉ మ ఉ గ.

భావింప న్నా

గావాప్తిన్

న్యావృత్తం బీ

లేవ న్నొల్పుక్.

182

వీడ. ౪-౨

ఉ ఉ ఉ య ఉ గ.

యగత్ చెప్పం

దగు స్వీడక్

నగోద్ధరా

జగద్భరా.

183

సుకాంతి. ౪-౬

ఉ ఉ ఉ జ ఉ గ.

జకారముక్

గకారముక్

సుకాంతికిక్

శుకస్తుతా.

184

బింబ. ౪-౭

ఉ ఉ ఉ భ ఉ గ.

ఇమ్మహిలోఁ

గమ్మ భగత్

బింబమునం

గంబుధరా.

185

పంచమచ్ఛందంబగు సుప్రతిష్ఠయందుఁ బ్రతి
పాదంబునకు నైదేసి యక్షరంబుల ముప్పది
రెండు వృత్తంబులు పుట్టె నందు:—

ప్రీతి. ౧-౩

లలల రలల గగ.

ప్రీతికి నేఘా
స్వీతగద్వంద్వం
పై తగున్ దైత్యా
రాతి వర్జింపన్.

186

ప్రగుణ. ౧-౪

లలల సలల గగ.

ప్రగుణాఖ్యం బొ
ప్పగుఁ జెప్పంగా
సగగాసక్తిన్
నిగమస్తుత్యా.

187

సతి. ౧-౬

లలల జలల గగ.

క్షీతిం జగాసం
గతిం దనర్చున్
సతీసువృత్తం
బతిప్రసిద్ధా.

188

పక్తి (సుందరి). ౧-౭

లలల భలల గగ.

ఏకభకారం
దేకగగంబున్
గైకొనుఁ బజ్జిన్
శ్రీకమలాత్మా.

189

నంద. ౧-౧౩

లలల తలల వ.

దేవస్తుత నం
దావృత్తమునన్
లేవ నిలుపం
గా వచ్చుఁ దవన్.

190

అంబుజము. ౧-౧౧

లలల భలల లగ.

ఇమ్ముల భకా
రమ్ము లగయు
క్తిం బరంగుఁ దా
నంబుజ మనన్.

191

షష్ఠచ్ఛందం బగు గాయత్రియందుఁ బ్రతి
పాదంబునకు నాఱేసి యక్షరంబులై
యఱువదినాల్గు వృత్తంబులుపుట్టెనందు.

సావిత్రి. ౬-౧

లలల మలలల మ.

గోవిందస్తోత్రంబున్
దైవారు న్నాయుక్తిన్
సావిత్రివృత్తంబున్
గావింపంగా నొప్పన్.

192

విచిత్ర. ౬-౧౧

లలల యలలల య.

తనర్చు స్వీచిత్రం
బనంగా యయాప్తిన్
ఘనశ్యామగాత్రా
మునిస్తోత్ర పాత్రా.

193

తనుమధ్య. ౬-౧౩

లలల తలలల య.

కామేపలివాసున్
మే మెంతు మనంగన్
స్వామీ తనుమధ్యన్
భూమిన్ దయ లొప్పన్.

194

చంద్రవదన. ౬-౧౧

లలల భలలల య.

చంద్రవదనా దే
వేంద్రవిఘతా ని
స్తంద్రత భయంబున్.
సాంద్రముగఁ జెప్పన్.

195

శశివదన. ౬-౧౬
 |||న|||య.
 శశివదనాఖ్యై
 విశదము లయ్యెన్
 దిశల నయంబున్
 దశముఖవైరీ. 196

1. సురలత. ౬-౧౬
 |||న|||య.
 మురహారుఁ డేవే
 గురుకుచ నాఁగా
 ధరణి నయంబున్
 సురలత కొప్పన్. 197

వసుధ. ౬-౨౮
 |||స|||స.
 వసుదేవసుతున్
 బొసఁగింపు మనన్
 వసుధాహ్వయ మిం
 పెసఁగున్ ససలన్. 198

వసుమతి. ౬-౨౯
 |||త|||స.
 బృందావనవిహా
 రిం దార్తునైద నం

చందు న్వసుమతిం
 బొందింతురు తనన్. 199

వ. సప్తమచ్ఛందంబగు నుష్ణిక్కునందుఁ
 బ్రతిపాదంబునకు నేడేసియక్షరంబులై
 నూట యిరువది యెనిమిది వృత్తములు
 వుట్టెను:—

లోల. ౭-౧౦
 |||య|||య|||గ.
 ధరిత్రీ సుతారాతిన్
 సరోజాతపత్రాక్షున్
 హరిన్ యాగలన్ లోలన్
 గరం బొప్ప వర్ణింతున్. 200

హంసమాల. ౭-౨౦
 |||స|||ర|||గ.
 సరగంబున్ రచింపన్
 బరంగున్ హంసమాలన్
 నరసింహావతారా
 సురవిద్విద్విదారా. 201

మదరేఖ ౭-౨౧

|||మ|||స|||గ.
 గోపాలాఖ్యుఁడు నిచ్చన్, మాపాలం గలఁ డంచున్
 రూపింప న్న సగంబున్, దీపించు న్నదరేఖన్. 202

కుమారలలిత ౭-౩౦

|||జ|||స|||గ.
 సుమాయుధనిభాంగా, రమాహృదయనాథా
 కుమారలలితావృత్త మొప్పు జసగా ప్తిన్. 203

1. 'సురలత' కును, 'శశివదన' కును భేదములేదు. కాబట్టి భిన్నవృత్తమయి నటుల చూపింపఁబని లేదు (౧)

సరసిజము 2-30

సరసిజము 2-30

కోరి సరసిజం బిం, పారు భసగయుక్తి

నారదసుతిపాత్రా, నీరదనిభగాత్రా.

204

విభూతి 2-83

సరసిజము 2-30

ఇమ్మహి న్రజంబు లం, తమ్మనం గకారమున్

గమ్మి యుండునట్టి వృ, తమ్మ దా విభూతి యా.

205

మధుమతి 2-84

సరసిజము 2-30

కుధరవై రికడన్, విధుండు దా నమరున్,

మధుమతి న్నవమ, న్నధశరీర హరీ.

206

మదనవిలసితము 2-85

సరసిజము 2-30

పదపడి ననగల్, గదిసి వెలసినన్

మదనవిలసితం, బది యదుతిలకా.

207

వ. అప్తమచ్చందంబగు ననుష్టుప్తసంధుఁ బ్రతిపాదంబునకు నెనిమిదేసి యక్షరంబులై యిన్నూటయేబదాఱు వృత్తంబులు పుట్టె నందు:...

విద్యుద్దాల ౮-౧

సరసిజము 2-30

క్రిదేవీధాత్రీప్రాణేశా, యాదిత్యజ్యేష్ఠాదిస్తుత్యా

వేదోద్ధరా విద్యుద్దాలం, బా దై మాగాస్త్రాప్తిం బొల్చున్.

208

వితాన ౮-౬

సరసిజము 2-30

క్షీతిన్ జ్ఞగాయుక్తం బైనన్, వితానవృత్తంబై యొప్పున్

వితామహాద్యాదిత్యప్ర, స్తుతప్రభావా సర్వేశా.

209

విమానము ౮-3౮

సరసిజము 2-30

క్షమన్ జతాంతస్థగాయ, క్త మై రచింపం బొసంగున్

విమాన మంభోరుహాక్షా, రమాంగనావాసపక్షా.

210

పణవము ౧౦-౧౨౧

లలల మ | | | న | | | లలల య ల క

ఉర్వి స్తన్యగ , యుతపాదంబుల్, పర్వ స్తన్యద్యతిఁ , బణవం బయ్యెన్
గీర్వాణాహిత , గిరినాకేశా, సర్వేశా రవి , శతసంకాశా. 225

మయూరసారి (మయూరభాషిణి) ౧౦-౧౨౧

లలల ర | | | జ | | | లలల ర ల క

వెక్కిసింఁచె శైల , విశ్రమంబు, లొక్కి రేఫజంబులు స్తగంబుల్
చక్కఁగా మయూరసారి కొప్పున్, నిక్క మంబుజాతఁ నేత్ర కారీ. 226

రసాలి ౧౦-౧౨౨

లలల ర | | | న | | | లలల ర ల క

గోత్రవిక్రమము , గూడి భక్తిన్, ధాత్రి రేఫనగఁజంబు లాపైఁ
బోత్తిరూప! రగఁము ల్రసాలిం, జిత్రభంగి సుతి, నేయు నిన్నున్. 227

రుగ్గవతి ౧౦-౧౨౩

ల | | భ | | | లలల మ | | | ల స ల క

అంగయతిం బొం, దై భమన ల్ప, రుద్వం గురుయుక్తి , రుగ్గవతి న్న
త్యాంగనకై తే, డా సురశాఖం, బొంగుచు గోపీపుత్రుఁ డనంగన్. 228

చంపకమాలి ౧౦-౧౨౪

ల | | భ | | | లలల మ | | | ల స ల క

భూమిధరశ్రాంతు , లొలుపారన్, బ్రేమ భమంబు ల్లోరినగంబుల్
తాము సుతించు న్నందసుతు న్నా, మామకరాంతుం జంపకమాలిన్. 229

మణిరంగము ౧౦-౧౨౫

లలల ర | | | ల స | | | ల స ల క

అంగనామణు , లంగయతుల్లా, సంగ మెచ్చ రసాగురుయుక్తిన్
బొంగుచు న్యదుపుంగవు వేడన్, రంగగున్ మణిరంగ మనంగాన్. 230

మత్త (హంసశ్రేణి) ౧౦-౧౨౬

లలల మ | | | భ | | | ల స ల క

శైలశ్రాంతి స్తభాసగ లోలిం, గ్రాల స్తత్తాభ్యును , గనుపట్టున్
బాలించె న్యాదవఃపతి యా పాం, చాలిం గౌరవ్యులసభ నాఁగన్. 231

1. రుగ్గవతికిని, చంపకమాలికిని గణములలో భేదములేదు; యతిస్థానమున మాత్రము భేదముగలదు గాన వేరుగఁ జెప్పఁబడినది (గి). దీనికి రుక్మవతి యను పేరు సంస్కృత వృత్త రత్నాకరాదులలో నొసఁగఁబడినది (రా).

కౌముది ౧౦-౨౯౬

||| న ల ల | త ల ల | త ల ల

మునియతా కౌముదీవృత్త మొ, ప్పయ నతాగంబులన్ షడ్యతిన్
దునిమె బౌలస్త్వ భూపుత్రికై, కిమక రామక్షితీశుం దనన్.

232

భోగివిలసితము (విలసితము) ౧౦-3౪౧

||| భ ||| ల స | ల | జ ల ల

సాగ భసములున్ , జగంబులున్, జాగగు నగవిశ్రమంబులన్
భోగివిలసితంబుఁ జెప్పఁగా, సాగరతనయా , సమన్వితా.

233

మనోరమ ౧౦-3౪౪

||| న ల | ల ర | ల | జ ల ల

నరజగంబుల , న్న నోరమత్, సరవి శైలవిశ్రమంబులన్
దురితదూరు సింధుజాపతిన్, సారిది సన్నతించు శెంతయున్.

234

* శుద్ధవిరాటి ౧౦-3౪౫

||| మ ||| ల స | ల | జ ల ల

చా లొప్ప న్న స, జ ల్లకారమున్, గ్రాలు న్నుద్ధవిరాటిన్ షడ్యతిన్
నీలాంగా రమణీమనోభవా, నాళీకాసననందనస్తుతా.

235

నందిని ౧౦-3౪౬

||| భ ల ల | త | ల | జ ల ల

క్రీరమణా నిర్జితదానవా, సారసపత్రేక్షణ షడ్యతిన్
సారె భతంబుల్లగము ల్దగన్, ధీరులచే నందిని నాఁ జనున్.

236

ప జ్జీ ౧౦-౪౩౯

||| భ ల ||| భ ల ||| భ ల ల

గ్రావవిరామముగా విబుధుల్, భావజుతండ్రిని , భాభగురుల్
గా వినుతించినఁ , గావ్యముల, న్వావిరిఁ బజ్జీయనం బరగున్.

237

ప. ఏకాదశచ్ఛందం బగు త్రిష్టుప్పవనందుఁ బ్రతిపాదంబునకుం బదునొకండేసి యక్ష
రంబు లై ౨౦౪౮ వృత్తంబులు పుట్టెనందుః—

* (పూ. ము.) సంజలపట్టిలో 'వరాటి' అని యున్నది; (పె) లో విరాటి;
విరాట (ప).

ఇంద్రవజ్ర ౧౧-౩౫౭

UU | త UU | త | UU | జ UU XX

ఇంతు ల్పదా పాడుదు , రింద్రవజ్రత్, స్వాంతంబున న్నోహము , సంధిలంగ్
దంతావళక్రాంతిని , తాజకార, స్వాంతంబునం గద్యయ , మంద మందన్. 238

ఉపేంద్రవజ్ర ౧౧-౩౫౮

| UU | జ UU | త | UU | జ UU XX

క్షపాచరారు జ్ఞతజ ల్గంబున్, బ్రహ్మమై దంతివిరామ మొప్పన్
ద్విపాధిపత్రాత ను,తింపఁ బేరై, యుపేంద్రవజ్ర ల్వలయు న్ధరిత్రిన్. 239

ఉపస్థితము ౧౧-౩౬౫

UU | త | UU | జ | UU | జ UU XX

భక్తు ల్లరిమిఁద ను,పస్థితం బా, సక్తి నిర్వరతు ల్కరి , సంఖ్య సాగ్
సూక్తు ల్లాని చెప్పెడు,చోఁ దజాగా, యుక్తం బగుచుం జెలు,వొందుచుండున్.

దోదకము ౧౧-౪౩౯

UU | భ UU | భ UU | భ UU XX

తోరపువేడుక , 1దోదక 2మొప్పన్, భూరివిరామము , భూధరసంజ్ఞం
బారుచు భాభగ,గానివితమై ల,త్తిరమణా విర,చింప నెసంగున్. 241

రథోద్ధతము (పరాంతిక) ౧౧-౬౯౯

UU | ర | UU | న UU | ర | UU వ

అంది రేఫనర,వాప్తి నొప్ప గో,వింద భూమిధర,విశ్రమంబులన్
జెంది కల్బముల , జిత్రభంగిఁ జె,నొందు నెంతయు ర,థోద్ధతం బిలన్. 242.

భద్రకము ౧౧-౭౦౪

UU | న | UU | న UU | ర | UU వ

నరకదమన , నారవంబులన్, సరగఁ గుధర , సమితంబులై
విరతు లమర , వేడ్కఁ జెప్పినం, బరఁగుఁ గృతుల , భద్రకం బనన్. 243

స్వాగతము ౧౧-౪౪౩

UU | ర | UU | న UU | భ UU XX

స్వాగతంబు దగు , శైలవిరామం, బై గజేంద్రవర,దా రనభంబున్
పై గురుద్యయము , భాసీలఁ జెప్పన్, యోగిఘననప , యోజమిళిందా. 244

1. తోటక (పె. ప.) 2. మెందున్ (నూ). దీనిపేరు దోధకమని సంస్కృత
చ్చందములం దున్నది. (రా) 3. భద్రకమునకును జంద్రికకును గణములలో భేదము
లేదు. యతిస్థానమున మాత్రము భేదము గలదు. చూ. చంద్రిక-పుట. 230 (రా)

కాంతి ౧౧-౮౭౭

లల | త | లల | జ | లల | జ | లల | లగ

క్రాంతి ల్కరిసంఖ్యను , రాజీలఁగా, సంతోషముతోడఁ దఱజాలగముల్
చింతింపఁ బదంబులఁ , జెంద రమా, కాంతాహృదయేశ్వర , కాంతి యగున్. 245

శ్వేని ౧౧-౬౮౩

ల | ల | ర | ల | ల | జ | ల | ల | ర | ల | వ

మానితాద్రివిశ్రమంబుఁ బూనఁగా, శ్వేనికి న్రజ ల్పయి న్రవంబులున్
గాని యొందు గూర్పఁ , గాదు రుక్తిఁ జీప్రాణనాథ కామెఁపల్లిమందిరా. 246

వాతోర్తి ౧౧-౮౧౭

లలల మ | ల | భ | లల | త | ల | వ

అమోదం బొప్పఁగ , వ్యాసాదికవుల్, భూమిధ్రక్రాంతులు , పొంగార మహీ
భామాప్రాణేశ మభంబుల్ తవలున్, దా మివాతోర్తిని , దాపింతు రొగిన్. 247

కలితాంతము (గీతాలంబనము) ౧౧-౮౭౭

లల | త | లల | జ | లల | జ | లల | లగ

సామోద్భవవిశ్రమసంయుతమై, వేమాఱు తజాలగవిస్తృతమై
దామోదరదేవుకథ ల్పలుకన్, భూమిం గలితాంతముఁ పూర్ణ మగున్. 248

శాలిని ౧౧-౨౮౯

లలల మ | లల | త | లల | త | లల | లగ

ధీరశ్రేష్ఠ ల్పన్నుఁ తింపం గపింద్రాధారంబై ధాత్రి న్నతాగాగణాప్తిన్
దోరంబై భూభృద్యుతుల్ సంఘటింపన్, నీరేజాక్షా శాలినీవృత్త మొప్పన్. 249

సుముఖి ౧౧-౮౮౦

ల | ల | న | లల | జ | లల | జ | లల | లగ

ఖగపతివాహ , కవర్ధినుతా, మృగపతిమధ్య , హితార్తిహారా
నగవిరమం బెనయంగ నజా, లగములచేఁ జెలఁగు స్సముఖుల్. 250

భ్రమరవిలసితము ౧౧-౧౦౦౯

లలల మ | ల | భ | ల | ల | న | ల | వ

ఏయంఘ్రిం బారయి మగణభన, ల్వాయొక్కం డవ్వలను వెలకొనన్
మాయాతితా భ్రమరవిలసితం, బై యొప్పం దర్కయతుల నిలుచున్. 251

వృత్త ౧౧-౨౮౮

||| న ||| స ||| త ||| క

అనయమును వేదాంగంబు నెప్పక, దనుజహర నస్తంబు ల్లగంబుకొ
బెనగొని ధరాభృద్విశ్రమంబుల్, దనరునది వృత్తావృత్త మంచున్.

252

¹పుధ్వి ౧౧-౨౯౬

||| న ||| న ||| జ ||| వ గ ము

నలినభవనుత, నాజలగం, బులు గజయతుల, బొందుపడం
బెలుచు బలికినబృధ్వి యనక, వెలయు నొక సమవృత్త మిలన్.

253

వృంత ౧౧-౨౯౬

||| న ||| న ||| స ||| క

నగణయుగము సగణం బొందుకొ, గగ మొకటియు జతగా గూడకొ
ఖగవిరమములనుగల్పింపకొ, దగుల గవులకు వసుధ స్వంతకొ.

254

మాక్తికమాల ౧౧-౪౪౭

||| భ ||| త ||| న ||| క

భక్తజనత్రాత, భతనగాసం, యుక్తములై మానియతయతుల్ ను
వ్యక్తములై సూక్తులమర జెప్పకొ, మాక్తిక మాలాక్తమము లెసంగున్.

255

ఉపస్థితము (శిఖిండివిరుతము); (స్త్రీ) ౧౧-౨౯౬

||| జ ||| స ||| త ||| క

ఉపస్థితమునం, దొప్పారుచుడుకొ, దపస్వివిరతు, ల్దాకం జకారం
బుపై సతగణంబు ల్లద్వయంబుకొ, గపిధ్వజసఖా, కామేపలీకా.

256

ఏకరూప ౧౧-౩౯౬

||| మ ||| భ ||| జ ||| క

ఏపారుం గావ్యముల, నేకరూపల్, త్వాపుత్రీశుకొ మభజగాగణంబుల్
బ్రాపించుం గుంజరవిరామ మొప్పకొ, బాపంబుల్ వాయుటకులబ్రస్తులింపన్.

257

²చంద్రిక ౧౧-౨౦౪

||| న ||| న ||| ర ||| వ

అగవరధర నార, వాన్వితంబుగ గృతులను జెప్పక, బొందికై
తగ నిధివిరమంబు, దాకగా, జగతిని నెగ డొందు, జంద్రికల్.

258

1. పదునేడవధందమున మఱియొక పుధ్విగలదు. ఆయ్యది ప్రసిద్ధము (రా).
2. చూ. భద్రకము-పుట. 228. (రా).

ద్రుతవిలంబితము ౧౨-౧౪౬౪

||| న | | | భ | | | భ | | | ర

ద్రుతవిలంబిత, రూప మగుం గుభృ, ద్యతి నభారయు, తంబుగఁ జెప్పినక
నతజనార్తివ, నశ్వసన ప్రియా, వితతభూసుర, పీఠపురాలయా.

265

తోదకము (తామరసము) ౧౨-౧౪౭౦

||| న | | | జ | | | జ | | | య

సలితతోదక, సామజవిక్రాం, తులను నజాయలఁ , దోదకవృత్తం
బలవడుఁ గేతవ, రాసురకాష్ఠా, జ్వలనవశోశర, సాస్థలవాసా.

266

ప్రియంవద ౧౨-౧౪౮౦

||| న | | | భ | | | జ | | | ర

విభు శమీరపృథి, వీజరక్ష భా, గభవనాలయునిఁ, గామెపల్లికా

ప్రభు నభజ్రలను , బ్రస్తుతింప నా, నిభవిరామమున , నీప్రియంవదత్.

267

ప్రమితాక్షరము ౧౨-౧౪౮౨

||| న | | | జ | | | స | | | స

ప్రమితాక్షరం బమరుఁ , బద్ధజ వి, శ్రమ మొప్పుమీఱు నజ, సాయుతమై
యమునానదీతటవి, హార పృథా, ప్రమదాకుమారసఖ , భద్రయశా.

268

జలోద్ధతగతి ౧౨-౧౪౮౬

||| జ | | | స | | | జ | | | స

జలోద్ధతగతిం ది, కాగజయతిక్, మెలంగు నినుమాఱు , మెచ్చుగ జసత్
ఫలానుభవ కామె, పల్లినెలయా, భలాంబుదనమీర , కామజనకా.

269

విశ్వదేవి ౧౨-౧౪౯౨

||| మ | | | మ | | | య | | | య

శ్రీవత్సంకా షడ్వధ, రిశ్రీ కళల్రా, దేవేంద్రస్తోత్రావిశ్వ, దేవీసమాఖ్యం [జెప్పన్.
బైవిటాండు స్తాయాగ, తావాప్తి దిక్సం, భ్యావిత్రామంబుత్ చోద్య, మైయుండఁ

చంద్రవర్త ౧౨-౧౪౯౯

||| ర | | | న | | | భ | | | స

ఇంద్రపంద్య జగ, దీశ ఘనయశ, స్సాంద్ర కామెపలి, నద్ద యదువరా
చంద్రవర్త యగు , శైలవిరతి ని, స్తంద్రమై రసభ, నంబు లమరినన్.

271

ప్రహేయము ౧౨-౧౭౬

||| న ||| న ||| మ ||| మ ||| మ

కరివిరమణముల్ • గా నామయంబుల్, పరఁగ నిలుపఁ జూపట్టుం బ్రహేయం
బురగశయ భోజోర్విశపుత్రీ, పర పరమకృపావారాశి కృష్ణా. 272

ప్రముదితవదన ౧౨-౧౭౭

||| న ||| న ||| ర ||| ర ||| ర

మమత నిభవిరామముల్ గూడఁగా, జమిలినరములన్ • సదా చెన్నగున్
ప్రముదితవదనల్ • రమానాయకా, సుమశరజనకా • సుపర్వస్తుతా. 273

కుసుమవిచిత్రము ౧౨-౧౭౮

||| న ||| మ ||| న ||| మ ||| మ

కుతలములోనం • కుసుమవిచిత్రం, బలిశుభదంబై • యగయతు లన్నం
దతనయ యొప్పన్ • నయ లిసుమాటై, సతతము విద్యజ్ఞులు నుతింపన్. 274

మణిమాల ౧౨-౧౮౦

||| త ||| మ ||| త ||| మ ||| మ

కామేపలిసామగ్రాహ్యలవాసా, స్వామీ తయకారద్వంద్వంబు పౌసంగున్
వేమాటు మహిభృద్విశ్రాంతులతోడన్, భూమండలిఁగూర్పంబొల్పున్ జిహాలల్.

మేఘవిలసితము ౨౨-౨౦౪౧

||| మ ||| న ||| న ||| న ||| న

కాళిందీముఖి కమలమధుకరా, నాళికాసన, త రసవిరతు
ల్లాల స్తేఘవిలసితము తనరు, న్వాలాయంబు మననసగణములన్. 276
ప. త్రయోదశచ్ఛందంబగు నతిజగతియందుఁ బ్రతిపాదంబునకుఁ బదుఁమూడేసి యక్ష
రంబులై యెనిమిదివేల నూటతొంబదిరెండు వృత్తములు వుట్టె నందు:—

మత్తమయూరము ౧౩-౧౬౩౩

||| మ ||| త ||| మ ||| త ||| మ ||| త

శ్రీగోపాలా తంగడ, నీమావనిగేహ
వాగీశాదిస్వర్గని, వాసస్తుతిపాత్రా
యోగిభ్యేయా మత్తమయూరంబున కొప్పన్
నాగక్రాంతు ల్కత్యగణంబు ల్బుగ మొందన్.

ప్రహర్షిణి ౧౩-౧౪౦౧

౮౮౮౮ మ ౧౧౧౧ న ౧౧౧౧ జ ౮౮౮౮ ర ౮౮౮౮

ధీరుల్ సింధురవిరతి మనజ్రగంబుల్, సారెం బాదములను సుంఘటించుచుండన్
గూరారి ప్రహరునకుం బ్రహర్షణు లెప్పం, పారంజెప్పదురు మహాముదంబుతోడన్.

ప్రభాతము ౧౩-౧౩౯౨

౧౧౧౧ న ౧౧౧౧ జ ౮౮౮౮ ర ౮౮౮౮

మొనసి నజారగముల్ ప్రభాతవృత్తం, బునకు మదేభసమూహవిశ్రమంబుల్
దనరగ నిల్పు బృదాకురాజతల్పా, కనకమయాంశుక కామెవ్వివాసా. 279

జలదము ౧౩-౩౫౪౩

౮౮౮౮ భ ౮౮౮౮ ర ౧౧౧౧ న ౮౮౮౮ భ ౮౮౮౮

బంగరుచుంగుపచ్చడము మైగల యా, తంగెడదేశవాసు జలదంబులచే
తం గడుసన్నుతింతు నవ తారయతి, బొంగుచు సారె భర్షభగముల్ గదియన్.

మంజుభాషిణి ౧౩-౨౭౯౬

౧౮౮౮ న ౮౮౮౮ జ ౮౮౮౮ స ౮౮౮౮ జ ౮౮౮౮

ఉరగాపగాదిహరి దుర్వరాలయా, కరుణాసముద్ర మురగర్వభంజనా
యిర వొందుచుండు సజలిబృడింపఁ బల్లరు గాప్తి ధాతృయతి మంజుభాషిణుల్.

రుచిరము ౧౩-౨౮౦౬

౮౮౮౮ జ ౮౮౮౮ భ ౮౮౮౮ స ౮౮౮౮ జ ౮౮౮౮

గదాధరున్ జభసజగంబులన్ గపుల్, నదా పితామహయతి సాగుచుండఁగా
ముదంబుతోడ రుచిరము ల్రచింతు రి, ట్లుదారభక్తి గృతుల నుర్వరాస్థలిన్.

క్షమ (క్షప) ౧౩-౨౩౬౮

౧౧౧౧ న ౧౧౧౧ న ౮౮౮౮ త ౮౮౮౮ త ౮౮౮౮

క్రమమున నిభవిక్రాంతి నాతాగయు, క్తముగ సుకవి పద్యంబు లూహించినన్
క్షమ లనఁ బరఁగుం గంజపత్రేక్షణా, సుమశరజనకా శూరవంశోత్తమా. 283

చంచరికావళి ౧౩-౧౧౫౩

౮౮౮౮ మ ౮౮౮౮ మ ౮౮౮౮ ర ౮౮౮౮ ర ౮౮౮౮

కంబుగ్రీవాసత్యాకామినీప్రాణనాథా, బింబోష్ఠామారాగ లేర్పిభూభృద్యతుల్లాం
చం బాదగబై ధాత్రింజంచరీకావళీనా, మంజొందుం గావ్యక్తి మానసిభూషణంబై

మత్తహంసిని ౧౩-౨౭౦

|| || జ || || త || || స || || జ || ||

మనోహరాకార • మధుదైత్యసంహారా, వినాయకారూఢ • విబుధేంద్రవందితా
జనార్దనా జత్సజగురత్ కుభృద్యతిః, దనర్చు పద్యంబుదగు మత్తహంసినిన్.

సుమంగలి ౧౩-౧౭౭౨

|| || స || || జ || || స || || స || ||

సారిదిఁ ధరిత్రిని • సుమంగలివృత్తం, బరయంగ సామజ • యతిఁ సజసాగత్
తిర మొంద నొప్పు విధిపూజితపాదాం, బురుహద్వయా ఖరమురాసురవైరీ. 286
వ. చతుర్దశచ్ఛందంబగు శక్వరియందుఁ బ్రతిపాదంబునకుఁ బదునాలుగేసి యక్షరంబులై
౧౬౩౮౪ వృత్తములు వుట్టె నందుః—

వనమయూరము ౧౪-౩౮౨౩

|| || భ || || జ || || స || || స || ||

శ్రీకర ధరారిధరజిహ్వుశుక పుణ్య, శ్లోక భజసన్నగగలుఁ ద్రుహిణసంఖ్యఁ
సోఁకువిరమంబుగనుచు న్వనమయూరా, భ్యాకమనువృత్తమిల²న త్తమిలుచుండున్.
వసంతతిలక (సింహాన్నతము, ఔద్ధరిణి, శోభావతి, మధుమాధవి)

౧౪-౨౯౩౩

|| || త || || భ || || జ || || జ || ||

శ్రీమేదిగీరమణసింధుతరంగరంగ, ద్రామాహితల్ప, వినతాశుతవాహ రాధా
కామా వసంతతిలకఁ దభజాగగంబుల్, సామప్రభూతయతిసాగి ధరంజెలంగున్.

భూనుతము ౧౪-౩౫౧౫

|| || ర || || స || || భ || || భ || ||

మువ్వురించి రనభాగగముల్ దశవిక్రా, మంబుభూతలమునందున • మావిత మయ్యెఁ
జాంబవత్యధిప కేశవసారసనేత్రాకంబునందకగదాధరఖండితసాశ్వా. 289

సుందరి ౧౫-౫౮౧౫

|| || భ || || భ || || ర || || స || ||

సూరిజనప్రకరంబు • సుందరి నెన్నఁగా
భారసవంబులు రత్న • భాసితవిశ్రమా
ధారముగాఁ దనరారుఁ • దార్శ్వితురంగమా
శౌరి ముకుంద మునీంద్ర • సన్నత కేశవా.

290

1. భజసన్నగగలుఁ (పూ. ము.) ఈగణములు పౌరపాటు గాన సవరింపఁ
బడియె. (రా) 2. నందమగుచుండున్ (పూ.)

ప్రహరణకలిత గర-౨౧౨౮

||| న ||| న ||| ధ ||| న ||| ప

పనిగొను నెచ్చుడుం బ్రహరణకలితక, ననభనవలు ము • దగజవిరమముక
ఘనసిభఘనవిగ్రహ బకమురమ, ర్దన మధునరక, ప్రహరణకలితా.

291

నవనందిని గర-3౮౨౦

||| స ||| జ ||| స ||| న ||| క

నవనందినిక సజగణన్నగగ లాయెక, నవవిశ్రమంబును దనర్చి చెలువొప్పక
నవసితచోరకు జనార్దను నుపేంద్రక, భవదూరు నెంతురు సభాసదులు భక్తిన్.

అపరాజితము గర-౪౮౨౪

||| న ||| న ||| ర ||| స ||| ప

ననరసలగ లొందిన న్నవవిశ్రమం, బును గలిగి కవీంద్రభూషితమై జనా
ర్దన నిగమసుగోచరా యపరాజితం, బనగఁ దనరు శ్రావ్యమై వినువారికె. 293

అసంబాధ గర-౨౦౧౭

||| మ ||| త ||| న ||| స ||| క

వాలాయంబుక సత్కవిజనములు • వాక్రవ్వక
వాలారుక గోవింద వరద ధ్రువవాత్సల్యా
కాళిందీప్రాణేశ మతనసగగప్రాప్తిక
జ్వాలాభాస్వద్విశ్రమమునను ససంబాధత్.

294

కమలవిలసితము గర-౪౦౯౬

||| న ||| న ||| న ||| న ||| క

క్రమమున నననసగగములు గూడక, కమలవిలసితము • కమలజవిశ్రా
మము జగతిని నగమహితచరిత్రా, కమలదళనయన • కడఁ బొగ డొందున్. 295
ప. మంచదశచ్చందంగు నతిశక్వరియందుఁ బ్రతిపాదంబునకుఁ బదునై దేసి యక్షరంబు
లై 3౨౭౬౮ వృత్తంబులు వుట్టె నందు.

మాలిని గర-౪౬౭౨

||| న ||| న ||| మ ||| య ||| య

కనకకళిపుహర్తక • గానలోలుక శుభాంగుక
దనుజహరణదత్తుక • ధర్మమార్గానుసారిక
మపసిజగురు నెంతుక • మాలినీవృత్తమందుక
ననమయయగణంబుత్ • నందవిశ్రాంతి గూడన్.

296

సుకేసరము (భద్రకము) ౧౫-౧౧౧౦౮

||| న | ల | జ | ల | భ | ల | జ | ల | ల | ర

సురుచిరధర్మ మూల మయి, సొంపు మీటు నా, గిరిధరనాభిశంకజను, కేసరంబువై
ఖరి నజభజ్రము ల్గదియుఁ గల్పనంబునన్, గిరిశవిరామసంగతి సు, కేసరంబునన్.

మనోజ్ఞ ౧౫-౧౧౬౩౨

||| న | ల | జ | ల | భ | ల | జ | ల | ల | ర

ఆజమృడవాసవసంత, తార్పితపాదపం
కజయుగభుక్ హరి నిర్వి, కారు మనోజ్ఞ నా
బుజు వగువృత్తమునందుఁ , శ్రీతి సుతింపఁగా
నజజభరంబులు వొల్పు , నచ్చిన దిగ్గతిన్.

మణిభూషణము ౧౫-౧౧౭౦౨

||| ర | ల | న | ల | భ | ల | భ | ల | ల | ర

వితయైన మణిభూషణ, వృత్తమునందు న
త్యంతమోదమున నెన్నును , నద్దశవిశ్రమా
క్రాంత 1 మైన రసభారలఁ , గంజదళాక్షుఁ గం
సాంతకు న్నరకసంహరు , నార్యసమూహముల్.

299

సుగంధి (శాలినీ, చామర, ప్రశాంతి) ౧౫-౧౧౯౨౩

||| ర | ల | జ | ల | ర | ల | జ | ల | ల | ర

రంబు జంబు రంబు జంబు , రంబు చెన్నుమీఱఁగాఁ
దొమ్మిదింట విశ్రమంబు , తోర మై సుగంధికిన్
గ్రమ్మఁగా నుతింప నొప్ప , గానలోలుఁ డచ్యుతుం
డంబుజాక్షుఁ డాదిదేవుఁ , డక్షరాఖ్యుఁ డెప్పుడున్.

300

ఇల ౧౫-౧౬౩౬౮

||| స | ల | జ | ల | న | ల | న | ల | ల | స

గజవిశ్రమంబునఁ , గనలు నిల యనఁగా, సజనాస లుండిన, సకలకవికృతమై
భుజగాశనధ్వజా, భుజగపతిశయనున్, ప్రజనుందరీముఖ, వనజహితుఁ బొగడన్.

1. మయ్య (సూ). 2. ౧౧-వ ఛందములో ఘటియొక శాలినీవృత్తము గలదు.
(229 పుట.)

చంద్రరేఖ ౧౫-౮౬౨౫

||| మ ||| ర ||| మ ||| య ||| య

మత్తేభశ్రాంతిచే రమ్యంబౌ మహిం జంద్రరేఖా
వృత్తంబై మ్రమ్యయంబుల్ . వేడ్కన్ హృషీకేశుఁ బార్థ
క్షత్త న్నారాయణు నిష్కామి త్రయాగారిదైత్య
చేత్త న్దాశార్దూ లక్ష్మీచిత్రాబ్జవాసు న్నులింపన్.

302

నలిని ౧౫-౧౮౦౮౪

||| స ||| స ||| స ||| స ||| స

సససాలచే దశవిశ్రమయుక్తతచే, బొసంగ న్నలినిన్ మణికంబునుదర్శనహ
స్తసరోదుహు వామనుఁగేశవశౌరినజ్ఞాన్, వసుదేవనృపాలతనూభవుఁ బాడుదురా.

అలసగతి ౧౫-౨౬౮౮

||| న ||| స ||| న ||| భ ||| య

అలసగతి నాఁ జను సభాంతరమునందు, నిలసదవతారయతి . నిండి సససభ్యుల్
గలయ శకటాసురవిఘాతను విశిష్టన్, బలుమఱుఁ గపిశ్వరులుఁ ప్రార్థనలుసేయన్.

మణిగణనికరము ౧౫-౧౬౩౮౪

||| న ||| న ||| న ||| న ||| స

మణిగణనికరము . మనులఘు(౧౪)గురువై, మణివిరమణమయి . మధుదనుజహరున్
ఫణిపతిశయనుని . బ్రమధితనరకు, స్ఫుణిమదయుతనిభుని బొగడఁ దనరున్.
వ. పోడశచ్చందం బగు అష్టయందుఁ బ్రతిపాదంబునకుఁ బదునాఁజేసియక్షరంబులై
౬౫౫౩౬ వృత్తములు పుట్టె నందు:—

ప్రియకాంత ౧౬-౧౩౨౬౪

||| న ||| య ||| న ||| య ||| స ||| గ

అమరులు భృత్యు ల్తనయ వి . యద్దంగ ధరిత్రీ
కమలలు పెండ్లాములు రవి . కంజారులు గన్నుల్
శమితత్పణావర్తున కని . చాటుం బ్రియకాంతా
భ్యము శివసంఖ్యావిరమణ . మై న్యన్యనగంబై.

306

పంచచామరము ౧౬-౨౧౮౪౬

||| జ ||| ర ||| జ ||| ర ||| జ ||| గ

జరజరములున్ గముం బొసంగి తొమ్మిదింటివై
విరామ మొంది సత్కవు ల్సరింబు సేయఁగాఁ
బరాత్పరుండు మాధవుండు . పంచచామరంబునన్
బ్రూహగుంభనంబులందు . బాడ నొప్పు ధాత్రిలోన్.

307

పద్మకము ౧౬-౨౩౪౧౬

||| న ||| భ ||| జ ||| జ ||| జ ||| జ |||

నభజజాగగణయుక్తి బి, నాకివిరామక

ప్రభవమై కృతుల నొప్పును , బద్ధక మందమై
ప్రభుఁడు నక్రమును ద్రుంచి సురక్షితుఁ జేయ సా
మభవపద్మకముచాడున , మానితమై ధరన్.

308

చంద్రశ్రీ ౧౬-౧౦౧౨౮

||| య ||| మ ||| న ||| స ||| ర |||

క్షమం జంద్రశ్రీతో యమనసరగ ల్లానువిశ్రా
మమున్ సంబంధించు న్నరహరి ర, మాచిత్తచోరా
శమియామ్యాగారా శమనసహ, జానాథ కృష్ణ
ప్రమత్తక్రవ్యాదక్షణదళన , రాధాభుజంగా.

309

మేదిసీ (వాణి) ౧౬-౧౧౧౮౪

||| న ||| జ ||| భ ||| జ ||| ర |||

మృడయతి నజ్ఞజర్గములు , మేదిసీసమాఖ్యన్
దడబడుచుండఁగాఁ దనరు , దంష్ట్ర పద్మనాభ
జడనిధితల్ప నందసుత , సాశ్వరాట్కృతాంత
కడు హితభక్తి నీకు నతి , గావు మయ్య దేవా.

310

ఫలసదనము ౧౬-౧౬౩౮౪

||| న ||| న ||| న ||| న ||| స |||

ననననగములు ద, నరఁగ దశవిశ్రాం
తిని ఫలసదనము ల, తిశయ మగుఁజెప్పన్
మునిజనహృదయముల, మును పొలుచువానిన్
గొనఁబుగ ముదమొదఁగ , గొలిచెద మటంచున్.

311

అశ్వగతి ౧౬-౨౮౦౮౭

||| భ ||| భ ||| భ ||| భ ||| భ |||

అందములైన భకారము , లైదును గాంతమునై
పొంది పదింట విరామముఁ, ఋనిన యశ్వగతిం
గందసమానమహోన్నత, గాత్రుని శౌరిని గో
విందునిఁ బ్రస్తుతి సేయఁగ , వేడుక యయ్యెఁ జామి.

312

మదనదర్పణము ౧౬-౨౧౮౫౫

౮ | | భ | | ౮ | | స | | ౮ | | జ | | ౮ | | ర | | ౮ | | జ | | ౮ | | గ

చారుమదనదర్పణంబు భస్మరజము ల్దగ్గ
 మారవిమతవిశ్రమంబున , స్తహిం జేలంగు నా
 భీరుల యమునాతటంబునం , బ్రియంబుఁ జేసి యా
 ధీరవరుఁడు గూడె నంచు భక్తి సముత్థింపఁగా.

313

గజవిలసితము ౧౬-౩౨౨౨౨

౮ | | భ | | ౮ | | ర | | | | స | | | | స | | | | స | | ౮ | | గ

బాల సరోజనాభ , వరద తనుమిళితజం, బాల దిగంబరా సమస్పృణకబళకర లం
 బాలక మంగళాపహ గజవిలసితమున, స్త్రీలు 1 భరేఫనల్ న, నగములిభ విరమమై.
 వ. సప్తదశచ్ఛందంబగు అత్యుష్ణియందుఁ బ్రతిపాదంబునకుఁ బదియేడేసి యక్షరంబులై
 ౧౩౧౦౨౨ వృత్తంబులు పుట్టె నందుః—

శిఖరిణి ౧౨-౫౯౩౩౦

| | ౮ | | య | | ౮ | | ౮ | | మ | | | | స | | ౮ | | స | | ౮ | | భ | | ౮ | | వ

భజింతు నిత్యంబు స్తునిజననదా, ప్రార్థనపరున్
 గజేంద్రాధిధ్వంసిం గృతకలనా, గ్రావు నజరున్
 ద్విజశ్రేష్ఠాల్ మెచ్చ న్యమనస భవల్ , విశ్వవిరలిన్
 బ్రహ్మతాహ్లాదంబై శిఖరిణియనా , భాసుర మగున్.

315

పృథ్వీ ౧౨-౩౮౨౫౦

| | ౮ | | జ | | | | ౮ | | స | | ౮ | | జ | | | | ౮ | | స | | ౮ | | య | | ౮ | | వ

జసల్ జనయవంబు లుష్ణకరఃసంఖ్యవిక్రంతులున్
 బొసంగి కవిపుంగవుల్ పలుక , భూమిలోఁ బృథ్వీ నా
 నసంశయ మగుం గళిందతన, యామనోవల్లభా
 ప్రసన్నపదనాంబుజా ధృతపఃరశ్వధా మాధవా.

316

హరిణి ౧౨-౪౬౧౧౨

| | | | స | | ౮ | | ౮ | | ౮ | | మ | | ౮ | | ౮ | | ర | | | | ౮ | | స | | ౮ | | వ

హరిణి యను పృత్తం బొప్పు న్భాస్కరాత్తవిరామమై
 సరి నసమరేఫస్వంబై పోడ, శప్రమదా సహ

1. పూర్వముద్రణమునందు భరేఫనాననగము లనియున్నది. దీనిబట్టి మోదను
 భ, ర, న, న, న, న, గ లీ పద్యమున కుండునట్లు గుర్తింపఁబడినది. పద్యమున భ, ర,
 న, న, న, న, గ లు మాత్రమే కలవు.

సరమణుఁ దృణావర్తకవ్యాదఃసంహరు మస్తో
పరిరుచిరసింఘామాదుం బీతవస్త్ర నులింపఁగా.

317

¹నర్కుటము (కోకిలకాకము) ౧౭-౫౬౨౦

||| న ||| జ ||| భ ||| జ ||| జ ||| వ.

కొలిచెద నాదిదేవుపదఁకోకనదంబులు నేఁ

²దొలఁచెదఁ దొంటిబామునఁ గుఁదుర్పడు పాపములం

దలఁచెద నామధేయ మతితత్పరత స్థభజా

వలఁ దగు నర్కుటంబులను , భర్తవిరామములన్.

318

మందాక్రాంత ౧౭-౧౮౯౨

||| మ ||| భ ||| న ||| త ||| త ||| గ.

మందాక్రాంత నిరిశవిరతు , ల్లభ్యతాగాగణంబుల్

పొందె న్నాందీపునివలన సంపూర్ణవిద్యాచయంబుల్

మ్రందించె స్థారుణరణమునం , బొండ్రసాశ్వాదులం జే

యందెం జేరెం డడుకులకు నందాత్తజుం డంచు జెప్పన్.

319

పాలాశదలము (త్యరితగతి) ౧౭-౩౨౩౬౮

||| న ||| న ||| న ||| న ||| న ||| న ||| గ.

అదనదనున హరినుతు , లమర భరఁ బాలా

శదళ మనఁ దనరుఁ గవిజనులు వచియింపన్

బదునొకఁ డగునెడ యతి , పదిలమునఁ జేరన్

గదియు నగణము లయిదు , గగము తుద నొందన్.

320

వంశపత్రపతితము ౧౭-౬౮౯౮౩

||| భ ||| ర ||| న ||| భ ||| న ||| వ.

బాగుగఁ జెప్ప నొప్పు వసుధన్ , భరనభనలగల్

సాగి పినాకివిశ్రమములన్ , సభలనుఁ గుదురై

రాగిలు వంశపత్రపతిత , ల్రణమున నరకు

గ్రాతనంబునం దునిమె నందతనయుఁ డనినన్.

321

1. సంస్కృతచ్ఛందమున “నర్డుటక” మనిపేరు. (గి) 2. మలఁచెదఁ దొంటి బామున కుమర్పడు. (గి)

చంపకకేసరి ౧౭-౪౬౮౨౮

|| స || స || జ || స || స || స || స || స || వ.

సనకాదియోగిచుతు , జాంబవతీ ప్రియు నిర్విక

ల్పు నమేయు నక్షరు విభు న్యమశౌద్ధనభంజనున్

పనమాలిఁ గృష్ణ మురభంజను నెంతురు వారిజా

సనవిశ్రమంబు సజ్జసాస్వలు చంపకకేసరిన్.

322

వ. అష్టాదశచ్ఛందం బగు ధృతియందుఁ బ్రతిపాదంబునకుఁ బదు నెనిమిది యక్షరంబులై
౨౬౨౧౪౪ వృత్తములు పుట్టె నందు:—

మత్తకోకిల ౧౮-౯౩౦౧౯

|| ర || స || స || జ || జ || జ || భ || ర.

అత్తమిల్లు మహేశవిశ్రమ , మార్కసమృతి నొప్పఁగా

సత్తులౌ రసజాభరేఫలు , చౌకళింపుచు నొందఁగా

మత్తకోకిలవృత్తపద్ధతి , మక్కువం బొనరింపఁగా

హత్తి పూజ యొనర్ప వచ్చు జనార్దనాహ్వాయు నెప్పుడున్.

323

కుసుమితలతావేల్లిత ౧౮-౩౭౮౫౭

|| మ || త || న || య || య || య || య || య ||

వేమా టెన్నంగాఁ గుసుమితలతావేల్లిత న్నత్నయాయత్

శ్రీమార్తాండశ్రాంతియుఁ గుదిరినం , జెన్నుమీఱు స్థరిత్రి

గామేపల్లిశుం గనకవసనుం , గంజనేత్రు శుభాంగున్

గోమద్బాలుం గాలయవనహరుం , గుంజరేంద్రార్తినాశున్.

324

నిశ ౧౮-౭౪౯౪౪

|| న || ర || ర || ర || ర || ర || ర || ర || ర.

ప్రబలు నిశను నారఃరారంబులున్ నత్నవిశ్రాంతియున్

గబళితదవపావ, కా పూతనాజీవితాహరి కృ

ష్ణ బలసహజ పారి, జాతాపహారా యదుశ్రేష్ఠ దే

వ బలిదమన వంద్య , బంపిష్ఠ వార్జ్యేయ శైవేయకా.

325

¹హరన ర్తనము ౧౮-౯౦౯౭౧

|| ర || స || జ || జ || జ || భ || ర.

దావపావకఖాది మాధవ దాశార్థ్యాదనుజాంతకా

దేవకీప్రియనందనాదివిషద్యంద్యా²ధృపసన్నతా

1. దీనికిఁ దొమ్మిదింట నాఁటింటయతులు (సూ.) 2. ఇట యతిభంగము. 'ధృవ' అనురూపము అసాధువు. చూ. అప్పకవీయము. 2-66 (రా.)

భావగోచర విశ్వరూప దగు న్వాక్రవ్య నవర్తనం
భ్యావిరామము రేఫసంజ్యభరేఫంబుల్ , హరనర్తనన్.

326

¹త్వాహారము ౧౮-౩౦౮౮౧

లలల మ లల న లలల య లలల త లల న లలల మ

బాహుబాహిని దమలో , భ్రాతృ దొడ్డవగలఁ బోరాడం

నా హంవీరుడగు ఋఋత్వాసూనున్ జగతిని గూలంగా

నాహా యేసిన నరపాలా రత్నేషు యతులు పొందంగా

త్వాహారంబు మనయతన్తంబుల్ చెంది , ముకుకు నందంబై

327

ప. ఏకోనవింశతిచ్ఛందం బగు నతిధృతియందుఁ బ్రతిపాదంబునకుఁ బందొమ్మిదేసి యక్ష
రంబులై ౧౨౮౨౦౮ వృత్తములు పుట్టె నందుః—

³శార్దూలవిక్రీడితము ౧౯-౧౮౯౩౩౨

లలల మ లల న లల జ లల న లల త లల త లల గ.

నీరేజాంచితలోచనాయ హరమే , నీలాంబుదాంగాయ మా

యారాత్రించరఖండనాయ విభవే , హర్యక్షవక్త్రాయ తా

ర్శ్వాబిరూఢాయ యటంచుఁ గూర్తురు నిరీహ విశ్వవిశ్రాంతి వి

స్తారింప న్న సజ స్తతంబులు గము , న్నార్దూలవిక్రీడితన్.

328

తరళ ౧౯-౧౮౬౦౮౦

లల న లల భ లల ర లల న లల జ లల జ లల గ.

జలజలోచనుఁ గైటభాంతకు , శంఖచక్రగదాధరున్

గలశజాదిముసింద్ర సేవితుఁ , గాళియాంతకు నచ్యుతున్

బలుకుచోఁ దరళంబులందుల , భానువిశ్రమపద్ధతిన్

గలియ నభ్రసజాగముల్ సమకట్టి చెప్పదు రుత్తముల్.

329

⁴మేఘవిస్ఫూర్తి తము ౧౯-౨౫౨౧౮

లలల య లలల మ లల న లల న లల ర లల ర లల గ.

క్షమాలక్ష్మీనాథున్ విదురవరదున్ , జాహ్నువీజాతపాదున్

సమామనయ స్తవ్యున్ గరుడతురగున్ , సామజప్రాణదాతన్

మిముం దాఁ బేర్కొన్న స్వభలఁ దనరు - న్నేఘవిస్ఫూర్తితంబుల్

విమర్శం గూర్పున్ యమ్మనరరగము , ల్విశ్వవిశ్రాంతిచేతన్.

330

1. తొమ్మిదింట నైదింటయతులు (సూ). 2. కనలు (పాఠాంతరము.) ఇది
బహుయతి నియతికి విరుద్ధము (రా). 3. దీనికిఁ బదుమూడింట యతి (సూ.) 4. పదు
మూడు యతి (సూ.)

1చంద్రకళ ౧౯-౧౮౬౫౮౭

|| ర || || స || || స || || త || || జ || || జ || || గ.

తానకంబుగఁ జంద్రకళావృత్తంబు కవు ల్విరచించినన్
వీనులార మనోజ్ఞ పదంబుల్ , పేర్చి కవర్దివిరామమై
కానవచ్చి రస స్తజజంబుల్ , గంబు దనర్చి కళిందజా
మానినీరమణ స్తవగాథా , మానితరత్నములం దగున్.

331

భూతిలకము ౧౯-౧౮౬౦౩౯

|| భ || || భ || || ర || || స || || జ || || జ || || గ.

భారసజాగగణంబులుం బహువంగ భానువిరామవి
స్ఫారత భూమితిలకంబు పాండవపక్ష దైవతవృక్ష మి
పార ధరిత్రికిఁ దెచ్చినట్టి మహాత్త యంచుఁ గవీశ్వరుల్
చారుపదంబులు గూర్చి చెప్పిన , శ్రావ్యమా వినువారికిన్.

332

కవికంఠభూషణము ౧౯-౧౭౭౯౦౦

|| స || || జ || || స || || స || || స || || జ || || గ.

నవరత్నవిశ్రమమునన్ సజసాసజగంబులన్ గవుల్
గవికంఠభూషణముఁగా రచియింతురు మాటిమాటికి
న్రపణిల్లుకబ్బమున , నందకపాణి నుపేం ద్రు రుక్మిణీ
ధవు సత్కథాసుధలఁ , దత్పరులైన మహాత్ములట్లుగాన్.

333

వ. వింశతిచ్ఛందం బగు కృతీయందుఁ బ్రతిపాదంబునకు నిరుపదేసి యక్షరంబులై
౧౦౮౫౭౬ వృత్తములు పుట్టె నందుః—

మత్తేభవిక్రీడితము ౨౦-౨౯౮౬౭౬³

|| స || || భ || || ర || || స || || స || || స || || జ || || గ.

మనువిక్రాంతిని సభనమ్యవములన్ , మత్తేభవిక్రీడితా
హ్వాను వృత్తంబు చెలంగె మానవతులారా వీఁడె యెఱెంచె భ
క్తిని గాత్రాయనిఁ గొల్చునాఁడు యమునాతీరంబునం బొంది వే
డ్కను మా వీరలు దోచుకొన్న వెడదొంగం జూచినారా యనన్.

334

1. దీనికిఁ బదునొకంట యతి (సూ). 2. తనరారునట్లుగాన్. 3. పదునాలవ
ఁగంట యతి (.సూ)

ఉత్పలమాల ౨౦-౩౫౫౨౯౯

||| భ ||| ర ||| న ||| భ ||| భ ||| ర ||| ప.

పేరిననేయి దుగ్ధములు • పెద్దను మీఁగడయు న్నదా వ్రజా
గారము సొచ్చి త్రాగి వెసఁగంతులు వైచు యురారి నెంచగా
ధారుణి రూఢి కెక్కునవఁ తారవిరామముచే లనదృఢం
న్భారలగంబులుం గలయఁబల్కిన నుత్పలమాల చెన్నగున్.

335

అంబురుహము ౨౦-౩౨౨౧౫౧

||| భ ||| భ ||| భ ||| భ ||| ర ||| స ||| ప. 1

చారుతమాలదళాసితవర్ణుని • జక్రహస్తు సనాతను
ద్వారితకంసముఖక్షీతిపాలకు • నందనంబను నవ్యయుక్
శూరకులోద్భవుఁ డైటభధేతిని • జోలి చేసి నులింప భా
భారసంబులు విశ్వవిరామముఁబల్కు నంబురుహం బగున్.

336

ఖచరప్లుతము ౨౦-౩౨౩౧౨౬

||| న ||| భ ||| భ ||| మ ||| స ||| స ||| ప. 2

యమునలోఁ జొర నోడిననానా • కిప్రాకృతజంతువులం బ్రమో
దమునఁ బ్రోచుటకై కలఁచుంగా • దర్పమునం జనుడెంచి ఘో
రముగఁ జుట్టినకాళియు సంహారం బొనరించిన కృష్ణ య
ర్యవిరామముతోడ నభామృన్వత్ రాజిలనౌ ఖచరప్లుతన్.

337

ప్రభాకలిత ౨౦-౩౨౨౦౨౯

||| న ||| జ ||| జ ||| భ ||| ర ||| స ||| ప.

వళి పదమూడవ యక్కరంబుగఁవాసి కెక్కు నజాభరే
ఫలు సలగంబు లమర్చి సొం పొదఁపం బ్రభాకలితాఖ్య మై
చెలు వగువృత్తమునందు సత్కవిశేఖరు ల్వినులెంతు రా
జలనిధిమీఁదను బవ్వళించినఁజాంబవత్సధిపాలునిన్.

338

ప. ఏకవింశతిచ్ఛందం బగు ప్రకృతియందుఁ బ్రతిపాదంబునకు నిరువదియొక్క యక్ష
రంబులై ౨౦౯౨౧౫౨ వృత్తంబులు పుట్టెనందుఁ—

1. 13 యతి (సూ). 2. 12 యతి (సూ). 3. యతి. 4. రమ్యవిరా
మముతోడ నభామృన్వత్సైలయుక్ (పూ. ము.) ఇందు యతి తప్పినది; ర్యవిరా
మముతోడ నభామృన్వత్ • రాజిలనౌ (ప. ఓ. పె.) ఇందు గణము తప్పినది.)

చంపకమాల ౨౧-౨౧౧౬౦౦

|||న|||జ|||భ|||జ|||జ|||జ|||౪.1

చపలమనీషతోడ నొక , సంయమి వే మొఱ వెట్టుచుండఁగాఁ

గృహను దదీయపుత్తు బ్రతికించినమేటివిభుండ వంచు నిన్

సపరిగణంబుతో నజభజాజలు రేఫయుఁగూర్చి సత్కవుల్

త్రిపురవిభేదనాఖ్యవిరతిం దగఁ జంపకమాలఁ గొల్తు రౌ.

339

వనమంజరి ౨౧-౨౪౪౩౦౪

|||న|||జ|||జ|||జ|||జ|||భ|||౪.2

మనువిరతు ల్నజజాజభర ల్వనమంజరిం గవిశేఖరుల్

దనరఁగ నాజయుండు స్విజయుం డను , ద్వారపాలకు లిర్వురు

స్సనకునికాపము దాకి సికాటు లనంగఁ బుట్టి సుపర్వులన్

జేనకినవాండ్రను జంపినకోలనృసింహుని నివ్వనులింతు రౌ.

340

3 స్తగ్ధ ౨౧-౩౦౨౯౯౩

|||మ|||ర|||భ|||న|||య|||య|||య|||

మానొందున్ స్తగ్ధరాఖ్యన్ , మరభనయయయల్ , మత్తనాగాష్టవిక్రా

మానూన ప్రాప్తు లైనన్ , హరిముఖదివిజుల్ , యాతుధానవ్రజంబుల్

సానందాసక్తితోఁ దోయధికడ నమృతం , బారగింపంగ నచ్చో

మాని న్యాకారతన్ సమృద్ధము వొదలు పద్మాధవా! నందపుత్రా!

341

లాటివిటము ౨౧-౩౯౪౯౭౨

|||స|||స|||స|||స|||మ|||త|||య|||౪

సగణంబులు నాల్గిట మత్యల విశ్వక్రాంతి వ్లాటివిటవృత్తం

బగు నంచుఁ గపింద్రులు గొల్తురు స , మృక్ష్మితి న్యాచించి యభేచ్ఛం

దగు నేర్పున మూఁడు పదంబులుగాఁ , దైలోక్యంబు కల్పాల్చి సురారుల్

వొగులం బలిదానవుఁ ద్రొక్కినయాపొట్టిం దిట్ట న్వామసుఁ గృష్ణున్.

342

మణిమాల ౨౧-౯౬౫౩౫౬

|||స|||జ|||స|||జ|||స|||జ|||స|||౪.6

అజహత్పయోదధిఘృతంబు , లమ్ముచు మురారిఁ బాడి రెలమిన్

ప్రజాఁగాఁ దదీయచరణాత్తనవ్యహృదయారవింద లగుచు

1. పదునొకంట యతి (సూ). 2. పదునాలుగింట యతి (సూ). 3. ఇది (పూ. ము.) ల లో లేదు. (ప) లో ఉన్నది. 4. పదుమూటయతి (సూ). 5. (పూ. ము.) లలో - గొల్వంగళూరుల్. 6. పద నొకటయతి (సూ). 7. పాడి రెలమిన్, పజాఁగా (గి).

తురు హిమకరకుసుమము నొసటకు గ,న్ను న్నణిపాగయుఁ దాల్చిన యా
దొరజడలనడుమ నిలిచిన తెలుపుం , దూకొనువాఁగుకుఁ దండ్రి యనన్. 360

భాస్కరవిలసితము ౨౫-౮౩౮౧౩౧౧

|||భ|||న|||జ|||య|||భ|||న|||న|||స|||స|||X.

చెల్లెలి విజయున కిచ్చినవానిం , జేరెడుపుభుకములు దినినవానికొ
గొల్లతలను వలపించినవానిం , గొల్లకుఁ గొడు కనఁ బరఁగినవానికొ
మల్లర రణమునఁ జంపినవాని , న్నన్వయభననగలు పదుమూఁటకొ
బల్లిద మగువిరమంబు దలిర్ప , న్నాస్కరవిలసితములు గొనియాడున్. 361

ధరణిధరగతి ౨౫-౧౬౭౭౭౨౧౬

|||న|||న|||న|||న|||న|||న|||న|||న|||స|||X.¹

వసునములు గము , వసువసుయతులు , వల నగు ధరణిధరగతికొ
గస రొదవి నుడికరువలిపగిది , గదిసి యదుశిశుచయముతో
మసలు నెడ ముర,మధన నినుఁ గొని , మదిని నలరుచు నెగసి యా
కసమున కెగయఁగ శకటదనుజు,క్షమఁ గలిపితి వని పలుకన్. 362

వ. మడ్వింశతిచ్ఛందం బగు సుత్యుతియందుఁ బ్రతిపాదంబునకు నిరుపదాతేసి యక్ష
రంబులై ౬౭౧౦౮౮౬౪ వృత్తంబులు పుట్టె నందు:—

భుజంగవిజృంభిత ౨౬-౨౩౮౫౪౮౪౪

|||మ|||మ|||మ|||త|||న|||న|||న|||స|||స|||స|||స|||స|||X.²

వ్రాలు న్రతే శానశ్రాంతు,ల్వహి మమతనననరస,వల్ భుజంగవిజృంభితకొ
గాళిందీయోషం బొడ్డాడ , న్నరదనుజుఁ దునిమెను శి,ఖావలాంచితపింఛముకొ
మాళిం దాల్చె న్నండిం ద్రోచె , న్నఱుఁకి రగముఁ గడపె,పిమ్మిచ్చెట్టులు రెండు ని
ర్మూలించె న్దాలంబు ల్లాల్చెకొ,ముగుదలుభ్రమయ మురళి,మ్రాయఁజేసె విభుం డనన్.

వరాహము ౨౬-౩౮౮౮౬౦౧

|||మ|||న|||న|||న|||న|||న|||న|||స|||స|||స|||X.⁴

రాజిల్లు న్దశకుధరవి,రతులు మగణ,రసనసగలు వరాహాఖ్యకొ
జేజే లందలు పొగడ ను,చితుఁ డని తలఁచి భృగువు పలుకఁగ నిత్యంబుకొ
దేజశ్రీ పెరుగఁగ మచి,దృఢముగ నిడి,తిమరుచుఁ గొలిచిరి దాశార్హకొ
రాజీవాత్సుని నరహరి,రవికులపరు,రఘుపతి బలసహజుకొ గృష్ణున్. 364

1. 8-8యతులు (సూ.) 2. 9-11-యతులు (సూ). 3. మద్దిచ్చెట్టులఁగూలి
చెకొ, దాలంబుల్లాల్చె న్వేగకొ , ముగ్ధలు భ్రమయఁగను , మురళిదాలిచెకొ సువి
భుండనన్. (పూ. ము.) 4. 10-7-యతులు (సూ.) 5. భృవముగ (ప).

మంగళమహాశ్రీ ౨౬-౧౫౬౫౮౨౩౫

ల||భ||ల||జ||ల||స||స||స||భ||ల||జ||ల||స||స||స||ల||ల||గ||

- పొత్తు లేడఁబాయుటను, బోరుసమయంబునను, బొంగుచు గురూద్యహుల నెల్ల
దుత్తమురు సేయఁగఁ గు, దుర్బును మనీష నది, దుష్టసమరావనిఁ గిరీటి
క్షుత్తకు ²భజన్నభజ, సన్గలు మణ్యజుల, శ్రాతులును మంగళమహాశ్రీ
వృత్తములఁ జెన్నలర, నిచ్చిరి నువాసియలు, నిం వడర మంగళమహార్తు. 365
- క. పొందుగ నిరువదియాఱగు, ఛందములం దుదయ మైన, సమవృత్తము లా
నందమునఁ గవులు పొగడెడు, కందువల వచించినాడఁ, గామెవలీశా. 366
- వ. ఇవి సమవృత్తలక్షణంబు లింక ముఖ్యగౌణవృత్తలక్షణంబు లెఱింగించెద. 367

ముఖ్యగౌణవృత్తలక్షణము

- సీ. సమవృత్తపంక్తి స్వస్థానార్థసమములు స్వస్థానవిషమాఖ్యఁ, జనునవియును
బృథివిపై సమవృత్త, భేదంబు లీ మూఁటి కక్షరంబులు సమంబన్నికాళ్ల
నివి వృత్తముఖ్యంబు, లింకఁ బరస్థానార్థసమవృత్తములు పరస్థానవిషమ
సంజ్ఞలపద్యము, ల్పర్వపరస్థానవిషమంబులును నివి, విషమవృత్త
తే. భేదములు వీనినాలుగు, పాదములను, సమము గాఁ జూపడవు వర్ణ, సంఖ్య లేచ్చు
కడమలైయుండు నీ మూఁటి, గౌణవృత్త, పద్యము లటండ్లు శ్రీకామె, పల్లినెలయ.

సమవృత్తవివేకము

- గీ. జగతి సమవృత్త మెన్నవఁ, ఛందమునను, సుభవము నొందె నన్నియఁ, క్షరములమదుఁ
బదపదంబున హెచ్చును, గొదవ గాక, ప్రాసములు విరామంబులుఁ, బరిధవింప. 369

స్వస్థానార్థసమవివేకము

- ఆ. అక్షరములు సమములయ్యె స్వస్థానార్థ, సమములందు నాల్గు, చరణములను
విషమపదము లొక్క, విధముగఁగంబులు, సమపదంబు లొక్క, సరిగఁగములు. 370
- క. సగ మొక్కవిధంబునఁ బెరి, సగ మొక్కతెరింగు గాఁగ, సమకూర్పఁదగున్
జగతి నొకకా లొకకరణి, నొగి మూఁడుపదంబు లొక్క, యోజం దనరున్. 371
- తే. సాధుకవికృతగ్రంథసంజాత మెల్ల, వెదకి సకలోపజాతుల, విచ్ఛలవిడిఁ
గాలిదాసుఁడు రఘువంశ, కావ్యమునను, జెలఁగి రెండవసర్గలోఁ, జెప్పినాఁడు. 372
- వ. అటు గాన స్వస్థానార్థసమవృత్తంబులం దుపజాతి యనువృత్తము. 373

ఉపజాతివృత్తము

- ఈపాటితో బేసుల, నింద్రవజ్రం, బుపేంద్రవజ్రాహ్వయ ముర్వి సర్లం
దాపించినంతం గరు, జాసముద్రా, జపిష్టలోలా యుపజాతి యయ్యెన్ 374

1. తొమ్మిదింట తొమ్మిదింట యతులు (నూ.) 2. భజన్నభజసానగలు—అని
పూ. ము. ఇందుండవలసిన గణములు భ, జ, స, న, భ, జ, స, న, గ గ లగుటచేత
నీలక్షణము దుష్టము. కాన వైరీతి సవరింపఁబడినది.

వ. ఇది పదునొకండవ త్రిష్టుప్శబ్దమునందలి యింద్రవజ్రాచ్ఛాయను బేసిపాదమును నుపేంద్రవజ్రాచ్ఛాయను సరిపాదమును నడుచును. దీనిపేరే నిః. 375

మఱియు, వ్యత్యస్తోపజాతి

తలంబులై బేసి జతజగంబుల్, చాలొప్ప సర్లం దత జగ్గగంబుల్
జలంబుతో నిట్టులు, సాగినంతక, వలారు వ్యత్యస్తము • వానుదేవా! 376

వ. ఇది ఉపేంద్రవజ్రాచ్ఛాయను బేసిపాదములును, ఇంద్రవజ్రాచ్ఛాయను సరిపాదములును నడుచును. మఱియు, 377

సమోపజాతి

తాపింఛనీలాంగుఁ బృథాకుతల్పుల్, గోపాలబాలు సమితోజ్జేజ్జ
గృహసముద్రు న్నులియించెద న్న, వ్యుపాధిఁ గాంక్షించి న, సమోపజాతిన్. 378

వ. ఇంద్రవజ్రాచ్ఛాయను మొదలి రెండు పాదములును నుపేంద్రవజ్రాచ్ఛాయను గడమ రెండుపాదములును నడుచును. మఱియు, 379

వ్యత్యస్తసమోపజాతి

తపంబుచేఁ గొల్తు విధాతృతాతల్, గపాలిగోదండవిఁ భుజ నాభ్యుత్
గోపీభుజంగుల్ ధృతగోత్రు సన్తో, జోపాయు వ్యత్యస్త సమోపజాతిన్. 380

వ. ఇది యుపేంద్రవజ్రాచ్ఛాయను మొదలిరెండు పాదములును నింద్రవజ్రాచ్ఛాయను గడమ రెండుపాదములును నడుచును. మఱియు, 381

వైపరీత్యోపజాతి

తాజల్లగం బొంట జతజగంబుల్, గజిక్కున మూఁటను గంతు లేయల్
వ్రజాంగనావల్లభ, వైపరీత్యోపజాతిపుత్రంబు సభం జెలంగున్. 382

వ. ఇది యింద్రవజ్రాచ్ఛాయను మొదలి చరణమును నుపేంద్రవజ్రాచ్ఛాయను గడమ మూడుచరణములును నడుచును. దీనిపేరే శివాతాంగియు, మఱియు నీవృక్షముననే యింద్రవజ్రాచ్ఛాయను ఏదైన నొక చరణమును నుపేంద్రవజ్రాచ్ఛాయను చేసిన మూడు చరణములును జేప్పినను తప్పులేదు. మఱియును, 383

ఉపచిత్ర

4భిదురించి ససావలు, బేసులక, గాదిలి భాధగగంబులు సర్లక
గుదు రై రసికస్తుతిఁ గూడినక, శ్రీదయితా యుపచిత్ర చెలుగున్. 384

వ. ఇది త్రిష్టుప్శబ్దమునందలి వృత్తాచ్ఛాయను బేసిపాదములును దోదకవృత్తాచ్ఛాయను సరిపాదములును నడుచును. మఱియు, 385

1. ఈవాక్యము పూ. ము. లలో లేదు. 2. నిట్లు (1) శి. వారాంగి ని (పూ. ము); వారాంగి ముందు వచ్చును (చూ. 3. 4. 395). 4. భిదురించి (పూ. ము).

నారీనుతము

పేరెంబు ల్వారోరి, బేసి న్న తాగా, సారంబు సర్లగ్ దతః జ ల్లగంబుగ్
 ధీరోదాత్తుత్ సన్నుతింపగ్ ధరిత్రిగ్, నారీనుతం బయ్యె జ, నార్దనాఖ్యా. 386
 ప. ఇది పదునొకంటఁ ద్రిష్టుచ్ఛందస్సునంద శాలినీవృత్తచ్ఛాయను బేసిపాదములును
 సింద్రవజ్రచ్ఛాయను సరిపాదములును నడుచును. మఱియు, 387

అజితప్రతాపము

జలజాక్ష! బేసుల స, జల్ ససలుగ్, బలుమఱుగ్ సరి స, భజ్ లాండఁగా
 1 జలజోద్భవాబ్జవిశాలయతుత్, దళము లై న యజితప్రతాపమా. 388
 ప. ఇది పండ్రెండవ జగతీచ్ఛందస్సునందలి ప్రమితాక్షరవృత్తచ్ఛాయను² బేసిపాదము
 లును బ్రియంపదావృత్తచ్ఛాయను³ సరిపాదములును నడుచును. మఱియు, 389

రతిప్రియము

బేసి న్న సరగలు, పేర్చి సర్ల జంబుగ్, భసల్లగల్గదిన, పాదబద్ధమై
 యా సామోద్భవచతు, రాస్యవిశ్రమఖ్యా, తి సన్నుతింపఁదగు రతిప్రియం బనన్.
 ప. ఇది పదుమూడవ అతిజగతీచ్ఛందస్సునందలి ప్రహర్షిణీవృత్తచ్ఛాయను బేసిపాద
 ములును రుచిరవృత్తచ్ఛాయను సరిపాదములును నడుచును. 391
 ఇది స్వస్థానార్ధసమవృత్తలక్షణం బింక స్వస్థానవిషమవృత్తంబు లెట్టి వనిన:—

స్వస్థానవిషమవృత్తవివేకము

అ. చరణములను వర్ణ, సంఖ్యలు దప్పక, నాల్గుపాదములగ, ణములు నాల్గు
 విధములై చెలంగు, వృత్తముల్ స్వస్థాన, విషమవృత్తసంజ్ఞ, వెలయుచుండు. 392

ధరణి

రసవై సచతుష్కము, రారసలుగ్, నాససత్, మాససత్, , నాటిన న్నణి తా
 పస నగ రస, పరిపక్వయతు, ల్రాసాం పారు న్వా, లాయముగా ధరణిత్. 393
 ప. ఇది జగతీచ్ఛందస్సునందలి తోటకవృత్తచ్ఛాయను మొదటిపాదమును గడమ
 మూడు చరణములును గవికల్పితములై నడుచును. మఱియు, 394

వారాంగి

తాజ ల్లయుగ్గంబు జ, తజ్జగంబుల్, తజాగగంబుల్ మభ, తల్లగంబుల్
 రాజిల్ల⁴నిభాద్రి వి, రామయుక్తిగ్, వాజిగ్రీవా హరి, వారాంగి దగున్. 395

1. జలజోద్భవాబ్జ-9, 9 యతులని యర్థము. బేసిపాదముల 2-వ అక్షరము
 యతియున్నది గాని సరులందు 3-వ యక్షరము యతి. 'జలజోద్భవ ద్విపవిశాలయ
 తుత్' అని సవరింపనగును (రా) 2. సరి (పూ. ము.) 3. బేసి (పూ. ము.) 4. ఇభేం
 ద్రవిరామయుక్తిగ్-అని పూ-ము. వాలోర్తి కేడవ యక్షరమున యతి. కనుక 'ఇభాద్రి
 విరామయుక్తిగ్' అని యుండఁదగును.

వ. ఇది యింద్రవజ్రాచ్ఛాయను మొదటిచరణమునను నుపేంద్రవజ్రాచ్ఛాయను రెండవ
చరణమునను గీతాలంబనవృత్తాచ్ఛాయను మూడవచరణమునను వాతోర్వివృత్త
చ్ఛాయను నాలవచరణమునను నడుచును. మఱియు, 396

అంగజాస్త్రము

రంగుభమస్థల్ • గ్రామమసజ్జల్, పొంగై మన్యగఃము వ్రజర్గలా
ప్పంగా నార్తవగిరివ శ్లాతే, నంగజాస్త్రవృత్త • మందగించున్. 397

వ. ఇది దుగ్ధవతీఛాయను మొదలిచరణమునను శుద్ధవిరాటిచ్ఛాయను రెండవచరణము
నను పణవచ్ఛాయను మూడవచరణమునను మయూరసారిచ్ఛాయను నాల్గవచరణ
మునను నడుచును. మఱియు, 398

నదీప్రఘోషము

పోలిమై రారరంబుల్ జతజ్రంబులున్
1తలంచఁగా యాయయలున్ • దతజ్రులున్
విలాసాచలాప్టేభఃవిశ్రాంతితోడన్
దేలింప నొప్పారు నదీప్రఘోషముల్. 399

వ. స్రగ్వీణీవృత్తాచ్ఛాయను మొదలిచరణమునను వంశస్థాచ్ఛాయను రెండవచరణము
నను భుజంగప్రయాతవృత్తాచ్ఛాయను మూడవచరణమునను ఇంద్రవంశాచ్ఛాయను
నాలవచరణమునను నడుచును. 400

ఇది స్వస్థానవిషమవృత్తవివేకం బింకఁ బరస్థానార్థసమవృత్తవివేకం బెఱింగించెదః—

పరస్థానార్థసమవృత్తవివేకము

క. మానుగ సమాంఘు) లొకగతిఁ, బూనిక విషమాంఘు) లొక్కపోలికలిపులై
సీనాధిక్యములు పర, స్థానార్థసమంబులందు • సమవిషమములన్. 401

మనోహరవృత్తము

పేరైనతజజ్జలు • బేసియెడన్, సరులన్ సచతుష్కము • సాగిన గం
భీరేభపితామహావిశ్రమముల్, పెరుగంగ మనోహరవృత్తము తా. 402

వ. ఇది కలితాంతవృత్తాచ్ఛాయను బేసిచరణములును దోటకవృత్తాచ్ఛాయను సరిచరణ
ములును నడుచును. 403

1. ఇందు రెండవపాదమున వంశస్థవృత్తము నడచును వంశస్థమునకు యలిస్థా
నము 8; లక్షణమున 9 గ నున్నది; కాన యలి తప్పినది. 'తలంప యాయాలును +
తాజరేఘున్' అని సవరింపవగును (రా).

కేతుమతి

1జతదేసుల నృజనగముత్, భాతి సరిక్ భరేఘనిగగంబుత్
యతి శైలసంఖ్య, నమరగా, నాతతకేతుమత్యభిధ మొప్పన్.

404

వేగవతి

2సగత్రయగల్పును బేసిక్, బాగుగ నర్థను, భత్రిగగంబుత్
నగవిశ్రమ మందము నొందుక్, వేగవతీసుతవృత్తమునందున్.

405

వియోగిని

3ససజత్ గము, సాగ బేసులక్, బస నభల్లము, 4భాసిలక్ సరిక్
రసశైలవి, రామసంగతిక్, బొసగు న్యోగిని, భూరమాధిపా.

406

పరావతి

5ఓలి రజ్రజాంతగంబులుంచి బేసులం, దులక్ జరజ్రగంబులుం రిగు, దుర్పరింపక్
గ్రాలుచు న్నిధానదిగ్వి, రామ మొప్పగా, నిలం బరావతీసువృత్తమింపుగాంచున్.

ధృతమధ్య

బారిగ బేసుల భాభగగంబుత్, సరుల నజాయలు, సాగంగ మేల

య్యారె శిలోచ్చయ, హస్తివిరామో, 7దారత నొప్పను, దాధృతమధ్యన్. 408

వ. ఇది దోదకవృత్తచ్ఛాయను బేసిచరణములును తోదకవృత్తచ్ఛాయను సరిచరణము
లును నడుచును.

409

ఇది పరస్థానార్థ సమవృత్తవివేకం బింక బరస్థానవిషమవృత్తవివేకం బెఱింగించెదః—

1. ఇందు బేసిచరణములు పజ్జి-చ్ఛందమున 492 వ వృత్తచ్ఛాయను సరిచర
ణములు త్రిష్టుష్ఠచ్ఛందమున 471-వ వృత్తచ్ఛాయను నడుచును. ఈవృత్తముల నప్పకవి
యుదహరించలేదు.

2. ఇందు బేసిచరణము పజ్జి-చ్ఛందస్సునందలి 220 వ వృత్తచ్ఛాయను
సరిపాదములు త్రిష్టుష్ఠచ్ఛందస్సునందలి దోదకవృత్తచ్ఛాయను నడచును. బేసిచరణము
లందలివృత్తము నప్పకవి పేర్కొనలేదు.

3. ఇందు బేసిచరణములు పజ్జి-చ్ఛందమునందలి 348 వ వృత్తచ్ఛాయను
సరిచరణములు త్రిష్టుష్ఠచ్ఛందమునందలి 692 వ వృత్తచ్ఛాయను నడచును. ఈవృత్తము
నప్పకవి పేర్కొనలేదు.

4. భాసిలుక్ (సూర్య.)

5. ఇది పరస్థానార్థ సమవృత్తము కాఁజాలదు. స్వస్థానార్థ సమవృత్తములలోఁ
జేర్పదగినదిగాఁ గనబడుచున్నది. సరి బేసి, చరణములేక-చ్ఛందము లోనివిగా నున్నవి.

6. గుదిరింపగా (పూ. ము.) ఛందోభంగము. 7. ఈచరణము రెండవచరణము
వలె లేదు. అన్ని ప్రతులందును ఇది ఇట్లే ఉన్నది. కాని 'విరామాదరమున' నని
సవరించిన సంగతము.

పరస్థానవిషమవృత్తవివేకము

- క. దానవహర యొకచరణం, బైనను రెండడుగు లైన , నక్షరగణనం
ధానములను బెరితెలు వగు, వీనికిఁ బేరు పరదేశవిషమము లయ్యెన్. 410

శరభ క్రిడ

ఘనాదిత్యశ్రాంతి న్యమనసర, గల్తాడుకాళ్ల
గనధాత్యశ్రాంతి స్తభసయజ, గద్వంద్వ మొంద
దనర్పంగాఁ బౌరాణికకథల, బాకార్హ వాక్తు
వ్వనర్పంబై చెన్నా రవని శరభక్రిడసంజ్ఞన్.¹ 411

- ప. ఇది చంద్రశ్రీఛాయను బ్రథమచరణమునను వికాలచ్ఛాయను మూడుచరణము
లను నడుచును. 412

శ్రీరమణము

- ఆది భమస్త్వల్ప తిన నాపై, గాదిలి భాభగ, గంబులు మూట
బాదుకొనం గవి, పల్కినచో ల, త్రీదయితా ధర, శ్రీరమణం బౌ. 413
ప. ఇది రుగ్గవతీఛాయను దొలి చరణమును, దోదకచ్ఛాయను మూడుచరణములును
నడుచును. 414

రథగమనమనోహరము

గ్రథితనయుగరజ, గంబులుంబొసంగం, బ్రథమతృతీయచతుర్థ, పాదముల్వచింప
విధిదశయతు లొంది, వింతగానఁజార్యత్, రథగమనమనోహరం బగు ధరిత్రిన్.
ఇది పరస్థానవిషమవృత్తివివేకం బింక సర్వపరస్థానవిషమవృత్తవివేకం బెట్టి దనినః—

సర్వపరస్థానవిషమవృత్తవివేకము

- క. ఉర్విని నాలుగుపదములఁ, బర్విస గణములును వర్ణ , పక్షిగణనయ్యె
సర్వము వివరీతం బగు, సర్వపరస్థానవిషమ, సంజ్ఞలను హరి. 416

వీణారచనము

దారిం దయసాగ ల్ప టిత జ్ఞభగాలు, స్సారించి తజ న్భసలు భ, నాజనగంబుల్
జేర స్తణిదిగ్దశశశి, శేఖరవళి వీ,ణారచన ధరఁ జెలఁగును , నారదవినతా. 417

ఉద్ధతము

ఆరుదార నుద్ధత మయ్యె, స్తరి సజయలుక్ , నసజలుక్
జారుభనజగలు , సజ్సన్, ధర షణ్ణ హీధ్రగజ , ధాత్యయిన్. 418

1. ఇందు నాలుగు చరణములును చంద్రశ్రీఛాయనే ఉన్నవి. రెండవచరణము
గనధామశ్రాంతిస్తభసయజ, గద్వంద్వ మొంద (పూ. ము.)

మధుర

వెన మధురాఖ్యము , వి న్నజారగల్ నా
రసలగములు మీఁద , రాఁగ ననమ్యయల్
ననజజజగ లొందఁ , దంతిరత్నాత్మభూది!
కృప్తసరవిరమంబుఁ జెందిరసం దనరా రజా!

419

వ. ఇది ప్రభాతచ్ఛాయను మొదటిచరణమునను, అపరాజితచ్ఛాయను రెండవచరణము
నను, మాలినీఛాయను మూడవచరణమునను నడుచును. నాలవచరణము కవి
కల్పితము.

420

మణిదీపిక

గురుపితామహముఖ్యులఁ గినిసి , ఘోరరణములోఁ
దెరలిచె నరుఁ డని పలుక రత్నదీపిక ల్దనరును న
క్షరసభభృంభస ల్ననాసజకారభసలు నభర్మనసనసలు
స్మరసజాగలు భూపతు ల్విసభానువిశ్రమయుక్తితోన్.²

421

ఉ. ఈ సమవృత్తరాజి నుదయించు విరామములు న్దణంబులుం
బ్రాసము లెల్లఁ దప్పక నమర్చి వచించిన నైదుత్రోవలై
భాసిలు వృత్తపద్యము లపారములై విషమాహ్వాయంబులై
వాసికి నెక్కు శిష్టజనపాలన దుష్టనికాటచాలనా.

422

ఇది పంచవిధ విషమ వృత్తవివేకం బింక వైతాళీయజాతివృత్తంబు లెఱింగించెదః—

మ. ప్రకటింతు స్థర దక్షిణాంతికయు నాపచ్ఛందసంబుం బ్రవ
ర్తక యాపాతలికాపరాంతికలు వైతాళీయము స్వారుహా
సిక ప్రాచ్యంబు నుదీచ్యవృత్తి యనఁగాఁ , జెన్నారు వృత్తంబు లిం
దుకులశ్రేష్ఠ యనేకము ల్గుగు నందుం గొన్ని వాక్యచ్ఛేదన్.

423

క. ఖ్యాతిగను రగడలందును, వైతాళీయాఖ్యవృత్తవారములందున్
బీతాంబర గురువునకు, న్రితిగఁ గృతుల స్థఘువులు , రెండేసి యగున్.

424

దక్షిణాంతిక

ఉరుసాజగ , లుండు బేసులన్, సరులం దూకొను , సభ్రవంబులున్
దొర లేడిటఁ , దొమ్మిదింట రా, ధరలోఁ జెన్నగు , దక్షిణాంతికల్.

425

1. రత్నాజి-అను పూ. ము. లో గణభంగ మగుటచే నిట్లు సవరింపఁబడినది
2. ఇందు పండ్రెండవ యక్షరము యతి యని చెప్పఁబడినది. తొలిపాదమునఁ
బదమూడవయక్షరమును, రెండవపాదమునఁ బదునాల్గవయక్షరమును యతుఁ గా
నున్నవి.

బౌపచ్చాందసము

ఇమిడి నలము, లేదుతోమ్మిదింట, సమకూలు న్యతి, పక్ష రేఫయంబుల్
1. సమత వసుల, సాగి రేఫయంబుల్, త్తమలో నౌప, చ్చాందసంబు మించున్. 426

ప్రవర్తక (వర్తక)

స్థిర బేసి ను, దీచ్యవృత్తియున్, బరంగు స్సర్లను, బ్రాచ్యవృత్తియున్
గిరిమణియతి, కీలితంబుగన్, 2. బరముం గొల్వ, ప్రవర్తకాఖ్య మా. 427

ఆపాతలిక

3. లము లాఱువ, లన్భగగంబుల్, లము లెనిమిదిటిక, దన్భగగంబుల్
త్తమ గిరినవ, 4. శ్రాంతులు నొప్పన్, బ్రమథితముర యా, పాతలికాఖ్యత్. 428

పరాంతిక

ఇల వర్తక, వృత్తరీతితో, దుల యై పాదచ, తుప్తయంబులన్
బలసినయది, పద్మనాభ చె, న్నలరుం గృతుల, బ, రాంతికాఖ్యచే. 429

వైతాళీయము

ఋతులఘువులు, రేఫవంబులున్, ధృతవసులఘువులు, రేఫవంబులున్
జత సమకొన, సారసాక్ష పా, లితకుక వైతా, లీయవృత్త మా. 430

చారుహాసికి

5. ప్రమదమునకు, వర్తకాఖ్యవృ, త్తముచందంబున, ధాత్రి సత్కవుల్
సమకూర్చిన, శార్దూకార్దుకా, సమత స్థిటును, చారుహాసికత్. 431

ప్రాచ్యవృత్తి

తొలి నేడిట, దొమ్మిదింట శ్రాం, తులు పదునాలుగు, దూఱు బేసులం
దుల, బదాఱు, తొంగలించు సర్ల లలి న్నాధవ, ప్రాచ్యవృత్తి యా. 432

ఉదీచ్యవృత్తి

తమ కిర వగు, దక్షిణాంతికా, ఖ్యము లేజంబున, నందగించు మే
లిమిక్పతుల, గడిందివేలుపా, తిమరు స్థాత్రి ను, దీచ్యవృత్తికత్. 433
ఇది వైతాళీయజాతివృత్తవివేకం బింక మాలికావృత్తవివేకంబు లెఱింగించెదః—

1. సమతన్వసుల (గి;సూ). 2. బరముంగొల్వ. (గి;సూ). 3. లములాఱునలున్ భగగంబుల్. (గి) యతిభంగము. 4. శ్రాంతులుందగున్ (గి;సూ). 5. ప్రవర్తక-పరాంతిక-చారుహాసికులకు నామభేదమేకాని రూపభేదముకానవచ్చుటలేదు.(భూ.ము.)

మాలికావృత్తవివేకము

తే. మాలికావృత్తము లనంగ మఱియు నైదు
దనరు నిరువదియాలు ఛందముల మించి
యల లయగ్రాహి లయవిభాతి లయహారి
గదసహజ ! త్రిభంగియా దండకంబు లనంగ.

434

లయగ్రాహి

క. ముప్పదితొమ్మిదిమాత్రల, ముప్పదియక్కరములపదము తదంఘ్రిలు నా
ల్లాప్పయతి ప్రాసంబులు, గుప్ప లయగ్రాహి యనంగఁ , గొమరొందు హరి.
ఇం బడరఁగా భజనంబులతుద న్భజనంబులు వరుంపడి భయంబులు లయగ్రా
హింబరఁగుప్రాసవిరమంబు నలుమాలు గుదురం బటుకవీశులు తిరంబుగ వచింపఁ
నంబరముగా వలసి, తొంబగలిదానవకదంబము సహాయముగఁబంబి త్రిదశుల్లు
గ్గాంబునిధిద్రచ్చి యమృతంబుగొనఁజాలునమ , యంబు దొడకించితి ముదంబున
ముకుందా.

435

లయవిభాతి

క. ముప్పదితొమ్మిదిమాత్రల, ముప్పదినాల్గర్థము పదము తదంఘ్రిలు నా
ల్లాప్ప యతిప్రాసంబులు, గుప్ప లయవిభాతి యనంగఁ , గొమరొందు హరి. 436
వెనిమిటులు భార్యలును, దనయులను గాంచిరఁజె, మనమలర దొడ్డతపఃముననలదశస్యం
దనుడు మఱికోసలియుఁ, దనకడుపులోపల భువనములభిలంబు నిడుకొనిన కొడుకునా
మునని శివసనత్రయము, వెనుకననగంబులును, జొనిపియతులుండు నెడలనలుమఱుప్రాసం
బునిలిపి కవీశ్వరులు, మును లయవిభాతి నిటు, నిను వినుతిసేయుదురు, వనజదళశేత్రా. 437

లయహారి

క. ముప్పదితొమ్మిదిమాత్రలు, ముప్పదియేడర్థము పదము తదంఘ్రిలు నా
ల్లాప్ప యతిప్రాసంబులు, గుప్పిన లయహారి యనంగఁ , గొమరొందు హరి. 438
నగణములుపదునొకఁడు, నగణమునుగురువునిడి , మిగులనలుమఱుయతులు, దగులు లయ
హారి, బెగడి శతధృతిపరిపరిగతుల మొఱియిడినమ, రిగిర్గుషతనువుఁ బొదివి, నిగిడి చని
యంతఁ, నిగమములు గొనివెను, జగము లద్రువఁబఱచి యొదిగిడపలిజడధిమ, నిఁ
గిననభియాతి, బెగడుచునొడిసికరిచి , తెగఁగొనినతురగగళుఁ, డగుహరివనంగ సుకవు,
లగణుతిచెలంగున్.

439

1. సంబరముగా. 2. ముప్పదినాల్గలిపులపదములయంఘ్రిలు (సూ). 3. ననన
ద్యయము (పూ. ము.) 4. ముప్పదియేడులిపులపదములయంఘ్రిలు (సూ).

త్రిభంగివృత్తము

క. ఇది నేత్రాంబుధిలము ముప్పది నాలుగువర్ణములను, బాదం బగుఁ ద
త్పదచాతుర్థికములచే, నొదవుఁ ద్రిభంగి యను వృత్త, ముర్వరలోనన్. 440
వినువక¹నుకవులు, రసఁ బ్రతిపదమున, ²హసగగమూఁడొకతీరై మఱివేఱ్ఱమూఁడొక
తీరై, రసనగణములును, ³ససభమనగలును, బొసఁగినషడ్వ్యతిసాగ్నిన బాసింగింజెల్లుఁ ద్రి
భంగిన్, మసలెడు ప్రజమున, దుసికిలి మధురకుఁ, గసికిసమృద్ధశుభాంగిందగుభంగిం
జేరి త్రిభంగిన్, వెసమనిచిననవ, బినరుహనయనయ, ని సభలవేడ్కగురింతున్ విను
తింతున్ నిచ్చులుఁ గాంతున్. 441

దండకము

క. ఇది నియమము లేని మహా, పథమునఁ గావలసినంత, ⁴వక్కాణింపన్
గొద లేక నమరు దండక, ముదధీంద్రశయాన తావ, తోత్తమశతులన్. 442
విద్వాంసు లెల్లన్ హకారంబె కానీ నకారంబె కానీ సకారంబె కానీ వచిం
పందగు స్తుందుగా నిందుఁ, గాదేని యాదిం దకారంబు గల్పించి ⁵యామిఁది
నెల్లం దకారంబులే మొందుగా నిచ్చుకు న్వచ్చునందాఁక నిర్మించి గుర్వంతముంజేసిన
న్దండకం బండు భక్తానుయాయీ భుజంగేంద్రకాయీ పయస్త్రకదధ్యాదిక స్త్రేయి
నైర్మల్యతాపింఛగుచ్చుచ్చవిస్వచ్చ మాయూరపింఛావచూడాసదాపూతబృందాటవీ
మధ్యరథ్యాసమారాధ్యతథ్యా ర్థకక్రీడహేమేక్షణాభిర్వదోర్ధ్వసంభూతసర్వోర్ధ్వ
రాభారనిర్వాహకార్థాంగితక్రీడ చండప్రభామండితానేకమార్తాండకోటి ప్రతీకాశ
నానావిధాస్తోకలోకేశ వైకుంఠసంవేశ ఘోషాంగనాలోల కాదంబినీల గోపాల
బాలా నమస్తే పునస్తే నమః. 443

క. దండిగ నేకచదంబున, నుండెడివిన్ నాల్గుడుగుల, నుండెడివిన్ వే
దండావన దండకముల, సిండువు దనరారుఁ జండ, వృష్ట్యాదికముల్. 444

దండకము. ⁶ధూర్తు ల్నుకారంబులు నైంటిపై నప్తరేఫంబులుం గూర్చినం జండవృష్ట్యాభి
మయ్యె, న్నుకారంబులు నైంటిపై నప్తరేఫంబులుం గూర్ప నశ్వాభి మయ్యె,
న్నుకారంబులు నైంటిపై రత్నసంఖ్యాకరేఫంబులుం గూర్చిన ⁷న్నర్జవం బయ్యె,
నోలి న్నుకారంబులు నైంటిమీఁదం దశఖ్యాతరేఫంబులుం జెప్పినన్ వ్యాళ
మయ్యె, న్నుకారంబులు నైంటిపై రుద్రసంఖ్యాకరేఫంబులు నిల్పజేమాత మయ్యె,

1. సుపలురసఁ (పూ. ము.) ఛందోభంగము. 2. హసగగ-అనుటలో నర్థము లేదు; 'ఎసఁగఁగ' అని సవరింపనగు (రా). 3. ససభసగములును. (గి) 4. వక్కాణింపన్ (ప); వక్కాణింపన్ (ఓ). 5. యామిఁదనెల్లం (సూ.) 6. ధూర్తుల్-అనుపాఠమే పూర్వము ద్రాక్షములలో నున్నది. ఇది యర్థవంతముగాదు. 'ధీరుల్' అని మార్పుకొనుట యుక్తము. (రా) 7. న్నర్జవం (పూ. ము.)

న్నకారంబులు నైంటిపై నొప్పుపండ్రెండురేఫంబులుం జేంది లీలాకరంబయ్యె,
 జేర్చి న్నకారంబులు నైంటిపై మించు పద్మాంధ్రరేఫంబులున్నంత నుద్దామమయ్యె,
 న్నకారంబులు నైంటిపై రూఢిఁ బద్మాంధ్రరేఫంబుల నృంభమన్దండకం బయ్యె,
 నీరీతితోడ న్నకారంబులు నైంటితర్వాత నేడాదిగాఁగా రకారంబు లొప్పా
 రఁగా నంఘి నొక్కొక్కటెక్కించి కావించినం జండవృష్ట్యాది నానాలనద్దండ
 కంబు ల్విసాళించుఁ గాకుండె నాల్గంఘ్రిలుం జేయఁగా వచ్చు, 1నీరీతి నేకోస
 సాహస్రపర్యంతముంగూర్చి యిచ్చావిధిం జెప్పఁగా వచ్చు గాంతంబుగా, రాధికా
 జార శ్రీరుక్మిణీమానచోరా సుదంతాసునాథా కళిందాత్తజానాథ వాఙ్కళికాసక్త
 గోపీజనోత్సృప్తవస్త్రాపహారా శుకాస్యోక్తవాక్యామృతాంభోధిచంద్రోదయాసాం
 ద్రదేవా నమస్తే పునస్తే నమః.

445

జాత్యుపజాతినామములు

క. జాతులు నుపజాతులు నన, భూతలమున రెండు భేదములు జాతులలో
 జాతులు కందాదిక ముప, జాతులు గీతాదికములు • సరసిజనయనా.

446

సీ. కందభేదము లాఱు • గాక²యుత్సాహంబు తరువోజ మధ్యమాఃక్రరలు నైదు
 దీపించుమంజరీ, ద్విపద త్రిపదచతుష్పదపంచపాదిష, ట్పదవిధములు
 తొమ్మిదివిధములతో నొప్పురగడలు కళికలు నుత్కళికలును గూడ
 జాతులు నవవిధ, గీతంబులును సీససప్తకంబును నుపజాతు లయ్యె

తే. ననుచు నన్నయభట్టు భీమనయుఁ బెద్ద
 సచివుఁడును మూర్తి తాళనోజ్జలు ననంత
 మంత్రియునుఁ దిమ్మరాజు నిఃష్ఠాడ్కిఁ జెప్పి
 రందముగఁ దాము చేసినఁ ఛందములను.

447

జాత్యుపజాతినిరూపణము

క. గురులఘువులలో నెయ్యది
 మురసంహర ప్రథమపాదముఖమున 4నిలిచెన్
 ధర నుపజాతులు దక్కఁగఁ
 బరఁగ నిలుచు నవియె నాల్గుపదములమొదలన్.

448

మ. ధరణిన్ జాతుల కాదివర్ణ మొకఁడేతప్పంగరా దెల్లెడన్
 వారి తజ్జాతిగణంబులైన సరి యిట్టటైనఁ గావచ్చు మం
 దరధారీ యుపజాతులం బ్రథమవర్ణంబు న్యభేచ్ఛంబుగా
 సారిదిం జెప్పఁగ వచ్చుఁ బ్రాసములు నిల్చు న్వల్లకై యొక్కచోన్.

449

1. నీతీరు (మ.) 2. నత్సాహంబు (పూ. ము.) 3. నొజ్జ (మ); నొజ్జయు
 (మూ.) 4. నిలుచున్ (మూ.)

క. తెలియఁగ వినుమీ కామే, పలినామ గ్రామధామ । ప్రస్తుతపద్యం
బులు గీతకందసీసా, దులు విరతిగణనియమములతో విపరింతున్. 450

క. గురులఘువులపేరిటియ, క్షరములు నష్టగణనామకము లగులిపులున్
సురరిపుగర్వతమోభా, స్కర దీర్ఘము లైన రెండుగా నెన్నబడున్. 451
కందపట్కాభిధానంబులు

గీ. 1వరఁగఁ గందము పథ్యయు । 2మరి విపులయుఁ
జపలయును ముఖచపలయు । జఘనచపల
లనఁగ గందపద్యంబు లీయాణువిధము
లఘులనుకవికృతులలోన । నలరుచుండు. 452

సీ. నలగగభజసగణంబు లేనునె కాని కందంబునకు నొండుగణము సొరదు
3వీ టిలోపల నొకమూఁటిచే వడి లేని హీనపాదము ముందు । గానఁబడును
దరువాత దీర్ఘ పాదము పంచగణములఁ దగు దానిమూడవతావునందు
నలజలు దక్కంగఁగలయ వామిడనే యతి దాకు నిజపదాద్యక్షరంబు
తే. తుదిని గాసలు దక్కంగఁ । గదియ దొకటి, కొంచెపడుగులబేనుల । గొప్పకాల
నరుల జగణంబు గూడదీచరణయుగము, భువిని సగమయ్యె రెట్టింపఁబూర్ణమయ్యె.
ఇది సమస్తప్రబంధములందుఁ జెప్పెడు సహజకందపద్యలక్షణము:—

పథ్య

ధరలోఁ బథ్యాకందము, 4హరు వగు నాఱవయెడ నల । మాటిటిపై
విరతియుఁ గూడఁగ మూటను, నెసయఁ జతుర్దణములు గము । నిలిచినచోన్.

విపుల

క్షమ బేసికాలు సమపా, దములోఁ జొర శబ్ద మొకటి । తనరింపన్
సమధికపథ్యాకందము, గమనిక విపుల యన నలరు । కంద మగున్. 455

చపల

5సమపదములమొదలం జగ, ణముం గడయడుగునను ద్విగ । ణలఘువుపై
6సమకొనువిరతియుఁ బదియెన్, లముల్ ముకుంద చప । లకు నమరున్. 456

1. ఆ. పరగఁ గందముమఱి పథ్యయు, విపులయుఁ, జపలయు ముఖచపల జఘన
చపల, యనఁగ నాణువిధములై కందపద్యము, లఘులనుకవికృతులనలరుచుండు (పాఠాం
తరము). 2. అప్పకవిమతమున 'మఱి' లో నలఘురేఫముండవలెను. చూ. పుట. 90.
(రా) 3. వ్రాతప్రతులన్నిటిలో 'వీటి' అనియేయున్నది. వీటి (సూ.) ఇందరసున్న
లేదు. 4. హరియగు (పూ. ము.) 5. సమపదములమొదలం జగ, ణముగడ పాదమునకు
ద్విగ, ణలఘువుపై (ప. పీ.) ఇందు రెండవపాదమున మొదటిగణము జగణము కాదు.
సమపాదముల మొదల జగణము. (సూ.) 6. సమకొను యతి యాఱవయది, లమై
ముకుందచపలకు నమరున్ (పూ. ము. సూ.)

ముఖచపల

స్థిరః జపలాకంధమువై, ఖరిక్ మొదలియడుగు చెప్పంగఁ గవులు పె
ట్టిరి ముఖచపల యనెడుపే, రరిదిగ వై కుంత వరద, యఘజైత్రా. 457

జఘనచపలాకందము

క్షమఁ బఞ్చరీతిఁ బూర్వ, ర్థము చపలాకందము క్రియఁ, దగు నపరా
ర్థము జఘనచపలకు మనీం, ద్రమానుమరాశి, ధాశార్వా. 458

క. గురువాకటి రెండులఘువులు, సరియైనకతమున వృత్తచయములఁ దక్కన్
1 బెరజా త్యుపజాతులు ని, బృరముగ నెవ్వైన నిలుపవచ్చున్ గృతులన్. 459

ఉత్సాహాలక్షణము

2 ఈహ మితి సూర్యగణము, లేడు గాంత మైన ను
త్సాహవృత్త మనఁగఁ గృతులఁ, జాగుచుండు సత్కవి
వ్యూహనుతులు గాంచి కృష్ణ, దొడిసి కాళ్లు వట్టి పెన్
ద్రోహి చావు మనుచు భరుని, ద్రోచె గాళ్లు మీఁదుగాన్. 460

తరువోజ

శతమఖత్రయంబు, జలజాప్తుఁడొకఁడు, శతమఖత్రయమిందఁ, జను విశ్రమంబు
ప్రతిభ నీయడుగులా, ప్పంగరెండుగూర్ప, బ్రతిమితి నొక్కొక్క, పాదమైతనరుఁ
జతురంఘు) లీరీతి, జత గూర్చి సుకవి, చతురవాచారాధి, జలజాతునుతులఁ
4 గృతులందుఁ దరువోజ, నీయోజ నెనఁగఁ, గృతకృత్యుల డై చెప్ప, క్షీలి నెల్ల నధల.
పంచవిధాక్కరంబు లెట్టి వనినః—

క. మధుదమవ పురందరధా, మధిచంద్రగణాలిచే క్షమ మహామధ్యా
మధురాంతరాలృపూర్వ, గ్రథితాక్కరలైదు దనరు, గ్రంథములందున్. 462
మహాక్కర

సూరుఁ డొకఁడును మున్నుగాఁ దర్వాత, సుత్రాము లేవురు పిఱుద నొక్క
తారకేశుండు జత యైన నిట్టి స, ప్తగణంబు లొక్కపాదంబునకుఁ
జేరు రెండవచోట నాలవచోట, జిత్రభానుగణంబు గదియుచుండు
నోరసిలు నాలవ గణంబుపై శ్రాంతి, యుత్పలాంగ మహాక్కరంబునకు. 463
మధ్యాక్కర

మునుపుగాఁ బ్రాసంబు గూర్చి, మూఁటిపై విరమంబు నిల్చి
చన నింద్రయుగళంబుమీఁద, జలజాప్తు నొక్కనిఁ జేర్చి

1. అప్పకవిమతమున 'పెఱ' లో నున్నది శకటరేఫము. ఇందు లఘురేఫముగా ముద్రితము చూ. పుట 89 (రా.) 2. ఈహకారశక్ర (చ.ఓ.) 3. శతమఖత్రయమింద యెలిలేదు. శతమఖద్వయు. అన సవరించిన రెండేసి యుండ్రగణముల పై యతులన్నయర్థము గ్రహింపవలెను. సరియైన పాఠాంతరమువృగ్యము. 4. బహుయతినియతిభంగము. (రా)

యిననుమడించిన నాటు గణము • లేనసిన నొక్కపాదంబు
దనర వక్కాణించినంత • దగు నిట్లు మధ్యార్కరంబు.

464

మధురాక్కర

మురనిశాటేంద్ర సంహార • మూటిపై విరతు లుంచి
తరణిశక్తత్రయంబు సుధామయూఖునితోఁ గూర్చి
వరుసతో నేను గణముల • పాద మొక్కటి యొనర్చి
దొరలఁ జెప్పిన నొప్పుఁ గృతుల మధురాక్కరంబు.

465

అంతరాక్కర

¹భానుఁ డిద్ద రాదిత్య • పతులు చంద్రుండు
పూని నాలుగుచరణ • ములఁ ద్రిగణాంత
²మైనవర్ణంబు విరలి • నంతరాక్కరంబు
భానుశీతాంశునేత్ర • పద్మాకళత్ర.

466

అల్పాక్కర

విరమంబు రెంటిపై • విస్తరిల్లి, సురపు లిద్దఱు నొక్కసోముండు రాఁ
సరణ మీమాటిచే • సాగి యొప్పు, హరిపద్యంక యల్పాక్కరంబు.

467

మఱియు, మంజరి

తుదమొదళ్లను ³నంటి,దూకు శబ్దంబు, వర్జించి యతిమాటుప్రాసంబు లిడక
ప్రాసంబులేని ద్విపదయై చెలంగఁ, బ్రాసంబు తుదలందుఁ • బదిలంబు చేసి,
⁴(సాగింపఁగాఁ జాల,నత్కవీశ్వరులు, మోదంబు మెంపార • భూమిలోపలను
బద్ధాక్షుఁ డెపుడు చేపట్టుమంజరుల, చందాని నలరారు,జగతి మంజరులు.)

468

ద్విపద

సురపతి త్రితయంబు • సూర్యుఁడొక్కండు
విరమంబు రెంటిపై • వెలయు నొక్కటికి

1. భానుఁ డిద్ద రాదిత్య, పతులు తమిస్తాపతియు, జానుమీర నీనాలుగుచరణములకు త్రిగణాంత, మైనవర్ణంబువిరలి • నంతరాక్కరంబు, భానుశీతాంశునేత్ర, పద్మాకళత్ర (ప. ఓ.) 2. ఈ మూడవ పాదమున ఛందోభంగము గలదు. 'మైనవర్ణంబు విరలి • నంతరాక్కరంబు' అని నవరించుట యుక్తమేమో అని పూ. ము. సవరణలో శేషరే ట్టుచూపావును. 3. నంటిచూకు (ప); నంటుచూకు (ఓ). 4. ఈరెండుచరణములు వ్రాతపుస్తకములందు లేవు. పూ. ము. లలో 'బదిలంబుచేసి' తర్వాత 'కనఁబడుచున్నవి.

క్షీరిఁ దగ నీరెంటి, చే నొప్పు ద్విపద
మితి లేక చెప్పిన , మే లండు కవులు.

469

త్రిపద

తొలుతను నల్వు రిం, ద్రులు రెంట మూటను
బలభిద్ధ్యయంబును రవియు
వళి¹ లేక నలరారుఁ ద్రిపద.

470

చతుష్పద (చౌపద)

జలజాసనవి, శ్రమసంయుతమై, లలి పోడశమిత, లఘువులతోడక
గలసి చతుష్పద, గతులను ధరలోఁ, జేలు వగుఁ జౌపద , సేవకసులభా.

471

వితాళచతుష్పద

2భాసుగణయుగము, పయి నవల లిం, పూన మణివిరతి , నొంది ధరలో
జా నలరుఁ జతుష్పదవితాళా, ఖ్యానమున వినా, యకతురంగా.

472

కర్ణాటచతుష్పద

మొగిఁ బంచలఘుగణంబులు మూడు రవియుఁ
దగులఁడుదఁ బ్రాసంబు, దాఁక రెంటిపయి
3నగువిశ్రమమునఁగ, ర్ణాటచౌపద యె
నగుఁ గృతుల సత్కవుల, సమృతముతోడ.

473

పంచపద

క. ఆది సమవృత్తములలో, నైదంఘ్రిల నెద్దియైన , నార్యులు వలుకక

బాదుకొని కృతులలోపల, నాదరమునఁ బంచపాది , యనఁగా నలరున్.

474

ఉ. ధన్య సుకీల యన్వనిత , తత్పరత న్నదియొడ్డునందు స

త్కన్యలు సేయు సువ్రతము , తానును వేడుక నాచరించి స

స్తాన్యతఁ గట్టినట్టినవ, 4మండితదోర మసూయ చేసి పెన్

దైన్యము నొంది కానల విధాతృకృతంబున సంచరించు కౌం

డిన్యమహామునీశ్వరుఁ గడిదిగఁ బోచిన రుక్మిణీశ్వరా.

475

1. లేక యలరారు (రా). 2. భాసుయుగముపై , పయి నవలనిం-అని పూర్వ ముద్రణము. రెండు సూర్యగణములపైఁ దొమ్మిది లఘువు లుండిన వితాళచతుష్పద.
3. నగును వళి గర్ణాటకాఖ్యాచౌపదకెనగు(నూ). 4. మండితతోరము - అని పూ. ము. తోరము తద్భవము, దోరము - తత్సమము (రా.)

పట్నద

ప్రాసము ల్లుమ్మాఱు , వాసవు ల్లాఱురి, పై సుధాదీధితితో నిర్వతి
భాసిల్లఁగాఁ బాద , మీసూటితో నాల్గుఁ , జేసినకృతు లందు పట్నదాఖ్య. 476

నవవిధరగడలు

- వ. మఱియు వైతాళీయభేదంబులైన రగడ లనేకంబులు గల వందుఁ బ్రసిద్ధంబులైన
హయప్రచారాదినవవిధంబులు ప్రబంధంబుల వర్తిల్లు నవి యెయ్యెవి యంటేని.
- క. నరసఖ హయప్రచారము, ¹నరగఁ దురగవల్లనము విజయమంగళమున్
ద్విరదగతివిజయభద్ర మ, ధురహరి హరిణవృషగతులు , దొరలుం గృతులన్. 478
- క. ఆద్యంతప్రాసంబు ల, భేద్యంబులు రెంటరెంట , బెనించి పదంబుల్
²హృద్యంబులు గూర్చిన నన, వద్యంబులు రగడ లెల్ల , వాలుం గృతులన్. 479
- క. కొద లేని నైపుణులఁ జౌ, పదచే నుత్సాహవృత్త, పదయుగ్మముచే
దుద నాదిని బ్రాసంబులు, వదలక విరచింప వలయుఁ , బ్రాజ్ఞులు రగడల్. 480

హయప్రచారము

ఋతువిరామ , మినులు నల్వ, రతుక నొక్క, యంఘ్రి చెల్వు
దనర హయకఁ , దౌర్భ్యఁ డంచు, దనుజహరణ, దక్షుఁ డంచు
మును శుకాది, మునులు వొగడఁ, జను హయప్రచారరగడ. 481

తురగవల్లనము

ఇరవుల స్వయప్రచార , మినుమడించి కృతులఁ జెప్ప
దురు విదూరితాగ్నివరణ , తురగవల్ల నాఖ్య మొప్పు. 482

విజయమంగళము

తురగవల్లనంబు రెంటి, తోడ విజయమంగళంబు
ధూర్తకంసతూలదహన , తుహినహిరసదృశకీర్తి
పరఁగ దుగ్ధసింధుమధ్య , భాసురాంతరీపవర్తి
వారివాహసదృశమూర్తి , భక్తజనహృదబ్జపూర్తి. 483

ద్విరదగతి

కర మొప్పుఁ బంచలఘు , గణచతుష్టయముచే
విరమంబు రెంటిపై , ద్విరదగతి పేరిచే. 484

విజయభద్రము

ద్విరదగతి రెట్టింప , విజయభద్రము చెల్లు ,
విదురపూజితపాద , వేదసన్నతనామ
దరచక్రకార్ముకగ , దాఖడ్గధారణా ,
తాపించనమగాత్ర , దళితదైత్యస్తోమ.

485

మధురగతి

¹నాలుగుమాత్రలు , నాటినగణములు, నాలుగు రెంటికి , నలి విరమణములు
గలసి మధురగతి , కనలును జగణము, తొలగిన భృతకౌస్తుభ కవిరమణము. 486

హరిగతి

నలసభగగములలోపల నేవై , నను సెనిమిది నాల్గిటిపై విరమము
గలసిన హరిగతి చెలు వగుఁ గృతులం , గవివరు లౌ నని చెప్పిననియమము. 487

హరిణగతి

నరహరి పదియు , నాలుగులములు, కరియతి హరిణగతికి నెళవులు. 488

వృషభగతి

ఇరుపదియెనిమిది లఘువులు ²పది , యేనిట విశ్రాంతియుఁ గూర్చిన
నిర వగు వృషభగతి పద్మాధిప , యిది విను మాదరమున ముదమున. 489

యక్షగానలక్షణము

సీ. తుద నేడు లఘువులు , తొలగించి చదివినఁ ద్రిపుటకు వృషభగతిపదయుగము
లలిఁ గడవల నొక్కలఘువు మానిన జంపె. మను ద్విరదగతిసమపదయుగము
గురుతగు రచ్చరేకు దురగ వల్లనాభిధ సేకతాళియా, మధురగతికి
సంఘి) కిర్వాదినాలు , గటతాళమున మాత్ర లోలి విశ్రాంతి పద్మాలుగింటఁ

తే. చెలియ నర్థంబు నర్థచంద్రికలు ⁴వీన
యక్షగానప్రబంధంబు , లతుకవచ్చు
రగడభేదంబు లివి యందు , రసఁ గపిండు
లలితనిజసేవకస్తోమ , యబ్ధిధామ.

490

ఉదాహరణలక్షణము

సీ. సప్తవిభక్తులు , సంబోధనంబును గూడ నెన్నిదివిభక్తులు గ్రమమునఁ
బలిపేరు దొరలంగఁబద్య మొక్కటిఁ జెప్పి రగడభేదములు మార్గములు గాఁగ

1. నాలుగు లఘువులు (ప). 2. పది, హేనిట (ప). 3. గురుతగురచ్చెర-కుదు
రగవల్లనా, వ్యాయమేకతాళియా - మధురగతికి - పూ. ము. ఇం దుత్తరార్థమున యతి
భంగముంటచే నవరింపఁబడినది (రా). 4. వీటి (పూ).

గళికలు నెనిమిది • దళములు గావించి దానిలో సగము నుత్కళిక జేసి
యది యొక్కసమసనం • బయ్యెడు దళము లెన్నిదిఁ గూర్చి వానికిఁ దుద విభక్తి
తే. బయలుపఱచి కట్టకడను • బద్ధ మొకటి, పలుక వలయును సార్వవిభక్తికముగ
నిర్వదాఱుపద్యములందు • నిడిన ధాత్రి, నిది యుదాహరణ మటందు • రిద్ధచరిత.
సీ. సంబోధనమునకు • సరసాళి జయపతి ప్రగమకు వాణి వీ, రావళియును
క్షీతి ద్విత్వీయకు ర్ముట • గీర్తిమతియుఁ దృత్వీయకుఁ గీర్తి సుభగయు • నటఁ జతుర్థి
కిని దేవలాభిని • యును భోగమాలిని పంచమికి నెనుగు • వాణియును గ
ళావతి షష్ఠికి • లలిత కాంతిమతియు సప్తమికిని ఘోణి • సత్కమలయు
తే. నానిసూక్తుల నామధేయములు వెనుకఁ, బలికినది జేల్పు లష్టవిభక్తులకును
నాను తమశక్తికొలఁదిని • వ్రాయుఫలము, లిత్తు నా యకద్వయమున • కిందిరేశ.
సీ. సంబుద్ధి యెడఁబించి • సప్తవిభక్తులు పలికిన భక్తిసద్దలి యనంగ
సంబుద్ధితోఁ గూడ • సమవిభక్తులనిలఁబలుక చొప్పారుఁ బద్దలి యనంగ
సంబుద్ధితోడ విషమవిభక్తులతోడఁ బలికినకృతియు విష్టలి యనంగఁ
గళిక లుత్కళికలు • గమకింపఁ బలికినకావ్యంబు నుత్ఫుల్లకం బనంగ
తే. నవనిఁ జాటుప్రబంధంబులందు మిగుల, నాటుకొని యొప్పుచుండు నీ, నాల్గు తెగలఁ
గానఁబడు నుదాహరణము • ల్గానలోల, కామెవల్లిశ వల్లవీ, కామ కృష్ణ. 493

ప్రథమా విభక్తి

ఉ. శ్రీ వనితాసనాథుండు వశీకృతభక్తమనోంబుజుండు వి
శ్వావసుఁ డుగ్రసేనుఁ డురు,²వైద్యుఁ డజేయుఁ డగణ్యసద్గుణ
ప్రావృతభూషణోజ్జ్వలుఁ డ, హాగపతికోటిమరీచి భద్రదం
తావళనాయకావసుఁ డు, దారుండు కృష్ణుండు మమ్ముఁ బ్రోవుతన్. 494
శళిక

మఱియు దేవకిశౌరసేనికు, మారనిర్మలరత్నరాజము
కఱకుటసురుల నెల్ల దారుణ • కదనధారుణిఁ దునుములేజము
బలిమి నందపవనములోపలి • పారిజాతము ధరకుఁ దెచ్చెను
గొలఁది మీఱిన సమదంబునఁ • గుండలంబులు తల్లి కిచ్చెను
జేలఁగి నరునకు సూతకృత్యము • చేసి శౌరవులఁ బరిమార్చెను
దలఁపు మఱువని దాసచయములఁ • దవిలి తిరుగనిముక్తి జేర్చెను
వెలఁదికొఱకును బాణుచేతులు • వేయు నఱికిన విక్రమోగ్రుండు
జలదములబిగి దెగడు నొడలున • జానుమిఱుడు శుభసమగ్రుండు. 495

1. సంబుద్ధితోఁగూడ సప్తవిభక్తులు పలుకనొప్పారు బద్దలి(గి; నూ) ఈపాతము
పొరపాటు, కానఁ బైరీతి సఫరింపఁబడినది (రా) 2. వైద్యుతచేలు. (ఘాతాంతరము.)

ఉత్కలిక

కమలనేత్రుని రాక రోయుచు, యమునయొడ్డునఁ దపము సేయుచు
నున్న కాంతను జూచి రయమున, నున్న సుద్ది వచించి ప్రియమున
నరుండు గూర్చిన మిత్రునానతి, కరము పట్టెడుదానిఁదా నతి
విదళితాసురసార్వభౌముండు, యదుకులాంబుధిపూర్ణసోముండు.

496

ద్వి తీ యా వి భ క్తి

ఉ. మానవులార రోగములు , మానును లేములు లేవు సంపదల్
జానగు దుఃఖము ల్దొలఁగు , జాణు నభుంబులు మందబుద్ధులై
దీనత నొందనేటికి న, తిస్థిరభక్తినిఁ గొల్వొడి పరా
ధీనులు గాక మీరు వసు, దేవకుమారకు ము క్తికోసమై.

497

కలిక

1మఱియు వ్రేతల నెల్ల , మరులుకొల్పినవాని
మెఱసి కానను బనుల , మేపి తిరిగెడువాని
భామతో దుర్వాసు , బండి యొడ్చినవాని
వేమరెదిరిన మగధు , 2విఱుగఁ ద్రోసినవాని
బాలుఁడై తోలెక్కి , పాలు ద్రావినవాని
హేలతోఁ బదిరూపు , లెలమిఁ దాల్చినవానిఁ
దాళవృక్షము లెల్ల , ధరణిఁ గూల్చినవాని
గాలిరక్కనుఁ జావఁ , గాలఁ దన్నినవాని
లీలఁ గొల్తును గడిది , లేమిఁబావెడివాని.

498

ఉత్కలిక

మండుపావకుఁ గొల్చి, 3ఖాండవాహుతి వ్రేల్చి
పార్థి వేశ్వరుఁ గాంచి, పార్థు నక్కడ నుంచి
4దారుకుం డమరించి, చేరఁ దెచ్చిన మంచి
యరద మెక్కుక పూని, పురికి వచ్చినవాని.

499

1. ఇందు రెండవ చరణము మొదలుకొని అయిదు పాదములు పూ. ము. లలో
లేవు. (ప. ఓ.) లలోఁ గలవు. (పూ. ము.) లలో ఇందలి 1-7-8 పాదములును (ప.
ఓ.) లలో లేని 'లీలఁగొల్తును గడిది, లేమిఁబావెడువాని' అను పాదమును గలిసి గాలుగు
పదములు మాత్రమే కలవు. ఈ కలికలో 9 పాదము లున్నవి. ఒక పాద మధికము.
(రా) 2. విరుగఁదోలిన (పాతాంతరము) 3. కాండవాహుతి (గి). 4. దారుకు (గి).

తృ తీ యా వి భ క్తి

చ. 1. పులసిల నేల మానవుల, 2. పుట్టును బావన మయ్యె నెప్పుడున్
3. గళవడ మేల రోగము ల, కాలగతిం గడవట్టు నీతిబా
ధలును దరిద్ర తావ్యధలు , దవ్వలకేగును వాంఛితార్థముల్
గలుగు నమేయుచేతఁ గమలాధవుచే వటపత్ర శాయిచేన్.

500

కళిక

మఱియు బ్రహ్మమాయఁ గెల్చి , మనలు మంత్రవాదిచేత
నెఱింగి సౌంధకునకు వరము , లిచ్చి మెఱయు మోదిచేత
మృతతనయుని మరల గురున , కిచ్చినట్టి యమృతుచేత
నతులరాసకేళి సలిపినట్టి యాదినటునిచేతఁ
బిండి రుబ్బునాలిమోము , పెరుగు దుడుచుకొంటిచేత
మండుచున్న కారుచిచ్చు , మరిగి త్రావు నమరుచేత
నెలుంగుతోడఁ బోరి మణియు , నింతిఁ గొనినయజరుచేతఁ
వెలయఁ దులసిపూసపేరు , వేసికొనిన బోగిచేత.

501

ఉత్కళిక

గట్టిగ శరపంజరంబు, గట్టఁ దలఁచి వేగిరంబు
చవుటికడలిచెంతఁ జేరి, పవనతనయుతోడఁ బోరి
తన్నుఁ జీరినంత వచ్చి, చెన్ను గెలుపు నరుక కిచ్చి
మహిమ మెఱయు కృష్ణుచేత, మిహిరకోటిదీప్తుచేత.

502

చ తు ర్థి వి భ క్తి

శా. ఓలం బాసకుఁ దేక మత్సరముతో , నుప్పొంగి పేకేడ్డు లా
భీలాకారమునం గొలంకునడుమన్ , బేటాడు నక్రంబుతోఁ
జాలం గయ్యము చేసి చిక్కిన మద , నందేరమస్వామిమై
కేలం బట్టి నిమిర్చినట్టిహరికై , కృష్ణాంబుభృన్దూరికై.

503

కళిక

మఱియును గౌమోదకియును ఖడ్గము , మణియును శంఖముఁ బట్టినహరికై
మెఱయఁగ విద్యుచ్చేలముఁ దాల్చుక , మెలఁగెడు దధికణపరిదిగ్ధునకై
వెలుచం గదిసినరమల్లుల నిరువురఁ , బిడికిటఁ బొడిచిన బలుమల్లునకై
6. వెలయఁగ యముశానదిలోఁ గాళియ , విషధరుఁ దోలినయదుసింహునకై
విజయునిరథసారథియై గురునృపభీష్మాదులఁ గెలిచిన భూపతికై

1. పులకిల (గి). 2. పుట్టువు. (ఓ. గి.) 3. గళవడమేల(పూ. ము.) 4. పేకేడ్డు
దులు, స్థీలాకారము...నడుమనిట్టాడు (సూ); నడుమన్, బేటాడు (ఓ.) 5. మల్లుర
(పూ. ము.) 6. వెలయఁగ (పాఠాంతరము.)

గజిగా యవనాభిధు ముచికుందునిఁ , గనుదృష్టిని జంపిన శ్రీ పతికై
బనువిడి దేవకితండ్రిని మధురకుఁ , బట్టము గట్టిన గోవిందునకై
గల దాల్చినవైఖరి గోవర్ధనగిరి మోచిన మహదానందునకై.

504

ఉత్కలిక

తొలిపుట్టువునోము¹ఫలంబున వే,బలువిడి నగుపేదటికంబున వే
సరి కొందలమందుచుఁ బైనంబై, పురికిం బరమానందమునం బై
కొని యుబ్బుచు వచ్చి కలిమిపనికిం, గని యడుకు లొసంగినబాపనికిం
గలి మిచ్చినబాలన్నేహునకై, కలుములచెలి నేలిన కృష్ణునకై.

505

పంచమివిభక్తి

మ. పురిటింటం బసిబిడ్డచందమున దాపోవంగ నాఁ డాత్మగో
మురు వొప్ప స్వీషదుగ్ధయుగ్మకుచయై , ముద్దాడురాకాసి *చ
*న్నిరుకేలంగొని బాలు ద్రావు మిషచే , నిమైసకాలంబునకై
ధరణిం గూల్చిననందపుత్రువలనం , దార్కాణ ధర్మస్థితుల్.

506

కళిక

మఱియు గీతామృతసమగ్రసింధునివలన, పఱులు భవపటుతిమిర,పనజబంధునివలన
బొంకు తెయ్యెడ లేని,భూరిసత్యునివలన, జంకు తెన్నెడు లేని,సమరనిత్యునివలన
భేదము లెడఁబాపు,కేశిమర్దనువలన, నాదికారణమూర్తి , యగుజనార్దనువలనఁ
గాన రానిపదముల,గాముపానుపువలన,బూని గొడ్డాలికిం , బుట్టెకానుపువలన.

ఉత్కలిక

⁴తను భిల్వఁ దమిఁ గూర , దిని పాక మింపారఁ

జేసి ద్రావదిచేత , నాన దీరఁగ మేత

యడిగినమునీశులకు , నిడఁ గల్గుదాసులకుఁ

గల్పించుహరివలనఁ , ⁵గల్పస్థాయివలన.

508

1. ఫలంబుననే (పూ. ము.) అంత్యప్రాసనియమభంగము. 2. కలుములచే (పూ. ము.) 3. పూనిగొడ్డాలికిఁ బుట్టు కానుపువలన (పూ. ము.) ఛందోభంగము; బూని గొడ్డురాలికి (ఓ. ప.) 4. తనుఁ భిల్వమిగుల (పూ. ము.) 5. ఛందోభంగము *గురైఱిఁ గిష్టంబుగఁ.....నిరైవనకాలంబునకై (పూ. ము.) ఇది “క్వార్థే కార సంధి” ఇది యప్పకవి యుపయోగించి యుండఁడు. కాఁబట్టి దీనిని సవరించుట న్యాయము, మహాలాక్షణికుడైన యప్పకవియే యిట్టియశాస్త్రీయమైన సంధినిజేసి నచో నాంధ్రభాషకు ముప్పువచ్చుననుట యతిశయోక్తిగాదు. మఱియు “నిరైవన” అను పదము మిక్కిలి కర్ణకఠోరముగ నున్నది. తక్కినపద్యతైలిని చూడగా పదముల మార్దవము స్పష్టముగదా. (గి); ఈపాఠమే సూర్యప్రతిభాను ముద్రితమై యున్నది. (రా).

ప ణ్డీ వి భ క్తి

కా. 1 కారాగారమునందు వెల్వడి భుజంగస్వామి సుచ్చత్ర మై
పై రాఁ దాన్వ్యుఁడు వాకిట ²లెలువ న, భ్రస్తోమముల్ మీటి క్రి
సూరోద్భూతి వధం బొసంగఁ దనుఁ గొంఁచుం దండ్రి యేతెంచి ³కా
ల్వారేపల్లెను నిల్వఁ బొల్చు⁴హరికి , న్వాలార నే మ్రొక్కెదన్.

509

కళిక

మఱియుఁ బెఱయ నెఱయ నుఱియుఁ మధునిఁ గూల్చినట్టిహరికి
నఱిమి తఱిమి చఱిమి నుఱుముఁనకు గెల్చినవితకరికిఁ
గఱచి చఱచి యఱచి పఱచు , కపినిఁ జంపినచ్యుతునకు
మఱిగి తిరిగి విఱిగి రసారగు, మద్దులీడ్చినయమితునకు
రసరలి కెరలి వరలి మరలి , సాభ్యుఁ జంపినక్షరునకు
గరిమ మెరిమె యెరిమి నెరిమి , కామెపల్లిమందిరునకు
నయముఁ బ్రియము రయము జయము , సరున కిడిలి కిడినకేశవునకు
వ్యయము భయము లయము క్షయము , వైరి కొసంగు మాధవునకు.

510

ఉత్కలిక

7 గొల్ల లెల్లఁ దల్లడిల్లఁ , బెల్లుజల్లు లల్లి తాళ్ల
సోనవాన మాన పూని , కాన రానిరిగోనలోన
చుట్టి పట్టి గట్టి దిట్ట , రొట్టు గట్టు మట్టు గుట్టు
నూచి లోచి నోచి మోచి ⁹బోచినట్టివామనునకు.

511

స ప్త మీ వి భ క్తి

మ. పృథులావంతివరస్వయంవరమున , నివిందాసువిందాదులన్
బ్రథనతోఁజిని గెల్చి సద్గుణ సుభద్ర స్పదఁ దోకొంచు వ
చ్చి ధరాధీశుననుజ్ఞ చే ననలసా, క్షికంబు గృహ్యోక్తన
ద్విధిఁ బెండ్లాడినకృష్ణునందు నిలిచె , 10 దీర్ఘప్రతాపాన్నతుల్.

512

కళిక

మఱియు నుగ్రసేనా, మాత్యునందు, నెఱి మీఱి లయకాల, నిత్యునందు
విదురార్చితపదార, విందునందు, 11 విదళితఘోరాఱి, బృందునందు

1. కారాగారమునుండి. (పూ. ము. అని-గి). 2. లెలియ (ప). 3. చెల్వారం
బల్లెను. (పూ. ము. అని-గి; నూ). 4. హరికి, వాలార (ప). 5. యెరగు (పూ. ము.
అని-గి). 6. సరలిమరలి కెరలి వరలి-సాల్కుఁ జదిపినక్షరునకు (ప. ఓ). 7. ఇందు
(పూ. ము.ల)లోను (ప.) లోను మూఁడు చరణములు మాత్రమే ఉన్నవి; (ఓ) లో
నాల్గుచరణములున్నవి. (గి). 8. కాన (పూ. ము. అని-గి). కానలోన (నూ). 9. ద్రోచి
నట్టి వామనునకు (పూ. ము. అని-గి); బోచినట్టి వామనునకు (ప). 10. దీర్ఘ (పూ. ము.
అని-గి; నూ). 11. ఛందోభంగము.

నాభీరువస్త్రాపహారునందు, నాభీలకంససంహారునందు
బలిపట్టణద్వారపాలునందు, జలగాదిదశతనూచ్ఛాదునందు.

513

ఉత్కలిక

సజరాగంబు, రజ్జునాగంబు, కంధియోగంబు, మందరాగంబు
రావుతో నూచి, పీఠతో మోచి, వెలయు హరియందు, జలజాత్సునందు. 514

సంబోధనప్రథమావిభక్తి

ఉ. 1 ధర్మజుఁడంపినన్నరిగి, దంతిపురంబున నాంబికేయుతో
ధర్మముఁ జెప్పి దుష్కృతుల, 2 దగ్గఱ శాంతనవాదిసజ్జనుల్
నిర్మలచిత్తులెల్లఁ గను, నేరుపున న్నభఁ దాల్చినట్టిని
న్నర్థవహాకృతిం దలఁతు, నాదుమనంబున నందనందనా.

515

కలిక

3 మఱియు జగన్తోహన, మాయఁదాల్చినజాల, జిఱుముతఱి ద్రౌపదికిఁ జీరలిచ్చినకాల
సఖులతో నదిలోనఁ జల్లి గుడిచినబాల, విభనసుం డెదలోన, వేఁదలిచ్చినలోల
నరులేరినొగలపై, నాట్యమాడినపీఠ, సరకుగొని భీష్మపైఁ జక్ర మెత్తినశూర
తరిని సద్గురునుతుల, దాపరించినసదయ, పెరిమెనాగపురంబు, పెక్కలించినవిజయ.

ఉత్కలిక

గురుభీష్మరాధేయు, లురుజన్యమున నేయు
శరవహ్ని బయలెక్కి, యరద మెల్లను నెక్కి
4 తరి గొల్చునెడ పాండు, నరుల నేగురి మెండు
బ్రతుకఁజేసిన పుణ్య, వితత దీనశరణ్య.

517

సార్వవిభక్తికము

కా. నీ వొక్కండవు నిన్ను నమ్మి కొలుతు, నీచే సుఖం బబ్బె నీ
కైవే దండ మొనర్తు నీవలన నిష్టావాప్తి చేకూఱె నీ
కే విశ్వాసము రక్షేర్పి తింక మదిలో, హెచ్చయ్యె నీయందు నా
కైవారంబులు శౌరసేనితనయా, కామేవలీవల్లభా.

518

ఉ. నామన విచ్చగింపు మిట, నన్నయభట్టకృతాంధ్రశబ్దచిం
తామణికల్పనోక్తికల, నాచతురోపమ లుల్లసిల్ల ని

1. అంపినన్నరిగి-దుస్సంధి యని యప్పకవి-చూ. 5. ఆ-44, 45 ప. అంపఁగా
నరిగి-అని సవరింప నొప్పు (రా.) డంపినంజరిగి (నూ). 2. దగ్గఱ (పూ. ము. అని-గి.)
యతివిరోధము. 3. ఛందోభంగము. 4. తరుగాల్చునెడ పాండు, తనయులేగురి మెండు
(పూ. ము. అని-గి.); తరిగొల్చు (ఓ.); తరుగొల్చు (ప.); తరుగాల్చు (నూ). మఱి
కొన్ని తాటాపుస్తకములు చూచినగాని సరియైన పాఠము నిర్ణయించుటకు సాధ్యము
గాదు. (గి). 5. క్షేర్తు నింక (పూ. ము. అని-గి.); నూ.

చ్చామతి నర్పణంబుగ నొసంగితిఁ గామెవలీశ నీకు నై
రామయమై తగ నభవదు, దాహరణంబు జగత్ప్రసిద్ధిగాన్.

519

సీసలక్షణము

వ. సీసంబు లనునవి సమవిషమంబుల రెండుదెఱుంగు లయ్యె వానివిశేషంబు లెట్టి వనిన.

సీసమాలిక

యతి నైనఁ బ్రాసంబు , నందైన 1నొకటితోఁ జెప్పిరేనియు సమ, సీస మగును
నియమము వీనిపై , నిలిపిన సీసంబు లాఱుదెఱుంగు లై , యతిశయిల్లు
నెనిమిదంఘ్రిలఁ బ్రాస , మెక్కింప వల్లకై సర్వతః ప్రాససీసం బనంగఁ
ప్రాస మాఱుంఘ్రిలఁ , బదిలంబు గావింప నక్కిలిప్రాససీసాఖ్య మనఁగ
నాది నేవడి నిల్పి , రావడే పద మెల్లఁ జేయ నయ్యది వడి, సీస మనఁగఁ
బదభండములయందుఁ , బ్రత్యేకయతులుగా స్థిర నవకలివడి, సీస మనఁగఁ
గుదురుగా నుత్సాహ , తుదయందు గీతంబు చెప్పిన విషమాఖ్య, సీస మనఁగఁ
గడ వెళ్ల లఘువులే , కల్పించి రెద్దాన సరవి సర్వలఘుసీసంబు ననఁగ
తే. సప్తవిధము లివియ శబ్దశాసనుండు, పంచమామ్నాయఫక్కిలొఁ , బల్కెఁగాని
కడమకవు లాఱుసీసము , ల్విడిచిపెట్టి, చెలఁగి సమసీసపద్యమే, చెప్పినారు. 521

అందు సీసలక్షణ మెట్టిదనిన:—

క. సురపతు లాఱురిపై భాస్కరు 2లిరువురు గూడ నొక్కచరణము పొల్చుం
బరఁగు నవి నాలుగడుగుల, విరమముపై రెంటు రెంటు , వెలయఁగ వలయున్. 522

క. వాసిఁ జరణములు నాలుగు, చేసి తుదిని గీత మొకటి , చెప్పఁగ నయ్యెన్
సీసము తంగెడదేశవి, భాసురశుభఘేల కామె, పలిగోపాలా. 523

సమసీసము

బ్రతికించె నెవ్వఁడు , మృతగురుతనయుని, మెలఁత వేడిన మెచ్చి , మేలుచేసెఁ
బోషించె నెవ్వఁడు , పొదివినదారుణా, పద లెల్లఁ దొలఁగించి , పాండుసుతుల
వెడలించె నెవ్వఁడు , వెడపాడుబావిలో, నూసరవెల్లి యై , యున్ననృగుని
మర్దించె నెవ్వఁడు , మాసలంబున వృష్టి, యదుభోజనై న్యాంధఃకాదినృపుల
తే. వ్రేల్చె నేవాఁడు ఖాండవ, విపిన మెల్ల, జాతవేదోత్థవిలసిత, జ్వాలమీద
నతనిఁ గీర్తింతు మదిలోన , నమదినంబు, ననఁగ నలరారు సమసీస , మణిలకృతుల.

సర్వతఃప్రాససీసము

వేదండవరదుండు , వేధోండగాంగుండు, కాదేశశయనుండు , యాదవేంద్రుఁ
డాదిత్యవందుండు , నౌదాససులభుండు, వేదాంతవేద్యుండు , కాదనీలుఁ
డాదితేయుండు బిందు , నాదకళాతీతుఁ, డాదిత్యకులజుండు , బాధితారి
మేదిన్ శ్రీకుండు , 3భూదారగాత్రుండు, శ్రీదమిత్రసఖుండు , ద్వాదశాత్తుఁ

1. రెంటితోఁ (పూ.ము.) 2. లిద్దఱు సీసదీర్ఘ చరణమునకగున్, చరణాది పంచమాది
యు, విరమములై రెంటు, రెంటు వెలయఁగవలయున్ (పాఠాంతతము.) 3. భూధర (పూ.ము.)

లే. దాదిదేవుఁ 1 దాశ్రీ తగంధమాదనుండు, చేదిసాంభక వైదర్భమాదనుండు
మేదురమురళినాదవి, నోదుఁ డనుచుఁ, జెప్పినను సర్వతః ప్రాససీస మగును. 525

2 వృత్తప్రాససీసము

శీఠించె నెవ్వఁడు, 3 చేటుకై సభలోనఁ, జెడుమాట లాడిన, చేదివిభుని
రఠించె నెవ్వఁడు, ద్రాణిబాణముచేతఁ, 4 జిదియకుండఁగఁ బరి, ఠీన్నపాలు
భఠించె నెవ్వఁడు, పర్వతాకృతిచేత, నాభీరు లర్పించు, నారగింపు
వీఠించె నెవ్వఁడు, వేడ్కతో నేవకుల్, బ్రతుకునట్లుగఁ గృపాపాంగదృష్టి
లే. దాక్షిణాత్యుని సాంభక, ధారుణీశుఁ, జంపె నెవ్వఁడు పోరిలో, సాహసమునఁ
బక్షిరాజతురంగుఁ డెవ్వఁడనంగఁ, జేలఁగుచుండు వృత్తప్రాససీసము లిల. 526

వడిసీసము

విజయసారథిఁ గాని, వినుతింపఁగా నొల్ల, గిరినాయకునిఁ గాని, కీర్తిసేయ
యాదవేంద్రునిఁ గాని, యభినుతింపఁగ నొల్ల, మధుసూదనునిఁగాని, మదిని నిల్పఁ
బద్దనాభునిఁ గాని, ప్రణుతింపఁగా నొల్లఁ, బాతీనపతిఁ గాని, ప్రస్తుతింప
బాణసంహరుఁ గాని, భజియింపఁగా నొల్లఁ, బీతాంబరునిఁ గాని, ప్రీతిఁ దలఁచ
లే. నవితవేదండపతిఁగాని, యనుసరింప, ననుచు నినుఁ గూర్చి యనురక్తి, నాత్మ నెపుడు
పొగడునక్కవిర్వజములఁ, బ్రోచి తనఁగఁ, దనరు వడిసీసభేదంబు, తాళభేది.

అవకలివడిసీసము

సామాజికాహితస్తోమంబు సామంబు, గా మించి మైత్రికి, నామతింప
నభిమానధారుణీ, విభులు దానంబుచే, నక్కలనిన్నియుఁ, జక్కజేయ
నతిరుక్తపక్షమా, వతులు భేదంబుచే, దినదినక్షీణత్వమునకుఁ జేడఁగఁ
బదిలింపుటద్దండు, లొదిగి దండంబుచే వనయాజ్ఞ యోదల, నునిచి రేనడువ
లే. సంధియానాదిషాద్ధ్యు, బంధురముగ, 7 నోమి శక్తిత్రయోపేతుఁ, డై మురారి
నేల ననురక్తి నీతితో, నేలె ననుచుఁ, జేయ నవకలివడినామసీస మగును. 528

విషమసీసము

అంచితముగ భీమునకు సహాయ మేగుదెంచి తా
నించు కెదిరి దురముసేయ, నేయునంకుశంబు తా
కించుకొనక కినుకవలనఁ, గెరలి నరకపుత్రు మ
ర్దించినట్టిసవ్యసాచి, లేరిఘోటకావలిం

1. దాదృత (పాతాంతరము.) 2. దీనికే (పూ. ము. సూ.) లో అక్కిలిప్రాస
సీసమనిపేరు. సీసభేదములఁ దెల్పుసీసమాలికలో (521. ఖ.) దీనిపేరు అక్కిలి ప్రాస
సీసమనియున్నది. వృత్తప్రాస మనుపేరులేదు. 'చెలఁగుచుండు నక్కిలిప్రాససీసము లిల'
అను పాఠము చేర్చుకోవచ్చును (రా.) 3. చేటుకై (ప). చెట్టయై (పాతాంతరము.)
4. చిక్కకుండఁగఁ (పూ. ము. సూ.) 5. జన్మములఁ (ప). 6. నడవ (సూ.) 7. నోర
(పూ. ము. సూ.)

అ. దోలుకృష్ణ యంచుఁ, దోరంపుటుత్సాహ, మీద గీత మొకఁడు , ¹మేలవింప
విషమసీస మనఁగ , వెలయుఁ గామెపల్లీశ, జమ్మిచెంత నున్న, చతురపచన. 529

²సర్వలఘుసీసము

క. త్నమ ప్పట్టింశల్లఘువులు, త్రిమహేశవిరామము గల, దీర్ఘ పదచతు
ష్కముపై నొకగీతి ముర, ప్రమళన సర్వలఘుసీస, పద్యమున కగున్. 530

సీ. చిటుతయగు కొడుకున ³కెదరము మృతికి మొదలగు

⁴టారులవలన విని రుష, ⁵పతుషుఁ డగుచు

చరమశరధిజలముల , తరణి మునుగక మునుపు

దురమున నురువడి బలు , దురుసుపరచి

కెరలి గొనయము దురిమి , మురిగుణము మొరయిడఁగ

నిరికిన శిశశరములు , పరువ విడువ

జుతిగి నెళవెఱిఁ గొదిగి , మఱుఁగున నిలిచిన శురు

⁶పతిమఱుఁదిని నెరి నరు , మగను దఱఁచి

తే. చేసినట్టిప్రతిజ్ఞ శా, సింపగోరి, సవ్యసాచితాంగంబు , సైంధవములఁ

దోలుగోవిందునుతులచేఁ, దొడరుఁగృతుల, సర్వలఘుసీసపద్యంబు, సాగుచుండు. 531

క. బలసోదర ! గీతుద్దితా, ర్యలు నా ల్గార్యాభ్యగీతు , లాటవెలదితే

టులురెండు సమము లెత్తుక, మలనాహ్వయ పవడలు విష, మంబులు మూఁడున్.

సమగీతి

క్షమఁ బథ్యాకందముచం, దమునకై రెండరలు దెలియఁ , దనరింపకై

సమ మనుగీతి కృతులలోఁ, గమలాహృదయాబ్జ నిలయ , కమలాక్ష. 533

ఉద్గీతి

మొదలినగము చపలగతిం, దుద న్నగము పథ్యగతిని , దొడరంగా

నిది యుద్గీతి యనం దగు, విదురాక్రూరాదివరద , వేణుధరా. 534

1. మేళగింప (నూ).

2. కరివరద పరమకృప , ధరణిధర సురవిచిత కనకవనన నరహరి , గరుడగమన
నళినకరపదనయన, దళితభరదనుజలయ నరసఖ పరగుణనిధి , శరధిశయన
పరమపదనిలయ హరి, పరమపురుష ప్రకృతికి బరుడని నిను నిగమని, వహము పలుకు
నిరతమును హృదయమున, నినుఁ దలఁతు నను ముపు మనియనఘచరిత జల, దనిభతనువ
తే. సర్వలఘుసీస మిరీతి, సకలసుకవి, వరులు చెప్పుదు రిలమీఁద, వరుస నెల్ల

వారు మెచ్చంగ సర్వేశ , వారిజాక్ష, కామెపల్లీశ యచ్చుత , కామజనక. 532

ఈపద్యము (పూ. ము.లో నున్నది. (గి). ఈపద్యము తమకు లభించిన ప్రతు
లలో లేమింకేసి నూతనముగ నేర్పఱుపఁబడియెనని సూర్యలోకప్రతిలోఁ బరిష్క-
ర్తలు పీఠికలోఁ జెలిపినారు (రా). 3. కెదురయి (ప). ర. అ. ప్రాసయతి (రా).
4. ఉరుల (ప). 5. పరుషుడనుచు (ఓ). 6. ఈపాదమున యతిభంగమున్నది. (రా.)

ఉపగీతి

ధరఁ జపలాకందముపై, ఖరి న్నగం బైనఁ , గావ్యములఁ
బరఁగు నుపగీతి పూర్వామరప్రజతమిస్త్ర , మార్తాండా.

535

ఆర్యాగీతి

సముదీరితపథ్యాకం, దముకన్నను నొక్కగురువు , దాకించినచో
క్షమ నార్యాగీతి యగు, స్థమలాప్రాణేశ సహజకందం బదియే.

536

సమగీతులందు నాటవెలది

మేలు మే లటంచు , మిత్తులు ముగ్గురు, వింత వింత యనుచు , విబుధు లిద్ద
ఱహహ యనుచు సూరు,లయిదుగురును మెచ్చు, నాటవెలది మూట, నలరు సగము.

తేటగీతి

మిత్తుఁ డొక్కఁడు పీణియ, మీటుచుండ, విబుధవరు లిద్ద అర్థంబు, విప్పి చెప్ప
నినులు నిద్దఱు వినుచుండ, నేకగతిని, దేటగీతంబు మూటను , వాటమయ్యె. 538

విషమగీతులందు నెత్తుగీతి

సురనాథుమీఁదఁ, సూరు, లిరువురు రెంటు, విరతి;
ధరణిఁ బ్రాసంబు , 1దనరు, హరి యెత్తుగీతి, యందు.

539

కమలనగీతి

హగణ మైనఁ జాలు నగణ, మైనఁ జాలు హగణ
నగణములును రెండు గలసి , నాటి యంఘ్రి కేడు
తగినవిరతి నాలుగింటఁ దనరఁ బ్రాస మొదవి
2మిగులఁ గమలనాఖ్యగీతి , మెఱయుచుండుఁ గృతుల.

540

పవడగీతి

అవని ముగురుభాను , లాదిత్యపతు లిద్ద, అవల నేగు రర్కు , లర్థమునకుఁ
బవడగీతియందుఁ , బ్రాసముల్ సమకూఱు, నవియె యాటవెలది, యందులేవు. 541

వ. ఇది నవగీతివివేకం బింత బిరుదాపళిలక్షణం బెఱింగించెద.

542

తె. క్షీతి మహారాష్ట్రభాషచే, జేప్పబడెడు, భీకరోక్తులు బిరుదులై , పెక్కదనరు
3వాటబిరుదాపళియొనర్ప, పలయనండ్రు, బుధులుసంబుద్ధి కదములు, పొసఁగఁగూర్చి.

1. దనరునెత్తుగీతియందు (పూ. ము.) ఛందోభంగము. 2. మిగుల మెఱయు
చుండుఁ గృతులఁ గమలనాఖ్యగీతి (పూ. ము; సూ.) యతిభంగమున్నది గాన సవ
రెంపబడినది (రా). 3. వాని (పూ. ము.) 'వాట' అని వ్రాతప్రతులలోని పాఠము
తెప్పని దిద్దినయెడల 'వాన' అనియండవలెను (గి).

చ. అతిభుజవిక్రమోద్భవము • తై రిపుకర్ణకఠోరకంబులై
 1యతులితపీఠవాక్కు లయి • యాదిమపార్థి వలాంఛనంబులై
 ప్రతిపదనూతనంబు లయి • భాసిలుసూక్తులు గూర్చి స్వస్తివా
 క్యతతులఁ జెప్ప నొప్పు బిరుదావళి సార్వవిభక్తికంబుగాన్.

544

చ. సలలితవాక్యగుంభనల • సర్వవిభక్తుల 2దీవనంబులకై
 జెలువగు పద్య మొక్కటి రచించినపిమ్మట గౌడరీతి సం
 కలితచతుష్కమట్రుదళగద్యము లెన్నిదియుం బదాఱు నిం
 పలరంగఁ గూర్చి పేర్చి బిరుదావళిఁ జెప్పంగ నొప్పు నెంతయున్.

545

చక్రవాళము

క. ఒకపద్యముపిదప దశాష్టకసందర్భాష్టగద్య • చతురం బగుభ
 క్తికిఁ బేరు చక్రవాళం, బకట చతుర్భుద్ర మదియెయచ్చుత మఱియున్.

546

క. తొలిసమసనాంత్యవర్ణయః, గళమే పునరుక్తిఁ గాఁగఁ • గైకొని సామీ
 ప్యలసత్సమాసముమొదల, నలరించినఁ జక్రవాళ • మగు దాశార్థా.

547

తే. అవధరింపుము దేవ దివ్యప్రభావ, భావనాతీత నిస్తులఃపరమపూత
 పూతనాజైత్ర సుత్రామఃపుత్రమిత్ర, మిత్రశశిసేత్ర నిర్జరస్తోత్రపాత్ర.

548

చిత్రకవిత్వము

సీ. అనులోమము విలోమము నిరోష్ఠ్యమును దలకట్టును గుడులు శృంగములు నక్ష
 రవిలోపమును బదభ్రమకంబు షద్యభ్రమకమును నల్లెంట్లు • మఱియు నేక
 పదియు ద్విపదియుఁ ద్రిపదియును నేకవర్ణంబును ద్వ్యక్షరి • త్ర్యక్షరియును
 సరవి నిచ్చావాక్యఃసంఘట్టనంబును, నాదిగాఁ గొన్నిషద్యంబు లెల్ల

తే. క్షీతినిఁ జిత్రకవిత్వప్రసిద్ధనామ, ధేయమలచేతఁ బెం పొంది • తెలివి మీఱు
 4వానిఁ దెలియఁగ వచ్చింతు, వాసుదేవ, నందగోపాంగనాపుత్ర, నరకజైత్ర.

549

అనులోమము

క. దామోదరసామతనధ, రామాసరసాకరదళ, రథహరిరాధా
 కామా సదయాతిపరమ, ధామా పరయాదపకులదారకరాసా.

550

విలోమము

సారాకరదాలకువద, యారపమాధామరపతి, యాదసమాకా
 ధారారిహధరశదకర, సారసమారాధనతమ, సారద మోదా.

551

1. యతులవిరుద్ధ (ప. ఓ.) 2. దీవనోక్తులకై (ప. ఓ.) 3. పరమమూర్తి.
 (పూ. ము.) పునరుక్తి నియమభంగము. 4. వాటి యని తాటాకుపుస్తకములన్నిటను
 గలదు.

నిరోష్ఠ్యము

క. పావన పాపాబాభా, మావా యనునాటులిపులు • మఱి పద్యములూ
భావింప దొరలకుండిన, భూవలయమున నిరోష్ఠ్యము పిసాళించున్. 552

క. నరహర్యక్ష దయాకర, కరిరక్షణ చక్రహస్త • కాంచనచేలా
గరుడతురంగ జనార్దన, ఖరదైత్యనికృంతన హరి • కంజదళాక్షా. 553

తలకట్టు

క. హత కలశజ తపన పవన; శరభంగ మతంగ దక్ష • సత్యాపాసా
స్థరపదయుగ గరుడధ్వజ, ¹ధరధర మమృతయు మనఁగఁ • దలకట్టులగున్. 554

గుడులు

క. విరివిని నిలిచిరి విని చిక్కిరి యిని నిశఁ దిరిగిరి తిరిగి మిడికి భీతి
ల్లిరి చితిల్లిరి తివిరిరి, సిరికొఱకు ధనాధ్యు లనఁగ • క్షీతి గుడుసు లగున్. 555

గొమ్ములు

క. గురుఁడును శుక్రుఁడు నుగ్రుఁడు
పురుహూతుండును శుకుండు • బుధుఁడును గుహుఁడు
బురుకుత్సుండును గుత్సుండు
గురునుతు లొనరించి రనఁగఁ • గొమ్ములు కృష్ణా. 556

అక్షరవిలోపము

క. రవికన్యాసుందరకర, మవలంబన మోర్చి యూఁడె • నచ్యుతుఁ డనియే
నవవర్ణవిలోపముగా, నవనిం బలియింప వలయు • నార్యులు నలరన్. 557

పదభ్రమకము

క. ధీరానానారాధీ, ధారాకరతా²తరతత • తారకరాధా
ధారాసుతతసురాధా, ధారితతరిధావ నాఁ బదభ్రమక మగున్. 558

పద్యభ్రమకము

క. రాధానాథా తరళిత, సాధకరథతావరసుత, సరసనిధానా
నాథానిసరసతసురవ, తాధరకధసాతళిత, ధానాధారా. 559

నల్లెంటు

క. నారదమునికాద్దూలము, కూరిమి నజినంబు గప్పకొని వేడుకతో
సారాయణవాసమున క, నారత మేతెంచు ననఁగ • నల్లెంటు లగున్. 560

1. ధరధర (హతాంతరము). 2. తరళిత. (పూ. ము). పదభ్రమక నియంతికి
సరిపడమిచే సవరింపబడినవి (రా).

ఏకపాది

లే. మతివినాయకభరితసమ్మదుఁ డనంగ, మతివినాయకభరితసమ్మదుఁ డనంగ
మతివినాయకభరితసమ్మదుఁ డనంగ, మతివినాయకభరితసమ్మదుఁ డనంగ. 561

ద్విపద

లే. సౌమ్యగురుకవుల్ నినుఁ బ్రీతి, సరసిజాత
భోగిభోగాసనుం డని, ¹పొలుచు టరుచె
సౌమ్యగురుకవుల్ నినుఁ బ్రీతి, సరసిజాత
భోగిభోగాసనుం డని, పొగడ ద్విపద. 562

త్రిపద

లే. దేవముసివంద్య గోవింద, దిలిజహరణ
పుండరీకాక్ష యవ్యక్త, పుణ్యపురుష
యమరసన్నత గోపాల, హరి ముకుంద
దేవ యవ్యక్త ²హరియు నాఁ, ద్రిపదయయ్యె. 563

ఏకాక్షరి

క. నానాననానున్నన, నూనను నిన్న నెను నేను,చున్నునినిననై
నానీననునానానును, నానూన యనంగ నొంటి,యక్షర మయ్యెన్. 564

ద్వ్యక్షరి

క. మునిసామా మమ్మురు మన,మున నూనిన నేమమునను, మొనమానను న
న్ననుమని మననము మన్నన, ననుమానానామనిన యనంద్వ్యక్షర మగున్. 565

త్ర్యక్షరి

క. మానితమతితో మమతను, నీసామము నేమమునను, నేను మనమునకొ
నూనమున మతము మానను, దానకముగఁ దలఁతు ననఁగఁ, త్ర్యక్షరి యయ్యెన్.

ఇచ్చావాక్యసంఘటనము

క. తోటలు లెన్నె యున్నవి, తాటాదూటములు గావు, తాపసు లుండకొ
బేటలు దామోదరు,చెర్లాటలకు న్నెళపులు మధు,రాపురిచెంతన్. 567

వ. ఈపద్యమునఁ దోట తాట పేట అట యనేమాట లర్థవంతముగాఁ గూర్చుటం
గనుక దీనిపేరు ఇచ్చావాక్యసంఘటనము. 568

1. పోల్చు (పూ. ము. అని. ౧; సూ.) పొగడున్ (Ed). 2. హరియనా
(పాఠాంతరము).

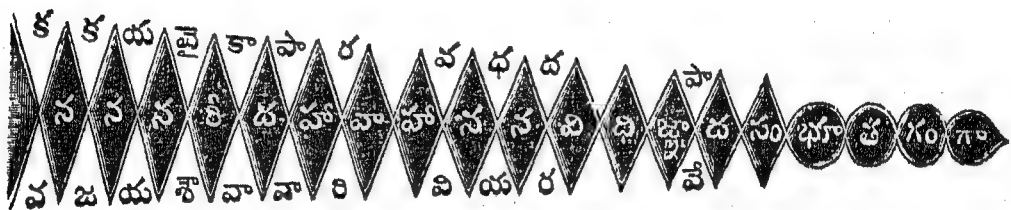
బంధకవిత్వము

సీ. గోమూత్రికాచక్రగుచ్ఛకుండలినాగ, కంకణమర్దలభిడ్గచక్ర
 పంకజసర్వతోభిద్రమాలాక్షురీ, ప్రముఖబంధంబు లేర్పడంగఁ జెప్ప
 వృత్తము ల్బంధ కవిత్వవిశ్రుతము లై, కవులకుఁ జెవులపంశువులు నేయుఁ
 బటుతరప్రాధిమఁ బండితపామర, సాధారణంబుగా జగతిలోన
 తే. రాధికాకేళికాలోల, రమ్యశీల, భూరిగుణసాంద్ర యదుకులఁభోధిచంద్ర
 వల్లవీమానచోరదుర్వారశూర, పరమవాచాల రాజగోపాలబాల. 569

తే. మొనసి యెద్దుచ్చరేఖల, మూలలందు
 వలయు పద్యంబు నాలుగంఘ్రిలను వ్రాసి
 చదివిరేనియు సుకవులు, సమృద్ధమున
 ధాత్రి గోమూత్రికాఖ్యబంధంబు దనరు.

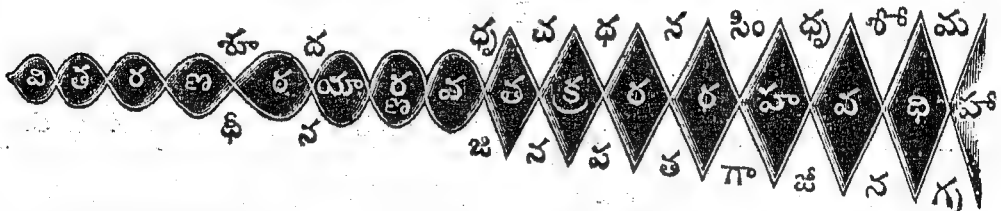
570

గోమూత్రికాబంధము

మాలిని. కనకనయనవైరీ, కాదపాహరివాహః
 వనజనయనశౌరీ, వాదవాహరివాహః
 వనధనదవిధిజ్ఞా, పాదసంభూతగంగా
 వినయనరవిధిజ్ఞా, వేదసంభూతగంగా.

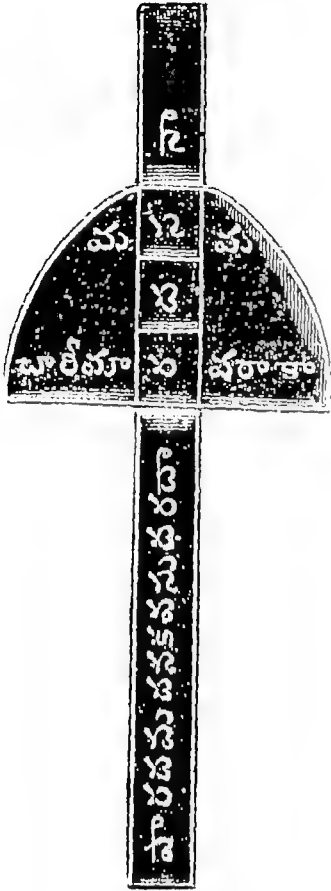
571

క. వితరణశూరదయార్ణవ, ధృతచక్రధరనరసింహ, ²ధృవశోధిమహః
 వితరణధీరనయార్ణవ, జితనక్రపరతరగాహ, జీవనధిగృహ.

572

1. శౌరీ (పూ. ము). 2. 'ధృవ' అను రూపము సాధువుగాదు. 'ధృవ' అని యుండవలెను, గాని యట్లేని యతిభంగ మేర్పడును. అప్పకవియే ధృవశబ్దములొనిది క్రూరకొమ్మని స్పష్టపఱచియున్నాడు (చూ-2-66) 'దృతచక్ర ధరనరసింహధృవ' అని సవరింపనగునని తోచెడి (రా.)

శత్రుబంధము

క. పారదమదనకవసుధర

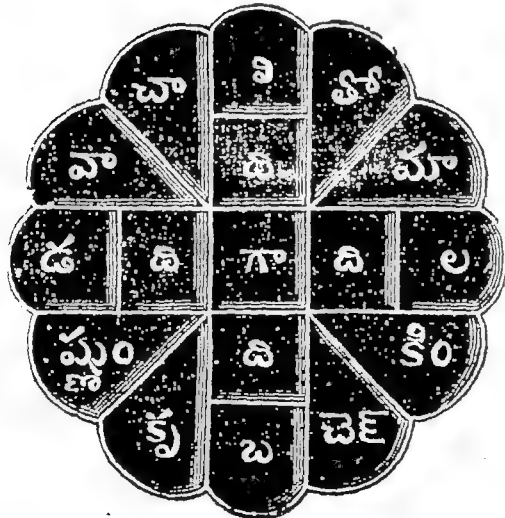
దారద సమసమసనాసదరమారీచా

చారీమారవరాకా

కారావరదారధసువకనదమదరపా.

573

గుచ్ఛబంధము

మాణవకవృత్తము:—

గాడితో మాలదిగా, గాడిలకించే బదిగా

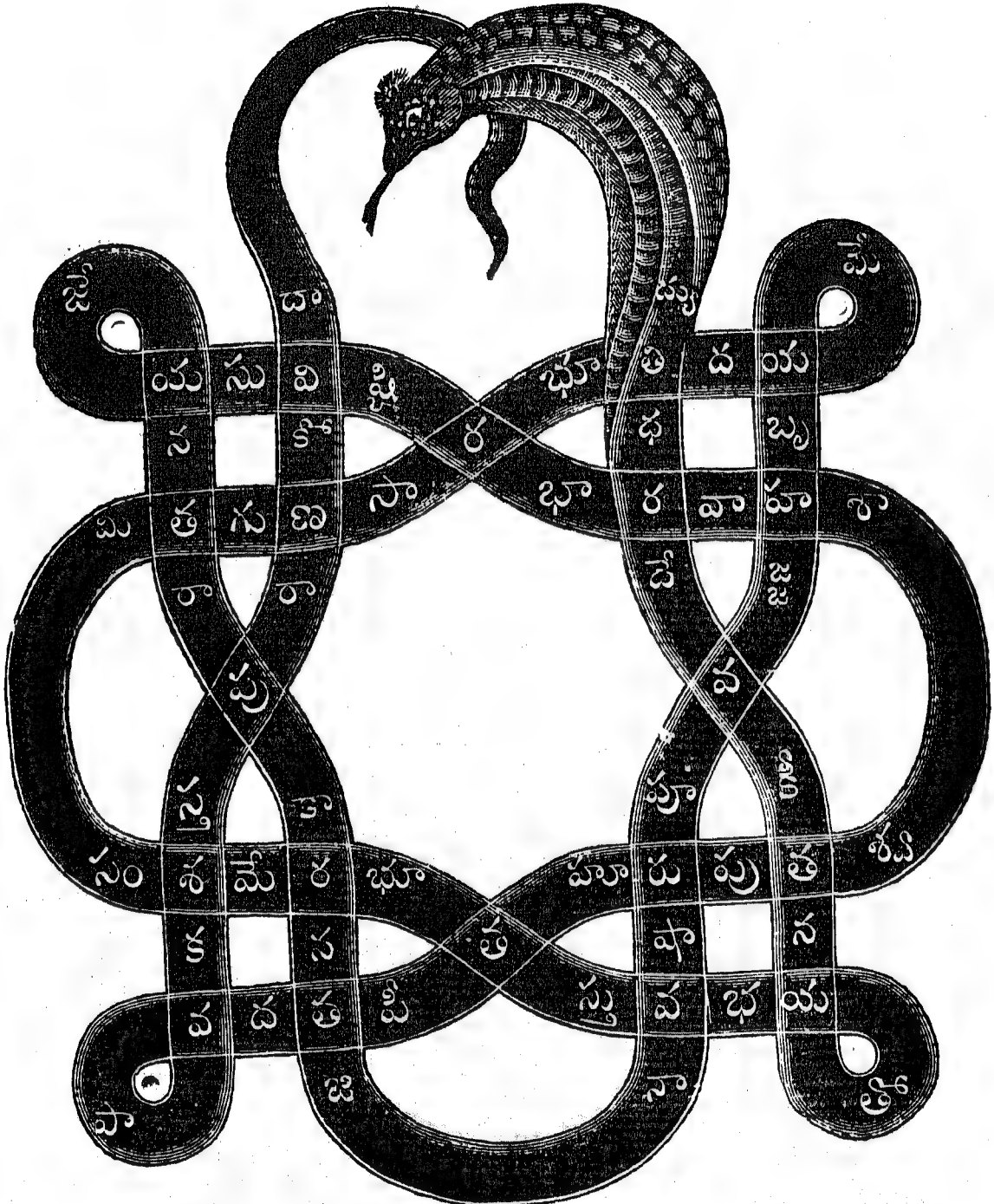
గాడిబకృష్ణం డదిగా, గాడిడవాచా లిదిగా.

574

క. ఇలలో నెరుబదినాలుగు, నిలయంబు లగుం బయోద, నిభనీలాంగా

మెలిగొన్న పామువలె వెలు, పలగున్ దలతోడ నాగ, బంధంబునకున్.

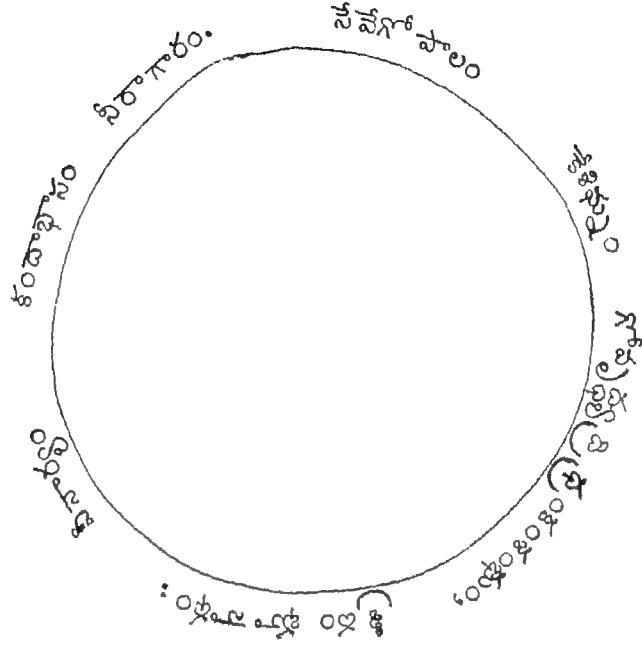
575

చ. ద్యుతిధర దేవకీతనయ, తోయభవస్తుత భూరమేశ సం
మితగుణసారభూతిద య, మేయబృహజ్జవపూరుషావనా
జితనరకా పురాతన య, జేయసువిష్కిరభారవాహ శా
శ్వతపురుహూత పీతదవ, పావక శస్త్రపురాణోవిదా.

576

కంకణబంధము

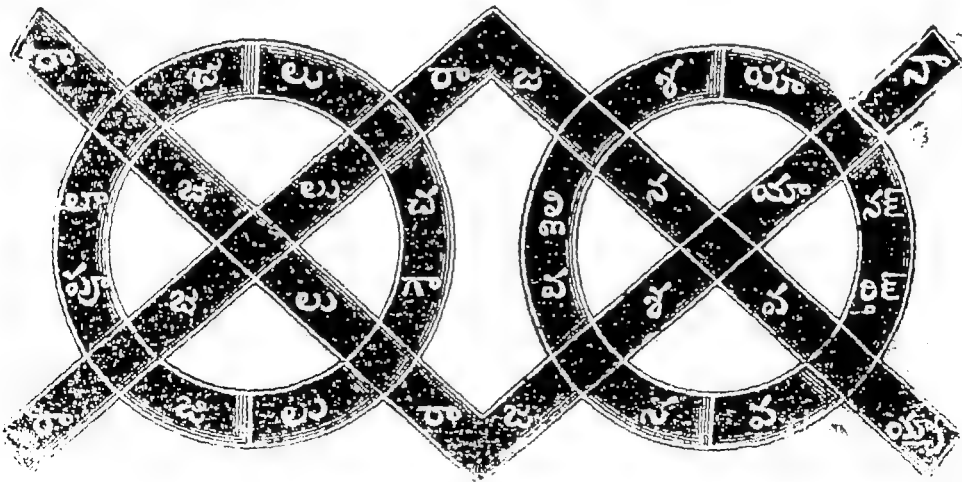

విద్యుత్తాల:—

సేవేగోపాలం కేళిఘ్నం, గోవృద్ధ్యద్రిప్తంకంశంభుం,
శ్రీదం భూనాథం వీనార్యం, కందాభాసం సీరాగారం.

577

మర్దలబంధము

చిత్రపదము:—

రాజులు రాజశయానా, రాజులు చల్లినయానా
రాజులు గావశవర్తిన్, రాజులు రాజనపయ్యా.

578

ఖడ్గబంధము

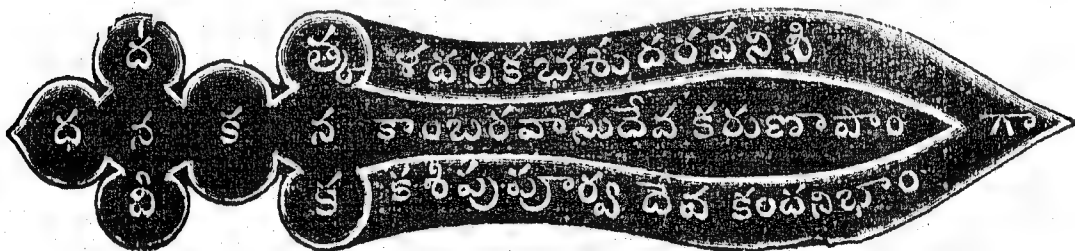
లక్షణము:—

క. చరణాంత్యవర్ణ మొక్కటి, చరణయుగాద్యంబుఁజేసి • సరసులు ముష్టా
రిరుగడల మధ్య మొకటిగ, పరుజులఁ గదియింప ఖడ్గబంధం బొనరున్. 579

లక్ష్యములు:—

క. శమదమనమధిక చిత్తా, విమలాంభోజారిహస్తవిష్టరకర్ణా
యమలార్జునతరుభంజన, కమలాధరణీసనాథ • కంధరవర్ణా. 580

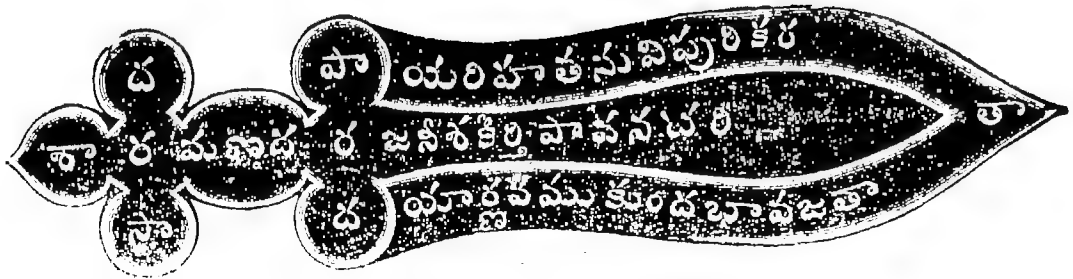

క. ధనదనపీనకనత్కన, కనకాంబరవాసుదేవ • కరుణాపాంగా
శినివరద శుభకర దళత్కనకకళిపు పూర్వదేవకందనిభాంగా, 581

క. శూరవరద రఘువరముర, మారణ చాణూరకంసమధుపేంద్రహరా
రారాజత్కనకంబర, ఘోర గ్రాహరిరక్ష గోపీజారా.

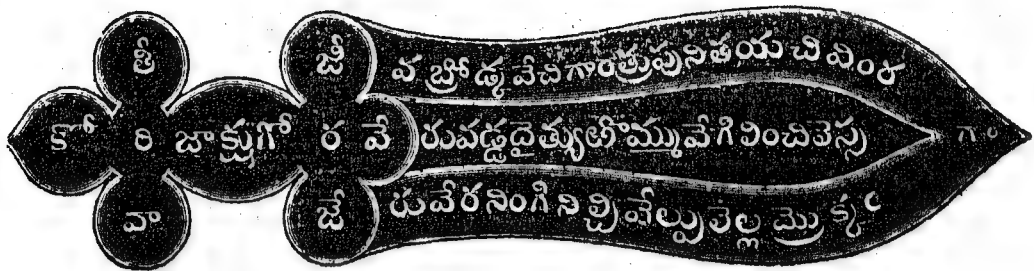
582

క. శారదరసారమణదర, పారదరజనీశక్తిరి పాపనచరిత
తారకరిపువినతహరియ, పారదయార్ణవముకుంద భావజతాతా.

583

సుగంధి:—

కోరితీరి వారిజాక్షు , గోరఁజీరఁజేరవే
వేరుపడ్డదైత్యటొమ్మ , వేగిలించి లెస్సగా
గారవించి యతనిపుత్రు , గాంచి వేడ్కఁ బ్రోవవే
వేరువేర నింగినిల్చి , వేల్పులెల్ల మ్రొక్కఁగా.

584

చక్ర బంధము

లక్షణము:—

సీ. వర్తులాకృతులుగా పదిగీటులు లిఖించి యాతలితరమధ్యమాలయమున
నంటంగఁ గడలెల్ల నాఱురేఖలు గీసి క్రిందిపందొమ్మిదోఁఁఁదమునను
బ్రోదిపుట్టినవృత్త మేదైన మూఁడంఘ్రు లటువ్రాసి నడిమింటి నాదివర్ణ
మేది యయ్యెను నది యినుమారు రాఁజెప్పి మూట నాటిట నామములరచించి

గీ. కడలు గలయంగ నాలవ, కాలువలికి, చక్రబంధస్వరూపంబు , సభ్యులెల్ల
వ్రాయఁదగుఁ గామెట్లీశ , వారిజాక్షు, జమ్మికడనున్న గోపాల, చారుశీల. 585

చక్రబంధము

లక్ష్యము:—

* కా. భద్రాకాముకసోమసూర్యనయనా , భ్రాజిష్ఠశౌర్యక్రమా
క్షుద్రాక్రద్ధ విమర్శితాంగనతతాస్తోకప్రసంపత్కరా
భద్రానూనజయావహావినయవాఙ్భవిష్కృతాయతీమా
మాద్రీశా భవతక్షుకా శుభకరా , మాంగల్యరాసోద్యమా.

౩౮౬

* ఇందు మూడవ వలయమున 'కాశ్రునూర్యపయ' అని అతివ వలయమున
'సోమయాజికవి' అని కవిపేరు గూర్పబడినది. (రా)

అప్పక—19

సర్గర. రాధాసక్తారసగ్రా, వ్రజకులతలకా, త్రాతకృతాప్రియధేరా
 రాధేయతాప్రికృతత్రా, ప్రవిమలసుగుణా, గ్రావవర్యాప్రధీరా
 రాధీప్రర్యావవగ్రా, ప్రకటదనుజజై, త్రావదప్రోత్థధూరా
 రాధూత్థప్రోదపత్రా, ప్రయచిరపృథుక, గ్రాసరక్తాసధారా.

సర్వతోభద్రబంధము

ఓం	ఓ	స	ఛ	ఛ	స	ఛ	ఓం
ఓ	ఛ	రం	ప	ప	రం	ఛ	ఓ
ఛ	ఛ	గ	కం	కం	గ	రం	ఛ
ఛ	ఛ	కం	త	త	కం	ప	ఛ
ఛ	ప	కం	త	త	కం	ప	ఛ
ఛ	రం	గ	కం	కం	గ	రం	ఛ
ఓ	ఛ	రం	ప	ప	రం	ఛ	ఓ
ఓం	ఓ	స	ఛ	ఛ	స	ఛ	ఓం

పంచేసదా దాసదేవం, దేవరం పపరం వదే

సరంగకంకంగరంస, దాపకంతతకం పదా.

మాలికాబంధము 1.

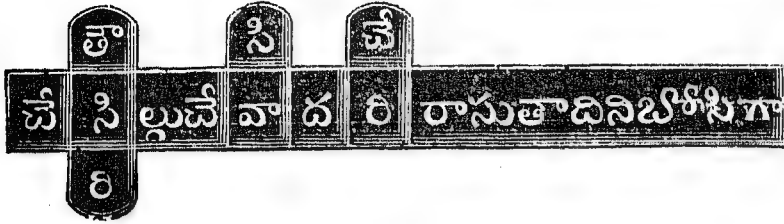

ఆనంత నందనందనా సనాతనా జనార్దనా
వనాటరత్న రక్షరమృనాగనాథనాశనా.

చ. ఖరవార ధిర దేవి కన్యప్రకటాంబర వీరసారదు
ర్ధరధరవార వేణురవరమ్య రమేశ మహామహామహి
ధర గరహరసన్నత కృతజ్ఞ తశిష్టపరాపరాపరం
శరణ రజోరమావిశదశస్త్రమాత్మక శ్రీకళాకరా.

ఝరికాబంధము

సవోజవృత్తము. చేసితాసిరి సిల్లుచే

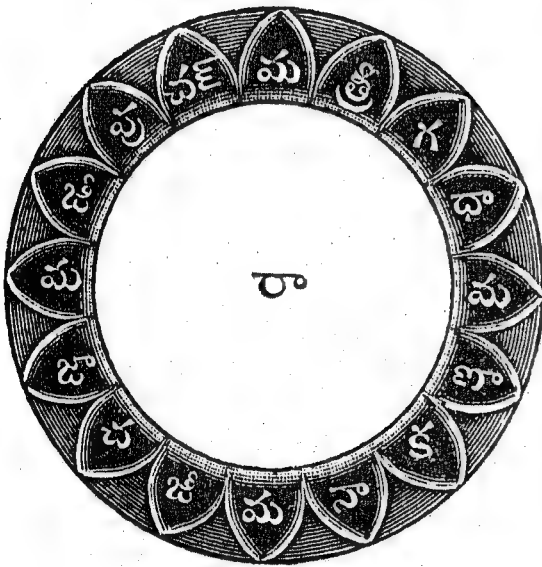
వాసివా దరిచేరిరా

రాసుతా దిని బోసిగా

గాసి బోనిదితాసురా.

591

పోడశదళచక్రము. *

సింహరేఖావృత్తము.

రామరాత్రి రాగరాధా

రామరాణా రాకరానా

రామరాజీ రాచరాజా

రామరాజీరావురాచక్. 592

* ప్రతి చరణములో నాల్గవ అక్షరము దీర్ఘాంతముగానే ఉన్నదిగాని; అప్ప కవిచెప్పిన లక్షణము ప్రకారము హ్రస్వమై ఉండవలెను. (చూ. పుట. 224.)

వ. ఇది బంధకవిత్వం బింక గర్భకవిత్వంబు వివరించెద.

593

గర్భకవిత్వము

సీ. గాం గేయకౌశేయః, ఘనకందగీతసద్గర్భచంపక మాలికయు పరిష్క
కందపద్యద్వయః, కమలవిలసితరుగ్గ వతికాగర్భిత, క్రాంచపదము
గీతమత్రేభవి, క్రీడితాకందగర్భితసీసము నట వ, ద్వైత్తగర్భ
తోత్పలమాలిక, యును సుకల్పితకల్పవల్లియు సీసరూపద్విపదయు
స్వగ్నిజీగర్భభుజంగప్రయాతంబు కందగర్భితమణి, గణనికరము

¹కలితచతుర్విధ, కందపద్యము నష్టవిధకందమును బంచవిధసువృత్త

తే. మాదిగాఁ గలకొన్ని పద్యములు పెక్కు, సరవిం బద్యము లివిడి దో, పములులేక
కాన వచ్చిన నవి యెల్ల, గర్భకవిత, ధరణి ²నొప్పారు కిరీతిం, దనరి కృష్ణ.

కందగీతగర్భచంపకమాల

చ. సరహరి కేశ నా వనజ, నాభ రమాధవ వంశహస్త బం
ధురసుగుణాకరా దురిత, దూర జనార్దన దోర్బలాధ్య గీ
⁴ర్వరగిరిశస్త్రుతా మురహ, రా సురభూజితముఖ్యపాద సుం
దరపురుషాగ్రణీ భుజగ, తల్ప శచీపతిపుత్ర రక్షణా.

595

వ. ఇది భాషాపరిచ్ఛేదములో తెలియవ్రాసినది.

596

కందద్వయకమలవిలసితరుగ్గ వతిగర్భక్రాంచపదము

ద్వారవతీనా, థా సదుదారా, తరుణధవళకర, ధరసుతనామా
మారమణీధా, మా సుకుమారా, మరుదధిపతిరిపు, మదగిరిశంబా
సారసనేత్రా, సత్యవిచారా, శరరుహభవముఖ, సకలసురేశా
శూరకులా తే, జోజితసూరా, సురవరమణినిధి, సురుచిరదేహ.

597

వ. ఇది పర్ణపరిచ్ఛేదములో తెలియవ్రాసినాము.

598

మత్రేభవిక్రీడితగీతకందగర్భసీసము

వినయసంపన్నర, విప్రభూతరమణీ, నాథా పయోజేతు, నా సరాస్త
విభయదాకార హ, విర్భుగాయతరిపు, ప్రాణానిలాహిశ్వ, రా రమేశ
విలయకాలానల, విశ్రమప్రథిత సా, ల్వగ్రావపృథ్వీ, వా వరేణ్య
విజయశీలా యదు, వీర కౌస్తుభధరా, చక్రీ యశోదాత్మజా ముకుంద

తే. కరివరద పూతనాంతక, గరుడగమన, సత్వసహిత కామజనక, శంకరసఖ

కనకవసన సుందరదేహ, వనధిశయన, సనకమునివినుత చరణ, సరసిజయుగ. 599

వ. ఇది పశ్చిమానపరిచ్ఛేదములో తెలియవ్రాసినాము.

600

1. కనలు (ఓ). 2. నొప్పారసిరీతిం దనరుకృష్ణ (సూ). 3. విఖ్యాతి (ఓ).

4. ర్ధర (ప).

హాణీపద్మాంబారతీదరధ్వనితాళమధుర గర్భోత్పలమాలికావృత్తము.

ఉ. శారదశాసితప్రసవః, చాపవిఖండన సామసన్నతా

తారణదాసపోషధవః, తాపసమండన ధర్మతత్పరా

వారణభాసురప్రభవః, స్రావకభండన వాసవానుజా

పారద వాసుదేవ భవః, పాపవిదండన భర్తపూజితా.

601

వ. ఇది యీ వద్యపరిచ్ఛేదముతుదను తెలియవ్రాయుచున్నాము.

602

కల్పితకల్పవల్లీ ప్రహరణకలిత

కరభృతకరుహం, కరిహితకరణం, కరుహసఖరుచిం, గరుడఖగరభమ్

ఖరఘనకరవిం, ఖరతరకరగం, గరళముఖిరపుం, గరధరకరతమ్.

603

వ. ఇది సంధిపరిచ్ఛేదములో తెలియవ్రాయుచున్నాము.

604

మఱిన్నీ కల్పితకల్పవల్లీ భాస్కరవిలసితము

అక్షరహారివిక, చాంబురుహాక్ష, యక్షవసఖనుత, యదుకులదక్ష

రక్షకసురవిదు, రద్విపరక్ష, రాక్షసవిదళన, ప్రరుచిరవక్ష

పక్షగపతిరథ, పౌండ్రవిపక్ష, భక్షితదవళిఖ, బహుసవదీక్ష

వృక్షగసహచర, ఋక్షసదృక్ష, ఋక్షపదుహితృప, ఋషిజనపక్ష.

605

గర్భప్రథమకందము

అక్షరహారివిక, చాంబురుహాక్ష, యక్షవసఖనుత, యదుకులదక్ష

రక్షకసురవిదు, రద్విపరక్ష, రాక్షసవిదళన, ప్రరుచిరవక్ష.

606

గర్భద్వితీయకందము

పక్షగపతిరథ, పౌండ్రవిపక్ష, భక్షితదవళిఖ, బహుసవదీక్ష

వృక్షగసహచర, ఋక్షసదృక్ష, ఋక్షపదుహితృప, ఋషిజనపక్ష.

607

గర్భద్విపద

అక్షరహారివిక, చాంబురుహాక్ష, యక్షవసఖనుత, యదుకులదక్ష

రక్షకసురవిదు, రద్విపరక్ష, రాక్షసవిదళన, ప్రరుచిరవక్ష

పక్షగపతిరథ, పౌండ్రవిపక్ష, భక్షితదవళిఖ, బహుసవదీక్ష

వృక్షగసహచర, ఋక్షసదృక్ష, ఋక్షపదుహితృప, ఋషిజనపక్ష.

608

లాలిపాట

అక్షరహారివిక, చాంబురుహాక్ష, యక్షవసఖనుత, యదుకులదక్ష

రక్షకసురవిదు, రద్విపరక్ష, రాక్షసవిదళన, ప్రరుచిరవక్ష. లాలి.

పక్షగపతిరథ • పాండ్రవిపత్నా, భక్షితదవశిఖ • బహుసవదీతా
వృక్షగసహచర • ఋక్షనదృత్నా, ఋక్షపదుహితృప • ఋషిజనపత్నా. లాలి. 609

పెండ్లి పాట

అక్షరహరివిక, చాంబురుహితా, యక్షపసఖనుత • యదుకులదత్తా
రక్షకసురవిదురద్విపరత్నా, రాక్షసవిదళన, ప్రరుచిరవత్నా. 1 గౌరీకల్యాణం వై భవమే.
పక్షగపతిరథ • పాండ్రవిపత్నా, భక్షితదవశిఖ • బహుసవదీతా
వృక్షగసహచర, పాక్షనదృత్నా, ఋక్షపదుహితృప, ఋషిజనపత్నా. గౌరీకల్యాణం
[వై భవమే. 610

2 ధవళము

అక్షరహరివిక, చాంబురుహితా, యక్షపసఖ
రక్షకసురవిదురద్విపరత్నా, రాక్షసవిదళన
పక్షగపతిరథ, పాండ్రవిపత్నా, భక్షితదవశిఖ
వృక్షగసహచర, ఋక్షనదృత్నా, ఋక్షపదుహితృప. 611

3 సువ్వాలే

అక్షరహరివిక • చాంబురుహితా, యక్షపసఖనుత • యదుకులదత్తా
రక్షకసురవిదురద్విపరత్నా, రాక్షసవిదళన, ప్రరుచిరవత్నా. సువ్వీ సువ్వాలలే. ౧
పక్షగపతిరథ • పాండ్రవిపత్నా, భక్షితదవశిఖ • బహుసవదీతా
వృక్షగసహచర, ఋక్షనదృత్నా, ఋక్షపదుహితృప, ఋషిజనపత్నా. సువ్వీ సువ్వాలలే.

అర్థచంద్రికలు

అక్షరహరివిక, చాంబురుహితృన్.	౧
యక్షపసఖనుత • యదుకులదత్తున్.	౨
రక్షకసురవిదురద్విపరత్తున్.	౩
రాక్షసవిదళన • ప్రరుచిరవత్తున్.	౪
పక్షగపతిరథ • పాండ్రవిపత్తున్.	౫
భక్షితదవశిఖ • బహుసవదీత్తున్.	౬
వృక్షగసహచర • ఋక్షనదృత్తున్.	౭
ఋక్షపదుహితృప • ఋషిజనపత్తున్.	౮

1. 'గౌరీకల్యాణం వై భవమే' అని (ఓ. ప.) లలో వ్రాసి ఉన్నది. లక్ష్మీకల్యాణం వై భవమే (సూ). 2. శ్రీ ధవళము (సూ). 3. సువ్వాల (పూ. మ.)

1 కందగర్భసీసరూపద్విపద

మకరకుండలకర్ణ , మహితాభ్రవర్ణ శకటదానవవిపక్ష , కమలజాత
శుభికాలసత్ఫల , సుయశోవికాల యభిరమతస్నిగ్ధయాపీతదుగ్ధ
శ్రితదేవతరుమూల , చేదీశకాల ధృతమణిధరగదారి , తపతికథిత
నివసితవైకుంఠ , నియతాబ్జకంఠ రవికళాదశుభనేత్ర , విజయమిత్ర
లే. సతతసనకాదిసన్నత , చతురచరిత, యాదవకుల సత్యనిరత , యచ్యుత మధు
విదళన హరిశాశ్వతకృష్ణవిదురవరద, భవవిరించినుతా యంచుఁ , బ్రస్తుతింప. 614

గర్భద్విపద

మకరకుండలకర్ణ , మహితాభ్రవర్ణ
శకటదానవవిపక్షకమలజాత
శుభికాలసత్ఫల , సుయశోవికాల
యభిరమతస్నిగ్ధ , యాపీతదుగ్ధ
శ్రితదేవతరుమూల , చేదీశకాల
ధృతమణిధరగదారి, తపతికథిత
నివసితవైకుంఠ , నియతాబ్జకంఠ
రవికళాదశుభనేత్ర, విజయమిత్ర.

615

గర్భకందము

సతతసన కాదిసన్నత, చతురచరిత యాదవకుల , సత్యనిరత య
చ్యుత మధుర దళన హరి శాశ్వత కృష్ణ విదురవరద భవవిరించినుతా. 616

* స్రగ్వణీగర్భభుజంగప్రయాతము

నమో దాశకా వేణు , నాదప్రవీణో, ద్యమా యాశుషేణామహాయావనారీ
రమాధీశ దామోదరా దేవదేవోత్తమా భేశమిత్రాక్ష , తార్క్ష్యానుయాయా. 617

గర్భస్రగ్వణీవృత్తము

దాశకా వేణునాదప్రవీణోద్యమా, యాశుషేణామహాయావనారీరమా
ధీశ దామోదరా , దేవదేవోత్తమా, భేశమిత్రాక్ష తార్క్ష్యానుయాయా. 618

1. కందగర్భద్విపదరూపసీసము (ఓ). కందద్విపదగర్భసీసము (సూ). * ఇందు
సాలపపాదములోని 'తార్క్ష్యానుయాయా' అను పాఠము భుజంగప్రయాతమునకు సరి
పోవును గాని గర్భస్రగ్వణీకి సరిపడదు. ఈపాఠమే సూ. ప్రతిలోఁ గలదు. 'ఇంద్రాను
జాతే' అను పూ. ము. పాఠము స్రగ్వణీభుజంగప్రయాతములు రెంటికిని సరిపడదు.
'వైత్యేంద్రశిక్షా' అని సవరించిన సుభయత్ర యతికి సరిపడును (రా). 2. యింద్రాను
జాతే (పూ. ము.) ఇందును యతిభంగము. ఇది (ప. ఓ.) లలోని పాఠము.

కందగర్భమణిగణనికరము

కరధృతజలజునిఁ , గరిపతివరదున్, వరతనురుచిజిత , వనదునిఁ బరమున్
బరివృథుఁ గొలిచెదఁ , బరపదశరణున్, శరవణభవనుత చరితునిఁ గరుణన్. 619

*గర్భకందము

కరధృతజలజునిఁ గరిపతి, వరదున్ వరతనురుచిజిత , వనదునిఁ బరమున్
బరివృథుఁ గొలిచెదఁ బరపద, శరణు న్నరవణభవనుత, చరితునిఁ గరుణన్. 620

చతుర్విధకందము

రెండవచరణంబునకు, న్రెండవగణ మాది గాఁగ , నిర్మించినచో
దండిఁ జతుర్విధకందము, పాండవపత్నీ మెలంగుఁ బ్రజ్ఞులసభలన్. 621

బలులేమిచేత వేసరు, చెలికిం జిపిటంబు లీయఁ , జేసొని కృపతోఁ
గలి మిచ్చినావు కేరుచు, నెలమిం గృప జేంగితజ్జ్ హితవుగ విపులన్. 622

గర్భద్వితీయకందము

చిపిటంబు లీయఁ జేసొని, కృపతోఁ గలి మిచ్చినావు , కేరుచు నెలమిం
గృపజేంగితజ్జ్ హితవుగ, విపులం బలులేమిచేత , వేసరుచెలికిన్. 623

గర్భతృతీయకందము

కలి మిచ్చినావు కేరుచు, నెలమిం గృప జేంగితజ్జ్ హితవుగ విపులన్
బలులేమిచేత వేసరు, చెలికిం జిపిటంబు లీయఁ , జేసొని కృపతోన్. 624

గర్భచతుర్థకందము .

కృప జేంగితజ్జ్ హితవుగ, విపులన్ బలులేమిచేత , వేసరుచెలికిం
జిపిటంబు లీయఁ జేసొని, కృపతోఁ గలి మిచ్చినావు , కేరుచు నెలమిన్. 625

మాలికాచతుర్విధకందము

తరతరమ వర్ణ మాదిగ, దొరలించిన మాలికాచతుర్విధకందం
బరుదారును సత్కృతులం, దురగాధిపనవ్యతల్ప , యదధిశయానా. 626

క. శ్రీభూమిన వరద హరి, గోభూమానవమినుత సుగుణబుధ మధునా
శా భీమా నవకృష్ణు, నాభా మానవహరి దరి , యభవకమలనా. 627

*ఇందు మఱి మూడు కందములు గర్భితములు. పరివృథుఁ గొలిచెద...
వరతనురుచి..... శరవణభవనుత...అని మొదలిడి చదువవలెను. ఇది చతు
ర్విధ కందగర్భమగును (రా.)

గర్భద్వితీయకందము

భూమీన వరదహరి గో, భూమానవవినుత సుగుణ • బుధ మధునాశా
భీమా నవకృష్ణఘనా, భూమానవహరి దరి యభవకమలనాశ్రీ. 628

గర్భతృతీయకందము

మీనవరద హరిగోభూ, మానవవినుత సుగుణబుధ • మధునాశా భీ
మా నవకృష్ణఘనాభౌ, మానవహరిదయభవక • మలనాశ్రీభూ. 629

గర్భచతుర్థకందము

నవరద హరిగోభూమా, నవవినుత సుగుణబుధమధునాశా భీమా
నవకృష్ణఘనాభౌమా, నవహరిదరియభవకమల • నాశ్రీభూమి. 630

అష్టనిధికందము

రెండేసి గణంబులపై, మండినగణ మాది గాఁగ • నొనరఁగఁ జదువకొ
ఖండితసౌంధకఘోటకి, తొండజ యష్టనిధికంద • మనఁగాఁ బరఁగున్. 631

ప్రథమకందము

తన కిరుగెలనను కనలుచు, గొనబయి గిలిపెడుకనుగొలుకులఁ దగుఁ బెలుచ
న్ఘనులను గలయం బెనఁకువఁ, గనుచుం గలుములఁ దనిపెనుఁఖలశృంఖల మై. 632

ద్వితీయకందము

కనలుచు గొనబయి గిలిపెడు, కనుగొలుకులఁ దగుఁ బెలుచను • ఘనులను గలయం
బెనఁకువఁ గనుచుం గలుములఁ, దనిపెను ఖలశృంఖల మయి • తన కిరుగెలనన్.

తృతీయకందము

గిలిపెడుకనుగొలుకులఁ దగుఁ, బెలుచ న్ఘనులను గలయను • బెనఁకువఁ గనుచుకొ
గలుములఁ దనిపెను ఖలశృంఖల మయి తన కిరుగెలనను • గనలుచు గొన బై.

చతుర్థకందము

కులదగుపెలుచ న్ఘనులను, గలయం బెనఁకువఁ గనుచును • గలుములఁ దనిపెకొ
ఖలశృంఖలమయి తనకిరు, గెలనను కనలుచు గొనబయి • గిలిపెడుకనుకొత్. 633

పంచమకందము

ఘనులను గలయం బెనఁకువఁ, గనుచుం గలుములఁ దనిపెను • ఖలశృంఖల మై
తన కిరుగెలనను గనలుచు, గొన బయి గిలిపెడు కనుగొలుకులఁ దగుఁ బెలుచన్.

షష్ఠకందము

బేనఁకువఁ గనుచుం గలుములఁ, దనిపెను ఖలశృంఖల మయి • తన కిరుగెలనన్
గనలుచుఁ గొనఁబయి గిలిపెడు, కనుగొలుకులఁ దగుఁ బెలుచనుఁ ఘనులనుగలయన్.

సప్తమకందము

కలుములఁ దనిపెను ఖలశృం, ఖలమయి తన కిరుగెలనను • గనలుచుఁ గొన బై
గిలిపెడుకనుగొలుకులఁ దగుఁ, బెలుచ న్నులను గలయను • బేనఁకువఁ గనుచున్.

అష్టమకందము

ఖలశృంఖల మయి తన కిరు, గెలనను గనలుచుఁ గొన బయి • గిలిపెడుకనుగొ
లుకులఁ దగుఁ బెలుచ న్నులను, గలయం బేనఁకువఁగనుచునుఁ గలుములఁదనిపెన్.

కందద్వయనీలోత్పలమాలామణిగణనికరగర్భసరసిజవృత్తము

శ్రీవర్ధిష్ఠం బావనజీవు • నితభృగుతనయుని • సిరి గలుగుటకై
భావించు న్సంభావితభావుం • బ్రతియుగ సముదితఁబహుతనుమహితున్
దేవేంద్రాదిప్రస్తుతదేవు • నితితనయతుహినఁ, దినకరకిరణున్
ధీవిద్యాద్యోతు న్వసుదేవు • స్థితిమదగుణయుతుఁ • దృణితవిదురదున్. 640

గర్భప్రథమకందము

శ్రీవర్ధిష్ఠం బావన, జీవు నితభృగుతనయుని • సిరి గలుగుట కై
భావించు న్సంభావిత, భావుం బ్రతియుగసముదితఁబహుతనుమహితున్. 641

గర్భద్వితీయకందము

దేవేంద్రాదిప్రస్తుత, దేవు నితితనయతుహినఁ, దినకరకిరణున్
ధీవిద్యాద్యోతు న్వసు, దేవు స్థితిమదగుణయుతుఁ • దృణితవిదురదున్. 642

గర్భనీలోత్పలమాల

శ్రీవర్ధిష్ఠం బావనజీవున్, భావించు న్సంభావితభావున్
దేవేంద్రాదిప్రస్తుతదేవున్, ధీవిద్యాద్యోతు న్వసుదేవున్. 643

గర్భమణిగణనికరము

నితభృగుతనయుని • సిరిగలుగుటకై, ప్రతియుగసముదితఁబహుతనుమహితున్
నితితనయతుహినఁ, దినకరకిరణున్, స్థితిమదగుణయుతుఁ • దృణితవిదురదున్. 644

వాణీపద్మాంబారతీదరధ్వనితాళమధురగతిగర్భోత్పలమాలికా వృత్తము

కాశితప్రసవ , చాపవిఖండన సామసన్నతా
తారణదాసపోషధవ , తాపసమండన ధర్మతత్పరా
వారణభాసురప్రభవ , ప్రాపకభండన వాసవానుజా
పారదవాసుదేవభవ , పాపవిదండన భర్గపూజితా.

645

గర్భవాణీవృత్తము

కాశితప్రసవ , చాపవిఖండన , సామసన్నతా
దాసపోషధవ , తాపసమండన , ధర్మతత్పరా
భాసురప్రభవ , ప్రాపకభండన , వాసవానుజా
వాసుదేవభవ , పాపవిదండన , భర్గపూజితా.

646

గర్భపద్మావృత్తము

సవచాపవిఖండన , సామసన్నతా, ధవతాపసమండన , ధర్మతత్పరా
భవప్రాపకభండన , వాసవానుజా, భవపాపవిదండన , భర్గపూజితా.

647

గర్భాంబావృత్తము

చాపవిఖండన , సామసన్నతా, తాపసమండన , ధర్మతత్పరా
ప్రాపకభండన , వాసవానుజా, పాపవిదండన , భర్గపూజితా.

648

గర్భగతీవృత్తము

ఖండనసామసన్నతా, మండనధర్మతత్పరా
భండనవాసవానుజా, దండన భర్గపూజితా.

649

గర్భదరధ్వనితాళము

కాశితప్రసవ , దాసపోషధవ
భాసురప్రభవ , వాసుదేవభవ.

650

గర్భమధురగతిరగడ

కాశితప్రసవ , చాపవిఖండన, దాసపోషధవ , తాపసమండన
భాసురప్రభవ , ప్రాపకభండన, వాసుదేవభవ , పాపవిదండన.

651

ఆశ్వాసాంతగద్యము

ఇది శ్రీమదాపస్తంభసూత్ర భారద్వాజగోత్రకామెపల్లిపురమందిర నందనందనచరణార
విందవందనాభిలాష మనీషాప్రాభవవేంగళార్యతనూభవ విద్యావిశేషనురాచార్య
కాకునూర్యప్పకవివర్యవిరచితంబైనయాంధ్రశబ్దచింతామణియనువ్యాకరణకాస్త్రంబు

నందు మూలసూత్రంబులును, ఛందఃప్రభావంబును, ఛందోవ్యాపక¹సంప్రదా
యంబును, ఛందస్స్వరూపంబును, నితిహాసాదిస్వరూపంబును, గద్యవచనంబులును,
బ్రథమప్రత్యయోద్ధారణక్రమంబును, గణజననచ్ఛందంబులును, గురులఘువర్ణ
నిర్ణయంబును, సర్వగణలక్ష్యంబులును, గణాధిదేవతాఫలంబులును, అష్టగణ
లక్షణంబులును, దేవతానరాంకితనియమంబులును, నాయకగణకూటంబులును,
గృత్యాదిగణద్వయకూటంబులును, బ్రశస్తకూటంబులును, దోషాదోషబాహుళ్య
ఫలంబులును, గణద్వయయోగఫలంబులును, గణనాథయోగఫలంబులును, షట్ప్రత్య
యంబులును, బద్ధలక్ష్యోపయోగిసంజ్ఞలును, షడ్వింశతిచ్ఛందోజాతసమవృత్తంబు
లును, ముఖ్యగౌణవృత్తంబులును, మాలికావృత్తవివేకంబును, జాత్యుపజాతులును,
జిత్ర బంధగర్భకవిత్వంబును గల పద్యపరిచ్ఛేదంబును చతుర్థాశ్వాసము సంపూర్ణము.

—

సంధిపరిచ్ఛేదము

పంచమాశ్వాసము

కృష్ణాపూర్వతట

ప్రాకారపాంతకుతలపరిశోభితవ

బ్రాకరకేతవరనగర

నాకారివిదిక్తియోజనస్థితభవనా.

1

క. అవధారు శబ్దశాసనుఁ, డవనిఁ గలియుగమున కాది , నా రాజమహేం
ద్రవరంబునఁ జెప్పిన యం, ద్రవచోవ్యాకరణసూత్రతలిఁ దెనుఁగింతున్.

2

ఆ. ఆంధ్రసంధు లెల్ల , నష్టాదశార్యల, సుకవు లా నటంచుఁ , జోద్య మంద
భత్రితాద్రినాథ , శబ్దానుశాసనుఁ, డవనిఁ దేటవఱిచె , నతిముదమున.

3

సంధిపరిచ్ఛేదము

మూ. సూ. తిజ్జధ్య శేషవష్టి సుస్కర్తప్రవచనీయజవిభక్తిః,
కింఞ్చిత్ప్రశంసనాద్భుతసంతాపయదాతేదాకిమేవాంశ్చ.

1

క్వాకిలతూష్ణిమాద్యా నభిదధతి కలా ద్రుతో న యేహం స్యాత్,
అన్యే ద్రుతప్రకృతయో యే స్యుర్వ్యనుజీవితద్రుతా నిత్యమ్.

2

సర్వత్రాజ్వ త్కార్యం జ్ఞేయం యస్య ద్రుతప్రకృతికేభ్యః,
లుక్సంశ్లేషా నాచి ద్రుతస్య సర్వత్ర లు క్సమానేషు.

3

సద్ధి ర్నాచోఽచ్యనుచో వాఽచోఽనాదిషు విభక్తిషూతో వా,
నిత్య మను త్తమపురుషక్రియా స్వీతగ పరిమితౌ సమస్తానామ్.

4

న స్యాత్తద్ధరోత శోఽర్వాస్యా ద్వర్తమానవిహితస్య,
తద్వత్తదాదిజస్య ప్రాయ స్తు స్యా త్కిమాదిక స్యేతః.

5

*అపిశబ్దేతో లుగ్వా స్యా దిచ్చ విభక్త్యన్తిమస్య జే రలిచ,
శబ్దాత్తచ్చబ్దాతో లు గ్దారార్థే త ఉదపి రేఫ స్యాత్.

6

సామానాధికరణ్యే షూదంతానాం టుగాగమోఽచి స్యాత్,

171 * ఈ శ్లోకముల క్రమము బాలసరస్వతీయాహోబలపండితీయములలో మార్పు
చెంది యున్నది. ఇట్టి వింకను గలవు (రా).

- ధాతుపదసమ్భవానాం విశేషణానాముత స్తథా నుమచి. 7
- షష్ఠ్యా ఉతోఽచి ను మేచాద్య స్యాప్రేడితేఽన్యలోపశ్చ,
అహమాదీనాం ద్విత్వం లోపో నమ ఆదికే విసర్గస్య. 8
- బో రద్భుతశబ్దార్థే పో శ్చ తదాద్యర్థవాచకే షూతః,
వికృతిపదే లౌటో రప్యవధారే శ్చా విత శ్చ లు గ్వా స్యాత్. 9
- పదమధ్యసరలడానా ముత శ్చ పూర్వప్రయోగసిద్ధానామ్,
లోపో వా స్యాత్తేషా మిత శ్చ తద్వ త్రివిక్రమమతేన. 10
- కవిభల్లఁగి క్రియాణాం నామ్నాముల్లోప ఇష్యతే హ్యేషు,
ప్రథమైకవచనమాత్రే వికృతౌ నాంతాదయోపి కథ్యంతే. 11
- ఔపవిభక్తికసంజ్ఞా వర్ణా ప్టింట్యాదయో భవన్తీహ,
రుల్వాదే ర్నామ్నాం స్యున్తేహి విభక్తౌ సమాసే చ. 12
- ప్రథమావైభక్తికమో ర్లుక్ పూర్ణో వా పతిక్రియార్థేతు,
తస్య సమాసే పుంపూ ను మ్చాతో హల్యధర్వణార్యమతాత్. 13
- శత్రుధే తూత శ్చా నో స్తస్య స్యా చ్చ పూర్ణబిన్దు రపి,
వాత్తాస్తదో ద్భ్రుతస్య స్యాల్లు గ్వాక్యాన్తగతపదానాం చ. 14
- పరుషా ద్భ్రుతప్రకృతికా త్పరళా స్యున్తద్భ్రుతం చ బిన్దుస్స్యాత్,
అవికారగతే తస్మి న్నపి సరళా ఏవ సన్తి తే పరతః. 15
- లుగ్వా న ప్రకృతిపదా త్పరత స్సరళే స్థిరే చ నస్య స్యాత్,
అలుకి చ సంశ్లేష స్యాన్య ద్భిన్దుం ప్రనదన్తి తం క్వచి త్కేచిత్. 16
- ప్రథమ లుగపి ద్వినుల్వో ద్భ్రుతస్య సర్వత్ర లు క్సమాసేషు,
హేమోక్తేగి పరుషాణాం గసడదవా స్యుః పడాద్భవన్తే. 17
- గసడదవా స్యుః ప్రథమామాత్రా దాత్తాస్తదో ర్వినా పరుషాః,
న వికృతిశబ్దా త్పరత సాన్సంస్కృతికానాం భవన్తి గసడదవాః. 18
- ఇతి సకలభాషావాగనుశాసన నన్నయభట్టవిరచితాన్ధ్రశబ్దచింతామణౌ
సన్నిపరిచ్ఛేద స్తోత్రీయః.

ప. ఈ శ్లోకంబులు పదునెనిమిదియును నలువదియెనిమిది సూత్రము లయ్యె నని యెల్ల
నిందు వివరించెద.

తే. హేమచంద్రత్రివిక్రమనాము లాది

బ్రాకృతము త్రోవ జూపి రా , ప్రాకృతంబు
నందు భేదంబుగావున , నాంధ్రమునకు
గలుగు లక్షణ మెఱుంగఁగ , వలయుఁ గవులు.

5

ఆ. తెలుఁగుబాస యెంత , దెలిసి యుండిన దీనిఁ, జదువకున్నఁ గవిత , చక్కగాదు
ఇంటిలోన హేమ , మెంత గల్గిన నేమి, తొడవు సేయకున్నఁ , దొడుగ రాదు.

క. పదసంధులు చెడ నదికినఁ, బదపద్యము లార్యసభలఁ , బరువడి హాస్యా

స్పదము లగుఁ గాన వైకృత, పదసంధివిధములు లేట,పఱచెద వరుసన్.

7

క. 1వసుధ విసంధియును మహా, విసంధియుఁ గుసంధిదోష,విధమును దుస్సం

ధిసమాఖ్యయు నను నాల్గును, బొసఁగింపరు సంధిదోష,ము లటంచుఁ గవుల్.

8

తే. హరి ముసలికిని అనుజుండు , అరునునకుఁ

జెలి యనుచు నిట్లు గుడుసుపై , శృంగముపయి

స్వరములకు సంధి గలుగక , సాగనేని

దానిని విసంధి యండు స , త్కవులు కృష్ణ.

9

తే. సాల్వభూమివరున్ 2అండ,జధ్వజుండు

ధరణిఁ గూల్చె సురత్ 3అద్భుతంబు నొంద

ననుచుఁ బొట్టులవలపల , నచ్చు లున్న

జరుగును మహావిసంధిదోషం బనంగ.

10

తే. మగు వొకతె సారెతెలనాకు , మడుపు లీయఁ

బొలఁ తొకతె తెల్లనవరంబుఁ బూని విసరఁ

జే దొకతె చక్రితో నెత్త , మాడె ననఁ గు

సంధి యగు నిట్లు కలయని,సంధు లదుక.

11

క. ఎందును దుస్సంధిసమాఖ్యం దిర మగు నందు నిందు , ననుచో నందు

న్నిందు న్నని పై నచ్చులు, పొంద నముచ్చయనకార,ములు కృతి నూదన్.

12

తే. తొలుత నీ సంధిదోషచ,తుష్టయంబు, చెంద కుండఁగఁ గావ్యము,ల్పపృథులయుఁ

గానఁ దెలియంగ సంధిల,క్షణము లెల్ల, విన్నవించెద గోపాల , విమలశీల.

13

క. వుడుములు ప్రథమైకోక్తికిఁ, గడఁ గూర్చిన యది విభక్తి,కం బనఁబడుఁ బా

ల్పడి యవి చెందని నుడు గె,ప్పుడు నవిభక్తికము నామ,మును ననఁబరఁగున్.

14

1. ఎసఁగ (నూ). 2. "పరున్నండజ" (పాతాంతరము.) పరున్ యండ
(పూ. ము.) ఇట్లు యడాగమముతో నిల్పుట సరికాదు. ఇదియు సరికాదు. (రా).
3. సురత్ యద్భుత (పూ. ము.)

- క. తరు వన హరుఁ డనఁ బుర మనఁ, బరఁగ నివి విభక్తికములు, బరువు 'పురుడు సు
దరి దుర మనునివి యెల్లను, నరసఖ యవిభక్తికములు, నామములు నగున్. 15
- ఆ. 2వెనుక నున్నపదము, కొనయక్షరముతో, బైవదంబుమొదలి, ప్రాణమునకు
సూత్రమునను సంధిచొప్పడకున్న న, పుట్ట బుధులు ప్రకృతిభావ ముండు. 16
- క. తొలఁగి చనుఁ దొలఁగ కుండును, గలుగును లే కుండు నాను, గా కుండును ని
చ్చలు వచ్చును రాకుండును, జెలువార వికల్ప మనుచు, జెప్పెడుచోటన్. 17
- క. మొదలను జెప్పిన విధమున, కొదవు వికల్పంబు లేక, యొక్క తెఱగునకొ
బడవడి నిలిచినదానిని, యదుగోత్రపవిత్ర నిత్య, మందురు ధీరుల్. 18
- తే. పుడమిఁ దొల్లింటిరాజుల, వెడల నొత్తి, వారిశిలవులఁ దా ముండు, వైరినృపుల
పగిది మునుపున్న వ్రాలను, బాఱఁ దోలి, తా మచట నిల్చు నాదేశ, నామకములు.
- తే. వెండికొండను నెలకొన్న, వేల్పుఁజేసి, చెంత నత్యంతమైత్రిమై, జేరి యుండు
యత్కుగతి శబ్దమునఁ గల్గినక్షరంబు, పొంత నుక్తాగమము పొందు, బూని నిల్చు.
- తే. పదములను మున్నగల వ్రాలఁతుదిని దాము, నతికొనినిల్చు లిపులుప్రత్యయములయ్యె
మున్నుపదములఁ గలవర్ణ, ములునిలువక, తొలఁగి చనుట లోపం బని, పలుకఁబడుచు.

ద్రుతప్రకృతికసంజ్ఞ

మూ. సూ. తిజ్జధ్యశేషషష్ఠీసుస్కర్తప్రవచనీయజ⁴విభక్తిః,
కిఞ్చిత్ప్రశంసనాద్భుతసంతాపయదాతదా⁵కిమేవాంశ్చ.
క్వాకిలతూష్ణీమాద్యా నభిదధతి కలా ద్రుతో న యేషాం స్యాత్,
అన్యే ద్రుతప్రకృతయో యే స్మర్త్యానుజీవితద్రుతా నిత్యమ్.

- క. వలసినచో దుది ద్రుతములు, తలచూపెడుశబ్దములు ద్రుతప్రకృతు లనక
వెలయు నవి వొడమ కుండెడు, తెలుఁగుపదంబులు కళాప్రదేశము లయ్యెన్. 22

తే. ధాత ధాతను భూపతి, ధరణిపతిని

జనకు జనకుని గనియెఁ గ, న్గొనియె ననుచుఁ

గడ ద్రుతము లిట్లు లోపము, ల్లాంచి వలయు

పట్టఁ గనుపట్టునవి ద్రుతప్రకృతు లీశ.

23

- క. వికృతిపదంబులలోపల, నకారములు వలయుచోఁ గొనలఁ బొడము ద్రుత
ప్రకృతు లసంఖ్యంబులు గొం, కక యవి యెన్నంగ నలవి, గా దహిపతికిన్. 24

1. పురుడు (ఓ). 2. కెనక (ప. ఓ). 3. నెళవుల (పూ. ము). 4. విభక్తిః
(సూ). 5. కిమేవాంశ్చ (పూ. ము).

తే. గూను నెమ్మేను మెడ నాను,మీను పేను, ¹మానువరిచేను పులిబోను,మఱియు నిట్లు
భువి నకారంబుతోఁగూడఁ, బుట్టుశబ్దములు ద్రుతప్రకృతులు గావు, మునిశరణ్య.

తే. అన్న బంగరుపొన్నుచా,య యగుతెన్ను
చెన్ను పులిజున్ను దొరపన్ను, జొన్నయెన్ను
మొదలుగా జడ్డలు నకార,ములకుఁ దుదిని
దవరు పదములు గావు ద్రుతప్రకృతులు.

26

ఆ. ²తన్ను నిన్ను నన్ను, విన్ను మున్నామిన్ను, చన్ను కన్ను వెన్ను,శబ్దములకు
జడ్డ లుండుఁ బోవుఁజర్చింప నివి ద్రుతప్రకృతు లెపుడుఁ గావు, భక్తసులభ. ²⁷
కళాప్రదేశములు

సీ. ఇనుఁడు గోత్రము గోవు,జను లని యిబ్బంగిఁ బలికెడుప్రభమావిభక్తులందు
రాముఁగూర్చి రణోగ్ర,భీముఁగూర్చి యటంచుఁ దెలిపెడుకర్త ద్వి,తీయలందుఁ
గృష్ణునకై సురో,చిష్ణునకై యని తొడిఁబడ నుడుగు చ,తుర్థులందు
బలునిబట్టి మురారిఁ, బట్టుండి యని పలికెడుపంచమీవిభ,క్తితుదలందుఁ

తే. పద్మబాంధవసుతయొక్క,భద్రయొక్క
జాంబవతియొక్క యనుశేష,పద్మలందు
క్షీతి సముచ్చయములఁ దక్క, ద్రుతము గానఁ
బడదు కిగావున నవి పల్కఁబడుఁ గళ లని.

28

సీ. శుగ్రీవుఁడే వాయు,నూనుఁడే యనుచు నేవార్థము లైలుపు వ్యా,హారములును
నటియించెనట పాడె,నట కూడెనట యను లలితకిలార్థాను,లాపములును
వింటిమి కంటిమి, వేడి రటంచు నీమాడ్కిని బలుకుతి,జ్జ ధ్యములును
గాంచి విచారించి, కరుణించి యనియెడుక్వాప్రత్యయాంతార్థ,వాచకములు

తే. నుఱక మిన్నక సేయక, యెఱుఁగక యను, నట్టి తూష్ణీపదార్థవా,క్యములు నాది
శబ్ద ముండుటచేతను, ³జనియె సుమ్ము, కనియెఁ గద యనునవియును, గళలు కృష్ణ.

తే. నవ్వుచున్నాఁడు పచ్చుచు,న్నాఁడు వాఁడు
మనఁ గలఁడటన్న తిజ్జ ధ్యమంబు లెందుఁ
గాకయును బ్రథమలలోనఁ, గలసి సరసి
జాతనేత్ర కళాప్రదేశంబు లగును.

30

సీ. కటకట యక్కట, కట్ట యయ్యో యని పరితాపమనఁ బల్కుఁ, భాషణములు
ఔర బళి రమజ్జ, యయ్యారె యంచుఁ బ్రశంసించునంధ్రభా,షాపదములు

1. మానుపఱిచేను (పూ. ము). 2. తన్ను నిన్ను నన్ను - అను నీమూఁడు
కళ లని యిందుఁ జెప్పఁబడెను. ఇది పొరపాటు. (రా). 3. గావునఁ బల్కఁగా (ప);
గావున నివి (ఓ). 4. జనియెఁ జుమ్ము (రా). 5. యూరె (ప).

నిది క్రొత్త యిది వింత యిది లెస్స యద్వితామోహో యనుమహద్భుతోదితములు
నించుక గోరంత • యిసుమంత చీమంత యావంత యనుకించి దర్థములును

తే. హరిహయాత్త జసఖి యిప్పుడప్పుడెప్పుడనియెడుయదాతదాద్య¹శబ్దాన్వయములు
నెద్ది యెద్దొది²యేటది • యేమి యనుకి, మర్థములును గళాసంజ్ఞ • లాగజపిత. 31

తే. ఇంతియే కావు తెలుగున • నిట్టి కళలు, మధునిహదన వెదకిన • మఱియుఁ గలవు
వీనికొనల ద్రుతంబులు • గానఁబడవు, తాపసమనోనివేశ కామేపవీశ. 32

సంధినివేశము

క. ³పెనుకటిశబ్దమునకుఁ దుది, దనరెడువర్ణమును బైపదమునకు మొదలం
గనుపట్టునక్షరంబును, సనకస్తుత తూర్చి పలుక • సంధి యనఁ జనున్. 33

క. విను ప్రాణసంధులును వ్యంజనసంధులు ననఁగ శబ్దసంధులు కృతులన్
దనరారు నిరుఁజెఱంగులఁ, గొనకొని తద్విధము లెఱిఁగి • కూర్పఁదగు హరి. 34

ఆ. మీఁదిశబ్దములకు • నాదివర్ణంబులు, స్వరము లైనఁ బ్రాణసంధు లయ్యె
హల్లు లయ్యెనేని • వ్యంజనాక్షరసంధు, లయ్యె వానితెఱఁగు • లరయవలయు. 35

తే. ⁴హల్లు లై హల్లు లెల్లనుబుట్టి పిదపఁ, ప్రాణములఁ గూడుకొని బహుభంగులైన
కతన హల్లులఁ గల తలకట్టుగుడులు, మొదలుగా నిన్నియును స్వరంబులు నిజంబు.

ఆ. ఎచట సంధి గలుగు • నచటఁ బూర్వపదాంత, హల్లుతోడఁ గూడినట్టి స్వరము
లోపముగ నొనర్చి • యా హల్లుతో మీఁది, యక్షరంబు గూర్చి • నయ్యెసంధి. 37

స్వరసంధిలక్షణము

క. అరయ 'శకంధ్వాదిషు టేకి, పరరూపం వాచ్య' మనుచుఁ • బ్రక్రియలోనక
పరదుచివాక్యముకలిమిని, బరరూపమే వికృతిఁ గానఁబడు స్వరసంధిన్. 38

తే. కృష్ణుఁ డవ్యయుఁ డాద్యుఁ డిభేంద్రవరదుఁ
డీశ్వరుం డుత్తముం డూర్జితేష్వఫలదుఁ
డేకపదుఁ డైంద్రసఖుఁ డోషధీశుఁ డౌర్వ
శేయమతుఁ డన సంధులు • చెలఁగు నిట్లు. 39

ఆంధ్రపదాదియకారమునకు

మూ. సూ. సర్వత్రాఽప్య త్కార్యం జ్ఞేయం యస్య ద్రుతప్రకృతికేభ్యః.

1. శబ్దార్థములును (సూ). 2. యెదియేది (పా). 3. పెనుకటి (ప. ఓ.)
4. హల్లు (పా).

ఉ. ఆరయ వైకృతోక్తులఁ బదాదులయందు యకార ముండ దా
తీరునఁ బల్కువ్రాత గణుఁతింపఁగ నచ్చగు దానిడాపలన్
నీరజనాథ నాంతములు , నిల్చిన నచ్చటఁ బ్రాణసంధి చె
న్నారు నితండు చైద్యవసుఁధాధిపునేపడఁగించె నేఁ డనన్. 40

వాక్యము. నాంతము లనంగా ద్రుతప్రకృతులకు పేరు. 41

క. శృంగాంత్యవక్రయంగముల, సాంగత్యము నాకు నాంధ్రసంస్కృతముల నా
దిం గలుగ దట్టివ్రాత ధరం గలయు ద్రుతాంతములను , బ్రాణములట్లన్. 42

క. ముంగామరువులు నాలుగు, నుంగరములు మూడు నేడు , నొడ్డాణంబుల్
పొంగుచు నొసంగి హరి యొక, యంగనను రమించె నన నుదాహరణంబుల్. 43

ద్రుతప్రకృతిస్వరసంధిలక్షణము

మూ. సూ. లుక్సంశ్లేషా నాచి ద్రుతస్య సర్వత్ర లుక్సమానేషు. 44

తే. అచ్చు పరమైన నాంతపదాంతమునకు, సంయుతమును లోపమును , జగతి లేవు
సంయుతం బయ్యె నేని దుస్సంధి యగును, లోపమైన గ్రామ్యం బగుఁలోకవినుత.

ఆ. చూచె నింతి ననెడు , చోటఁ జూచె న్నింతి
ననిన సంధిదోష , మయ్యెఁ గృతులఁ
బొడిచె నర్కుఁ డనెడు , నెడఁ బొడిచెర్కుండు
ప్రాచి ననఁగ గ్రామ్యభాష యయ్యె. 45

క. ధరణి ద్రుతప్రకృతులవై, స్వరపూర్వపదములు గదిసి , సంధి గలయుచో
నరకాసురదమన ద్రుతా, క్షరములు లోపములు గాక , కడవల నిలచున్. 46

క. అవిభక్తికతత్సమములు, భువి నటువలె నుండు నాంధ్రములు నచ్చులవై
గవిసినను బ్రకృతిభావము, లవు శృంగాంతములు దక్క , నహిపలిశయనా. 47

ఆ. హరి యొసంగు మోక్ష , మా చక్రి యంగన
యందు భక్తి నిలుప , నబ్బు సిరులు
నిక్క మనుచు దీని , ముక్కంటి యెఱుంగును
నలువ యెఱుంగు గట్టుతులువ యెఱుంగు. 48

తే. కుత్సనుత యవిభక్తికతత్సమాంధ్ర, శబ్దముల రెంటిగొమ్ముల , స్వరము లదుకు
శీతరు క్కద్రిరా జింద్రజితనంగఁ, బచ్చవిలుదాలు పెక్కుడుబంట నంగ. 49

వ్యంజనసంధి

క. పొల్ల లగు వ్రాల కవతలి, హల్లులు ద్విత్వంబు లగుచు , ననురాంతక సం
ధిల్లును వ్యంజనసంధులు, తెల్లముగాఁ దద్విధంబు , తెలియఁగ వలయున్. 50

1. బొడిచర్కుండు (రా). 2. నిలుచున్ (నూ). 3. తెల్లమిగా (గి).

తే. ప్రాణపరుషాది సంజ్ఞలః పలికి వాని, యం దొకక్కరమునకు లక్ష్యములు పలికి
దాని తెలుగున నా సంజ్ఞ దనరునట్టి వ్రాల కెల్లను బట్టింపవలయు నెందు. 51
అకారాదిసంధులు

మూ. సూ. సంధి ర్నాచోఽచ్యనుతః.

4

తే. పాల్ల యగు పూర్వశబ్దాంతఃపాల్లమీఁదఁ, బరపదాద్యచ్చు నిలిచెడుఁ, బ్రాణసంధి
కొమ్ముపైదక్క నితరస్వరమ్ముమీఁద, నచ్చు గదిసిన నచట లే, దాంధ్రమునకు.

సీ. కడు లెస్స యగుపట్టుకమ్మిపుట్టం బన జాళువాయెఱుపుప, చచ్చడ మనంగ
సిరియన్నఁ బురణించు, చిన్ని నెమ్మో మన వలదు సుమి యింత, వైర మనంగ
జన్నెయావులపాలఁచవి చెప్ప రా దన రేయెండ విరహంబు, రేపు ననంగ
మైయొప్పు చూపట్టె, బై యంట పెదకినఁ గలదొ యించుక లేదొ, కొ ననంగ

తే. ధనమొకో యింతులకుఁ జక్కఁదన మనంగ

నలినము నివాసమా నెల, నాగ హరికి

దేవి యన నీవదింటిపైఁ, దెలుగులందు

స్వరము తెదిరినఁ బ్రకృతిభావంబై నిలుచు.

53

క. ఓ ప్పగుపేరెద నొప్పల, కుప్ప నసారతము నుంచుకొని గోవిందుం

డెప్పుడు భోగించు ననం, దప్పక కొమ్మువయినంధి, దనరు రమేశా.

54

అదంతసంధి

మూ. సూ. వాతః.

5

తే. నెట్టన వికల్పమునఁ దలకట్టునకును, స్వరముపై నిల్చునప్పుడు, సంధి కలుగు

హరికి బలదేవుతల్లి పెద్దమ్మ యనఁగ, నల్లపాండునిసతి మేనయత్త యనఁగ. 55

విభక్తిసంధి

మూ. సూ. అనాదిషు విభక్తి షూతో వా.

6

తే. ప్రథమఁ దక్కంగ నితరవిభక్తులందు

దుదలఁ గొమ్ములు గలవిభక్తులకు వృష్టిఁ

బలుకు కాగుడికిని వికల్పంబువలన

నిల ద్రుతప్రకృతిత్వంబు, గలుగుచుండు.

56

సీ. 2నిన్ను నెఱుంగంగ, నే నెంతవాడను న న్నేలుకొనుము ఘృణాసముద్ర

సారె నీకొఱకు సంజలి మోడ్చి మ్రొక్కెద నిమ్మ నాకొఱ కైహికమ్ము లెల్ల

1. ఇట్టిమాటలలో 'చ' కు బదులుగా 'త్స' కొన్నియెడల వ్రాతప్రతులలో కనబడుచున్నది. (గి). 2. నిన్ను నే నెఱుంగంగ నే నెంతవాడను (పూ.ము) ఈపాఠము పొరపాటు (రా).

నీకు నాశ్రితులు వాణీనాథముఖ్యులు గణులింప నా¹కేడుగడయు నీవె
నిలువఁ జేయుము నాకు . నీయందు నతిభక్తి స్వజనులం దర్శిలినిజము నీకు

తే. ద్రావదికి నక్షయాంబరదాన మిచ్చి, నవ్యసాచి కాయోధనజయ మొసంగి
ప్రాచుపగిదిని మమ్మనెప్పడును గావు, మయ్య శ్రీకృష్ణ యనంగ లక్ష్యంబులయ్యె.

తే. రాముఁ డధికుండు తారక . బ్రహ్మ మాశ్రితౌఘసురభేను వామేటియనుజు లహిత
భంజను లటంచుఁ బ్రథమావిభక్తులందుఁ, గొమ్ములకు సంధి వచ్చు నిత్యమ్ముగాఁగ.

తే. కూర్చి విడిచి ద్వివీర్యం బల్కునవి మూఁడు

నవతలివిభక్తిఁ దెలుపువాఁక్యములు నాల్గు

వలనఁ గంటె లోపల ననువచనములును

బదివిభక్తుల లో ద్రుతప్రకృతు లయ్యె.

59

సీ. తాటక నొకకోల . ధరణివైఁ గూత్పెను మొక్కలపుసుబాహునుక్కడంచె

మానుల నానందమగునులఁ గావించె వారిచే నందె దీవనలు పెక్కు

జనకునిచేత నర్చనములు గాంచెను ఘనతతో నధ్వరాగారమునను

వరక క్తితోడ నీశ్వరువిల్లువిటిచెను నరులకంటె నమర్త్యవరులు పొగడ

తే. వెన విదేహునివలన నుర్వీతనూజ

మిథిలలోపల నుద్వాహవిధిని జేందె

ద్యుమణికులఁ డన నివి విభక్తులు పదియును

ధరణి ద్రుతప్రకృతికలు నిత్యముగ నగును.

60

భూతార్థక్రియాసంధి

మూ. సూ. నిత్య మను త్తమపురుషక్రియా స్వీతః.

7

తే. వసుధ ను త్తమపురుషైకవచనమునను

దక్క భూతక్రియావధాంతములఁ గల్గు

నిత్తులకు మీఁద నచ్చులు . హత్తునపుడు

నిత్యముగ సంధులు ఘటించు . దైత్యదమన.

61

తే. పుడమి సూక్ష్మోక్త ముత్తమపురుష మనుచుఁ

దత్పురుష మెల్లఁ గొనరాదు . తద్బహూక్తి

మున్ను తిజ్జధ్యములతోడ . నెచ్చుకతన

నిత్యముగఁ బ్రాణసంధి ధానికి ఘటించు.

62

తే. వనిని దీవిచిరఁట మునీశ్వరులు నిన్ను, రవిజు నేలిలివఁట నీవు . రామచంద్ర

మీరు. గట్టితిరఁట కపులార జలధి, వింటి మీ వార్త మేమన . జెలయు నిట్లు.

63

క. విరచించెను శ్రీనాథుండు, ధరణిని శృంగారనైషధంబునఁ “గూర్పుం
డిరి యొండొరు”నని కానక, పరపురుషక్రియలఁ బ్రకృతిభావముఁ గలదే. 64

ప. నైషధంబులొ గుడిమీఁద విసంధిగా శ్రీనాథుండు చెప్పకొన్నపద్యము. 65

మ బలభిద్వహ్నిపరేతరాజపరుణు, ల్పర్యుత్సుకత్వంబు సం
ధిలఁ గూర్పుండిరి యొండొరుం గదిసి యర్థిం దత్ప్రదేశంబున
న్నలనాళికమృదాళనాళలతికానవ్యప్రణాళీమిశ
ల్లనాలాపకథానుధానుభవలీలాలోలచేతముగ్ధులై. 66

క. గరుడధ్వజ ప్రభమోత్తమ, పురుషైకవచనము లెల్ల, భూతార్థమునన్
ధర నగును ద్రుతప్రకృతులు, భరియించె నుపేంద్రుఁ డేను, బ్రతితి ననఁగన్.

వర్తమానక్రియాసంధి

తే. వర్తమానత్రిపూరుషవచనములకు, జరుగు స్వరసంధు లని శబ్దకాసనుండు
చెప్పఁడయ్యెఁ గొమ్ముల సంధిసిద్ధమగుటఁ, బ్రథమసూత్రంబునన కానఁబడుటఁజేసి.

మ. చనుచున్నాఁ డదె నీరి గోపకులు! పంజం జీరుచున్నా రహా
యనుచున్నా నకువైరి నీ పరుగు కాఁర్యం బే మన నీరును
న్వినుచున్నా రెఱుంగింపుఁ డెద్దియును దా, నే చెప్పచున్నా నిఁక
జనులారా చొరనీయ మా వ్రజము నిచ్చు ల్నిచ్చుచున్నా మనన్. 69

భావిక్రియాసంధి

తే. భ విపదములలో ద్రుతప్రకృతి గాన, నోర్వఁ గల నను నుత్తమైశోక్తి ధక్కఁ
దక్కినవి శృంగములు తుడిఁదాల్చుకతన, స్ఫరచరము లైన నిత్యమై, సంధిఁ జెందు.

తే. కావఁగలఁ డచ్యుతుండు మెచ్చఁ, గల రమధులు
తొడరఁగల వర్కనందను, తోడ నీవు
మెలఁగఁగల రా నరుపిఱుందు, మీరు భూమి
కాంతులార మేమును జూడఁ, గల మనంగ. 71

పరిమాణసంధి

మూ. సూ. పరిమితౌ సమస్తానామ్.

8

నీ. 2కనిఁబెడు ప్రేతెడు, 3కమికెడుజేసెడు మూరెడు చేతెడు, బారె డనఁగఁ
జేసెడు పుడిసెడు, చేరెడు దోసెడు గంపెడు పుటికెడు, గాదె డనఁగఁ

1. పంచం. 2. ‘వేడు’ ప్రత్యయము సార్థబిందుకము. పుడిసెందుజలంబిడి
పెంపనేర్చునే. భాస్కరశతకము. ‘పుడిసెండు-పుడిసెండు’ అని సబిందుకరూపద్యయము
గలదు. పూర్వముద్రణములలో నెల్లఁ బైనున్నట్లు నిర్బిందుకముగా నుంచియున్నారు.
కారణము దురూహము. (కా) 3. కైకెడు.

జెంబెడు దుత్తెడు • చెరవెడు బింబెడు వజ్రబెడు కుండెడు • బాసె డనఁగఁ
బారెడు చిట్టెడు • పడెడు సోలెడు తవ్వె డా మానకుంచెడు • తూమె డనఁగఁ
తే. దక్కెడన వీసె డన నొక్కచిక్కె డనఁగఁ
వాటె డన మోపె డనఁ బెద్దవామె డనఁగఁ
బరిమితార్థంబు తుది నిల్పుకట్ల పట్టు
ప్రాణముల నెల్లఁ దళమి వక్రములు బలయు.

72

తద్ధర్మార్థక్రియాసంధి

మూ. సూ. న స్యా తద్ధర్మోతః.

9

తే. ఉర్విఁ దద్ధర్మమునఁ బ్రథమోత్తమాఖ్య, పురుషముల నేకవచనముల్ • పోవవిడిచి
కడమ పదములు తిట్ట ధ్యేయములు గానఁ, గొమ్ములను బ్రాణసంధులఁ గూర్చుటొప్పు.
క. కాంతు రజప్రభృతులు నిను, సంతతమును బ్రోతు వీవుననకాదుల మ
ర్దింతు రభవుండు నీవును, బంతంబుల ఖలుల ననుచు • భావింతు మెదన్. 47
క. కదలక తద్ధర్మములను, బొదలెడు ప్రథమోత్తమాఖ్య, పురుషైకవచః
పదములు ద్రుతప్రకృతు లగుఁ, బదరును నతఁ డోర్తు నేను • బలుమఱు ననఁగన్.

వర్తమానార్థద్రుతప్రకృతులు

మూ. సూ. చో ర్వా స్యా ద్వర్తమానవిహితస్య.

10

తే. పరపదార్థ మపేక్షింపఁబడినయట్టి, వర్తమానార్థమున వ్యవర్తకశృంగ
కంబుతుదిఁ గల్గుపదము వికల్పమున ద్రుతప్రకృతి యగుఁగైటభద్రదర్పదళన. 76
క. కేరుచు నొయ్యిన డగ్గఱఁ, కేరుచు నురుముష్టిహతికి • జిక్కక వేగం
దారు చహంకృతిఁ గ్రమ్మఱ, దూరు చధోక్షజుఁడు మల్లుఁ • ద్రుంచె ననంగన్.

తదాదులు

మూ. సూ. తద్వత్తదాదిజస్య.

11

క. తుదిగుడుల నదుకు నది యిది, మొదలగు పదముల వికల్పమున స్వరసంధు
ల్పదతి యదవ్వతె చెళమా, యది యిది యని నన్నుఁ బలుకనన లక్ష్యంబుల్.

కిమాదులు

మూ. సూ. ప్రాయ స్తు స్యా త్కిమాదిక న్యేతః.

12

క. కమలాక్ష యేమి యను వాక్యము మొదలగు వానితుదల • గల గుడులను బ్రా
ణము లదకు వికల్పంబున, హిమగిరి యే వనియె నేమి • యిచ్చె మన కనన్. 29

అపిశబ్దసంధి

మూ. సూ. అపిశబ్దేతో లుగ్వా స్యాత్.

13

క. ఏని యను మాటకడకుల, గానంబడు నిత్తుమిఁదఁ , గదిసినచోటన్

బ్రాణములు సంధి గాంచుచు, బూని వికల్పబువలనఁ , బుణ్యచరిత్రా.

80

లే. పలుకుచెలియే నుమాప్రాణభర్తయేని, వనజభవుడేని యహికులస్వామియేని

నీమహత్త్వంబు వర్ణింప , నేర్చు నెట్లు, నా నుదాహరణంబులు , దానవారి. 81

క్వా ప్రత్యయాంతార్థసంధి

ఆ. వారిజాతశేత్ర , క్వాప్రత్యయాంతార్థములు వచింతుఁ దెలుంగు, పలుకులకును

బైస్వరంబు లుండు, పట్టులఁ బ్రకృతిభావంబు గాని సంధి , వాటకడదు.

82

ఆ. కాంచి యాలకించి , యెంచి యూలోకించి

యొరసి యూడి యూడి , యొరగి యెఱిగి

యఁటి యెచ్చి యిచ్చి యని , యాడుకొని యెత్తి

యెనసి యేగి యాగి , యనఁగవచ్చు.

83

ఇకారాదేశవిభక్తులు

మూ. సూ. ఇ చ్చ విభక్త్యన్తిమస్య.

14

క. లలి నాదేశము లగు ని,త్తులు సమసనములను శేత , తోడ వలన లో

కల నను నివి మొదలగు పలుకులకుఁ దలకట్టులకు వి,కుంతతనూజా.

84

ఆ. కృష్ణవలనిబలిమి , కేశవుతోడిన, భ్యంబు శకటదాన, వారిచేరి

ప్రాపు భాగవతుల, లోపలిగఁదయు, భవళవాహనునకుఁ , దక్కఁ గలదె.

85

అల్యదేశము

మూ. సూ. జే రలిచ.

15

ఆ. కడవిభక్తులైన , నుడుగుల కలి యను, నాగమంబు వచ్చు , సంత్యములను

సమసనమున శేష, శాయియందలిభక్తి, వొడమునతఁడె లోక, పూజ్యుడనఁగ. 86

ఆదిలోపము

మూ. సూ. శబ్దా త్తచ్చబ్దా త్తో లుక్.

16

లే. శబ్దముతుదను నది యను , శబ్ద మదుకు, నప్పు డది యనుభదమున , కాది నుండు

నత్వము వికల్పమున లోక, మగునుగాన, నిది ప్రకృతిభావమున నుండు, నిందిరేశ.

తే. పాసఁగు లోపప్రకృతిభావములను వరుస
బాఁపనది కోమటిది మంచి¹ కాఁపుది యన
మహిని బాపనయదియుఁ గోమటియదియును
గాఁపయదియును ననఁగ భక్తజనవరద.

88

ఉదాదేశరేఫాగమములు

మూ. సూ. దారార్థేఽత ఉ దపి రః.

17

తే. కొనలఁ దలకట్టు గల సురోక్తులకు మీఁదఁ
గర్త ధారయసమసనకల్పనమున
నా లను త్రిలింగదేశవాక్యంబు గూర్చు
మహి నుదాదేశరేఫాగమములు వచ్చు.

89

ఆ. బుద్ధిమంతురాలు • పుణ్యాత్మురాలు దయాసమ గురాలు • దాసురాలు
విమతశీలరాలు • ఘోరురాలు గంభీరు, రాలు విష్ణు పెద్దరాణి యనఁగ.

90

టుగాగమము

మూ. సూ. సామానాధికరణ్యేషాదంతానాం టుగాగమోఽచి స్యాత్. 18

క. శమితాఘ కర్త ధారయ, సమసనమునఁ దుదిని గొమ్ము • సంధిల్లెడు శ
బ్దములు వికృతిఁ బొల్లటకారము వెట్టుక సంధిఁ జెందుఁ బ్రాణముతోడన్. 91

ఆ. అక్కజంపుటడవి • నల శూర్పణఖముక్కు, మెఱుఁగుటంపమొనను, దఱిగివైచె
జిగురుటాకు గోటఁజిదిమినచాడ్పునఁ, గఱకుటసుర లులుక • గ్రహపకులుండ. 92

విశేషణాంత ద్రుతాగమము

మూ. సూ. ధాతుపదసమ్భవానాం విశేషణానా ముత స్తథా¹నుమచి. 19

తే. క్షీలని బైవదములకు విశేషణంబు, లగు క్రియాపదములతుది • నమరు శృంగ
మునకు వచ్చు నాగమ మయి, పొల్లు ద్రుతము, ప్రాణపరమైనఁ గర్త ధారయమునందు.

క. 2. ఆని సేయునతఁడు కవ్వడి, కనుఁగొనియెడునతఁడు మాది, కడపటికొడు కా
3. మొన నుండునతఁడు వడిముడి, వెనుకనునతఁ డర్కసుతుఁడు • విరథుఁ డనంగన్.

షష్ఠీసమాస ద్రుతాగమము

మూ. సూ. షష్ఠ్యా ఉతోఽచి నుమేచ.

20

తే. కొమ్ముమీఁద షష్ఠీసమాసమునందు, నచ్చెదురఁ బొల్ల ద్రుత మగు • నాగమంబు
గొడుకులు వేనుఁగునొడల్తాడవునొఱుపు, రాజునానతి ధేనువునోజ యనఁగ.

ఆమ్రేడితసంధి

మూ. సూ. ఆద్య స్యామ్రేడితేఽన్యలోప శ్చ.

21

1. తథానగచి (సూ). 2. అనుటయు (పూ. ము.) 3. మొనసండునతఁడు (పూ. ము.)

తే. ఒక్కమాటయె రెండుమాట • ర్లుచ్చరింప, దానిపే రాద్యు లాప్రేడితంబటందు
పృథివి దత్పదములలోనఁ బ్రథమపదము, తుదిని సంధి ఘటించు నఁచెదిరినపుడు.

తే. అచ్చటచ్చట ¹నాడాడి • వచ్చు నొక్కఁ
దొక్కఁ డయ్యారయారె యోహోహా నందు
పట్టి యనఁగ నాప్రేడితపదములందు
మొదలిపదములతుద సంధి • గదియుఁ గృష్ణ.

97

అనుకారసంధులు

మూ. సూ. అహమాదీనాం ద్విత్వం లోపో నమ ఆదికే విసర్గస్య.

సీ. అనుకరించెడుచోట • నవ్యయాదులకొనఁ గల బొట్టుగవకు దీర్ఘంబులకును
వచ్చు లోపము కేశ • వాయ తుభ్యం నమ యనఁగరామోఽఘసంహర్త యనఁగఁ
బూర్ణంబులకు నోష్ఠ • భూతానునాసికశృంగంబు జడ్డను • జేంది నిలుచు
నంబుజాక్ష తన దాసోహ మనంగను బొట్టులకును ద్విత్వములు ఘటించుఁ

ఆ. బండితోత్తములు కృపాసముద్రో ముర, జి త్రటంచుఁ జదివి • చెప్ప వినుచు
నసురవైరి విడిచి • యన్బైవతములఁ గొలుచు మూఢమతులుఁగలరె యనఁగ. 98

వ. ఇవి స్వరసంధు లనంబరఁగు నిక వ్యంజనసంధు లెట్టి వనిన. 99

అద్భుతశబ్దసంధి

మూ. సూ. బో రద్భుతశబ్ధార్థే. 23

ఆ. అద్భుతార్థవాచకాంధ్రశబ్దంబున, నడిమివ్రాతకొమ్ము • చెడును నిలుచు
హరి ధరించె గేల • నబ్రంపుగిరి యనఁ ద్రావె నబ్బురంపుదవ మనంగ. 100

పుకారసంధులు

మూ. సూ. పో శ్చ తదాద్యర్థవాచకే ఘాతః. 24

తే. ఆప్పడెప్పడు కప్పరఁబిప్ప డనుచు, బలుకుచో వీనినడిమివ్రాతలకుఁ గలుగు
కొమ్ములుండును బోవునుగొమ్మ కప్ర, మప్తు గా కెప్పు మేనఁ బూయఁగల దనఁగ

²టుకారసంధులు

మూ. సూ. వికృతిపదే లౌ టో రపి. 25

ఆ. అవని శృంగసహిత • మగు తృతీయాంతస్థమునకు డాపలించి • తెనుగులందుఁ
గల టకారశృంగములు పోవు నుండు ని, ట్లనియె నిట్టు లనియె • ననఁగఁ గృష్ణ.

రేఫసంధి

మూ. సూ. ఉపధారే శ్చా విత శ్చ లు గ్వా స్యాత్. 26

క. కడవర్ణమునకు దాపలి, కడరేఫముగుడును లుక్కుఁగాంచును దనకున్
గుడిని ¹చకారము లుండెడు. నెడల వికల్పమునఁ బన్న, గేశ్వరతల్పా. 103

క. పేర్చిరి పేరిచి రరిఁ బరి, మార్చిరి పరిమారిచిరి గ్రమంబున ధనమున్
గూర్చిరి గూరిచి రప్పలు, దీర్చిరి తీరిచిరి నాఁగఁ , చెల్లం బయ్యెన్. 104

తే. మొదల రేఫాక్షరంబు నాపిదప దాని
జడ్డయును గూర్చి యొకటిగాఁ , జదువుకొనుచు
ముందు జడ్డయు వెన రేఫమునకు బదులు
గిలుక విధజించియు లిఖింతు , రిలఁ గుమతులు. 105

క. అఱఁటులఁ బఱఁటులఁ బఱిఁటెల, గఱిఁటెల మొఱిఁటెలను గల చికారము లెల్లన్
²దఱి నెఱసున్నలు నగు న, య్యఱఁటులఁ బఱఁటులను ద్రుతములగువలసినచోన్.

నరలడశృంగసంధులు

మూ. సూ. పరమధ్యనరలడానా ముత శ్చ, పూర్వప్రయోగసిద్ధానాం
లోపో వా స్యాత్. 27

క. ధరఁ బదమధ్యనరలడా, క్షరములకొమ్ములు వికల్పకంఠన విద్యా
ధరనన్నుత లోపము లగుఁ, బురాతనకవిప్రయోగములఁ గొన్నింటన్. 107

ఆ. కాను తూర్పు తెల్పుఁగాడ్పు కానుపు తూరు, పచ్చతెలుపు గాడుఁపనుచు నిట్లు
కొమ్ము లడఁగు నుండుఁ , గొన్నింటఁ దొల్లింటి, వారు కావ్యములనుఁవాడుకతన.

క. ³పద మూనుదుఁ బదరుదుఁ బొద,లుదుఁ బాడుదు ననుచు నిట్లు , లోకంబున నొ
ప్పదము లగు కొన్ని పదములఁ, గదలపు నడికొమ్ము లాదికపు లొడఁబడమిన్. 109

ఆ. వినుఁడు చొరుఁడు తలుఁడు , విడుఁ డను పలుకులు
చిఱుఁతబొట్లమీఁదఁ , జేందియునికి
సరసిజాతనేత్ర , నరలడాక్షరముల
కొమ్ము లడఁచి సంధిఁ గూర్పరాదు. 110

త్రివిక్రమమతసంధులు

మూ. సూ. తేషా విత శ్చ తద్వ త్రివిక్రమమతేన. 28

1. చికారము (పూ. ము). 2. ధర (సూ). 3. ముద మూనుదు (ప).

ఆ. నడిమినరలడలకు • గుడు లేఁగు చుడును, ధరఁ ద్రివిక్రముని మతమునఁ గొన్ని
పూన్కి గూర్చి కల్కిబుడ్డి పూనికి గూరి, మనరు కలికి బుడిపియనుచు నిట్లు.

నరలడాకారలోపవరము

చ. కొలఁదిగ మున్ను చెప్పె ¹జలికొండనృసింహుఁడు వెల్ల యంచు నీ
వల నగపాలరుద్ర పనువాడును మొల్కు లటంచుఁ గూరిచెం
దెలియక కొందఁ టిట్లు వికృతిం బదమధ్యమునకొ లకారరే
ఫలఁ దలపై నకారమును • బావుదు రార్యులు నవ్వునట్లుగన్. 112

ప. ఇందునకు వినుకొండలోను గుంటిపల్లిభాస్కరయగారిసముఖమందుఁ గందుకూరి
రుద్రయగారు చెప్పినపద్యము. 113

చ. వెలగకు వెల్ల యంచు సరవి ²జలికొండనృసింహుఁ డాడఁగా
మొలకకు మొల్కు యంచుఁ గవిముఖ్యుఁడు రుద్రప పల్కు దోసమే
భళిభళి మంచిమాటయె ప్రబంధము నా జలరాశి యందులో
పల నెరసు ల్బ్రహ్మింతురె యపారములౌ మణు లెల్ల నుండఁగన్. 114
కవిభల్లటమతసంధులు

మూ.సూ.కవిభల్లటైః క్రియాణాం నామ్నాం చోల్లోప ఇష్యతే హ్యేషు
ప్రథమైకవచనమాత్రే వికృతౌ నాన్తాదయౌ పి కథ్యంతే. 29

తే. ధాతుపదములకడపటఁ • దనరురేఫ, శృంగములకు లోపంబులు • చెల్లుచుండు
హల్లు పైకొన్నచోఁ గవి • భల్లటార్య, మతమున వికల్పనంబునఁబతగగమన. 115

తే. సర్వగతుఁ డని హరి నెన్నుదు ర్విబుధులు
పరమపురుషుని గాఁ దలంతురు తపసులు
శిశు తిమయుం డని చెప్పదు • రూఢిమిసురులు
బ్రహ్మ మనుచు నెఱుంగ లే • ర్దనుజవరులు. 116

సీ. భల్లటవిరచితఃఫక్తిలో నూత్రంబువలనను బైహల్లు • నిలుచునపుడు
ప్రథమైకవచనము • ల్పలికెడుచోటను సమసనములు గూర్చునమయమునను
దెనుఁగునామంబుల • కొనల నుండెడునరలడకొమ్ములు వికల్పంబువలనఁ
గాంచును లోపముల్లన్తానెఁ గనుమూసె గోర్నాటెఁ జెక్కిట • గోరు నాటె

తే. మరుఁడు వి ల్పానె విలు పూనె • మధుఁడు జాజి
ననల వీడ్కొనియెను వీడుకొనియె ననఁగ
సాయపాన్వయవేంకటత్వపదత్ర
కామెపల్వగ్రహారసగర్భధీశ. 117

1. చరికొండ (పూ. ము.) 2. చరికొండ (పూ. ము.) చలికొండ (సూ.)

3. శ్రుతిమయుండని చెప్పదు రూఢిమిసురులు నతని (పూ.ము. అని గి.)

తే. కాంతచన్ద్రవ చనుగవ , కాఁరైఱువులు
 కాఱుమెఱువులు వాల్గంటికిలికి వాలు
 1గంటి చేడాటు చేడుపాటు , గాంచె ననుచు
 దెలుఁగుసమసనముల నిట్లు , పలుక పచ్చు.

118

తే. చట్టుతాతికిఁ జట్రాయిగట్టుతేని, పట్టి యనుచోట గట్టేసి, పట్టి యనుచు
 సమసనములటకారశృంగములు నడఁగు, నాదిశబ్దంబు నూత్రంబునందుఁ గలిమి.

బౌపవిభక్తికములు

మూ. సూ. బౌపవిభక్తికసంజ్ఞా వర్ణాష్టాద్యాయో భవన్తిహ,
 రుల్వాదే ర్నామ్నాం స్యుస్తే హి విభక్తౌ సమానే చ.

సీ. ఆవిభక్తికము లగు, నాంధ్ర నామములందుఁ బ్రథమావిభక్త్యేకభావణముల
 కొన నుండు రుల్వాదులను బాఱఁదోలి విభక్తులందును సమాసోక్తులందు
 నవని నాదేశంబు , లగుచుఁ డింట్యాద్యక్షరంబులు నిలుచు పదంబు లెల్ల
 నౌపవిభక్తికాహ్వయములై కృతులను బహువిభక్తులను జూపట్టుచుండు
 తే. నిపుడు చెప్పనరుల్వాది, లిపులు కొన్ని, యెందు నాదేశములు లే క, యెప్పటట్లు
 సమసనవిభక్తులను రెంటునమరెనేని, యవియు నౌపవిభక్తికాహ్వయము లయ్యె.

సీ. రలవర్ణములశృంగములకును గుడులకు డాలకొమ్మలకును , టీలు వచ్చు
 నీటికి 2దాకపం, చిటికిఁ దోడేటి కంబటికిఁ గూటికి గుడి, పాటి కనఁగ
 జడ్డలు గలనలా, శ్చరశృంగములకును గొన్ని మాటలకు లాగుడుసులకును
 గట్టిబొట్టులకుడి, కడ దుకారములకుఁ బూర్ణయుక్తంబు లై , పొందుఁ డీలు

తే. చంటి కింటికి గొంగ గుద్దంటి కఱుఁటి
 పంటికిఁ దుపాకిగుంటికి , రెంటి కనఁగ
 *యిఱ్ఱులకుఁ దిఱ్ఱు లగునూతి , కేటిమిర్తి
 కనఁగ వృషిని గొన్నింటి , కమరు నిట్లు.

121

1. గంటి చేడాటు చేడుపాటు , గాంచెననుచు (పూ.ము.); రెండును ఛందో
 భంగము లని తెలియఁజేయు చిహ్నము కలదు. (గి). 2. డాక (ప. ఓ).

*నీటులకు (పూ. ము); 'నూయి' శబ్దము యొక్క 'యి' కారమునకు 'తి'
 రాగా 'నూలికి' అగును. 'మిఱ్ఱు' శబ్దముయొక్క 'ఱ్ఱు' కారమునకు 'ఱ్ఱి' రాగా
 'ఏటిమిఱ్ఱి' అగును. కాబట్టి 'యిఱ్ఱులకు' అని యుండవలయును గాని 'నీటులకు'
 అనుట తప్ప. (గి.)

సీ. పాలేటికాలుప , పందిటిగుంజ తాచేజీనో రంబటి,పిండికుండ
కాటిపాపండు ¹జుంటి,గడ్డ యింటిమగండు గొడ్డంటినరుకుడు,గుంటికోవి
ముంజేలికంకణంబులు చేతిసారకాయ ²కొర్తిపీరుడు పెద్ద, ³కొర్తిచెక్క
నాఁపజొన్నలు కఱి,చేపపూవులదండ లలపాఁపమేతరి,యంప⁴ములుకు

తే. రీతినుపపెనమునఁ బోసిన,మినుపదోసె
లనుపపప్పను జొక్కంపు,టెనుపనేయి
యనుచు నిట్లు సమాసంబు,లందుఁ గొన్ని
పలుకులను నిల్చు నొపవిభక్తికములు.

122

అనౌపవిభక్తికములు

సీ. దూరు ⁶పేరుబిడారు,తొలకరి పుల్లరి చాలుపాలు రవాలు,జగిలి మొగలి
యీడు జోడును గీడు,నెన్ను పన్నును ⁷చెన్ను కల్లు జల్లును పొల్లు,గాలి జాలి
చెండు దిండును దండు,చేదోయి ప్రాయి వేయి పాడు ⁸వేదూడేడు,గేదెముట్టు
గీము తొల్లిటిబాము,మోము పున్నమనోము కొచ్చిమ్ము తలదిమ్ము, అొమ్ము సొమ్ము

తే. మనుము మొదలగు వికృతినా,మంబు లొక్క
కొన్నితుదల రుల్వాదులఁ , గూడకొనియు
లలి విభక్తులను సమాసములను చెంట
భువి ననౌపవిభక్తికంబు లగుచుండు.

123

మువిభక్తిలోపము

⁹మూ. సూ. ప్రథమావైభక్తికమోర్లుక్ పూర్ణోవాపతిక్రియార్థే తు.

తే. పడియె ననుక్రియ తుచి నిల్వఁ , బడియెడునెడఁ
ప్రథమ యగు మూకు సమసన,పదమునందుఁ
బెలుచ నాదేశ మగుఁ బూర్ణ , బిందు పదియు
లోపమును జెందును వికల్ప,రూపములను.

124

క. పడఁతి ప్రియంపడియె భయం, పడియె సుఖంపడియె సంశ్ర,మంపడియె బదం
పడియె బ్రియపడియె గడుభయ, పడియె రమించి సుఖపడియె,భ్రమపడియెనన్.

1. బోటికాల్య (పూ. ము; ప.) 2. కొట్టి. (గి) 3. కొట్టి (గి) సంయుక్త
మున శకటరేఫము వ్రాయరాదు. (రా) 4. ముల్కు. (వె. ము.) 5. తినుప (పూ. ము.)
6. పెను (పూ. ము.) 7. వెన్ను (ఓ.) 8. లేదూ (పూ. ము.) (గి) 9. ప్రథమా
వైభక్తికయొర్బిందుశ్చ మహాన్నతి క్రియార్థేతు (పాఠాంతరము.)

తే. భ్రాంతిపడి చింతపడి యనుపట్ట బెద్ద
 నున్న గలుగదు కొనను మూనున్న యగుట
 బలము పడియె మదేభము • పడియె శనినఁ
 జేడి చనదు యా సమాసంబు • నుడుగు గామి.

126

పువర్ణాదేశము

మూ. సూ. తస్య సమానే పుంపూ.

32

క. ఆదివిధక్తిముకారము, యాదవవర కర్త ధారయసమాసమునకై
 మేదినిపై జేందుఁ బువ, ర్ణాదేశం బది నబిందు • వగు వలసినచోన్. 127

తే. పడఁతి యబ్రపుటూరు లబ్రపుటూరు, లతివచోద్యపుటూరు చోద్యపుటూరు
 మగువనూత్తువుఁగౌను నూత్తువుఁగౌను, కలికిచొక్కపుమేను చొక్కపుమేను.

అధర్వణమతసంధులు

మూ. సూ. ను మ్చోతో హల్యధర్వణాచార్యమతాత్. 33

తే. సమసనమున నామాంతశృంగములకెల్ల, హల్లు గదియ స్వార్థంబునఁబొల్ల ద్రుతము
 విశృతి నాగమమైద్రుతప్రకృతిపగిదిఁ, గాంచు సంధి నధర్వణాకవిమతమున. 129

క. చనుగవకుఁ జనుంగవ యనఁ, దనరుఁ దలిరుజొంపమునకుఁ • దలిరుంజొంపం
 బన వచ్చు ననుఁగువెలఁదికి, ననుఁగునెలఁది యన జ్జివ్వు • మగు స్థిరవరతన్. 130

పదమధ్యద్రుతలోపబింద్వాదేశములు

మూ. సూ. శత్రుర్ధేతూతశ్చై నోస్తస్యస్యాచ్చపూర్ణ బిన్దురపి.

అ. తెలుఁగువ ర్తమానములవృత్తంబు, కొమ్ముపిఱుఁద ద్రుతముకొమ్ముమరినఁ
 గొమ్ము లోప మగు ద్రుతమ్ము పూర్ణం బగు, తమను గొన్నిటను వికల్పమునను.

క. చనుచును బూనుచు నెన్నుచు, నను కొన్నిటఁ దక్క నంచు • ననుచును వించుకొ
 వినుచును గనుఁగొంచును గను, గొనుచును దించుఁదను చనఁగఁగూడును గృతులన్.

తే. ధాతుపదములనడుమను • దటలపిఱుఁద

వెలయు ద్రుతములు స్వరసమన్వితము లగుచుఁ
 దొలఁగి తమచోటఁ బూర్ణ బిందువులు నిలుచుఁ

గొన్నిటను గనుఁగొందుఁ జేకొంటి ననఁగ.

133

ప్రథమైకవచన ద్రుతప్రకృతులు

మూ. సూ. వాత్సాస్తదో ద్విశస్య స్యాల్లక్. 35

- క. శ్యామాంగ నేమ దా నను, నీమాటలకొన ద్రుతము , లేంగు నిలుచు హ
ల్లామీద నుండునప్పుడు, నే ముచును నేమ ముచు , నీ కృప ననంగన్. 134
- తే. తాను నే నను పలుకులలోని ద్రుతము, లడంగుచో మీదఁ బరుషంబు, లకురదమన
సరళలిపు లగుఁ దద్ద్రితాక్షరము లర్థ, బిందు లగుఁ దాఁజనంగనే, 1 బిలిచితనఁగ.

పదాంత ద్రుతలోపము

మూ. సూ. వాక్యాంతగతపదానాం చ. 36

- క. పస గల సీసాదికముల, పనుపతి నొక్కొక్కపదము , వాక్య మనంగా
సెనఁగుఁ దదంత్యపదముతుడఁ, బొసఁగున కారంబు పొల్ల, పోవు నిలుచున్. 136
- తే. దానవారాతికేళికో, బ్యానసీమ, నాకభూజంబుచెంతఁ గాంతాలలామ
ననఘగుణధామ సత్యభామను బెరిమను, గలయు నిచ్చలు ననఁగ లక్ష్యంబులయ్యె.

పదాంత ప్రాణలోపము

- క. సాంతపదాంత ద్రుతమున, కెంతయుఁ బ్రథమాబహూక్తి , కేతెంచు తృతీ
యాంతస్థంబునకుం బ, ద్యాంతంబున స్వరము లోప , మగుఁ గొన్నింటన్. 137
- క. నలినాక్ష తెలుఁగుపద్యం, బులకడపల నుండు నలల , పొల్లులకు మహీ
స్థలి గుడుసులు శృంగములును, నిలువరు చదువునెడ లాక్షణికు తెచ్చొటన్. 139

ద్రుతప్రకృతికాంతబిందుసరళాదేశము

మూ. సూ. పరుషా ద్రుతప్రకృతికా త్సరళా స్సుప్రస్తద్ద్రితం
చ బిన్దు స్సాన్యత్. 37

- సీ. ధర ద్రుతప్రకృతిశబ్దంబులపైఁ బరుషంబులు 2 సెడి సరళంబు లగును
ద్రుతములు ఖండబిందువు లగు నాపట్ల గాధేయమునివెంటఁ , గదలి నడచె
జరణపంకజధూళిఁజట్టు నాలిగఁ జేసె వెనఁ దొక్కు మనకుండ , విల్లు విఠిచె
ధాత్రీతనూభవఁ , దగ వివాహం బయ్యె గురువై భవంబునఁ , బురికి వచ్చె
- ఆ. నినకులేంద్రుఁ డనఁగ , నివి యుదాహరణంబు, లిట్టిచిన్నినున్న, లెల్లఁ గుఱుచ
లిపులమీద నుండు, నపుడు గొప్పలు నగుఁ, గడమవ్రాలమీద , గావుగాని. 140

ఆ. ముంగమురువు దాల్చిచేరి గాంత యన నిట్లు, గొప్పసున్నలగును, గుఱుచమోద
రాజే నన్ని గాల్చిచేరి జాల నన నిట్లు, నిడుదమోదం గావు + నిండుబొట్టు. 141

ద్రుతప్రకృత్యంతసరళాదేశము

మూ. సూ. అవికారగతే తస్మిన్నపి సరళా ఏవ సన్తి తే పరతః.

సీ. అవని ద్రుతప్రకృత్యంతద్రుతంబులు చెడి బిందువులు గాని, యెడల వాని
పలపలిపరుషము, ల్వరునతో సరళంబు లవుఁగాని యచట బిందువులు లేవు
తండ్రి పంపునను గాం, తారంబునకు నేఁగి సమదవిరాధుని , జావ మొత్తై
నతివతోడను డేకు, టాకుటింట వనించె గనకక్కుగంబును , దునిమివైచె

తే. భామినిని బట్టుకొనిపోవు, పక్షి కంఠ
నంతకునిఁ జేర్చె బుత్రమి, త్రాన్వితముగ
నగరమునకు మహిజాత, ను గొనివచ్చె
రాముఁ డర్కకులాంబుధి, సోముఁ డనఁగ.

142

ద్రుతప్రకృతికాంతద్రుతలోపము

మూ. సూ. లు గ్వా ద్రుతప్రకృతికా త్పరత స్సరళే స్థిరే చ
నస్య స్యాత్.

39

సీసమాలిక. సరళంబులును స్థిరా, త్పరచయంబును ద్రుతప్రకృతిశబ్దంబుల , పైని గదియు
నపుడు తదంతద్రు, తాత్పరంబులు వికల్పమున లోపంబులై , పరఁగుచుండు
జనియించె గరుడకే, తనుఁడు దేవకియందుఁ బెరిగెను గోపికి , బిడ్డఁ డనఁగ
నభినుతిఁ గాంచె జం, భారిముఖ్యులచేతఁ బూతనను జయించె , బురిటిలోన
ననుపమస్థితి డెంద, మున భీతి నొందక చంపెను డింభుఁ డై , శకటదైత్యు
నడచె దుష్టాత్ముఁ దృణావర్తు మెడఁ బట్టి తిగిచి వ్రేపల్లెను , 1. దిక్కులద్రువ
గర్గుచే బహునామ, కములు గాంచెను నెఱపెను బాలలీలలఁ , బెక్కుగతులఁ
బొడచూపె ఖేదర, భూచరావళిఁ దల్లికాననంబునను భ, గాలి మెచ్చు
గదలె ఘోషాంగనా, నదనంబులకు వెన్న మ్రుచ్చిలీయెను గంట , మ్రోగకుండఁ
జేసె భిద్రంబులు , తీరభాండంబులఁ బలికెను ఛలవాక్య, మేల వనితలఁ
బడవైచె ఝంపాప్ర, భంజనుం డన మద్దు లరిగెను ఝిల్లీర, వాటవికిని
వదలక కాచె తే, వలు మీఱఁ గ్రేపుల గోపకులను తీవఁ , గూడి మాడి
తునిమె ధక్కుకుఁ జర్చ, మునకు నో యన వత్సదనుజుని థాకతో, దలఁక కుండ

నిర్జించె ధీరుడై • నిలిచి బకాసురు నఘుని ధాత్రిని గూల్చె • నద్భుతముగఁ
గల్పించె నీరేబఁగర్భుండు డాచిన వలను మీఱఁగ నూత్నవత్సములను
గ్రీడించె ఫలితశాఖాచ్ఛాయలను నూళి జాట్లను ఘల్లప్ర¹సూనమాల
ననలీల భంజించె • నావులఁ గాయుచు గర్దభాసురుని భీకరశరీరుఁ
గాలియు మర్దించి • కాళింది వెడలించెఁ ద్రావెను మండెడు • దావపహ్ని
సరసి యాదళకేళి • సలుపుచుండంగఁ జేరినియెను యువతులకోక తల్ల
భుజియించె రుచికరంబుగ విప్రవనితలచేతను రాజాన్నజాత మెలమి
రక్షించె తేభభర్త నులింప నెల్లర హస్తంబునను లీల • నచల మెత్తి
శరమున వరుణకింకరుఁ డెత్తికొనిపోవునందుని వెదకి పంతుమునఁ దెచ్చె
దాల్చె శయాంబుజాతంబున వేణువు పూరించెను శరీషములు చిగుర్పఁ
బాడె షడ్జస్వరప్రభవగీతంబు విరాలిఁ బెట్టెను షట్పుదాలకలను
జలమున నుందరీజనములఁ గిరురించి చనియెను సూనవృక్షములనడుమఁ

తే. గరుణ హేమాంబరంబుతోఁ • గానవచ్చి, మాన మెల్లను హరియించి, మరునికేళి
వారి నెల్లను దేల్చెను • వరుసకొలది, నన ద్రుతప్రకృతుల కుదాహరణము లగు.
తే. భేనుపాల తవర్గద్వితీయ మొకఁడు, మొదలి యనునాసికంబులు • మూడు లిపులు
నాంధ్రసంస్కృతశబ్దాదులందు లేమిఁ, జేసి వానికి లక్ష్యము • లెప్ప నైతి.

ద్రుతప్రకృతికాంతద్రుతశ్లేషము

మూ. సూ. అలుకి చ సంశ్లేష స్సాన్యత్.

40

క. లలి సరళస్థిరముల డా, పలిసాంతపదంబు లూఁది, పలికెడుచో నం
ధులు గాంచును దతవర్గం, బులు నాటిటిచెంతఁ దక్కఁ • బొల్లులయి హరీ. 145
క. టతవర్గంబులు రెంటును, సతతము సరళాక్షరములు • సమలిపులును ని
ర్జితముర నాంతపదాంత, ద్రుతములనుం గూడుకొనవు • తుదిఁ గదిసినచోన్.

మూలినీవృత్తము

నలువఁ గనినవేల్పు • న్గంధవాహదతల్పు
న్నలకలిభయహర్త • స్థాంబవత్కౌత్తభర్త
న్నలినదళసమాక్షు • న్పాణిజై త్యేంద్రశిక్షుం
దలఁతు ననఁగ జెందుం • దన్నకారంబు లెందున్.

147

1. ప్రసూనములను (సూ). 2. భుదనము-అచ్ఛాదించుట (భుద-సంవరణ);
జవనము=ధ్వని (ఘర్జ-శబ్ద)-ఇట్లు తవర్గద్వితీయాది శబ్దములు సంస్కృతమునఁ గాన
వచ్చెడు (రా).

మహాస్రగధర

నవత ల్పాయం దలంతు • స్థగపతిగమను • స్ఫుతచిత్రధ్వజాంకు
న్నవకందర్పావతారు • స్ఫటిపతిశయను • స్ఫుస్తనాథేందునేత్రు
న్నవరత్నాంచత్కిరీటు • స్థవపదజనకు • స్ఫర్తవస్త్రాపిధాను
న్నవసీతతీరచోరు • స్నతజనసులభు • స్నానిహృత్పద్మవాసున్.

148

నరకపుష్పిణీవృత్తము

నరకభయసంహరు • న్యాయవాగ్దేసరు
న్నరకదనుజాంతకు • నృహిణేయానజు
న్నరముఖసురార్చిత • న్నత్తణావల్లభు
న్నరహరిః దలంచెద • న్వాంఛితార్థాప్తికిన్.

149

స్రగ్వీణీవృత్తము

నీరజాతేజుఁబు • న్నేషసింహాసను, న్నారదాదిస్తుతు • న్నటపదశ్యామలు
న్నారకాపద్మః, న్నామజేంద్రావసు, న్నేరహస్యంబున • న్నృద్ధతుం జేసెదన్.

దుతప్రకృతికాంతబింద్వాదేశము

మూ. సూ. బిన్దుం ప్రవదన్తి తం క్వచి త్కేచిత్.

41

తే. కడుఁ దృతీయచతుర్థవర్గములఁ గలుగు, సరళములు సమలిపులును • బరములైన
తఱిని నాంతపదాంతదుఃతంబుపొల్ల, బెఱికి యై నిత్యముగఁ బూర్ణబిందు వగును.

క. నన్నయసూత్రమునఁ గవ్విచి, తన్న దొకటిఁ దక్క బొట్ట • కక్షరనియమం
బెన్నుట లే దాదికవుల్, గొన్ని తెలుఁగు లరసి తెలిసి • కొంటిని వీసిన్.

152

వాక్యం. అవి యెయ్యెవి యంటేని దృతీయవర్గసరళంబునకు రాచమల్లువారి షష్ఠ
స్కంధములోను ప్రయోగము *...చతుర్థవర్గసరళంబునకు రాఘవపాండవీయము
లోను భారతార్థమునందు పింగళిసూరపరాజుప్రయోగము...టవర్గద్వితీయమున
కును త్రైశంకవోపాఖ్యానములో కవిసింగరన్నప్రయోగము...

153

క. డుంతీశు ధైరవుని శితి, కంతు వికలాక్షి దండకరు జాహ్నువి వై
కుంతపతి గుహుని లోలా, రుక్మం లేవలు మీఱ భూవరుఁడు పొడగనియెన్.

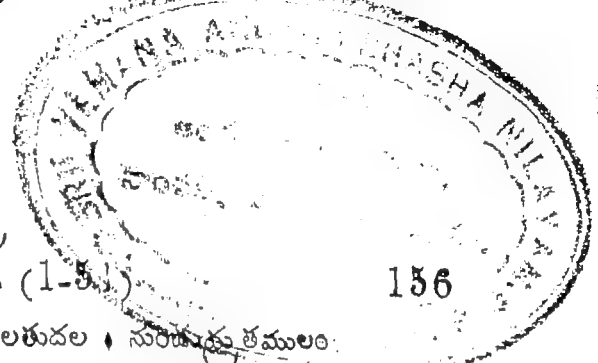
టవర్గచతుర్థంబునకు అధర్వణాచార్యుల విరాటపర్వమునందు:—

తే. ధాంధమితభేరికాధ్వానముం ధులీని, నాదమును మిన్ను ముట్ట ననారతంబు
పెక్కుగంధర్వకతులు నల్లిక్కులందుఁ, గాచు సౌగంధికంబుఁడేగలరె యొరులు.

* తాటాకు పుస్తకములలో ప్రయోగములు ఇచ్చుటకు చోటు విడిచిపెట్టి
యున్నది. (A).

1 తవర్గంబునందు ద్వితీయవర్ణము సంస్కృతాంధ్రశబ్దాదులందు లేదుగానఁ
బ్రయోగంబు గలుగ నేరదు. చతుర్థాక్షరంబునకు అనంతనిఘదము
నందు:—

తే. పేర్చి పొల్లనకారంబు , బిందు పగుచు
మీఁద నున్నధకారంబు , నూది ప్రాస
బంధ మగుఁ గృష్ణఁ డుదయించినం ధరిత్రి
యంతయును నిరుపద్రవం , బయ్యె ననఁగ. (1-5.1)

క. ముందర గజబమకారము, లొందినసాంతములతుదల , నురుక్షుత్తములఁ
గ్రందుకొని వికల్పంబున, బిందువులుగఁ జేసి కృతులఁ , బెట్టుదురొకచోన్. 157

సీ అంగజకేళిఁ దేల్చిం గోపకాంతల నగము హస్తంబున , స్థరిమఁ దాల్చె
2 గుంజి భోజధరావరుం జముకడఁ జేర్చె నరుఁ బ్రోచె రణమున , స్వగ మెఱుంగ
జాంబవంతుని గెలిచెం బంటుతనమున నఱికెఁ జక్రంబున , న్నాణుపాణు
లన్నకుండలము 3 లిచ్చెం మహీసుతుఁ జంపి నాదె భూతలమున , న్నఘవతరువు

తే. చైవమాత్రంబె దేవకీ, దేవిపట్టి, దేవదేవుఁడు శ్రీవాసు, దేవుఁ డనఁగ
గజబమంబులడాపలఁ , గదియొనట్టి సాంతపదముల కెల్ల లక్ష్యంబు లయ్యె. 158

నమకారద్విత్వమైత్రము

తే. తమకుఁ దాము ద్విత్వంబు లై , యమరునవియు
బిందువులు డాపలను వెలుఁగొందు నవియు
నొక్కరూ పయి పూర్వప్రయోగసరణి
నములు ప్రాసంబులకు నిల్చు , దమకుఁ దాము.

159

క. మిన్నేఁజుపాదమున ధాత న్నాభిని గునుమశరు నెదం గాంచిన సీ
సాన్నిధ్యము దొరకుటకై, సన్నతి సేయుదురు నిన్ను , సనకాదు లజా. 160

క. తమ్ములను మట్టికాకుసు, మమ్ముల మరువాదిపత్ర, మాలికలను భ
క్తి మ్మరసంహరుపూజలు, సమ్మదమున సలపఁ గలుగు , సకలార్థంబుల్. 161

పదాంతనులుకారద్విత్వలోపములు

మూ. సూ. ప్రథమ లుగపి ద్వినుల్వోః.

1. ధుండనము అనుశబ్దము తవర్గద్వితీయాది వర్ణముగలది సంస్కృతముగఁ గలదు
(రా). 2. గంజి (పూ. ము.); గుంజి (ఓ). 3. లిచ్చెమ్మహీసుతు (నూ).

క. సమయును వికల్పకంబున, శమితదనుజ తమకుఁ దాము • జడ్డ లయి పదాం
తముల వెలింగెడి నులుపు, ర్ణము లను బ్రథమాక్షరములు • రాజీవాక్షా. 162

తే. కన్ను మూసెను గను మూసెఁ • జన్నుదోయి
గబ్బించుదోయి మిన్నువాఁక మినువాఁక
ముల్లు నాటెను ములు నాటెఁ • బల్లుగంటి
తరుణి పలుగంటి కల్లుముంత కలుముంత. 163

ద్రుతలోపసమాసములు

మూ. సూ. ద్రుతస్య సర్వత్ర లు క్సమాసేషు. 43

తే. వనధితనయేశ యయి నటువంటి యనుచుఁ
బరపదవిశేషణము లేట, పఱచుకొనుచు
దొలుతటిపదంబుకొన నుండు, ద్రుతము గుడియు
సమసనమునందుఁ జెందు లో, పములు కృతుల. 164

క. కడపలిద్రుతమును గుడియును, బొడ పడఁగిన బయిని బరుషములు సరళము తాఁ
జెడవు పెఱహల్లు లెల్లను, సడలక ప్రాణంబు లెల్ల • సంధులుఁ గాంచున్. 165

తే. జగతిఁ జప్పనికూరకుఁ • జప్పఁగూర, చనును జక్కనిచాయకుఁ • జక్కఁజాయ
హెచ్చు! పచ్చనిటోపికిఁ బచ్చఁడోపి, గరిమఁ గచ్చునితావికిఁ • గచ్చఁదావి. 166

ఆ. చల్లగాలి తీయ • విల్లు నా సరళస్థి, రాక్షరములు తొల్లి • యట్ల నిలుచుఁ
బంచదాణజనక • పచ్చావు నల్లావు, లనుచు నచ్చు లెల్ల • నదుకు నిట్లు. 167

హేమాచార్యమతసంధులు

మూ. సూ. హేమోక్తేః పరుషాణాం గసడదవాస్సయ్యః పదాత్
ద్వంద్వే. 44

క. సుమనఃస్తుత ద్వంద్వసమాసమునను హేమోక్తిని బర, శబ్దాదిమవ
ర్ణము లగు పరుషాక్షరములు, తమరూపులు విడచి గసడదవ లగు వరుసన్. 168

ఆ. కసవుగట్టెలనఁగఁ • గాలుసేతు లనంగ, నిక్కు డెక్కు లితఁడు • నేరఁ డనఁగ
నొప్పుదప్పు లనఁగ • నూరుపల్లె లనంగ, జరుగు నిట్లు ద్వంద్వసమసనమున. 169

1. పచ్చనితోటకుఁ బచ్చదోట (పూ.ము); పచ్చనిటోపికిఁ బచ్చదోపి(పి);
పచ్చనిపోటికిఁ బచ్చబోటి (పా).

ప్రథమాంతగసడదవాదేశము

మూ. సూ. గసడదవా స్వ్యః ప్రథమామాత్రా దాత్తాస్త్వదో
ర్వి నా పరుషాః.

54

సీ. శుకమునిస్తుత ద్రుతప్రకృతు లా శేను నా ననుతెండు దక్కంగనవనిఁ గలుగు
ప్రథమావిభక్తుల • పైని దత్తుల్యశబ్దములమీదను గనుపట్టు సాంధ్ర
శబ్దాదిగతపరుషంబు లేనింటికిఁ గ్రమము దప్పక నచ్చు • గసడదవలు
సిరి గలిగినవాఁడు • పురుషుండు నెలలేని నిక్కంబు డెక్కులు • నెరవుఁ గాని
తే. ప్రియము దభుకొత్త నర్థికిఁ • బెట్టలేఁడు
కలిమి వోయిన నీగికిఁ • గాంతు శేయు
నపుడు గలుగునె తనరుఁ గా • నైన ననఁగ
నివి యుదాహరణము లయ్యె • నెన్నిచూడ.

170

మూ. సూ. న వికృతిశబ్దా త్పరత స్సాంస్కృతికానాం భవన్తి
గసడదవాః.

46

సీ. షరమాత్ప్రథమావిభక్తులమీదను దత్పరసాంధ్రశబ్దములమీదఁ
గల సంస్కృతపదాదిగతపరుషంబు లెల్లెడ నిజరూపము • లెప్పడక నెలుచు
గాదిలిజపరాలు • కమలనివాసిని చిత్తముద్దులపట్టి • చిత్తజాతుఁ
డనుఁగుఁజుట్టంబు టంకాయుధహస్తుండు మక్కువమఱుది తామరసవైరి
తే. నిక్కమర్తిలి మామ పానీయరాశి, యరసి చూడంగ నెవ్వని • కట్టివేల్చు
నాఁడు కరుణించి నాకు న్యున్నమున వచ్చి, తెనుఁగు గావింపుమనియెను, దీనిననఁగ.

కల్పితకల్పవల్లీసమాసలక్షణసీసమాలిక

1 పంచదశవిధాంధ్రపద్యగర్భితములై కరధృతకరుహముఖ్యంబు లగుచుఁ
బరఁగు ద్వితీయవిభక్త్యేకవచసాంతసంస్కృతభాషాప్యనమననములు
వాని కధ్యాహార్య • పై గావి యనుధాతుపదము పైకొనునభిప్రాయములకు
నమనసాంతస్థితాక్షరములపైఁ గల తలశబ్దములకు శృంగములు ఘటించి
బొట్టులవలవల • బొడలు వర్గాద్యక్షరము లెల్లఁ దత్పరశబ్దములు చేసి
యాదివర్గద్వితీయములదాపల నుండు పూర్ణంబులకుఁ బద్యములకుఁ దుదిని
ధనదు నున్నలును బొల్లనకారములఁ జేసి పఠింపనగు సాంధ్రపద్యవిశేషి

తరువాతఁ గందపద్యముతోడఁ గులకమై తలచూపు దానికి • ధాతుపదము
మదనవిలసితయ్యుగ్గం బయ్యెఁ బదపదంబునకు సప్తాక్షరంబులుగఁ జదువ
నిపుడు చెప్పినవృత్తమే యంగవిధులచే మధుమతివృత్తనామంబు గాంచుఁ
బాదపాదమునకుఁ • బదునాల్గువర్ణము ల్లావింపఁ బ్రహరణకలిత మయ్యెఁ
దొలుతటి సమసనంబుల ద్రుతప్రకృతులై పై నొక్కసమసనపదముఁ గూడి
1 పంచదశాక్షరోదంచితపదములై మణిగణనికరసమాఖ్యఁ జేందు
నష్టమాత్రావృత్తయమళ మయ్యె ద్రుతాంతసమసనం బొక్కొక్కచరణ మైన
సాంతసమాసద్యయం బొక్కపాదమై రగడలలో మధురగతియు నగుఁ
దలపోయ నిటుల వ్యత్యయలేఖనక్రమవిధులు పోడశలఘువృత్త మందు
ద్విపద పాదం బయ్యె • దీనికిఁ గడపలః జూపట్టు ద్రుత మరసున్న యైన
వెన ద్రుతాంతంబులై • న సమాసములు నాల్గు హరిగతి కేకాంఘ్రి యై తనర్పు
వేమటు కడపల • వెలయు సమాసంబు మొదలుగాఁ దుదయును • మొదలు గలయఁ
జదువువేళఁ దృతీయసప్తమసమసనచరమబిందులు ద్రుతాక్షరము లైనఁ
గనుపట్టు సెనిమిది • కందపద్యంబులు గణయతిప్రాసము • ల్గడమ గాక
తే. నిట్టిగర్భకవిత్యంబు • లెఱిగి నీకుఁ గవిత రచించువాని భాగ్యంబు వొగడ
నమరసేతకు ధాతకు • నైనఁ దరమె, 2 సహ్యాభూ(జా)దక్షిణైకయోజననివేశ. 172

అవతారిక

అథేదానీం కాకునూర్యప్పకవివర్యః 3 పంచదశాన్ధ్రపద్యగర్భితాష్టసమాసాన్
ప్రహరణకలికవృత్తేన సంగృహ్ణతి.
కరధృతకరుహం • కరిహితకరణం, కరుహసఖరుచిం • గరుడఖగరఢం
ఖరఘనకరవిం • ఖరతరకరగం, గరళముఖరిపుం • గరధరకరతమ్. 173
టీక. బాలానాం మందబుద్ధీనాం సుఖావబోధార్థ మేత దుష్టసమాసాంతర్గత శబ్దానాం
క్రమేణార్థం దర్శయతి ప్రపంచయతిచ-కరధృతకరుహంకం జలం'కం శిరోఽంబునో
రితి నానార్థాభిధానాత్-కే జలే రుహతి ప్రాదుర్భవతీతి-కరుహ మబ్జం శంఖ మితి
యావత్-రుహ బీజజన్మని ప్రాదుర్భావే చ ఇతి ధాతుః. కరో హస్తః బలహస్తాంశవః
కరా ఇత్యమరః-కరేణ ధృతం కరుహం శంఖం యేన తం కరధృతకరుహం శంఖ
ధారిణ మిత్యర్థ. యద్వా కరేణ హస్తేన ధృతం కరుహమంబుజం యేన తం కరధృత
కరుహం, పద్మస్యాంభోరుహ త్వేన కరుహత్వస్య వక్తుం శక్యత్వాత్. తథా చ హస్త

1. పంచదశ. (పూ. ము.) పంచాశద (నూ). 2. సహ్యామి. (పూ. ము.)
3. పంచాశదన్ధ్ర) (నూ.)

భృతాంభోరుహ మిత్యర్థః. శంఖచక్రగదావద్ధధారిణం వనమాలిన మితి ధ్యానా
స్తరప్రసిద్ధేః. 1

కరిహితకరణం - కరో మాస్తోఽస్యాస్తీతి కరీ మతంగజః 'మజ్జారో' వారణః
కరీ'త్యమరః-కరిణో హితం మోక్షణం కరిహితం-కరిహితే కరణః సాధనభూతః -
తం కరిహితకరణం-అత్ర కరణాధికరణయో రితి కరణార్థే ల్యుట్. న చాస్య ల్యుడ
స్తస్య పుంస్త్యం శంకసియం. నారాయణ ఇత్యాదౌ పుంస్త్యస్యాపి ప్రసిద్ధేః.
ఆశిష్యం లోకాశ్రయత్వాన్నింగస్యేతి జనపదాదిషు పూర్వై రభిహితత్వాత్.
పురాణిల పాండ్యరా డిప్రద్యుమాభ్యో రాజర్షి రగస్త్యకావవశా ద్దక్షేప్రీతా
మావన్నస్క కదాచిత్తృష్ణావశాద్ద్యుగ్ధోదధిమధ్యత్రికూటాచలాగ్రవారణోద్యా
నాంతర సరోవరం సమాగత్య దేవలకాపాగతగ్రాహరూపిణా హూహూగంధర్వేణ
గ్రస్తః ప్రాక్షసజస్తతపఃవిశేషవిజ్ఞానసంపన్నస్క పరమేశ్వర ముద్దిశ్య స్తోత్రం
చకార వైకుంఠధవనస్థో చానుదేపస్తత్యమీషం ప్రాప్య మోక్షయామాసేతి సుప్ర
సిద్ధం భాగవతే. 2

కరుహసఖరుచిం- శే జలే రుహన్తి కరుహః ణ్యమృజాని కరుహాణాం నీర
జానాం సఖా హితః కరుహసఖ సూర్యః అత్ర రాజాహస్సఖభ్య వృజితి టచ్చ
త్యయః కరుహసఖస్య సూర్యస్య రుచిరివ రుచి ర్యస్య తం. కిం చ యథా భాస్వాత్
తమో నివర్తయత్ లోకం దీపయత్యేవం విష్ణుర ప్యజ్ఞానరూపతమో నివర్తయత్ -
లోకదీపకత్వా త్తస్య భాస్కురతేజోవత్త్వం యుక్తం. యద్వా కరుహః ణ్యత్ప
లాని తేషా మపి జలరుహత్వస్య వత్త్వం శక్యత్వాత్. కరుహాణా ముత్పలానాం
సఖా హితః కరుహసఖ శ్చంద్రః కరుహసఖస్య భూషణమయచంద్రస్య రుచి ర్యస్య
తం బాలభావే హరిణార్థచంద్రా¹కార భూషణధారణస్య కర్ణామృతే మాక్షత్వాత్
యద్వా 'సూర్యకోటి ప్రతీకాశం చంద్రకోటిసమప్రభ' మితి వద్ద పురాణే భగవ
ద్ధ్యానాంతరస్య సత్వాచ్చ, అస్తిన్నరే కరుహసఖేత్యత్ర బహువచనతయా సమాసో
క్షేయః. బహుత్వస్య త్రిత్వాదిసాధారణత్వాత్-అథవా కరుహణీనీవరాణి తేషాం
సఖా హృదయభూతా తుల్యరూపిణీత్యర్థః - తాదృశీ రుచి ర్యస్య తం శైత్యం
హి యత్సా ప్రకృతి ర్జలస్యేత్యాదివ ద్భిన్నలింగానా మపి విశేషణవిశేష్య భావ
స్సమృద్ధతే. 3

గరుడ భగ రథం-గరుడో గరుత్మా-‘గరుత్మా న్గరుడ స్తార్ష్య’ ఇత్యమరః. గరుడ ఇతి భగః పక్షీ గరుడభగః గరుడభగ ఏవ రథో వాహనం యస్య తం. యద్వా ఖే గచ్ఛన్తి చరన్తితి భగా ఇతి పుత్రత్వత్యా భగశబ్దస్య దేవతావాచకత్వస్యాపి వక్తుం శక్యత్వాత్ గరుడభగో గరుడదేవః స ఏవ రథో యస్య తం. అథవా గరుడ ఏవ భగరథో వ్యోమసంచారణవటూ రథో యస్య తం కించ-భగ స్సూర్యః ‘శరార్క విహగాః భగా’ ఇత్యమరః. సూర్యశబ్దస్య శ్రేష్ఠవాచకత్వస్యాపి వక్తుం శక్యత్వాత్. గరుడానాం పక్షీణాం శ్రేష్ఠః గరుడభగః స ఏవ రథో యస్య తమ్. 4

భరణునకరవిం-భరః భరాసురః ధేనుకవనవాసీ గర్దభాసురః-అథవా దండకారణ్య నివాసో రావణజ్ఞాతిః భరాసురః స ఏవ ఘనః మేఘః ‘ఘనజీమూతముదిరా’ ఇత్య మరః. కః వాయుః ‘మారుతే వేధసి బ్ర ఛే పుంసి క’ ఇత్యమరః. కానాం వాయూ నాం రవిః శ్రేష్ఠ శ్చిద్విమారుత ఇతి యావత్. భరణునస్య కరవిః తం భరసమానభరా నురస్య ప్రళయవాయుస్వరూపః, అస్తిక్ పక్షీ భాగవతరామాయణప్రసిద్ధి ర్ద్రోష్టవ్యా. 5

భరతరకరగం-భరతరా స్తీక్షణతరాః ‘లిగ్నం తీక్షణం భరం తద్వదిత్యమరః. కరా అంశవో యస్య సః భరతరకర స్సూర్యః తం గచ్ఛన్తితి భరతరకరగః తం ‘ధ్యేయ స్సదా సవిత్పమణ్డలమధ్యవర్తీ’తి ధ్యానశ్లోకప్రసిద్ధత్వాత్. యద్వా భరతరో దద్దురః కరో యస్య సః భరతరకరః కుంభరః న ఇవ గచ్ఛన్తితి భరతరకరగః తం మత్త మాతంగవిక్రమమితి, రామాయణే బాలకాండే వాల్మీకివచనప్రసిద్ధే-న చాత్ర విక్రమపదస్య పరాక్రమార్థపరతా శ్రయణీయా - తద్వ్యాఖ్యానే తత్పదస్య క్రము తాదవిక్షేపణ ఇత్యస్తాధాతోర్గమసార్థకత్వస్యోక్తత్వాత్. 6

గరళముఖిపుం - గరళం విషం ముఖే యస్య సః గరళముఖః కాళియః తస్య రిపుః శత్రుః తం కాళియమర్దన మిత్యర్థః. అత్ర భగవాన్ యమునాహ్రదస్య కాళియాఖ్యం మహారగం శిక్షితవా నితి పూర్వభాగవతప్రసిద్ధే. 7

గరధరకరతం-ధరతీతి ధరః. దుధాఞ్ఞో ధారణపోషయో ధితి ధాతుః. గరస్య కాల కూటస్య ధరో గరధరస్సదాశివః స ఏవ గరధరకః స్వార్థే కప్రత్యయః తస్మిన్రతం ప్రీతిమంతం ‘నారాయణప్రియ మనంగమదాపహార’ మితి స్తోత్రాత్. యద్వా కశబ్దస్య బ్రహ్మవాచకత్వాత్ గరధరశ్చకశ్చ గరధరకౌ తయోః రతం. ప్రీతిమంతం - యద్యపి నారాయణస్య సర్వసమత్వమేవ వక్తవ్యం-తథాపి తాకికసామ్యా త్పురాణ ప్రసిద్ధేశ్చ తద్వ దుక్తి రితి జ్ఞేయమ్. అత్ర శామిల్యాధ్యాహారేణ తథావిధం

గోపాలం గామిత్యర్థః. యద్వా గరధరకరత మిత్యత్ర గరేతి ధరేతి కరత మితి
పదత్రయం ద్రవ్యవ్యం. తథాచహే గర విషన్వయాప పాపిష్ఠేతి యావత్ కేబ్రహ్మణి
రతం ప్రీతిమంతం పూర్వోక్తవిధం దేవం ధర హృది ధ్యాయస్వ త్యర్థః అత్ర
కృష్ణస్య గరుడభగవదేతి విశేషణద్వయసామర్థ్యాత్తదభజనేనాస్య పాపరోధో
భవిష్యతీతి తథోక్తిరితి జ్ఞేయమ్. 8

సప్తాక్షరైకపాదంబైన గర్భమదనవిలసిత వృత్త ద్వయము
కరధృతకరుహుక్, గరిహితకరణుక్, గరుహసభరుచిక్, గరుడభగరథున్. 176

గర్భద్వితీయమదనవిలసితవృత్తము

భరథునకరవిన్, భరతరకరగుక్, గరళముభరిపుక్, గరధరకరతున్. 177
చ. కొంద యీరెండు వృత్తములు మధుమతీవృత్త ముందురు.

చతుర్దశాక్షరైకపాదంబైన గర్భప్రహరణకలితవృత్తము

కరధృతకరుహుక్, గరిహితకరణుక్, గరుహసభరుచిక్, గరుడభగరథున్
భరథునకరవిన్, భరతరకరగుక్, గరళముభరిపుక్, గరధరకరతున్. 178

పంచదశాక్షరైకపాదంబైన గర్భమణిగణనికరవృత్తము

కరధృతకరుహుని, గరిహితకరణుక్, గరుహసభరుచిని, గరుడభగరథున్
భరథునకరవిని, భరతరకరగుక్, గరళముభరిపుని, గరుడభగరథున్. 179

అష్టాక్షరైకపాదంబైన యష్టమాత్రావృత్తద్వయము

కరధృతకరుహుని, గరిహితకరణుని, గరుహసభరుచిని, గరుడభగరథుని. 180

గర్భద్వితీయాష్టమాత్రావృత్తము

భరథునకరవిని, భరతరకరగుని, గరళముభరిపుని, గరధరకరతుని. 181

షోడశాక్షరైకపాదంబైన గర్భమధురగతిరగడ

కరధృతకరుహుని, గరిహితకరణుని, గరుహసభరుచిని, గరుడభగరథుని
భరథునకరవిని, భరతరకరగుని, గరళముభరిపుని, గరధరకరతుని. 182

చ. కొందఱు గీనినే షోడశలఘువృత్తము నందురు.

పంచదశాక్షరైకపాదంబైన గర్భద్విపదము

కరధృతకరుహుని, గరిహితకరణు, గరుహసభరుచిని, గరుడభగరథు
భరథునకరవిని, భరతరకరగు, గరళముభరిపుని, గరధరకరతు. 183

ద్వాత్రింశదక్షరైకపాదం బైన గర్భహారిణగతిరగడ

కరదృతకరుహుని • గరిహితకరణుని, గరుహసభరుచిని • గరుడభగరథుని
భరథునకరవిని • భరతరకరగుని, గరళముభరిపుని • గరధరకరతుని. 184

గర్భప్రథమకందము

కరదృతకరుహున్ గరిహితకరణున్, గరుహసభరుచిని, గరుడభగరథున్
భరథునకరవిన్ భరతర, కరగున్ గరళముభరిపుని, గరధరకరతున్. 185

గర్భద్వితీయకందము

గరధరకరతున్ గరదృతకరుహున్, గరిహితకరణుని • గరుహసభరుచిన్
గరుడభగరథుని భరథునకరవిన్, భరతరకరగుని • గరళముభరిపున్. 186

గర్భతృతీయకందము

గరళముభరిపున్ గరధర • కరతున్, గరదృతకరుహుని • గరిహితకరణున్
గరుహసభరుచిన్ గరుడభగరథున్, భరథునకరవిని, భరతరకరగున్. 187

గర్భచతుర్థకందము

భరతరకరగున్ గరళము • భరిపున్, గరధరకరతుని • గరదృతకరుహున్
గరిహితకరణున్ గరుహసభరుచిన్, గరుడభగరథుని • భరథునకరవిన్. 188

గర్భపంచమకందము

భరథునకరవిన్ భరతర • కరగున్, గరళముభరిపుని • గరధరకరతున్
గరదృతకరుహున్ గరిహిత • కరణున్, గరుహసభరుచిని • గరుడభగరథున్. 189

గర్భషష్ఠకందము

గరుడభగరథున్ భరథున • కరవిన్, భరతరకరగుని • గరళముభరిపున్
గరధరకరతున్ గరదృత • కరుహున్, గరిహితకరణుని • గరుహసభరుచిన్. 190

గర్భసప్తమకందము

కరుహసభరుచిన్ గరుడభగరథున్, భరథునకరవిని • భరతరకరగున్
గరళముభరిపున్ గరధర, కరతున్, గరదృతకరుహుని • గరిహితకరణున్. 191

గర్భాష్టమకందము

కరిహితకరణౌ గరుహస,భిరుచిౌ గరుడభగరిభుని ♦ భరఘనకరనిౌ
భరతరకరగుౌ గరళము,భరిశ్రుౌ గరధరకరతుని ♦ గరధృతకరుమాన్. 192

పదప్రకాశితకందము

క. కామెపలినామపురిను,త్రాము సరోశాష్టకోటిః,ధాము జలధర
శ్యాము యదుసోము దనుజవి,రాము ప్రజస్త్రీమనోభి,రాముః దలంతున్. 193

ఆశ్వాసాంతగద్యము

ఇది శ్రీమదాపస్తంబసూత్ర భరద్వాజగోత్ర కామెపల్లి పురమందిర నంద
నందనచరణారవిందవందనాభిలాషమనీషాప్రాభవ వేంకటార్యతనూభవ విద్యావిశేష
సురాచార్య కాకునూర్యప్పకవివర్యవిరచితంబైన యంద్రశబ్దచింతామణి యను
వ్యాకరణశాస్త్రంబునం దష్టాదశార్యావృత్తంబులు నష్టచత్వారింశత్సూత్రంబులుం
గల సంధిపరిచ్ఛేద మను పంచమాశ్వాసము.

అప్పకవీయము సంపూర్ణము.

శ్రీకృష్ణస్వామిశే నమః.

అప్పకవి ఉదాహరించిన గ్రంథములు

అందులోని పద్యములు.

	ఆ.	ప.		ఆ.	ప.
అధర్వణాచార్యుని			అదిపురాణము:—		
విరాటపర్వము:—			మ. ఒకనాఁ డిందుధరుండు * 3 118		
క. ఆ కర్ణదురాలాపము 3 142			ఆముక్తమాల్యద (విష్ణుచి త్తీయము)		
తే. డాంధమిత 3 153			కా. ఆ నిష్ఠానిధి (1. 84) 3 147		
ఆ. ధర్మతనయ 3 124			చ. కదళిగభీర (1. 83) 2 167		
క. శ్రీకంఠ 3 141			ఉ. కంధరసీలవర్ణ (5. 158) 3 351		
అనంతునిఛందము:—			మ. గురుగుంజెంచలి (4. 134) 3 139		
తే. అఱయనంగను (1. 101) 3 193			మ. గృహసమ్మారణమో (2. 91) 3 36		
తే. ఒరులనమ్మయ్య (1. 120) 3 228			తే. తిరుగుదు (1. 41) 3 35		
క. కాకుస్వరయతి (1. 95) 3 94			క. తునియలు (1. 35) 3 150		
క. ధరనైక్కటి (1. 118) 2 237			మ. దవధూమంపు (2. 84) 2 61		
ఆ. నాస్తియనక (1. 99) 3 175			ఉ. పూనిముకుందు (1. 4) { 1 131		
ఉప. పినాకికోదండము (2. 35) 2 131			2 76		
తే. పేర్చిపాల్లనకారంబు (1. 51) 5 156			చ. మలచిపయోజ (1. 52) 3 153		
గీ. మరునితండ్రి (1. 119) 2 238			ఉ. వేలిసమేడ (1. 62) 2 257		
క. యరలవలంతస్థలు (4. 124) 2 54			మ. స్ఫుటభూయోహృతి (4. 145) 2 102		
క. లళలకుభేదము (4. 125) 2 55			చ. హితులుభిషగ్గృహ (4. 273) 3 31		
అప్రమహిషీకల్యాణము:—			ఉత్తరహరివంశము:—		
ద్వి. ఇంతులమేల్పుతి 3 174			కా. నాతోమార్కొన 3 319		

* ఇది సోముని ఉత్తరహరివంశములోనిది.

	అ. ప.		అ. ప.
కవికర్త రసాయనము:—		ఉ. ధన్యుడువిశ్వభూం(7. 68)3	155
మ. అమరీవిభ్రమ (1. 64)	3 295	క. నీకరవాలము (7. 66)	3 160
తే. దానగుణశాలి (2. 58)	3 318	క. భావమెయించుక (2. 22)	2 69
కవిగజాంకుశము:—*		అ. అజ్ఞులాడియ్యి (7. 46)	2 240
క. ఒదుగుచు	2 166	క. లరమఱవ (7. 44)	2 239
సీ. జిలుగుచందురు	2 398	కాశిఖండము:—	
కవిజనాశ్రయము:—		తే. అప్పటికి (2. 201)	3 219
క. ధరజభలను (సం. 72)	2 236	ఉ. కంటికినిద్ర (1. 108)	2 99
క. నెఱయంగా (సం. 4)	2 200	క. త్రిణయను (2. 150)	3 335
ఉ. మానుగవిశ్రమాక్షర (సం. 66)	3 184	సీ. నైషధాది (1. 13)	2 227
కవిలోకసంజీవని:—		కాశహస్తీమాహాత్మ్యము:—	
తే. తాయెతులు నుయ్యెలయు	2 187	ఉ. తానుగుమార (1. 42)	3 151
కళాపూర్ణోదయము:—		మ. ప్రణతుల్ సేయుచు	
మ. అకటాయేమని (4. 112)	3 251	(1. 109)	3 334
చ. అదిశత (4. 56)	2 169	సీ. బిజమాడుచేవర (1. 35)	1 70
కా. అవాలుగనుదోయి †	3 374	కూర్చుపురాణము:—	
ఉ. ఏయెడ (1. 92)	3 362	తోటక. తాలిమిదూలిన	3 371
కాకుత్స్థవిజయము:—		గణితము (పావులూరి మల్లన):—	
కా. మారుండద్భుత	3 376	ఉ. శ్రీనిధియైన శివ్వనను	3 55
కావ్యచింతామణి:—		చంద్రభానుచరిత్రము:—	
అ. కృష్ణుడిచ్చు	3 220	సీ. ఒకయింతి (1. 89)	2 191
కావ్యాలంకారచూడామణి:—		చంద్రికాపరిణయము:—‡	
ఉ. ద్వీపులంద్రుండు (7. 65)	3 143	ఉ. అంతటకుక్క బాహు	3 183

* ఇది గౌరనపుత్రుడు భైరవుడు వ్రాసినది; రి తాటాకులు మాత్రమే గలది. (గి) ఇప్పుడు ఇది పానిళ్లవారిచే ముద్రితము (రా)

† ఈ పద్యము కళాపూర్ణోదయమందు కనబడదు.

శృంగారశాకుంతలములో ఉన్నది. (చూ. 2. 187)

‡ ఇది ఏచంద్రికాపరిణయమో తెలియదు. మాధవరాయప్రణీతమైన చంద్రికాపరిణయములో ఈపద్యములు లేవు. వీటిలో మొదటిది చంద్రభానుచరిత్రలో కలదు. (గి)

అ. ప.		అ. ప.	
ఉ. జంగమరోహణ	3 129	దేశకీనందనందనశతకము:—	
ఉ. నాణెముసూడ	2 165	మ. చతురంభోధిపరీత	3 209
చమత్కారమంజరి:—		దేవీవిజయము:—	
మ. ధరలోనక ద్విజరాజ	2 182	తే. వాక్త్రిణేత్రాంగ	3 320
ఉ. బంగరుదుప్పటంబు	3 92	నృసింహపురాణము:—	
చమత్కారరామాయణము:—		క. అవి యట్లకాదె (4. 32) 2	84
క. ఓశశిముఖ	3 163	తే. అదిరిపాటున (3. 69) 2	82
క. నిష్కుజ్జేఱ	3 239	సీ. పా. ఏదేవులీల (2. 30) 3	30
చారు ధేన్వచరిత్రము:—		చ. కడిదివరంబు (2. 135) 2	159
గీ. అచ్చరలు	3 171	సీ. కూరకిల్పిష (2. 35) 2	67
క. ఈలలన	3 217	మ. ధరణీమండలి (3. 141) 2	208
చిత్రభారతము:—		క. నిసునాశ్రయించి (2. 27) 2	89
ఉ. ఆయమరాచలంబు (2. 80) 2	228	సీ. పరమాత్మపదముల (1. 54) 2	201
చ. చదివినవారికి (1. 12) 2	168	తే. పొగడ మ్రాఁకుల (2. 69) 2	202
క. తదనంతరంబ (1. 16) 2	85	తే. పొదవియొండొండ (3. 80) 2	83
తే. నకులసహదేవులార (8. 94) 3	67	ఉ. పొందవుదుఃఖముల్ (2. 31) 2	91
జై మినిభారతము:—		క. మీఱిన (1. 95) 1	216
తే. తండ్రితరమున (2. 109) 3	28	సీ. వడిగాలిసుడిసిన (2. 14) 1	958
తే. మట్టిమాత్రంబె (1. 22) 3	176	క. వేదములాదిగ (3. 30) 3	354
తే. మానిజల్పిత (6. 96) 3	178	ఉ. శ్రీస్తనకుంకుమ (2. 37) 2	18
* త్రిపురాంతకదేవుని		చ. శ్రుతిమతధర్మ (1. 46) 2	68
యుదాహరణము:—		చ. సురుచిరపాన (3. 97) 1	86
ఉ. ఆఱిడియాన	2 214	నైషధము:—	
త్రైశంకవోపాఖ్యానము:—		చ. అడిగితిన్మౌక్తనాడు (2. 58) 2	183
క. ఝషకేతుద్విషునకు	3 330	గీ. అధికరోషకషాయిత (2. 82) 3	165
క. డుంశీశు	5 154	సీ. ఒంటికాలనునిల్చి (1. 100) 2	81
		క. కాదంబరిద్రావింతును	
		(7. 120) 1	196

* గ్రంథకర్త గుండయకవి; గ్రంథము అచ్చుపడలేదు. వ్రాతప్రతి తంజావూరు గ్రంథాలయములో ఉన్నది. (గీ)

ఇప్పుడిది ముద్రితము - కర్త: రావిపాటి తిప్పన్న. గుండయకవి యనుట పొరపాటు (రా)

ఆ. ప.		ఆ. ప.	
చ. కెడలిమహాసింహేమ (1.50)	1 87	భారతము:—	
క. కైలాటరాయ (1.110)	3 279	ఆదిపర్వము:—	
సీ. పా. చదలేటిబంగారు (2. 49)	2 130	చ. అలసతనోరగా (4. 42)	3 95
చ. చిలుకలుగూయునో (4.24)	3 370	క. ఆపన్నగముఖ్యుల (2.42)	3 312
మ. కవిసంగంబున (3. 34)	2 103	ఉ. ఆయముగర్వముకై (5. 6)	3 187
మ. బలభిద్వహ్నిపరేత (3.78)	5 66	క. ఎట్టివిశిష్టకులంబున (5.58)	3 71
సీ. పా. వితతనవద్వయద్విప (1. 44)	3 144	అ. కర్తబంధములను (5.177)	2 78
పద్మపురాణము:—		తే. కామసుఖసంగములకు (8. 74)	3 168
క. క్రీకరచక్రాంకితులగు	3 321	ఉ. కాదనకిట్టిపాటి (2.200)	3 353
పరమయోగివిలాసము:—		క. కాణడవిబులుచు (4. 18)	2 210
సీ. పా. నిగమచోరకుని (2.104)	3 66	క. గిరిపునెడనేయునెడ (5. 168)	2 93
పాండుసంగమాహాత్మ్యము:—		మ. త. తీగయుయ్యెలనూగు	3 307
సీ. గీ. సఖులు పరిహాసకులు (3. 10)	2 142	మ. త. దండితాహితవీర (3. 228)	3 127
పారిజాతాపహరణము:—		మ. త. శ్రీరుద్రపుతరాష్ట్ర (8.29)	3 103
ఉ. అంతట నొక్కనాడు (1. 43)	3 167	క. నావచనమున నపత్యము (5. 135)	3 204
మ. అనిలాలకనీవు (1. 60)	3 97	చ. నుతబలపూరితంబులగు (4. 94)	3 89
ఉ. తామరడోయి (1.10)	2 156	ఉ. పాయకపాకశాసనికి (1.25)	3 170
తే. దేహశాంతులు (1. 44)	2 129	ఉ. ప్రల్లదుడైనయొక్క (1. 126)	3 99
క. మానవతి (1. 114)	2 77	క. ప్రస్తుతఫణిసత్ర (2.219)	3 125
ప్రభావతీప్రద్యుమ్నము:—		ఉ. భూమితకీర్తి (1. 157)	2 252
క. జలనిధియును (1. 57)	3 367	క. వనకన్యకయంట * (2. 227)	1 130
సీ. సురటిచోని (2. 15)	2 70	చ. వితతమభిప్రయోగవిధి (2. 227)	3 240
భాగవతము:—		క. పింకబులుతెంచి (2.203)	3 303
ఉ. సర్వఫలప్రదాతయును (2. 210)	4 69	ఉ. క్ష. త్రియవంశ్యులైన (2. 173)	3 316

* ఇది పినపీఠభద్రుని శృంగారశాకుంతలములోని పద్యము. (చూ. 3-114)

అ. ప.			అ. ప.		
ఆనుశాసనికపర్వము:—			క. తగనీలోనూహింపుము		
క. అతిథినినుగోరి (1. 68)	3	206	(2. 95)	2	155
ఉ. ఆనరనాయకు (1. 53)	3	249	క. తమతండ్రి భంగినీకును		
ఆరణ్యపర్వము:—			(2. 74)	3	205
ఉ. అంధకవృష్టి (4. 160)	3	347	చ. తటియగునంతకున్ (1.176)	3	201
క. ఆయుషికన్యలు (3. 104)	3	360	ఉ. దైన్యముదక్కిదూత (1.32)	3	31
చ. ఉరమునరెండు (6. 357)	3	210	ఉ. దోణుండు భీష్ముండున్		
క. ఎఱకలుగల కులశైలము			(1. 299)	3	333
(6. 345)	3	194	క. ధనమును విద్యయు (2.35)	2	87
చ. ఎఱిగితినిన్ను (7. 367)	3	200	క. పదపడిదు స్తరమగు (1. 9)	2	86
చ. కనకగిరింబ్రదక్షిణము			క. మిటుగతిరథికులను (4.407)	3	310
(4. 38)	3	339	కర్ణపర్వము:—		
చ. కలిదమయంతిఁబాప (2.79)	2	188	ఉ. పాఠినఁజూచికొరవ (3.10)	2	215
క. కోరియ నేకయుగంబుల			ఉ. మ్రొగెడు (2. 355)	3	152
(1. 371)	3	101	మ. సమదాటోపత (2. 352)	2	97
క. జగములనెల్లను (7. 290)	2	154	తే. సారవంతమై (2. 148)	2	164
చ. నగినగియేనియున్ (4. 397)	3	157	ద్రోణపర్వము:—		
మ. పఱచుండవుగ (6. 327)	2	206	ఉ. అంగదనాథు (1. 17)	3	130
చ. ప్రతిబలదర్ప (1. 311)	3	90	క. కటకటపేరిన (2. 251)	2	101
నీ. కూరులు భృతరాష్ట్ర			చ. డిగకుండు వాహ (5.381)	2	151
(1. 262)	2	94	మ. ధరణీచక్రముదిద్దిరం		
ఉద్యోగపర్వము:—			(5. 377)	3	181
మ. అని నిన్నెచ్చి (3. 143)	2	88	నీ. పా. మూకలువిరియించి		
చ. అనిమదినిశ్చయించి			(2. 136)	3	305
(4. 140)	3	211	క. వింధ్యాద్రివోతె (1.135)	3	356
ఉ. అఱిడిపోకయు (3. 107)	2	211	క. సింధురముమదోద్రేక (1.88)	3	350
క. ఎఱకలువిచ్చుచు (3.30)	2	80	భిష్మపర్వము:—		
తే. కొంచెమైననుదగ (2. 47)	2	177	క. కొడుకులుదమ్ములు (1.93)	3	369
క. కొడుకులుదానును (1.220)	3	368	ఉ. పాండునృపాల (1. 234)	3	128
ఉ. డక్కెనురాజ్యమంచు			మాసలపర్వము:—		
(2. 52)	2	152	క. కాచికొనివచ్చి (1. 215)	2	244
			క. మఱునాడ (1. 169)	2	198

అ. ప.	అ. ప.
విరాటపర్వము:—	క. జ్ఞానము కేవలకృప (4.255) 3 57
ఉ. ఆకమలాక్షిరూప (3. 32) 3 40	చ. పరిమెయి బాటి (1.505) 2 204
ఉ. ఎండకు పానకొప్పి (1.135) 3 357	చ. యజనముదానకర్తములు
క. ఎఱుకగలవారి (1. 116) 2 95	(2. 224) 2 164
చ. చిలునగవొప్ప (5. 143) 3 197	చ. వినుమున కేంద్ర (1. 35) 2 114
సీ. పా. తరుణులు బతులు	సభాపర్వము:—
(2. 238) 3 172	సీ. పా. ఋత్విజాండని (2.11) 3 24
క. ద్యూతక్రీడకు (1. 196) 2 243	క. జ్ఞానమిదియేల (2. 135) 1 95
క. నాకొఱచిది (2. 271) 4 304	క. నెఱచఱువ (2. 305) 2 199
క. నీవొకతేయేల (2. 256) 2 255	స్తోత్రపర్వము:—
సీ. పా. సుగంధసంసారం	క. పెరుగుట స్రగ్గుట (1. 24) 2 205
(1. 162) 2 70	భాస్కరరామాయణము:—
చ. పరిణమించు (4. 73) 2 203	ఉ. ఆన్నపుతండ్రియట్లు
ఉ. బాంధవకాత్రవా (1.883) 3 318	(యు - 140) 3 207
క. ముదమొదవరపు (1.801) 3 355	కా. అన్నా లక్ష్మణనిన్ను
క. మునుపఱు (5. 124) 3 159	(ఆర 23) 3 245
ఉ. వచ్చినపాడు ఫల్గును	చ. ఎఱిగియెఱిగి
(4. 234) 2 91	(యు. 784) { 3 195
సీ. పా. శక్రాదిసురలతో	ఉ. విజనకాత్రజ్ఞ (యు. 41) 3 243
(4. 210) 2 100	ఉ. ఓకపేదరులార (యు. 165) 3 208
ఉ. క్రియనగౌరినా (1. 1) 3 188	చ. కడుకొనిపేడి 3 380
కా. సింగంబాకటి (4. 95) 3 375	క. జనకజకుసుమిత్ర (అ.258) 3 255
ఉ. స్వాంతముబాహు { 3 166	క. తేలుదురుపుల (యు.) 2 213
(2. 331) { 2 181	క. దానవసుందరు (యు. 2323) 3 273
శల్యపర్వము:—	కా. నీకంతార్పిత (సుం. 448) 3 41
క. కవదొనలునుగాండివము	క. బలవంతుడైన (కె. 614) 3 64
(2. 334) 3 373	ఉ. మీఱినకొఱుక్
క. చావరుకొప్పరు (1. 14) 3 294	(యు. 2032) 3 212
శాంతిపర్వము:—	ద్వి. మూచరించు 3 308
మ. అనుమానింపక (1. 287) 3 247	చ. రణమువనమగ్ర (యు. 544) 3 336
క. ఏవానిబంధుమిత్రులు (1.52) 2 256	కా. లాటిచందనచర్ప (కె. 826) 3 138
క. కొరపులు సేయునప (1. 13) 2 209	

అ. న.		అ. న.	
మ. హరకోదండవిఖండ (నుం. 263)	3 162	సీ. పా. పుడమి తేడేరీతి (1.19)	2 160
భాస్కరశతకము:—		రగడ. పోణిమిగవకుళకుజ (2.6)	2 163
ఉ. దక్షతలేనియింటికి	3 149	శా. లోకత్రాణరతిం (పీ. 3)	3 322
మధుసేనము:—		క. వినియతినిండలపై (1. 25)	2 225
క. పోసుద్యోగము	3 337	రాజశేఖరచరిత్రము:—	
మనుచరిత్రము:—		క. వీరికిబుద్ధిబలంబులు (3.25)	2 245
మ. అకలంకౌషధ (2. 16)	3 119	మ. కలమాన్నంబు (2. 127)	3 65
ఉ. ఇంతలుకన్నులుండ (2.41)	3 216	శా. కేళికాంచనసౌధవీధి (2.4)	3 364
క. ఇటవవ్వరూఢినియు (3.74)	2 97	శా. డాకేలన్నిజకన్యకా (3. 367)	2 150
ఉ. ఎవ్వరెవీవు (2. 39)	3 244	రామోభ్యుదయము:—	
సీ. తీర్థసంచానులేతెంచి (1.57)	3 29	సుగంధి. అంగనాలకామః (5. 239)	3 253
క. దివిదినరుహబాంధవ (1.76)	2 141	సీ. పా. తేనమీరంగఁ (6. 18)	2 143
ఉ. పాటునకింతుబోద్ధురె (2. 70)	2 103	ఉ. పాలును నీరు నేలుబలుపం (1. 8)	3 356
శా. శీలంబుగులముక్ (1.55)	3 59	తే. రాచపాణునిజన్నంబు	1 92
మరున్నందనశతకము:—		రుక్మాంగదచరిత్ర:—	
శా. కోపాటోపము	3 19	ఉ. ఓకరుణాకలాప (4. 99)	3 306
మార్కండేయపురాణము:—		మ. ధననాథప్రియ (1. 8)	2 978
చ. ఘనసిబిడాంధకార (4. 123)	2 115	ద్వి. శ్రీకరుణసాంధ్ర	3 229
యయాతిచరిత్రము:—		వజ్రపంజరశతకము:—	
సీ. పా. వలబద్ధజక్కువల్	2 189	ఉ. శ్రీగజగామినీ	3 257
రంగనాథరామాయణము:—		వరాహపురాణము:—	
ద్వి. అట్టినామిఁద	3 248	క. ఆచింతామణి	3 309
ద్వి. ఎక్కడాగురుఁడని	3 161	వసంతవిలాసము:—	
ద్వి. రాణివాసద్రోహి	2 162	క. అత్తటివిటనాగరికులు	3 73
రాఘవపాండవీయము:—		వాసిష్ఠరామాయణము:—	
స్థగర. ఆరాజన్యోత్తము (2. 93)	2 98	చ. కదిసిననోరువోయి (1. 7)	2 170
అ. పంచకేటరార (1.29)	2 136	ఉత్సాహ. మణియుఁ బెక్కు	3 196
ఉ. వియడనర్థగౌరవ (1. 4)	3 177	వసుచరిత్ర:—	
		రా. ఓలంబాలక (3. 162)	3 277

నిక్రమార్కచరిత్రము:—

చ. అనఘుఁడుసింగనార్యునకు 3 226
విజయవిలాసము:—

మ. అనినకొమిమది (2. 4) 2 179

ఉ. అణిమెఱుంగు (1. 83) 3 25

క. కొమ్మపయినీపు (3. 56) 2 140

ఉ. చిత్తజుఁడర్థితుఁడు (3. 15) 3 82

ఉ. చెట్టలనంబునకొ 3 83

తే. చెఱుకువిలుకాని (1. 158) 3 32

శా. తానైరింబ (1. 114) 3 20

శా. నేవబ్రాహ్మణ (1. 85) 2 144

విజయనేనము:—

ఉ. వల్లభుఁడేగు 3 254

వీధినాటకము:—

ఉ. కందుకఁజేసెల్పడు 3 379

మ. కుసుమంబునైనచీరకొంగు 3 139

విజయంతీవిలాసము:—

తే. దొంగవలెవచ్చి (4. 36) 2 153

శమంతకమణిచరిత్రము:—

ఉ. కాయవచోమనఁబలన 3 237

శశిబిందుచరిత్రము:—

క. నాకొకనుతైనను 2 145

క. నూపుఁబువ్వును 2 254

ఉ. పయ్యుఁడొస 2 227

శారదాచర్యణము:—

తే. చఛఁపులకు 2 235

శృంగారషష్ఠము:—

క. అనుటయుఁగృష్ణదైవపాయన 3 338

సీ. గీ. తత్తరముననాపోశన 3 164

తే. తల్లియునుదండ్రీ 3 146

తే. వలవదుభయంబు 3 180

శేషధర్మము:—

క. మెట్టఁడునారకమార్గం 3 214

శ్రీరంగమాహాత్మ్యము:—

ఉ. గండపుఁగొండ 3 84

సర్వలక్షణసారసంగ్రహము:—

తే. అచ్చహల్లుచుజేసీయ 3 198

తే. మహిమనెక్కటివళులన 2 241

సాంబవిలాసము:—

క. వసుధాకళత్రునకు 3 331

చ. శరధిసుతాకళత్ర 3 156

తే. హలికనెదురేఁగి 3 148

సాంబోపాఖ్యానము:—

క. చతురానననందన 3 123

చ. మురసంహరునాటోప 3 102

సారంగధరచరిత్రము:—

సీ. పా. ఉష్ణేత్రపువ్వునా

(3. 143) 1 120

చ. శలవరులేఁగలేఁగ (3. 117) 1 97

సుదక్షిణాపరిణయము:—

చ. పలఁబడియున్నజక్కప 3 173

హరివంశము:—(సోముని)

శా. నాతోమొక్కనలేదు 3 319

హరిశ్చంద్రనికథ:—

శ్లోపన. చీకటివిరియుంచు 3 275

శ్లోపన. ముందుమీరెఱిగిన 3 75

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము:—

శా. ఓరీరాజకులాధమా

(2. 147) 3 246

చ. ధనదునిపుష్పకంబునకు

(2. 10) 2 90

సీ. పా. పల్లవారుణజటా (1 8) 3 68

చాటువులు

ఆ. ప.	ఆ. ప.
అయ్యలరాజు రామభద్రుడు:—	క. ఇమ్మమదభీష్టంబులు 3 233
రాజమనోజా 3 41	పొట్టూరిగోపన:—
ఆంధ్రకవితాపితామహుడు:—	క. అన్నలుండురూపమున 3 224
క. చేపట్టినధ్రువు 3 230	ప్రాధకవిషల్లన:—
మ. సమరతోణినిగృష్టరాయల 1 68	క. గుడియన్ననృపతి 2 372
ఎడవల్లిపర్వతన్న:—	బడబానలభట్టు:—
క. అంగజసంహారండుగు 2 377	క. బడబానలభట్టారకు 2 374
మ. రణరంగంబుననీశితాసి 3 83	మేధావిభట్టు:—
ఏలూరిశేషమంత్ర:—	క. సాళువపెదతిమ్మ 2 371
చ. మునుపొకకేలరావణుండు 2 375	రంగరాజులింగయ:—
కందుకూరిరుద్రయ:—	క. రవికోటిధామమయమై 2 385
చ. వెలగకువెల్లయంచు 5 114	తాచపూడి వెంకటయ్య:—
గౌరరాజు:—	క. వ్యాయామజనిత 3 236
ఉ. ప్రాకటదర్శులై 3 158	రావిసాటితిప్పరాజు:—
తేనాలిరామలింగము:—	మ. సరిజేసైరిపుడేల 3 60
క. చిన్నన్నన్వీపదకెఱుంగును 3 225	నెల్లూరితిరుమలయ్య:—
క. బసవనకుంబుట్టినప్పడె 2 379	చ. హయమదిసీతపోత 2 376
నందితిమన:—	వనకూరిగురువన్న:—
క. ఇప్పుటిదాశలసరిగా 3 222	క. ఇక్కలియుగశక్తులలో 3 234
కా. రాయగ్రామణికృష్ణరాయ 1 69	వేములవాడభీమకవి:—
పలకలూగోన:—	చ. గడశపుముద్దలూహ 3 77
ఆ. గోలొండమలక 3 231	ఉ. చక్కదనంబుదీవి 2 373
పింగళరామరాజు:—	చ. వినరుహగర్భ 3 91
ఉ. పింగళియేకచక్రపురి 2 378	జులశక్తిభాస్కరుండు:—
పెద్దిరాజురామరాజు:—	క. అప్పలిడునతండు 3 223
క. ఇమ్మహిలోమహనీయ 3 232	

